

V I S N Y K | B I C H N I K
OF THE LVIV | ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY | УНІВЕРСИТЕТУ

**Philosophical
political studies**

**Філософсько-політологічні
студії**

Issue 7 | Випуск 7

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Видається з 2011 року

Ivan Franko
National University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2015

Включено до переліку наукових фахових видань України з галузей науки
філософські та політичні. Наказ МОН України №153 від 14.02.2014 р.

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 6/9 від 17. 09.2015 р.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Марія Альчук, д-р. філос. н., доц.; *Іван Бідюра*, д-р політ. наук, проф.; *Вавжинец Конарські*, д-р. габ. політ. н., проф. (Польща, Варшава); *Іван Варзар*, д-р політ. наук, проф.; *Ігор Вдовичин*, д-р політ. наук; *Лешек Гавор*, д-р філос. н., проф. (Польща, Жешув); *Богдан Гаврилишин*, д-р. філос.-екон. та права, проф., дійсний член Римського клубу (Швейцарія, Женева); *Оксана Гаман-Голутвіна*, д-р. політ. н., проф. (РФ, Москва); *Надія Гапон*, д-р філос. наук, проф.; *Микола Гетьманчук*, д-р, істор. наук, проф.; *Василь Глухман*, д-р філос. наук, проф. (Словаччина, Пряшів); *Володимир Горбатенко*, д-р. політ. н., проф.; *Валерій Денисенко*, д-р політ. наук, проф. (відп. ред.); *Марія Кацуба*, д-р. філос. н., проф.; *Олена Квас*, д-р. психол. н., доц.; *Антоніна Колодій*, д-р філос. наук, проф.; *Василь Лисий*, д. філос. н., проф.; *Павло Кутуєв*, д-р. соц. н., проф.; *Маркіян Мальський*, д-р екон. наук, проф.; *Володимир Мельник*, д-р філос. наук, проф.; *Ігор Мельник*, д-р політ. наук; *Світлана Наумкіна*, д-р політ. наук, проф.; *Юрій Пачковський*, д-р соціолог. наук, проф.; *Віктор Петрушенко*, д-р філос. наук, проф.; *Анатолій Романюк*, д-р політ. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Алла Сітенко*, д-р політ. наук, проф.; *Олександр Старіш*, д-р політ. наук; *Ярина Турчин*, д-р політ. наук; *Леся Угрин*, канд. політ. наук, доц.; (відп. секр.); *Роман Цяпало*, д-р філософії, проф. (США, Дюбюк), *Олена Шерман*, д-р політ. наук.; *Леонід Шкляр*, д-р. політ. н., проф.

Professor V. Denysenko – Editor-in-Chief

Professor A. Romanuk – Assistant Editor-in-Chief

Assistant Professor L. Uhryn – Editorial secretary

Відповідальний за випуск Валерій Денисенко

Адреса редколегії: Editorial office address:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Ivan Franko National
University of Lviv,
1, Universytetska Str., room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПІН

Редактор (англ. анотацій) О. СОРОКОПУД

Технічний редактор З. ДАХНІЙ

Коректор Д. КАРПІН

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЯЮЧА:
Львівський національний університет
імені Івана Франка.

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВІДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
Виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16

Ум. друк. арк. 23,6.

Тираж 100 прим. Зам.

©Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2015

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

<i>Анна-Марія Лучак</i> ДИСКУРСИВНА ЕТИКА КАРЛА-ОТТО АПЕЛЯ ЯК ТЕОРІЯ ОБҐРУНТОВАНОГО ПОРОЗУМІННЯ	13
<i>Олег Цебенко</i> ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ З «ЄЗУЇТАМИ І ІНШИМИ ДУХОВНИМИ ОСОБАМИ» ПРО СУТНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В ПРАЦЯХ ЯНА ЩАСНОГО ГЕРБУРТА.	20
<i>Ростислав Поліщук</i> ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.	33
<i>Віталій Туренко</i> ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СЕНС АНАЛІЗАТОРІВ У КОНТЕКСТІ ДИСКУРСУ ЛЮБОВІ.	41
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК	
<i>Наталія Шестак</i> ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.	49
<i>Оксана Ільницька</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС.	58
<i>Ніна Ржевська</i> ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ «ВИРОБНИЦТВА» ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ АМЕРИКАНСЬКИМИ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ АНАЛІТИЧНИМИ СТРУКТУРАМИ.	73
<i>Марко Сорокопуд</i> ЧИСТІ ТИПИ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У ТЕОРІЇ М. ВЕБЕРА.	84
<i>Микола Гуйтор</i> ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2012 р. У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.	92
<i>Катерина Сичик</i> ІНДИКАТОРИ ДЕМОКРАТИЧНИХ СВОБОД У КОНТЕКСТІ НАЙНОВІШИХ ПРИКЛАДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.	101

<i>Ігор Бегей</i> УКРАЇНСЬКА ТА ПОЛЬСЬКА ЛВИЦЯ В ГАЛИЧИНІ: ДІАЛОГ І ПРОТИБОРСТВО (КІНЕЦЬ ХІХ ст. – ПОЧАТОК ХХ ст.)	111
<i>Олександр Білоусов</i> КОНЦЕПТ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ РЕАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН.	119
<i>Світлана Була</i> АКТОРИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОЇ УЧАСТІ В ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ.	126
<i>Вікторія Бунік</i> ЧИННИКИ ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ВНУТРІШНЬОЇ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНИЙ СТАН ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.	138
<i>Наталія Вінникова</i> ЕНТРОПІЙНІ ЧИННИКИ В УХВАЛЕННІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.	145
<i>Андрій Гарбадин</i> СПЕЦИФІКА РОЗРІЗНЕННЯ ПОНЯТЬ СВІДОМОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ.	153
<i>Ганна Жекало</i> ПРОБЛЕМАТИКА ТИПОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.	160
<i>Оксана Кірієнко</i> ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ.	169
<i>Дарина Клименко</i> ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ.	177
<i>Анатолій Коваль</i> СТАВЛЕННЯ ДО ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ТЕКСТАХ КАНОНІЧНИХ ЄВАНГЕЛІЙ.	183
<i>Соломія Кривенко</i> АДРЕСАТ ЯК СУКУПНІСТЬ УМОВ ЗРОЗУМІЛОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ.	193
<i>Роман Кривонос</i> ЗМІНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УНАСЛІДОК «УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ» 2014–2015 рр.	200

<i>Марія Леськів</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА ПОЛІТИЧНА» У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НОВОГО ЧАСУ.	210
<i>Вікторія Лисак</i> ВІДНОСИНИ З ІТАЛІЙСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	218
<i>Юрій Марусик</i> МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІСТСЬКА ПОЛІТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ	226
<i>Петро Параняк</i> СПІВВІДНОШЕННЯ ІДЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАРКСИЗМУ.	233
<i>Лідія Смола</i> ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	243
<i>Надія Панчак-Бялоблоцька</i> ОСОБЛИВОСТІ УРЯДІВ МЕНШОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИСТЕМ ПОЗИТИВНОГО ТА НЕГАТИВНОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.	250
<i>Юлія Мальована</i> ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.	265
<i>Андрій Панарін</i> ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА ПОЛІТИЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ У НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРАВЛІННЯ.	273
<i>Наталія Олійник</i> ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК НЕЗВОРОТНИЙ ПРОЦЕС РОЗВИТКУ СВІТОУСТРОЮ.	284
<i>Ірина Харечко</i> TWITTER-ДИПЛОМАТІЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.	291
<i>Микола Трофименко</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.	298
<i>Ірина Нерубащенко</i> ЕЛЕКТРОННІ КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ШЛЯХ ДО ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.	305

<i>Лілія Хорішко</i> ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.	312
<i>Василь Чачава</i> ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ ЩОДО ГРУЗІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	319
<i>Олена Шерман</i> МИСТЕЦТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ.	327
<i>Стелас Асланов</i> ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ.	333
<i>Леся Угрин</i> КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: КОНСТРУЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З ІНШИМИ.	340
<i>Ольга Свідерська</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ.	349

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ: ПОГЛЯД СТУДЕНТІВ

<i>Андрій Сухарина</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ НАУКИ ТА ІДЕОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.	356
<i>Галина Іленьків</i> ЛІТЕРАТУРНА АНТИУТОПІЯ ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ.	364
<i>Владислав Хоменко</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ.	373

НАУКОВИЙ ПЕРЕКЛАД

<i>Олександр Артамонов</i> ПЕРЕДМОВА	381
<i>Керрі Болтон</i> ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Г. Ф. ЛАВКРАФТА.	383

<i>Г. Ф. Лавкрафт</i> БІЛЯ КОРЕНІВ.	389
<i>Г. Ф. Лавкрафт</i> АМЕРИКАНІЗМ.	391

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Галина Луцишин</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: БЕГЕЙ І. УКРАЇНСЬКА ЛВИЦЯ ГАЛИЧИНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.): МОНОГРАФІЯ/ ІГОР БЕГЕЙ. – КИЇВ, УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ НБУ, 2015. – 404 с.	393
---	-----

CONTENTS

PHILOSOPHY. METHODOLOGY OF SCIENCE

- Anna-Maria Luchak*
KARL-OTTO APEL'S DISCOURSE ETHICS AS THE THEORY OF
REASONABLE MUTUAL UNDERSTANDING 13
- Oleh Tsebenko*
PHILOSOPHICAL VIEW WITH «JESUITS AND OTHER RELIGIOUS
PERSONS» ABOUT THE ESSENCE OF HUMAN EXISTENCE IN
THE WORKS OF JAN SZCZESNY HERBURT 20
- Rostislav Polishchuk*
PHENOMENON OF CULTURAL IDENTITY: PHILOSOPHICAL 33
- Vitalij Turenko*
PHILOSOPHICAL VIEW OF THE MEANING OF THE ANALYSERS
IN THE CONTEXT OF THE DISCOURSE OF LOVE 41

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF MODERN POLITICAL SCIENCE

- Nataliya Shestak*
DEVELOPMENT STAGES OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE 49
- Oksana Il'nyts'ka*
OPERATION OF SYSTEM'S MASS COMMUNICATION AS
A POLITICAL PROCESS 58
- Nina Rzhavska*
HISTORICAL AND THEORETICAL INTELLECTUAL SPACE
«PRODUCTION» ANALYSIS BY AMERICAN AND
TRANSNATIONAL STRUCTURES 73
- Marko Sorokopud*
THE TYPES OF POLITICAL LEADERSHIP IN THEORY OF
MAX WEBER 84
- Mykola Guytor*
CHARACTERISTIC FEATURES OF THE PARLIAMENTARY
ELECTIONS IN 2012 IN CHERNIVTSI REGION 92
- Kateryna Sychyk*
INDICATORS OF DEMOCRATIC FREEDOMS IN
THE CONTEXT NEWEST APPLIED RESEARCH 101

<i>Igor Begej</i> UKRAINIAN AND POLISH LEFT IN GALICIA: DIALOGUE AND CONFRONTATION (LATE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)	111
<i>Alexander Bilousov</i> THE CONCEPT OF CIVIL PARTICIPATION AS INDICATOR LEVEL REAL DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF STATES	119
<i>Svitlana Bula</i> ACTORS OF LOCAL DEMOCRACY AND FEATURES OF THEIR PARTICIPATION IN LOCAL POLITICAL PROCESSES	126
<i>Victoria Bunyk</i> IMPACT ANALYSIS OF INTERNAL PROCESSES UNIVERSALIZATION OF THE POLITICAL PROCESS STATES OF CONDITIONS OF GLOBALIZATION	138
<i>Natalia Vinnykova</i> ENTROPY FACTORS IN POLITICAL DECISION-MAKING	145
<i>Andriy Garbadyn</i> SPECIFICITY OF DISTINGUISHING OF THE CONCEPTS OF CONSCIOUSNESS AND POLITICAL AWARENESS	153
<i>Ganna Zhekalov</i> A PROBLEM OF THE POLITICAL CONFLICTS TYPOLOGY	160
<i>Oksana Kiriienko</i> PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF POLITICAL IDENTITY IN THE THEORY OF SOCIAL CONSTRUCTIVISM	169
<i>Daryna Klymenko</i> THEORETICAL ANALYSIS OF MULTICULTURALISM	177
<i>Anatolii Koval</i> ATTITUDE TO POLITICAL INSTITUTIONS IN THE TEXTS OF CANONICAL GOSPELS	183
<i>Solomiia Kryvenko</i> RECIPIENTS AS A SET OF CONDITIONS OF CLARITY OF POLITICAL TEXT	193
<i>Roman Kryvonos</i> CHANGES IN THE EUROPEAN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS DUE TO THE «UKRAINIAN CRISES» OF 2014–2015	200

<i>Mariya Leskiv</i>	
FEATURES OF CONCEPTUALIZATION OF THE TERM «POLITICAL MAN» IN THE PHILOSOPHICAL AND POLITICAL THOUGHT OF NEV TIME	210
<i>Victoriia Lysak</i>	
RELATIONS WITH THE ITALIAN REPUBLIC IN CONTEXT OF EUROINTEGRATION OF UKRAINE	218
<i>Yuriy Marusyk</i>	
MULTICULTURAL POLICY AND ITS PECULIARITIES IN EUROPE	226
<i>Peter Paranyak</i>	
VALUE OF THE POLITICAL IDEAS OF TOLERANCE AND THE FUNDAMENTAL VALUES OF MARXISM	233
<i>Lidiya Smola</i>	
FUTURE OF SOCIAL NETWORKS IN THE CONTEXT OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES	243
<i>Nadia Panchak-Bialoblocka</i>	
FEATURES OF MINORITY GOVERNMENT OF EUROPEAN POSITIVE AND NEGATIVE PARLIAMENTARISM	250
<i>Yulia Malyovana</i>	
THE POLICY OF MULTICULTURALISM AS A FACTOR IN THE FORMATION OF CIVIC IDENTITY	265
<i>Andrew Panarin</i>	
THE INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS ON POLITICAL STABILITY OF SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM OF GOVERNMENT.	273
<i>Nataliya Oliynyk</i>	
GLOBALIZATION AS AN IRREVERSIBLE PROCESS OF WORLD	284
<i>Iryna Harechko</i>	
TWITTER-DIPLOMACY: FOREIGN EXPERIENCE FOR UKRAINE	291
<i>Mykola Trofymenko</i>	
EU PUBLIC DIPLOMACY TRANSFORMATION IN THE FRAMEWORK OF GLOBALIZATION	298
<i>Iryna Nerubashchenko</i>	
ELECTRONIC COMMUNICATION PRACTICES AS A WAY OF A GLOBAL CIVIL SOCIETY	305

Lilia Khorishko
THE POLITICAL ELITE AS A SUBJECT OF INTEGRATION
PROCESSES IN GLOBAL DEVELOPMENT. 312

Vasil Chachava
POLICY REGARDING GEORGIA GERMANY DURING
THE SECOND WORLD WAR 319

Olena Sherman
ART AS ELEMENT OF POLITICAL SPACE:
DIACHRONICAL ASPECT. 327

Stelas Aslanov
THE PROVIDING ETHNOPOLITICAL STABILITY ISSUE 333

Lesya Uhryn
COLLECTIVE IDENTITY: DESIGNING IN THE CONTEXT
OF RELATIONS WITH OTHER 340

Olga Sviderska
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS TYPOLOGY
OF POLITICAL BEHAVIOUR 349

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE: A VIEW STUDENTS

Andriy Sukharyna
PECULIARITIES OF DIFFERENTIATION THE SCIENCE
AND IDEOLOGY IN POLITICAL DISCOURSE 356

Halyna Ilenkiv
LITERARY ANTI-UTOPIA AS A FORM OF DISPLAY OF POLITICAL
REALITY. 364

Vladislav Khomenko
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GROUNDS OF
RESEARCH OF POLITICAL TRADITION AS A SOCIO-CULTURAL
PHENOMENON 373

SCIENTIFIC TRANSLATION

Alexander Artamonov
INTRODUCTION 381

Kerry Bolton
LOVECRAFT'S POLITICS 383

<i>H. P. Lovecraft</i> AT THE ROOT.....	389
H. P. Lovecraft AMERICANISM	391

REVIEWS

<i>Lutsyshyn Galyna</i> REVIEW OF MONOGRAPH: I. BEGEJ. UKRAINIAN GALICIA LEFT HAND: THEORY AND PRACTICE (END OF XIX – THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY): MONOGRAPH / IGOR BEGEJ. – KYIV: UNIVERSITY OF BANKING NBU, 2015. – 404 p.	393
--	-----

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 141.2:[17.034.3:165.132]

ДИСКУРСИВНА ЕТИКА КАРЛА-ОТТО АПЕЛЯ ЯК ТЕОРІЯ ОБҐРУНТОВАНОГО ПОРОЗУМІННЯ

Анна-Марія Лучак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: am.luchak@gmail.com*

Досліджено історичні та соціальні передумови виникнення етики дискурсу як етики порозуміння. Здійснено історико-філософський аналіз даної концепції, а також розглянуто її основні положення в контексті сучасних процесів глобалізації та становлення інформаційного суспільства. Обґрунтовано, що дискурсивна етика здатна виконувати функцію продукування етичних орієнтирів у сучасних нарративних практиках.

Ключові слова: дискурсивна етика, дискурс, комунікація, консенсус, взаєморозуміння, раціональність.

Глобалізація є панівним метанаративом соціального поступу з другої половини ХХ століття. Серед головних її рис варто виділити такі як інтерактивність, багатовекторність та некерованість. Інтерактивність глобалізаційних тенденцій визначається прийняттям світом парадигми сфери відкритості, створення потужних інформаційних мереж цифрового соціального капіталу задля пізнання, взаємопідтримки та досягнення спільного блага. Багатовекторність втілюється у макронаративах, де світоглядні перспективи панівної культурної традиції стають визначальними у формуванні мікронаративів. Саме мікронаративи зумовлюють хаотичність глобалізації. У світі, де утвердження засадничих вартостей гуманізму визнано головною підставою соціального благополуччя, часто відбуваються зіткнення різного рівня ідентичностей. Так, Україна також потрапила під вплив глобальних тенденцій. Однак в нашому ментальному просторі вони втілилися у двох кардинально протилежних течіях модернізації суспільств (макронаративах): європеїзації та експансії «російського світу». Європеїзація означає входження України у відкритий дискурс демократичних свобод та сферу вільної ринкової економіки, «російський світ» – закріплення у замкненому дискурсі консервативних патріархальних спільнот та прийняття Російської Федерації як опікуна у всіх сферах взаємодії зі зовнішнім світом. Перебуваючи у силовому полі цих двох макронаративів, знесилена економічною кризою й інформаційною війною, Україна є морально дезорганізованою. Тобто, макронаративи національної ідентичності та соціальних вартостей так і не було сформовано.

Формування та розповсюдження нарративних практик здійснюється через інтерсуб'єктивну взаємодію. Е. Гіденс у своїх дослідженнях звернув увагу на вплив засобів комунікації на глобалізацію. Швидкі комунікативні схеми додають інтенсивності процесу об'єднання світу, проте, якщо для американського соціолога актуальними були прощання з телеграфом та перехід до супутникових технологій, то сьогодні головну роль медіуму комунікації відіграють соціальні Інтернет-мережі. Facebook втілює в собі ідеали відкритості американського дискурсу, динамізував процеси поширення мікронаративів в інтерсуб'єктивній взаємодії користувачів соціальної мережі. Чимало українців також

використовують цю платформу для самовираження та репрезентації власної громадянської позиції (свідченням чого є Революція гідності).

Потенціал соціальних Інтернет-мереж у процесах мирної інтеграції суспільств є невичерпним, але щоб досягти його максимальної продуктивності необхідно розробити методологію соцмережевого дискурсу. Регулювати таку взаємодію повинні моральні орієнтири. Етика обов'язку, яка була актуальною для індустріального суспільства, в епоху інформації та мереж потребує переосмислення та обґрунтування головних моральних принципів.

Етика дискурсу виникає в 70-х рр. ХХ ст. поряд з регулятивною етикою І. Канта. Після завершення Другої світової війни та на початку об'єднання Європи необхідні були не імперативи, а обґрунтування необхідності моральних норм як таких. Німецький філософ Карл-Отто Апель розробляє трансцендентальну прагматику, яка повинна утвердити примат практичного розуму над теоретичним, а етика дискурсу (як її вагома складова) надати засадниче пояснення необхідності моралі.

Дискурсивна етика К.-О. Апеля постулює усвідомлення відповідальності та досягнення консенсусу через комунікацію. В інформаційному світі соціальнозначуща взаємодія відбувається через соціально-комунікативні Інтернет-мережі, що, власне, і є аргументом на користь актуальності концепції К.-О. Апеля.

До проблематики комунікативного консенсусу звертається чимало дослідників, зокрема в українському академічному дискурсі це А. Єрмоленко [7], Ф. Бацевич [5], С. Мамчак [10] та інші. Проте, кіберпростір як нова платформа інтерсуб'єктивної взаємодії, вимагає переосмислення основних концептів трансцендентальної прагматики.

Мета статті – проаналізувати становлення, розвиток та зміст концепту дискурсивної етики у філософській спадщині Карла-Отто Апеля в контексті значущості для соцмережевої комунікації.

К.-О. Апель у праці «Трансформація філософії» (1976) пропонує такі програмні тези нової філософії: 1) на противагу панівній логіці науки, будь-яка філософська теорія науки повинна відповісти на поставлене І. Кантом питання про трансцендентальні умови можливості та значущості науки; 2) на це питання не може бути дано відповіді через повернення до кантівської філософії трансцендентальної свідомості; відповідь на це питання можлива завдяки розумінню трансцендентальної значущості мови, а отже й мовленнєвого спілкування [3].

У 60–70-ті рр. ХХ століття К.-О. Апель починає досліджувати етику та питання етичного обґрунтування трансцендентальної прагматики, а також засади власне етики. У вище згаданій праці автор наполягає на необхідності та можливості «засадничого обґрунтування» теоретичної та практичної філософії, а також наголошує, що його може дати тільки трансцендентальна прагматика. Деонтологічна етика принципів або етика переконання І. Канта, яка опирається на людське раціо, не може бути орієнтиром у сучасному динамічному суспільстві, оскільки навіть якщо індивід дотримується вимог свого сумління, він не може відповідати за дії інших членів спільноти.

К.-О. Апель вбачає в трансцендентальній єдності аперцепції І. Канта ідею трансцендентальної комунікативної спільноти. Однак, оскільки класик німецької філософії стояв на позиціях методичного соліпсизму, така спільнота репрезентувалася в його філософії поняттям «трансцендентального суб'єкта». Для утвердження категоричного імператива, на думку К.-О. Апеля, потрібно помислити не чистого автономного суб'єкта, а комунікативну спільноту.

В індустріальному суспільстві панувала етика індивідуалізму, приватної ініціативи та відповідальності, в яких М. Вебер та інші теоретики того часу вбачали рушійну силу прогресу західного суспільства. Проте, у першій половині ХХ ст. процес занепаду етичних норм та вартостей так поширився, що постало питання про можливість існування гуманістичних цінностей загалом. Концепція раціоналізації суспільства М. Вебера у своїй програмі повинна була охопити всі соціальні сфери, однак її практичне втілення виявилось відмінним від теоретичних висновків. Раціоналізація базується на основі принципу доповнюваності вільної від цінностей раціональності та ірраціонального вибору соціальних вартостей. Таким чином, суспільство повинне керуватися тільки принципами ціннісно-нейтральної раціональності, якими є, наприклад, принципи науки. Вибір моральних та ціннісних аксіом поведінки покладається на приватну сферу життя людини: кожний індивід мусить вибрати в ситуації відповідальності свого Бога [6, с. 57].

Однак, процеси деморалізації та нівелювання цінностей сьогодні стали настільки розповсюдженими, що доцільно звернути увагу й на ще один концепт етики М. Вебера – парадокс раціоналізації. Негативні соціальні тенденції спонукають до критичного осмислення можливості існування гуманістичних цінностей взагалі. Етика протестантизму, що зруйнувала традиційні норми та утвердила людський розум як граничне обґрунтування моралі, стимулювала розвиток технократичного суспільства та утилітаризації моралі [7, с. 22]. А. Єрмоленко зауважує, що в процесі модернізації в суспільстві здійснюється інституціоналізація субсистем цілерациональної діяльності, відокремлення від моральних цінностей. Наслідком цього є розмежування приватної моралі, права та політики, що й відорефлексувалось у веберівському парадоксі раціоналізації [7, с. 23].

К.-О. Апель у своїх дослідженнях підтримує ідею переосмислення раціональності, яку висловлював Г. Йонас: “ми повинні розпрощатися у цій кризовій ситуації індустріальних спільнот із сучасною ідеєю прогресу, притаманною європейському Новому часу” [8, с. 132]. Він обґрунтовує потребу в універсальній етиці як природну необхідність саме в епоху “єдиної планетарної цивілізації”, яка, на думку К.-О. Апеля, породжена технологічними наслідками науки.

Виникнення дискурсивної етики в руслі комунікативної філософії є відповіддю на вимогу часу. Монологічна етика І. Канта вичерпала себе в умовах активних соціальних перетворень. Надскладна система сучасного суспільства ускладнює й логіку прийняття рішень, адже передбачити можливі наслідки дій стає неможливо. К.-О. Апель звертає увагу на необхідність подолання методичного соліпсизму, який власне й був започаткований Р. Декартом та І. Кантом як етична парадигма західноєвропейської філософії. Відштовхуючись від філософії І. Канта, Апель зазначає, що в синтезі апперцепції Я, одночасно встановлюючи свій предмет і самого себе як мислячого суб'єкта, ідентифікується із «трансцендентальною комунікативною спільнотою». Без цього трансцендентальна передумова пізнання не може бути аргументом, а отримує статус неусвідомленого приватного переживання [7, с. 32].

Після двох світових війн змінилася форма ведення соціально значущої комунікації. Про це свідчить історико-соціологічний аналіз М. Вебера, який вперше говорить про раціоналізацію публічної сфери західного індустріального суспільства, та американський прагматизм-інструменталізм Дж. Дьюї. К.-О. Апель стверджує, що в наш час саме прагматизм-раціоналізм є основною філософією громадського життя західного індустріального суспільства [3]. Однак, ці два спрямування можуть раціоналізувати тільки технічну частину практики життєсвіту людини, тоді як їхні правила жодним чином не дають

змоги раціоналізувати вибір самих цілей, тобто не пропонують ніяких позитивних критеріїв стосовно них.

Комунікативна філософія розглядає життєсвіт людини як доповнення до комунікативної дії. Комунікативно-раціональна дія спрямована на раціональне досягнення порозуміння щодо загальних витлумачень світу й спрямування діяльності. Таке порозуміння можливе тільки на основі взаємовизнання. Як зазначає А. Єрмоленко, комунікативний принцип взаємності є етичним, адже раціональне взаєморозуміння між людьми немислиме без нормативного фундаменту їхнього взаємного визнання як розумних, суверенних і зрілих персон. Це і є підґрунтям морального ставлення людей один до одного [7, с. 33].

Проте, в умовах глобального взаємопроникнення світоглядів, життєвий світ людини стає неосяжним простором інформаційних потоків та хаотичних інтерсуб'єктивних інтеракцій. Моральні норми, якими керувалися спільноти в малих групах, виявляються недостатніми. К.-О. Апель поділяє такі норми за приналежністю: мікросфера (сім'я, шлюб), мезосфера (рівень національної політики) та макросфера (доля людства) [3]. Турбота про макросферу людських взаємовідносин, на жаль, не є обов'язком всіх членів спільноти, а насправді виявляється справою небагатьох. Вплив вчинків людини зазвичай локалізується на рівні мікросфери спільних життєвих інтересів людства і не екстраполюється на глобальний масштаб. Глобалізація кинула моральний виклик людству: вона поставила всі нації, раси та культури, без врахування специфічних групових моральних традицій, перед обличчям етичної проблематики. Вперше в історії люди практично повинні навчитися брати на себе солідарну відповідальність за наслідки своїх дій у планетарному масштабі [3]. Тобто, головною умовою реалізації цієї місії повинна стати інтерсуб'єктивність моральних норм, або, щонайменше, основного принципу етики відповідальності. Для побудови такої етики необхідним є філософське остаточне обґрунтування моралі та трансцендентально-прагматичне осмислення консенсуально-комунікативної, а отже, й етико-нормативної раціональності її норм.

У зв'язку з цим Карл-Отто Апель наголошує на ролі мови як трансцендентально-герменевтичного фактору. Аналізуючи мову в межах суб'єкт-суб'єктивних відносин, філософ трактує ці відношення "як інтерсуб'єктивну комунікацію, яка в принципі не може бути зведена до мовної передачі інформації... Мова постає в цьому контексті не лише механізмом об'єктивації інформації та експресивним засобом, але й медіатором розуміння" [2, с. 63]. Феномен мови в комунікативній філософії інтерпретується не лише як знакова система, але й як трансцендентальна, ідеальна величина, яка є конститутивною для людського буття та світосприйняття. Найважливішим у цьому питанні є комунікативна функція мови. Зокрема, Вольфганг Кульман зазначає: "Тепер виявляється, що важливим результатом розумно інтерпретованої теорії мовленнєвих актів є не лише функція репрезентації – одна з багатьох можливих і цілком рівноправних функцій мови, але й те, що використання пропозицій в констатаціях і висування претензій на істинність для висловлювань стають можливими передусім через використання мовленнєвих феноменів, які традиційно вважалися насправді комунікативними. Репрезентативна функція мови, яка традиційно абсолютизувалась, обмежуючи комунікативну функцію, в дійсності є залежною від неї. Досягнення взаєморозуміння кимось стосовно чогось за допомогою мови є універсальним моментом. Репрезентація чогось у висловлюваннях є окремим випадком використання мови, який стає можливим завдяки всезагальній структурі мовленнєвої системи взаєморозуміння" [2, с. 14].

Комунікативна філософія К.-О. Апеля спирається на трансцендентальну (ідеальну) мовленнєву прагматику, беручи за вихідний пункт філософування повсякденне мовне

спілкування. Власне поняття трансцендентальної комунікації відображає універсальний досвід людства, усуває все часткове, що існує в реальній комунікації. Трансцендентальна комунікація не походить від реальної, а є її регуляторним принципом. Мовленнєво-комунікативна діяльність є конститутивною як щодо цілераціональної діяльності, так і щодо пізнання об'єктивного світу. Тому можливим стає шлях до абсолютно «чистої», «ідеальної» комунікативності або «чистої» інтерсуб'єктивності [3]. Така ідеальна комунікація повинна керуватися певними раціональними та моральними нормами, втіленням яких є дискурсивна етика. Дана теорія постає в руслі комунікативної філософії як методологія, яка застосовується до будь-яких типів мовленнєвої інтерсуб'єктивної взаємодії.

Дискурс – це раціональне обґрунтування моральних засад залучення Іншого до взаєморозуміння і взаємодії. А. Єрмоленко вважає, що дискурс не є чимось протилежним життєвому світу, оскільки в ньому діє не принцип «волі до влади», як у стратегічній дії, а принцип «волі до взаємності», що є основою комунікативної дії, тобто життєвого світу, а отже і основою толерантності [7, с. 47]. Дискурс також є формою раціоналізованого життєвого світу, який забезпечує легітимацію моральних норм на основі інституціоналізації як суспільної мета інституції [7, с. 48].

Вектор дискурсивної етики спрямовано на обґрунтування істинних соціальних та моральних норм. Вона застосовується до практичного дискурсу, де аргументація змістових норм відбувається залежно від ситуації і для чого вони в ній потрібні. Основний принцип дискурсивної етики певною мірою делегує обґрунтування змістових норм, які належать до актуальної ситуації, до відповідного практичного дискурсу [7, с. 71].

К.-О. Апель розуміє етику дискурсу як етику двох рівнів:

1) суто формально-процедурного принципу аргументованого утворення консенсусу в теоретичних та практичних дискурсах, який може сягати філософського (остаточного) обґрунтування;

2) усього іншого, тобто всіх віднесених до змісту тез щодо обґрунтування і, відповідно, легітимації норм, так само як і всіх теоретичних підходів, які при цьому передбачаються, що повинно бути делеговано на практичний дискурс [1, с. 241].

Для застосування дискурсивної етики необхідні трансцендентально-рефлексивні свідчення рівноправності та солідарної відповідальності потенційних дискурсивних партнерів. Універсалізація взаємності повинна комунікативно реалізовуватися шляхом дискурсивного утворення консенсусу, однак, зауважує К.-О. Апель, консенсус учасників дискурсу в жодному разі не може і не повинен прирівнюватися до консенсусу всіх причетних, адже принаймні інтереси наступних поколінь також завжди повинні бути належним чином представлені [1, с. 241]. Філософ вважає, якщо прийняти цей постулат утворення консенсусу як регулятивну ідею для політичної інституціоналізації практичного дискурсу, можна розглядати його і як формальний принцип етики демократії.

Дискурсивна етика не визнає пріоритету максимізації користі, навіть якщо це максимізація спільної користі, у відношенні до всіх членів спільноти необмеженої комунікації. Тобто дискурсивна етика як етика відповідальності вже не може відділяти деонтичну неспростовність належного від теоретичних знань людей як це робив І. Кант: відділяти від знання прямих та побічних наслідків дій і строго виконання норм дії [1, с. 242]. Для цього їй необхідно не тільки з'ясувати у площині практичного дискурсу інтереси всіх причетних, але й доносити до них або до їх представників знання про очікувані результати та побічні наслідки виконання обґрунтованих норм. Раціональне обґрунтування є фалібільним та таким, що піддається коригуванню. Принцип фалібільності передбачає максимальне врахування того, що людський розум може помилятися, а відтак обґрунтування норм ніколи

не може бути остаточним. Тільки таким чином при оцінці ситуації буде братися до уваги можливість зміни умов функціонування норм. Тобто спільнота аргументації за наявності ідеальних умов дискурсу придатна до поступового, але ніколи не остаточного утворення консенсусу щодо домагання дійсності [1, с. 242].

Список використаної літератури

1. *Апель К.-О.* Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Карл-Отто Апель. – К.: Дух і Літера, 2009. – 430 с.
2. *Апель К.-О.* Понятие первичной взаимответственности как предпосылка планетарной макроэтики / Карл-Отто Апель // *Философия без границ: сб. ст.: в 2 ч. Ч. 1.* — М.: Издатель Воробьев А. В., 2001. — С. 47—67.
3. *Апель К.-О.* Трансформация философии [Электронный ресурс] / Карл-Отто Апель. – Режим доступа: http://polbu.ru/appel_philotransform/
4. *Апель К.-О.* Трансцендентально-герменевтическое понятие языка [Электронный ресурс] / Карл-Отто Апель. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/appel_philotransform/ch26_i.html
5. *Бацевич Ф.С.* Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: [підручник] / Флорій Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2011. – 240 с.
6. *Вебер М.* Политика как призвание и профессия / М. Вебер // *Избранные произведения: пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко.* – М.: Прогресс, 1990. – С. 644–706.
7. *Єрмоленко А.М.* Комуникативна практична філософія /Анатолій Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
8. *Йонас Г.* Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Ганс Йонас ; пер. с нем. И.И. Маханькова. — М.: Абрис-пресс, 2004. — 480 с.
9. *Куплін В.М.* До архітекτονіки трансцендентальної семіотики Карла-Отто Апеля [Електронний ресурс] / В.М. Куплін. – Режим доступа: <http://multiversum.com.ua/?p=2644>
10. *Мамчак С.* Супранациональне розширення громадянської солідарності як основа інклюзивного формування публічності (аналіз ідей Ю. Габермаса) [Електронний ресурс] / Сніжана Мамчак. – Режим доступа: <http://vlp.com.ua/node/12385>

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

KARL-OTTO APEL'S DISCOURSE ETHICS AS THE THEORY OF REASONABLE MUTUAL UNDERSTANDING

Anna-Maria Luchak

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of philosophy,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: am.luchak@gmail.com*

The author studies historical and social background of the discourse ethics as theory of mutual understanding. The article highlights historical and philosophical analysis of this concept and its main provisions are considered in the context of contemporary processes of globalization and in the information society. It is proved that discourse ethics is able to perform the function of producing ethical guidelines in modern narrative practices.

Key words: discourse ethics, discourse, communication, consensus, mutual understanding, rationality.

ДИСКУРСИВНАЯ ЭТИКА КАРЛА-ОТТО АПЕЛЯ КАК ТЕОРИЯ ОБОСНОВАННОГО ПОНИМАНИЯ

Лучак Анна-Мария

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра философии,
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина,
e-mail: am.luchak@gmail.com*

Исследовано исторические и социальные предпосылки возникновения этики дискурса как этики понимания. Осуществлено историко-философский анализ данной концепции, а также рассмотрены ее основные положения в контексте современных процессов глобализации и становления информационного общества. Обосновано, что дискурсивная этика способна выполнять функцию выработки этических ориентиров в современных нарративных практиках.

Ключевые слова: дискурсивная этика, дискурс, коммуникация, консенсус, взаимопонимание, рациональность.

УДК 322 +34.80.4

ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ З «СУЗІТАМИ І ІНШИМИ ДУХОВНИМИ ОСОБАМИ» ПРО СУТНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В ПРАЦЯХ ЯНА ЩАСНОГО ГЕРБУРТА

Олег Цебенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців 19, м. Львів, 79000, Україна,
тел.(0322) 394-132*

Розглянуто процес зародження перших писемних пам'яток, що репрезентують полемічну боротьбу в наприкінці Х ст. між православ'ям, з одного боку, та католицизмом, з іншого. Проаналізовано творчу спадщину полемічних творів Яна Щасного Гербурта початку XVII ст., які мають відкрите антиєзуїтське спрямування, та їхній вплив на політичне життя Речі Посполитої.

Ключові слова: полемічна тематика, Ян Щасний Гербурт, Петро Скарга, рокош Зебжидовського, антиєзуїтське й антипапське спрямування.

Зародження перших полемічних творів спостерігаємо ще наприкінці Х ст. Своєрідним етапом у розвитку полемічної літератури на західноукраїнських землях був Сandomirський рокош польської шляхти, на період якого припадає активна творча діяльність Яна Щасного Гербурта. На початку XVII ст. він опублікував численні полемічні твори антиєзуїтського, навіть антипапського спрямування. На жаль, ця творча спадщина мало відома широкому колові українського читача.

У процесі досліджень окресленої проблематики було проаналізовано джерельні історичні матеріали й установлено, що вітчизняні науковці не приділяли достатньої уваги вивченню літературної спадщини Я. Щ. Гербурта початку XVII ст. Лише лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка Г. Пагутяк намагається поповнити культурний обіг новим іменем чи твором у такий спосіб вводить ім'я Я. Гербурта у сучасний культурний контекст. Зазначимо, що представники польської історіографії приділили значно більше уваги розгляд творчого доробку письменника. Так, праця Я. Чубека «*Pisma polityczne z czasow rokoszu Zebrzydowskiego 1605–1608*» дала змогу досліджувати літературну спадщину Я. Гербурта.

У контексті згаданих розвідок викликають значний інтерес доробки Л. Щербицької «*Jan Szczesny Herburt – rarys monografii*», А. Краусгара «*J. S. Herburt z Fulsztyna, pierwszy wydawca dziejopisarzy sredniowiecznych*», В. Добровольської «*Mlodosc Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*», Я.Крупінського «*W sprawie peciu pamfletow, przypisywanych J. S. Herburtowi*» й інші. Однак, згадані літератори дослідження спрямовують на встановлення аргументів, які б узагалі заперечували авторство Я.Щ. Гербурта окремих політичних творів від часів рокошу Зебжидовського. Тому зазначена тема потребує ґрунтовнішого аналізу.

Мета нашої статті – донести до широкого загалу українських читачів зміст полемічних творів Я. Гербурта початку XVII ст. і визначити коло проблем тогочасного

польського суспільства. Тим паче, що подані автором суспільні негаразди характерні й для нашого сьогодення.

Перші писемні пам'ятки, які репрезентують полемічну боротьбу між православ'ям та католицизмом, давні за походженням. Одне з перших застережень стосовно західного християнства на Русі датують 986 р. (за Лаврентіївським літописом). Популярним на наших теренах був антикатолицький полемічний памфлет «Історія про єдиного Папу Римського». Загострення полеміки між Західною та Східною церквами стало відчутним у другій половині XI ст. Новою хвилею руської полемічної літератури супроводжувалося рішення Ферраро-Флорентійського церковного собору 1439 р. про об'єднання Східної та Західної церкви. Серед пам'яток полемічної літератури постфлорентійського періоду звертає увагу «Посольство до Папи Римського Сикста IV від духовенства, княжат і руських панів» (1476), укладене отцем Іоанном. Та особливою інтенсивністю вирізнявся розвиток полемічної літератури в Україні зі середини XVI ст., коли в Речі Посполитій народжувалась ідея унії православної церкви з католицькою. Скликання Берестейського церковного собору 1596 р. і праця головного адепта цієї акції П. Скарги «Берестейський синод і його оборона» дали поштовх новій полеміці. Православні відповіли «Апокрисисом», підписаним псевдонімом «Христофор Філалет». З-поміж антиунійної полемічної літератури початку XVII ст. виокремлюється «Пересторога» невідомого автора, де простежуємо ідеї гуманізму [1, с. 322]. Тут доречно згадати польського шляхтича католицького віросповідання Я. Гербурта, який у полемічному творі «Роздуми про народ руський» гостро засудив методи впровадження ухвал Берестейської унії на українських землях Речі Посполитої. Це питання детально висвітлене в публікації О. Цебенко «Діяльність роду Гербуртів у контексті ухвал Берестейської унії на теренах Галичини XVI–XVII ст.». Важливий етап у розвитку полемічної літератури на західноукраїнських землях – Сандомирський рокош 1606–1607 рр., що ґрунтувався на ідеї прямої демократії та містив елемент політичної антисистеми. Цей рокош політично підтримала певна частина української шляхти, яка захищала права православного населення. Історичні джерела засвідчують, що Я. Гербурту належать більшість полемічних творів цього періоду. Виникненню полемічної тематики у його літературній творчості дав поштовх твір польського єзуїта П. Скарги «Отож тобі рокош».

Авторство П. Скарги підтверджують не лише ідеологія та визначна скаргівська риторика твору, й очевидне свідчення автора «Рескрипту одного шляхтича», що називає інвективу (памфлет) «писанням того нечесного Скарги» [2, с. 155]. Рукописи подають назву твору: «Рокош, який користь приносить пану краківському воєводів». Тим часом в обидвох відповідях на твір П. Скарги простежуємо цілком іншу і, як видається, автентичну й оригінальну назву «Отож тобі рокош», надану від багаторазового повторення виразу в тексті. Тому, не вагаючись, повертаємо інвективі первісну назву, визначену автором.

У праці П. Скарга різко засуджує рокош і його керівника, краківського воєводу Зебжидовського:

1. Отож тобі, пане воєводо, рокош, на який людей скликав, не маючи жодної вагомої причини. Цим скликанням бачиш напевно сам, скільки злого наробиш, не як великий прихильник вітчизни і правдивий коронний сенатор, а як грегоріанець (неук) і не мудрий, а грубий і гордий чоловік. Ти накинувся на пана короля, на старшого, на помазанника Божого, якому присягав послухність, зберігати віру.

2. Отож тобі рокош, яким ти нашу милу і спокійну Вітчизну до великого неспокою тривоги і небезпеки привів.

3. Отож тобі рокош, яким накинувся на Пана Бога, творця і Доброчинника для всіх нас, і тебе самого. А ти за ту добродієність таку йому повагу тим закликком віддав, що спокійно в домах чи костелах йому хвалу неможливо віддати.

4. Отож тобі рокош, яким дав привід еретикам для піднесення голови та поширення своїх помилок.

5. Отож тобі рокош, яким навчиш нас, поляків, братів своїх милих, тієї латини, якої перед тим ніхто не вмів і не розумів.

6. Отож тобі рокош, яким забрав хліб в убогих братів, сусідів, убогих людей і підданих у більшій частині Корони Польської.

7. Отож тобі рокош, яким Пана Бога до гніву довів, аби нас уже кінцево покарав.

8. Отож тобі рокош, яким насправді довів до пусток королівські й духовні маєтки Речі Посполитої.

9. Отож тобі рокош, яким знищив останню оборону милої Вітчизни, що від наших предків.

10. Отож тобі рокош, яким потурбував усю Корону Польську так, що до роздвоєння дійшло і до таких конфузій.

11. Отож тобі рокош, від якого неславу здобудеш як автор усього злого.

12. Отож тобі рокош. Здобув для себе Божого гніву за ті великі кривди, котрі спричинив людям. Пан Бог ще тебе на цьому світі покарає і після смерті відчуєш кару Божу [2, с. 155–160].

У відповідь на памфлет єзуїти П. Скарги Я. Гербурт написав полемічні твори, один з яких – «Сзуїга» – був сатирою на єзуїтів, спрямований передусім проти П. Скарги [3, с. 245].

Праця Я. Гербурта «На твір «Отож тобі рокош», що зводить наклеп на чесних людей і написаний на огиду рицарства, що перебувало на рокоші правдива і коротка відповідь», як засвідчує назва, є відповіддю на інвективу П.Скарги. Він написаний, очевидно, після ухвалення «Рокошових пунктів» 9 вересня 1606 р., але ще перед подіями в Янівцю – у кінці вересня 1606 р. Зміст підтверджує: приводом правдивої та короткої відповіді слугував факт «В описі рокошового поступу зачіпаєш відомого і гідного вдячної похвали сенатора, пана краківського воєводу і епітетами зводиш на нього наклеп, твердиш, що для своєї приватної вигоди, з нерозсудливим гнівом, необдуманно закликав на рокош, пана у вічному соромі хочеш перед людьми представити, так ніби вітчизну привів до великого неспокою, тривоги і небезпек. Своїм, ніби закликком на роком, указав шлях до знищення шляхетського стану. Щоб проти цього відомого сенатора налаштувати людей, указав, що він накинувся на самого Бога» [2, с. 165–176].

Я. Гербурт задає логічне питання до П. Скарги: «Для чого зробив цього чесного воєводу автором усього злого, безпідставно погрожуєш знищенням його потомків, вогнем пекельним тим, хто йому допомагає. А ще на обурення безцінного рокошового клейнода, який є символом шляхетського стану, виразом: «Отож тобі рокош» зводиш наклеп на відомих людей і все лицарство» [2, с. 165–176]. Автор нагадує П. Скарзі: листи, написані краківським воєводою до короля та проголошені під Стежницею, засвідчують, що не приватна вигода керувала ним, а службовий обов'язок і сенаторська присяга. Артикули, подані з Любліна його королівській милості, підтверджують правоту цього гідного сенатора й усього лицарства, зібраного незабаром під Сандомиром. Адже лицарство скликав воєвода для виправлення вишуканих прав і вільностей польської шляхти, забезпечення спокійного панування королівської милості. Це не пан воєвода закликав на рокош, – стверджує автор – а сам Бог зворушив людські серця, взяв під опіку

простий і чесний польський народ. І звертається до П. Скарги зі звинуваченням: «Укажіть краще на ваших людей, які вітчизну до небезпеки привели, ганьблять правдиву Божу хвалу. А ти все це приписуєш цьому чесному та гідному сенаторові, який чесно і гідно виконував покладені на нього обов'язки, робив відомі військові походи задля вічної слави нашого народу, брав участь у побожних заходах, даючи значні пожертви на костели і шпиталі» [2, с. 165–176].

На думку Я. Гербути, сенатори роками не могли здійснити своїх задумів, були зневажені й не мали «жодної ваги у королівської милості». Тому на Єнджейовському з'їзді 1 червня 1592 р. виконали сеймову інквізицію, що змусило короля визнати існування шкідливих для польського суспільства відносин з іноземними державами й обіцяти сенаторам припинити в подальшому таку діяльність. Однак згодом така королівська діяльність продовжувалась ще частіше. Тому чесний охоронець Речі Посполитої закликав до Стенжиці інших чесних сенаторів, котрі підтримали його й обіцяли підтримку в його задумах. Під Стежницею думка відомих сенаторів викладена у листі, який за посередництва польського єпископа Барановського був переданий на сейм до відома короля і сенаторів. Але відповіді на це послання не одержали. Загалом автор вража: у Речі Посполитій усе занедбано. Ще з минулих сеймів слухні посольські петиції відхилені чи взагалі не прийняті до розгляду, пакти-конвенти не задіяні, у вдосконаленні прав відмовлено, становлення податків зростає, видання друкованих універсалів насильно заборонено. За таких обставин пани-посли запобігали порушенню шляхетських вільностей. Перебуваючи під Стежницею, редагували сеймовий акт, а під Люблін були вимушені скликати своїх братів для виправлення ситуації після знищення шляхетських вільностей.

Підсумовуючи полеміку з єзуїтом П. Скаргою, Я. Гербург з осудом промовляє: «Ще в тобі, пане наклепнику, твоя безпечність і безсоромний наклеп проявилися. Інші твої наклепи, вульгарні слова, котрі негідні слуху відомих людей, а тільки такого, яким є ти. Нехай лист «Рокошові пункти», направлений зі Сандомира до сенату віслицьким лицарством, перед Богом і людьми, стане свідченням справедливості й чесності відомого сенатора, пана краківського воєводи і всього рицарства, що зібралося на рокош. А твоїй улесливості та наклепам нехай суддею буде» [2, с. 165–176].

Пасквіль «Письмова відповідь одного шляхтича на цей рукопис «Отож тобі рокош», який проти краківського воєводи Зебжидовського якийсь грегорианець видав», написаний, імовірно, незабаром після інвективи П. Скарги, тобто ще 1606 р. Немоżliво навіть припустити, аби автор очікував з відповіддю до наступного року. Нагадування про «свято Св. Михайла» засвідчує термін, коли король з військами вирушив зі Віслиці, 25 вересня 1606 р. Однак цитата «нова видумана Пасія» в кінці твору підтверджує пізніший термін написання праці – листопад 1606 р. Назва «Пасквіль на сенаторів» 1607 р., а також дві відмінні редакції вказують на те, що твір «Письмова відповідь» як особлива брошура виданий удруге на початку 1607 р.

У вступній частині твору автор зазначає: «Чесний і шляхетний пане краківський воєвода. Я напав на якогось безумного мерзотника, позбавленого остраху перед Божою карою, який проти тебе, ще від твоїх предків відомого чесністю і славою, накинувся безсоромним листом з наміром вижити твою славу, потоптати сумління» [2, с. 177–199]. Він стверджує, що відповідаючи на блюзнірство товаришів Зебжидовського, котрі чесність, обов'язок перед Богом і королем, і нащадками занедбали, понад усе хоче висловити думку: «Отож тобі рокош, чесним товаришам нагорода, насамперед від найвищого пана чекає в небі, слава твоя і відомого твого потомства покрийється вічною

пам'яттю за те, що, побачивши, як найвищому пану злим керівництвом присяга ламається відносно наших справ і вільностей, заступився за них».

«Отож тобі рокош, чесний воєводи, на який слушно закликав, бо твоє сумління не погоджувалось з поглядом інших товаришів. Самі ж противники твої, коли би бажали зняти пелену з очей, визнали б твою мужність, відважність і слушність».

«Отож тобі рокош, за який над тобою – лагідна панська Божа рука і негасима слава, окрім ти небезпеки і тривоги бачив у вітчизні своїй милій, досить обдумано і уважно подав братам відчуття і запобігання небезпекам в подальшому. Зі Стенжицького з'їзду знаю і бачу, що впродовж багатьох років правду і сумління з тебе, чесний Зебжидовський, вичавлювали, аби в подальшому не терпів цього «Отож тобі рокош», який розпочатий і за Божою допомогою буде доведений до щасливого кінця, принесе велику втіху за ті підняті зусилля, кошти, здоров'я з твого боку. Запам'ятайте слова, в Святому Письмі: «А ми також будемо, як всі народи, і буде нас король судити і виходити перед нами і буде вести за нас війни» [2, с. 177–193]. І багато таких інших прикладів можна вказати зі Святого Письма. Але вам, негідникам, котрі домагаються судів над нами, можна привести слова св. Павла до Ананіаша: «Ти судиш, судиш мене згідно законом, а тут наказує мені бути проти закону». Впевнені ми в твоїй постійності у вірі, сумлінні, та вважаємо, що це Бог віддає тобі щедро потіху і нагороду свою». Завершуючи полеміку зі Скаргою, Я. Гербурт доходить висновку: «Знаєш тоді, милий писарю, що ти брехун, підлабузник. Це засвідчує стиль, за який не чекай від мене нічого більшого, як це нагадування: «Будь чесний і чесністю не торгуйся, а саме – на таких відомих славою, яку від предків своїх перейняли і вміють її цінити і розширювати». А до тебе, чесний Зебжидовський, причиняю за тим писарем: «Нехай тебе писання цього нечесного Скарги не ображає, який нечесно скаргиться на твої чесні справи» [2, с. 177–193].

Твір Я. Гербурта «Скрипт про слушність Стенжицького з'їзду» – відповідь на аргументи половецького єпископа В. Барановського, проголошені на другому засіданні стенжицького з'їзду. Розпочинаючи письмову полеміку з єпископом, автор стверджує: в умовах, коли у вільній державі топчуть вільності, права перелогом лежать, право не право, сейми не сейми, деякі люди чи то Божим гнівом засліплені, чи приватними справами отруєні, говорять, що в скликанні з'їзду краківського воєводства немає потреби. Вони запевняють, що іншими методами необхідно запобігати хворобам Речі Посполитої, тому цей з'їзд є шкідливим. Оponentи говорять, що не бачать причин для проведення з'їзду і скликання на нього людей». Але Я. Гербурт заперечує твердження: «Ради Бога! Коли вже обов'язки, присяги, пакти-конвекти, казки викликають у них сміх, то чому ж не бачать причин для проведення з'їзду» [2, с. 48–55]. Полемізуючи з єпископом, автор розповідає: давно вже «затихли голоси святих єпископів про образи Речі Посполитої», у відомих сенаторів, прихильників Вітчизни, зникли почуття до збереження шляхетських вільностей і «добра Вітчизни». Уже доходить до того, що представники сенату декларуються противниками чітких безсумнівних для такого неспокійного часу правових норм. На переконання Гербурта загибель Вітчизни безсумнівна. Натомість опоненти закликають: не потрібно думати про себе, шукати ліків і засобів для збереження здоров'я Вітчизни та шляхетських вільностей. Однак, вважає автор, сейми не спроможні опиратися на право під час утвердження необхідних ухвал, тому необхідно думати про методи «лікування хвороб» Речі Посполитої і запобігання небезпек. Він доходить висновку, що в такий час «вони не могли прийняти ефективнішого рішення, як скликати з'їзд, згуртувати своїх братів, щоби на ньому встановити, хто правий, а хто ні, що діється в державі згідно з правом, а що безправно. А

якщо хтось не хоче, аби ми свої справи вирішували, якщо це комусь заважає, має змогу утішитися можливістю роз'їхатися по домівках» [2, с. 48–55].

Твір «Відповідь єзуїтам та іншими духовним особам, котрі в деяких артикулах, ухвалених без роздумів для себе, називають рокош єретицьким бунтом і людей цим від нього хочуть віднадити, а також іншим світським католикам, що в цьому їм допомагають» – відповідь з боку рокошан на працю, опубліковану католиками, прихильниками короля, зокрема єзуїтами. Тут автор передусім висловлює думку: не зрозуміло, чим саме рокош огидний людям. З усього випливає, що Річ Посполита потребує вдосконалення. Однак є люди у державі, котрим шляхетські вільності противні. Тому вони знайшли належний привід подати рокош як бунт єретиків, тиском на католицьку віру, аби у такий спосіб налаштувати людей проти рокошу і переконати усіх католиків не підтримувати його. Навіть до провідника рокошу, що заступився за Річ Посполиту, викликати відразу [4, с. 81–93]. З метою виховання у молоді патріотичних почуттів автор наводить приклади з життя старшого покоління католиків, які брали участь лише в благовірних подіях. Представники старшого покоління були, передусім, шляхтичами, а потім – католиками, знали, що «пану Богові віддати, а що Вітчизні», релігію з обороною не змішували, «хитро запроваджену зверхність Папи Римського терпіти не бажали». Католики старшого покоління в політичні справи, а тим паче в таємні ради Речі Посполитої не вдавались. У досягненні достойних посад і заслужених нагород вони дотримувалися справедливості стосовно до людей різних віросповідань. Сенат у ті часи «був мудрий і поважний». Послів на сеймі вибирали з представників різних релігій; вони, вирішуючи питання Речі Посполитої, були справедливі. Сейми завжди логічно завершували розв'язання питань, зберігаючи спокій Речі Посполитої, взаємну братерську любов, релігійні проблеми ніколи не загострювали. Заслуговує на похвалу, що раніше люди духовного стану в діяннях були розумними і мудрими, зі світським станом приходили до згоди з людьми різних віросповідань, узагалі мали дружні стосунки. Як стверджує автор, усі ці традиції канули в небуття зі смертю короля Сигізмунда Августа. Ніби іншим став світ, іншим народ, іншими звичаї. Молоді ж католики всі славні поступки предків занедбали зневажаючи важливі й корисні для Речі Посполитої права. Не лише десятини, й інші нечувані побори здобули дивними порушеннями суспільного права. Їхне «ненависне лакомство» настільки поширилося, що вони зневажають «собі давно затвержені права». «Поважної шляхти стидайтесь, ви молоді католик, – зазначає автор. На Речі Посполитій, на шляхетських вільностях багатієте, використовуєте скрутне наше становище». Замість рятувати потреби Речі Посполитої, молоді католики рятують короля і єзуїтів. Вони Папу Римського «знову оживили, і він у Речі Посполитій набуває сили. Вже папські легати більше в Короні завідують, ніж польські сенатори». Автор зауважує найбільшу ваду молодих католиків, які, натхненні духом свого патріарха, «єдність старих предків, суспільний внутрішній спокій порушують, релігію іновірців зневажають». Я. Гербут стверджує: за дотримання звичаїв старшого покоління, не тільки духовним, але й самому Папі «не дозволять не лише «не губити наші права і вільності, але й у нічому їх не порушувати» [5, с. 81–93].

Як уже згадувалося, твір «Промова до панів сенаторів» Я. Гербута написаний у кінці вересня 1606 р. Автор у гострому й образливому тоні звертається до: гнєзненського архієпископа Мацейовського: «Відкрив своє серце проти прав вільностей братів своїх, зневажив ти предків і їх привілеї»; куявського єпископа Барановського: «Баране, топчеш ногами права і вільності»; перемишльського єпископа Петроконського і полоцького єпископа Шишковського: «Знаєш ти глупа шакапо, і ти, непотрібна шишко, не шляхетська

і груба ця розправа»; краківського єпископа Тиліцького: «Шляхтичем ти є, напевно, Вітчизну милуєш, шанобливо єпископів вироки пильнуєш»; до головного адапта противників рокошу П. Скарги: «А ти, старче, єзуїте Скарга, видав ти скрипт, непристойний своєму станові»; усіх ксьондзів: «Відкрито це мушу сказати, що весь ваш клір є гнобителем наших прав, вільностей» [5, с. 106–114].

Твір Я. Гербурта «Вотум недовір'я одного католика до єзуїтів», на думку самого автора, – «перший нарис твору, який згодом у розширеному вигляді буде поданий людям» [6, с. 183–200]. Ним став памфлет «Плани на майбутнє з відновлення миру і спокою в Королівстві Польському». «Вотум недовір'я одного католика до єзуїтів» описує події під Сандомиром, тобто початок засідань на рокошовому полі, де автор з риторичним пафосом «проголошує промову до чесного лицарства, яке з'їхалося на з'їзд» [6, с. 183–200]. Уже на початку твору автор констатує, «що єзуїти діють на згубу не лишень іноземним вільним державам, але й Речі Посполитої, повільно підпорядковуючи їх під свій вплив» [6, с. 183–200]. І задає риторичне питання: «Чому тільки єзуїти споміж релігійних осередків не підлягають ані світській, ані духовній юрисдикції. Також не хочуть визнавати нікого за старшого, ані підкорятися його дисципліні, лише обраному посеред себе, який, окрім цього походить тільки з Італії чи Іспанії» [6, с. 183–200]. На думку Я. Гербурта, це, напевно, робиться для того, аби їхні закордонні зв'язки були менш помітними, а діяльність ордену – успішнішою та потужнішою.

У діяльності єзуїти «насамперед стараються, щоб приєднати володарів християнських держав до себе. Однак у такий спосіб, аби керівником цієї конфедерації став виходець з Іспанії, задуми якого мають бути непохитними і підтримуватись у всіх державах» [6, с. 183–200]. Характеризуючи в подальшому методи діяльності єзуїтів, автор стверджує: вони передусім з великою наполегливістю стараються проникнути до панівних дворів, щоб мати у них вплив. У містах будують семінарії, школи і костели, – важливі осередки впливу на людей.

Літератор наводить відомі аргументи з історії французького королівства, які засвідчують, що єзуїтський дух може спричинити метушню в державі: «О, нещасливий той король, який покладається на єзуїтську опіку, адже до самого кінця на їх вимогу необхідно танцювати, або наставити шию, як це випало Генрикові III (бережи Боже, нашого Сигізмунда III), якого єзуїти заледве не під небесами на руках носили, а в кінцевому підсумку і похоронну шану визнали негідною. А що характерно, його вбивцю зарахували до святих» [6, с. 183–200]. Наприкінці Я. Гербурт звертається до чесного лицарства, яке з'їхалося на рокош. У зверненні автор зазначає, що відбувається так зване полювання на шляхетські вільності й права. Як і в інших державах учиняють спротив єзуїтам, так і в короні Польської лицарство повинно зробити. Викликає занепокоєння братання короля з ракуським двором, причина чого – єзуїти.

Промовисто підтверджує неблаговидну політику єзуїтів промова П. Скарги у Варшаві два тижні після Різдва Христового: «А бачиш, королю, до чого твоя недбалість довела? Польські королі донедавна лише з сенаторами вирішували проблеми Речі Посполитої. Земські послы, які тільки недавно з'явилися, місця там не мали. Зараз до цього дійшло, що якийсь домогосподар, що є послом, рота відкриє, а всі до цього вимушені прислухатися. Але це, королю, твоя проблема, щоб знести неприємний старим традиціям звичай, а правду кажучи, ти дав привід для порівняння» [6, с. 183–200]. Автор стверджує: яка ж це зухвала думка в тій колотнечі. А перед тим він констатував: «Ваша справа не про Річ Посполиту думати, а лиш податки платити» [6, с. 183–200]. У кінці промови до лицарства Я. Гербурт доходить висновку: «Нічого іншого не бачу – або з

езуїтами попроситися, або з вільностями. Боже, зроби так, аби їх тим чи іншим методом приструнити могли. Але я так думаю, що краще нам езуїтів назавжди вигнати з нашої землі, аніж їхньої діяльності остерегатися» [6, с. 183–200].

Розвідка Я. Гербурта «Труба закликає на посполите рушення проти езуїтів» написана після бурхливих подій минулого літа – рокошу 1606, після янівського трактату, який зарахований уже до минулих подій, а також після «ловіцького синоду», що відбувся в останніх днях грудня 1606 р. Звернення до милостивих панів згадує про кольський з'їзд. Із цих фактів випливає, що твір, очевидно, написаний у другій половині січня 1607 р. і призначений як агітаційна брошура до кольського з'їзду.

Промовляючи до «милостивих панів», Я. Гербурт застерігає про діяльність езуїтів в державі: «Ситуація засвідчує, що езуїти дотепер часу перебувають у нас і більшої частини суспільства у пошані, до бунтів і проливання крові ведуть, під виглядом побожності впроваджують у християнство тиранію. Слава Богу, що ви опам'яталися, побачивши, до якого сум'яття і загибелі призвели езуїти у прилеглих країнах і тому в себе почали цьому запобігати. Хто любить Вітчизну, кому мила свобода, яку маємо від предків і милим нащадкам хочемо передати, – в ім'я Бога з насильством боріться. Не терпіть таке насилля від тих утікачів, котрі вкрали серця ваших підданих, владу всю від них відібрали, а самі роблять що хочуть на згубу усіх нас» [4, с. 258].

Далі автор пропонує кілька аргументів, які, на його думку, допоможуть «милостивим панам» сміливіше діяти, прибавляти не тільки серцевого спокою, а й, можливо, задоволення: Перший: езуїтам нема кого жаліти, і за ними ніхто не жаліє. «А ви тут маєте батьківські маєтки, милих дружин, дітей. Їх гаряча любов мала б запалати ваші серця, щоб клопотатися майбутніми справами, потужніше боротися проти своїх кривд».

Другий: як батькам і лицарям, «Вам належить про Річ Посполиту клопотатися, про котру до цього часу мало дбали. Опам'ятайтеся, ради Бога, опам'ятайтеся, ту ганьбу і сором скиньте зі своєї шиї». Третій: вам на той досвід треба опиратися, що колись пригодиться. А езуїти злого натворили і в тісняву вас утянули, а самі під королівськими або інших урядовців крилами заховалися». Четвертий: вони на шию насаджають і наступають, волаючи: «Бити, бити». Зрозумійте, коли б інша громада під Янівцем була, скільки б полягло польського лицарства! Вони використовували різноманітні методи для заспокоєння шляхетських станів, а згодом іноземні легіони до Корони привели." П'ятий: внутрішні вороги набагато гірші, ніж зовнішні. І коли потрібно «когось вмовляти вести оборону від татар, краще робити це проти езуїтів». Шостий: уже не маєте на кого поклатися й оглядатися. Перед тим могутні та великої поваги люди клопоталися про вас. Зараз їх щораз менше стає, не маємо на кого опиратися. А ще гірше те, що наші духовні батьки, яким ми також оборону Речі Посполитої доручили, проти нас змовилися, кошти проти нас збирають, війська на нас, згідно з рішенням ловіцького синоду готують". Сьомий: "зараз зберіть свої сили і потугу. Настав час великого звільнення" [4, с. 258–260].

«Лист І про контрибуцію духовних осіб, надісланий з Пйорткова до когось» Я. Гербурт після ловіцького синоду, «який духовні особи мали минулих свят Божого народження» (1606). Це публіцистична реакція на скликання до Ловіча в грудні 1606 р. синоду єпископів, де відбулася дискусія про методи боротьби з рокошем у зв'язку з отриманням від Папи обіцянки про допомогу в цій боротьбі. Лист написаний 7 січня 1607 р., що не заперечує його зміст. Видавець «Політичних листів часу рокошу Зебжидовського» Я. Чубек висловив думку: ловіцького синоду взагалі не було: «Про ловіцький синод не маємо жодної інформації. Тому напевно, що артикули цього синоду

пахнуть очевидною фальсифікацією» [7, с. 239]. Натомість Л. Щербицька стверджує: «магістр Я. Мациновський проінформував, що рахунки, подані в листах, відповідають тим, які подають у листах, два тогочасні єпископи». Це дає змогу припустити: синод дійсно відбувся» [7, с. 239].

Про такий факт засвідчує зміст листа: «Синод у Ловічу відбувся таємно, не всі єпископи на ньому були присутні. Але в ньому брав участь добре відомий чесний чоловік, шанувальник Вітчизни, якому не подобаються прийняті на синоді рішення. Ця людина з жалем за долю Вітчизни стверджує, що всі рішення приймалися під впливом єзуїтів» [7, с. 239]. Автор наводить зміст десяти прийнятих на синоді артикулів і одночасно відповідає на них.

"Артикул 1. Мандат від Папи вимагає, аби король і його прихильники негайно ухвалили контрибуцію про терміновий збір сто тисяч злотих.

– Необхідно розумні рішення приймати, які б оберігали вільності в Речі Посполитій. В іншому випадку будемо в маєтки їх милостей проникати, їх доходи на користь Речі Посполитої повертати, доки не дійдуть з нами до згоди.

Артикул 2. Папа дозволяє, щоб на військові потреби проти рокошан використати церковне срібло і атрибути.

– Тут висуюваю пораду звернутися до стародавніх рішень і прикладів, і за дозволом церковних покровителів всі церковні складові позичити на потреби Речі Посполитої.

Артикул 3. Шляхетські конфедерації в ніщо перетворити.

– Нехай би це питання обговорили в суспільному мирі й за існуючим у державі правом.

Артикул 4. Папа до всього хоче прикладати руки – і до людських душ, і до грошей.

– Папа і ракушани надсилають нам погрози. Можливо з Божою допомогою зможемо вчинити опір. Якщо ні, домовимося проти Папи з Венеціанською республікою, надішлемо заклики до інших держав. Знайдуться й інші засоби.

Артикул 5. Папа, аналогічно як з Венецією вчинив, – хоче на рокошан наслати прокляття.

– На такому ж праві будемо на Папу посилати прокляття.

Артикул 6. Щоб з особливою вигодою боротися, потрібно випереджувати противника.

– Це правильне рішення, бо яка сторона випередить, та й переможе.

Артикул 7. Необхідно двадцять тисяч людей якнайшвидше зібрати проти рокошан.

– Не кількістю потрібно брати, а мужністю, А з допомогою Бога знайдуться і нам помічники. Не до кінця я погано думаю про кварцяне військо, козацтва також достатньо.

Артикул 8. Укладені рішення виконувати постійно, а лицарський стан взяти у шпори.

– Так як ми панів собі самі на зло окреслили, тому їх потужність для нас завжди має бути небезпечною.

Артикул 9. Разом з гнєзненським каноніком Кучборським спільним коштом до Риму скеровано чимало єпископів, які б неухильно підтримували прийняті рішення.

– Скеруємо і ми своїх послів туди, куди вирішимо.

Артикул 10. Його королівська милість цим має бути дуже радий.

– Ми радимо королю, щоб занедбав злісні поради і дуже вже шкідливу діяльність єзуїтів, лікував образи Речі Посполитій, дотримувався усіх даних підданим присяг, щоб у

такий спосіб здобути їхню безперечну довіру, а тим самим собі, потомкам і Речі Посполитій забезпечив на тривалі роки щасливе життя». Однак, як стверджує автор, ця порада не подобається найсвятішому Папі, панам прелатам та їхнім прокурорам, єзуїтам. Але нехай знають, що їхня діяльність нам також не подається. Отже цей лист має яскраво виражений антипапський і антиєзуїтський характер [4, с. 195–296].

У «Листі II, в якому ведеться дискусія про контрибуцію духовних осіб», Я. Гербурт висловлює здивування, що духовенство прийняло шкідливі для шляхетського стану лівіцькі артикули. Він дискутує з духовенством дискусію з приводу кожного із десяти прийнятих артикулів. Стосовно першого артикулу, автор вважає, що Римська курія, в якій колись можна була отримати добрі поради, сьогодні змінилася. Чи ж не єзуїтська діяльність це спричинила? Я. Гербурт пропонує, що необхідно випустити скрипт, де повідомити людям про існуючі небезпеки, пояснити діючі в Речі Посполитій закони й оприлюднити натхненників всіх злих справ. На думку автора, духовенству також варто нагадати, аби не піддавалися впливу єзуїтів, не прислухалися до чужих порад, серйозно подумали про оборону Речі Посполитої.

Стосовно висловленого в дев'ятому артикулі бажання скерувати зазначено: «жалісно, що для цього обираються люди з шляхетського стану, яким доручено випрошувати гроші.

І останнє, я вже Вашій милості писав, що король цим новинам був радий. Можливо, не потрібно дивуватися, бо йому є за що єзуїтам дякувати. Але нам потрібно допомогти йому вибратися з єзуїтського полону перше, ніж події приведуть до остаточної згуби» [4, с. 200–205].

У «Листі III про цю ж контрибуцію, написаному до одного прелата» Я. Гербурт пише: «Я так і не вірив, що Ваша милість й інші милостиві пани, такі пильні й чесні, накинуться на шляхетські вільності, в яких народилися і добре їх пам'ятають» [4, с. 205–209]. Проте що в цьому доброго і поганого?

Головна ухвала, – хоч публічна, сеймова і нібито з правильним підтекстом, видалася «чесним польським» станам видалася не лише нестерпною, а й небезпечною. Лицарський стан формував державні блага в Речі Посполитій, а «зараз, навпаки, діло йде до поневолення лицарського стану, щоб духовні особи в своїх прерогативах могли досягнути своєї мети. Але якщо в руках сверблять гроші, то краще щедро виділити їх на оборону, на викуп в'язнів з поганської неволі. Згідно з сенаторськими обов'язками вони повинні стерегти права і запобігати шкідливим речам. Але сенаторські обов'язки у єпископа нічого не важать. Тому необхідно наступати на ці прерогативи, на права різних імператорів і обдарування духовних осіб», [4, с. 205–209].

Оскільки сейм закінчився 20 червня 1607 р., праця «Коротка увага до новітньої конституції про єзуїтів» написана, ймовірно, в останніх днях червня 1607 р.

Роздумуючи над цим питанням Я. Гербурт стверджує, що права, укладені за відповідною згодою всіх польських станів, мають поважатися у Речі Посполитій. Але в такому випадку автор зауважує першу непослідовність у тексті законодавчого документа. Сама назва конституції засвідчує встановлення впливу єзуїтів у костелах і школах лише торунської землі, а текст повідомляє про всі пруські міста. Отже, конституція дозволяє єзуїтам оселятися скрізь із власними школами, віддавати Богові хвалу, в костелі, якому захочуть, здійснювати свою фахову діяльність. А в загальному, а скрізь робити те, що забажають.

На початку конституції міститься розповідь про підданих пруських міст з одного лише офіційного погляду: «Піддані наших пруських міст передані піклуванню

отців єзуїтів, які своєю побожністю і розумом підіймуть працьовитість людей шляхетського стану і коронних громадян, оберігатимуть школи» [4, с. 300–306]. Висловлюючи позицію пруських міст, автор зауважує: конституція замовчує факт, що єзуїти не мають найменшого права до костелів і шкіл цієї землі. На думку Я. Гербурта, конституція не запевняє, аби єзуїти згодом вільність католицьких богослужінь оберігали, не занедбалювали шкільного навчання. У подальшому конституція пропонує на майбутнє такі права: «Ухвалюємо, щоб і зараз, і в майбутньому ніхто зі станів не намагався виганяти з наших коронних міст капланів, школи і студентів. А хто би на це наважився, має бути покараний на коронному трибуналі» [4, с. 300–306]. Автор занепокоєний, оскільки "все це веде його королівську милість до того, щоб уступити свою власну юрисдикцію", відсторонити від себе підданих і передати під іншу опіку. Викликає зацікавлення висновок стосовно тексту конституції: «Жаль, о Боже, що наша Вітчизна до такого правознавства переходить. Ця хвалебна конституція посилається і на минулі події. А як бачуть побожні пруські міщани, вони повинні були все дозволяти єзуїтам, навіть на шкоду своїм правам, хоча жодним правом до цього не були зобов'язані. Боже, змилуйся і допоможи, аби єзуїти не так довго над нами літали. Нам би краще, напевно, відректися від єзуїтів, ніж для них ще й Пруссію загубити» [4, с. 300–306].

Як підтверджує поданий матеріал, Ян Щасний Гербурт був автором низки полемічних творів, котрі доречно розглядати у контексті раннього бароко. У переважно публіцистичний текст введено літературні мотиви, сюжети, цитати, алюзії, ремінісценції з інших творів. Окрім цього, для полемічної літератури Я. Гербурта властива багатожанровість: науково-теологічні й публіцистичні трактати; памфлети; «відкриті листи», звернені одночасно до конкретного адресата й широкої аудиторії; послання. Твори написані польською мовою і пересипані латинізмами.

У процесі полеміки автор активно використовує не лише Біблію, постанови Вселенських Соборів, документальні матеріали, а й власне літературні жанри і прийоми.

Для творів Я. Гербурта характерна антикоролівська і антиєзуїтська відкрита агітаційна полеміка. Не оминала вона увагою й розкольників серед магнатського табору і духівництва, які не підтримували рокошу Зебжидовського. У полемічній літературі Яна Щасного Гербурта відображенні також ідеї гуманізму, проблеми розвитку освіти, культурної орієнтації, історичного минулого. Отже, полемічна тематика в його літературній спадщині – цікава, багатогранна і тому потребує майбутніх досліджень.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія історії України: у 10 т. – К.: Наук. думка., 2011. – Т. 8. – 520 с.
2. *Czubek J. Pisma polityczne z czasow rokосу Zebrzydowskiego 1606–1608 / J. Crubek. – Krakow, 1918. – Т. 2. Proza – 1045 s.*
3. *Wiszniewski M. Historia literatury Polskiej / M. Wiszniewski. – Krakow, 1851 – Т. 8. – 520 s.*
4. *Czubek J. Pisma polityczne z czasow rokосу Zebrzydowskiego 1606–1608 / J. Czubek. – Krakow, 1918. – Т. 3: Proza – 945 s.*
5. *Czubek J. Pisma polityczne z czasow rokосу Zebrzydowskiego 1606–1608 / J. Czubek. – Krakow. 1918. – Т. 1: Poezja – 1125 s.*
6. *Dobrowolska W. Młodosć Jerzego I Krzysztofa Złaraskich / W. Dobrowolska // Rocznik Przemyski, 1926–1927. – Т. 7. – S. 183–200.*

7. *Szczerbicka L. Jan Szczesny Herburt – rarys monografii / L. Szczerbicka // Studia staropolskie. Ze studiow nad literatura staropolska. – Wrocław, 1957. – Т. 5. – S. 205–291.*

Стаття надійшла до редколегії 01.07.2015

Прийнята до друку 10.05.2015

**ФИЛОСОФСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ С «ЕЗУИТАМИ И ДРУГИМИ
ДУХОВНЫМИ ЛИЦАМИ» О СУЩНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ В
ТРУДАХ ЯНА ЩАСНОГО ГЕРБУРТА**

Олег Цебенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
факультет международных отношений,
кафедра международных отношений и дипломатической службы,
Ул. Сечевых Стрельцов 19, г. Львов, 79000, Украина
тел. (0322) 394-132*

Рассматривается процесс зарождения первых письменных памятков, которые репрезентируют полемическую борьбу в конце X века между православием, с одной стороны, и католицизмом, с другой. Анализируется творческое наследие полемических произведений Яна Щасного Гербурта начала XVII в., которые имеют открытое антиезуитское направление, и их влияние на политическую жизнь Речи Посполитой.

Ключевые слова: полемическая тематика, Ян Щасный Гербурт, Петр Скарга, рокош Зебжидовского, антиезуитское и антипапское направление.

**PHILOSOPHICAL VIEW WITH «JESUITS AND OTHER RELIGIOUS
PERSONS» ABOUT THE ESSENCE OF HUMAN EXISTENCE IN THE WORKS OF
JAN SZCZESNY HERBURT**

Oleh Tsebenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International relations, Department of International Relations and
Diplomacy,
19, Sitchovykh Striltsiv str., 79000, Lviv, Ukraine
tel. (0322) 394-132*

In the article is considered the process of the first written records birth that represent polemical struggle in the late X century between Orthodoxy on the one side and on the other side Catholicism. Special intensity marked development of polemical literature in Ukraine from the middle of the XVI century. A special stage in the development of polemical literature at Western lands became Sandomierski Rokosz, which was based on the idea of direct democracy. Attention is focused on creative heritage of polemical works of Jan Szczasny Herburt on the beginning of XVII century, which have opened an anti Jesuit direction. The impetus for the birth of polemical literature of this period was the pamphlet of Jesuit

Peter Skarga "So you Rokosz". In the article is analyzed the influence of polemical works of Jan Szczasny Herburt on contemporary political life of the Commonwealth. Literary heritage of polemical works and nowadays raise interest in fans and scholars of his works.

Key words: polemical topics, Jan Szczęsny Herburt, Peter Skarga, Zebrzydowski Rokosz, anti Jesuit and anti papal direction.

УДК 008

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Ростислав Поліщук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
e-mail: teatrolizovanuy@gmail.com*

Досліджено, що такі науки, як філософія, соціологія, культурологія, політологія розглядають питання ідентичності в контексті іншої проблеми – глобалізації. Однак, доведено: зводити зростання актуальності питання ідентичності лишень до одного процесу глобалізації неможна. Адже, культурна ідентичність належить до вагомих етапів та процесів культурного устрою кожної спільноти і ґрунтується на тому, що люди – не тільки механічні носії тих чи інших потреб та інтересів, а й психологічні індивідуальності. Саме це й потребує їхнього об'єднаного співіснування.

Ключові слова: феномен ідентичності, персональна ідентичність, ідентифікація, самосвідомість.

У статті зосереджено увагу на опрацюванні феномену ідентичності з позиції філософського знання зарубіжними мислителями, що в подальшому допоможе дослідити феномен української культурної ідентичності. Цей підхід дасть змогу осмислити ідентичність у руслі класичної філософії та сучасної філософської думки. Отже, проблема феномену ідентичності розглядається з огляду його взаємозв'язку з філософськими категоріями “свідомість”, “відповідальність” (Дж. Локк, Д. Юм, Р. Декарт); “свобода” (Г. Лейбніц, Г. Гегель); “проблема “Іншого” (у феноменології Е. Гуссерля, сучасному екзистенціалізмі). У сьогоднішній філософії (Х. Арндт, Е. Левінаса, Дж. Ролз та ін.) аналізується питання іншого не лише як рівного, а й фундаментально відмінного, що веде до філософського осмислення культурного плюралізму як умови спільного існування.

Перші спроби філософського дослідження ідентичності – самосвідомості зробили філософи Нового часу, зокрема представники емпіричного напрямку Дж. Локк і Д. Юм, котрі вперше оперували терміном “ідентичність”, поєднавши його з процесом індивідуалізації в епоху Модерну. На думку Дж. Локка, ту саму особистість творить не одна і та ж субстанція, а одна і та ж свідомість. Він заперечує тезу, що душа творить ідентичність, і вказує на пам'ять як визначного чинника тотожності. Дж. Локк пов'язує ідентичність з поняттям відповідальності людини за свої вчинки на засадах пам'яті про них [6, с. 285]. Учений також вперше пов'язав поняття ідентичності з поняттям відповідальності людини за вчинки на основі пам'яті про них (це дає змогу ідентифікувати їх як власні діяння) у контексті етично забарвленого самоствердження відповідальної особистості. Так, починаючи з Дж. Локка, концептуальні структури аналізувалися в контексті традиційної філософської проблеми душі й тіла. Він доводив, що існує відмінність між поняттями «бути людиною» і «бути особистістю». Людина є організмом, чия тотожність визначається його цілісністю, згідно зі справді властивою йому сутністю. Але організм не тотожний особистості – остання може радикально змінитися. Тобто ідентичність людини й ідентичність особистості принципово різні ідеї.

То яка ж підстава ідентичності? Мислитель відповідає: “цілісна особистість існує, коли забезпечено достатньо цілісність свідомості від минулого до майбутнього, — тобто за умови, що особистість пам’ятає попередні стани свідомості й планує майбутні стани свідомості, які разом можуть бути сформовані у безперервний і нерозривний потік” [4]. Таке припущення не доповнювалося детальним поясненням особистості, оскільки Дж. Локк вважав, що ми маємо достатнє інтуїтивне знання природи свідомості, отже, йому не потрібно нагадувати про неї.

Відмінність існує між «людиною» як позначенням члена людського роду і «особою» як розумною та самосвідомою істотою, що може уявити себе як існуюча в часі; відмінність належить до найцікавіших аспектів локківського міркування. Учений стверджує: персона зберігається, незважаючи на зміну частин її тіла, адже ці частини життєво об’єднані в одній і тій же мислячій істоті. Так, тотожність людини – це участь в одному і тому самому житті неперервно змінюваних частин матерії, котрі одна за іншою органічно зв’язуються з одним організмом. У протилежному випадку, вважає філософ, буде складно визнавати однією людиною зародок і дорослого, божевільного і того, що має здоровий глузд. Дж. Локк застосовує соматичний критерій для ідентичності у вигляді людини, але психологічний критерій для ідентичності як персони. Так, особа, котра перебуває в комі, не знає ані, що вона особистість, ані, що вона психологічно пов’язана в часі. Таке ж можна сказати про немовлят і старців. Навряд чи ми зможемо знайти значущі відношення, які поєднують коматозного хворого та здорового – одну і ту ж людину. Однак міркування здорового глузду у тому, що раннє дитинство, стареча немінність і перерви у психологічному житті розглядаються частиною життя цієї особистості. Водночас, зауважують дослідники, заслуга філософа у демонстрації твердження: персональної ідентичності не потрібно збігатися з життям організму. Така теза отримала значний розвиток в наші дні в межах розвідок неолоккіанців [4, с. 2].

Проблема персональної ідентичності у філософії історично становить точку перетину низки центральних філософських проблем: як може одна річ зберігатися тотожною собі в різні проміжки часу; питання природи й сутності Я, самосвідомості; що саме пов’язує індивід з перспективою власного майбутнього існування, виживання або безсмертя. Найпоширенішим варіантом постановки проблеми є те, з чого складається ідентичність особистості в часі, або види її критеріїв. Субстанціалістський варіант вирішення проблеми (підстава тотожності особистості – її Я як субстанція, що зберігається незмінною, попри множинність досвіду та мінливість існування), започаткований від аристотелівського поняття «первинної субстанції», описаної в «Категоріях» [5]. Це поняття «конкретного індивідуума», здатного залишатися тотожним собі в процесі якісних змін, суб’єкта предикатів, самого собою не застосованого добудь-якого суб’єкта. Увага античності зосереджена на безсмертній душі, що була джерелом сталості, віддільною від тіла як джерела зміни. Християнство ж формує ідею персони у вигляді індивідуального центру вибору та дії, ідентичність котрої була важлива перед настанням Страшного суду. Особистість мала постати перед ним єдиною, а її життю також притаманна єдина локалізація, єдине джерело відповідальності. Отже, в античній філософській традиції тотожність – характеристика значущіша, ніж відмінність. Існуюче тотожне лише самому собі й іншому існуючому, така тотожність заперечує відмінність, а також інше буття.

Персональна ідентичність, як самостійна проблема, досліджена у працях Д. Локка і Д. Юма [12]. Пояснення ґрунтується на основі безперервності власного сприйняття, що пов’язано з оформленням ліберально індивідуалістичних умонастроїв у

європейській думці XVII–XVIII ст. Інтерес філософії до персональної ідентичності спричинений дискусіями про християнську доктрину воскресіння та християнським і секулярним світоглядом, котрі розгорнулися в той період. Численні труднощі визначили підвищену увагу до здатності персони існувати як самодетермінуюча автономна істота й змінюватися, але залишатися однією і тією ж самою персоною. Оскільки здоровий глузд допускає, що критерієм ідентичності особистості є ідентичність її тіла, то така позиція мала небагато прихильників серед філософів. На наш погляд, це можна пояснити складністю дуалістичних уявлень про людину, які простежуються з часів Декарта.

Формування механічної картини світу в процесі наукової революції XVII – XVIII ст. зумовлювало постановку проблеми того, наскільки людина підпадає під дію механічних закономірностей. З одного боку, це істота, що володіє свободою волі й здатна ефективно управляти своїми афектами. З іншого – вона має душу, яка позбавляє її надійного місця в розчленованому та бездушному світі. Декарт, підрозділивши фізичну і психічну субстанції, вважав: підставою тотожності особистості є *cogito* (лат. мислю, думаю; *praesens indicativi activi* – лат. інфінітива *cogitare* — мислити, думати), що є одночасно причиною і центром самосвідомості, проста субстанція, активність котрих обумовлюється зовнішніми подіями. Тобто в основі ідентичності особистості, за Декартом, покладено ототожнення себе з мислячою субстанцією. Полеміка Локка і Юма з Декартом визначила головні напрями обговорення проблеми ідентичності, які домінували впродовж наступних століть – субстанційно трансцендентальний і емпірично-аналітичний. Усвідомленню такої обставини, що ідентичність особистості не може представляти лише окремих випадків ідентичності – тілесний чи матеріальний, сприяли два чинники. По-перше, кожна особистість має пам'ять, і це допомагає їй пам'ятати: вона тотожна собі, адже моя впевненість у тому, що ця інша людина є та ж сама, яку я бачив учора, ґрунтується на тому, що я бачу перед собою одне і те ж тіло; моє знання про те, що я є та сама особистість, що вчора зробила певні дії, ґрунтується на пам'яті, а не на моїй тілесній подібності зі «вчорашньою», своєрідною. По-друге, саме персональній ідентичності ми надаємо особливого значення, зокрема у випадку більшості речей, з котрими ми стикаємося; точна подібність настільки ж добра, настільки ж тотожність: коли мій годинник, виглядає так само, як той, що куплений учора, то мені все одно, чи це той самий годинник, чи його дублікат. Зауважимо: низка практичних ситуацій (страх усіх батьків, що їх дитину підмінять в пологовому будинку, проблеми психологічної осудності злочинців) переконують в абсурдності припущення, немовби людині байдуже – продовжить вона (або її близькі) своє існування саме як себе самої або як своєї досконалої копії [5].

Поява ідей щодо людської самості, її відмежування від зовнішнього світу, а також концепту суб'єктивності, яка містить чіткий відбиток соціальних відносин, призвели до виникнення своєрідного методологічного підходу до аналізу ідентичності. Цей теоретичний напрям, розглядаючи людську самість і суб'єктивність, переважно спирається на трактування суб'єкта як одиничності. У вченні про монади Г.-Ф. Ляйбніцберге за висхідне положення, що кожна самопрезентуюча суб'єктивність зосереджена на самій собі та уявляє світ як ціле своїм унікальним способом. Він зазначає: «Я вважаю, що кожна індивідуальна субстанція відбиває весь весвіт цілком на свій манер, її подальший стан є наслідком (хоча часто й вільним) попереднього стану, коли б у світі існували лише Бог та вона сама». Фундаментальний логічний принцип, сформульований Ляйбніцем: «якщо дві речі ідентичні одній і тій самій речі, то, вони повинні бути ідентичними між собою» [7, с. 275]. Його ідеї і судження стануть основою

визначення особистісної ідентичності, зокрема принцип тотожності індивідуальної субстанції, тотожності особистості, тілесної ідентичності.

Звернемо увагу на обґрунтування проблеми ідентифікації з позиції феноменологічної філософії, в тому числі, філософських поглядів Е. Гуссерля, Е. Левінаса. У феноменології проблема ідентифікації розгортається насамперед в аспекті інтерсуб'єктивності. Розглянемо феноменологічну філософію Е. Гуссерля, з якої бере витоки поняття “інтерсуб'єктивність”. У його філософії застосовано поняття “чистого Я”. У ньому немає жодних істотних компонентів; воно не підлягає опису – “чисте Я” і більше нічого. “Чисте Я” постає як певна ідеальна самотожня точка, абсолютно порожня, а це означає, що вона є ідентичною, адже її порожнеча не допускає несамототожності. “Чисте Я є висхідною очевидністю, котра залишається абсолютно тотожною за дійсної та можливої зміни переживань” [3]. “Я” залишається самотождним, оскільки воно порожнє і становить певну монаду, в якій немає ніяких інших атрибутів, крім основопокладаючої самототожності, і завдяки якій може вибудовуватись все інше – різні інтенційні акти, переживання, й відповідно, картина світу. Отже, ідентичність, або самототожність, “чистого Я” не проблематизується Гуссерлем, а просто констатується. Трансцендентне Я перебуває поза світом, є джерелом, що конститує смисл цього світу і смисл буття людини у цьому світі. Свідомість трансцендентального Я розгортається винятково в діалозі зі самим собою завдяки здатності розщеплюватись на частину, яка спостерігає, і на частину, яка спостерігається, – на Я, трансцендентальне стосовно світу, та Я, занурене у світ. Це останнє Я – невід'ємна частина світу, відіграє роль Іншого. Свідомість трансцендентального Я стає джерелом власного змісту.

Насправді, в наш час побудова межі між Своїм і Чужим опинилась перед можливістю заміни одного іншим. Ми легко використовуємо чужі думки, смисли, вважаючи їх своїми, хоча Своє віддаляється від нас. Своє опиняється поза нами, а Чуже – всередині мого Я. Саме Чуже сприяє власному сприйняттю й усвідомленню самотутності. У цьому зіставленні Свого та Чужого може постати і зміцнення власної ідентичності, й зміни та руйнування. У Чужому для мене завжди присутня небезпека самовтрати [9, с. 61]. Отже, культура інших досяжна для мене і моїх співтоваришів лише через своєрідний “досвід Іншого”, особливе занурення в чужинне (моє відчуття цього Чужого) для мене культурне людське співтовариство і в його культуру. В поглядах Гуссерля розрізняється Своя та Чужа культури. Зрозуміти та пізнати культуру іншого суб'єкта можна лише через “досвід Іншого”. Для того ми повинні простежити його минуле. Людина завжди перебуває у певній культурній традиції. Традиція, за Гуссерлем – механізм соціального й культурного успадкування, і це забезпечує зміну поколінь, суспільний зв'язок і взаємодію індивідів. Саме традиції відкривають нам “дух народу”, оспільнюють те, що поєднує покоління, – їх об'єднує національна культура.

Одна з перших зробила спробу застосувати нарративний метод для аналізу ідентичності Х. Арндт. Вона пояснювала нарративність засобом, за допомогою якого «Я» індивідуалізується, а його дії ідентифікуються. У такий спосіб, виявляється, особа, котра ці дії здійснила. Отже, внаслідок певних дій не лише досягаються специфічні цілі, а й розкривається ідентичність діючої особи, що розуміється як множинність. Зазначимо: акцентується саме на дії, адже «ситуацію людини» вчена аналізує крізь призму того, що людська активність невіддільна від її існування. Дія розуміється як комунікативна взаємодія, допомагаючи людині залучитись до соціального контексту, а світ загалом – простір, створений справами і промовама людей. Дія та мова мають дуже тісний зв'язок, бо в кожному людському акті апіорі міститься відповідь на питання «Хто ти?» Завдяки

цьому розкривається «хтоїність» діючого суб'єкта. «Тільки, якщо хтось ще в змозі зрозуміти зміст наших слів, як і призначення наших дій, можна сказати, що розкрита ідентичність «Я». Для нас дуже важливим буде останній та суттєвий висновок Х. Арендт, підходячи до аналізу комунікативного простору як можливості існування нарративної ідентичності. Йдеться про те, що дія реалізується у просторі, який встановлюється шляхом визнання інших. У цій реальності у людини є шанс стати «кимось», оскільки, залучаючись до міжлюдських стосунків, ми приймаємо за основу своєї ідентичності незворотний хід подій власного життя, що впливає з невинності наших дій. Можна підсумувати, що «ідентичність людини опосередкована не тільки й не стільки її словами та намірами, скільки тією формою, якої набуває історія її життя залежно від зіткнення з історіями інших людей» [10, с. 26].

Вивчаючи наслідки тоталітарного невизнання етнічної належності, Х. Арендт пише про «ненавчене та природне чуття ідентичності з тим, ким нам випало бути від народження». Ідентичність як поняття виникає та зникає разом з його інтенційним змістом – тим чи тим рівнем самоусвідомлення особи, усвідомлення її суспільного місця та ролі як власної колективної належності [2, с. 41–61].

У цьому контексті Е. Левінас слушно зауважує: «Якщо життя в його реальних зверненнях, в справах і турботах є життям безпосередньої дії, то життя у свідомості охоплює минуле, сьогоднішнє і майбутнє як єдине ціле, де минуле не залишається «позаду», а йде з нами і де майбутнє не сховане, а «проглядається», проектується, переживається. Свідомість – це і є зв'язок часів в актах нашої життєдіяльності» [6, с. 47]. З такою, дуже місткою сентенцією неможливо сперечатись. У межах нашого дослідження правомірно буде, враховуючи актуальність використання нарративу як міждисциплінарного методологічного конструкту в сучасних суспільних науках, констатувати, що вже нарратив постає в ролі поєднуючої ланки «в актах нашої життєдіяльності», оскільки життя саме в нарративній формі «охоплює минуле, сьогоднішнє і майбутнє як єдине ціле». Отже, головним призначенням нарративу можна вважати з'ясування значення подій для людського існування. Генетично зумовленим природою нарративу, а відтак апріорним є те, що нарративний метод особливо чутливий до часового модусу людського існування. Проблема ідентичності, у такий спосіб, постає у вигляді необхідності пов'язувати час в актах нашої життєдіяльності й постійно вибудовувати певну узгоджену історію життя з-поміж численності фрагментарних та неузгоджених соціальних нарративів.

«Бути Я – значить володіти самоідентичністю як змістом по той бік будь-якої індивідуалізації. – стверджує Левінас. Я – це не те буття, яке завжди залишається тим самим, Я – це буття, існування якого полягає в самоідентифікації, в набутті своєї ідентифікації за будь-яких обставин. Я – це, по суті своїй, самоідентичність... Універсальна тотожність, за допомогою якої можна охопити все чужерідне, становить основу суб'єкта, а універсальною є думка “я розмірковую” [9, с. 65]. Тому саме в Я Левінас фіксує вихідний елемент процесу ідентифікації. На думку філософа, ідентифікація самототожного, що відбувається в Я, не здійснюється у вигляді монотонної тавтології: “Я – це Я”. Виходити потрібно з конкретного відношення між Я та світом. Саме у світі є те, з чим Я може себе ідентифікувати. Світ, чужий і небезпечний, повинен був би спотворювати Я. Насправді ж істинне та вроджене відношення між ними, коли Я постає, по суті, як самототожне, складається як знаходження у світі. “Позиція Я щодо світу як до іншого заключається в тому, що Я живе і ідентифікує себе, перебуваючи у світі як у себе” [9, с. 62].

На нашу думку, соціальна нерівність і мультикультурна суміш людей – вигідний та ефективний простір для руйнації духовності націй, а це потребує філософського осмислення різних підходів, зокрема культурного плюралізму як умови спільного існування.

За Дж. Ролзом, концепція справедливості не може містити жодних ідей блага, окрім суто інструментальних, бо додавання неінструментальних чинників справедливості посилює значення індивідуального вибору. По-перше, кожна людина, вирішуючи проблеми, має брати до уваги вибір іншої особи, тим паче, коли доводиться обмежувати власні інтереси. По-друге, кожен має рівне право на всеохоплюючу систему свобод за умови взаємоузгодженості цих систем. Кожна з цих трьох позицій звертається до ідеї права як кола доступних форм життя та індивідуального раціонального вибору. Вчений зауважує, що вимоги громадян, котрі мають на меті цілі й виходять за це коло, безсилі. Отже, концепція справедливості може вважатися спільною тоді, «коли її можна застосувати до широкого кола суб'єктів», тому вона відображає індивідуальні цінності й характер суб'єкта. Це своєрідний збіг індивідуальних пріоритетів, який визначає правовий порядок. Головна раціональна обумовленість – її вигідність (*rational advantage*) для суб'єктів взаємодії [11, с. 76].

Складається враження, що після появи поняття «первинні блага» з теорії справедливості зникла вся «трансцендентальна граматику», а посилання на моральну складову вчинку означає лише звернення до гіпотетичного імперативу кантіанської традиції. Дж. Ролз націлюється на пошук соціальних засновків міжособистісного спілкування, «доступних для спостереження характеристик умов життя». Множинність суб'єктів соціальної комунікації, на його думку, не потребує загальної ідеї добра чи блага. Люди організують спільні й власні дії за принципом ситуативної згоди.

Усіляка обмежена ідентичність спричиняє партикуляризм поглядів та інтересів. Погоджуємося з критикою згаданого філософа К.-О. Апелем, стосовно намагання уникнути партикуляризму внаслідок заперечення залежності принципу справедливості від певних метафізичних концепцій. Просте заперечення звільняє принцип справедливості від партикуляризму передусім тому, що справедливість історично ситуативна, пов'язана із фактичними умовами (наприклад, об'єднавчий консенсус (*overlapping consensus*) Дж. Ролза). Тобто не треба норми справедливості узалежнювати від того, що "може розглядатися як спільний знаменник окремих традицій тієї чи тієї спільноти за конкретних історичних обставин", бо, наслідуючи Канта, справедливість варто тлумачити як "благо у сенсі морального принципу універсалізації". Необхідно мати на увазі: у глобальному плані (тобто для всіх народів), справедливості все ще не досягнуто, і вона має розумітися "як (всезагальна) мета телеологічної перспективи оцінювань, "регулятивна ідея" діяльності всіх". Передумовою цього й може слугувати світовий правовий лад. Лише те поняття "справедливості", що вільне від прив'язок і є зразком регулятивного принципу, здатне самостійно реагувати на "історичні виклики" й змінювати політичні умови фактичного консенсусу; саме така справедливість адекватна та безпечна за умов глобалізації. К.-О. Апель тлумачить принцип справедливості як "принцип необхідної здатності до консенсусу і прийнятності всіх морально релевантних рішень проблем для всіх, кого стосуються наслідки, – цей принцип необхідним чином завжди вже є визнаним стосовно кожного можливого партнера в сенсі необмеженої спільноти учасників дискурсу кожним, хто бере участь у процесі аргументації"[1, с. 370–371].

Тема культурної ідентичності належить до тем, котрі визначають формування інтелектуального простору тієї чи іншої доби. Саме вони безпосередньо пов'язані з найважливішими епохальними подіями та формують культурний ландшафт суспільства. Нагальність дослідження теми культурної ідентичності підсилює і факт глибинної кризи ідентичності на різних рівнях – від індивідуального до цивілізаційного. Руйнування структур та моделей ідентичності в «постсучасному» світі відбувається з дивовижною швидкістю, призводячи до фатальних наслідків. Серед найзначніших і трагічних наслідків цього розпаду ідентичності наголошуємо на таких: втрата індивідом значень та смислів; відсутність чіткого розуміння власної сутності; складнощі в розв'язанні питань «Хто я є?». «Приналежність до якої культурно-історичної спільноти для мене визначальна?» Закономірним наслідком втрати впевненості в безумовній наявності власної ідентичності стає її пошук. Отже, кризову ситуацію подолати можна через конституювання та відтворення ідентичності в сучасній плюралістичній культурі.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2016

Прийнята до друку 01.07.2015

Список використаної літератури

1. *Апель К.-О.* Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнювальність / К.-О. Апель // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 355–371.
2. *Бистрицький Є.* Ідентичність, спільнота і політичне судження / Є. Бистрицький // Філософ. думка. – 2013. – № 4. – С. 41–61.
3. *Гуссерль Э.* Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии [Электронный ресурс] / Э. Гуссерль. – М.: ДИК, 1999. – Т. 1. – Режим доступа: http://philosophy.ru/library/husserl/husserl_ideal.html.
4. *Ільїна Галина.* Персональна ідентичність в стратегіях мислення нового часу [Електронний ресурс] / Галина Ільїна. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11623.html>.
5. *Кемеров В.* Философская энциклопедия [Электронный ресурс] / В. Кемеров // Режим доступа: <http://www.psyoffice.ru/6-183-identichnost-personalnaja-tozhdestvo-lichnosti.htm>
6. *Левінас Е.* Між нами: Дослідження думки-про-Іншого / Е. Левінас; пер. з франц. В. Куринський – К.: Дух і літера, 1999. – 291 с.
7. *Лейбниц Г. В.* Сочинения: в 4 т. / Г. В. Лейбниц; пер. Я. М. Боровского и др. – М.: Мысль, 1984. – Т.3. – 734 с.
8. *Локк Дж.* Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Сочинения: в 3 т. – М.: Просвещение, 1985. – Т.2 – 560 с.
9. *Марчук О.В.* Інтерсуб'єктивний вимір процесу ідентифікації особистості / О.В. Марчук // Мультиверсум: філос. альманах. – 2006. – № 57. – С. 61–70.
10. *Подольська Т. В.* Комунікативно-дискурсивні практики як поле функціонування наративної ідентичності / Т. В. Подольська // Гуманітарн. часопис: Харків. авіаційний ін-т. – 2005. – № 4. – С. 24–29.
11. *Ролз Дж.* Идеи блага и приоритет права / Дж. Ролз // Современный либерализм: Ролз, Бёрлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон. – М.: Дом интеллектуальной книги; Прогресс-традиция, 1998. – 107 с.

12. Юм Д. Трактат о человеческом разумении// Д. Юм // Сочинения: в 2 т. – М., 1966. – Т.2.

PHENOMENON OF CULTURAL IDENTITY: PHILOSOPHICAL ASPECTS

Rostislav Polishchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of philosophy, department of theory and history of culture
st. University, 1, Lviv 79000, Ukraine,
e-mail: teatrolizovanuy@gmail.com*

Studied, such sciences as philosophy, sociology, cultural studies, political science considering identity in the context of other issues – globalization. However, it is proved, to reduce the growth of urgency to the question of identity merely a process of globalization can not. Indeed, cultural identity belongs to the important stages and processes of cultural organization of each community and is based on the fact that people – not just mechanical carriers of various needs and interests, but also psychological identity. This is what requires their combined coexistence.

Keywords: the phenomenon of identity, personal identity, identification, identity.

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Ростислав Полищук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: teatrolizovanuy@gmail.com*

Исследуется, что такие науки, как философия, социология, культурология, политология рассматривают вопрос идентичности в контексте другой проблемы – глобализации. Однако, доказано: сводить рост актуальности проблемы идентичности только к одному процессу глобализации нельзя. Ведь культурная идентичность относится к весомым этапам и процессам культурного устройства каждого сообщества и основывается на том, что люди – не только механические носители тех или иных потребностей и интересов, но и психологических особенностей. Именно это и требует их совместного сосуществования.

Ключевые слова: феномен идентичности, персональная идентичность, идентификация, самосознание.

УДК 177.61.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СЕНС АНАЛІЗАТОРІВ У КОНТЕКСТІ ДИСКУРСУ ЛЮБОВІ

Віталій Туренко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет,
вул Володимирська, 60, 01601, Київ, Україна
e-mail: science.philder@gmail.com*

Комплексно і цілісно розглянуто сенс та значення аналізаторів у контексті любовного дискурсу. Доведено, що філософська думка не оминала означеної теми й не пригнічувала місце сенсорної системи для історії любові, а вбачала у тих чи інших аналізаторах глибинну суть для предмету і суб'єкта любові.

Ключові слова: аналізатори, любовний дискурс, філософська думка, очі, шкіра, вуста, життя.

Любов – це екзистенціаль людського існування, здатний найфундаментальніше змінювати спосіб життя. Він охоплює людину тотально – і душу, і тіло. У наш час спостерігаємо десакралізацію любові, що зумовлено акцентом саме на фізіологічному аспекті любові. Однак зауважимо: філософська думка все-таки звертає увагу не лише на глибинний контекст любові, а й на тілесний.

Стосовно ролі й значення тих чи інших аналізаторів у любовному дискурсі, то теоретичною основою нашого дослідження є праці таких мислителів, як Р. Барт, Г. Іванченко, Митрополит Антоній (Блум), М. Епштейн, Д. Маннусакіс та ін. Проте у них не простежуємо цілісного та комплексного аналізу філософського погляду на значення сенсорної системи у дискурсі любові, що ми і визначили метою цієї розвідки. У зв'язку з цим необхідно розв'язати низку завдань, з-поміж яких виокремимо головні:

- розкрити сутність очей для дискурсу любові;
- висвітлити вплив слуху на історію любові;
- виявити основні аспекти розуміння значення шкіри у любовному дискурсі

тощо.

Зір. Думки про фундаментальну значущість зору, а отже, очей розглядала ще антична філософія. Причому античні вчені вбачали цю єдність навіть на лінгвістичному рівні. Так, Платон в одному зі своїх діалогів зазначає: «любов (ерос), оскільки вона немовби вливається ззовні (а не є внутрішнім потоком для того, хто нею володіє), причому вливається через очі, в давні часи справедливо йменувалась «любов» (εσρος), адже ми (давні греки. – *В.Т.*), тоді користувалися омікроном замість омеги». Близький зв'язок давньогрецьких слів «споглядання» (ρασις) та «любов» (ἔρως) зауважує Плотін і в Енеаді (див.: Еп. 3.5.3). Натомість Арістотель писав у «Риторичі», що серед усього іншого «ми (люди. – *В.Т.*) любимо тих, хто з однаковою любов'ю любить в очі й поза очі, а також тих, перед ким ми не соромимось» [Rhet. II 4 1382a].

Навіть такі аскети і мислителі, котрі, на перший погляд, є представниками східнопастрисичної традиції, теж не оминули унікальну значущість очей для любові. До аспектів любові у вигляді потягу, які осмислювали східні Отці Церкви, належить те, що

чоловік і жінка дивляться один на одного немов у вічність (*sub specie aeternitatis*), а тому ідеалізують і обожають одне одного. Пояснюючи цей феномен, отець-каппадокієць Григорій Нісський в екзегетичній праці «Точне тлумачення Пісні над Піснями Соломона» пише: «Головне завдання очей – любити (*ἀγαπᾶν*)» (PG44, 920B). Адже тоді, «коли знаходжусь віч-на-віч з людиною, яку бачу не очима байдужості чи ненависті, а очима любові, то я приєднуюсь до цієї людини, у нас починається дещо спільне, спільне життя. Це є справою любові – дивитися на людину і водночас у ній угледіти невід’ємну красу – і жахнутися тому, що життя зробило з неї, зробило з нею» [6, с. 174].

Григорій Богослов, підтримуючи погляд колеги по школі, вважає також: любов є почуття, сконцентроване в одній точці, постійне споглядання образу люблячої особистості, небажання відірвати погляд від цього образу і звернути на інше: «Що більше я дивлюсь на людину, котру люблю, то дужче її кохаю, а що сильніше її кохаю, то більше хочеться дивитися на неї» (PG37, с. 564). Любов, на думку митрополита Антонія (Блума), – дійсно споглядальний стан, за якого людина, споглядаючи іншу, бачить у ній, за межами її зовнішніх рис, не зважаючи на звуки голосу, не зважаючи ні на що, якусь глибину, що для неї є красою. Ця краса пошкоджена життям, минулим, обставинами, але вона тут, і єдино вона важлива в цій особистості; хоча, звичайно, і викривлене треба взяти до уваги [6, с. 175]. Відтак любов дивиться (пізнає Іншого) не корисливими чи меркантильними очима, а очима добра, тепла та ніжності. Вона споглядає все не зверхньо, не марнославно, а глибинно, внутрішньо, смиренно, з терпінням та милосердям.

Сучасний мислитель Д. Мануссакіс у праці «Бог після метафізики» стверджує: саме завдяки зору ми здатні пізнавати, що наше, а що – ні [5, с. 38] в тому сенсі, що ми дивимося на Іншого як на самого себе. Починаючи любовний дискурс любові (не закоханості), ми впізнаємо себе і постаємо в Іншому, мов у дзеркалі. На дорослу людину батьки вже не мають впливу, але у коханій особистості можна побачити себе. Коли очі спостерегли в Іншому щось негативне, то необхідно шукати і виправляти ту ж рису в собі. Предмет любові – ось людина, хто допоможе нас удосконалити. Не треба шукати психологів, психоаналітиків, чи ж хто би порадив, як жити. Основне – це очі, погляд на другу половинку; вона наше дзеркало, здатне показати усі наші недоліки, причому не зменшуючи силу своєї любові до нас. Варто звернути увагу й на те, що очі, на думку В. Шекспіра, здатні говорити у любовному дискурсі, коли вуста мовчать: «Вот говорит она, иль нет, еще / Не говорит; так что же? / Говорят / Ее глаза, - я отвечать им буду. / Я слишком смел: не для меня их / Речь / Две самые прекрасные звезды / Из сфер своих желают отлучиться / И просят, чтоб ее глаза, на время, / На небесах светили вместо их. / Что если бы и вправду эти звезды / В ее лице сияли вместо глаз, / Ее ж глаза сменили их на небе?» [7].

Отже, згідно з філософською позицією, зір (споглядання, погляд), очі посідають ключове місце в любовному дискурсі. Мислителі наголошують: очі впливають не лише на початок любовного дискурсу, а й на всю подальшу історію любові; вони слугують іноді й засобом пізнання, специфічної комунікації між люблячими особистостями.

Слух. Після зору, другим за значущістю у любовному дискурсі є слух. Завдяки йому ми чуємо «логос любові». Щодо того, який статус набувають почуті слова предмета любові, спостерігаємо у відомому тексті «Ромео та Джульєтти»: «То милая моя зовет меня... / Как сладостно звучат слова влюбленных / В ночной тиши, лелея нежно слух, / Как музыка!» [7]. Для закоханих голос Іншого – музика. Тому в ситуації любовного спілкування слухове сприйняття, на думку Д. Мануссакіса, – це заняття пасивне, саме в

ньому виявляється вразливість суб'єкта [5, с. 286]. Тут дещо простежуємо «владу» закоханого. Він може своїми словами і «воскресити», розрадити люблячу особистість, і зненацька її «поранити» чи ще гірше – «вбити». Так, Р. Барт зазначав: «я (суб'єкт, який закохався) не можу сам вибудувати до кінця історію свого кохання, я складаю (викладаю) її лише на початках; кінець цієї історії, як і моя власна смерть, належить іншим; вони писатимуть про неї роман, мітичну оповідь ззовні» [1, с. 162–163].

Думка про те, що акцент у ситуації вербального діалогу зміщується на предмет любові, тобто «на того, кого я чую», спонукає до висновку: егоцентризм – децентралізований [5, с. 288]. І тут варто пригадати слова Платона з «Федра»: «А оскільки я сам від себе нічого такого не міг придумати – це я добре знаю, бо усвідомлюю своє невігластво, – то залишається, гадаю, робити висновок, що я, слухаючи, наповнився з якихось чужих джерел, немов посудина» (Phaedr. 235c-d). Відповідно любов зіставляється зі слухом; як і любов, так і звук вторгаються у вуха незалежно від волі того, хто слухає.

Однак, вустами брата Лоренцо у «Ромео та Джульєтті» лунає інша думка стосовно значення ролі слуху у дискурсі любові: «Я бачу, що нема слуху в безумців» [7]. Відтак певною мірою (метафізично) закохані не сприймають те, хто і що їм говорить, для них головне – голос коханої особистості. У цьому контексті вони самотні. Ніхто не може почути тебе так, як той, хто тебе любить. Лише предмет любові здатен «почути» навіть мовчання люблячої особистості, навіть тоді, коли великі відстані між ними.

Що ж становить діалог люблячих? Відома російська дослідниця філософії любові Г. Іванченко вважає: «Комунікація закоханих – не тільки виробництво надлишку, перепоვნеності, а і його збереження, у відтворенні "порожніх, незначущих речей". В "говорити" амбівалентність трохи приглушена; крім того, майже завжди "говорити" дає змогу збалансувати неконтрольованість "бачитися". Закохані говорять на незначущі теми у присутності інших; їх можуть видати лише погляди та, мабуть, рум'янець, який зрадницьки проступає. "Говоріння" підвладніше свідомому контролю. Говорити байдуже простіше, ніж виглядати спокійним» [3, с. 132, 134].

Отже, слух постає дещо навіть важливішим, аніж зір у любовному дискурсі. Він не настільки важливий на «початку» історії любові, скільки упродовж неї і багато в чому від того, «що», «як» і «де» чує закоханий, залежить питання, наскільки «довго» любов між ними триватиме.

Шкіра (дотик). Нобелівський лауреат Е. Канетті стосовно дотику дуже промовисто стверджує: «Ніщо так людина не боїться, як дотику невідомого» [5, с. 103]. Однак, як відомо, саме в любові ця боязнь до Іншого максимально нівелюється, тобто «знімається». Чому це відбувається, ми і спробуємо з'ясувати.

На думку Р. Барта, у дискурсі любові мовою постає саме шкіра (дотик). Французький мислитель акцентує: «Мова – це шкіра, я дотуляюся своєю мовою до Іншого. Ніби у мене замість пальців – слова, чи слова закінчуються пальцями. Сум'яття породжуються подвійним контактом: з одного боку, особлива діяльність дискурсу ненав'язливо, манівцями фіксує одне єдине нечуване – «я хочу тебе», – звільняє його, підживлює, нюансує, змушує його розкритися (мова насолоджується, торкаючись сама себе); з іншого боку, я огортаю своїми словами Іншого, голублю, зачіпаю його; я розтягую ці дотики і всіма силами прагну продовжити це коментування наших стосунків» [1, с. 78]. Для чого це робить суб'єкт любові? Він у цьому сенсі уподібнюється дослідникові, а точніше археологові: «...я починаю детально досліджувати кохане тіло. Досліджувати означає розкопувати: я копаюся у тілі Іншого,

ніби хочу побачити, що у нього всередині, ніби у тілі навпроти утаємничена якась механічна причина мого бажання (я схожий на дитину, яка розбирає будильник, щоб дізнатися, що таке час)» [1, с. 242]. Люблячий немовби намагається розкрити та відповісти на запитання: що таке кохання? Саме тіло Іншого може, на думку закоханого, дати розуміння сутності, складності любові. Жодні книги, жодні розмови з друзями – лише тіло тієї особистості, яку він кохає.

«Процедура та виконується холодно, – наголошує Р. Барт, – і вражено: я спокійний, уважний, ніби перед дивною комахою, якої я перестав боятися. Деякі частини тіла особливо підходять до такого спостереження: повіки, нігті, корені волосся – предмети найбільш особисті [1, с.243]. Однак, на нашу думку, все-таки кожна частина тіла Іншого здатна глибинніше засвідчити, що таке любов. І головне – зникає страх. Ми маємо право торкатися до Іншого настільки, наскільки він нас не боїться, а тому, можна дійсно впевнитися про різницю дотиків між друзями та люблячими. У дружбі все ж зберігається боязкість, певна недовіра, а у коханні це зникає. Тому, як сказано у Новому Заповіті: «У любові немає страху, але досконала любов проганяє страх геть, бо страх має муку. Хто ж боїться – недосконалий у любові» (1 Ін. 4:18). Однак слово «любов» (в оригіналі) тут вживане не як *ερως* і не як *φιλια*, а саме як *αγαπη*. Любов, зазначає відомий грецький філософ Х. Яннарас, «...настає, неначе ранок, і розвіює усі примари страху. Тому знаком справжнього кохання є відверта безстрашність. Той, хто набув досвіду блаженної взаємності, не боїться, тому що не претендує». Діалектика кохання виглядає так: «відмовившись від усього, ми маємо усе» [10, с. 88].

Водночас зауважимо: для люблячих «сакральним» постає не лише шкіра (тіло) Іншого та дотик до нього, а й усе, до чого доторкається предмет любові, особливо тоді, коли це стосується подарунків. Це немовби його продовження, «третя шкіра»: «Любовний дарунок урочистий, захоплений всепожираючою метонімією, що регулює Уявлюване життя, я цілковито переносу себе у нього. Цим предметом я даю тобі мое Усе, я торкаюсь тебе своїм фалосом; от тому я і божеволію від збудження, тому і бігаю (як навіжений. – В.Т.) крамницями, вперто шукаючи потрібний фетиш, блискучий, що буде бездоганно пасувати до твого бажання. Дарунок – це дотик, чуттєвість: ти торкнешся того ж, чого торкався і я, нас поєднує третя шкіра. Я дарую Х... нашійну хустину, і вона її носить: Х... дарує мені факт її носіння, власне так наївно сприймає і подає» [1, с. 176]. Наголосимо: таке сприйняття подарунків взаємне, тобто і суб'єкт любові чекає, що подарує йому предмет любові. А коли подарують, то він також буде сприймати цю річ як певний фетиш, «святиню» свого дому, одну зі «святинь» їхньої історії любові. Тому не дивно, чому люблячі так прагнуть і чекають один від одного дарунків.

Отже, в любовному дискурсі дотик є «маркером» відсутності страху, недовіри між його учасниками. Саме інтимна (тілесна) близькість (почасти, хоча і не завжди) людей засвідчує, що люди максимально довіряють одне одному і кожен з них відкритий для Іншого як ні до кого з людей. І в цьому – цінність і особливість любові.

Вуста (смак). Логічно продовжити наше дослідження аналізу значення вуст (язика) у дискурсі любові. Доречно згадати епізод з «Ромео та Джульєти», коли обоє закоханих уперше побачили один одного і почався «діалог між дотиком та вустами». Вуста тут, на думку, Д. Мануссакіса, – арбітр дотику. Фундаментальним феноменом цього аналізатора є поцілунок.

Французький філософ Е. Левінас зазначає: антропологі розглядають поцілунок як трагічно глузливу подобу «їжі». В одній із праць учений аргументує поняття

поцілунок так: «Неначе помилилися в природі бажання, спочатку сплутавши його із голодом, котрий щось шукає, а потім виявивши, що це ні на що не спрямований голод. Інший – саме такий вимір без об'єкта. Хтивість – гонитва за все щедрішою обіцянкою; її породжує підсилюючий голод, який звільняється від усякого буття. Немає мети, не видно кінця. Хтивість кидається в безмежжя, пусте, запаморочливе майбутнє. Воно поглинає чистий час, не заповнений чи не позначений жодним об'єктом. «Задоволення» – не перебування у потойбічному, але повернення до себе, в однолінійний світ справжнього. Це падіння абсолютно незрівнянне з насиченням, що б не говорили, поміщаючи все, що відноситься до любові, серед економічних категорій разом з апетитом і потребами. Однак їжа спокійна і проста; у ній повністю здійснюється відвертість наміру: «людина, яка їсть, – найправедніша серед людей» [4, с. 25]. Філософ протиставляє поцілунок їжі та сприймає перше як щось суто негативне, стихійне, невпорядковане.

Нам, однак імпонує позитивніша думка Д. Мануссакіса: «Поцілунок – це сам собою символ (в етимологічному сенсі «сим-балеїн») становити дві половинки, і тому він не може бути представлений нічим іншим, окрім самого себе... Вуста мої – це немовби одна з двох половинок, що «підходить» до вуст Іншого, ніби дві частинки головоломки. Поцілунок – символ цього символу, символ близькості, що утверджує себе в пошуках досконалої єдності» [5, с. 331–332].

Важливо також розглянути феномен смаку, пов'язаний із вустами. На думку Р. Барта, закоханий не володіє цим аналізатором. Він його уподібнює з представниками такої родини риб, як ряд колючкових; суб'єкт любові не має «смаку» до того, кого він шукає або знайшов. Головне для нього – знайти й існувати з предметом любові [2].

Запахи (нюх). Спочатку видається, що цей аналізатор ледь помітний у любовному дискурсі. Однак – лише на перший погляд. Принаймні, якщо для західного еросу запахи не мають великого значення для люблячих, то для східного еросу – так. З тексту біблійної книги «Пісні Пісень», яка стала основою розмислів і для богословів, і для філософів – від апологетів до доби постмодерну. Зокрема, необхідно звернути увагу на один із віршів: «На запах оливи твоєї запаши, твоє ймення неначе олива розлита, тому діви кохають тебе!» (Пісня Пісень 1:3).

Отже, ім'я предмета любові є фундаментальним «запахом» (орієнтиром) для того, хто любить. Це відбувається тому, що, на думку російського філолога та філософа М. Епштейна, у будь-якому імені (Людмила, Галина, Вікторія і под.), у наборі цих літер або звуків немає жодного зв'язку з тією істотою, кого воно позначає. Проте у любовній промові ім'я втрачає довільність саме тому, що воно універсалізує, звертається не лише на ім'я коханої людини, а на все, що з нею пов'язане; на зиму, на сукню, на будинок і місто... Адже «зв'язок з її сукнею, будинком, містом з цієї зими є не довільним, він мотивований усім її існуванням і всім досвідом люблячого». У такий спосіб «любовне ім'я у процесі семантичного та морфологічного розширення стає «мета-знаком», не тільки абсолютно вмотивованим, а й мотивуючим все інше. Любовна мова в цьому сенсі – боротьба зі знаковою довільністю самої мови, прагнення звести все випадкове в ньому – в невідповідне» [8].

До речі, простежуємо, як автор перелічує низку пахучих трав: «Лоно твоє – сад гранатових яблук з плодом досконалим, кипри із нардами, нард і шафран, пахуча тростина й кориця з усіма деревами ладану, мирри й алое зо всіма найзапашнішими пахощами...» (Пісня Пісень 4:13,14). На думку М. Епштейна, цей фрагмент означає: ароматність – протилежність «сухій окресленості речей, які обмежені своїми рамками, це ознака бенкету, коли твердий стан речей переходить у повітряний (легкий), коли повітря

вбирає і зливає в собі їхні «душі» й подувом розносить повсюди. Ця живучість Саду Пісні – це втрачений колись Едем, блаженний острів вічності, що був оточений чотирма сторонами світу і омивався чотирма ріками («З Едему виходила ріка для зрошення раю, і потім розділялася на чотири ріки» – Бут. 2:10)» [9].

Відповідно, на думку давнього автора біблійної книги, саме через аромат предмета любові (у метафізичному контексті), любляча особистість здатна повернутися до самої себе (пізнати саму себе), досягнути любов, відкрити якісно, по-новому навколишній світ. Зауважимо: ця думка не щезла у тіні століть, а час від часу з'являлась у тих чи інших літературних пам'ятках людства, скажімо, у «Ромео та Джульєтті» простежуємо схожу, але дещо трансформовану думку (її озвучує В.Шекспір вустами Джульєтті) [7]. Окрім того, що тут знову є сентенція про ім'я коханої людини як аромат, тож саме предмет любові має специфічний «аромат», не властивий жодній іншій людині. Цей «аромат» особистості й спонукає нас до творення історії любові, до того, аби ми стали єдиним цілим з нашою половинкою.

Кожен з нас володіє специфічним «ароматом» (запахом), що відрізняє нас від усіх інших. І ми інтуїтивно відчуваємо («нюхаємо»), яка ця людина – добра чи погана, прекрасна чи потворна, свята чи грішна. Однак лише у любові ці поділи максимально «знімаються» з однієї людини, і вона стає тією особистістю, чий «аромат» (існування) буде здатен повернути їх обох в Едем. Саме наше спів-буття з Іншим допомагатиме пізнавати не тільки одне одного, а й саму любов і навколишній світ.

Отже, проаналізувавши філософський погляд на сенс аналізаторів, доходимо висновків:

1. Згідно з давньою філософською думкою, зір (споглядання, погляд), очі мають ключове значення у любовному дискурсі. Мислителі різних епох наголошують, що очі впливають не лише на початок любовного дискурсу, а й на подальшу історію любові, слугуючи іноді й засобом пізнання, специфічної комунікації між люблячими особистостями. Таку саму ситуацію спостерігаємо і стосовно вух (голосу).

2. Дотик у любовному дискурсі постає «маркером» відсутності страху, недовіри між його учасниками. Саме інтимна (тілесна) близькість (хоча й не завжди) підтверджує: люди максимально довіряють одне одному; кожен з них відкритий для Іншого як ні до кого. У цьому полягає своєрідність любові.

3. На думку філософів, предмету любові властивий унікальний «аромат» (запах), що різнить його від усіх інших людей. Фундаментальним виявом такого аналізатора, як уста, є поцілунок. Саме він постає основним символом єдності люблячих людей.

Список використаної літератури

1. *Барт Р.* Фрагменти мови закоханого / Р. Барт ; пер. М. Філь. – Л. : Незалежний культурологічний журнал "І", 2006. – 283 с.
2. *Барт Р.* Фрагменты речи влюбленного (неизданные страницы) [Электронный ресурс] / Р. Барт; пер. с франц. В. Лапицкого // НЛЮ. – 2011. – № 11. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo%20/2011/112/ba2.html>
3. *Иванченко Г.И.* Логос любви / Г.И. Иванченко. – М.: Смысл, 2007. – 143 с.
4. *Левинас Э.* От существования к существующему / Э. Левинас // Тотальность и Бесконечное. – М.: Modern, 2013. – С.7–65.

5. Мануссакис Д.П. Бог после метафизики. Богословская эстетика / Д.П. Мануссакис. – К.: Дух і Літера, 2014. – 416 с.
6. Митрополит Антоний (Блум). Таинство Любви. Беседа о христианском браке / Митрополит Антоний (Блум) // Свет Любви Господней – М.: Изд-во Православного братства св. апостола Иоанн Богослова, 2009. – С. 169–233.
7. Шекспир В. Ромео и Джульетта [Электронный ресурс] / В. Шекспир; пер. с англ. Д.Л. Михаловского. – С.-Пб.: изд. дом "Кристалл", 2001. – Режим доступа: http://lib.ru/SHAKESPEARE/shks_romeo3.txt
8. Эпштейн М. Любовные имена. Введение в эротономику [Электронный ресурс] / М. Эпштейн // Топос. – 2005. – № 12. – Режим доступа: <http://www.topos.ru/article/4306>
9. Эпштейн М. Онтология любви: Эдем в Песни Песней [Электронный ресурс] / М. Эпштейн // Звезда. – 2008. – № 3. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/3/ep15.html>
10. Яннарас Х. Варіації на тему Пісні Пісень / Х. Яннарас; пер. з грец. С.Говоруна; передм. К. Сігова. – 2-ге вид. – К.: Дух і Літера, 2003. – 131 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

PHILOSOPHICAL VIEW OF THE MEANING OF THE ANALYSERS IN THE CONTEXT OF THE DISCOURSE OF LOVE

Vitalij Turenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Faculty of Philosophy
Volodymyrska St, City of Kyiv, 01601 Ukraine,
e-mail: science.phildep@gmail.com*

The article comprehensive and holistic review of the meaning and significance of the analyzers in the context of loving discourse. The author based on the works of thinkers from antiquity to the present day shows that philosophical thought is not bypassed designated topic and do not suppress their place for a love story, but on the contrary seen in various analyzers deep essence of the object and the subject of love.

Key words: analyzers, love discourse, philosophical thought, eyes, skin, lips, life.

ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД НА СМЫСЛ АНАЛИЗАТОРОВ В КОНТЕКСТЕ ДИСКУРСА ЛЮБВИ

Виталий Туренко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
философский факультет,
ул. Владимирская, 60, 01601, Киев, Украина
e-mail: science.phildep@gmail.com*

Комплексно и целостно рассматривается смысл и значение анализаторов в контексте любовного дискурса. Доказывается, что философская мысль не обходила обозначенной темы и не подавляла место сенсорной системы для истории любви, а видела в тех или иных анализаторах глубинную суть для предмета и субъекту любви.

Ключевые слова: анализаторы, любовный дискурс, философская мысль, глаза, кожа, губы, жизнь.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК 329 (373)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Наталія Шестак

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

Досліджено різні підходи українських науковців стосовно періодизації розвитку партійної системи України. Охарактеризовано періодизації еволюції української багатопартійності, запропоновані Ю. Шведею, О. Бойко, В. Лебедюком, М. Кармазіною та ін. Подана власна періодизація розвитку вітчизняної партійної системи.

Ключові слова: партія, партійна система, партійна система України, етапи становлення партійної системи України.

Становлення партійних систем – складний процес, який залежить від багатьох чинників і конкретно-історичних умов в яких він відбувається. Вивчення досвіду становлення партійних систем у державах, де політична демократія лише починає формуватися, необхідне для теоретичного осмислення загальних закономірностей і соціально-культурних особливостей їхніх еволюцій. Такий досвід, потрібно осмислити і в аспекті вивчення функціонування вітчизняної партійної системи. Одним із напрямів цього процесу є характеристика основних етапів еволюції партійної системи України. Періодизація в нашому випадку відіграє методологічну функцію, що дає змогу на основі певних критеріїв визначити головні віхи розвитку партійної системи та проаналізувати їх.

Мета статті – виокремити і охарактеризувати основні періоди в розвитку української багатопартійності. Для цього необхідно розв'язати завдання: висвітлити головні критерії українських науковців до аналізу етапів розвитку партійної системи нашої держави; визначити конфігурацію та особливості функціонування партійної системи України на кожному з періодів.

Питання щодо вирішення етапів еволюції партійної системи України залишається у вітчизняній політичній науці дискусійним і неоднозначним. Так А. Білоус у розвідці «Партії та громадські об'єднання України» (1998 р.) називає три періоди – допартійний, початкової багатопартійності та посткомуністичний [1]. На нашу думку, його періодизація – спрощена, причому незрозумілою залишається сутність останнього періоду. Натомість аналітики УЦЕПД імені О. Разумкова (2001 р.) у аналітичній доповіді центру запропонували таку періодизацію: 1990–1991 рр. – створення перших альтернативних партій на базі громадсько-політичних об'єднань некомуністичної орієнтації; 1992–1994 рр. – юридична легалізація найвпливовіших партій – носіїв альтернативної ідеології (КПУ та НРУ), інтенсивне заповнення політичного простору партіями брендового типу (під брендом розуміється ідеологія, яку використовують партії для своєї діяльності); 1995–1998 – розколи в партіях брендового типу, прискорене

утворення партій адміністративним способом; 1999–2001 рр. – розподіл політичного простору між найвпливовішими партіями [13]. Знову ж таки зауважимо: ця періодизація надто подрібнена.

Дослідниця О. Бойко в основу своєї періодизації поклала організаційно-правові зміни в партійній системі. Вона виокремила такі етапи. Перший (60-ті роки ХХ ст. – 1989 р.) – виникнення і формування політичних об'єднань і рухів. Другий (1990–1993 рр.) – формотворчий період, який починається з виникнення перших політичних партій, а завершується їхнім юридичним узаконенням. Третій (1994–1998 рр.) – перехід від багатопартійності до багатопартійної системи, що пов'язано з установами певного способу організації політичної влади [4].

Учений Ю. Шведа пропонує періодизацію розвитку партійної системи, виходячи з аналізу парламентських електоральних циклів, і ґрунтуючись на класифікації партійних систем М. Дюверже. Його періодизація така: 1990–1997 рр. – атомізована партійна система; 1998–2005 рр. – система поляризованого плюралізму; з 2006 р. – система поміркованого плюралізму [18]. У чомусь схожі схожими є періодизації Ю. Остапця [12], А. Ключковича [14], В. Лебедюка [8]. Для прикладу, В. Лебедюк розподіляє етапи у такий спосіб: 1990–2002 рр. – система з домінуючою партією; 2002–2006 рр. – система поляризованого плюралізму; 2006–2012 рр. – система поміркованого плюралізму [8]. А. Ключкович вирізняє періоди: 1990–1993 рр. – період початкової багатопартійності; 1993–1998 рр. – атомізована партійна система; 1998–2006 рр. – система поляризованого плюралізму; з 2006 р. – перехідний період до системи поміркованого плюралізму [14, с. 177–187].

Отже, застосовуючи ту саму методологію, українські дослідники виокремлюють різні межі періодів. Одностайність простежується лише в тому, що з 2006 р. партійна система починає функціонувати за принципом системи поміркованого плюралізму. Як пересвідчуємося, методологія аналізу партійних систем, розроблена західними політологами, не завжди адекватно відображає реалії партійного будівництва в Україні. Водночас такі періодизації теоретично обґрунтовані й мають позитивний евристичний потенціал.

В. Мороко в основу періодизації поклав практичну діяльність політичних партій, вирізнивши чотири етапи: 1) з кінця 80-х рр. до 1993 р.; пов'язаний з появою перших політичних партій і примусовою їхньою реєстрацією; 2) з 1993 р. до 1996 р.; починається з юридичної легітимації партій і завершується прийняттям Конституції; 3) з 1996–2002 рр.; характеризується поділом партій по відношенню до виконавчої та законодавчої влади, що спричинило появу не лише понять «парламентські», «позапарламентські», «опозиційні» партії, а й до нового поняття – «партія влади»; особливістю цього етапу – прихід у партії бізнес-структур та потужних фінансово-промислових груп; 4) 2003–2009 рр.; утворення штучної біполярної системи [11, с. 326–331].

Низка періодизацій еволюції української партійної системи пов'язана з проведенням парламентських виборів. Відповідно періодів виділяють стільки, скільки було проведено виборчих кампаній до ВР України, – це періодизації В. Лещенка [10], Є. Телухи [17], Б. Райківського [15]. Наприклад В. Лещенко розглядає так еволюцію партійної системи України: перший період – 1990–1991 рр. – офіційне правове оформлення багатопартійності, жорстке протистояння легальних демократичних організацій з КПРС–КПУ; другий – 1992–1994 рр. – формування основних ідеологічних напрямів у партійній системі; третій – 1994–1998 рр. – подальший розвиток багатопартійності в Україні, ідейне та організаційне самовизначення політичних партій;

четвертий – кінець 1998–2002 рр.; п'ятий – 2002–2004 рр.; шостий – 2004 – 2006 рр. [10, с. 22–28].

Науковці О. Леонов та В. Станкевич у розвитку партійної системи розрізняють два етапи, у рамках яких виокремлюють по два періоди. Перший етап охоплює другу половину 80-х – кінець 90-х рр. ХХ століття, коли відбувається фактичне створення партіями в Україні. Всередині цього етапу дослідники називають радянський, перший пострадянський (24 серпня – 1 грудня 1991 р. і завершується всередині 1995 р.) та другий пострадянський період, який приблизно охоплює середину 1995 р. і парламентські місцеві вибори 1998 р. [9, с. 38–44]. Другий етап починається в 1998–1999 рр. і продовжується донині. На їхню думку, він характеризується тим, що багатопартійна система стає реальністю з якою вимушені рахуватись владні інститути. Поділом етапу на періоди став 2004 р., коли були започатковані нові інституційні форми суспільного життя, котрі впливали на структурування партійного простору України.

Подібний погляд на періодизацію М. Кармазіної, яка у статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток», критично оцінюючи варіанти періодизації українських науковців, пропонує власну схему розвитку. Відповідно, перший період – кінець 1988 р. – кінець 1991 р.; хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 90-х рр., третього – з кінця 1990 р. до сьогодення. Дослідниця акцентує: виокремлюючи межі періодів, потрібно брати до уваги щонайбільше чинників, які обумовлюють партогенез. До них вона зараховує: специфіку механізму творення партій; особливості партійного лідерства; еволюцію ідеологічного «обличчя» партій; партійне фінансування; ключові моменти історії партій; трансформацію функцій партій і под. [6, с. 4–11].

Оригінальна, на нашу думку, періодизація чернівецьких учених Г. Боднараша та Н. Ротар. У публікації «Основні етапи розвитку партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова: компаративний аналіз» вони визначають такі періоди розвитку української багатопартійності: 1994–2002 рр. – хаотична (гіпертрофована багатопартійність); 2002–2006 рр. – двоблокова багатопартійність; 2006–2012 рр. – біполяризована недієва багатопартійність; починаючи з 2012 р. – біполяризована багатопартійність [2].

Аналізуючи зазначені підходи, ми пропонуємо власну періодизацію. Перший – зі середини 80-х рр. і до кінця 1991 р. Хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 2004 р., третього – з кінця 2004 р. дотепер. Передусім, ми враховуємо низку чинників, які впливають на патогенез. Це – нормативно-правова основа діяльності політичних партій, електоральна формула, форма правління, соціально-політичні розмежування, особливості трансформації українського соціуму, організаційна структура політичних партій, моделі їхнього утворення та ін. Однак зауважимо, слід відмітити, що вплив різних чинників на різних часових проміжках еволюції партійної системи є неоднаковим. Хоча домінуючим все-таки можна вважати зміну форми правління та електоральної формули у 2004 р., який ми вважаємо закінченням другого і початком третього періоду розвитку української партійної системи.

Послуговуючись нашою періодизацією, охарактеризуємо розвиток партійної системи України. Витоки української багатопартійності сягають 50-х рр. ХХ ст. і пов'язані з шестидесятиництвом та дисидентством. Початок нашої періодизації ми пов'язуємо з початком перебудови (середина 80-х рр. ХХ ст.), основою якої проголошувались нове політичне мислення, радикальна економічна реформа, демократизація політичного життя. Унаслідок цього виникають неформальні організації – Український культурологічний клуб (м. Київ), Товариство Лева (м. Львів), Народний

союз сприяння перебудові (м. Одеса), Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, історико-просвітницьке товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ» і под.

Найвизначнішим, з огляду утворення партій, став період після виборів 1990 р. – перших альтернативних виборів до законодавчого органу України, в яких Народний рух був головною опозиційною силою до КПРС. Завдяки цьому він отримав можливість створити парламентську опозицію – Народну раду (125 осіб). Парламентська опозиція з перших днів відіграла помітну роль у політичній сфері. Саме з її ініціативи 16 липня 1990 р. прийнято Декларацію про державний суверенітет України.

Під спільним дахом народного руху визрівали течії: а) загальнодемократична, що згодом диференціювалась на проросійськи орієнтовані реформаторські сили й прихильників національно-державної незалежності; б) національно-патріотична з демократичним і радикально-національним відгалуженнями; в) націонал-комуністична, що пізніше еволюціонувала до національної демократії, або прагматичного центризму [3].

Отже, першою офіційно зареєстрованою партією в Україні стала Українська республіканська партія (5 листопада 1990 р.). Під тиском студентів та інших демократичних сил у жовтні 1990 р. Верховна Рада УРСР скасувала статтю в Конституції УРСР, де стверджувалася «провідна і спрямовуюча» роль КПУ. Це дало змогу для вільного формування політичних партій. 1991 р. Міністерство юстиції України зареєструвало ще 10 партій. Відповідно до збірника документів українських партій, опублікованого фахівцями ШІЕНД ім. І.Ф.Кураса, це були партії: УСДП (зареєстровано Мінюстом України 15 січня 91), ПЗУ (24 травня 91), Дем.ПУ (28 червня 91), КПУ (22 липня 91), НПУ (28 серпня 91), ПДВУ (27 вересня 91), ЛПУ (12 вересня 91), СДПУ (1 листопада 91), ОСДПУ (15 листопада 91), СПУ (25 листопада 91) [5].

Якщо становлення політичного плюралізму в Україні можна датувати 1988–1989 рр., то створення реальної багатопартійності припадає на період весни 1990 – літа 1991 рр. Саме в цей період сформувався політичний спектр, відображаючи усі теоретично і практично можливі позиції - від крайніх лівих до крайніх правих. Це трапилося дуже швидко, оскільки більшість майбутніх демократичних і націонал-патріотичних політичних течій містилися в організаціях Народного руху, а як КПУ була широким об'єднанням лівих сил, по-різному зорієнтованих до державності й демократії.

Політичні партії на першому етапі еволюції партійної системи України утворилися у такий спосіб: 1) із політичних об'єднань громадян, які слугували основою політичної партії (УРП); 2) громадських об'єднань, які мали неполітичний характер (Партія зелених України); 3) внаслідок дезінтеграційних процесів у КПРС (Партія демократичного відродження України); 4) внаслідок цілеспрямованої діяльності окремих самодостатніх особистостей (Народна партія України); 5) в результаті розколів та розмежування інтересів в рамках однорідного ідейного середовища (ОСДПУ, СДПУ) [12, с. 156–171].

Хронологічні межі другого періоду – з кінця 1991 р. до кінця 2004 р. Інституційні умови для існування і функціонування політичних партій згідно з класичними стандартами виявилися несприятливими, що зумовлено відповідними чинниками. По-перше, президентсько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності і утворенню потужних політичних партій. Скоріше, навпаки, така форма правління продукує партійну систему домінування, сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до президента. По-друге, змішана виборча система в умовах української політичної практики також не впливає позитивно на

структуризацію партійного простору країни, оскільки депутати-мажоритарники після входження до парламенту або приєднуються до президентської фракції, або підтримують її як позафракційні. Закриті загальнонаціональні списки породжують політичну корупцію та сприяють авторитарним тенденціям в партійному середовищі. По-третє, на партогенезі негативно позначається відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. Це призводить до пошуку тіньового фінансування партіями своєї діяльності, а відтак політичні партії стають частинами фінансово-політичних груп, які їх підтримують. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) також не зміцнюють партійну систему, адже етап демократизації, по суті, не завершився і в суспільстві з'явилися відчутні авторитарні та олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою і опозицією.

Важливе значення для подальшого становлення партійної системи України в цей період мали установчі вибори, до яких ми зараховуємо президентські вибори 1991 р. та президентські і парламентські вибори 1994 р. Вони установили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції і еволюції партійної системи, та виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. Для порівняння: за результатами виборів 1994 р. партійна система позиціонувалась у вимірі «ліві – праві – центр», а за результатами виборів 1998 та 2002 рр. вона набула обрисів системи поляризованого плюралізму (за класифікацією Дж. Сарторі). Йдеться передусім про наявність двох опозицій і потужних центристських партійних структур [12, с. 184–185, с. 215–218].

Отже, у зазначений період в Україні існували несприятливі умови для розвитку партій. Натомість усерйоз претендували на домінування у політикуумі квазіпартії, що уособлюють інтереси окремих груп у правлячій верхівці, легітимізуючи акторів тіньової політики і тіньової економіки.

Становлення багатопартійності в Україні ускладнюється і внутрішньопартійними, і позапартійними проблемами. Насамперед, це, – організаційний дисбаланс внутрішньої структури, гіпертрофовані амбіції і егоцентризм деяких лідерів, внутрішньопартійні чвари, ідеологічна аморфність політичних програм і под. Так низький рівень політичної культури суспільства загалом; нерозвинутість ринкових відносин і соціально-економічна криза; слабкість демократичних традицій і відсутність демократичної свідомості у значної частини громадян країни.

За нашою періодизацією, третій період еволюції партійної системи України розпочався з кінця 2004 р. Формат партійної системи упродовж досліджуваного періоду змінювався декілька разів, що обумовлено парламентськими (2006, 2007, 2012, 2014 рр.), президентськими (2010, 2014 рр.) та місцевими (2010 р.) виборами, а також неодноразовою зміною форми державного правління (2004, 2010, 2014 рр.). Після президентських виборів 2004 р. всі інші вибори відбувалися під впливом соціокультурного розмежування на Захід – Схід. Воно стало домінуючим і у визначенні конфігурації партійної системи протягом всього періоду.

Напередодні виборів в Україні з'явилася низка нових політичних партій. Так, після «помаранчевої революції» (2004 р.) заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська партія України», ВО «Свобода» та ін. Напередодні президентських виборів 2010 р. виникли політичні сили – ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Після Революції гідності (2014

р.) сформувалися ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Правий сектор», ПП «Об'єднання «Самопоміч».

Партійна система України, за результатами парламентських виборів 2014 р., має конфігурацію двоблокової системи. До партійної системи можна зарахувати 11-12 партій, більшість з яких є лідерськими, електорально-професійними партіями з слабкою ідеологічною артикуляцією, за винятком ВО «Свобода» та КПУ. Вони не змогли на виборах у 2014 р. подолати виборчий бар'єр, але продовжують впливати на партійну конкуренцію і залишаються ідеологічно артикульованими партіями.

За результатами виборів 26 жовтня 2014 р., до українського парламенту пройшли практично всі нові політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка. Така кардинальна зміна складу ВР України засвідчує складні суспільно-політичні процеси в українському суспільстві, наслідком яких є також незавершеність партогенезу. Загалом участь політичних партій у виборах до ВР України можна подати у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Участь політичних партій у парламентських виборах в Україні (1998–2014 рр.)

<i>Рік виборів</i>	<i>К-ть партій, зареєстрованих Мінюстом України</i>	<i>К-ть партій, які взяли участь у виборах</i>	<i>К-ть суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня</i>
1998	52	45	30 (21 партія +9 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2002	127	83	33 (21 партія +12 виб. блоків, утворених 40 партіями)
2006	126	94	45 (28 партій +17 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2007	143	43	20 (10 партій +9 виб. блоків, утворених 51 партією)
2012	195	87	21 політична партія
2014	235	52	29 політичних партій

Відчутним в партійному середовищі України став процес картелізації політичних партій, який є наслідком реакції партій на виклики сьогодення. такий процес відображає зміни, які відбуваються на рівні взаємодії громадянського суспільства, політичних партій і держави. Партійна картелізація змінює партійну конкуренцію. На думку української дослідниці О. Рибій, це явище має декілька причин: 1) в умовах глобалізації та суттєвих обмежень на здійснення політики «хапай усіх», виборчі технології та рівень фінансових затрат на їхню реалізацію значно підвищилися, а партійне членство перестало відігравати основну роль у перемозі на виборах; 2) простір для політичного протистояння значно зменшився; 3) партійні картелі слугують спеціальними механізмами для концентрації влади, зниження політичної відповідальності партій перед суспільством за непопулярні рішення [16].

Отже, охарактеризувавши різні підходи до періодизації, доходимо висновків. По-перше, періодизація розвитку української партійної системи здійснюється виходячи зі звужених критеріїв. По-друге, труднощі періодизації пов'язані зі складністю і невизначеністю політичного транзиту. По-третє, щодо періодизації немає домінуючого погляду, оскільки утворення нових партій в Україні продовжується. Відтак питання періодизації з часом буде переглядатись. По-четверте, періодизацію необхідно здійснювати, використовуючи не поодинокі критерії, а враховуючи низку чинників, які на цей процес впливають.

Використовуючи комплексний підхід до визначення критеріїв періодизації, можна виокремити наступні періоди в розвитку партійної системи України. Перший період (починаючи з середини 80-х рр. і до кінця 1991 р.). Хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.; третього – з кінця 2004 р.

Список використаної літератури

1. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України / А. Білоус. – К., 1998. – 136 с.
2. Боднараш Г. Основні етапи розвитку партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова: компаративний аналіз / Г. Боднараш, Н. Ротар [електронний ресурс]. – Режим доступу http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
3. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: сновні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О. Бойко. – К.: ПІЦЕНД, 2002. – 306 с.
4. Бойко О. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук за спеціальністю: 23.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.
5. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980–2011 рр.) / кер. проекту – М. С. Кармазіна. – К.: ІНІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 808 с.
6. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток / М. Кармазіна // Наукові записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 3 (59). – С. 4–87.
7. Конончук С. Партійна система України: ідеологічний вимір / Світлана Конончук, Олег Ярош. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с.
8. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції / В. Лебедюк // Сучасна укр. політика: зб. наук. пр. – К., – Вип. 28. – С. 157–169.
9. Леонов О. Процес становлення багатопартійності та багатопартійної системи в сучасній Україні та його можливі періодизації / О. Леонов, В. Станкевич [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2011/154-142-8.pdf>
10. Лещенко В. Особливості становлення української багатопартійності в умовах суспільної трансформації / В. Лещенко // Стратег. пріоритети. – 2009. – № 1 (10). – С. 22–28.
11. Мороко В. Періодизація партійного будівництва в сучасній Україні та формування партійних структур (1996–2009) // Наук. праці іст. ф-ту Запорізьск. нац. ун-ту. – 2010. – Вип. 28. – С. 326–331.

12. *Остапець Ю.* Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
13. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С. 15–61.
14. Політологія: підручник / за ред. М. Вегеша. – К.: Знання, 2008. – 384 с.
15. *Райковський Б.* Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи / Б. Райковський // Вісн. ЦВК. – 2009. – № 2-3. – С. 16–28.
16. *Рибій О.* Політична картелізація: новий рівень взаємовідносин партій, держави і суспільства / О. Рибій // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 6 (50). – С. 45–57.
17. *Телуха Є.* Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні / Є Телуха. - [електронний ресурс]. – Режим доступу [http://dSPACE.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха 20 Є.В.pdf](http://dSPACE.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха%20Є.В.pdf)
18. *Шведа Ю.* Партійна системи незалежної України: етапи трансформації / Ю. Шведа // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 3. – С. 50–55.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

DEVELOPMENT STAGES OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE

Nataliya Shestak

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration,
Str. University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

The article researches different approaches of the Ukrainian scientists to classify the development stages of the party system of Ukraine. The author characterized the periods of evolution of the Ukrainian multi-party system that were proposed by Yu. Shveda, O. Boyko, V. Lebediuk, M. Karmazina and others. Based on these approaches, author proposed his own periods of evolution of the party system of Ukraine. The first period – since the mid. 1980s till the end of 1991; the second period – since the end of 1991 till the end of 2004; the third period – since the end of 2004 till nowadays.

Key words: party, party system, party system of Ukraine, stages of development of the party system of Ukraine.

ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Наталья Шестак

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного управления,
ул. Университетская 14, 88000, Ужгород, Украина,
e-mail : natalia.shestak @ mail.ru*

Исследуются различные подходы украинских учёных к периодизации развития партийной системы Украины, охарактеризованы периодизации эволюции украинской многопартийности, предложенные Ю. Шведой, А. Бойко, В. Лебедюком, М. Кармазиной и др. Представлена собственная периодизация развития отечественной партийной системы.

Ключевые слова: партия, партийная система, партийная система Украины, этапы становления партийной системы Украины.

УДК 342.31(477)

**ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ
ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС****Оксана Ільницька**

*Кримський економічний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана
фінансово-економічний факультет, кафедра суспільних наук,
вул. Севастопольська 21/4, 95000, м. Сімферополь, Україна,
e-mail: ok_s_ana@mail.ru*

Зроблена спроба класифікувати систему засобів масової інформації. Досліджено їхнє функціонування як політичного процесу.

Ключові слова: інформація, комунікація, структура систем масової комунікації, політичний процес.

Політичні процеси в суспільстві вирізняються надзвичайною складністю. Оскільки політичне життя розмаїте й різновекторне, воно не завжди підлягає лінійному обґрунтуванню, тому дослідження суті процесів, що відбуваються в суспільстві, повинні ґрунтуватися на фундаментальній науковій основі з використанням адекватної методології.

Дослідники політичних процесів дійшли висновку, що єдиним шляхом до розробки такої методології є передусім накопичення практичного досвіду функціонування політичної системи і політичного процесу, практичного використання методологій різних наукових галузей, у тому числі суміжних наукових дисциплін. Такі методології вибірково застосовують у скорегованому вигляді залежно від явища або процесу, які досліджуються. Однак існує наукова складова, котру не може ігнорувати жодна інтегральна методологія – інформаційно-комунікаційна.

Суспільство є відкритою групою, що об'єднує певну кількість осіб. Таке об'єднання отримало назву «соціальна система», а первинна складова такої системи – людина, індивід, особистість. Людина завжди має зв'язки з іншими людьми, а політичний процес у первісному значенні – це взаємодія-взаємовплив на індивідуальну свідомість всередині соціальної системи, групові взаємодії і взаємовплив з навколишнім середовищем задля досягнення певних цілей, вироблених соціальною системою завдань. Це – процес, в основі якого лише інформація. На думку Н. Вінера: «реальність може й повинна бути пояснена насамперед в термінах інформації та комунікації» [2, с. 87].

Засоби масової комунікації (ЗМК), являючи самостійну систему, водночас є підсистемою у вищій – політичній системі. Загалом йдеться про комунікативну підсистему як сукупність відносин і форм взаємодії, що утворюються між різними соціальними групами з приводу їхньої участі в організації, здійсненні й розподілу політичної влади з метою реалізації прийнятих соціальною системою рішень. Тому обов'язкові складові комунікативної підсистеми в демократичному суспільстві, з одного боку – політичні відносини, спрямовані на укріплення існуючого політичного режиму, а з іншого – політичні відносини, котрі віддзеркалюють навіть революційний стан соціальної системи. Відповідно саме комунікативна підсистема з її системою ЗМК стає інституціонально-твірним чинником політичної системи. Тобто будь-яка комунікація –

інформаційна взаємодія – відбувається в процесі передачі даних, а результат взаємодії визначається кількісними та якісними характеристиками складових взаємодії-взаємовпливу.

Отже, соціальні й політичні процеси, оскільки вони незворотні, згодом складаються в особливі відносини. Вони не можуть бути зупинені або повернуті назад. Унаслідок активних, а іноді й відверто агресивних інформаційних впливів, можна дещо пригальмувати або прискорити. Це можливо за умови перебування певної частини соціальної системи під впливом, зазвичай, політичної верхівки, що має ґрунтовні можливості застосування інформаційних технологій. При чому починає домінувати один із варіантів суб'єктивно сформульованої мети або ідеалу. Тоді, коли зазвичай такий ідеал має в основі матрицю недавнього минулого, цей вибір з часом може завести соціальну систему в безвихідь. І хоча інформація – підґрунтя взаємодії-взаємовпливу, вона може стати й основою протистояння, навіть колапсу соціальної системи [7]. Фактично, система ЗМК – елементна база і технології їхніх взаємозв'язків всередині комунікативної підсистеми, – це горизонтальні зв'язки, а з елементами політичної системи – вертикальні зв'язки.

Розуміння системи ЗМК як складного багатофункціонального комплексу дає змогу досліджувати цю систему на засадах системного підходу та структурно-функціонального аналізу. Відтак, система ЗМК як підсистема вищої системи повинна відповідати вимогам:

1. Оптимальній організованості елементної бази – технологічних, економічних, редакційних, аудиторних, кожен елемент котрої активно взаємодіє зі середовищем та один з одним, а їхня сукупність і технології взаємозв'язків сприяють стійкості системи ЗМК.

2. Багатофункціональній готовності стосовно забезпечення інформаційних потреб окремої особистості, суспільства й цивілізації;

3. Наявності розвинутої інфраструктури ЗМК, що гарантує виконання функцій, у тому числі адміністративно-управлінських служб у складі редакцій.

4. Цілісності, незважаючи на різноманітність видів і типів ЗМК, системи, спрямованої на формування єдиного національного або глобального інформаційного простору, що забезпечує континуально-безперервну взаємодію усіх елементів ойкумени.

Інформаційні зв'язки, створені системою ЗМК, поєднують соціальну систему держави й цивілізації. Життєздатність такого поєднання визначається можливістю участі кожного члена суспільства в ціннісно-орієнтаційних та організаційно-управлінських процесах, котрі відбуваються у суспільстві. По суті, функціонування системи ЗМК поза політичним процесом неможливе, а сам політичний процес не уявляється поза межами комунікаційної підсистеми політичної системи.

Структура системи ЗМК. Для дослідження ЗМК як системи їх необхідно класифікувати й систематизувати за всіма характеристиками. Основні чинники класифікації ЗМК:

- *види* ЗМК : друк; радіо; телебачення; Інтернет;
- *типи* (залежно від каналу комунікації): візуальні, аудіовізуальні, мультимедійні;
- *територіальність*: районні, міські, обласні, національні;
- *аудиторність*: визначається аудиторією, на яку спрямовано дію ЗМК;
- *профільність*: галузеві, відомчі, корпоративні;

– *періодичність*: установлюється частотою виходу ЗМК - щотижневі, щомісячні, щоквартальні, щорічні;

– *форма власності*: державна, муніципальна, приватна, змішана;

– *спрямованість*: суспільно-політичні, професійні, виробничі, навчальні й навчально-методичні, освітні або розважальні.

Для комплексного уявлення про ЗМК як систему доцільно визначити класифікацію мотивів звернення до ЗМК (таб. 1).

Таблиця 1.

Класифікація мотивів звернення до ЗМК

Мотив	Типи ЗМК залежно від каналу комунікації		
	Візуальні	Аудіовізуальні	Мультимедійні
Приватний	Лист	Телефон, відеотелефон	Е-пошта, е-форуми, ICQ
Прикладний	Довідники, бюлетені, листівки, плакати	Кіно-радіо-теле: фільми, спектаклі, шоу	Пошукові системи й довідкові ресурси
Розважальний	Книга	Домашнє: аудіо і відео кінотеатри	Гіпертекстова бібліотека (on-line, CD-R)
Новинний	Друковані ЗМК	Теле- і радіопрограми	Мережеві медіа

У процесі розвитку системи ЗМК цивілізацією створено телебачення, радіомовлення, Інтернет. Причому ЗМК мають структури: 1) технологічну - матеріально-технічну базу; 2) економічну – певні форми й технології економічних відносин між учасниками масового інформаційного процесу; 3) редакційну – сукупність різних редакційних утворень, зокрема газетних, журнальних, книжкових, телебачення й радіо, Інтернет, інформаційних агентств; 4) інформаційну, що відображає в публіцистичній, науковій, художній і довідковій формах різні види соціальної діяльності; 5) аудиторії ЗМК, яка містить той або інший склад аудиторних груп; 6) організаційну, що є структурою системи організації й управління системою ЗМК.

Трансформація характеру й структури життєдіяльності суспільства зумовлює необхідність у відповідній трансформації ЗМК, коли системні закономірності, взяті за основу трансформацій, потребують нового механізму реалізації. Вочевидь, система ЗМК як інертна система не встигає за змінами, що відбуваються, а це негативно позначається на забезпеченні цілісності системи ЗМК. На тлі різкого зниження ролі преси у відповідь на зростаючі потреби суспільства почався бурхливий розвиток Інтернет-ЗМК. До речі, низька динаміка розвитку структури ЗМК призводить до того, що значущі для суспільства повідомлення не здатні повністю збагатити його інформаційні ресурси, а отже, обмежують можливості: суспільства адекватно й своєчасно реагувати на процеси, що відбуваються, носія нових знань брати участь у формуванні інформаційного процесу.

Внаслідок цього гальмується процес удосконалення політичних, економічних і соціальних елементів суспільних відносин, послаблюється їхня участь у формуванні й функціонуванні громадської думки, виробленні політичних рішень, поширенні досвіду суспільних пертурбацій, аналізі суспільних сил і владних структур знижується відкритість і публічність у діяльності суспільних суб'єктів, плюралізм думок у суспільстві й державі. У таких умовах суспільство не можна називати відкритим, а державу – правовою.

Без оптимально організованої структури ЗМК не відбудеться збагачення національних інформаційних ресурсів, яке не відставало б від рівня розвитку умов і можливостей суспільного прогресу.

Структурна трансформація ЗМК повинна сприяти формуванню сукупності елементної бази, що би забезпечувала цілісний характер усієї такої системи. Актуальне питанням для ЗМК – ступінь відповідності структури масової інформації структурним перетворенням у суспільстві ХХІ ст. [11]. Інакше кажучи, формування структур інформаційного суспільства буде успішним лише за створення у них необхідних комунікативних відносин.

Характеризуючи структуру пострадянських ЗМК, назвемо позитивні й негативні тенденції їхнього розвитку:

1. Процес трансформації суспільства України за роки незалежності значно змінив кількісний і якісний склад учасників суспільних відносин. Кількість найменувань загальнодержавних газет збільшилася майже в 10 разів, а регіональної періодики – майже вдвічі. Незважаючи на загострення конкуренції інформаційному ринку, зростання кількості видань не супроводжувалося зростанням аудиторії, а разовий наклад загальнодержавних газет помітно зменшився. Наслідком таких тенденцій є зменшення читацької маси газет і журналів, а збільшення кількості телеканалів та програм телебачення й радіомовлення за низького рівня їхньої аналітики, змістовної наповненості, тематичної й функціональної спеціалізації не стало компенсатором. Тим наче, що істотне зростання найменувань друкованих ЗМК визначалося політичною і бізнесовими елітами, які народжувалися, зумовлюючи контент і креатив нових видань.

Аналіз національного інформаційного простору засвідчує, що нині в Україні існують два основні комунікативні стилі [1]: *традиційний*, орієнтований на мінімальну кількість джерел; *сучасний*, який використовує майже весь спектр ЗМК. Політична й економічна еліти держави практикують сучасний стиль. Маючи необхідними ресурсами, вони не тільки споживають, а й активно створюють нові знання;

2. Попри зростання кількості найменувань загальнодержавних ЗМК, створюване ними комунікативному полю притаманний фрагментарний характер, охоплюючи незначну частину суспільства. Передусім це стосується загальнодержавних газет і журналів з невеликим разовим накладом щодо потенційної аудиторії, а також аналітичних програм телебачення й радіомовлення, мережевих ЗМК з невисоким рейтингом.

Стрімко знизилася роль ЗМК у внутрішньонаукових комунікаціях, скоротилися зв'язки між мистецтвом і масовою аудиторією, усередині різних галузей і між галузями, стійким механізмом яких були галузеві й спеціалізовані журнали.

3. Зростає процес регіоналізації ЗМК, тобто з'являються нові видання й програми телебачення і радіо, інформаційних агентств, інтернет ЗМК в обласних центрах, містах, районах. Регіональна періодика зросла не лише за кількістю найменувань, а й за разовими тиражами. Однак цей процес не компенсує зниження накладів загальнодержавних видань, оскільки регіональні видання освітлюють місцеві проблеми.

Держава втрачає вплив на регіони, бо політику центральної влади через фрагментарну інформованість не підтримує основна частина населення. Причому комунікативне поле особистості й різних суспільних груп звужується, що не сприяє їхнім активним комунікаціям у державному масштабі.

4. Негативні тенденції в структурі ЗМК спричиняють зменшення обсягу інформаційних ресурсів, що виявляється у витісненні періодики рекламними текстами й розважальними шоу.

5. Рівень технологічної структури національних ЗМК відстає від рівня технічної революції: аудиторія супутникового телебачення й мережевої журналістики недостатня, а вітчизняні ЗМК майже не беруть участі в процесі глобалізації національного інформаційного простору.

Отже, традиційна система ЗМК на межі тисячоліть зазнала радикальних трансформацій, і цей процес триває. Вочевидь це пов'язано з еволюцією каналів комунікації, коли разом із традиційними – *усним* і *документованим* – сформувався канал *електронної* комунікації, одним із видів якої є Інтернет. Стрімкий розвиток останнього зумовлений дуалістичною природою: з одного боку, він є інформаційним *джерелом*, а з іншого – *каналом поширення*. Така дуалістичність і становить підґрунтя всіх переваг і недоліків цього виду ЗМК: змінюються типологічні параметри й характеристики системи ЗМК; актуалізуються другорядні функції для традиційних ЗМК; трансформується структура системи ЗМК; виникає колосальна юридична проблема: якщо Інтернет належить до системи ЗМК, то власникові будь-якого сайту потрібно реєструватися у відповідному державному органі. Оскільки визначити кількість інтернет ЗМК майже неможливо, адже багато з них виникають і зникають щодня, саме цей чинник – головний у розумінні місця й ролі Інтернет у системі ЗМК.

Нині, коли кількість інтернет-користувачів у нашій країні вимірюється одиницями відсотків, мережеві ЗМК не є об'єктом пильної уваги і вітчизняних дослідників, і системи керування державою. І це тоді, коли саме мережеві ЗМК – знаковий інструмент формування національного інформаційного простору з параметрами, заданими не вітчизняною системою керування. Адже саме мережеві ЗМК дають змогу «відмивати» повідомлення про ті чи інші факти або події, коли високотиражне друковане видання спочатку вміщує повідомлення в Інтернеті, а потім з посиленням на нього передруковує на своїх сторінках. Інакше кажучи, лише той зміст Інтернет, що буде переказано в мас-медіа, матиме певне значення [3, с. 217].

Сприйняття ЗМК як складного багатофункціонального комплексу допомагає вивчати їх у вигляді системи на основі системного підходу й структурно-функціонального аналізу. Отже такі ЗМК повинні відповідати вимогам: 1) оптимальній організованості елементної бази: технологічних, економічних, редакційних, аудиторних, кожен елемент котрої активно взаємодіє зі середовищем та один з одним, а їх сукупність і технології взаємозв'язків сприяють стійкості системи ЗМК; 2) багатофункціональній готовності стосовно забезпечення інформаційних потреб особистості, суспільства й цивілізації; 3) наявності розвинутої інфраструктури ЗМК, яка гарантує виконання функцій, охоплюючи адміністративно-управлінські служби в складі редакцій; цілісності, незважаючи на різноманітність видів і типів ЗМК, системи, спрямованої на формування єдиного національного або глобального інформаційного простору, що забезпечує континуально-безперервну взаємодію усіх елементів ойкумени.

Цілісність системи ЗМК. Інформаційні зв'язки, створені системою ЗМК, поєднують соціальну систему держави й цивілізації. Життєздатність такого поєднання

визначається можливістю участі кожного члена суспільства в ціннісно-орієнтаційних та організаційно-управлінських процесах у суспільстві. Провідний суб'єкт цих процесів - журналістика, яка фактично визначає громадську думку, а отже, й свідомість.

Масові комунікації, формуючи систему інформаційних відносин суспільства, забезпечують цілісний характер ЗМК у випадку, коли вони: задовольняють інформаційні потреби особистості, різних суспільних груп та організацій, допомагаючи їхній активній участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства; сприяють координації членів суспільства на засадах спільно створених моделей поведінки кожного соціального суб'єкта; об'єктивно відображають умови життя суспільства, продукти духовної діяльності людей, котрі збагачують суспільну свідомість, оптимізують процеси ціннісно-орієнтаційної діяльності суспільства; залучають до виробництва нових знань творчі сили, які створюють і збагачують духовний потенціал суспільства, зумовлюючи суспільний прогрес.

Нині розглядати цілісність глобальної системи ЗМК, об'єднаних ідеєю єдиних для цивілізації цінностей, немає підстав. Хоча потрібно постійно пам'ятати, що світові інформаційні агентства істотно впливають на громадську думку цивілізації. Ймовірно, проблему цілісності глобальної системи ЗМК ще належить усвідомити і лише після цього братися до її розв'язання.

Цілісність національної системи ЗМК будь-якої держави в сучасних умовах зазнає серйозних випробувань, адже внутрішній і зовнішній тиски на національний інформаційний простір сприяють утворенню інформаційних чорних дірок, що руйнують цілісність простору, внаслідок чого руйнують зв'язки між членами суспільства, особистістю й суспільством, державою й громадянами, регіонами й центром. Безперечно ці проблеми належать до проблем інформаційної безпеки держави, оскільки лише цілісний характер національної системи ЗМК:

- дає змогу адекватно усвідомлювати умови власного існування як особистості, формуючи громадянську позицію й модель поведінки;
- уможливує розроблення технології переходу духовних продуктів у суспільну свідомість, що має різні аспекти: ідеологічну й суспільну мораль, політичну й правову свідомість, релігію, мистецтво, науку, а також різні його стани – громадську думку та суспільний настрій;
- допомагає процесу вироблення й поєднання інтересів різних верств суспільства;
- забезпечує комунікації всіх членів суспільства, об'єднуючи його в одну націю.

Однак процес входження довольної держави у міжсередовищний інформаційний простір має як позитивну, так і негативну складові, коли можливість доступу до глобальних інформаційних ресурсів супроводжується значним зниженням рівня захищеності національного інформаційного простору. Для тоталітарних і посттоталітарних держав цей негатив виявляється у низькому відсотку довіри суспільства до вітчизняних ЗМК і високому ступені залежності ЗМК від олігархічної та політичної еліт, яким притаманні відчуженість від реального життя громадянського суспільства, порушення цілісності системи ЗМК.

Цілісність системи ЗМК порушується коли:

- Члени суспільства не мають однакових можливостей доступу до відкритих інформаційних ресурсів;

- суб'єкти соціальних процесів не володіють однаковими можливостями у поширенні своїх поглядів, збагаченні й розвитку духовного потенціалу суспільства;
- система ЗМК перешкоджає масовим комунікаціям на державному, регіональному й глобальному рівнях;
- члени суспільства не мають технології консолідації та організаційної єдності.

Масові комунікації в суспільстві забезпечуються друком, телебаченням, радіомовленням, Інтернет, причому не лише для спілкування, а й для того, аби під час спілкування: пізнавалися об'єктивні умови життя суспільства й засвоювалися результати цього пізнання усім соціумом; формувалися ідеологічні і політичні установки, отже, прогнозувалася поведінка; створювалися перспективи матеріальної та духовної реальності, вироблялися єдині цілі й програми дій, адекватних до існуючих у державі умов.

Середовище системи ЗМК.

Найважливіша умова оптимального функціонування системи ЗМК - її нерозривний взаємозв'язок зі середовищем, де вона функціонує, і взаємозалежність від нього. Принципово важливо розуміти, що, формуючи середовище, система ЗМК зазнає й відповідного інформаційного тиску, який трансформує саму систему ЗМК.

Середовище національної системи ЗМК складається з двох підсистем з власними елементними базами:

1. Техніко-технологічної: устаткування; програмне забезпечення; система управління техніко-технологічною підсистемою;
2. Гуманітарної: продукти духовних – морального, морально-етичного, нормативно-правового компонентів культури, які формують мінісеміосферу; системи управління суспільством.

Для реалізації комунікативних функцій системи ЗМК існують ЗМК різної спрямованості: суспільно-політичні ЗМК, що забезпечують діалог суспільства й влади; навчальні й навчально-методичні, освітні видання й передачі; виробничі, фахові, галузеві й інші ЗМК.

Для того, аби комунікативні функції різної соціальної спрямованості реалізувалися системою ЗМК, існує система редакційних функцій, які забезпечують організацію роботи редакції - планування, рецензування, загальне, наукове, літературне, художнє, технічне редагування і под. Реалізація комунікативних функцій залежить не лише від контенту творів авторів, а й від якості виконання системою управління ЗМК функцій. Саме на цьому етапі постають дві основні проблеми системи ЗМК: 1) *Медіатизації політики*, коли ЗМК порушують формат своєї комунікативної діяльності й втручаються у політичну сферу; 2) *Політизування ЗМК*, коли політика вторгується політики у функціональну сферу ЗМК.

Подібні проблеми виникають за порушення правил гри: формату меж функціонування ЗМК і політики, ЗМК й економіки чи ЗМК та культури. Водночас ЗМК зобов'язані реагувати на актуалізацію тих або інших функцій політики, мистецтва, науки, щоб урахувати зміни у своїй діяльності. Результати досліджень вітчизняних ЗМК засвідчують: як у політичному середовищі, так і в середовищі ЗМК немає чіткого розуміння формату функціонування політичної системи й системи ЗМК, – очевидна спадщина тоталітарного минулого певний час ще виявлятиметься в цих сферах життєдіяльності суспільства і впливатиме на них.

Однак для прийняття вивічених політичних рішень необхідний увесь спектр відомостей і даних стосовно згадуваної проблеми, зокрема думок і пропозицій громадян, котрі беруть участь у політичному процесі. Нині можна констатувати, що цей спектр має чітко фрагментарний характер. ЗМК обмежують не тільки власні можливості в забезпеченні оптимального функціонування органів влади, а й можливості участі суспільства в керуванні державою. Така сама ситуація простежується і у сфері інформування населення про політичні рішення, які приймаються, і у сфері контролю процесу виконання ухвалених рішень.

До причин процесу амбівалентності й віддалення громадян від влади належить «дистанціювання журналістики від проблем та інтересів суспільства» [4, с. 7]. Компоненти ЗМК, - аудиторність і новостійність – з метою забезпечення взаємодії суспільства і влади в державному форматі повинні охоплювати значну частину соціуму. Інакше кажучи, структура аудиторії ЗМК має максимально відповідати соціальній структурі суспільства, а новостійність — максимально охоплювати всі сфери життєдіяльності суспільства. Причому типи відносин і комунікативні стратегії функціонування суспільства визначає система управління державою.

Нині існують типи комунікативних стратегій, що різняться ступенем відкритості й способом комунікації: презентаційний – пасивна комунікація, маніпуляційний – активна комунікація, конвенціональний – інтерактивна комунікація. У різних комбінаціях і варіаціях три типи комунікативних стратегій співіснують майже в усіх державах, коли між комунікаторами реалізуються різні типи відносин і комунікативні стратегії: 1) суб'єкт-об'єктні відносини, коли інформувальні засоби прагнуть підпорядкувати тих, кого інформують; у такій ситуації застосовуються маніпулятивні комунікативні стратегії; 2) суб'єкт-суб'єктні – відносини рівноправної співпраці й партнерства, які дають змогу кожному учасникові соціальних дій одержувати зі суспільної сфери й передавати суспільству всі відомості й дані, які цікавлять його і суспільство, погоджуючи в такий спосіб свою діяльність із процесами суспільних дій, а маніпулятивні комунікативні стратегії заміщаються конвенціональними стратегіями, основою яких є діалог рівних, інтерактивність. Відповідно на зміну приховуванню, спотворенню, нав'язуванню даних, підпорядкуванню інтересів суспільства інтересам правлячих режимів мають прийти повне врахування і задоволення потреб суспільства, широкий доступ і виробників, і споживачів до національних та глобальних інформаційних ресурсів, тобто необхідний постійний полілог усіх учасників суспільних процесів.

Нині розвивається новий тип інформаційних відносин, хоча політичні й економічні реалії суспільного життя обмежують просування демократичних процесів, істотно впливаючи на систему ЗМК. Соціально-політичні проблеми перешкоджають також становленню відкритості суб'єктів суспільних відносин, гальмують розвиток плюралізму й толерантності, терпимості до інакомислення й полілогу виробників і споживачів ЗМК – основних елементів відкритого суспільства. Відкрите суспільство – це соціальне середовище, яке живе у форматі права й діалогу, де домінує критичне мислення.

Безсумнівно, створення такого суспільства в Україні – тривалий процес, а роль ЗМК у цьому процесі – винятково велика. Найважливішою умовою організації й функціонування системи ЗМК є політичний режим, що керує суспільством. Диктаторські, тоталітарні й авторитарні режими ліквідують опозиційні ЗМК або перетворюють їх на слухняний інструмент влади. У відкритому суспільстві ЗМК можуть

повністю виконувати соціальні функції, забезпечуючи співпрацю між владою й суспільством, постаючи дієвим засобом контролю громадськості за діяльністю владних структур.

До основних проблем системи ЗМК у державах перехідного типу належить питання «нероздільності бізнесу й влади, коли симбіоз влади й капіталу деформує й дезорганізує ЗМК так, що вони майже не мають можливості виконувати свої найважливіші функції» [10, с. 253]. В українській дійсності спостерігаємо вияви асоціальної та політизованої журналістики. Очевидно, до порушення й, вірогідно, руйнування демократичних прав і свобод призводить активне використання ЗМК у вигляді інформаційної зброї в досягненні політичних і/або економічних преференцій.

Типологія ЗМК. Для встановлення істотних ознак, зв'язків, функцій, відносин та рівнів організації об'єктів типологію ЗМК визначають методом наукового пізнання, в основу якого покладено виокремлення елементної бази системи та її синтез за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі. Типи ЗМК досліджують з метою виявлення подібності й відмінності об'єктів, що вивчаються, та способів їхньої ідентифікації, а в теоретичному вигляді – відображення будови системи й встановлення закономірностей її функціонування. Разом із теоретичною типологією визначають емпіричну (за її основу взято кількісне опрацювання й узагальнення дослідницьких даних) – фіксацію стійких ознак подібності й відмінності, систематизацію й інтерпретацію одержаного матеріалу.

Типологізація системи ЗМК допомагає: 1) установлювати відповідність довільного ЗМК науково обґрунтованій моделі того чи іншого виду ЗМК; 2) визначити типологічні властивості, які втілені, відсутні або недостатньо виявляються в конкретному ЗМК; 3) формувати концепцію й прогнозувати розвиток довільного ЗМК; 4) прогнозувати розвиток і окремих видів ЗМК, і системи ЗМК загалом; 5) установити потенційні ніші на ринку інформаційних послуг; 6) розкривати механізми реалізації системних закономірностей ЗМК; 7) класифікувати й систематизувати всі компоненти ЗМК.

Зберігаючи дух недалекого тоталітарного минулого, нині національні й регіональні ЗМК України багато в чому дублюють один одного, що не сприяє різноманітності їхнього змісту й обмежує повноту інформування аудиторії. Такий прояв недоліків культури інформування - один із наслідків недостатнього використання типології ЗМК. Оскільки типологія журналістики пов'язана з реальною ситуацією функціонування ЗМК, її необхідно застосовувати у сфері інформаційної політики як окремого ЗМК, так і державних інституцій. Інформаційна політика допускає різні способи ведення масової інформаційної діяльності, котрі значною мірою залежать від комунікативних функцій державних органів і недержавних організацій, що здійснюють інформаційну політику щодо ЗМК, будучи їхніми власниками, видавцями або спонсорами. Використовуючи типологію журналістики й повертаючи дослідників до формування й реалізації інформаційної політики, можна домогтися оптимальної організації інформаційної сфери. Однак практика пострадянських держав засвідчила: діяльності різних міністерств, медіахолдингів і суспільних організацій явно не вистачає типологічної культури організації діяльності системи ЗМК, наслідком чого і є фрагментарність, інформаційна уразливість національних інформаційних просторів.

Сучасна наука до розуміння типології має декілька підходів, створених на основі характеристик змісту поняття «тип». Це:

1. *Теоретична модель типу*, що ґрунтується на розумінні типу як особливого методологічного засобу, за допомогою чого будується теоретичний інформаційний образ середовища. Теоретична модель має основні складові статистичної й динамічної моделей і використовується для порівняльного аналізу істотних ознак, зв'язків, функцій, відносин і рівнів організації існуючих і розділених у часі системних об'єктів. У цій моделі поняття типу не безпосередньо взяті з реальності, а становлять результат абстрактного мислення, що теоретично реконструює найістотніші характеристики безлічі об'єктів, котрі досліджуються, й об'єднує їх у понятті типу. В теоретичній моделі тип постає у вигляді ідеального, а не заміника діючого об'єкта.

Такий підхід дає змогу відмовитися від трактування типу як повного й однозначного відображення системи, коли це здійснюється окремими елементами системи, формуючи різні її моделі, що будуються на тій або іншій типологічній ознаці. Теоретична модель допомагає сформуванню ідеальної моделі досліджуваної системи, а потім порівняти її функціонування з тим, як реально виконуються такі функції досліджуваною системою. Ідеальні моделі можна створювати з урахуванням інших системних складових типологічної групи, зокрема інформаційної, технологічної, економічної, аудиторної й інших моделей. Багатоаспектний типологічний аналіз відображає теоретично обґрунтовану цілісну картину й уможливорює повніше використання не лише описових, а й прогностичних функцій науки [6].

Методологія теоретичної моделі дає змогу творити багатофакторні моделі журналістики, котрі ґрунтуються на її закономірностях і методологічній основі інших наук, а також виявляти позитивні й негативні тенденції у функціонуванні журналістики як системи, виробляти науково обґрунтовані рекомендації перетворень у журналістиці відповідно до розроблених моделей;

2. *Прикладна модель типу*, що містить два підвиди: а) *Статистичну модель типу*, в основу якої покладено архетип – константа, незмінна в часі, або інші першооснови, які невіддільні часу; таке розуміння значення типу вільно чи мимоволі протиставляє типологічне мислення еволюціоністському; потрібно визнати, що пошуки першооснови різних типів ЗМК відіграють важливу роль у виявленні істотних особливостей, характеру цілісності цієї або іншої типологічної групи, оскільки допомагають дослідникові зосередити увагу на її головних якісних характеристиках, чіткіше співвіднести загальне, особливе й одиничне в пізнавальному процесі; б) *динамічну модель типу*, в основу якої покладено уявлення про типологію як про відображення системи в розвитку. Визначною рисою динамічної моделі є істотна роль часу в побудові й обґрунтуванні, що дає змогу чіткіше виявляти трансформації в тому чи іншому типі досліджуваних об'єктів у контексті трансформації середовища функціонування – природи й суспільства. При цьому в динамічній моделі акцентується на характері еволюції об'єктів, які вивчаються, що дає змогу повніше зобразити процес трансформації журналістики й застосовувати системний підхід до дослідження ЗМК у довільні історичні періоди. Отже, типова характеристика ЗМК допомагає, з одного боку, об'єднувати ЗМК за загальною для них ознакою, а з іншого – розрізнити їх. Імовірно, найзначущіша систематизація ЗМК може бути реалізована тоді, коли за її основу взяти ставлення ЗМК до політичного режиму. За такого підходу визначають моделі журналістики:

– *інструментальну*, в контексті якої ЗМК вважають інструментом політики, що повністю залежний від політичного режиму, на догоду котрому ЗМК обмежують

політичний плюралізм, порушують принцип толерантності й терпимості до публікацій інших політичних поглядів;

– «четвертої влади», що відображає процеси становлення відкритого суспільства; ця модель припускає вільну участь усіх політичних сил у діяльності ЗМК, до того ж, не лише висловлювання своєї думки з проблем формування та реалізації політики, а й участь громадськості в контролі владних структур.

Підсумовуючи, доходимо висновку: типологію журналістики доцільно використовувати для порівняльного аналізу головних ознак ЗМК:

1. *Технологічних*: використання комунікаційних технологій, зокрема преси, радіо, телебачення й Інтернет як технологічних систем; формат видань і програм; наклад, обсяг видання, тривалість мовлення; періодичність виходу – щоденна газета, тижневик, щомісячний журнал, час виходу – ранкова газета або нічна програма телебачення.

2. *Економічних*: за формою власності – державна, приватна, змішана, суспільних організацій, з іноземним капіталом; за характером інвестицій, переважаючих у редакційному бюджеті, – за рахунок держави, спонсорів, змішані; за наслідками господарської діяльності – прибуткові, збиткові або неприбуткові.

3. *Аудиторних* – залежно від аудиторії: вікові; соціальні; професійні.

4. *Редакційних*.

5. *Цільових* – призначення ЗМК за особливостями здійснюваних функцій.

6. *Організаційних* – залежно від характеру засновників, видавців, власників ЗМК: організаційно-правові – ВАТ, ЗАТ, АТЗТ, ТОВ; організаційно-політичні, засновником або видавцем яких є державні, партійні, профспілкові або цивільні структури; організаційно-економічні, галузеві і/або корпоративні; наукові й освітні організації; творчі союзи і/або театральні товариства.

Аудиторія системи ЗМК. Залежно від характеру аудиторії визначають типи ЗМК:

1. *Національні або загальнодержавні*, до яких належать: універсальні чи спеціалізовані за функціями й тематикою, аудиторія котрих охоплює значну частину суспільства, яка проживає на всій території країни; «якісні» видання і/або програми, універсальні або спеціалізовані за функціями, тематикою й адресовані представникам розумової праці, в тому числі ділові, що забезпечують комунікації між представниками бізнесу; спеціалізовані за окремими аудиторними групами в промисловості, сільському господарстві та в інших галузях виробництва, освіти, культури, а також адресовані представникам різних професій, зокрема корпоративним ЗМК; бульварного типу, орієнтовані на психологію натовпу, на його потреби й інтереси, на нижчі рівні масової свідомості; вікові - для дітей, підлітків, молоді, людей середнього віку, літніх людей; гендерні; батьківські; етноконфесійні; партійні.

2. *Внутрішньодержавні або місцеві*, до яких належать ЗМК: етнічних общин; обласних, міських і районних територіальних громад; галузеві, тобто для працівників окремих галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, установ науки, культури.

Усередині кожної з названих груп ЗМК може бути реалізована власна диференціація, що ґрунтується на функціях і тематиці ЗМК.

Вплив аудиторних потреб на типологічну структуру ЗМК зростає, хоча аудиторний чинник ще не став домінуючим щодо дії напроцеси структуризації ЗМК. Адже за суттю масова комунікація – це інформаційний обмін між членами суспільства, які беруть участь у тій чи іншій діяльності: політичній, економічній, соціальній. Ось

чому аудиторний чинник пов'язаний із процесами розподілу суспільної праці. Територіальний розподіл праці, інформаційна взаємодія між різними групами всередині території, між різними територіальними утвореннями, між регіонами й центром має вагоме значення в консолідації суспільства, а тим паче - суспільства перехідного типу.

Інформаційний продукт системи ЗМК. Система ЗМК має колосальну сферу відображення – наочне середовище, що містить твори науки, мистецтва, літературної діяльності журналістів, які створюються учасниками політичної, економічної й соціальної діяльності. У процесі взаємодії із ЗМК значна частина цих продуктів стає надбанням громадськості, оскільки становить складову всіх видів ЗМК і споживається масовою аудиторією. Проблема полягає в тому, щоб соціально значущі дані повністю відображалися ЗМК і різні види духовної діяльності не обмежувалися процесами наукового, художнього, публіцистичного пізнання дійсності й не лише охоплювали нові знання, а й активно насичували такими продуктами духовний потенціал суспільства, залучали до їхнього виробництва широкі маси.

Сьогодні простежуємо значний розрив між інформаційними продуктами, накопиченими у сферах духовної й практичної діяльності, та продуктами, які одержують за допомогою ЗМК актори соціальних процесів. Так, спостерігаємо ангажований «порядок денний» національних теле- й радіоканалів та ангажоване трактування освітлюваних ними подій. Причому на тлі надмірного політизування національного інформаційного простору (не в напрямі загальнонаціональних інтересів) недостатньо уваги приділяється загальнодержавним, загальнонаціональним подіям, зокрема проблемам становлення громадського суспільства. Матеріали ангажованої політичної спрямованості, питання політики, влади, управління переважають у тематичній структурі інформаційних блоків і видань, помітно перевершуючи життєво важливі проблеми економічної політики, духовного життя й прав громадян. Виникає невідповідність між реальним світом і тим, яке уявлення про нього отримує людина зі ЗМК.

Інформаційний образ середовища, неадекватний реаліям, породжується внаслідок зниження якості інформаційних продуктів: скорочується їх повнота й різноманітність; зростає потік ангажованих матеріалів; збіднюється жанрова палітра; посилюється та стає практично обов'язковою орієнтація на сенсаційність матеріалів; відбувається часте спотворення мови, насичення її жаргонним, вульгарним або вульгарним сленгом [9]. Інформаційна підсистема ЗМК – це передусім контент ЗМК, який поширюється в середовищі масової аудиторії й засвоюється нею. Її носіями є масові інформаційні продукти: номери газет, журналів, книжкова продукція, ефірна продукція телебачення й радіомовлення, стрічки інформаційних агентств і сайти мережових ЗМК. Залежно від типів інформаційних продуктів, що виробляються ЗМК, їх поділяють на універсальні й спеціалізовані. *Універсальні* ЗМК одночасно можуть містити наукові, літературні, художні й журналістські твори, *спеціалізовані* – твори, присвячені політичній, економічній або соціальній темі.

Особливості інформаційних продуктів впливають на форму їхнього подання споживачам: *оперативний* подієвий інформаційний продукт подають в інформаційних випусках телебачення й радіомовлення, мережових on-line ЗМК, *аналітичний* інформаційний продукт – в аналітичних програмах і виданнях.

Характер інформаційного продукту зумовлює наклад та обсяг видання, тривалість мовлення, періодичність – щоденна газета, тижневик, щомісячний журнал і час виходу – ранкова, вечірня газета, нічна програма телебачення, радіо.

Інформаційний продукт можна розглядати крізь призму тексту, графіки, відео або аудіо. Отже, за змістом інформаційної сфери ЗМК вирізняють такі інформаційні продукти: публіцистичний; художній; науковий; навчально-освітній; політичний, правовий, економічний та інших видів управління; суб'єктів виховання, зокрема сімейного, дошкільного, шкільного й вищівського; суб'єктів пропагандистсько-агітаційної діяльності, PR-діяльності державних і недержавних структур, у тому числі політичних партій, рухів і суспільних організацій; статистичний; довідковий.

Натомість кожен тип інформаційних продуктів диференціюють за функціями. Так, у журналістському інформаційному продукті виокремлюють функції: новинну; аналітичну; ту, що розслідує; художньо-публіцистичну.

ЗМК можна також диференціювати за тематикою інформаційного продукту. Це типи: універсальний; економічний; політичний; правовий; культурологічний,

За жанрами визначають: репортаж; інтерв'ю; кореспонденція; стаття; нарис; фейлетон.

Призначення системи ЗМК.

Інтегральний результат функціонування ЗМК – це соціальна взаємодія всього суспільства, ґрунтованого на розгалуженій сукупності функцій ЗМК як комунікативної системи, що використовує комунікативні потреби тих, кого інформують, та тих, хто інформує, і сприяє гармонізації їхніх інтересів. Отже, вагомою типологічною ознакою ЗМК є їхнє цільове призначення.

На типологічну диференціацію впливають не лише різноманітні інформаційні, аналітичні й публіцистичні функції журналістики, а й комунікативні функції політики, економіки, науки, мистецтва, сфер освіти й виховання. Саме на їхніх засадах у ЗМК формуються видання й програми: 1) публіцистичні, які у творах жанрів журналістики відображають публічну сферу, поточну дійсність; 2) літературні; 3) художні; 4) художньо-публіцистичні; 5) літературно-художні; 6) культурно-освітні; 7) для розваг, ігор, проведення дозвілля; 8) навчальні й методичні; 9) наукові; науково-популярні; 10) науково-практичні; 11) науково-виробничі; 12) виробничо-практичні; 13) офіційно-документальні; 14) релігійні й рекламні.

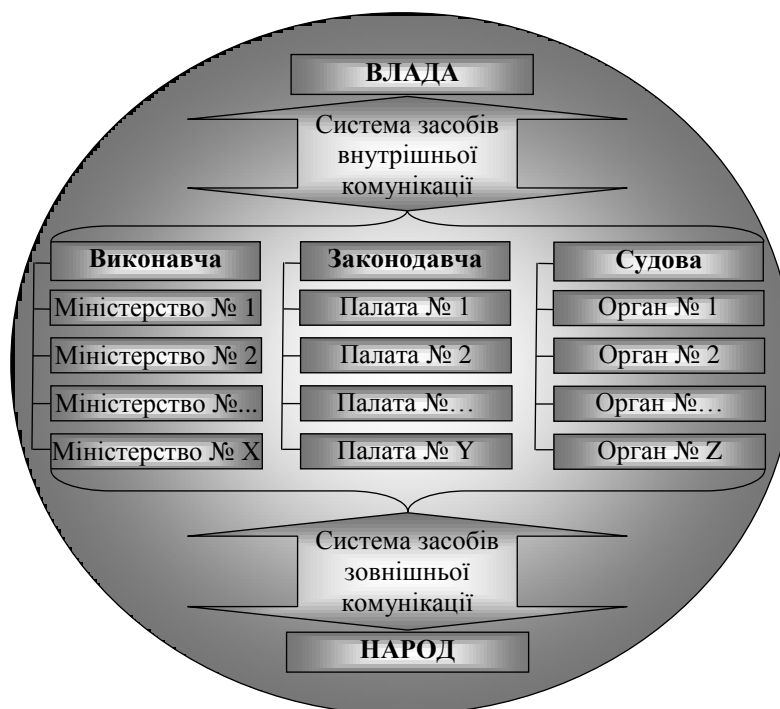

Рис. 1. Структура системи засобів внутрішньої (владної) і системи засобів зовнішньої (масової) комунікації.

Система ЗМК диференціюється за цільовим призначенням з урахуванням особливостей їхньої участі в здійсненні функцій політики, економіки, у підтримуванні політичних або релігійних установок. Видання й програми можуть бути лише пропагандистськими, залучаючи маси до лав прибічників тих чи інших партій, рухів, громадських організацій, або корпоративними. ЗМК можуть входити до складу медіагруп, лояльних або опозиційних до влади, сповідувати весь спектр політичних поглядів, дотримуватися різних ідеологічних концепцій, зокрема ліберальних, комуністичних, націонал-патріотичних або соціал-демократичних. За цими ознаками ЗМК мають змогу належати до однієї з двох груп – провладної чи опозиційної.

Залежно від вибраної комунікативної стратегії ЗМК можуть бдо груп маніпулятивних, конвентивних або презентативних ЗМК.

Відповідно, функціонування системи ЗМК як політичного процесу зображають у вигляді схеми (рис. 1)[8; с. 272].

Еволюція інформаційних засобів і технологій впливу людини на довкілля неминуче змінює і сам світ – середовище проживання, і саму людину, яка знову ж таки внаслідок еволюції інформаційних засобів і технологій впливу ще значніше змінює світ. У зв'язку з цим еволюція ЗМК і технологій впливу людини на людину лише прискорює процес трансформації індивідуальної і масової свідомості. Сьогодні трансформація масової і, а відтак індивідуальної свідомості цілеспрямованим постачанням людському мозку ЗМК заданими програмами поведінки сприяє формуванню, так би мовити, нової породи людей і загалом – народів. Учений С. Расторгуєв стверджує: «Сама людина потрапляє з-під оптичного прицілу вогнепальної зброї під приціл інформаційної зброї, яка, на перший погляд, невидима, немов повітря, і дає змогу не лише безкарно грабувати банки, а й знищувати держави, змінюючи всю карту планети» [5, с. 423].

Фактично проблема функціонування системи засобів масової комунікації у вигляді окремої держави та цивілізації узагалі на початку третього тисячоліття досягла ситуативно-історичного піку: політичний процес без функціонування системи ЗМК практично неможливий. Несанкціоноване використання нових інформаційних просторів і середовищ циркуляції інформації поставило питання керованості інформаційними процесами – фактично проблему інформаційної безпеки держави – в основу всієї і внутрішньої, і зовнішньої політики не тільки світових лідерів, а й довольної держави в принципі, причому незалежно від науково-технічного рівня розвитку держави.

Список використаної літератури

1. *Авдиенко Д. А.* Влияние в процессе политической коммуникации.[Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://politjournal.spb.ru/1201/120106.html>.
2. *Винер Н.* Кибернетика и общество / Н. Винер; под общ. ред. Э. Я. Кульмана. – М.: Иностран. лит., 1958. - 325 с.
3. *Засурский И.* Масс-медиа второй республики / И. Засурский – М.: МГУ, 1999. – 283 с.
4. *Массовая коммуникация в современной России* / под ред. В. Д. Попова. – М.: РАГС, 2003. – 316 с.
5. *Расторгуев С. П.* Философия информационной войны. – М.: МСПИ, 2000. – 265 с.
6. *Старіш О. Г.* Інформаційний вимір цивілізації / О. Г. Старіш // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К.; 2010. – Вип. 3. – С.168–176.

7. *Старіш О. Г.* Інформація як структуротворний феномен (Контекст управління. Теоретико-методологічні засади трансформації свідомості. Глобальна інформаційна матриця) // *Наук. зап. Ін-у журналістики: наук. зб.* – К., 2011. – Т. 44. – С. 63–85.
8. *Старіш О. Г.* Політичний менеджмент: навч. посіб. / О. Г. Старіш. – Острог: НУОА, 2014. – 272 с.
9. *Тавокин Е. П.* Журналистика и политические коммуникации в информационном обществе / Е. П. Тавокин. – М., 2004.
10. *Чічановський А. А.* Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем: підручник / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. – К.: Грамота, 2010. – 568 с.
11. *Robertson D. S.* The New Renaissance: Computers and the Next Level of Civilization / D. S. Robertson. – New York: Oxford University Press, 1998.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

OPERATION OF SYSTEM'S MASS COMMUNICATION AS A POLITICAL PROCESS

Oksana Il'nyts'ka

*Crimean Institute of Economics Vadym Hetman Kyiv National Economic University,
Faculty of Finance and Economics, Department of Social Sciences,
st. Sevastopol 21/4, 95000, Simferopol, Ukraine,
e-mail: ok_s_ana@mail.ru*

The article attempts to classify the system media and the study of their functioning as a political process.

Keywords: information, communication, the system structure of the mass media, the political process.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СРЕДСТВ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Оксана Ильницкая

*Крымский экономический институт КНЭУ им. В. Гетьмана
финансово-экономический факультет, кафедра общественных наук,
ул. Севастопольская 21/4, 95000, г. Симферополь, Украина,
e-mail: ok_s_ana@mail.ru*

Предпринята попытка классификации системы средств массовой коммуникации. Исследуется их функционирование как политического процесса.

Ключевые слова: информация, коммуникация, структура системы средств массовой коммуникации, политический процесс.

УДК 323(477)

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ «ВИРОБНИЦТВА» ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ АМЕРИКАНСЬКИМИ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ АНАЛІТИЧНИМИ СТРУКТУРАМИ

Ніна Ржевська

*Національний авіаційний університет,
Інститут міжнародних відносин, кафедра міжнародної інформації
пр.Космонавта Комарова,1,03058, Київ, Україна,
e-mail:rzhevaska.ua.fm*

На основі здійсненого історико-теоретичного дослідження процесу формування та функціонування американських і транснаціональних аналітичних структур, зроблено спробу встановити їхню роль у «виробництві» інтелектуального простору, є підґрунтям для здійснення стратегічного прогнозу. Визначено місце американських аналітичних традицій у світсистемному політичному аналізі.

Ключові слова: аналітичні структури, «мозкові центри», прогнозування, стратегічне прогнозування.

Інтелектуальна впливовість, а відповідно – можливість впливати на людську рефлексію були і залишаються одним із найважливіших аспектів глобального регулювання політичних процесів. У сучасному світі стрімко перебудовується система здійснення такого впливу, й одночасно – не дуже швидка реформа механізмів вироблення його безпосереднього змісту. Перше пов'язане з технічним прогресом, друге – з відносними (обмеженими) консервативними ознаками самого процесу формування думки.

Упродовж останнього півстоліття форми та методи інтелектуального впливу суттєво змінилися. Намагання «справити враження» на супротивників та прибічників доповнилися іншим якісно відмінним завданням відмінного характеру: витворити ідейний фон мислення елітних груп усіх основних учасників міжнародно-політичного життя. Почали виникати структури, спроможні фактично здійснювати ідейно-політичне лобіювання у світовому масштабі, що означає цілеспрямований вплив на вироблення та прийняття ключових рішень за допомогою регулювання потоку циркулюючих у світовому політичному просторі ідей та уявлень (без прямого використання економічних методів).

Вивчення «мозкових центрів» перебуває в центрі уваги багатьох дослідників. Американські вчені та політичні діячі, такі як Дж. Сміт, Д. Ебелсон, Д. Річчі, Р. Гаас, Е. Річ, Д. Стоун, Е. Денхем, М. Гархет і Е. Джонсон розглядають цю проблематику загалом, у працях Дж. Макгана та К. Вівера подано окремо типологію та рейтингування «мозкових центрів» США й світу. Не зважаючи на зацікавленість даними питаннями, наукова політична спільнота не може дійти єдиної думки стосовно часових меж утворення перших «мозкових центрів» та питання стосовно уніфікації їхніх істотних ознак. Унаслідок полеміки сформувалися різні підходи до цієї проблеми, що засвідчує її актуальність та значущість.

Головний продукуючий елемент у такому різновиді лобізму – аналітично-дослідні центри, інститути, ради й асоціації. Частина з них «умонтована» у державно-політичні механізми, інші діють цілком автономно. Крім того, саме позадержавні структури почали помітніші ролі не лише під час формування ідейних засад зовнішньої політики окремих держав, а й у корекції механізмів перебігу глобальних політичних процесів.

Серед найпомітніших суб'єктів інтелектуального забезпечення світової політики – «мозкові трести» або «мозкові центри» (*think tanks*) [10, с. 13]. Ідейний продукт «мозкових центрів» – прикладна політична експертиза, аналітичні статті, фундаментальні теоретичні праці. Його відмінною ознакою, зазвичай є стратегічна цільова установка, обґрунтована конкретними уявленнями про бажані соціально-економічні та політичні результати. Саме це різнить продукцію «мозкових центрів» від власне академічних досліджень. Політична спрямованість робіт або свідомо афішується, або – маскується. Найчастіше вартісні наукові теорії – це продукт довготривалих досліджень саме співпрацівників «мозкових трестів». Хоча вони, радше є побічним результатом діяльності аналітиків, бо можуть і відповідати, і не відповідати очікуванням (планам) замовника інтелектуального продукту.

Мета статті – здійснення історико-теоретичного аналізу формування та функціонування американських і транснаціональних аналітичних структур для встановлення їхньої ролі у «виробництві» інтелектуального простору, що становить підґрунтя для визначення стратегічного прогнозу.

Першопрохідці в створенні структур, задіяних у розробці прогнозних міжнародних політичних ідей, – Сполучені Штати Америки. Однак надто примітивно вважати, нібито США цілеспрямовано формують механізми зі здійснення ідейного впливу на прийняття політичних рішень у інших країнах чи рішень міжнародного масштабу. Найімовірніше, вони застосовують нові засоби впливу – «закидання» ідей у світовий політичний обіг. Державний механізм, з одного боку визначає роботу «мозкових трестів», а з іншого – дуже часто сам виявляється об'єктом їхньої діяльності. Це стосується не лише держав, а й глобальних політико-економічних сил, передусім – транснаціональних корпорацій і банків.

Процес формування та розвитку аналітичних структур США можна розподілити на кілька етапів за змістом продукту й функцією їхнього креативного впливу на виникнення аналітичних центрів в середині інших країн і у глобальному масштабі.

Отож, перший етап становлення недержавних структур організації науково-ідеологічної спільноти розпочався в Америці з перших років минулого століття. Саме тоді сформувались принципи їхньої взаємодії зі зовнішньополітичними органами держави. Спрямувавши курс на зовнішньоекономічну та зовнішньополітичну експансію, під впливом наближених до себе політичних, економічних і військових стратегів-теоретиків, адміністрація Т. Рузвельта, 26-го Президента США (1901–1908), почала на постійній основі залучати їх до підготовки державних рішень [1, с.134–151]. Стимулом появи та поширення такої політики став економічний бум в Америці на початку ХХ ст. Картелізація та трестифікація національної економіки привели до появи транснаціональних корпорацій першого покоління. Саме це і сприяло розвитку відносин неформального симбіозу між великими компаніями та державою. Експерти, залучені до розробки ідейних засад політичного курсу, повинні були сформулювати концепції, які би не суперечили завданням бізнесу та держави. За цих умов і виникли державні та недержавні структури з організації експертно-ідеологічного співтовариства [5].

Упродовж 1910-1920 рр. напівтіньові стосунки прямого лобіювання інтересів бізнесу в сфері американської зовнішньої політики через систему неформальних контактів у конгресі, сенаті та адміністрації доповнилися формуванням офіційних інституціоналізованих елементів системи експертно-ідеологічного впливу. Ця взаємодія розширилася після Першої світової війни, коли з'явилася потреба у нових концепціях, що обґрунтовували би розширення державної зовнішньополітичної підтримки американського бізнесу, та структурах, здатних формулювати відповідні ідеї, поширюючи їх у колі еліт та суспільної свідомості. Причому, такі організації повинні були формально не залежати від держави. Виникли два типи недержавних структур з питань експертного супроводу зовнішньополітичного процесу:

1. *Недержавні аналітичні центри* (саме їх зазвичай називають «мозковими трестами»), діяльність котрих спрямована на ідейне обґрунтування, експертну оцінку та пропагандистський супровід зовнішньої політики. Зазначимо, що цей термін від 60-х рр. минулого століття почали використовувати і для означення аналітичних центрів. Вони засновувалися з приватної ініціативи і на особисті кошти. Головним спонсором діяльності «мозкових трестів» був приватний бізнес, що діяв через благодійні фонди. Дуже часто й самі подібні центри називали фондами. Деякі з них поєднували у роботі виконання науково-аналітичних завдань та функції фінансового донорства – підтримки цільових політичних розробок та фундаментальних наукових досліджень незалежних експертів, університетів і под.

У 1910 р. було засновано дослідницьку організацію Фонд Карнегі за міжнародну безпеку (*Carnegie Endowment for International Peace*). Одним із найважливіших напрямів діяльності його стала організація вивчення питань у сфері зовнішньої політики США та міжнародних відносин. У 1916 р. створено Інститут Брукінгса (*Brookings Institution*). Ці обидва центри залишилися серед найвпливовіших науково-аналітичних центрів Сполучених Штатів.

Ще за період роботи першого покоління американських «мозкових трестів» визначилися їхні ідеологічні орієнтації, що переважно тяжіли до різних версій ліберального універсалізму. Більшість таких «трестів» стали поборниками наднаціонального регулювання міжнародних відносин як способу підтримки безпеки. З одного боку, недержавні «мозкові трести» дублювали діяльність державних аналітичних структур, забезпечуючи розробку альтернативних варіантів зовнішньої політики США, з іншого – аналітичні центри формували нові напрями для пошуку. Вони створили систему координат, де розвивались і позиції офіційних експертів, і висловлювалися погляди, котрі не могли бути сформульовані на урядовому рівні.

2. *Ради й асоціації*. Ці неурядові організації, створені для узгодження за сприяння вчених зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних інтересів бізнесу і держави. Зазвичай вони суміщають ці функції з роботою у вигляді власне «мозкових центрів» або створюють аналітичні структури як дочірні підрозділи. Першими і найвпливовішими структурами такого типу були: створена у 1918 р. Американська зовнішньополітична асоціація (*Foreign Policy Association*) і сформована у 1921 р. Рада з міжнародних відносин (*Council on Foreign Relations*). На відміну від звичайних «мозкових центрів» ради й асоціації не лише виробляють концепції, закладаючи їх у продукцію та періодику, що видають, а й намагаються використати свою структуру для впровадження їх у політичну практику. Ради і асоціації можна вважати своєрідними біржами ідейно-аналітичної продукції – вони забезпечують взаємодію «замовника», «виробника» ідей та «споживача» (політичного істеблїшменту).

Ще на ранніх етапах розвитку системи експертно-аналітичних центрів у США «мозкові центри» переважно демонстрували здатність пропонувати концепції, відмінні від тих, котрі реалізує держава. Вони фактично створили спектр альтернатив існуючому державному курсу на випадок, коли той на певний момент виявляється невдалим. Отже, формувався своєрідний ресурс «запасних варіантів» політики, який можна використати у випадку зміни адміністрації або тоді, коли діюча президентська команда потрапляє у безвихідь. З 20-х рр. XX ст. жодна серйозна зовнішньополітична лінія США не відпрацьовувалась на безальтернативній основі. І саме «мозкові центри» готували альтернативні варіанти.

Після Другої світової війни американське лідерство у сфері політичної аналітики збереглося і закріпилось. Цьому сприяли серйозні політико-економічні засади. По-перше, США перетворились на головного економічного та військового гіганта Заходу, вступивши в конфронтацію з СРСР, – оголосили себе всесвітнім захисником ліберально-демократичних цінностей і принципів ринкової економіки. По-друге, наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. провідні американські корпорації та банки розпочали нову хвилю поширення на європейський ринок, ставши важливим учасником відновлення економіки Західної Європи. І, по-третє, сформована військово-політичних зв'язків у рамках НАТО та економічного співробітництва перетворившись на гаранта стабільності зв'язків США зі Західною Європою, згодом – з Японією, а пізніше - з переважною частиною несоціалістичних країн світу. Нова ситуація визначила запит на розробку модерної зовнішньої політики та стратегії зовнішньоекономічних зв'язків для Сполучених Штатів. Саме кон'юнктура сприяла діяльності «мозкових центрів». Наприклад, Інститут Брукінгса виступив як головний розробник «плану Маршалла» (1947 р.).

Організації, що спеціалізувались на здійсненні аналізу й висвітленні зовнішньої політики і міжнародних процесів, почали виникати в усьому світі, насамперед – у країнах Західної Європи, котрі також зазнали глибоких політико-економічних трансформацій. З одного боку, це стало передумовою їхньої появи, з іншого – наявний досвід США, де ці процеси стартували ще з початку минулого століття. Європейські недержавні «мозкові трести», як і в Сполучених Штатах, розвивались паралельно з державними, що активно створювались у повоєнний період. Саме недержавні західноєвропейські експертно-аналітичні центри копіювали за формою і принципами американську роботу, а більшість державних переймали досвід Британського королівського інституту міжнародних відносин (*Royal Institute of International Affairs – RIIA*, переважно відомий як «Четем-хаус»). Велика кількість «мозкових центрів» Західної Європи і Японії перебували у взаєминах асоційованого партнерства щодо провідних американських центрів. Останні приймали західноєвропейських та японських спеціалістів на стажування або забезпечували їх кадрами та відповідною літературою.

Упродовж 40-50-х рр. у США з'явилася велика кількість нових «мозкових центрів». У цей період продовжував зростати вплив експертів на формування зовнішньополітичної лінії у підготовці рішень в економічній, політичній та військовій сфері. Одночасно американські центри почали впливати на розробку політики і спрямування інтелектуального пошуку міжнародно-політичного профілю в інших країнах. Ідеї, сформульовані спеціалістами американських експертно-ідеологічних центрів, уміло закидались в інтелектуальний обіг інших країн, а відтак – у політичний. Від самого початку ми мали на меті висвітлити впливовість американських аналітико-експертних традицій. У контексті цього зауважимо: траплялися випадки, коли американські ідеї ставали елементами офіційних доктрин союзників США та багатьох

країн, що розвиваються. Іноді такі результати ставали досяжними і без явної державної підтримки адміністрацією.

США мали достатній ресурсний потенціал для розвитку національного експертного співтовариства. Окрім того, американські спеціалісти брали участь у формуванні такого співтовариства у країнах, із якими Америка по-особливому була зацікавлена підтримувати стабільні стосунки. Публікації американських аналітиків часто задавали набір ідей, визначали їхню політичну орієнтацію, понятійний апарат, із допомогою чого осмислювались міжнародно-політичні реалії більшістю їхніх колег із Західної Європи, Японії, Канади й інших країн.

Цього впливу не зазнали фактично лише Франція та Велика Британія. Перша – у зв'язку специфікою системи підготовки і прийняття зовнішньополітичних рішень, коли вчені та ідеологи, що здійснювали експертизу, фактично були державними службовцями. Інша, як уже наголошувалось, подібно до США, але у менших масштабах, приділяла значну увагу розробкам у сфері міжнародних відносин і розвитку науково-політичного співтовариства. Велика Британія мала для цього достатню кількість кадрів, а також, хоч і не надто потужні, власні експертно-аналітичні структури.

У межах самих американських дослідницьких центрів тим часом розвивалась спеціалізація. Серед них виокремилась передусім, створена у 1949 р. Корпорація «РЕНД» (*RAND Corporation – від Research and Development*). Ця корпорація незабаром стала однією з ключових структур із питань міжнародної безпеки та військово-політичних проблем США. Маючи формально приватний статус, корпорація працювала у тісному контакті з державою, виконуючи великі замовлення адміністрації, конгресу і міністерства оборони США [8]. Інші центри, що виникали для виконання зовсім інших завдань, перебирали на себе експертно-наукові й ідеологічні функції, пов'язані з різними шляхами «стримування комунізму». Тематика, яка прямо чи опосередковано стосувалася цих завдань, становила до середини 80-х рр. значну частину всіх експертних розробок у сфері зовнішньої політики Сполучених Штатів. Вона завжди була актуальною, мала постійних і щедрих державних і приватних замовників. Ними були наприклад, військово-промислові корпорації та приватні фонди, котрі вже у ті роки спеціалізувалися на сприятливішому поширенні демократії у всесвітньому масштабі.

Для інтелектуального забезпечення цілей політики США залежно від конкретних ситуацій залучались і центри, що вирішували лише прикладні аналітико-пропагандистські завдання, й організації, які мали поважну, цілком академічну репутацію.

Переважно у межах Заходу з кінця 60-х рр. помітною стає транснаціоналізація експертно-ідеологічної діяльності. Вже у 50-х роках фахівці зі Сполучених Штатів брали участь у роботі науково-ідеологічних центрів країн Заходу, а до розробок американських «мозкових центрів» залучалися експерти Великої Британії та інших країн Західної Європи. У другій половині 60-х формувалися недержавні політико-аналітичні структури, що об'єднували експертів та ідеологів із різних країн Заходу, але не прив'язували свою діяльність до однієї держави. Їхньою метою було визначення прогнозів і стратегій розвитку усього людства – саме у такий спосіб вони інтерпретували власні розробки.

До перших та найвідоміших транснаціональних «мозкових центрів» належать створений у 1968 р. Римський клуб. Він об'єднав експертів зі Сполучених Штатів і Західної Європи, поєднав багато ознак міжнародного «мозкового центру», асоціації та неурядової організації ставши, по суті, першим наднаціональним науково-аналітичним центром, зміст роботи якого полягав у розробці глобального політико-економічного і

соціально-демографічного прогнозу. Римський клуб своєрідна лабораторія ідеологічного пошуку вирішення глобальних проблем. Такими у той період були значні перешкоди на шляху стабільного розвитку світової економіки та міжнародних відносин відповідно до уявлень західного міжнародного співтовариства. Керівники Римського клубу виявилися надзвичайно передбачливими та політично коректними. Це дало змогу привернути увагу західних політиків, керівників соціалістичного табору та еліт країн, що розвиваються, до теми пошуку засобів управління процесами світового розвитку. Клуб за умов «холодної війни» клуб проголосив незалежність від ідеологічних штампів із боку обох сторін. Дповіді Римському клубу, розраховані на наукове та політичне співтовариство, опубліковано великим тиражами, перекладено на багато мов, інформація про них широко висвітлювалась у ЗМІ. Члени Римського клубу у 70-х роках вважались найвідомішими експертами у світі.

Впливовим транснаціональним аналітичним центром першого покоління стала Тристороння комісія, створена у 1973 р. за ініціативою директора «Чейз Манхеттен банку» Д. Рокфеллера та американського політолога З. Бжезинського. Цей неофіційний міжнародний інститут поєднував ознаки політичної асоціації, «мозкового тресту» та елітного дискусійного клубу, а також риси експертів, політиків, впливових бізнесменів, керівників найбільших корпорацій із США, Західної Європи і Японії.

У документах комісії учасниками визначились представники не окремих країн, а регіонів – Північної Америки, Західної Європи та Далекого Сходу. Тристороння комісія стала неофіційним, але надзвичайно впливовим органом погодження інтересів еліт розвинутих країн і транснаціонального бізнесу, а також вироблення, за сприяння науково-експертного співтовариства, загальних позицій щодо глобальних політико-економічних проблем. Ця комісія – розробник та поширювач доктрини «тристоронності» (трилетаризму) – по суті, концепції «олігархічного підходу» до проблеми управління глобальним політичним та економічним розвитком, ґрунтованої на об'єднанні діючих еліт географічних центрів індустріально розвинутих демократій.

Транснаціональні центри відрізнялись не лише спрямованістю аналітичної роботи, а й організаційними особливостями. Часто вони мали кілька штаб-квартир у різних країнах. На відміну від національних експертних структур, діяльність яких фінансувалась капіталом країн, спонсорами транснаціональних центрів, стали лише ТНК.

На початку 80-х рр. у західному науково-експертному товаристві помітними стали «мозкові центри» нового типу. Вони, на відміну від попередників «першого покоління» (національних та транснаціональних), не надто наполягали на науковій об'єктивності своєї аналітичної продукції і не заперечували власних ідеологічних передбачень. У літературі центри такого типу називають «пропагандистськими мозковими центрами» (*advocacy think tanks*), хоча в дійсності робота усіх аналітичних центрів більшою чи меншою мірою мала ідеологічне забарвлення [3]. Нові центри відверто орієнтувались на втілення розробок у практику. Такі масштабні центри – Фонд спадщини (*Heritage Foundation*) в США та британський Інститут Адама Сміта (*Adam Smith Institute*). Їхня робота здійснювалась на великі фінансові пожертви від фондів, корпорацій та приватних осіб. Із приходом до влади кабінету М. Тетчер у Великій Британії (1979 р.) і адміністрації Р. Рейгана у США (1981 р.) ці центри почали отримувати державні замовлення, перетворившись, по суті, на інтелектуальні центри американського й британського неоконсерватизму.

Неоконсервативна хвиля торкнулась й інших центрів. У 80-х роках у США діяли окремі помірковані й академічні «мозкові центри» – Американський підприємницький

інститут громадських політологічних досліджень (*American Enterprise Institute for Public Policy Research*), Інститут Гувера (*Hoover Institution*), Гудзонський інститут (*Hudson Institute*) [2, с.18–26]. Завершення «холодної війни» та розпад СРСР помітно вплинули на світовий ринок політичної експертизи. Криза західної політичної експертизи у 90-х роках особливо стала помітною у діяльності тих центрів, роботі котрих притаманне значне ідеологічне спрямуванням. Грунтом для цієї кризи стала психологічна неготовність більшості експертів до самостійного та творчого осмислення нової світової ситуації.

Більшість американських консервативних центрів зайнялися масованою пропагандою універсальної значущості американських версій розуміння ліберальних цінностей та принципів вільного ринку. Ліберальні центри у цій ситуації не виявляли ні схильності, ні здібностей осмислити ситуацію принципово по-новому. Фактично вони вступили в конкуренцію з консерваторами за першість у пропагуванні могутності американської «володарки-демократії».

Стали масово з'являтися проекти для колишніх республік СРСР та соціалістичних країн, програма «розширення демократії» та формування на її основі нового світопорядку. Загалом аналітичні центри потрапили у складне становище. Із руйнуванням біполярної конфронтації вони втратили надійне джерело фінансування – у формі прямих або опосередкованих запитів влади на вивчення проблематики безпеки та боротьби з комунізмом. Виникла необхідність освоювати нову тематику та шукати під неї інші грошові джерела.

Корпорація «РЕНД» у 90-х роках стала уважніше ставитися до таких спочатку другорядних для неї проблем, як проблем довілля, демографії, розвитку системи освіти й охорони здоров'я. На межі століть спостерігався справжній бум у створенні «мозкових центрів», стрімко зростала їхня кількість у світі. У 2004 р. вона становила 4,5 тис. Особлива ознака такого процесу, полягає в тому, що зростання відбувалося, переважно внаслідок виникнення двох типів структур – пропагандистських центрів різної ідеологічної орієнтації й структур з високим ступенем тематичної спеціалізації. У групі лідерів під час цього суттєвого перерозподілу ролей не простежувалося. Старе ядро аналітики (принаймні, у США) не змінилося. Його представники, як і раніше, формують основну частину значущих політико-теоретичних концепцій, отримують доступ до провідних видань та телебаченні, вирішально впливають на ідеологічні процеси, прийняття політичних рішень у США та багатьох інших країнах.

Почали виникати нові напрями транснаціоналізації світової політико-аналітичної сфери. Наднаціональні центри першого покоління, про котрі йшлося раніше, продовжують діяти, хоча вони і втратили попереднє значення. Інтелектуальна транснаціоналізація ХХ ст. розвивалась через створення багатонаціональних інтелектуальних інститутів. Подібний процес спостерігаємо й нині лінією транснаціоналізації аналітичної діяльності центрів, які зі самого початку були переважно національними.

Чимало великих організацій стали працювати без прив'язки до національної тематики та замовлень, фінансуючись безпосередньо ТНК та іноземними фондами під розробку тем, цікавих відповідним спонсорам. Формувалися дослідницькі представництва і повноцінно діючі філії виконавчих центрів одних країн у інших. До їхньої роботи часто залучалися експерти зі всього світу. Американський Фонд Карнегі (*Carnegie Endowment*) 1993 р. таким способом створив потужний дослідний центр у Росії, а британський Міжнародний інститут стратегічних досліджень у 2001 р. – свої філії у

США та Сінгапурі, Корпорація «РЕНД» сформувала окремі групи в Німеччині, Великій Британії, Нідерландах і навіть у Катарі.

Новою тенденцією інтелектуальної транснаціоналізації на початку XXI ст. стало виникнення національних, регіональних та глобальних структур у формі мережових об'єднань «мозкових центрів». На ґрунті мереж здійснюється обмін інформацією, спільне виконання політичних замовлень, утворення колективних пропагандистських ресурсів, тематичний поділ праці, координація роботи, узгодження ідейно-політичних позицій з тих чи інших питань. Значно розширив можливості подібного партнерства розвиток Інтернету.

Зазначимо, що інтеграція «мозкових центрів» до мережових структур відбувається переважно на двох основах. Вони виникають, коли об'єднуються зусилля центрів подібної ідеологічної орієнтації, а також тоді, коли невеликі експертні інститути, які працюють із вузькою проблематикою, спільно формують загальні позиції із ширших, а часто – глобальних питань політико-економічного спрямування. Приклад – Стокгольмська мережа, що поєднує кілька десятків європейських ліберально-консервативних «мозкових центрів» [6], і Європейська мережа політичних інститутів, яка охоплює «мозкові центри» із дослідження процесів європейської інтеграції, проводячи пан'європейські ідеї [7].

Політична глобалізація стимулювала зростання всезагальної потреби і у формуванні загальних – загальносвітових – уявлень про перспективи та перебіг процесів глобального розвитку, і в розробці стратегій управління рефлексією світової громадської думки з приводу того, що відбувається. Найкраще реальним грантом для подібної координації могли слугувати західні (передусім американські) аналітичні центри. Саме тому вони виявилися в основі системи світового інтелектуально-політичного регулювання, що сформувалася. Подальший розвиток отримує тенденція збільшення «мозкових трестів» та розширення їхнього впливу на ідеологічні та політичні процеси. Нині кількість таких центрів у світі сягає понад 6,8 тис. У межах спеціальних рейтингових (іміджевих) проектів Пенсільванський університет через експертні опитування вирізняє аналітичні інституції, насамперед за оцінкою фінансової забезпеченості, фаховим рівнем досліджень, спроможністю залучати кваліфікованих учених, здатністю впливати на владу та налагодити ефективний зв'язок між наукою і державною політикою.

У створенні цього рейтингу в щорічному експертному опитуванні беруть участь провідні науковці, політики, журналісти й експерти цієї галузі. З 2006 р. рейтинговий процес було удосконалено, а кількість і обсяг установ, окремих осіб, котрі займаються ранжуванням, неухильно зростають. Цей процес, як і в минулі роки, залежить від загальної оцінки суспільно-політичних досліджень, аналізу та соціальної відповідальності організації, детального набору критеріїв, і все відкритішого та прозорішого відбору [9]. Кількість цих критеріїв перевищує цифру 27, що необхідно для складання точнішого рейтингу.

На наш погляд, особливу увагу варто звернути на низку критеріїв, які допоможуть пояснити вибір адміністрації Б. Обама «мозкових центрів», до рекомендацій котрих прислуховуються за прийняття зовнішньополітичних рішень. Це:

- вплив дослідження і програм «мозкового центру» на політиків та інших суб'єктів політичного процесу (у цьому випадку політичні рекомендації розглядаються або фактично прийняті політиками, громадським суспільством і політичними акторами);

- репутація політиків (визнання імені, пов'язане з конкретними тематиками або програмами, кількість брифінгів, офіційних зустрічей, аналітичних записок та офіційних документів);
- доступ до ключових інститутів, здатність вільно співпрацювати з ключовими аудиторіями і персоналом, такими як урядові чиновники (виборні та призначені), громадянське суспільство, традиційні та нові засоби масової інформації, наукові кола;
- використання розвідок, пропозицій з питань політики і под.; ефективне представлення та, відповідно, використання аналітичних записок, доповідей, рекомендацій та інших продуктів у політичних колах, кількість нинішніх і колишніх співробітників, які займаються консультуванням політиків, входять до консультативних комісій, гранти, котрі надаються вченим для наукових досліджень або державної служби;
- спроможність нівелювати розрив між теоретичною наукою та реальною політикою;
- здатність подолати суперечності між політиками та громадськістю;
- наявність можливості включати нових суб'єктів до процесу прийняття політичних рішень;
- генерування інноваційних ідей та створення стратегічних програм, кинувши виклик традиціоналістичному мисленню політиків [9].

За підсумками Рейтингу експертно-аналітичних центрів світу-2014, Інститут Брукінгса [4] продовжує займати лідируючі позиції серед провідних «мозкових центрів». Упродовж останніх п'яти років до десятки провідних центрів світу також належать американські аналітичні центри Фонд Карнегі за міжнародний мир, Центр стратегічних та міжнародних досліджень, Рада з міжнародних відносин та Корпорація «РЕНД». У цьому ж рейтингу з'явилася, починаючи з 2013 р., Міжнародний науковий центр ім. Вудро Вільсона, Інститут міжнародної економіки Петерсена (2011 р., 2010 р., 2009 р.), Фонд «Спадщина» (2010 р., 2009 р.), Інститут Като (2009 р.). Зважаючи на авторитетність такої рейтингової системи й основні критерії ранжування, зазначимо, що саме ці «мозкові центри» відіграють провідну роль у суспільно-політичному житті Сполучених Штатів Америки і найбільше впливають на громадську думку й осіб, які приймають рішення різного рівня.

Отже, гнучка та здатна до швидкого реагування на зміни реальності система недержавних «мозкових центрів» є не лише засобом забезпечення лідерства Заходу (передусім США) на світовому ринку політико-економічної експертизи, а й інструментом впливу провідних західних держав на процес прийняття рішень в інших країнах та міжнародних організаціях. Транснаціоналізація сфери виробництва світових політичних ідей сприяє поглибленню впливу Заходу, зміцнює домінування західного, а особливо - американського науково-ідеологічного співтовариства.

Список використаної літератури

1. Дементьев И. П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX–XX вв.) / И. П. Дементьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 366 с.
2. Кобринская И.Я. «Мозговые тресты» и внешняя политика США / И.Я. Кобринская. – М.: Международные отношения, 1986. – 64 с.

3. *Abelson D.E.* Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A historical Review / D.E. Abelson // US Foreign Policy Agenda. – 2002. – November. – Vol. 7. – No 3.
4. Kings Institution Company Description [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hoovers.com/brookings-institution/-ID_114717-/free-co-profile.xhtml
5. *Haas R.* Think Tanks and U.S. Foreign Policy: A Policy – Makers Perspective [Електронний ресурс] / R. Haas // U.S. Department of States. – Режим доступу: www.states.gov.s/p/rem/15506.htm.
6. <http://www.stockholm-network.org>
7. <http://www.epin.org>
8. <http://www.rand.org/about/history/#origins>
9. *McGann J. G.* 2013 Global Go To Think Tank Index Criteria, Methodology and Timeline: Think tanks and civil societies program, International relation program, University of Pennsylvania /J. G. McGann. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gotothinktank.com/dev1/wp-content/uploads/2014/01/Global_Go_To_Think_Tank_Index_Criteria_1.pdf.
10. *Rich A.* Think Tanks, Public Policy, and the Politics of Expertise / A. Rich. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2004. – 258 p.

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

HISTORICAL AND THEORETICAL INTELLECTUAL SPACE “PRODUCTION” ANALYSIS BY AMERICAN AND TRANSNATIONAL STRUCTURES

Nina Rzhevskia

*Kiev National Aviation University,
Institute of Foreign Affairs, International Information Department,
Kosmonavta Komarova ave.1, 03058, Kyiv, Ukraine
e-mail: rzhevskia@ua.fm*

This article highlights the results of historical and theoretical analysis of the formation and function process of the American and transnational analytic structures. Their main function in the intellectual space “production” for the strategic forecast is determined. It is developed the main position of American analytic traditions in the global political analysis system.

Key words: analytic structures, think tanks forecasting, strategic forecasting.

ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ «ПРОИЗВОДСТВА» ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА АМЕРИКАНСКИМИ И ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫМИ АНАЛИТИЧЕСКИМИ СТРУКТУРАМИ

Нина Ржевская

*Национальный авиационный университет,
Институт международных отношений, кафедра международной информации
пр.Космонавта Комарова,1,03058, Киев, Украина,
e-mail:rzhevskia.ua.fm*

На основании историко-теоретического исследования процесса формирования и функционирования американских и транснациональных аналитических структур определена их роль в «производстве» интеллектуального пространства, необходимого для стратегического прогнозирования. Определяется место американских аналитических традиций в системе мирового политического анализа.

Ключевые слова: аналитические структуры, «мозговые центры», прогнозирование, стратегическое прогнозирование.

УДК: 340.126

ЧИСТІ ТИПИ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У ТЕОРІЇ М. ВЕБЕРА

Марко Сорокопуд

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: markosorokopud@gmail.com*

Розглянуто три типи політичного лідерства у теорії М. Вебера та їхні ключові ознаки. Встановлено, що авторитет становить основу типології лідерів ученого. Досліджено причини легітимності панування традиційного політичного лідера. Охарактеризовано головні підтипи такого лідерства. З'ясовано рушійні мотиви зміни харизматичного лідерства на раціональне чи традиційне політичне лідерство.

Ключові слова: авторитет, держава, політика, політичний союз, політичне лідерство, політичний лідер, типи політичного лідерства, легітимність, легальність, харизма.

У політичній і соціологічній теорії М. Вебер побічно торкається питання політичного лідерства. Воно тісно вплетене у розуміння самої політики та держави як політичного союзу сучасності. Тож для початку розглянемо, трактування дослідником політики та держави. Адже саме ці поняття вказують, на те, що мислитель описував саме політичне лідерство.

У праці «Політика як покликання та професія» учений наголошував на складності інтерпретації терміна «політика», оскільки це поняття широко трактується, й охоплює всі види діяльності, що мають відношення до самостійного керівництва. Можна розглядати валютну політику банків, і дисконтну політику міжнародного банку, і політику профспілок, і політику сільської громади, і політику організації, навіть політику розумної дружини, яка має бажання керувати своїм чоловіком. З метою розуміння сутності політичного лідерства необхідно виокремити сферу суспільного буття, де виявляються саме політичні особливості політики, і, відповідно, визначити ці особливості.

Для того, аби не брати настільки широке поняття за основу міркувань, М. Вебер створив власне визначення політики: «Під «політикою», швидше за все, розуміється прагнення до участі у владі, або можливість впливу на розподіл влади, як між державами, так і між групами людей, які держава включає в себе» [1, с. 645]. Це визначення стосується власне політичної сфери, адже широке поняття «політика» мислитель замінив на вузьке – «державна політика». Під політикою мається на увазі державне керівництво, чи можливість впливу на керівництво політичним союзом або політичною спілкою, під якою М. Вебер розумів лише державу.

Поняття «Політика» у соціології М. Вебера тісно пов'язане також із поняттям «влада». Фактично саме влада та держава – ті феномени, котрі надають політиці конкретно політичного змісту, тобто виокремлюють політичну сферу буття суспільства. У політичній сфері є два види тих людей, що займається політикою: ті, хто прагне влади заради неї самої, аби насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає, або ті, хто

ставиться до влади, мов засобу, за допомогою чого можна досягнути ідеальних чи егоїстичних цілей.

Перш ніж вирізняти типи лідерства, учений у згадуваній праці виокремлює інститут, де лідер функціонує. Цим інститутом є політичний союз, який на той час була лише держава. Відтак М. Вебер визначає ключову рису, що відрізняє державу від інших суспільних інститутів: «Майже немає таких завдань, виконання котрих політичний союз не брав би у свої руки то тут, то там; хоча, немає такого завдання, про яке можна було б сказати, що воно повсякчас повністю, тобто виключно, притаманне тому союзу, який називають політичним, тобто в наші дні – державі» [2, с. 54]. Науковець дає державі функціональне визначення, тобто виокремлює лише той засіб, що у суспільстві може застосовувати лише держава – фізичний примус. Однозначно: якби примус становив єдиний і звичайний засіб держави, то така влада, була би нелегітимною; але це – єдиний специфічний засіб держави, який різнить її від інших суспільних інститутів.

Відповідно держава – людське співтовариство, що в певній галузі, зокрема у політиці, претендує й отримує монополію на легітимний фізичний примус. У попередні століття легітимне право на фізичний примус мали інші суспільні інститути та групи. Однак для нашої епохи характерно: право на фізичний примус приписується іншим суспільним групам, інститутам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку допускає такий примус. Це означає, що саме держава – єдине джерело права на примус. Отже, держава за М. Вебером, – політичний інститут, який передбачає, подібно до політичних союзів, історично йому попередні відношення панування людей над людьми, котрі спирається на легітимний, або такий, що вважається легітимним, примус як засіб.

Розуміючи поняття держави й політики у соціологічній і політичній теорії М. Вебера, ми краще усвідомлюємо, що відрізняє ту суспільну сферу буття, де функціонує політичне лідерство. Мислитель вважав лідерством вид авторитетного, владного керівництва, сенс якого полягає в здатності віддавати накази і викликати покору. Іншими словами лідерство передбачає існування ймовірності, що наказ спричинить послух у певної групі людей.

Центральною категорією у типології лідерів у політичній теорії М. Вебера є поняття «панування», або «авторитет». Вчений визначає у праці «Господарство і суспільство»: «Пануванням називається можливість того, що у відповідь на специфічні накази, які дає суб'єкт влади, він отримуватиме покору об'єкта влади» [3, с. 282]. У цьому випадку, неважливі причини покори. Людина може підкорятися з раціональних міркувань, коли у відповідь на покору вона одержує блага, котрі не мала би в інший спосіб. Або ж покора з ірраціональних мотивів, наприклад, коли людина вірить, що саме цей суб'єкт влади здатний домогтися результатів, необхідних в конкретний час усьому суспільству, хоча людина не має реальних фактів чи доказів, про виконання суб'єктом своїх обіцянок. Зауважимо: панування в будь-якому випадку характеризується певним мінімальним бажанням підкорятися, і ці бажання можуть бути і внутрішніми, і зовнішніми.

Одна з ключових ознак панування – наявність штабу управління: «Кожне панування над великою кількістю людей потребує штабу людей. Це передбачає надійну можливість забезпечувати певні дії об'єктів управління для втілення у життя розпоряджень і конкретних наказів. Штаб управління може коритися суб'єкту панування через звичаї, через матеріальну зацікавленість, через ідеальні мотиви, через ціннісно-раціональні мотиви або ж суто афективно» [4, с. 171]. Зазначимо також, що штаб

управління найповніше виконує свої функції, коли в ньому існує віра в легітимність панування.

Саме від легітимності панування залежить тип політичного лідерства у теорії М. Вебера. Мислитель визначає три типи політичного лідерства: у згадуваній уже розвідці «Політика як покликання та професія» він називає «виправданнями панування», «легітимним пануванням», або просто «пануванням». Основою для типології лідерів автор використовував поняття «авторитет»: «У принципі є три види внутрішніх виправдань, тобто підстав легітимності. По-перше, традиційне панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу. По-друге, харизматичне панування, як його здійснюють пророк або – у сфері політичного – обраний князь-воєначальник, чи народний володар, видатний демагог, політичний діяч і партійний вождь. По-третє, легальне панування – панування в тому вигляді, в якому його здійснюють сучасний державний службовець і всі носії влади, котрі схожі на нього в цьому» [1, с. 650].

До речі, авторитет – не єдина причина підпорядкованості об'єктів влади. Тобто ці три типи лідерства – чисті типи, що існують радше теоретично, ніж практично, адже на практиці різноманітні основи легітимності підпорядкування політичному лідеру тісно переплетені між собою. Часто підпорядкування спричиняють надзвичайно грубі мотиви страху і надії – страх перед помстою невідомого або володаря, надія на потойбічну або земну винагороду – і, разом з тим, найрізноманітніші інтереси. Але тоді, коли намагатися з'ясувати, на чому ґрунтується легітимність покірності, то можна визначити саме ці три чисті типи. Саме ці уявлення про легітимність та їхнє внутрішнє обґрунтування мають велике значення для структури панування» [2, с. 61]. Три чисті типи засновані на різних причинах легітимності панування, є трьома типами політичного лідера у теорії М. Вебера, – традиційного, харизматичного та легального.

Розглянемо кожен тип окремо. Першим М. Вебер назвав традиційний тип панування. Його особливістю є різні ірраціональні авторитети, які забезпечують підпорядкування традиційному політичному лідерові: авторитет вічно вчорашнього; авторитет моралі; авторитет посвячених традицій і, в сукупності з авторитетом, – звичної орієнтації об'єкта панування політичного лідера на дотримання традицій. Такий вид фактично не трапляється у розвинутих країнах. На думку М. Вебера, «панування називається традиційним, якщо його легітимність спирається на святість давно сталих порядків і панського управління. Державець перебуває при владі у зв'язку з усталеною традицією. Традиційне панування – не управління, а можливість того, що накази будуть виконуватися завдяки соціальному статусу персони. Для прикладу, традиційне панування у попередні століття здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу» [6, с. 70].

Цікава особливість традиційного лідерства – штаб управління, через який відбувається панування. Членами штабу переважно є не чиновники, а особисті слуги. Ці люди мають підлеглий статус і не можуть стати рівноправними членами панування. Причина підтримки традиційного політичного лідера – особиста відданість, а не службовий обов'язок, як, наприклад, у штабі управління легального політичного лідера, де учасники процесу панування рівноправні. Учасники процесу панування традиційного політичного лідера є підданими, котрі мають лише певні привілеї перед підданими нижчого рівня.

Ще одна особливість традиційного політичного лідерства у теорії М. Вебера – причини легітимності панування традиційного політичного лідера: «Ті, на кого

здійснюється вплив традиційного політичного лідера, підкоряються, не втомлюючись, його особистості. Вони вважають, що лідер покликаний для панування за традицією. Накази політичного лідера легітимні з двох причин. По-перше, у зв'язку з традицією. Тобто розпорядження мають конкретний, продуманому цією традицією, зміст для підданих. По-друге, у зв'язку з вільним свавіллям політичного лідера, якому традиція надає відповідну можливість. Це традиційне свавілля забезпечується через шанування підданих» [2, с. 65].

Традиційне лідерство у політичній теорії М. Вебера поділяється на два підтипи – геронтократію та ранній патріархалізм. Геронтократією він вважає таке положення, за якого панує група старійшин. Спочатку – це справді найстарші за віком люди у політичному союзі – племені, місті, державі та ін. Згодом правити починали не за критерієм віку, а за іншими критеріями – гроші, знання, приналежність до елітарної групи і под. Традиції політичного союзу переважно встановлюються економічними або сімейними союзами.

Другий підтип традиційного політичного лідерства – патріархалізм. Під цим учений розуміє традиційне легітимне панування політичного лідерства, коли всередині первинного економічного і сімейного союзу панує одна людина, за сталим правом успадкування. Піддані виконують накази лідера унаслідок традиції, оскільки вони не є членами політичного союзу і повинні коритися лідерові, а не встановленим правилам, щоправда, й лідеру лише згідно встановленими традиціями. Лідер також строго пов'язаний традицією.

Наступний тип лідерства – харизматичний. Саме йому присвячено найбільше уваги у праці «Політика як покликання та професія». Політичне харизматичне лідерство ґрунтується на значних проявах святості чи геройської сили, або зразковості особистості політичного лідера, який створює свій політичний порядок.

Основою для підпорядкування харизматичному політичному лідеру є авторитет незвичайного особистого дару. Дослідник називає це харизмою: «Харизмою варто називати якість особистості, яка визнається членами політичного союзу надзвичайною. Особистість з цією якістю вважається обдарованою надприродними, надлюдськими або хоча б особливими силами і властивостями, недоступними іншим людям. Харизма розглядається як послане Богом обдарування політичному лідерові» [5, с. 32]. На початку створення політичних союзів харизма вважалася магічною якістю, дарованою надприродними силами. На думку учасників політичного союзу, нею володіють віщуни, мудреці, цілителі, тлумачі законів, ватажки мисливців, герої та ін. Цікаво, що харизму не потрібно об'єктивно правильно оцінювати з етичного, естетичного чи раціонального погляду. Важливо, як воно фактично оцінюється підлеглими харизмі, адже саме вони становлять більшість населення політичного союзу.

Наслідки такого авторитету – повна особиста відданість і особиста довіра об'єкта підпорядкування, до політичного лідера, якого М. Вебер часто називає вождем. Приклад харизматичного панування політичного лідера – панування обраного князя-воєначальника, племісцитарного володаря, видатного демагога, що отримав владу завдяки ораторському таланту і політичного партійного вождя.

Харизматичне панування являє собою суто особистісне, пов'язане з особистими якостями, що належать до харизми, та їхнім підтвердженням, соціальне відношення. Однак це відношення не залишається суто ефемерним, воно набуває характеру стабільних відносин – громад одновірців, воїнів чи учнів, партійного союзу, партійної чи ієрократичної спільності.

Отже, харизматичне панування – це панування, ґрунтоване на відданості тих, хто підпорядковується особистій харизмі політичного лідера. Переважно М. Вебер називав харизматичного політичного лідера вождем: «Основою панування вождя є думка самої маси про покликання політичного лідера панувати нею. Відданість харизмі вождя на війні, народному зібранні, парламенті чи на виборах означає, що людина подібного типу вважається внутрішньо покликаним керівником людей. Люди підкоряються йому не через звичай або встановлення, тому, що вірять в нього. Сам вождь живе власною справою, жадає здійснити свою працю, хоча трапляються вожді, котрі не виконують свого обов'язку» [5, с. 40]. Метою таких політичних лідерів – влада заради влади.

Також зазначимо, що вождь панує не одноосібно. У нього є розгалужений партійний апарат або велика кількість прихильників, послідовників, які допомагають виконувати суспільно значимі функції політичного лідера. До речі у двох найважливіших в минулому постатях: з одного боку, пророка, з іншого – володаря-воєначальника - вождизм у вигляді явища простежується у всі історичні епохи і в усіх регіонах. Проте існує певна особливість Заходу. Вона полягає у тому, що для держав Західної Європи важливіший є політичний вождизм в образі вільного демагога, який існував у містидержаві. Це характерно лише для країн Західної Європи, насамперед для середземноморської культури. В образі парламентського партійного вождя, що постав на ґрунті конституційної держави, укоріненого теж лише у державах Західної Європи. М. Вебер наголошує на цій особливості, адже досягнення можливості легітимного панування політичним лідером за допомогою інституту виборів, відображає високий рівень політичної культури держав Західної Європи.

Своєрідністю харизматичного панування порівняно з легальним і традиційним, є його непостійний характер. Таке панування тільки в момент утворення існує як ідеальний тип легального панування і може змінити стати традиційним або раціональним, або і тим, і іншим одночасно, але в різних аспектах. Русійні мотиви для зміни М. Вебер називає такі. Це: «По-перше, ідейна і матеріальна зацікавленість прихильників у продовженні існування панування харизматичного політичного лідера, що забезпечить розвиток політичного союзу. По-друге, ще сильніші ідейні та матеріальні інтереси управлінського штабу послідовників, учнів, партійного почту з довірених осіб. Ці інтереси актуальні під час зменшення впливу особистості – носія харизми і тоді, коли виноситься питання про наступника на порядок денний» [3, с. 312].

Інша особливість, яка акцентує на непостійності харизматичного правління - прихід до панування наступника харизматичного політичного лідера. М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» виокремив п'ять способів зміни харизматичного політичного лідера. Розглянемо детально кожний з них. По-перше, – нові пошуки носія харизми. Легітимність нового носія зв'язується ознаками правлячого політичного лідера, який започаткував правила, відповідно до котрих виникає традиція. Причому суто особистісний характер легітимності знищується. По-друге, це здійснюється за допомогою одкровення. Тобто оракул, жереб, божественне рішення або інша техніка відбору набуває статусу традиції, за допомогою якої визначається наступний політичний лідер. Зауважимо: суто особистісний характер легітимності знищується, але легітимність нового носія харизми стає похідною від характеру традиції згідно з чим наступник здобуває статусу політичного лідера і права на панування.

По-третє, – через призначення наступника політичного лідера управлінським штабом і через визнання громадою. Цікаве зауваження вченого до четвертого варіанта приходу до панування наступника харизматичного політичного лідера: «Насправді

прихід наступника далекий від процесу вибору в його справжньому значенні. Переважно цей прихід характеризується одностайністю вибору нового носія харизми. Адже всі повинні бути впевненими у своєму виборі, бо помилковий вибір, вибір неправильного носія харизми вважається гріхом та несправедливістю» [3, с. 315].

По-четверте, – через уявлення, що харизма є властивістю крові і поширюється на рід харизматичного політичного лідера, зокрема з найближчих родичів носія харизми. Тоді віра у легітимне панування харизматичного лідера належить радше не до його особистих якостей, а до Божого промислу внаслідок порядку спадкування. У такому випадку лідер має право на панування завдяки своїй харизмі. Вибраний серед інших учасників політичного союзу вищими силами. Особистісна харизма може згодом абсолютно зникнути.

По-п'яте, – через уявлення, що харизма становить магичну якість, яку за допомогою ритуальних обрядів, які виконує носій харизми, можна перенести або викликати в інших. Це уречевлення харизми. Віра в легітимність також більше не зараховується до особистості, а до придбаних якостей і дієвості ритуальних актів нового політичного лідера.

Останній тип політичного лідера, який виокремив М. Вебер – легальний тип, який іноді називають ще раціональним. Засадами панування політичного лідера тут є віра в обов'язковість легального встановлення та ділової компетентності, обґрунтованої раціонально створеними правилами, тобто орієнтація на підпорядкування під час виконання встановлених правил, віра в легальність визначеного порядку і законність панування на основі цієї легальності. Саме такий тип панування найактуальніший для України на сучасному етапі. Адже це – панування у вигляді, в якому його здійснюють сучасні державні службовці, бюрократи та політичні діячі - всі ті носії влади, котрі мають чітко визначену законом компетенцію.

За легального панування люди підпорядковуються законно встановленому об'єктивному безособовому порядку і визначеним цим порядком начальникам. Причиною підпорядкування пануванню раціональних лідерів є формальна законність їхніх розпоряджень у межах легітимного режиму політичного союзу. М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» виокремив такі категорії раціонального панування: «По-перше, безперервну, пов'язану правилами, роботу службового підприємства. По-друге, компетенцію, яка означає: об'єктивно розмежену, у зв'язку з розподілом праці, сферу посадових обов'язків і розподіл допустимих засобів примусу та можливостей їхнього застосування» [3, с. 320].

Отже, М. Вебер у своїх працях «Політика як покликання та професія» та «Господарство і суспільство» визначив три головні типи політичного лідерства: традиційне, харизматичне та раціональне. Основою для використовуючи поняття «авторитет», зміст якого полягає в здатності віддавати накази і викликати покору.

М. Вебер виділяє дві ключові особливості традиційного лідерства. По-перше це ірраціональні авторитети, які забезпечують підпорядкування традиційному політичному лідеру: авторитет вічно вчорашнього, авторитет моралі, авторитет затверджених традицій. По-друге існує звична орієнтація об'єкта панування політичного лідера на дотримання традицій. Це означає що, ті, на кого здійснюється вплив традиційного політичного лідера, підкоряються його особистості в силу традиції, або в силу вільного свавілля політичного лідера. Також, традиційне лідерство у політичній теорії М. Вебера поділяється на два підтипи: геронтократію та ранній патріархалізм. Під геронтократією розуміється такий стан речей, при якому панування здійснюється групою старійшин.

Патріархалізм це, коли всередині первинного економічного і сімейного союзу панування здійснює одна людина, згідно сталому праву успадкування.

Політичне лідерство харизматичного характеру ґрунтується на неабияких проявах святості чи геройської сили, або зразковості особистості політичного лідера, який створює цими проявами свій політичний порядок. Основою для підпорядкування харизматичному політичному лідеру є авторитет незвичайного особистого дару, який М. Вебер називає «харизмою». Особливістю харизматичного панування порівняно з легальним і традиційним, є його непостійний характер. Харизматичне панування тільки в момент утворення існує як ідеальний тип легального панування, і може змінити свій характер: стати традиційним або раціональним, або і тим, і іншим одночасно.

Інша особливість, яка наголошує на непостійності харизматичного правління це прихід до панування наступника харизматичного політичного лідера. М. Вебер у своїй праці «Господарство і суспільство» виділив п'ять способів зміни харизматичного політичного лідера: нові пошуки носія харизми, за допомогою одкровення, шляхом висунення нового носія харизми попереднім і через визнання його громадою, через призначення наступника харизматичним управлінським штабом і через визнання громадою, через уявлення, що харизма є властивість крові і поширюється на рід, особливо з найближчих родичів носія харизми, через уявлення, що харизма є така якість, яку можна перенести на інших.

Останній тип політичного лідера, який виокремив М. Вебер є легальний тип, який іноді називають, ще раціональним. Основою панування політичного лідера в даному типі політичного лідерства є віра в обов'язковість легального встановлення та ділової компетентності, обґрунтованої раціонально створеними правилами, тобто орієнтації на підпорядкування при виконанні встановлених правил. Основними складовими легально-раціонально політичного лідерства є безперервна робота службового підприємства та компетенція штабу політичного лідера.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; пер. с нем. Ю. Давидова. – М. : Прогрес, 1990. – 809 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Макс Вебер. – М. : Мысль, 1997. – 830 с. – Т. 2.
3. Вебер М. Хозяйство и общество / Макс Вебер ; пер. с нем. Л. Ионина. – М. : ГУ ВШЭ, 2010. – 456 с.
4. Макаренко В. Вера, власть и бюрократия. Критика социологии Макса Вебера / Виктор Макаренко. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростов. ун-та, 1988. – 300 с.
5. Митюрин Д. Макс Вебер за 90 минут / Д. Митюрин – М. : АСТ, 2006. – 95 с.
6. Ожиганов Э. Политическая теория Макса Вебера. Критический анализ / Эдвард Ожиганов. – Рига : Зинате, 1986 – 158 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE TYPES OF POLITICAL LEADERSHIP IN THEORY OF MAX WEBER

Marko Sorokopud

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: marchikus7@gmail.com*

Three types of political leadership and their key features were defined in the political theory of Max Weber. It is established that the authority is the basis of Max Weber typology of leaders. The reasons of legitimacy of the traditional dominance of a political leader were researched. The main subtypes of the traditional political leadership were characterised. Motive charismatic leadership changes were shown in management or traditional political leadership.

Keywords: authority, state, politics, political union, political leadership, political leader types of political leadership, legitimacy, legality, charisma.

ЧИСТЫЕ ТИПЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА В ТЕОРИИ М. ВЕБЕРА

Марко Сорокопуд

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: marchikus7@gmail.com*

Определены три типа политического лидерства в политической теории М. Вебера и их ключевые признаки. Установлено, что авторитет является основой типологии лидеров М. Вебера. Исследованы причины легитимности господства традиционного политического лидера. Охарактеризованы основные подтипы традиционного политического лидерства. Выяснено движущие мотивы изменения харизматического лидерства на рациональное или традиционное политическое лидерство.

Ключевые слова: авторитет, государство, политика, политический союз, политическое лидерство, политический лидер, типы политического лидерства, легитимность, легальность, харизма.

УДК 324(477.85)«2012»

**ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2012 р.
У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ****Микола Гуйтор**

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин, кафедра політології та
державного управління,
вул. Коцюбинського, 2, 58000, Чернівці, Україна,
e-mail: mykola_05@mail.ru*

Досліджено технологічну специфіку організації та проведення парламентських виборів 2012 р. у Чернівецькій області. Проаналізовано утворення одномандатних виборчих округів, процедуру формування складу виборчих комісій, технологічні особливості діяльності політичних партій та кандидатів-мажоритарників.

Ключові слова: виборчий процес, виборча кампанія, виборчий округ, окружна виборча комісія, дільнична виборча комісія, етнічна група.

Парламентські вибори 2012 р. відбувалися за особливих внутрішньополітичних умов. Одна з них – ув'язнення Ю. Тимошенко того ж року, що, на наш погляд, суттєво вплинуло на результати волевиявлення населення. Концептуально діяльність кандидатів та партій була орієнтована на майбутні президентські вибори. Для влади й опозиції це виявилось перевіркою можливостей на 2015 р. Водночас до завдань влади на парламентських виборах належало збереження контролю за наступним складом Верховної Ради України й формування жорсткої ієрархізованої системи державного управління з метою створення умов для перемоги на президентських виборах 2015 р. В. Януковича чи його «ставленика».

Ми вважаємо, що у нинішніх умовах ситуація характеризується падінням рівня електоральної підтримки партії Прем'єр-міністра України А. Яценюка та партії Президента України П. Порошенка. Формуються політичні умови, в яких електорат може бути розпоршений між новими політичними проектами. Вибори до місцевих органів влади, котрі відбудуться восени 2015 р., спонукають діючих і нових суб'єктів виборчої кампанії до пошуку сучасних і вагомих шляхів та методів впливу на електоральну підтримку. Основна мета полягає у подальшому отриманні контролю над місцевими радами, що стане плацдармом для майбутніх президентських і парламентських виборів. У цьому спектрі актуальне звернення до аналізу технологічних аспектів організації та проведення парламентських виборів 2012 р. на регіональному рівні.

Тому мета статті – дослідити технологічні особливості парламентської виборчої кампанії 2012 р. у Чернівецькій області. В Україні питанню вивчення виборчих кампаній приділена належна увага, хоча поза увагою залишається регіональна специфіка виборчих процесів.

У Чернівецькій області регіональні виборчі процеси, їхню своєрідність досліджує колектив кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Так, у колективній монографії

«Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» вивчаються особливості регіонального політичного процесу, елітотворчі традиції, партійне структурування [1]. Увага приділена узагальненню досвіду виборів різного рівня – від місцевих до президентських. Детальнішого аналізу потребує технологічний аспект організації та проведення виборчих кампаній на регіональному рівні.

Зазначимо, що в Україні вибори відбувалися у спектрі протистояння «влада – опозиція». Опозиційний спектр прагнули зайняти багато партій, зокрема політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «УДАР (Український Демократичний альянс за Реформи) Віталія Кличка», політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Про опозиційність періодично заявляли Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!», політична партія «Наша Україна», Радикальна партія Олега Ляшка. Можна констатувати: опозиційний спектр був «розпорошений», а загальнодержавна політична ситуація впливала на особливості перебігу виборчої кампанії у регіонах.

За рішенням Центральної виборчої комісії, на території Чернівецької області було утворено чотири виборчі округи [7]. Проте межі округів, порівняно з попередніми виборами, частково змінили. Наприклад, до округу № 203 з центром у м. Новоселиця передали 6 виборчих дільниць Садгірського району м. Чернівці та 11 дільниць Сторожинецького району. Стосовно 201 виборчого округу такий розподіл можна пояснити тим, що загальна кількість виборців м. Чернівці (Першотравневий, Шевченківський, Садгірський райони) перевищувала граничну норму відхилення кількості виборців (12 %) від середнього значення по Україні. З одного боку, таке рішення дало змогу рівномірніше розподілити кількість мешканців серед округів, утворених у Чернівецькій області. А з іншого – виборчі дільниці з компактным проживанням україномовного населення м. Чернівці були введені до румуномовного округу.

Як зауважив Комітет виборців України у звіті, інтереси національних меншин під час утворення одномандатних округів у Чернівецькій області переважно не враховано далеко не в повній мірі, адже частина Садгірського району Чернівців (він раніше входив до єдиного виборчого округу № 202 із центром у Чернівцях) – виборчі дільниці № 730481–730486 – відійшли до одномандатного виборчого округу № 203 (з центром у м. Новоселиця). Це призвело до зарахування приблизно 9 тис. україномовних виборців до округу, де чисельно переважає румуномовне населення. Крім того, до одномандатного округу № 203 відійшли частина сіл Сторожинецького району (Великий Кучурів, Кам'яна, Михальча, Снячів, Глибочок, Тисовець), більшість виборців котрих – україномовні. Однак низка румуномовних сіл Сторожинецького району, які раніше (під час парламентських виборів 2002 р.) належали до колишнього округу № 204, було введено до виборчого округу № 202, що спричинило зарахування приблизно 10 тис. румунових виборців до округу, де чисельно переважає україномовне населення (табл. 1) [2]. Комітет виборців України дійшов висновку: інтереси румуномовних виборців Чернівецької області в процесі утворення округів не бралися до уваги. На наш погляд, це твердження не можна використовувати стосовно області, адже зазначений перерозподіл в жодному випадку не утискував інтереси румуномовних виборців.

Одночасно вважати такий поділ спробою застосувати його на користь одного з кандидатів, на чому акцентувала Чернівецька обласна організація Громадська мережа «Опора», теж не можна. Адже такий підхід надто спрощений. У Постанові ЦВК «Про утворення одномандатних виборчих округів на постійній основі у межах Автономної

Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя», датованій 28 квітня 2012 р., на той час ще не були визначені кандидати від влади по округах області. На наш погляд, румуномовні населені пункти Сторожинецького району (Верхні Петрівці, Нижні Петрівці, Аршиця, Їжівці, Чудей, Красноільськ, Буденець, Череш, Стара Красношора та Нова Красношора) зарахували до 202 округу з метою зменшити результат опозиційних партій («Батьківщина», «Свобода»), які традиційно мають тут високу підтримку серед населення. Звісно, такий тактичний хід мав спрацювати і проти опозиційного кандидата, що балотувався у цьому виборчому окрузі, та допомогти провладному, оскільки виборці румуномовних сіл становили близько 13% від загальної кількості виборців округу. Частину ж українських сіл Сторожинецького району (Михальча, Кам'яна, Великий Кучурів, Годилів, Снячів, Глибочок, Тисовець), де підтримка Партії регіонів невисока, зарахували до 203 округу. Тобто під час утворення виборчих округів орієнтувалися не на підтримку серед населення конкретного кандидата, а на кінцевий результат. Дуальність ситуації виявлялася ось у чому: зазначені дії мали на меті допомогти владі отримати вищий відсоток голосів виборців за Партію регіонів та провладного кандидата у 202 виборчому окрузі. Водночас опозиція отримувала додаткові голоси (частина Садгирського та Кіцманського районів) у 203 окрузі, де традиційно голосують за владу.

Таблиця 1

Одномандатні виборчі округи в Чернівецькій області

№ одномандатного виборчого округу	Центр виборчого округу	Межі виборчого округу	Кількість виборців, тис.
Парламентські вибори 2012 р.			
201	м. Чернівці, Шевченківський район.	Першотравневий, Шевченківський райони, частина Садгирського району м. Чернівці (виборчі дільниці № 730480, 730487–730492)	175 930
202	м. Сторожинець	Вижницький, Кіцманський, Путильський райони, частина Сторожинецького району (виборчі дільниці № 730338–730351, 730355–730361, 730364–730366, 730368–730375, 730378, 730381–730387, 730390–730394)	177 406
203	м. Новоселиця	Частина Садгирського району м. Чернівці (виборчі дільниці № 730481–730486), Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький райони, частина Сторожинецького району (виборчі дільниці № 730352–730354, 730362, 730363, 730367, 730377, 730379, 730380, 730388, 730389)	175 110
204	м. Хотин	м. Новодністровськ, Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський, Хотинський райони	175 867
Парламентські вибори 2002 р.			
202	м. Чернівці	м. Чернівці	204100
203	м. Кіцмань	Вижницький, Кіцманський, Путильський, Сторожинецький (з населеними пунктами Сторожинецької міської, Банилово-	153100

		Підгірнівської, Бобовецької, Великокучурівської, Зруб-Комарівської, Кам'янської, Комарівської, Слобода-Комарівської, Костинецької, Михальчанської, Новобросковецької, Панківської, Снячівської, Старобросковецької, Старожадівської, Тисовецької сільських рад) райони	
204	м. Новоселиця	Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький, Сторожинецький (за винятком населених пунктів, зарахованих до виборчого округу № 203) райони. Орієнтовна кількість виборців – 165,8 тис.	165800
205	м. Хотин	м. Новодністровськ; Заставнівський, Кельменецький, Сокирянський, Хотинський райони	177900

Виборче законодавство в Україні постійно оновлюється, а причина цього – політичний інтерес правлячої еліти, зміст якого зводиться до прагнення отримати чи зберегти впливи на суспільно-економічну ситуацію в країні. Новий Закон України «Про вибори народних депутатів України» зафіксував проведення парламентських виборів 2012 р. на основі змішаної виборчої системи, що вже функціонувала у державі 1998 та 2002 рр. [6]. Прийняття такого нормативного акта – радше компроміс між владою й опозицією, аніж прогрес виборчого законодавства. Та й підвищення виборчого бар'єру до 5% в поєднанні зі «забороною» брати участь у виборчому процесі блокам засвідчило політичну доцільність. Необхідно звернути увагу і на нову технологію формування складу окружних та дільничних виборчих комісій. Спрощено її зміст зводився до такого: хто (влада чи опозиція разом з наближеними до них партіями–проектами) подасть більше кандидатів до складу комісій, той унаслідок жеребкування ймовірно витіснить опонента кількістю представників. Дослідження Центру Разумкова підтверджує, що до складу ОВК увійшла велика кількість представників маловідомих партій, котрі висунули кандидатів лише в одномандатних виборчих округах. Практично відразу після затвердження первинного складу комісій розпочалися їхні масові ротації. Формальною підставою для цього стала закріплена в Законі можливість заміни членів ОВК у зв'язку з особистою заявою про складення повноважень члена комісії та внесення подання про його заміну суб'єктом, за поданням якого кандидатуру цього члена було внесено до складу комісії [4, с. 26]. Ідентичною виявилася ситуація під час формування складу дільничних виборчих комісій.

Стосовно окружних виборчих комісій Чернівецької області, то до їхнього складу потрапили представники політичних партій, депутатські фракції котрих були зареєстровані в Апараті Верховної Ради: Народна партія, ВО «Батьківщина», Партія регіонів, Блок «Наша Україна – Народна самооборона», Комуністична партія України. Розглядаючи склад ОВК Чернівецької області, Комітет виборців України звернув увагу на те, що в усіх чотирьох ОВК були представники політичних партій «Молодь до влади», «Руський блок», політичне об'єднання «Єдина родина», «Руська єдність», «Русь єдина», «Братство», «Союз анархістів України», «Народно-трудовий союз України», Ліберальна партія України, Християнсько-демократична партія України, Українська партія «Зелена планета» (табл. 2). Усі ці партії в Чернівецькій області не висували кандидатів в

одномандатних виборчих округах та не вирізнялися активною діяльністю. Водночас до ОВК не потрапили представники політичних партій, які проводили виборчу кампанію, мали власних кандидатів у мажоритарних округах: ВО «Свобода», політична партія «УДАР», Соціалістична партія України, Українська платформа «Собор» [9].

Ротація складу окружних виборчих комісій не оминула й Чернівецьку область, зокрема на 23 вересня здійснено 26 заміни членів у всіх комісіях, тобто 36 % від загального складу. На перших етапах влада й опозиція технічно заповнювали місця у комісіях з метою отримання більшості, адже остання дає змогу приймати необхідні рішення через голосування. Далі відбувався процес заміни членів комісій на відповідальних чи «перевірених» людей.

Аналогічна ситуація простежувалася і під час формування складу дільничних виборчих комісій Чернівецької області. Проте, на відміну від ОВК, тут заміни сягали до 75%. Окремі комісії не могли вчасно розпочати роботу, оскільки голова, заступник голови чи секретар не з'являлися на засідання, не мали досвіду роботи в комісії або взагалі не знали, що їх подали до складу ДВК. Навряд чи можна констатувати ефект зазначеної технології формування складу ДВК, бо часто у складі однієї комісії були родичі від різних суб'єктів подання, окремі комісії взагалі мали вигляд «сімейних кланів». Для населення робота у ДВК виявилася можливістю додаткового заробітку.

Таблиця 2

**Партійне представництво
в окружних виборчих комісіях Чернівецької області**

№ з/п	Партія	Виборчий округ, №				Усього
		201	202	203	204	
1	Фракція Партії регіонів	1	1	1	1 ГК	4
2	Фракція "Блок Юлії Тимошенко" – "Батьківщина"	1	1	1	1	4
3	Фракція Блоку "НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА"	1	1 ЗГК	1	1	4
4	Фракція Комуністичної партії України	1	1 ГК	1	1	4
5	Фракція Народної Партії	1	1	1	1	4
6	Політична партія "Народно-трудовий союз України"	1 ГК	1	1 СК	1 ЗГК	4
7	Всеукраїнська політична партія "БРАТСТВО"	1	1	1	1 СК	4
8	Політична партія "Молодь до ВЛАДИ"	1 ЗГК	1	1	1	4
9	Партія "Руський блок"	1 СК	1	1 ЗГК	1	4
10	Партія Наталії Королевської "Україна – Вперед!"	1	1	1 ГК	1	4
11	партія Всеукраїнське політичне об'єднання "Єдина Родина"	1	1 СК	1	1	4
12	Політична партія "Руська Єдність"	1	1	1	1	4
13	Політична партія України "РУСЬ ЄДИНА"	1	1	1	1	4
14	Ліберальна партія України	1	1	1	1	4
15	Українська Народна Партія	1	1	1	1	4
16	Християнсько-демократична партія України	1	1	1	1	4
17	Українська партія "Зелена планета"	1	1	1	1	4
18	Політична партія "Союз анархістів України"	1	1	1	1	4
	Усього	18	18	18	18	72

Примітка. ГК – голова комісії; ЗГК – заступник голови комісії; СК – секретар комісії.
Джерело [9].

За результатами голосування, у Чернівецькій області перемогла політична партія ВО «Батьківщина» (табл. 3). Її результат, порівняно з Блоком Юлії Тимошенко 2007 р., понизився на 6,57 %. І це попри те, що до складу «Батьківщини» входив «Фронт змін» Арсенія Яценюка. На 3,98 %, порівняно з 2007 р., покращила результат Партія регіонів. Розчарування населення у діях Президента та Партії регіонів спричинило відхід частини їхнього потенційного електорату з лівого спектра до Комуністичної партії України, яка отримала 5,46 % голосів проти 2,29 % у 2007 р. Новостворена політична партія «УДАР» через розчарований електорат «Батьківщини» та Партії регіонів вийшла на третє місце в області. Відсутність у проєкті В. Кличка ідеологічної основи дала змогу цій партії отримати значну підтримку в усіх виборчих округах області. На наш погляд, ця партія має подальшу перспективу в політичному процесі України.

Таблиця 3

Результати голосування по Чернівецькій області

№ з/п	Назва партії	% за
1	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	39,60
2	Партія регіонів	20,77
3	Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"	19,13
4	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	8,71
5	Комуністична партія України	5,46

Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» одержала найбільшу підтримку в 201 та 202 округах, де проживає домінуюча кількість етнічних українців (табл. 4). У румуномовному окрузі № 203 5 % голосів виборців «Свобода» отримала завдяки дільницям Садгирського та Сторожинецького районів із домінуючою кількістю українців, які були введені до нього та частині українських сіл Новоселицького району.

Таблиця 4

Партії, які набрали 5% і більше в округах Чернівецької області, %

Назва партії	Виборчий округ №201	Виборчий округ №202	Виборчий округ №203	Виборчий округ №204
Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	39,40	48,68	32,76	37,62
Партія регіонів	15,89	13,18	30,02	24,03
Політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"	19,04	19,18	21,32	17,23
Політична партія Всеукраїнське об'єднання	14,53	9,41	5,00	7,35

"Свобода"				
Комуністична партія України	6,42	3,19	4,66	5,92

Хоча у всіх виборчих округах Чернівецької області перемогла Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», ситуація з мажоритарниками була іншою. Так, у двох виборчих округах виграли М. Федорук та О. Фишук від «Батьківщини», в інших двох – Г. Федоряк, А. Семенюк від Партії регіонів. Паритетність ситуації влаштувала провідних учасників виборчого процесу. Однак на етапі висування кандидатів траплялися непорозуміння (табл. 5). Для прикладу, з'їзд Об'єднаної опозиції затвердив у Чернівецькій області кандидатів-мажоритарників у 201, 202 та 204 виборчих округах. Виборчий округ 203 залишився за ВО «Свобода», виборчий з'їзд якої затвердив тут кандидатом С. Спіжавку. Про те, що Об'єднана опозиція та ВО «Свобода» узгодили між собою кандидатів на мажоритарні округи і синхронізували процес висування кандидатів-мажоритарників, було повідомлено на всеукраїнському рівні [3]. Але у 203 окрузі самовисуванцем зареєструвався член партії ВО «Батьківщина» І. Паламар. Згодом прес-служба Чернівецького виборчого штабу Об'єднаної опозиції повідомила, що бюро Чернівецької обласної партійної організації ВО «Батьківщина» задовільнило заяву І. Паламаря про його призупинення членства в партії, хоча він не зняв своє прізвище з реєстрації кандидатом у народні депутати.

Наступне, на чому варто акцентувати, – відсутність кандидата від «Батьківщини» або «Свободи» у 204 виборчому окрузі, де балотувався від Партії регіонів А. Семенюк, родич голови Чернівецької обласної державної адміністрації М.Папієва. Подібні непорозуміння траплялися і в Партії регіонів. Навесні передвиборчу кампанію у 203 окрузі розпочав депутат обласної ради від ПР, директор ТОВ «Родничок» І. Семенюк. Проте обласна партійна конференція кандидатом у народні депутати від цього округу висунула голову правління ПАТ «Чернівіцгаз» Г. Федоряка. У 202 виборчому окрузі з домінуючим складом українців висунули М. Бауера, який сприймався населенням етнічним румуном і не мав іміджевих стартових можливостей для виграшу. Причому в 2002 р. він обрався народним депутатом України від румуномовного виборчого округу.

Таблиця 5

**Висування партіями кандидатів
в одномандатних виборчих округах Чернівецької області**

Назва партії	№201	№202	№203	№204
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	+	+		
Партія регіонів	+	+	+	+
Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»	+	+	+	+
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»			+	
Комуністична партія України	+	+	+	+

Усі кандидати-мажоритарники від Партії регіонів у Чернівецькій області відмежовувалися від цієї партії під час виборчої кампанії, не використовували її кольорову гаму, слогани, гасла. Кандидат по 201 виборчому округу В. Михайлішин застосовував у своїй наочній рекламі кольорову гаму та шрифти «Батьківщини», а його агітатори стверджували виборцям, що він висуванець від опозиції. У штабах М. Бауера забороняли інформувати виборців про приналежність кандидата до Партії регіонів. З технологічного погляду – така стратегія на теренах Чернівецької області є ефективною, оскільки тут рівень підтримки Партії регіонів невисокий, а результат часто містить відсоток голосів, який забезпечений використанням адмінресурсу. З морально-етичного – це обман виборців, адже можна було зареєструватися самовисуванцем. Одночасно кандидати від опозиції використовували партійні бренди, і це мало позитивний результат.

Отже, виборча кампанія відбулася за традиційним для України сценарієм позиціонування політичних партій відносно ставлення до влади. Опозиційна ж ніша виявилася розпорошеною та неоднорідною, що і вплинуло на кінцевий результат. Двополюсний характер виборів не сприяв особливій виборчій кампанії нових політичних проектів. Суспільство від них вимагало визначитися у системі координат «влада – опозиція».

Парламентські вибори 2012 р. продемонстрували запит електорату Чернівецької області на центристські політичні проекти без вираженої ідеологічної основи, з елементами соціального популізму та «яскравим» лідером. У подальшому такі квазіпартії матимуть політичну перспективу. Водночас невдоволення серед населення соціально-економічним розвитком країни активізує радикально налаштований та соціально незахищений електорат і сприяє підтримці політичних партій/проектів лівого та правого спектрів.

Список використаної літератури

1. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / За ред. А. Круглашова і М. Токаря; відп. за вип. М. Токар. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.
2. Комітет виборців України. Звіт за результатами довгострокового спостереження за підготовкою до виборів народних депутатів України у травні 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/main/data?t=2&c=1&q=1839785>
3. Об'єднана опозиція та «Свобода» не поділили округ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buknews.com.ua/page/obiednana-opozytsiia-ta-svoboda-ne-podilyly-okruh-foto.html>
4. Парламентські вибори 2012 р.: виборче законодавство, суб'єкти виборчого процесу та їх повноваження // Національна безпека і оборона. – 2012. – №7-8. – С. 19–27.
5. Перший сюрприз від самовисуванців: Паламар, Спіжавка і Мельник поборюватимуть один одного [Електронний ресурс]. – <http://buknews.com.ua/page/pershyy-syurpryz-vid-samovysuvantsiv-palamar-spigavka-i-melnyk-poboryuvatymut-odyn-odnoho-na-odnomu-okruzi.html>
6. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10–11.

7. Про утворення одномандатних виборчих округів на постійній основі у межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя: Постанова ЦВК від 28 квітня 2012 р. № 82 // Голос України. – 2012. – № 81.
8. Проблеми у формуванні виборчих округів у Чернівецькій області, викликані недосконалим законодавством [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oporacv.org/problemy-okruhiv-vyklykani-nedoskonalyim-zakonodavstvom/>
9. Склад ОВК у Чернівецькій області відверто здивував експертів КБУ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.buktoloka.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=435%3A2012-08-27-14-24-53&catid=12%3Aelection&Itemid=15&lang=uk

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN 2012 IN CHERNIVTSI REGION

Mykola Guytor

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
College of History, Political Science and International Relations
Department of political Science and Public Administration,
Kotsyubyns'koho st., 1, 58000, Chernivtsi, Ukraine,
e-mail: mykola_05@mail.ru*

Technological specifics of the organization and conducts of the parliamentary elections in 2012 in Chernivtsi region are searched. The procedure of formation of single-member constituencies and electoral commissions, the technological features of the activities of political parties and majoritarian candidates is analyzed.

Keywords: electoral process, the election campaign, the electoral district, the district election commission, precinct election commission, ethnic group.

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРЛАМЕНТСКИХ ВЫБОРОВ 2012 г. В ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Николай Гуйтор

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
факультет истории, политологии и международных отношений, кафедра
политологии и государственного управления,
ул. Коцюбинского, 2, 58000, Черновцы, Украина
e-mail: mykola_05@mail.ru*

Исследуется технологическая специфика организации и проведения парламентских выборов 2012 г. в Черновицкой области. Анализируется создание одномандатных избирательных округов, процедура формирования состава избирательных комиссий, технологические особенности деятельности политических партий и кандидатов-мажоритарников.

Ключевые слова: избирательный процесс, избирательная кампания, избирательный округ, окружная избирательная комиссия, участковая избирательная комиссия, этническая группа.

УДК 321. 7

ІНДИКАТОРИ ДЕМОКРАТИЧНИХ СВОБОД У КОНТЕКСТІ НАЙНОВІШИХ ПРИКЛАДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Катерина Сичик

*Львівський національний університет ім. І. Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: Sychyk.Kateryna@gmail.com*

Розглядаються методики аналізу рівня демократичних свобод в країнах ліберального типу та різні підходи до їхнього переосмислення в межах соціально-політичних досліджень. Проаналізовано методологічні особливості дослідження рівня демократичних свобод. Аналізуються практичні результати екстраполяції даних спостереження за демократичними країнами на побудову методик аналізу демократичних свобод в країнах перехідних демократій.

Ключові слова: демократія, свобода, ліберальні цінності, індикатори, критерії аналізу.

Сьогодні багато суспільств у своїх ціннісних основах належне місце відводять демократичним свободам. Свобода ще з часів Дж. Локка – вихідна основа державних утворень, формування нормативної та інституційної бази соціальної системи загалом [6]. І хоча інтерпретація цього феномену значно різнилась упродовж усієї історії політичної науки, значення її як першооснови соціального організму детермінує сьогодні необхідність глибокого аналізу основ її практичної реалізації.

Аналізуючи демократичні свободи як певні параметри демократії та її якісний потенціал, ми звертаємося до напрацювань видатних теоретиків демократії Г. Алмонда, Р. Арона, С. Верби, С. Гантінгтона, Л. Даймонда, Р. Даля, Р. Дарендорфа, А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Ф. Шміттєра, Й. Шумпетєра та ін. Окремі передумови, сприятливі чинники трансформації уявлень про якісні параметри демократичних свобод в умовах перехідних суспільств розглядаються також у працях В. Банс, Р. Бова, Т. Ванханен, Л. Вайтхед, А. Валензуєли, Х. Візенталь, Ю. Габермас, Р. Гюнтер, А. Гідденс, Н. Діамандорус, Дж. Ді Палма, Д. Істон, Д. Коль'єр, Х. Лінц, С. Ліпсет, Д. Растоу, К. Росс, А. Степан, Е. Торрес-Рівас та ін.

Метою нашого теоретико-методологічного екскурсу у площині розуміння вияву демократичних свобод у країнах сучасних демократій є аналіз трансформації підходів до дослідження цього феномену в умовах домінування постіндустріальних цінностей; розгляд методології соціально-політичного аналізу демократичних свобод, її обґрунтування та доповнення; популяризація якісних методів соціально-політичного дослідження.

В прикладних політичних дослідженнях такі основи іменують індикаторами соціально-політичних свобод. Найвідоміший центр дослідження рівня свободи у різних країнах світу – «Freedom house» [12], пропонує аналіз демократичних свобод на підставі наступних індикаторів:

– Підзвітність влади та право голосу:

1. Вільні та справедливі виборчі закони;
2. Ефективний та підзвітний уряд;

3. Громадянська активність та суспільний моніторинг;
  4. Незалежність ЗМІ.
- Громадянські свободи:
1. Захист від державного терору, необґрунтованого позбавлення свободи та тортур;
  2. Гендерна рівність та забезпечення прав меншостей;
  3. Свобода совісті та переконань;
  4. Свобода об'єднань.
- Верховенство закону:
1. Незалежність судової влади;
  2. Верховенство закону у громадянських та кримінальних справах;
  3. Підзвітність силових структур та збройних сил громадській владі;
  4. Право власності.
- Боротьба з корупцією та прозорість:
1. Середовище, яке сприяє захисту від корупції;
  2. Існування законів, етичних стандартів та розмежувань між приватним та державним секторами;
  3. Приведення в дію антикорупційних законів;
  4. Прозорість діяльності уряду.

З огляду на ці показники у 2015 році рейтинг країн за рівнем свободи був, на наш погляд, дещо некоректним. Зокрема, не вдаючись до критики цієї методології, розглянемо показники центру по країнах колишнього СРСР та постсоціалістичних країнах (всі індикатори об'єднані у дві категорії: політичні права та громадянські свободи, оцінка дається по шкалі від 1 до 7, 1 – максимальний рівень свободи, 7 – мінімальний рівень свободи).

Країни колишнього СРСР [2]

Країна	Політичні права	Громадянські свободи	Середній показник	Рівень свободи
Туркменістан	7	7	7	недостатній
Узбекистан	7	7	7	недостатній
Білорусь	7	6	6,5	недостатній
Азербайджан	6	6	6	недостатній
Таджикистан	6	6	6	недостатній
Казахстан	6	5	5,5	недостатній
Росія	6	6	6	недостатній
Грузія	3	3	3	Частково достатній
Україна	3	3	3	Частково достатній

Країни колишнього соцтабору [2]

Країна	Політичні	Громадянські свободи	Середній	Рівень
--------	-----------	----------------------	----------	--------

	права		показник	свободи
Латвія	2	2	2	достатній
Чехія	1	1	1	достатній
Естонія	1	1	1	достатній
Словаччина	1	1	1	достатній
Словенія	1	1	1	достатній
Литва	1	1	1	достатній
Польща	1	1	1	достатній

Таким чином, вироблена на підставі формальних показників та кількісних методів аналізу оцінка свободи стверджується у вигляді подібного рейтингу. Якщо показники 2 таблиці видаються нам закономірними, то в об'єктивності показників першої виникають сумніви. Так зупинимось на прикладі України. Логічно, що кожен з вище означених пунктів методології має свої розширені характеристики, так от ми наведемо декілька найбільш сумнівних щодо українських реалій індикаторів: 1.1 Існування рівних можливостей для проведення передвиборчих кампаній, наявність влади, яка заснована на волі народу, що реалізується шляхом вільних та справедливих виборів, існування можливості чергової зміни у владі серед різних політичних партій, що представляють конкуруючі інтереси та політичні погляди, існування необхідних норм для попередження надмірного впливу з боку економічних інтересів (наприклад, ефективне законодавство що стосується фінансування виборчих кампаній); 1.2. існування ефективної системи стримування та противаг, взаємовідповідальність гілок влади, мінімізація впливу інтересів впливових груп, існування конкурентної основи відбору на державну службу; 2.1. Існування механізмів захисту від тортур з боку державних осіб, в тому числі ефективні заходи покарання у випадку виявлення фактів таких тортур, існування гуманних умов затримання в тюрмах, існування ефективних механізмів захисту від свавілля при затриманні і т.д. 3.1. Існування захисту суддів від втручання з боку виконавчої або іншої гілки влади, існування всезагальної рівності перед судом та органами правосуддя і т.д. 4.1 Існування розподілу між державною службою та особистими інтересами державних службовців, існування належних процедур оприлюднення фінансових даних з метою попередження конфлікту інтересів серед державних службовців; 4.2. існування ефективних законодавчих та адміністративних механізмів сприяння чесності, а також попередження, виявлення та покарання суб'єктів корупційних діянь, існування необхідних заходів захисту від поширення корупції у сфері вищої освіти, існування ефективних та незалежних органів ревізії фінансової звітності, розслідування фактів корупційного діяння; 4.3. існування високого рівня прозорості у правовій, регулятивній та судовій сферах, що виявляється у доступі громадськості до урядової інформації, прозорість формування бюджету, своєчасність формування урядом докладної звітності щодо витрат, існування державної прозорості, відкритості та принципу ефективної конкуренції при розміщенні державних замовлень і т.д. [2].

Більшість з цих ознак не притаманні сучасній політичній системі України. Ще можна говорити про формально-нормативну означеність більшості індикаторів пункту 1.1., але про існування, наприклад, необхідних норм для попередження надмірного впливу з боку економічних інтересів, тобто ефективне законодавство у сфері фінансування виборчих кампаній говорити складно, навіть у площині суто фіктивної законодавчої регламентованості. Так само можна вести мову і про показники по пункту

4, в якому в більшості мова йде про рівень корупції, антикорупційні діяння та механізми їх запобігання. З цього приводу, варто зазначити, що Україна згідно із європейською статистикою в продовж довгого періоду не виконує антикорупційних рекомендацій GRECO (Групи держав Ради Європи проти корупції). GRECO не одноразово заявляла, що корупція в Україні може стати реальною загрозою принципам демократії, про що яскраво говорить 144 місце в рейтингу корумпованості, що був опублікований всесвітньою коаліцією по боротьбі з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» за період 2012–2014 рр. [12].

Загальна тенденція, яка спостерігається в усіх країнах колишнього СРСР, полягає в тому, що при існуванні демократичного законодавства (різною мірою для різних країн) можливість його реалізації є надто вузькою, для того щоб акцентувати на факторі існування достатнього рівня свободи. На наш погляд, серед невеликого переліку індикаторів України, скажімо, від тієї ж Росії, яку «*freedom house*» наділила середнім показником в 6 балів, відрізняє хіба що рівень свободи політичного самовираження, ЗМІ, захист прав меншості, свобода об'єднань (в першу чергу соціально-політичних), можливість репрезентації соціальними групами своїх інтересів шляхом їх інституалізації у політичні партії та їх вплив на урядову політику. Інші свободи в Україні, як і в європейських країнах СНД, загалом носять формально-декларативний характер, що детерміноване не лише колізіями законодавства та специфікою прагматичних інтересів політичної еліти, але й глибшими соціально-психологічними, ментальними та соціально-економічними означеннями усєї соціальної системи та соціальних взаємодій.

Це дає підстави відійти від однозначної вичерпності цієї методології, що є яскравим репрезентантом класичних ліберальних цінностей західного суспільства, його бачення формалізованих основ свободи, в першу чергу у тому аналізі, який стосується країн, що за класифікацією А. Лейпхарта [3, с. 94] не входять до числа 21 розвинутої демократії світу. Дослідник звертає увагу тут на наявність, власне, певних інституційних механізмів, які він називає «консолідованою демократією». Існування такої демократії залежить від об'єктивності таких умов: 1) здатність усвідомлювати небезпеку для суспільства з боку фрагментації суспільства; 2) наявність волі до збереження системи; 3) наявність еліт, які не ідентифікують себе з основними суспільними поділами і які є понад існуючими поділами; 4) можливість прийняття відповідних рішень, які б задовольняли вимоги субкультур.

Для комплексного дослідження ми виділяємо декілька рівнів аналізу. Перший рівень – це загальні характеристики системи. Сюди відносять: 1) стабільність системи, наявність соціополітичних поділів, що детермінують деструктивні системні процеси; 2) політичний режим; 3) специфіка політичної культури згідно із класифікацією Хофстеде-Боллінже; 4) аналіз ментальних структур соціуму (сприятливість політичної пропаганди, маніпуляціям); 5) економічна структура соціуму; 6) формування постматеріальних ціннісних орієнтирів соціальних груп та індивідів.

Стабільність системи – основний елемент аналізу будь-якого соціального явища. І хоча на цьому етапі дослідження ми застосовуємо редукцію бачення цієї стабільності (чи не стабільності), нехтуючи певним спектром детермінантних ознак такого стану, проте це дає змогу хоча і абстрактнішого, але необхідного для побудови гіпотетичних конструкцій розуміння.

Політичний режим виступає однією із якісних ознак стабільності системи та імпліцитно містить у своєму означенні вихідні елементи розуміння специфіки свободи. В цьому випадку йдеться про можливість утвердження так званих «режимів свободи» які

ми традиційно пов'язуємо із демократичними формами політичної системи. В умовах трансформації, «замерзання» чи динамічного розвитку системи, той чи інший політичний режим об'єктивується у певних інституційних ознаках соціально-політичного поля. Проте про дефініцію свободи у трансформативних системах говорити дещо складно, адже зазвичай вона носить аморфний характер, що відрізняє її від свободи у відносно стійких демократичних системах.

В порівняльній політології проблема культури та її кореляції із сферою політичного розглядається в рамках класифікації Хофстеде-Боллінже [13]. Г. Хофстеде і Д. Боллінже виділили чотири параметри культурної організації політичної влади у різних країнах: 1) рівень ієрархії (або дистанція влади) – ступінь нерівності людей, яка визнається нормальною населенням країни; 2) прагнення уникнути невизначеності – той рівень, якому люди надають перевагу структурно організованим ситуаціям перед структурно неорганізованим; 3) індивідуалізм – показник, якою мірою люди віддають перевагу діяльності окремої особистості, не як члена груп; 4) ступінь «мужності» – той рівень, в який «чоловічі цінності» (успіх, конкуренція, конкретний результат) переважають над «жіночими» (якість життя, теплі особисті відносини, поступливість, турбота про слабших, солідарність).

В цьому випадку наголошується на необхідності аналізу соціокультурних детермінант політичних процесів, надто коли йдеться про визначення держави як відповідної моделі соціальної структури. Цей аналіз проводиться на основі генеалогії соціальної системи та виокремлення її специфічних рис. Визначений критерій є чи не найголовнішим у перехідних суспільствах, коли на специфіку формування інституційної бази системи та вибір демократичних форм впливають ірраціональні чинники, зумовлені специфікою ментальності суспільства.

В умовах, коли стан соціального світу сприймається як деякий «х (ікс)», що наступив після визначеного, доволі зрозумілого, добре пояснюваного світу, раціональне сприйняття соціальної дійсності ускладнюється, натомість відбувається її інтерпретація за допомогою, закоріненої в ментальності народу архетипічної та міфологічної свідомості. «Зміні протистоїть природне, культурою не охоплене. Процес змін трансцендує за межі культурної до «природної» людини, до її «природних» прав. Проте «природне» в людині і є «міфічне» [11, с. 67]. Архетип (грец. *ἀρχή* (arche) – початок і *τυπος* (typos) – образ; прототип, проформа) – прообраз, початковий образ, ідея. Це поняття, що походить від традиції платонізму і відіграє головну роль у «аналітичній психології», розробленій К. Юнгом. Під шаром «особистісного несвідомого», що складало основний предмет вивчення в класичному психоаналізі З. Фрейда, К. Юнг виявляє «колективне несвідоме», що трактується як загальнолюдська основа душевного життя індивідів, наслідувана, а не сформована на базі індивідуального досвіду. Якщо в особистісному несвідомому основну роль відіграють «комплекси» (наприклад, комплекс Едіпа, комплекс неповноцінності) [11, с. 145], то структуроутворюючими елементами колективного несвідомого є «архетип» — універсальні моделі несвідомої психічної активності, котрі спонтанно визначають людське мислення і поведінку. Архетипи можна порівняти з кантівськими «апріорними формами» пізнання, однак вони позбавлені їх абстрактності й емоційно насичені. Власне архетипи не мають конкретного психічного змісту (К. Юнг уподібнював їх осям кристала); інша справа – архетипічні уявлення (символи) як результат спільної роботи свідомості і колективного несвідомого. Символи є єдність прозорого і таємного образу свідомості і не експлікованого змісту, що стоїть за ним та веде в несвідомі глибини психіки.

Економічна структура соціуму на цьому етапі аналізу відображає наявність ринкової структури економіки, конкурентоспроможних економічних структур, системи соціального забезпечення, мінімізація рівня розриву між найбільш та найменш забезпеченими прошарками населення.

Виділяючи матеріальні та постматеріальні цінності науковці тим самим зазначають, що сучасне суспільство знаходиться в процесі переосмислення аксіологічного поля людської діяльності, що стосується усіх без виключення його елементів в тому числі і цінності свободи. На наш погляд, лише суспільства, які екстраполюють ці нові ціннісні орієнтири у поле власних ціннісних конструктів, можуть претендувати на символічну та детермінантну роль свободи у динаміці розвитку соціальної системи загалом. Проте на даному етапі аналізу ще не йдеться про інституалізацію цих ціннісних орієнтирів у програмні положення політичних партій, рухів, громадських організацій.

Таким чином для того, щоб аналіз демократичних свобод набув вищого рівня об'єктивності, ми, проводячи таку характеристику системи на першому етапі дослідження, об'єктивуємо кількісний склад країн, які не підпадають під визначення ліберально орієнтованої держави [2]. Оцінка дається кожному із показників за шкалою від 1 до 6, де 6 – найбільш не сприятливі для розвитку демократії та ліберальних цінностей умови, 1 – високий рівень ліберальної орієнтації. Ті країни, які не відповідають даним критеріям, на наш погляд, не можуть бути оцінені з урахуванням тієї методології, яку пропонує «*Freedom house*» [12], яка у своїй сутності базується на ліберальних цінностях західного суспільства, та відповідному розумінню специфіки феномену свободи.

Наступний рівень аналізу передбачає дослідження специфіки соціально-політичних систем. Тут поряд із методологією «*Freedom house*», ми пропонуємо використовувати ряд інших груп критеріїв, зокрема: соціально-економічні, соціокультурні та соціально-політичні показники. В цьому випадку йдеться про специфіку сфер аналізу, яка впливає на об'єктивізацію свободи у конкретному суспільстві. Необхідність такого доповнення існуючої методології, на наш погляд, можна обґрунтувати за допомогою концепції потреб А. Маслоу [8]. Піраміда, запропонована науковцем, характеризує ієрархію потреб, а так як свободу можна означити також як потребу соціального суб'єкта, можна прослідкувати певні закономірності її втілення.

У кожний конкретний момент часу людина буде прагнути до задоволення тієї потреби, що для неї є важливішою або сильною. Усі потреби можна зобразити у якості наступної послідовності:

- Фізіологічні потреби (потреби найнижчого рівня) є необхідними для виживання. Вони включають потребу в їжі, воді, захисті, відпочинку, сексуальні потреби.
- Потреби в безпеці включають потреби в захисті від фізичних і психологічних небезпек з боку навколишнього світу і впевненість у тому, що фізіологічні потреби будуть задовольнятися в майбутньому (покупка страхового полісу або пошук надійної роботи з перспективами хорошої пенсії).
- Соціальні потреби (потреби в приналежності, дружбі, любові) включають почуття приналежності до чого-небудь або кого-небудь, підтримки.
- Потреби в повазі включають потреби в особистих досягненнях, компетентності, повазі з боку навколишніх, визнанні.
- Потреби в самовираженні, самореалізації – потреби в реалізації своїх потенційних можливостей і зростанні як особистості [8, с. 87].

Свобода тут виступає одночасно як чинник та результат переходу від однієї групи потреб до іншої, проте ніколи потреби у свободі самореалізації не будуть актуальними у соціальних групах та цілих країнах, де відсутній базисний загальносуспільний матеріальний рівень існування, правові норми соціального захисту, соціальна забезпеченість окремих груп населення, інституалізація механізмів впливу.

Таким чином в межах другої групи критеріїв аналізу ми виділяємо спочатку соціально-економічні та соціокультурні показники, які характеризують специфіку соціуму, а потім уже акцентуємо на соціально-політичних показниках як наслідку цієї специфіки та інституалізації детермінованих нею домінуючих інтересів.

Серед соціально-економічних показників вирізняємо наступні:

- Розмір прожиткового мінімуму;
- Чисельність населення з доходами нижчими прожиткового мінімуму;
- Середній рівень доходів громадян;
- Відсоток осіб, які знаходяться на соціальному забезпеченні;
- Грошові видатки та заощадження населення;
- Коефіцієнт диференціації прибутків населення: встановлює розмір перевищення грошових доходів високоприбуткових груп у порівнянні з низько прибутковими групами населення. Розрізняють: коефіцієнт фондів (співвідношення між середнім значенням прибутків всередині порівнюваних груп населення або їх частками у загальному об'ємі прибутків) та доцільний коефіцієнт диференціації;
- Коефіцієнт концентрації доходів: встановлює ступінь відхилення фактичного об'єму розподілу доходів населення від лінії їх рівномірного розподілу;
- Дефіцит прибутку: визначається на основі даних про чисельність та розмір доходів населення з прибутками нижчими за прожитковий мінімум та вичислюються як сумарне значення прибутку, що необхідне для його підвищення до величини прожиткового мінімуму;
- Індекс вартості робочої сили (*Employment Cost Index*);
- Індекс ділової активності (*Purchasing Managers Index*) [2].

Ці показники дозволять проаналізувати реальну картину можливості реалізації декларованих прав, які за умов відсутності елементарного матеріального забезпечення, фінансової незалежності та мінімізації рівня диференціації прибутку, не будуть мати об'єктивного реального значення. Адже, до прикладу, свобода пересування має більший шанс реалізації для особи, чий матеріальний статок дозволяє їй подорожувати навіть у найбільш віддалені куточки світу. Пряму кореляцію між рівнем економічного розвитку та реалізацією свободи ми можемо простежити на прикладі порівняння двох вище охарактеризованих таблиць, що стосуються країн колишнього СРСР та постсоціалістичних країн. Варто зазначити, що сьогодні економічні показники у країнах Прибалтики та Словенії перевищують навіть показники деяких країн старої Європи.

- До соціокультурних показників ми відносимо наступні:
- Частка осіб що мають вищу освіту;
- Відповідність даної вищої освіти світовим стандартам;
- Рівень ціннісної гомогенності;
- Специфіка політичної культури участі.

Ці критерії можуть бути розширені, але оскільки ми приділяли значну увагу ментальним та соціокультурним детермінантам у рамках аналізу на першому рівні, тут

пропонується лише їх більш конкретизована специфіка відповідно до цих ключових індикаторів.

Остання група показників – соціополітичні показники – об'єктивно є відображенням тих загальносуспільних тенденцій, які домінують у соціальній системі:

- відсоток партій, що захищають постматеріальні цінності;
- ціннісна специфіка соціально-політичних рухів та їх інституалізація;
- відсоток політичних сил лівого спрямування;
- впливовість націоналістичних та нових правих політичних рухів та партій.
- відповідно аналіз партійної структури соціуму передбачатиме врахування бар'єрів розвитку політичних сил, які були запропоновані М. Педерсеном.

Дослідник виділяє чотири таких бар'єри:

- бар'єр декларації;
- бар'єр авторизації (набуття правового статусу політичної партії);
- бар'єр репрезентації (здобуття партією місць в парламенті);
- бар'єр істотності (коаліційний потенціал партії).

Головний акцент у межах даного блоку показників надається репрезентативності постіндустріальних цінностей або у програмах старих політичних партій або у якості ключової відмінності нових. Такий показник на нашу думку відображає актуальність певного роду потреб соціуму, тобто те, на якому рівні піраміди А. Маслоу [8] знаходиться суспільство. Наприклад, видається неможливим сьогодні те, що б політичні сили розвинутих європейських країн обходили у своїх положеннях проблеми гендерної рівності, екологічні проблеми, проблеми ядерного роззброєння і т.п.

Отже, у відповідності із цими тенденціями у даній роботі ми намагалися дещо змінити уявлення про методологію соціального аналізу демократичних свобод, доповнивши та дещо змінивши його критерії.

Виділяючи два рівня аналізу, на першому, який полягає у загальносистемній характеристиці, ми пропонуємо виділити ряд ліберально орієнтованих держав, які експліцитно дають можливість їх аналізу на основі запропонованої методології. Другий рівень передбачає дослідження специфіки соціально-політичних систем. Тут поряд із методологією «*Freedom house*», ми пропонуємо використовувати ряд якісних груп критеріїв. Для цього ми виділяємо наступні групи: соціально-економічні, соціокультурні та соціально-політичні показники. Тут йдеться про специфіку сфер аналізу, що впливає на об'єктивізацію демократичних свобод у певному конкретному суспільстві (з урахуванням його ментальних, соціально-економічних та ціннісних основ динаміки).

Отже, запропонована методологія дозволяє розширити якісне поле визначення свободи у тому чи іншому соціальному утворенні, прослідкувавши специфіку всього спектру її детермінант. Ми намагаємося реально відобразити картину аксіологічного, економічного, політичного розвитку, які стають чинниками не лише декларативної основи цінності свободи як такої, але й чинниками її об'єктивної реалізації.

Список використаної літератури

1. *Лейпхарт А.* Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
2. *Липман У.* Публичная философия / У. Липман. – М.: Идея-Пресс, 2004. – 160 с.
3. *Локк Дж.* Два трактата про врядування / Дж. Локк. – Київ: Основи, 2001. – 264 с.

4. *Макинтайр А.* После добродетели: Исследования теории морали / А. Макинтайр. – М.: Академический проект, 2000. – 384 с.
5. *Маслоу А.* Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
6. *Роулз Дж.* Идеи блага и приоритет права / Дж. Роулз // Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон. – М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-традиция, 1998. – С. 76–107.
7. *Роулз Дж.* Політичний лібералізм / Дж. Роулз. – Київ : Основи, 2000. – 382 с.
8. *Фрейд З.* Основные психологические теории в психоанализе / Фрейд З.; пер. з нем. М. В. Вульф, А. А. Спектор. – М.: АСТ, 2006. – 400 с.
9. Freedom House. Freedom in the World 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.VUH0nyHtmko>
10. *Hofstede Geert.* Culture's Consequences / Geert Hofstede [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.geerthofstede.nl/geert.aspx>
11. Глобальна порівняльна таблиця «Трансперенсі Інтернешнл» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ti-ukraine.org/cpi/global-table>
12. *Гаск Ф.* Конституція свободи / Ф. Гаск – Львів: Літопис, 2002. – 556 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

INDICATORS OF DEMOCRATIC FREEDOMS IN THE CONTEXT NEWEST APPLIED RESEARCH

Sychyk Kateryna

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: Sychyk.Kateryna@gmail.com*

The technique of analysis of the level of democratic freedoms in the liberal type, and different approaches to their critical reflection considered within the current social and political research. Disclosed methodological features of the study revealed the level of democratic freedoms. Analyzes the practical results of the extrapolation of observations for the countries of the democratic camp on construction techniques of the analysis of democratic freedoms in the countries of transitional democracies.

Key words: democracy, freedom, liberal values, indicators, criteria analysis.

ИНДИКАТОРЫ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ СВОБОД В КОНТЕКСТАХ НОВЕЙШИХ ПРИКЛАДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Екатерина Сычик

*Львовский национальный университет им. И. Франко
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская 1, 79000, Украина
e-mail: Sychyk.Kateryna@gmail.com*

Рассматриваются методики анализа уровня демократических свобод в странах либерального типа и различные подходы к их критическому переосмыслению в рамках актуальных социально-политических исследований. Раскрываются методологические особенности исследования уровня демократических свобод. Анализируются практические результаты экстраполяции данных наблюдения в демократических странах на построение методик анализа демократических свобод в странах переходных демократий.

Ключевые слова: демократия, свобода, либеральные ценности, индикаторы, критерии анализа.

УДК 329.8(477,83+438)

УКРАЇНЬСЬКА ТА ПОЛЬСЬКА ЛІВИЦЯ В ГАЛИЧИНІ: ДІАЛОГ І ПРОТИБОРСТВО (КІНЕЦЬ ХІХ ст. – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Ігор Беґей

*Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України,
кафедра суспільних дисциплін,
вул. Січових Стрільців, 11, м. Львів, 79005, Україна
e-mail: begej@i.ua*

Проаналізовано відносини польських та українських політичних партій лівого спектра у Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Охарактеризовано особливості їхнього розвитку, спільні й відмінні ознаки, соціальну базу, ставлення до українського національно-культурного руху.

Ключові слова: соціалізм, Галичина, протиборство, Русько-українська радикальна партія (РУРП), Українська соціал-демократична партія (УСДП), Польська партія соціал-демократична (ППСД).

У Галичині упродовж кінця ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. між українськими та польськими партіями лівиці склалися непрості відносини. І якщо, на думку І.-П. Химки, молоді українські соціалісти відмежувалися від народовців і москвофілів, зате почали тісніше співпрацювати з «польськими товаришами» у 70-х роках ХІХ ст., то «з початку 80-х рр. тісне співробітництво польських та українських соціалістів у Галичині поступово почало згортатися. – слушно зазначає О. Жерноклеєв. – Польські соціалісти, передусім в еміграції, висунули на перший план національне питання»[6, с. 69].

Польські й українські політологи, історики приділяли чимало уваги суспільно-політичним процесам в Австро-Угорській імперії, проте залишили невизначеним комплекс проблем, безпосередньо пов'язаних із взаємовпливами та протиборством соціалістичних політичних сил. Джерельну основу нашої статті становлять матеріали періодичної української та польської періодичної преси, спогади учасників соціалістичного руху.

Організаційне зміцнення соціалістичного руху в Австро-Угорщині у масштабах країни започатковане 1889 р., після утворення Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). У листопаді наступного року було створено у Львові Галицьку робітничу партію (ГРП), яка після І з'їзду (1892 р.) перейменована на Соціал-демократичну партію Галичини, з 1893 р. – Силезії (СДПГС). Вона керувалась програмними принципами австрійської соціал-демократії і була її автономною секцією, об'єднуючи польських, українських та єврейських робітників краю [18].

Відносини між українськими та польськими соціалістами загострилися після утворення 4–6 жовтня 1890 р. Русько-української радикальної партії (РУРП), що ідеологічно опиралася на соціалізм [20]. Сучасні науковці зазначають: «практично від самого моменту виникнення робітничої та Русько-української радикальної партій намітилися основні тенденції та проблеми в розвитку стосунків між ними, а фактично – між галицько-польським і галицько-українським соціалістичними рухами, організаційними формами яких вони по суті були» [6, с. 69].

Так, орган РУРП – часопис «Народ» – привітав виникнення у Галичині робітничої партії, акцентуючи на прагненні до дружніх стосунків та тісної взаємодії з нею у боротьбі за свободу й освіту для працюючого люду – і робітників, і хліборобів. Однак, констатував дослідник, українські радикали дорікали ГРП за те, що вона відразу, в момент утворення, не оголосила чіткого змісту своєї програми, загал робітників у Галичині погано ознайомлений з ідейною платформою європейських соціал-демократичних партій, тому простого декларування приналежності до соціал-демократії украї недостатньо. Водночас РУРП резервувала для себе право на самостійне існування та діяльність як партії українського селянства, мотивуючи це специфікою становища селян і мовно-національними відмінностями у східній частині коронного краю [6, с. 69].

У статті «Нова партія» ГРП констатувала: довкола часопису «Народ» почало групуватись «усе, що є живіше й шляхетніше серед русинського суспільства». Коментуючи програмові засади РУРП, подані в реферативному викладі, орган ГРП наголошував: її мета – запровадити суспільний лад, який би ґрунтувався на науковому соціалізмі. Тобто радикали прагнуть, аби «власність була спільною для цілого народу, хочуть усунути працю найману, що є підставою визиску. Це їх перше жадання, цим зближуються вони до нашої партії робітничої» [19, с. 2]. Однак газета запитувала: «Чому не назвалися соціалістами, а тільки радикалами?», бо, мовляв, у цьому – найслабший аспект української партії, яка, дотримуючись засад наукового соціалізму, мала би звернутися до «пролетаріату робітничого, котрий є єдиним класом у суспільстві, що може запровадити соціалістичний порядок у світі» [6, с. 69].

Усе ж таки впродовж 90-х рр. XIX ст. українські й польські соціалісти співпрацювали на ґрунті організації масових віч і боротьби за покращення становища робітництва. Так, 18 червня 1893 р. у Станіславі соціал-демократи спільно з РУРП провели віче за участю близько 1 тис. осіб [13, арк. 23]. Ліві сили об'єднувало й спільне відзначення Першотравневих свят.

Проте негативи такої співпраці були очевидними:

1. Пропагандистська й організаційна робота у СДПГіС здійснювалась польською мовою, що сприяло колонізації українських робітників.
2. СДРПА поступово перетворювалася на об'єднання національних партійних організацій.
3. Члени СДПГС залучали членів партії-українців до святкування польських національних свят.

Згодом РУРП пропагувала ідею федералізації СДПГС за національною ознакою, пропонуючи перетворити партію на союз трьох національних робітничих партій-секцій – української, польської та єврейської, зі своїми друкованими органами [10, с. 179]. Натомість І. Дашинський відповів: у Галичині досі немає української соціалістичної партії, оскільки РУРП, на його думку, не є послідовно соціалістичною і «балаєсе між ріжними програмами». Лідер СДПГС рекомендував створити у партії спеціальний український агітаційний комітет і видавати окремих, український соціалістичний часопис [6, с. 153].

Ситуація у політичному таборі лівиці Галичини ускладнилася після утворення 1893 р. ППС (на програмних засадах, розроблених на Паризькому з'їзді польських соціалістів (1892 р.). Ухвалений «Нарис програми» указував на відновлення державної незалежності Польщі як на головну умову втілення соціалістичних ідей у країні й висунув гасло «незалежної демократичної народної республіки» [18].

Остаточно розмежувались українська та польська лівці у середині 90-х рр. XIX ст. Передумови «розриву» заклав виступ члена РУРП Л. Турбацького 3 березня 1895 р. на партійній нараді СДПГС. Радикал закликав об'єднати РУРП і СДПГС у «Галицьку соціалістичну партію» з двома автономними відділами – селянським і робітничим, аби «польські й українські робітники, з одного боку, та українські селяни – з другого, творили дві часті одної партії, правлячі ся цілком самостійно і відрубно» [8, с. 72]. Така ідея спричинила критику провідних діячів РУРП. Зокрема М. Павлик зазначив: «русинам абсолютно ніщо робити в польських організаціях, а треба мати свої власні»; цілком окрема організація українських робітників – «се неминуча умова розвитку української ідеї» [9, с. 89]. У виступі на черговому з'їзді РУРП у вересні 1897 р. І. Франко назвав галицько-польську соціал-демократію «найтяжчим ворогом» радикальної партії: «Розбивають нам віча, шкалюють наших працівників, відвертають нам молодь, котра видить у нас всі неконсеквенції – в них всі консеквенції» [4, с. 148]. До речі, наприкінці 1903 р. із РУРП виокремилась Українська соціалістична партія, більшість членів якої невдовзі влилася до лав ППС.

Започаткований першим партійним конгресом (1903р.) процес унезалежнення української соціал-демократії значно пришвидшився в 1906 - 1907 рр. Серед дослідників історії УСДП існує думка стосовно її повної ідейної, політичної й організаційної залежності аж до 1905 р. від ППСД. Однак теза про ідейно-політичну залежність УСДП від ППСД – дискусійна, про неї можна говорити хіба зі значними застереженнями [2].

Політична позиція молодого української соціал-демократії спростовує твердження про повну політичну залежність УСДП від ППСД. Проти неї засвідчує і те, що створення УСДП мало припинити процес спольщення українських робітників. Можна погодитися з існуванням організаційної та фінансової залежності УСДП від ППСД. Однак варто продовжити її термін найменше до 1907 р. Саме тоді констатується в центральному друкованому органі УСДП «Земля і воля», українська соціал-демократія як національна організація за формою й інтернаціональна за змістом стає фактично організацією [11]. Аналіз подальшого розвитку подій у партії підтверджує: лише 1907 р. у ній утвердилися тенденції, котрі в підсумку сприяли її організаційній самостійності [2].

Наголосимо, що процес повного відокремлення Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини зі складу Польської партії соціал-демократичної Галичини та Силезії був достатньо складним і тривалим. Його можна розподілити на три періоди: перший 1899–1903 рр.; другий – 1903–1907 рр., третій – на 1911–1919 рр. Упродовж усіх періодів існувало приховане чи явне протистояння не лише між двома партіями, а й усередині УСДП між самостійницьким та інтернаціоналістським таборами. Найбільшим подразником непорозумінь і конфліктів між ними стала невирішеність українського національного питання [2, с. 59].

На поглибленні непорозумінь усередині УСДП, між її самостійницькою течією і ППСД, позначилося різне розуміння співпраці з іншими українськими партіями та ППСД, ставлення до формування національних соціал-демократичних партій в Австрії узагалі й Галичині зокрема. Самостійницький табір був прихильником не меншої (якщо не більшої) співпраці з іншими українськими партіями порівняно з ППСД, підтримував створення єврейської соціал-демократичної партії в Галичині та «сепаратизм» чеських соціал-демократів, котрі, до речі, відповідали їм взаємністю. Позиція «інтернаціоналістів» у цих питаннях збігалася з польською.

Однак, незважаючи на сказане, помилково вважати, що партії української та неукраїнської лівці не співпрацювали, тим паче, в умовах недемократичного

законодавства Австро-Угорщини й утисків і дискримінації робітників. Існувало два напрями співпраці: по-перше, з політичними партіями Наддніпрянщини та, по-друге, з польськими політичними партіями. Одразу ж зауважимо: що відносини РУРП – УРП, УСДП із наддніпрянцями виявилися тенденційними. Чи не єдиний виняток – співпраця у видавництвах і Закордонному комітеті РУП [2, с. 59].

Значно ефективнішою була співпраця з польськими соціалістами, яка виявлялась переважно у політичних акціях (страйках, мітингах і под.) [2, с.62]. Так, 23 листопада 1905 р. у Львові відбулась організована спільно польськими й українськими соціал-демократами півторатисячна маніфестація за загальне виборче право. М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень неодноразово виступали на мітингах, котрі організовували польські соціалісти. Загалом лишень у квітні – вересні 1906 р., тобто за півроку, за неповними офіційними даними, українські й польські соціал-демократи провели в Східній Галичині понад 270 мітингів і зборів [2, с. 62].

Попри співпрацю в окремих сферах, на початку ХХ ст. здійснюється поетапне «відокремлення» української лівиці від польської. На конференції УСДП, що відбувалася 27–28 січня 1906 р. у Львові, поборники усамостійнення партії розпочали гостру полеміку з прихильниками її подальшого перебування в організаційних рамках ППСД [2, с. 62]. Уперше постало питання про організацію українських профспілок, а також створення місцевих комітетів УСДП у містах. Тодішні керівники партії сприйняли це негативно. Один із них, Т. Мелень, визнавши у своїй доповіді важливість союзу соціал-демократичної партії з профспілками в набутті політичної вагомості, відкинув можливість створення українських робітничих профспілок, запропонувавши обмежитися заснуванням інституту мужів довір'я у селах, а в містах – культурно-освітніх товариств «Воля» і, як виняток, у повітових центрах – місцевих комітетів УСДП. Свою позицію Т. Мелень аргументував молодістю партії та нечисельністю українського пролетаріату [5, с. 2].

Такі аргументи, однак, не переконали опозиціонерів. Їхній лідер В. Левинський, звинувативши Т. Меленя у праці передусім на ППСД, наголосив: «Коли хочемо бути самостійною партією в повному значенні слова, то мусимо заснувати професійні організації – на яких партія опирається і черпає з них певні матеріальні засоби» [5, с. 2]. Схожою була тональність виступів представника віденської групи УСДП М. Пасічника, залізничника зі Станіславова Файфера [2, с. 62]. Вони пропонували заснувати окремі українські профспілки, видавати газету залізничників не лише польською, а й українською мовами [16, с.36–37]. Буковинець О. Безпалко висловив думку про офіційне визнання самостійності Єврейської соціал-демократичної партії Галичини.

Конференція відхилила всі ініціативи опозиції. Після конференції В. Левинського було усунуто від редагування «Волі». У відповідь опозиціонери з 1 березня 1906 р. почали видавати у Чернівцях тижневик «Земля і воля» («орган української соціал-демократичної партії для сільського робочого люду»). Газета стала трибуною пропаганди ідеї усамостійнення УСДП, створення її партійних осередків у містах, заснування українських профспілок [2, с. 64].

На думку В. Савонюка, «опозиція вирішила в цих умовах піти на фактичний розкол партії, уникаючи його офіційного оформлення» [12, с. 128]. Це був внутрішньопартійний конфлікт, що став прелюдією справжнього роз'єднання партії в 1911 р. Саме як «непорозуміння» 1906 р. і як «розкол» 1911 р. класифікував ці події в УСДП опозиціонер Л. Ганкевич. Основною причиною такої «неприємності» називалось питання про визнання Єврейської соціал-демократичної партії. Під час його розгляду

Т. Мелень нібито вдався «до знасилування свободи слова і думки на соціалістичній конференції, щоб лише не допустити до ухвали того, що впливає з цілої науки соціалізму, а то, що кождий нарід має право про себе рішати і постановляти, для того лишень, що польській партії соціал-демократичній подобається цілком неслухно твердити, що Жиди не мають права бути Жидами» [12, с. 128].

До примирення самостійницький та інтернаціоналістський табори УСДП підштовхнула позиція ППСД на виборах 1907 р. до Державної ради Австрії. На тлі передвиборних дискримінаційних утисків керівництвом ППСД свого М. Ганкевича, в УСДП відбулися події, які сприяли подоланню конфлікту в УСДП та її фактичного усамостійнення. Так, 17–19 лютого 1907 р. на партійній конференції у Львові було прийнято рішення припинити видання «Волі» й перенесення з Чернівців до Львова «Землю і волю» – головного друкованого органу партії, очолену В. Левинським, а також заснувати місцеві комітети і в селах, і в містах Галичини.

Чергова партійна конференція 12–13 червня 1907 р. відбулася у напруженій атмосфері. З основними доповідями на ній виступили представники самостійницької течії: В. Левинський (про політичні завдання партії), Л. Ганкевич (з проектом організаційного статуту). Головною ланкою в партії, згідно з новоприйнятим статутом, стали місцеві комітети; особлива увага приділялася їхньому виникненню у містах. Перший такий комітет засновано 1907 р. у Львові, а 1909 р. вони уже діяли в 11 містах [3, с. 17–34]. Статут і надалі дозволяв подвійне членство в українській і польській соціал-демократичних партіях, але забороняв членам УСДП належати до несоціалістичних політичних організацій.

Нову хвилю напруження в середовищі української лівіці Галичини спровокувала праця Ю. Бачинського «Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині». У ній проаналізовано українсько-польські відносини на міжпартійному рівні крізь призму боротьби за робітництво. Учений детально охарактеризував різноманітні способи протидії ППСД усамостійненню УСДП. Книга та її автор стали об'єктом пильної уваги не лише соціал-демократів Галичини і Буковини, а й усієї Австрії, підросійської України, а також інших партій і політичних діячів. Зміст цієї праці Ю. Бачинського, без перебільшення, став основною темою двох партійних зібрань українських соціал-демократів упродовж 1911 р. – конференції (29 січня) і IV конгресу (3 – 4 грудня) у Львові.

На конференції, яка відбулась із порядком денним «Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині», ідеї брошури одержали практично одноголосне схвалення і стали стрижнем її резолюції, де у «ненормальності» відносин між українською та польською соціал-демократичними партіями у Східній Галичині звинувачувалася ППСД. Але вже на IV конгресі відносини українських і польських демократів піддалися новій ревізії, що фактично спричинило поділ УСДП на «націоналістів» (самостійників) та «інтернаціоналістів», а також розпад партії [2, с. 66].

Проте у 1911 р., після поразки на виборах до парламенту, IV конгрес на розгляд делегатів виніс два проекти резолюцій. Перший запропонував Т. Мелень: «Конгрес опрокидує брошуру Юліана Бачинського п.з.: «Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині», як шкідливу для нашої партії» [17]. Другий внесли В. Левинський та І. Сіак: «Конгрес не годиться з особистими випадками Ю. Бачинського, зробленими ним в його брошурі на адресу М. Ганкевича і С. Вітика» [17]. Під час поіменного голосування за перший проект резолюції проголосувало 40

делегатів(повноваження 13 з них легітимацийна комісія визнала недійсними), а за другий – 38 делегатів [2].

«Польські товариші» шукали підтримки у відомих діячів австрійської соціал-демократії, зокрема в О. Бауера. У березні 1911 р. у місячнику «*Der Kampf*» («Боротьба») той надрукував замітку з промовистою назвою «Інтернаціонал націоналістів». Автор наголошував: «взаємних відносинах соціал-демократичних партій» Ю. Бачинського містяться «гвалтовні напади не лише проти польських товаришів, але також проти тої частини української партії, що ведена Ганькевичем і Вітиком, стремить удержати український пролетаріат в тіснім союзі з польськими робітниками» [1, с. 270]. Ю. Бачинський відповів брошурою «Зразок публіцистичної несовісности: відповідь О. Бауерови» (1912 р.), знову виявили послідовність і принципівість у відстоюванні й захисті українських національних інтересів у європейському соціал-демократичному русі. Однак у запалі полеміки він відкинув і слушні думки австрійського соціал-демократа. З приводу розколу в УСДП з О. Бауером полемізував і В. Левинський [7].

У двох таборах УСДП, самостійницькому й інтернаціоналістському, усвідомлювали, що «розкол відбився недобре в життю партії» [3, с. 17–22]. Попри взаємні образи, відомі партійці прагнули до відновлення єдності партії, збереження її впливу в суспільстві. Показовий у цьому сенсі є лист О. Безпалка до В. Левинського. «Може нікому стільки кривди не зробила Вітикова банда, яко мені, – зізнався він, – та я ні на хвилину не забуваю, що й за «Вітиками» є українські робітники, яких ми не сміємо від себе відчужувати. Можете межі собою і Вітиком і Меленем не шукати зв'язку, та діло так треба вести, щоби все було можливо злучити український пролетаріат в одно» [15, арк. 18].

Урешті-решт, цей підхід сприяв подоланню розколу в партії, відновленню її єдності. 1 – 2 березня 1914 р. у Львові на V конгресі УСДП, скликаному об'єднаними перед тим керівними органами обох її частин [15, арк.22]. Після дискусії 72 делегати з'їзду ухвалили запропонований Ю. Бачинським новий статут партії, вирішили видавати замість «Вперед» та «Землі і волі» новий часопис «Праця» – спільний орган партії. Головою Тіснішої управи став В. Темницький. Це був останній з'їзд УСДП перед Першою світовою війною.

Отже, українсько-польські відносини у партійному розрізі вирізнялися конфронтаційністю, боротьбою за електорат Східної Галичини. З кінця XIX ст. між українськими та польськими соціалістичними партіями точилася гостра боротьба за вплив на профспілкові організації, які об'єднували значну частину робітництва краю. Усамостійнення УСДП, намагання партії скласти конкуренцію ППС призвело до ще більшого розходження у лівому таборі Галичини.

Список використаної літератури

1. *Бауер О.* Інтернаціонал націоналістів: огляд соціалістичної преси / О. Бауер // Наш голос. – 1911. – Ч. 5.
2. *Бегей І.* Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи / І. Бегей. – Л.: [б. в.], 2005. – 350 с.
3. *Ганкевич Л.* З минулого нашої партії : матеріали до історії УСДП / Лев Ганкевич // Календар «Вперед» : 1920. – Л.: [б. в.], 1920. – С. 17–34.
4. *Грицак Я.* Дух, що тіло рве до бою... : Спроба політичного портрета Івана Франка / Я. Грицак. – Л.: Каменярь, 1990. – 179 с.

5. Друга конференція української соціал-демократичної партії // Воля. – 1906. – 1 квіт.
6. *Жерноклеєв О.* Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006.
7. *Левинський В.* Розкіл української соціал-демократії / В. Левинський // Вперед. – 1912. – 9 трав. – Ч. 20; 23 трав. – Ч. 21; 8 черв. – Ч. 22.
8. Народ. – 1895. – Ч. 5.
9. Народ. – 1895. – Ч. 6.
10. *Павлик М.* В справі робітничого руху в Галичині / М.Павлик // Народ. – 1892. – Ч. 13 – 14.
11. Парти́йна конферен́ція УСДП. По конференції // Земля і воля. – 1911. – 5 лют. – Ч. 5.
12. *Савонюк В.* До історії першого розколу в УСДП (1906 – 1907 роки) / В. Савонюк // Студії політолог. центру «Генеза». – 1995. – № 2. – С. 128–136.
13. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 7, спр. 4479.
14. ЦДІАЛ України, ф. 387, оп. 1, спр. 13.
15. ЦДІАЛ України, ф. 387, оп. 1, спр. 39.
16. *Чернецький А.* До історії українського професіонального руху / А. Чернецький // Календар «Впереду». – 1920. – С. 36–37.
17. IV Конгрес УСДП // Земля і Воля. – 1911. – 30 грудня. – Ч. 37.
18. *Himka J.-P.* Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890) / J.-P. Himka. – Cambridge, 1983. – 244 p.
19. Praca. – 1890. – 22 listopada.
20. *Tomczyk R.* Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s.

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

UKRAINIAN AND POLISH LEFT IN GALICIA: DIALOGUE AND CONFRONTATION (LATE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)

Igor Begej

*Lviv Institute of Banking
Banking University National Bank of Ukraine,
department of Social Sciences,
st. Sichovuch Strilciv, 11, Lviv, 79005, Ukraine
e-mail: begej@i.ua*

Analyzed the relationship of Polish and Ukrainian political parties of the left spectrum in Galicia late XIX – early XX century. The features of their development, common and distinctive features, social base, attitude to Ukrainian national cultural movement.

Key words: socialism, Galicia, confrontation the Russian-Ukrainian radical party (RURP), Ukrainian social democratic party (USDP), the Polish party social democratic (PPSD).

**УКРАИНСКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ЛЕВИЦА В ГАЛИЧИНЕ: ДИАЛОГ И
ПРОТИВОБОРСТВО (КОНЕЦ XIX В. – НАЧАЛО XX В.)****Игорь Бегей**

*Львовский институт банковского дела Университета банковского дела
Национального банка Украины,
кафедра общественных наук
ул. Сичовых Стрильців, 11, г. Львов, 79005, Украина
e-mail: bezej@i.ua*

Анализируются отношения польских и украинских политических партий левого спектра в Галичине в конце XIX – начале XX в. Характеризируются особенности их развития, общие и отличительные признаки, социальная база, отношение к украинскому национально-культурному движению.

Ключевые слова: социализм, Галичина, противоборство, Русько-украинская радикальная партия (РУРП), Украинская социал-демократическая партия (УСДП), Польская партия социал-демократическая (ППСД).

УДК: 316.334.3:327.3

КОНЦЕПТ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ РЕАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН

Олександр Білоусов

*Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського”, кафедра політичних наук і права
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, Одеса, Україна
e-mail: pпри_politolog2010@mail.ru*

Розглянуто основні підходи до розуміння концепту громадської участі у контексті демократичних перетворень в країнах. Проаналізовано основні прояви цього поняття і його ознаки у політичній практиці сучасних країн.

Ключові слова: громадська участь, громадянське суспільство, демократичний розвиток, політична влада, демократичні інститути, суспільна думка.

У сучасній політичній науці існує два основні підходи щодо бажаних масштабів політичної участі. Прихильники розширення політичної участі вважають, що це надійний шлях легітимації політичної влади, усунення насильства у процесі розв'язання політичних проблем та засіб для введення у певні рамки конкурентної боротьби між різними політичними силами. А на думку прихильників демократичного елітаризму, надмірне розширення політичної участі, навпаки, становить загрозу демократичним інститутам. Вони вважають, що політичну участь треба звести до мінімуму, щоб зберегти інструменти прийняття рішень у руках тих, хто краще поінформований і може ефективніше підтримувати демократичні цінності.

Що ж стосується плюралістичної демократії, то ця теорія є компромісом між теоріями партисипаторної та елітарної демократії. Основні її положення були розроблені у працях М. Вебера, Й. Шумпетера, А. Бентлі, Р. Дала, С. Ліпсета, К. Дойча та ін. Вони доводять, що за виключенням широких, загальносистемних трансформаційних процесів, якими, наприклад, є національно-визвольні рухи, народ не може виступати єдиним суб'єктом політичної дії, бо є вкрай неоднорідною спільнотою, поділеною на конкуруючі групи за інтересами. Це унеможливує досягнення «спільної волі», прихід до ідеалу «народного блага». Тому сучасна демократія не може бути просто владою народу, системою правління на основі його безпосереднього волевиявлення, а повинна стати механізмом представництва суперечливих інтересів для їх подальшого узгодження. Демократія у такому варіанті має здійснюватися не народом, а компетентними його представниками, здатними приймати виважені політичні рішення.

Вагомим підтвердженням того, що концепт громадянської участі є одним із головних складників сучасної демократії може бути не лише його щонайширше застосування у теоретичних працях світової політичної думки, але й використання даного концепту як конкретного індикатора рівня реального демократичного розвитку країн світу у різноманітних прикладних дослідженнях, рейтингах тощо.

Розроблений впливовим британським тижневиком «*Economist*» Індекс демократії для 167 країн також розглядає одним із її засадничих показників участь громадян у прийнятті рішень. До низки критеріїв, за якими обчислюють цей індекс, окрім виборчого

процесу та плюралізму, функціонування уряду, коли йдеться про демократичні принципи прийняття рішень, політичної культури та громадянських свобод, відносять і такий, як політична участь [2, с. 24–26]. Його оцінка відбувається за такими конкретними аспектами :

- участь виборців у парламентських та президентських виборах (кількість виборців, пропорційно до кількості громадян, які мають право голосу);
- автономія та здатність етнічних, релігійних та інших меншин впливати на політичний процес;
- представництво жінок у парламенті;
- розширена політична участь (членство у політичних партіях та громадських організаціях);
- громадянська залученість, інтерес громадян до політики;
- готовність населення брати участь у легальних демонстраціях;
- зусилля влади, спрямовані на заохочення політичної участі [3, с. 3].

Не оминув своєю увагою питання громадянської участі і проект «Політичний атлас сучасності». Він був розроблений для створення багатомірної класифікації 192 країн із використанням індексів державності, зовнішніх та внутрішніх загроз, потенціалу міжнародного впливу, якості життя, інституційних засад демократії. «Політичний атлас сучасності» враховує показник участі при обрахунку індексу інституційних засад демократії. Цей індекс відображає реальні можливості громадян впливати на розв'язання питань, які стосуються їхніх інтересів.

У межах проекту «*Polity*» (зокрема йдеться про одне із останніх досліджень у межах цього проекту – «*Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions*») запропоновано методологію створення класифікації політичних режимів. Автори вказаного проекту також розробили критерії оцінки державної влади із використанням порівняльного кількісного аналізу. У цьому дослідженні визначено особливості різних типів політичних режимів та здійснено відповідне ранжирування 162 країн, населення кожної з яких перевищує 500 тис. осіб. При цьому проект «*Polity*» визначає рівні демократії та автократії для кожної країни, використовуючи інформацію про її політичні інститути та процеси. Показово, що автори даного проекту вказують на конкурентну та деліберативну політичну участь як важливий критерій консолідованої демократії [4].

Серед прикладних політичних країнознавчих досліджень, які оперують якісними та кількісними показниками, варто звернути увагу і на Індекс трансформації Фонду Бельтерсманна (ВТІ). Він включає так званий індекс статусу (що відображає політичні та економічні трансформації, а саме: рівень розвитку демократії та ринкової економіки) та «індекс управління» (йдеться про політичне управління трансформаційними процесами). Індекс трансформації Фонду Бельтерсманна та Центру прикладних політичних досліджень використовують для оцінки політичних, соціальних, економічних перетворень та процесу прийняття рішень у суверенних країнах із населенням більше 2 млн. чол., які ще не досягли консолідованої демократії та у яких триває процес становлення ринкової економіки, а також у Бахреїні, Ботсвані, Естонії, Косово, Маврикії, Чорногорії та Катарі. Індекс трансформації Фонду Бельтерсманна відображає рівень розвитку демократії, рівень розвитку ринкової економіки та якість політичного управління. У вказаному дослідженні при обчисленні «індексу управління» приділено увагу такому аспекту, як процес прийняття політичних рішень. При обрахунку «індексу статусу» кожної із країн одним із показників є показник політичної трансформації (критерієм для оцінки якого, окрім рівня суверенітету держави, верховенства права,

стабільності демократичних інститутів, політичної та соціальної єдності, є також і рівень політичної участі).

Своєю чергою, політичну участь серед інших політичних критеріїв (яких для обчислення індексу ВТІ використовують 5) оцінюють за такими індикаторами:

- вільні та чесні вибори;
- ефективність діяльності обраної влади, ефективність урядування;
- права на об'єднання у політичні та неполітичні організації;
- свобода висловлювань [5].

На думку автора статті, надзвичайно значним гносеологічним потенціалом у дослідженні як громадянської участі взагалі, так і її новітніх форм, породжених процесами формування інформаційного суспільства, зокрема, володіє поняття «громадянських практик», яке останнім часом стало досить широко та успішно застосовуватися у вітчизняній науці. Теоретико-методологічні підстави вживання даного поняття спирається на досить усталену дослідницьку традицію, адже існуюче розмаїття різних інтерпретацій поняття «практика» розмежується лише за баченням продукування усталеної поведінки людей, натомість у науковому співтоваристві простежується спільне розуміння цієї категорії як однієї з центральних у суспільних науках для позначення сукупності соціальних дій, які зумовлюють нові способи мислення індивідів у традиційних культурах, формують відчуття ідентичності та упорядковують соціальні відносини, визначають як конфігурацію соціальної структури так і форми соціальних інститутів. Зазвичай, усі відомі соціальні практики поділяють на інституціоналізовані та неінституціоналізовані, виокремлюючи при цьому їхню легітимувальну функцію.

У даному контексті, досліджуючи вплив інформаційного суспільства на еволюцію громадянської участі, доречно використовувати поняття «громадянські практики» через те, що найчастіше воно використовується для позначення сукупності дій, які під впливом різних детермінантів усталюються і поступово заповнюють неінституціоналізований простір з можливістю трансформувати політичні структури та соціальні відносини.

Відомий український дослідник О. Резнік обґрунтовує евристичну цінність поняття «громадянські практики», яким він продуктивно послуговується у своїх дослідженнях в якості однієї з центральних категорій, наступним чином: «Через громадянські практики виявляється феномен громадянськості – усвідомлення громадянином своїх прав та обов'язків у житті країни, створення умов для якнайповнішого розкриття всього потенціалу людини, її творчого самовираження. В процесі інституалізації публічної сфери як неформальної мережі для обміну інформацією та точками зору, яка відтворюється через комунікативну дію, її суб'єкти набувають навичок формувати та оприлюднювати свої погляди, продукуючи таким чином громадянські практики. З іншого боку, поступово у політичній владі формується здатність сприймати та дослухатися до громадської думки. Таким чином, громадська думка через громадські практики набуває контролюючих функцій. Саме тому громадянські практики можна розглядати як систематичні, відтворювані та постійні дії різних соціальних суб'єктів (індивідів і груп) у публічній сфері, які є формою реалізації їхніх власних інтересів і за умов вагомої сукупності здатні перетворювати соціальні та політичні інститути» [1, с. 287].

При цьому, суб'єктами громадянських практик можуть бути як індивіди, так і групи, оскільки громадянська активність структурується за формами залученості,

залежно від яких доцільним є індивідуальний та колективний спосіб обстоювання власних інтересів. За характером дії та типом суб'єкта громадянської активності можна виділити загалом три види практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні, так і тимчасові колективні форми дій у громадсько-політичній сфері; практики контактування громадян з установами і організаціями, які передбачають звернення до установ з метою захисту власних інтересів; кооперативні (колективні, організаційні) практики громадян, які є систематичними та постійними діями добровільно об'єднаних в асоціації людей задля спільної реалізації своїх інтересів.

У вже цитованому вище дослідженні О.Резніка була сформульована концептуальна схема зумовленості громадянських практик. За висновками його дослідження, вона є матеріалізованим втіленням соціальних відносин через інституціоналізовані чи неінституціоналізовані форми вираження. Це втілення можливе за наявності відповідних структурних, ресурсних та соціально-психологічних чинників. Аналіз досвіду емпіричних досліджень різних форм громадянської активності, проведений О.Резніком, виокремив найдієвіші моделі їхньої детермінації. До таких цитований автор відносить: 1) модель громадянського волонтаризму, яка охоплює як суб'єктивні соціально психологічні, так і об'єктивні соціально-економічні чинники; 2) модель структурних розколів пояснює зумовленість громадянських практик проявами солідарності та ідентифікації з різними соціальними групами, які утворилися в суспільному розвитку певного суспільства; 3) модель соціального капіталу здебільшого пояснює діяльність у громадських організаціях, оскільки накопичення довіри до людей, відчуття спільноти, сусідської єдності, громадянської компетентності утворює відповідний соціальний ресурс.

Громадянська участь, досліджувана через громадянські практики за умови системного поєднання усіх трьох вище вказаних моделей, демонструє безумовний зв'язок своєї мотивації із існуючою соціальною структурою певного суспільства. Такий зв'язок полягає, передусім, у мотивації громадянської активності відповідними конкретними соціальними ідеалами, інтересами та потребами та системою соціальних цінностей у цілому.

Взаємодія між різними формами і проявами громадянської участі, у свою чергу, дозволяє більш рельєфно бачити і взаємодію між її суб'єктами. Остання у дослідженні О.Резніка розкривається як система інтеракції суб'єктів різного рівня: «Соціальна стратифікація за різними ознаками завдяки багатьом обставинам зумовлює суперечності між інтересами соціальних груп. Проблеми реалізації соціальних інтересів неминуче спонукають до ідентифікації та солідарності індивідів. Відтак, соціальні розмежування стають чинниками громадянських практик, оскільки соціальні розколи, які спричиняють групову ідентифікацію, здебільшого мають соціально-політичний характер. Водночас, позаяк соціальні відносини виступають як конкретні взаємини людини та інституцій, у цій площині вирізняються статусні відносини, а розподіл соціальних статусів у суспільстві створює структурні розмежування, які, своєю чергою, впливають на реалізацію потреб людей. Ці потреби можуть мати ситуативний, індивідуальний характер і не обов'язково передбачають ідентифікацію з групою» [1, с. 289].

Однак не завжди усвідомлення соціальних інтересів, спричинених соціальними розколами, стимулює громадянську активізацію. Адже лише за умови зростання активістських цінностей, виникає ідеологічне підґрунтя для реалізації соціальних потреб та інтересів і відбувається політична ідентифікація. При цьому зростає суб'єктивне усвідомлення власної політичної компетентності та громадянського обов'язку, а віра у

власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками для того, щоб люди почали діяти. Відтак, коли важливість громадянського обов'язку переважає власні егоїстичні погляди на життя, з'являються передумови ідентифікації та солідарності з референтною групою, знижується міжособистісна недовіра, відбувається емоційне насичення особистісних відносин. На інтенсивність громадянських практик, за О. Резніком, також впливають особистісні чинники самоактуалізації людини у соціальному житті, а саме самоповага, контроль над ситуацією, схильність до домінації, невимушеність у соціальних взаємодіях тощо. Принципово важливо при цьому, що міра свободи дій як показник громадянськості практик визначається ступенем економічної незалежності індивідів, а інакше ці дії виражатимуть волю не стільки їх самих, скільки тих, від кого вони в даний момент отримали ресурс. Цілковито доведено, що, завдяки незалежному соціо-економічному статусові, індивід стає рішучішим. Це, своєю чергою, зумовлено накопиченням активістських ресурсів – наявністю вагомого практичного досвіду, навичок, що є важливим джерелом повторюваності дії.

За умов стабільності підтримка індивідом політичної системи ґрунтується на інтеріоризації норм та цінностей, продукованих цією політичною системою. Це відбувається шляхом спрямування індивідом своїх експресивних (ідентифікація), моральних (легітимність) та інструментальних (задоволеність) настанов на об'єкти системи. Однак, у період трансформацій, коли, за образним висловом О. Резнікова, під впливом соціальної аномії «оголюється» нормативний каркас політичної системи, громадянські практики як повторювані та відтворювані дії стають важливим регулятором політичного життя.

Оскільки об'єктом громадянських практик є політичні інститути та соціальні відносини у суспільстві, то у перехідному суспільстві подвійна інституціоналізація накладає свій відбиток на соціальні відносини. О. Резнік відслідковує досить чіткий причинно-наслідковий зв'язок подібних соціальних перетворень (властивий, зокрема, і українському суспільству): «Внаслідок того, що у перехідному суспільстві довіра людей поширюється виключно на інститут сім'ї, домінує родова фрагментована мораль, соціальні відносини базуються переважно на «сімейності», яка стає визначальною в економічних, побутових та інших сферах життя. Це, звичайно, гальмує впровадження дієвих реформ. Однак, вимушені трансформації змушують політичні еліти лібералізувати правовий простір. За цих умов традиційні стратегії поведінки населення стають неефективними, оскільки нові правила спонукають активних соціальних суб'єктів розширити перелік власних домагань. Виокремлюються найдієвіші стратегії поведінки, які можуть стати визначальними у створенні соціальних інститутів. Перспектива переходу такого суспільства до неамбівалентної соціальної системи пов'язана з поширенням громадянських практик, які мають сприяти формуванню громадянського суспільства» [1, с. 291].

Важливість громадянських практик у процесі політичної інституціоналізації визначається їхньою функціональною спроможністю впливати на громадську думку решти населення та активно протидіяти чи сприяти політичним рішенням влади, виявляючись індикатором рівня реального демократичного розвитку країн.

Список використаної літератури

1. *Резнік О.* Громадянські практики в перехідному суспільстві : чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 364 с.
2. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>
3. *Kekic L.* The Economist Intelligence Unit's index of democracy [Електронний ресурс] / Laza Kekic // The world in 2007. – 11 p. – Режим доступу : http://www.economist.com/media/pdf /DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf.
4. Polity IV Project : Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2008 Monty G. Marshall, Director [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
5. Transformation Index ВТІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bertelsmann-transformation-index.de/en/bti/>.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE CONCEPT OF CIVIL PARTICIPATION AS INDICATOR LEVEL REAL DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF STATES

Alexander Bilousov

*Public institution of « South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, department of political sciences and right
Str. Staroportofrankovskaya, 26, 65020, Odessa, Ukraine
e-mail: pnpu_politolog2010@mail.ru*

The basic going is considered near understanding of concept of the civil participating in the context of democratic transformations to the countries. The basic displays of this concept and his sign are analysed in political practice the modern states.

Key words: civil participation, civil society, democratic development, political power, democratic institutes, public opinion.

КОНЦЕПТ ГРАЖДАНСКОГО УЧАСТИЯ КАК ИНДИКАТОР УРОВНЯ РЕАЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН

Александр Билюсов

*Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», кафедра политических наук и права
ул. Старoportofrankovskaya, 26, 65020, Одесса, Украина
e-mail: pnpu_politolog2010@mail.ru*

Рассмотрены основные подходы к пониманию концепта гражданского участия в контексте демократических преобразований в странах. Проанализированы основные проявления этого понятия и его признака в политической практике современных государствах.

Ключевые слова: гражданское участие, гражданское общество, демократическое развитие, политическая власть, демократические институты, общественное мнение.

УДК 323.174:321.7

АКТОРИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОЇ УЧАСТІ В ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Світлана Була

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: bula_sv@ukr.net*

Визначено акторів локальної демократії й особливості їхньої діяльності в перехідний період. Установлено: до акторів локальної демократії належить передовсім територіальна громада, яка постає політичною спільнотою і діє через асоціативні та неасоціативні групи; до групи неасоціативних акторів самоврядного процесу – об'єднання людей, котрим властивий безпосередній персональний контакт, неформальні зв'язки, але не властива чітка організаційна структура; до асоціативних акторів самоврядного процесу – легальні об'єднання й асоціації, що мають організаційну структуру й апарат та виражають тих чи інших приватних інтересів.

Ключові слова: локальна демократія, актори локальної демократії, громадських дорадчих комітетів, громадські експертизи, участь громадян, соціальне замовлення.

Сучасний стан локальної демократії визначається розвитком демократії загалом і традиційно розглядається як інститут демократії, що виявляється через механізм зворотних зв'язків між людиною, територіальною громадою й органами публічної влади, котрі територіальна громада й формує. На відміну від органів державної влади локальній демократії притаманний тісніший зв'язок із громадянином. Ключовою ланкою механізму демократії та формування спільного інтересу і спільної волі стає публічна сфера – постійний форум загальнонаціональних дискусій та обговорень, арена спільної діяльності громадян, спрямована на досягнення спільних цілей. При чому в публічній сфері діють і громадяни, інститути громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування.

За ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою і безпосередньо, і через органи місцевого самоврядування. А ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює право членів територіальної громади ініціювати розгляд у відповідній раді (у порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, що належить до відання місцевого самоврядування. Це питання, пов'язані з управлінням майном, яке перебуває у комунальній власності; затвердження програм соціально-економічного й культурного розвитку, встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону, забезпечення організації місцевих референдумів та їхня реалізація; утворення органів самоорганізації населення.

Аксиома відкритості влади стає одним з варіантів контролю влади громадськістю. Так, на думку Е. Тоффлера, «за демократичного управління суспільством головною має стати «демасифікація» впливу кожного окремого громадянина на владу. І найближчими роками матимемо змогу спостерігати нові типи взаємодії; зокрема, розвиток зв'язків з громадськістю також демонструє експлуатацію саме зворотного зв'язку від населення до влади, коли влада стає принципово залежною від інтересів населення» [16, с. 345].

До чинників забезпечення відкритості належать різні форми інформаційних стратегій. Громадські організації, внаслідок тісних зв'язків із населенням, добре розуміють, чого саме бажають споживачі, виборці, громадяни. В ідеалі вони є виразником думок громадян і постачальниками інформації. Основне завдання громадських об'єднань полягає в тому, щоб забезпечувати можливості громадянам виявляти ініціативу, здатності до розгляду політичних питань на суспільну користь.

У демократичних західноєвропейських державах найпоширеніші такі форми співпраці громадськості й влади: інформування громадськості; консультації; громадські дорадчі комітети; круглі столи; опитування громадської думки; фокус-групи; громадські слухання; збори громадян. Новою формою взаємодії з громадськістю для органів місцевого самоврядування стало створення громадських дорадчих комітетів. На місцевому рівні громадські дорадчі комітети:

- підвищують якісний і кількісний виміри участі громадськості в місцевому управлінні, будуючи у такий спосіб місток довіри між владою та громадянами, посилюючи громадянське суспільство, надають владі конкретні й видимі методи реалізації зобов'язань перед громадськістю бути прозорою та повністю демократичною;
- залучають технічні навички та думку громадськості для розв'язання проблем місцевого управління;
- створюють для громадян форум, де вони можуть інформувати один одного, розвиваючи діалог, необхідний для вирішення конфліктів;
- посилюють комунікацію між законодавчою і виконавчою гілками влади, між урядом і громадськістю та різними гілками місцевої влади;
- становлять джерело нових думок, ідей і альтернатив для обраних і призначених службовців; допомагають знизити напругу та деполітизувати процес управління [9, с. 257].

Громадські дорадчі комітети сприяють передусім взаємодії і взаємовпливу ради і громадськості, допомагають їм спільно знайти способи розв'язання проблемних питань, розробити подальшу політику місцевого розвитку.

Опитування громадської думки також має важливе значення. Воно здійснюється в декількох видах: інтерв'ю безпосередньо; інтерв'ю телефоном; опитування поштою і под.; за об'єктом – опитування експертів або ключових інформантів; споживачів послуг; широкого загалу населення та ін. Опитування громадської думки є відносно пасивною формою вивчення побажань громадян через анкетування. Таку форму використовують, переважно тоді, коли виникає потреба з'ясувати якість наданих послуг або вивчити доцільність ухвалення того чи іншого управлінського рішення.

Фокус-групи, як і опитування громадської думки, призначені для збору інформації щодо інтересів населення. Однак це – інтерв'ювання невеликих груп населення з питань, котрі цікавлять усю громаду.

Важливими й такі форми взаємодії ради з громадськістю, як громадські та громадсько-фахові експертизи проектів і програм, що на місцевому рівні здійснюють напрацювання програм соціально-економічного розвитку території.

Громадську експертизу здійснюють, зазвичай, представники громадських рухів та об'єднань. За організацією здійснення вона може бути двох видів:

1. Проект програми надається широкому загалові громадських об'єднань. На першому етапі законопроект чи програму розсилають поштою або розміщують на веб-сайті організації-розробника. На другому - організація отримує висновки також поштою або на своєму сайті. Щодо подальших дій, існує два варіанти: після реалізації другого

етапу співпраця припиняється й організація на основі одержаних результатів доробляє зазначені документи; із представників організацій, котрі брали участь у першому турі експертизи, створюється робоча група, яка і далі працює над документами до цілковитого їх прийняття та впровадження у життя у вигляді закону або державної програми дій.

2. Проект програми пропонується на розгляд заздалегідь створеній робочій групі з представників громадськості, що й доопрацьовує документ. У цьому варіанті простежуємо лише один недолік: рада, яка розробляла документ, може створити робочу групу з тих осіб, котрі лояльно ставитимуться до документа загалом та окремих дискусійних його аспектів, що потребують прискіпливішого погляду [4, с. 338].

Громадські слухання здебільшого є офіційним засіданням місцевого органу влади стосовно проведення того чи іншого заходу чи розв'язання певної проблеми, яка торкається усієї громади і розв'язок якої неминучий. Після подій 2004–2005 р. ця форма постала у вигляді громадська ініціативи, що дає змогу територіальній громаді впливати на процес важливих для неї справ. Громадські слухання – головний інструмент обговорення рішень, які приймає місцева влада. Посадові особи повинні прислухатись до пропозицій громадян, аналізувати їхні коментарі та виступи під час прийняття рішень, оскільки такий принцип вагомий для створення атмосфери легітимності й успіху громадських слухань.

Важливий елемент локальної демократії – діяльність первинних ланок самоврядування – квартальних, вуличних, будинкових комітетів, котрі в сучасному лексиконі місцевого самоврядування отримали назву «органи самоорганізації населення». Це – громадська представницька форма місцевого самоврядування. Їх утворює населення мікротериторії (мікрорайону, житлового комплексу) для самостійного розв'язання під свою відповідальність питань місцевого значення, беручи до уваги інтереси населення відповідної території, згідно зі законами і локальними нормативними актами, з використанням власних і залучених матеріальних і фінансових ресурсів [2, с. 5]. Такі органи не є органами всієї сільської, селищної або міської громади. Це – органи жителів села, селища, міста, які становлять складову територіальної громади, тобто мешканців мікрорайону, вулиці, населеного пункту, що перебуває у межах адміністративних кордонів міста. Вони не мають власної компетенції, їхній діяльності притаманний дозвільний характер, оскільки лише відповідна місцева рада може наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Водночас органи самоорганізації – самостійна ланкою локальної демократії, яка має свої завдання, цілі, функції та повноваження. Органи самоорганізації у вигляді частини місцевого самоврядування для територіальних громад, її органів та посадових осіб становить серйозну опору в розв'язанні багатьох місцевих проблем. Хоча вони і створюються з дозволу місцевих рад, але лише за ініціативою місцевих жителів на засадах добровільного волевиявлення. Їхня поява не є обов'язковою, бо ініціатива постає знизу, від самого населення [2, с. 7]. Серед основних завдань таких утворень:

- організація дозвілля і робіт з благоустрою, озеленення й утримання в належному стані дворів, вулиць, площ, здійснення контролю за експлуатацією та обслуговуванням населення підприємствами й організаціями;

- участь у розгляді скарг і пропозицій громадян;

- оперативне волевиявлення громадської думки щодо рішень органів влади й управління, які входять з клопотанням до відповідних органів державної влади про

надання допомоги інвалідам, малозабезпеченим громадянам та іншим особам, котрі потребують соціальної допомоги.

Деякі великі міста України вже мають досвід роботи з утворення органів самоорганізації населення, але часовий період їхнього функціонування невеликий. Тож аналізувати ефективність такого досвіду, мабуть, зарано. Адже вони ще не мають суспільної підтримки стосовно розв'язання питань місцевого значення, не стали рушійною силою в удосконаленні й розвитку системи місцевого самоврядування, тому самоорганізація населення затребувана наразі самою системою місцевого самоврядування України. Цієї думки дотримується колишній голова Комітету Верховної Ради з державного будівництва та місцевого самоврядування А. Матвієнко. Він вважає, що органи самоорганізації населення могли б стати первинними органами територіальної громади, але великі можливості, які переховує в собі самоорганізація населення, на жаль, фактично не використовуються [11].

Щодо зборів громадян, то вони дають змогу територіальним колективам обговорювати питання місцевого значення й ухвалювати владні рішення. Вони є важливим способом участі громадян у здійсненні різноманітних самоврядних функцій, методом підвищення рівня відповідальності у здійсненні місцевого самоврядування, вираження ініціативи, зростання й удосконалення політичної культури. Одночасно вони слугують засобом громадського контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування [17, с. 137]. Загальні збори можуть відбуватися на рівні своєрідних «мікрогромад» – будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів усередині села, селища, міста. Загальні збори постають вищим органом влади щодо будинкових, вуличних, квартальних комітетів, які їм підзвітні й підконтрольні.

В умовах вітчизняного державного будівництва питанням громадських ініціатив, самоорганізації та суспільної самодіяльності населення законодавець приділяє чимало уваги. Відомий учений Ф. Фукуяма констатував: «Здорова капіталістична економіка спирається насамперед на досить високий рівень соціального капіталу громадянського суспільства, що сприяє підвищенню самоорганізації в бізнесі, корпораціях і подібних структурах. Сама тенденція до самоорганізації життєво необхідна для ефективної діяльності демократичних політичних інститутів» [12, с. 365–366]. Використовуючи правовий, організаційний, інституціональний, інформаційний та інші ресурси, в Україні вдалося сформулювати початкову нормативно-правову базу, яка зумовлює право громадян на розвиток цих складових парадигми здійснення самоврядування і забезпечує захист від посягання на нього. Утім, реальне гарантування локальної демократії та ефективність функціонування самоврядного процесу потребують не стільки формалізації такого права громадян, котрі в насправді захищені законодавством, хоч і не завжди бездоганного, скільки їхнього формування. Мається на увазі, як саме в сучасному українському суспільстві подолати байдужість до інтересів громади і розбудити у громадян ініціативу скористатися наданим державою правом облаштовувати власне життя спільними зусиллями. Ця ситуація ускладнюється й унаслідок нестачі необхідних для цього локальних нормативних актів, які повинні конкретизувати законодавчі положення з реалізації механізмів громадської участі на місцях, а також низький рівень поінформованості громадськості стосовно реалізації своїх конституційних прав.

Проблема полягає ще й у тому, що лише частина міст України має затверджені Статути, де врегульовано форми локальної демократії – проведення громадських слухань, загальних зборів громадян і впорядковано загальну процедуру громадських ініціатив. У зв'язку з цим члени територіальних громад не мають змоги брати участь в

управлінні місцевими справами та співпрацювати з владою й обмежуються лише разовими акціями на зразок спільних семінарів, прес-конференцій, які торкаються лише певних актуальних питань, пов'язаних з якістю життя в тому чи іншому населеному пункті. Окрім цього, доцільно закріпити на законодавчому рівні положення про те, що ініціатором слухань має бути не лише міський голова й обласна чи районна у місті рада, постійні депутатські комісії, а й об'єднання громадян та безпосередньо громадяни за місцем проживання. Варто також передбачити можливість звернення громадян до суду під час звільнення посадовими особами розгляду рішень громадських слухань. Це дало би змогу громадянам впливати на якість послуг та ухвалення рішень на локальному рівні.

У демократичному суспільстві саме громадськість планує роботу органів державної влади; опікується системою взаємодії з владою, здійснює моніторинг громадської думки, налагоджує і підтримує двосторонні відносини між владою та громадськістю, повністю і своєчасно інформує громадськість про дії влади. Саме громадська участь допомагає запроваджувати громадський контроль та партнерство. Громадська участь особливо важлива у контексті розв'язання локальних проблем. Ідеться про ініціативу як про рушійну силу трансформування особистих інтересів громадян в інтереси громади. Інакше кажучи, про зацікавленість членів громади в облаштуванні свого життя, відстоюванні й захисті власних прав у контексті реалізації соціально-економічних, побутових, культурних інтересів усієї громади [6, с. 298–299].

Україна має досвід активної співпраці органів місцевого самоврядування з населенням. Це хоч і засвідчує приклад реального та дієвого місцевого самоврядування, але ще не стало постійною практикою для кожного органу місцевого самоврядування в нашій державі. На жаль, не всі адміністративно-територіальні одиниці України використовують можливості, надані вітчизняним законодавством. Серед причин виокремлюють:

- небажання органів місцевого самоврядування та їхніх представників співпрацювати з населенням;
- відсутність законодавчого зобов'язання органів місцевого самоврядування спільно з громадськістю розв'язувати всі нагальні питання, що виникають;
- хвилювання органів місцевого самоврядування, що громадськість через свою участь уповільнить процес прийняття рішень;
- необізнаність громадськості; відсутність у більшості населення конкретних знань про діяльність місцевих рад, їхніх обов'язків перед громадою; своїх прав та обов'язків; про знання законодавства і под. [10, с. 76].

Суспільна самодіяльність у місцевому самоврядуванні постає однією зі засад його виникнення як системного суспільного явища і функціонування як організаційно структурованого інституту. Суспільна самодіяльність, на думку І. Дробота, – це реагування суспільства на здійснення управлінської дії суб'єктами управління на місцевому рівні. Вона поєднує реалізацію всіх трьох складових місії місцевого самоврядування та найвиразніше серед них – децентралізацію управління [7, с. 173].

Зауважимо, що самоорганізація через процеси самозародження, самозбереження та саморозвитку забезпечує виникнення самоврядування як форми співіснування громадян (системного суспільного явища) і функціонування його як організаційно-структурованого інституту, що реалізують складову місії місцевого самоврядування з організації життєдіяльності на місцевому рівні. Суспільна ж самодіяльність здійснюється через дотримання демократичних цінностей та принципів, творчу енергію та відповідальність населення за місцем проживання. Г. Атаманчук стверджує, що вона

надає локальній демократії ознак форми реалізації прав і свобод людини та громадянина [1, с. 133]. Отже, ініціатива, самоорганізація та суспільна самодіяльність як складові здійснення локальної демократії - категорії громадянського спрямування. Темпи їхнього формування, котрі залежать від стану розвиненості громадянського суспільства, можуть значно уповільнюватись. На думку І. Дробота, до цього процесу варто залучати державу, тобто для прискорення формування ініціативи, самоорганізації та суспільної самодіяльності потрібно використовувати стимулювальні засоби. У цьому аспекті науці відомо декілька мотиваційних підходів. Найефективніші з яких – формування названих складових через розвиток власності, а в контексті формування індивідуальної й у позитивному сенсі наступальної ініціативи, природної самоорганізації та суспільної самодіяльності – розвиток приватної власності. Йдеться про власність, що приносить власникові прибуток, створює добробут і водночас формує у нього відчуття економічної незалежності, особистої гідності й суспільної свободи. Остання, формує соціальну основу місцевого самоврядування – середній клас як активну складову громадянського суспільства [5, с. 153]. Ще однією проблемою для України є збільшення кількості громадських організацій, а також розширення сфер їхньої діяльності, враховуючи фіктивну та формальну діяльність багатьох із них. Чимало громадських об'єднань створюють з метою задоволення приватних інтересів, а коли такі інтереси втрачають актуальність, громадські об'єднання фактично припиняють роботу. Однак саме громадські організації можуть ефективно впливати на створення громадської думки та спроби змінити ставлення громадськості до негативних соціальних явищ у суспільстві.

Отже, саме ці три категорії – ініціатива, самоорганізація та суспільна самодіяльність – підтверджують сутнісну відмінність між здійсненням самоврядування і державного управління.

Інститути безпосередньої демократії забезпечують широку участь населення у локальній демократії, сприяють розширенню громадської ініціативи, зростанню соціальної активності мешканців територіальних спільнот. Серед інститутів безпосередньої демократії в місцевому самоврядуванні особливе місце посідають інститути громадського самоврядування жителів територіальних громад, оскільки вони стимулюють участь громадян у місцевому самоврядуванні.

Здійснення народом своєї влади і безпосередньо, і через органи місцевого самоврядування означає, що державні органи й органи місцевого самоврядування є органами влади народу, через які народ реалізує власну волю.

Зазначені форми взаємодії влади з громадськістю вже широко використовуються в Україні, але потребують удосконалення. Мета і завдання спільної діяльності мають бути зрозумілими, прозорими, чітко визначеними і для представників влади, і для громадськості. Водночас устанавлюються і зобов'язання для обох сторін. Так, зобов'язання представників ради в процесі цієї роботи – враховувати, записувати всі побажання, пропозиції громадськості звітувати населенню про результати. Це особливо важливо, коли рада прагне зробити процес прийняття рішень прозорішим [14].

Утім, зауважимо необхідність визначення часових меж і термінів участі громадян у спільному з радою розв'язанні проблем. Адже розуміння населенням своєї ролі арбітра, призначеного керувати, розв'язуючи ту чи іншу проблему, ймовірно, цілковито відрізнятиметься від його реальних повноважень і здатності. Тобто процес може вийти за межі допустимого, а громадськість – втручатися у розв'язання питань, над якими мають працювати лише спеціалісти. Саме для того, аби уникнути подібних ситуацій, устанавлюють межі й строки громадської участі. Для рад дуже важливо

розуміти, що саме вони хочуть отримати від участі громадян у їхній діяльності й чого очікує від цього процесу сама громадськість. У зв'язку з цим потрібно враховувати час, строки участі громади у розв'язанні тієї чи іншої проблеми, на якому етапі слід залучати громадськість, коли і як вона буде задіяна [5, с. 206].

Досі на локальному рівні є чимало соціально-економічних проблем, що місцева влада не може розв'язати самостійно, зважаючи, зокрема: на недостатню кількість бюджетних коштів, необхідного кадрового потенціалу та матеріально-технічної бази. Тому потрібно залучати до цього процесу партнерів. Ними, на думку В. Кравченка, можуть бути громадські організації, а найдієвішим механізмом такого залучення – соціальне замовлення [15, с. 107].

Соціальне замовлення – це економічний механізм, завдяки якому громадські організації можуть отримати кошти з місцевого бюджету і спрямувати їх на розв'язання соціальних потреб, котрі постають перед місцевими громадами. Запровадження практики соціального замовлення вирішує багато проблем громадського сектора:

- громадськість буде причетна до використання державних коштів, що забезпечить прозорість виконання бюджету;
- держава підтримуватиме не конкретні організації, а напрямки їхньої діяльності;
- зросте конкурентоздатність, фаховість громадських організацій [3, с. 121].

Механізм соціального замовлення уже засвідчив свою дієвість. Уперше такий механізм в Україні закріплено в Одесі ще 2000 р. Зараз соціальне замовлення та його різні модифікації запроваджено у 30 містах й деяких областях України: Харкові, Києві, Львові, Хмельницькому, Чернівцях, Луцьку і под. Триває робота з запровадження соціального замовлення в Полтаві, Дніпропетровську, Луганську, Одеській області й інших містах України.

Процес залучення громадськості має охоплювати просвіту населення з питань діяльності влади і законів, на яких ця діяльність ґрунтується. Лише освічені громадяни зможуть реально впливати на процес ухвалення рішень, ефективно співпрацювати з органами публічної влади.

Співпраця місцевої влади з локальною спільнотою здійснюється за волевиявленням партнерів та дотримується узгоджених засад партнерства (партнери прагнуть до компромісу, враховують висловлені зауваження, з'ясовують розбіжності, вислуховують один одного, обмінюються думками й інформацією); прозорості та відкритості (партнери є відкритими і чесними, дії та процедури прозорими, а рішення – об'єктивними); суверенності сторін (партнери мають право самостійно вибирати спосіб, метод, час і місце реалізації завдань та осіб, котрі їх реалізовуватимуть, а також беруть на себе відповідальність за отримання запланованих результатів); ефективності (партнери визнають основним критерієм діяльності отримання максимальної ефективності від вкладених витрат) [14, с. 142]. Формування дієвих і результативних взаємовідносин органів місцевого самоврядування й територіальної громади – взаємовигідне та необхідне для розвитку громадянського суспільства, становлення дієвих засад співпраці громадськості з владою на місцевому рівні. Така співпраця посилює ефективність діяльності органів місцевого самоврядування, підвищує рівень залученості громадян до розв'язання місцевих проблем. Це дієвий спосіб утілення ефективної моделі розвитку локальної демократії в Україні. Для подолання перешкод побудови партнерства між місцевою владою та населенням потрібно здійснити такі кроки:

– передбачити у вітчизняному законодавстві можливості участі громадськості в процесі ухвалення рішень, установити законодавчі зобов'язання для органів місцевого самоврядування зі співпрацювання з громадськістю, залучати її до розроблення й реалізації програм суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку;

– забезпечити здійснення громадської просвіти якнайширшого кола людей стосовно знання законодавства України у сфері суспільних відносин, аби населення стало рівноправним партнером влади.

Залучення громадськості не гарантує, що будь-яке рішення буде прийняте внаслідок консенсусу, але це дасть змогу висловити громадянам думки та вплинути на відкритість і результат ухвалення рішень. Натомість це підвищить легітимність рішення та позитивно вплине на розвиток громадянської свідомості.

Громадянське суспільство окреслюється не просто у вигляді явища інституціоналізації свободи й правових відносин, а передовсім як система і структурний наслідок багаторівневої пов'язаності духовних, соціальних, культурних, економічних та інтелектуальних чинників, що утворюють своєрідний життєвий світ і соціокультурну дійсність [8, с. 9]. Місцеве самоврядування, будучи інститутом громадянського суспільства, має низку його ознак, тому їхній розвиток багато в чому взаємозалежний. Поняття «громадянське суспільство» відображає самоврядний потенціал сучасного суспільства з погляду його здатності самоорганізовуватися на основі виявлення й реалізації власних потреб, котрі формуються відповідно до інтересів окремих індивідів, соціальних груп, і автономних об'єднань, одним з яких є територіальна громада.

Акторами самоврядного процесу є також спонтанно й епізодично утворені групи, учасники бунтів, страйків, маніфестацій, інших стихійних виступів. Ця так звана група анонімних акторів стверджується у практиці сучасного місцевого самоврядування в Україні, активно використовується і в масштабніших діях. Скажімо, 20 років тому, коли демократія лише починала стверджуватись в Україні, до маніфестацій і страйків на місцевому рівні вдавались робітники державних підприємств, які не отримували зарплати або ж у такий спосіб реагували на приватизаційні процеси. Однак уже через певний період стихійні бунти і страйки набули ознак громадського шантажу місцевих органів влади. Зовнішньо це виглядало як перекриття автомагістралей міста у зв'язку вимкненням світла або з нестачею води у водогоні. Вимоги таких заходів були неполітичними, тому розглядати їх докладно немає сенсу.

Останніми роками почастишали випадки політичного страйкування, пікетування і под. «Вони, як правило, використовуються або як засоби підтримки, або як засіб тиску на органи влади, в тому числі й місцевого самоврядування, з метою примусити їх до прийняття відповідних рішень – констатує Г. Музиченко. Необхідно зазначити, що мітинги, демонстрації та пікетування мають в сучасній Україні «ефект скерованості», тобто досить часто спостерігаються випадки організації таких акцій з ініціативи певної установи, руху чи окремого політика з метою звернути на себе увагу, «викричати» розгляд конкретного питання тією чи іншою установою чи посадовою особою. Досить частими виявляються факти сплати за участь в таких акціях з боку її організаторів» [13, с. 154]. Однак трапляються й випадки об'єктивно породжених мітингів і акцій протесту. Сьогодні можна стверджувати, що на практиці сформовано певний осередок людей, які за участь у таких стихійних акціях отримують платню, а це – уже ознака іншого виду акторів (не анонімних) – неасоціативних, за класифікацією Г. Алмонда та Г. Пауела.

До групи неасоціативних акторів самоврядного процесу зараховують об'єднання людей, котрі мають безпосередній персональний контакт, неформальні зв'язки, але не

мають чіткої організаційної структури. Це, наприклад, групи споживачів, утворені для пікетування компанії товаровиробників, корпоративно-планові й неформальні, етноконфесійні угруповання та ін. Приклад існування таких акторів у практиці самоврядування України – об'єднання робітників торгових місць, з метою відстоювання свого права на роботу на тій чи іншій території. Найпоширенішими об'єднаннями людей такої групи виявляються мешканці дому чи мікрорайону, що згурпувалися навколо захисту прилеглої території від забудівель, або групи людей, які захищають так звані зелені зони від забудови чи передання їх у приватну власність. До такого типу акторів зараховують і групи людей, об'єднаних заради захисту історичної пам'ятки (пам'яток) у місті.

До складу асоціативних акторів самоврядного процесу традиційно належать легальні об'єднання й асоціації, які мають організаційну структуру й апарат і виражають ті чи інші приватні інтереси. Це фахові (профспілки), етнічно-організовані національні рухи, демографічні (жіночі, молодіжні, дитячі), ветеранські й інші організації.

Безперечно, всі вони наявні на локальному рівні та залучені до функціонування самоврядного процесу. Значення профспілкових організацій, котрі за часів Радянського Союзу були впливовими, сьогодні дещо послабилося: вони, так би мовити, є постійно на вустах політиків через свою багату матеріальну і, передусім, земельну спадщину. Зауважимо, однак: зараз профспілкові організації виявляють активність. Дедалі більше працівників, залучених у приватний бізнес, схиляються до необхідності відстоювати свої трудові й фахові інтереси. Тому можна сподіватися, що профспілки мають майбутнє.

Стосовно таких акторів самоврядного процесу, як етнічні й національні рухи, то з певністю констатуємо їхню залученість до місцевих справ, а отже, і самоврядного процесу. Нині на рівні Одеської територіальної громади з нею активно співпрацює асоціація болгар, грецька громада, вірменська громада, єврейська, арабська та ін. Переважно вони долучаються до культурно-просвітницьких програм, економічного співробітництва з країнами свого походження, а останнім часом – до суто політичного процесу. Активними виявляються й молодіжні організації, ветеранські та жіночі. Останні існують у декількох видах організацій: від матерів-одинок – до запобігання жіночому насильству в сім'ї. Показовий приклад діяльності на терені всієї України таких жіночих організацій, як «Берегиня» і «Жінки за майбутнє», котрі опікуються здоров'ям нації та підтримкою розвитку культури і мистецтва, маючи також досвід політичної боротьби. Скажімо, жіноча організація «Жінки за майбутнє» уже двічі брала участь у передвиборчих перегонах на національному рівні, хоча жодного разу не увійшла до складу партій, котрі пройшли в парламент.

Ще одну групу акторів самоврядного процесу становлять так звані інституціональні групи – групи людей, які існують усередині формальних структур соціально-політичних інститутів (партій, армії, бюрократії тощо). Вони традиційно мають більше можливостей контролювати ті чи інші ресурси. Це можуть бути відомчі корпорації бюрократів, працівників у галузевих департаментах та міністерствах, депутатські групи і фракції або «клани», котрі міцно увійшли в лексику сучасної політичної науки. Оминати їх увагою під час аналізу самоврядного процесу неможливо, оскільки вони формуються спочатку на місцевому рівні, а згодом набирають обертів на національному. До них також зараховують і регіональні органи державного управління й обласні ради. Вони виявляються фактично залученими до процесу здійснення демократичного правління в державі, а тому повинні співпрацювати з місцевими громадами в питаннях налагодження процесів

життєдіяльності місцевого населення. Тобто державна влада у справі ствердження демократичного режиму в державі має спиратися на самоврядний процес.

Підсумовуючи, зазначимо, що головний актор самоврядного процесу – місцева територіальна громада, з легітимним правом на здійснення самоврядування у політичній системі сучасної України. Як соціальна спільнота, місцева територіальна громада є актором самоорганізаційних процесів, що передують становленню локальної демократії як політичній діяльності цієї спільноти, отже, – й самоврядному процесу в її межах. До аналізу місцевої громади можна застосовувати концепт «політична спільнота». Він дає змогу розглядати її політичним актором, учасником національного політичного процесу та претендувати на визначення «демократичний». У такому випадку місцева територіальна громада визнається провідним актором і водночас територіальними межами самоврядного політичного процесу як складової національного демократичного процесу й основою демократизації всього суспільства. Коло акторів самоврядного процесу охоплює розмаїття учасників місцевого політичного життя: від аномічних - до інституціоналізованих. Останні відіграють найвагомішу роль у здійсненні локального процесу, оскільки виявляються найчисленнішими, впливовими й такими, що контролюють ресурси (матеріальні, людські, інформаційні та ін.). До акторів локальної демократії належать також громадські організації й рухи, органи влади регіонального рівня, бюрократичні та корпоративні утворення й окремі індивіди.

Список використаної літератури

1. *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с.
2. *Батанов О.* Органи самоорганізації населення. Як вони бачаться в Києві / О. Батанов // Віче. – 2002. – № 10 (127). – 12 с.
3. *Вінцукевич К. В.* Співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування в процесі оптимізації місцевої політики / К. В. Вінцукевич // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : журн. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 85. – С. 115–123.
4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / З. С. Варналій, О. О. Бабінова, О. В. Бойко-Бойчук та ін. ; за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 765 с.
5. *Дробот І.* Основні засади формування концепції гарантування місцевого самоврядування / І. Дробот // Вісн. НАДУ. – 2006. – № 3. – С. 144–155.
6. *Дробот І. О.* Ініціатива населення – ресурс гарантування місцевого самоврядування / І. О. Дробот // Ефективність держ. управління : зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ; ред. А. О. Чемериса. – Л., 2006. – Вип. 10. – С. 298–306.
7. *Дробот І. О.* Місце і роль суспільної самодіяльності населення у гарантуванні місцевого самоврядування / І. О. Дробот // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ НАДУ. – О., 2006. – Вип. 3 (27). – С. 168–178.
8. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А. Карась. – К. ; Л. : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
9. *Куйбіда В. С.* Місцеве самоврядування України в контексті розвитку місцевої демократії / В. С. Куйбіда, М. С. Куйбіда, О. О. Бабінова. – Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2008. – 468 с.

10. *Мамонова В. В.* Методологія управління територіальним розвитком / В. В. Мамонова. – Х. : Магістр, 2006. – 196 с.
11. *Матвієнко А.* Ініціатива населення як поступ до гідного майбутнього / А. Матвієнко // *Голос України*. – 2002. – 6 груд.
12. *Місюра В.* Громадська ініціатива в системі місцевого самоврядування в Україні / В. Місюра // *Вісн. УАДУ*. – 2005. – № 4. – С. 365–372.
13. *Музиченко Г. В.* Демократичний процес на регіональному рівні : монографія / Г. В. Музиченко ; за ред. С. О. Матвєєва. – О. : ОДЕУ, 2007. – 192 с.
14. *Пухтинський М. О.* Розвиток місцевого самоврядування в Україні / М. О. Пухтинський, П. Т. Павленчик, В. М. Князєв. – К. : Логос, 2002. – 212 с.
15. Роль громадських організацій та інших неурядових структур у становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні; ред. В. В. Кравченка. – К. : Атака, 2003. – 288 с.
16. *Тоффлер Э.* Метаморфози влади: знання, багатство и сила на порозі ХХІ века / Э. Тоффлер; пер. с англ. – М. : АСТ, 2004. – 669 с.
17. *Трачук П. А.* Участь громадян України у місцевому самоврядуванні : монографія / П. А. Трачук. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавн. відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 216 с.
18. *Трояновський В.* Формування партнерських відносин між органами місцевого самоврядування та громадою / В. Трояновський // *Управління сучасним містом*. – 2008. – № 1–4 / 1–12 (29–32). – С. 201–208.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

ACTORS OF LOCAL DEMOCRACY AND FEATURES OF THEIR PARTICIPATION IN LOCAL POLITICAL PROCESSES

Svitlana Bula

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Universytetska Street, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: bula_sv@ukr.net*

The actors of local democracy and peculiarities of their activity during the transition period are defined in the article. Territorial community, which is a political community and acts through the associative and non-associative groups belongs, first of all, to the actors of local democracy. Associations of people, which have direct personal contact, informal communications, but do not have a clear organizational structure belongs to the group of non-associative actors of self-governing process. Legal associations, which have organizational structure, administrators and express certain private interests are traditionally included to the non-associative actors of self-governing process.

Key words: local democracy, actors of local democracy, public advisory committees, public examinations, citizens' participation, social order.

**АКТОРЫ ЛОКАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ И ОСОБЕННОСТИ ИХ УЧАСТИЯ В
ЛОКАЛЬНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ****Светлана Була**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра политологии,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: bula_sv@ukr.net*

Определяются актеры локальной демократии и особенности их деятельности в переходной период. Установлено: к актерам локальной демократии принадлежат прежде всего территориальная община, которая выступает политическим сообществом и действует через ассоциативные и неассоциативные объединения; в группу неассоциативных актеров самоуправляющегося процесса относятся объединения людей, которым свойственный персональный контакт, неформальные связи, но не присущая четкая организационная структура; к ассоциативным актерам самоуправляющегося процесса – легальные объединения и ассоциации, что имеют организационную структуру и аппарат, а также выражают те или иные частные интересы.

Ключевые слова: локальная демократия, актеры локальной демократии, общественных совещательных комитетов, общественные экспертизы, участие граждан, социальный заказ.

УКД: 351.82

ЧИННИКИ ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ВНУТРІШНЬОЇ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНИЙ СТАН ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вікторія Бунік

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: vik-ka04@ukr.net*

Досліджено вплив процесів політичної універсалізації на внутрішньополітичні чинники розвитку держав в умовах сучасного світу, що глобалізується. Проаналізовано низку факторів, які позитивно та негативно детермінують політичний, економічний і соціальний розвиток держав.

Ключові слова: глобалізація, універсалізація, внутрішньополітична універсалізація, цінності універсалізованого суспільства.

Політична наука потребує глибокого дослідження сучасних складних системних процесів, які задіюють багатовекторні складові і міждержавні відносини; транзитні внутрішні процеси держав з перехідними системами; ускладнення економічних відносин; системи соціального структурування. Тому, на наш погляд, залишається актуальним питання про співвіднесення універсалізаційних парадигм у процесі розвитку суспільства. Психологія споживацтва, глобальні проблеми людства, викривлення традиційного сприйняття цінностей – усе це створює у підсвідомості людини деструктивні уявлення про світ, схилиючи у такий спосіб до пошуку неадекватних способів самореалізації та саморозвитку. Те ж саме відбувається із державами та суспільством загалом: одних глобальні проблеми спонукають до об'єднання та пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем коопераційним шляхом, а інших, навпаки, – до герметизації, замкненості у собі й спробі все вирішити самотужки.

Історичний досвід універсалізації в різних культурах та цивілізаціях засвідчує: подібні віяння не рідко спричиняють суспільний невроз, що в свою чергу загрожує не лише індивідуальній, а й державній і суспільній безпеці. Універсалізаційні трансформації, тобто їхнє помилкове трактування, можуть зумовлювати ілюзорні революції, які перешкоджають переходу суспільства у досконалішу та надійнішу структуру – постмодерне суспільство.

Об'єктивні обставини світової політики й економіки самостійно впливають на процеси універсалізації, що потребує поглибленого вивчення таких тенденцій у сучасній політичній науці. Оскільки проблематика нашого дослідження стосується головно процесів внутрішньої універсалізації держав, цілком логічно було би зосередити основну увагу на державо-центристських концепціях трансформації держави, наріжним каменем яких є питання про державний суверенітет і можливості його обмеження. Це і є *предметом* наукового аналізу статті.

На думку сучасних дослідників, саме суверенітет постає як основний гарант незалежності держави від зовнішніх глобалізаційних та універсалізаційних чинників. Проте можна стверджувати: вони фактично не розглядають можливостей та перспектив внутрішньополітичної універсалізації, більше акцентуючи саме на зовнішні фактори

універсалізаційних процесів. Діалектика поєднання зовнішнього з внутрішнім у такий спосіб дотримується того, що внутрішня універсалізація без зовнішньої неможлива. Відтак суспільство не може гармонійно розвиватись, будучи герметично законсервованим.

Як наголошують сучасні науковці, поглиблення глобалізації та поширення її ареалу є невідворотними процесами та серйозно загрожують національній державності [2; 3; 6; 8]. Тому актуальною є проблема побудови теоретичної моделі: за нею, країни могли би розвиватись збалансованіше, не приносячи шкоди власній суверенності. Згідно з З. Бауманом, глибинний сенс глобалізації полягає у невизначеності, некерованості, відсутності єдиного центру, якщо завгодно – пульту керування. Отже, глобалізація – це лише варіант нового світового безпорядку, куди, аргументує К. Джоуїтт, у паніці намагаються втягнути все більшу і більшу кількість акторів. Відтак спроба універсалізуватися «всередину», закритися, герметизуватися є нічим іншим, аніж спробою убезпечити себе від безпорядку, хаосу, що невідворотно наступає: «Глобалізація – лишень інша назва «нового світового безладу» Джоуїтта. Ця ознака, невіддільна від способу глобалізації, повністю вирізняє його з-поміж іншої ідеї, якій вона нібито прийшла на зміну, ідеї «універсалізації» – колись слугувала стрижнем дискусії про загальносвітових справах, але до сьогодні вийшла з ужитку, рідко згадується, або просто забута всіма, крім філософів. Подібно до концепцій «цивілізації», «розвитку», «конвергенції», «консенсусу» та безлічі інших ключових понять, характерних для громадської думки періоду нової та новітньої історії, ідея «універсалізації» висловлювала надію, намір і рішучість навести порядок; окрім того, що розглядали й інші споріднені концепції, вона означала загальний порядок – наведення порядку в усеосяжному, насправді глобальному масштабі. Як й інші концепції, ідея універсалізації народилася на підйомі ресурсного потенціалу держав і амбіцій інтелекту нового часу. Весь цей «хор» концепцій в унісон оголошував про рішучість зробити світ не таким, яким він є, а кращим, ніж він є, і також підняти зміни й удосконалення до глобального, загальновидового рівня. Тим самим вони слугували і декларацією про намір створити для всіх жителів Землі схожі життєві умови і можливості, можливо – навіть зрівняти їх [1, с. 48].

У багатьох дослідників на сучасному етапі розвитку політичної науки універсалізація отримала підсумкового визначення у вигляді понять «узагальнення» та «поширення». Це відбувалось з метою утвердження власної позиції для інших та з метою зрозуміння інших цінностей для себе. У такий спосіб здійснювався обмін інформацією, що й потребував взаємозалежності одне від одного. Універсалізація – процес засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин, котрі в подальшому можуть нормативно закріпитись і в національному розвитку держав, і в міжнародній співпраці.

Проблема позитивності аспектів внутрішньополітичної глобалізації залишається нині, напевно, одним із найдискутивніших питань у теорії глобалізації, оскільки частка глобалізованих країн невинно зростає. Однак про позитивні аспекти цієї суспільно-політичної трансформації підтверджують, як мінімум, два аргументи. По-перше, історичний досвід розвитку людського суспільства засвідчує, що великі державні утворення не завжди ефективніше здатні реагувати на виклики часу, аніж малі держави. По-друге, тенденції, які спостерігаємо за останні півстоліття, доводять, що, на відміну від унітаристських спрямувань ХХ ст., прагнення до формування масштабних політико-

державних утворень поступово змінюється на протилежну – спрямовану проти універсалізму, абстрактну єдину цивілізацію.

Наприкінці ХХ ст. англійський політичний теоретик Дж. Грей закликав відмовитися від універсалістського проекту західних культур, що став у наших історичних умовах нігілістичним вираженням волі до влади, і замінити його іншими культурами, які кардинально відрізняються за природою. І хоча модерністський проект Просвітництва, за Дж. Греєм, відкинув у чомусь класичну та середньовічну думку, все ж він у своєму універсалізмі, а також фундаменталістському і репрезентаційному раціоналізмі був її продовженням. З наведених аргументів випливає, що у судженнях дослідника універсалізм має певний уніфікований сенс, пов'язаний лише зі західною гуманітарною традицією. Засуджуючи зовнішні тенденції універсалізму як певну експансію західного мислення, Дж. Грей наполягає на формуванні принципово іншого типу культури з притаманним розмаїттям «несумірних ідей і цінностей». Культура буде плюралістична – цей факт учений розцінює у вигляді історичного дару: ним треба насолоджуватися і його необхідно прийняти. Такий висновок цілком зрозумілий, але не можна допустити протиставлення процесів універсалізації та плюралізації: впродовж усієї дискусії універсалізм трактується лише у руслі загальносвітових тенденцій як обов'язковий вихід назовні, а ймовірний проект розвитку локальної держави залишається поза увагою [7, с. 129].

Негативний вплив та не завжди виправдане, обґрунтоване й об'єктивно доцільне розгортання стихійних процесів зовнішньої універсалізації, без урахування інтересів усіх акторів, що так чи інакше виявились втягнутими у цей процес, дотримання їхніх національних та політичних прав згідно зі загальноприйнятими принципами та нормами міжнародного права, – очевидні. Це засвідчує насамперед поширене сьогодні явище антиглобалізму, яке активно захищає права локальних спільнот на власну самоідентифікацію (у тому числі політичну).

На нашу думку, цілком очевидний факт, що за подібного подальшого розгортання універсалізаційних тенденцій (експансіонізму, ігнорування й односторонньої репрезентації, одностороннього перегляду світового порядку, який склався), антиглобалізаційний рух набуватиме все вираженішого протестного характеру. Він стане загрозою не лише для розвитку глобалізації, а й для її безпосередніх носіїв на усіх рівнях. Можливість «безболісного» та, наскільки це можливо, успішного врегулювання цієї ситуації ми вбачаємо у припиненні активного нав'язування сценаріїв зовнішньої універсалізації та прийнятті універсалізації внутрішньої у вигляді життєздатного сценарію розвитку держав. Отже, чи будемо розглядати процес глобалізації як об'єктивну тенденцію формування універсального політичного простору, чи як суб'єктивний процес нав'язування чужих правил гри – ми стикаємось зі закономірними тенденціями гомогенізації та мінімалізації глобального у вигляді явища (незалежно від того, чи це закономірна універсалізація, чи нав'язана). Основна відмінність полягає лише в одному, але дуже принциповому моменті: у нав'язаної глобалізації є суб'єкт, тому цей процес зумовлює формування штучного «мережевого» суспільства, не враховуючи та не утверджуючи ідеї рівноправ'я, а тільки створюючи світ, яким керуватимуть із єдиного центру на основі штучно сформованих псевдоуніверсальних принципів [9].

Ураховуючи позитивні аспекти внутрішньої універсалізації суспільно-політичної системи, можемо констатувати, що процеси глобалізаційної універсалізації як процеси, котрі мають радикальний відтінок, не спрацьовуватимуть для локальних суспільств з цієї

причини. Адже вони, спрямовані лише на майбутню перспективу, не охоплюватимуть усі процеси, будучи орієнтованими назовні й часто залишаючи поза увагою внутрішній аспект. У такому випадку суспільство, що тримає курс тільки на зовнішню універсалізацію, не зосереджуватиметься на суттєвих внутрішніх змінах і не спонукатиме суспільство до перехідного етапу та формування нового політичного простору. Воно намагатиметься компенсувати їх, спричиняючи у такий спосіб лише зайві витрати часу та зусиль. Важливо усвідомити: процеси внутрішньої універсалізації є рівноцінно важливими (якщо не важливішими) із процесами універсалізації зовнішньої та можуть поставати у вигляді окремого вектора, сценарію розвитку суспільства в епоху глобалізаційних перетворень.

На протигагу тим, хто вважає процеси внутрішньої універсалізації позитивними, серед дослідників побутує й інша позиція – несприйняття подібного уявлення універсалізації. Дослідники глобалізації, які дотримуються тези про шкідливість універсалізації, критикують її переважно за те, що вона спрямована на уніфікацію всієї політичної системи світу за одним шаблоном. Однак спостережливіші аналітики схильні вважати: глобалізація, навпаки, старається уникати ідеї про тотальну одноманітність; із посиленням глобальних процесів зростає також їхня диференціація, тому багато культур і традицій, котрі тривалий час вважались забутими, майже вимерлими, отримують своєрідний «другий шанс».

У такому трактуванні глобалізація постає у вигляді багатовекторного явища. Відтак універсалізація репрезентується не як процес творення єдиного цілого із багатоманітності, а навпаки – акцентує на локальній значущості кожного елемента, навіть з урахуванням того, що елементи постають перед нами не у первозданному стані, а у синтезі з дійсно універсальними процесами суспільно-політичного розвитку. Звідси виникає головний парадокс універсалізації: що затребуванішою вона стає, то яскравіше виявляються різноманітні локальні форми ідентичності.

У випадку, коли ми погоджуємося, що національна, герметична, держава є продуктом так званого першого модерну, то маємо прийняти умову: всі її компоненти невідворотно зобов'язані в подальшому зазнати глобалізаційних перетворень для наступного вмонтування у наднаціональну універсалізовану структуру, яка є як ознакою продовженого розвитку. Коли суспільство відкидає можливість такого розвитку і обирає шлях універсалізації «всередину», не вбачаючи перспективи залучення до транснаціонального співтовариства, його дії можуть бути розцінені як стагнація, або навіть гірше – як регрес.

На наш погляд, ще важливішим чинником є те, що суспільство, ставши на шлях внутрішньої універсалізації та, відмовившись у такий спосіб від інтегрування у наднаціональний простір, рано чи пізно стикнеться із глобальними проблемами – тероризмом, світовою злочинністю, фінансовими кризами. Воно фізично не зможе боротися проти них самостійно, не володіючи ресурсами, якими могло би забезпечити їх вхідження у наднаціональне універсалізоване суспільство.

Аналіз сучасних процесів глобалізації підтверджує, що проблемним моментом у розумінні позитивних та негативних чинників внутрішньої універсалізації є також помилкове ототожнення процесів універсалізації та глобалізації. У цьому контексті звернемось до праці З. Баумана «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства». Найсуттєвіша відмінність, про яку, на думку З. Баумана, ми повинні пам'ятати, – характер та природа процесів глобалізації й універсалізації. Універсалізація – процес, згідно з автором, повністю свідомий та пов'язаний із потребою одних акторів вплинути

на інших, продукуючи універсальні цінності, що натомість стануть згодом універсальними важелями впливу. До прикладу, західне суспільство дало нам демократію, але не таку, якою вона мала би бути, а таку, якою її вбачали воно. Унаслідок цього для більшості локальних суспільств така «демократія» стала деформованим зразком, що своєю чергою породило у суспільстві величезну кількість протиріч і стереотипів, котрі існують дотепер. Отже, ми опиняємось у пастці: внутрішня універсалізація, тобто повернення до витоків, можлива лише тоді, коли зникнуть стереотипи. Однак знищити їх повністю ми не зможемо доти, доки не усвідомимо важливість глобальної універсалізації [1].

Якщо глибше аналізувати суть сучасних проблем глобалізації у політичному світі, то можемо стверджувати: ще одним негативним аспектом у трактуванні внутрішньої універсалізації суспільства, як би це парадоксально не звучало, є її теоретичність. Ідеальна модель взаємодії локального і глобального, сформульована Р. Робертсоном у контексті його теорії глокалізації, на практиці виявилася нежиттєздатною. Теоретична телеологія глокалізації побудована на тому, що кожна локальна спільність, кожен політичний простір може бути герметичним, розвиватися лише в середину себе і залишатися самотнім і самодостатнім, економічно самостійним та конкурентоспроможним на тлі глобального суспільства. Однак досвід перших десятиріч глобалізації й універсалізації засвідчує: далеко не всі локальні суспільства можуть існувати самостійно, не інтегруючись у «простір глобалізації» на жодному з рівнів [8, с. 53-54].

Відповідно, у феномені внутрішньої універсалізації немає нічого такого, що априорі може призвести до адекватної взаємодії локального та глобального, без проникнення одного в інше. Отже, кожен конкретний випадок, або ж модус, внутрішньої універсалізації суспільно-політичної системи потрібно розглядати у контексті його особистих адаптаційних здібностей до глобалізаційних викликів. Це ж натомість імпліцитно задає постановку проблеми сутності локального суспільства крізь призму його ідентичності. Відтак сутність локальної суспільно-політичної системи суспільства обумовлюється переважно унаслідок «екстеріоризації», яка задається ззовні регіональними та наднаціональними імпульсами. Такий процес може відбуватися і контекстуально, і подієво, але його обов'язковою умовою є кореляція взаємодій і взаємозв'язків буття. Антропологічне пришвидшення сенсу подібної локальної ідентифікації перебуває на вищих ієрархічних рівнях глобалізації суспільно-політичного простору і не може бути досягнуте лише через «інтеріоризацію», актуалізацію або рецепцію певних політичних тенденцій. Максимального ефекту глобалізації й універсалізації можна досягнути тільки внаслідок взаємної адаптації глобального і локального.

Саме у такому контексті спроби політичних акторів самотужки «віднайти себе» і залишитись лише у межах своєї соціально-політичної системи, з урахуванням мінімізації негативних наслідків, можуть мати два сценарії. У першому випадку – це національний сценарій, що передбачає свідому відмову від сприйняття регіональних, глобальних та інноваційних акторів і суспільств. У другому – локальний, який відобразатиметься у негативному ставленні до національного й локального «чужого», взятого і у внутрішньо-, і у зовнішньополітичному контексті.

На думку вітчизняних та зарубіжних дослідників, процеси внутрішньої універсалізації можуть задовольнити лише обмежене коло запитів на вузьколокальному рівні, але не здатні стати підґрунтям конкурентоспроможності суспільства на

глобальному рівні. Тому герметизація суспільства в принципі неможлива, оскільки це рано чи пізно призведе до його примусової глобалізації [3-5; 7].

Отже, проаналізувавши закономірності формування глобальних потоків та впливу їхніх особливостей на локальність, можемо стверджувати: зміст глобальних універсалізаційних потоків становить сукупність різних елементів на різноманітних системних рівнях. Такі потоки, у зв'язку із впровадженням глобалізаційних комунікативних технологій і своєрідних «інститутів деконстетуалізації», здатні ретранслювати універсальний набір цінностей, інформації й інститутів, а це може спричинити гомогенну універсалізацію зі стиранням локальних розбіжностей. Теоретично усі розрізнені локальності мають змогу бути репрезентовані у таких глобалізаційних потоках. Однак низка суб'єктивних чинників призводить до того, що у таких універсалізаційних потоках домінують лише окремі, обмежені кількості локальностей, які також контролюють значну частку глобалізаційних процесів. У цьому випадку об'єктивним буде погодитись зі закономірністю теорії гомогенізації й глобалізаційної універсалізації. Визнаючи розвиток тенденцій гомогенної глобалізації та теоретичної можливості глобального впливати і обумовлювати локальне, ми зауважуємо передусім існування діалектичної єдності між локальним та глобальним, дотримуючись факту, що локальне неможливе без глобального і навпаки.

Список використаної літератури

1. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман ; пер. с англ. М. Л. Коробочкин. – М.: Весь мир, 2004. – 185 с.
2. *Бек У.* Что такое глобализация? / У. Бек; пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. *Валлерстайн И.* Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социол. исследование. – 1997. – № 1. – С. 16–19.
4. *Васечко Л. О.* Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації./ Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 121–126.
5. *Девятко И.Ф.* Модернизация, глобализация и институциональный изоморфизм: к социологической теории глобального общества / И. Девятко // Глобализация и постсоветское общество (Аспекты–2001); под ред. А. Согомонова и С. Кухтерина. Вып. 2. М.: Изд-во Стови, 2001. – С.8–38.
6. *Костюченко С. В.* Введение в диалектику целостности / С.В. Костюченко, В.Ю. Татур // Академия тринитаризма. – М., 2005. – Ч. III.
7. *Робертсон Р.* Глобализация и будущее «традиционной религии» / Р. Робертсон // Господь и глобализация; ред. Макса Л. Стакхауса и Питера Дж. Периса. – Harrisburg: PA, Trinity Press International, 2000.
8. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2006. – 571 с.
9. *Наумкіна С.* Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу [Електронний ресурс] / С. Наумкіна. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=46&c=966>.
10. *Gray J.* False dawn: The delusions of global capitalism / J.Gray. – L., 1998. – 222 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

**IMPACT ANALYSIS OF INTERNAL PROCESSES UNIVERSALIZATION OF THE
POLITICAL PROCESS STATES OF CONDITIONS OF GLOBALIZATION****Victoria Bunyk**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science,
st. University 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: vik-ka04@ukr.net*

We investigate factors influencing the political process of universalization to domestic political considerations of countries in today's globalizing world. The analysis of factors that positively and negatively determine the political, economic and social development of countries.

Key words: globalization, universalization, internal universalization, universal values of society.

**ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ ПРОЦЕССОВ ВНУТРЕННЕЙ
УНИВЕРСАЛИЗАЦИИ НА ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ГОСУДАРСТВ В
УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ****Виктория Буник**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки, ул.
Университетская 1, 79000, Украина
e-mail: vik-ka04@ukr.net*

Исследуются воздействия процессов политической универсализации на внутриполитические факторы развития государств в условиях современного глобализирующегося мира. Анализируется ряд факторов, которые положительно и отрицательно детерминируют политическое, экономическое и социальное развитие государств.

Ключевые слова: глобализация, универсализация, внутриполитическая универсализация, ценности универсализованного общества.

УДК:321:316.4.051.2

ЕНТРОПІЙНІ ЧИННИКИ В УХВАЛЕННІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Наталія Вінникова

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
філософський факультет, кафедра політології
пл. Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
e-mail: n.a.vinnikova@karazin.ua*

Досліджено чинники нестабільного внутрішнього та зовнішнього середовища. Розглянуто теоретико-методологічні підходи до застосування теорії хаосу в політичній науці, зокрема у сфері публічної політики й міжнародних відносин. Визначено спектр факторів, які мають ентропійний вплив на полікотворчі процеси, й оптимальну модель ухвалення політико-управлінських рішень у контексті динамічного розвитку нелінійних соціальних систем.

Ключові слова: політичні рішення, теорія хаосу, нелінійні системи, шоківі події, точки біфуркації, «ефект метелика», ентропійні фактори.

Ухвалення рішень є фундаментом політичного управління, оскільки вони впливають на стан політичних інститутів, перебіг суспільно-політичних процесів у коротко- і довготерміновій перспективі. Сформувані оптимальні рішення стає усе важче через ускладнення та зменшення ступеня передбачуваності політичного середовища. Політичні лідери і державні керівники повинні бути готовими зважувати шоківі події – терористичні атаки, швидке поширення інфекційних захворювань, несподівані банкруства впливових фінансових установ, комерційних компаній тощо і відповідно управляти такими явищами.

Методологічним інструментарієм розв'язання цієї проблеми може бути застосування теорії хаосу в наукових розробках учених у галузі нелінійної динаміки (Дж. Йорк [24], Ф. Крамер [7], Е. Лоуренс [15]). Це дає змогу за допомогою використання нелінійних інструментів (математичних перетворень, фрактальних об'єктів, графічних і кількісних методів) пояснювати непередбачувані природні явища, кризові події суспільного життя й управляти ситуаціями, котрі виникають у складних динамічних системах.

Розвідки та науково-дослідні проекти останніх 20 років засвідчують можливість застосування поняття і методологічних інструментів теорії хаосу й цілком послуговуються у політичній науці. Наприклад, аналізуючи стани керованої рівноваги в урядових організаціях, Д. Кіль виявив, що результати функціонування системи, такі як порядок і рівновага чи поведінка системи – стабільне коливання або хаос – емпірично верифіковані [11]. З цього погляду теорію хаосу можна плідно використовувати для поліпшення нашого розуміння складно-прогнозованих суспільно-політичних процесів. А. Фаразманд, вивчаючи політичні організації, режими, адміністративну поведінку, формування та реалізацію державної політики, дійшов висновку: кризи політичного урядування більше не можна вирішувати традиційними підходами і методами [10]. Очевидною є потреба в інноваційних рішеннях, заснованих на нелінійних комплексних і хаотичних моделях.

Події «Арабської весни», глобальна фінансова криза 2008 р., війна у Сирії й інші явища та процеси у світовій політиці сприяли активізації уваги науковців до методологічних засад концепції детермінованого хаосу і нелінійного аналізу, чутливості до початкових умов, біфуркації, ентропії (А. Блейк [2], С. Еркетін [9], Б. Санто [20]). Однак більшість з цих досліджень залишаються риторичними через використання понятійно-категоріального апарату теорії хаосу для опису політичної поведінки і таких явищ, як війни, революції, електоральна нестабільність або комплексні політичні проблеми. Недостатньо розробленою, на наш погляд, залишається проблема обумовленості процесу політичних рішень ентропійними факторами. Особливо актуальності ця проблематика набуває у контексті розвитку суспільно-політичних подій в Україні, де за період незалежності некомпліментарність політико-управлінських рішень з ситуативною динамікою неодноразово призводила до політичних криз і соціальної напруженості – аж до збройного протистояння.

Мета статті полягає у визначенні оптимальної моделі ухвалення політичних рішень у контексті впливу ентропійних чинників на полікотворчі процеси. Це потребує реалізації низки завдань: визначення основних експланаційних категорій у рамках теорії хаосу та їхньої екстраполяції на науково-понятійну площину теорії політичного рішення; виявлення й узагальнення факторів, які мають ентропійний вплив на ухвалення політичних рішень; вирішення оптимальних моделей ухвалення рішень у контексті динаміки нелінійних соціальних систем і політичних процесів.

Підчас дослідження соціально-політичних явищ учені мають справу з науковим об'єктом, що через високий ступінь непередбачуваності суттєво відрізняється від подій і процесів, які вивчають природничі науки. Стан політичної системи на кожному етапі розвитку характерний певним співвідношенням у ній порядку і хаосу. Введення поняття хаосу (від давньогрец. *chaos* – розколина), запозичене з теоретичного доробку математичних і фізичних наук, у дослідження соціально-політичних явищ допоможе краще зрозуміти динамічний розвиток нелінійних систем. Хаос визначають у вигляді «абсолютної ситуації, що не приймає форму» [7, с. 195]. В іншій інтерпретації – «це сукупність багатьох випадковостей у певному обсязі або збігу» [19, с. 4]. За визначенням З. Баумана, «хаос – єдина альтернатива порядку» [1, с. 6]. А. Пелед вирізняє системи хаосу з-поміж двох інших типів систем, кожен з яких може бути безпосередньо пов'язаний із політичною наукою. Перший охоплює в себе системи, котрі сходяться у рівновазі чи стаціонарному стані, а другий – системи, що відображають стабільні коливання поведінки відповідно до повторюваних патернів, таких як виборчі цикли. Хаотична система відображає нерегулярний коливальний процес, наприклад, країни, що перебувають у стані то анархії, то громадянських війн, то демократичних режимів управління [17].

Узагальнюючи теоретичні інтерпретації, хаос можна визначити як динамічну систему, що демонструє складну детерміновану поведінку, нерегулярну й неперіодичну, з випадковими проявами, але зберігає прихований порядок.

Наявність хаосу на конкретному етапі розвитку політичної системи має надавати певну надмірність можливостей для забезпечення еволюційної гнучкості, мінливості, адаптивності. Мірою хаотичності в поведінці системи є *ентропія* (грец. *entropia* – поворот, перетворення). Термін впровадив німецький фізик Р. Клазіус для визначення складності перетворення тепла на механічну роботу [5]. У теорії управління ентропію трактують як міру невизначеності стану або поведінки системи в конкретних умовах (Дж. Пфедер [18], Г. Тайль [23]). У теорії інформації вона є мірою невизначеності

всякого досвіду, що може мати різні результати, водночас – це й міра невизначеності чи непередбачуваності інформації (К. Шенон [21], Т. Картер [4]). Ентропію визначають також як міру ймовірності набору мікростанів (Л.Больцман [3]): один і той самий макростан може бути результатом безлічі наборів мікростанів. У широкому розумінні – міра неупорядкованості системи: що менше її елементи підпорядковано певному порядку, то вищий її показник. Це означає суттєве скорочення здатності системи до реалізації завдання. У термодинамічній системі досягнення ентропійного максимуму призводить до її знищення, аналогічні наслідки можуть трапитися в політичній, економічній, інформаційній системах. Усі спонтанні зміни у природі, згідно зі законом ентропії, сприяють зростанню цього показника. Відмінити такий закон неможливо, хоча реально уповільнити її зростання.

Політико-управлінське рішення створюється на основі визначеності, обумовленої наявною інформацією, та невизначеності, пов'язаної з нестачею інформації про стан системи. Отже, політичне рішення містить складову і порядку, і хаосу. Застосовуючи теорію хаосу як інтелектуальну платформу, можна стверджувати, що *процес ухвалення рішень – складна, відкрита, динамічна і нелінійна система*. У традиційному політологічному трактуванні політичне рішення розуміється як технологічне перетворення влади. У цьому контексті цікава, на нашу думку, екстраполяція грецьким дослідником Д. Кіріазисом принципів ентропійності на процес ухвалення рішень в управлінні політичною системою [13]. Науковець виходить із твердження, що приймати і реалізовувати рішення здатна кожна людина. Отже, в ідеалі, порядок існує тоді, коли всі громадяни можуть брати участь в управлінні політичною системою. З цього погляду, політична ентропія була мінімальною за прямої демократії античних часів, оскільки всі громадяни мали статус правителів і владу було розосереджено між ними. За таких умов обмеження інформації неможливе й узагалі втрачає сенс. Якщо ж владу сконцентрувала певна група осіб або одна особа, ентропія набуває максимального значення, адже доступ до інформації мають лише ті, у кого є влада, і вони не бажають поступатися нею із пересічними громадянами. У всіх інших формах урядування ентропія залежить від осіб, котрі здійснюють владу: її показник зростає зі збільшенням концентрації влади – і навпаки.

У представницьких демократіях ентропія перебуває між монархією і прямою демократією: влада, принаймні, теоретично, зосереджена у представників громадян. На практиці ж часто виявляється, що вона – в однієї особи (наприклад, президента, як в окремих пострадянських країнах), причому концентрація політичної влади виявляється у багато разів більшою від задекларованої у конституції. Ця надмірність є причиною зростання ентропії, а відтак кризи сучасної представницької демократії.

Розуміючи сучасний рівень ентропії й оцінюючи її подальший стан розвитку, доходимо певних висновків щодо функціональної здатності системи і можливості її руйнації. Збільшення концентрації влади розвивається відповідно до детермінованої закономірності й не обов'язково потребує інституційного забезпечення, яке може уповільнювати цей процес, забезпечуючи у такий спосіб «негативну ентропію». Установами з розвитку цього виду ентропії можуть бути повністю незалежні законодавча, виконавча та судова гілки влади або певні механізми, наприклад, обмеження терміну перебування при владі. У період афінської демократії закону ентропії не знали: правителями ставали шляхом жеребкування або виборів кращих громадян для виконання певної з владних функцій упродовж року. За нинішніх реалій ентропія збільшується через використання сучасних механізмів організації владних відносин:

істотне зниження ролі представницьких органів влади; обрання членів парламенту за списками (коли персональна підзвітність представників розмивається в контексті політичного бренду партії, а громадяни переважно не мають повної інформації про своїх обранців); комерціалізацію політичних практик; виведення традиційних функцій держави в аутсорсинг, що сприяє зрощенню політичних та економічних еліт і, як наслідок, – ще більшій концентрації владних важелів.

У зв'язку з глобалізацією на порядку денному постає питання взаємопов'язаності компонентів світових подій у вигляді єдиного базового середовища, що дає змогу на прикладі окремого мікрорівня зрозуміти, чому і як теперішні рішення створюють майбутні проблеми. У комплексних системах контроль за потенційними сценаріями розвитку подій через ухвалення певних рішень і прогнозування результатів є вкрай складними. Наслідки поєднання динамічних систем передбачити важко, оскільки всяка їхня комбінація суттєво впливає на перебіг подій або не впливає узагалі. Зазначимо, що очікування готовності системи відповісти експоненціальними способами на будь-які умови, котрі виникають за ініціювання події, можуть бути хибними. Вони становлять своєрідне джерело «ефекту метелика»: невеликий рух на початку навіть за оптимальних обставин здатний викликати величезний резонанс, хоча за інших початкових умов імовірно перепони для спроб, спрямованих на вагомій зміні. Приклад такої ситуативної модуляції – намагання впровадити інноваційні інструменти соціального розвитку (політичні й економічні реформи) в контексті традиціоналістської системи суспільної взаємодії.

У теорії хаосу «ефект метелика» є ідеєю про те, що одна конкретна дія в рамках нелінійної системи у майбутньому може призвести до вагомих змін на пізніших стадіях. Серед причин кризових явищ найчастіше вирізняють соціальну, політичну й економічну нестабільність. Однак зауважимо: ці чинники можуть бути наслідками конкретних рішень, які, на перший погляд, темпорально і просторово не пов'язані з кризовими ситуаціями. У цьому контексті надзвичайно важливо розуміти значення точок біфуркації – критичних моментів, за яких чутливість системи до початкових умов стає сильнішою, а її хаотичність виявляється у радикальнішій формі, спрямовуючи систему до так званих меж хаосу. Лишень система досягає точок біфуркації – початковий порядок розривається, і вона стає обумовленою менш передбачуваними патернами поведінки. Ця крайня чутливість перетворює точки біфуркації на екзистенціальні неповторні історичні моменти.

Для пошуку оптимальних моделей ухвалення рішень у контексті динаміки нелінійних систем і політичних процесів необхідно використати теоретико-методологічний доробок. У науковій літературі подано широкий спектр моделей і класифікацій підходів до ухвалення рішень. Умовно їх можна об'єднати у три групи навколо центральних аналітичних категорій.

Першу групу сформовано у рамках теорії раціонального вибору, яка у класичній версії ґрунтується на тому, що раціональне і повністю аргументоване рішення приймає *homo economicus*, обираючи з усіх ймовірних варіантів з найвищим ступенем корисності (або максимумом суб'єктивної очікуваної корисності). Ця модель передбачає: той, хто ухвалює рішення, знає всі можливі варіанти, наслідки реалізації кожного з них, має добре організований набір преференцій для таких наслідків та обчислювальну можливість для їхнього порівняння і визначення пріоритетного. Модель обмеженої раціональності сформована на основі ідеї, що особа, яка приймає рішення, не завжди має повну інформацію, оптимальність вибору не завжди враховується. На думку Х. Саймона,

«раціональна поведінка людини формується ножицями, два леза яких – структура середовищ завдання й обчислювальні можливості актора» [22, с. 7], що зменшують простір проблеми для пошуку рішень. Альтернативи будуть знайдені й оцінені послідовно. У випадку, коли вони відповідають мінімальним критеріям, пошук припиняється.

До *другої групи* зараховують теоретико-методологічні розробки, які ґрунтуються на організаційній моделі, спрямованій передусім на розв'язання наявних конкретних проблем, а не на досягнення стратегічних цілей. У рамках цієї моделі рішення подано у вигляді виробництва стандартних операційних процедур. Так, інкременталістський підхід до ухвалення рішень, розроблений Ч. Ліндбломом, передбачає процес поступових дій і залишає стратегію відкритою для регулювання [14]. М. Коен, Дж. Марч і Дж. Олсен вивчали процес ухвалення рішень в умовах «організованої анархії», тобто у плюралістичному середовищі з різноманітними акторами, цілями й поглядами. Науковці визначили модель «сміттевого баку» (*the garbagecan model*), за якої фрагментовані та хаотичні рішення в організації є наслідком декількох відносно незалежних потоків завдань і учасників, що трапляються під час вибору варіантів [6].

Третю групу становлять моделі, пов'язані зі соціальними категоріями – досвідом, нормами, цінностями, особистісними характеристиками (Т. Дас, Б. Тенг [8]). Широку підтримку в академічному середовищі отримала модель «базового розпізнавання» (*Recognition-Primed Decisionmodel*), яка визнає інтуїтивні відчуття частиною процесу прийняття рішень (Дж. Кляйн [12]). Центральне місце у моделі, заснованій на вивченні поведінки людей у кризових ситуаціях зі серйозними обмеженнями в часі, надано здатності того, хто приймає рішення, розпізнати ситуацію, виходячи з попереднього досвіду. Курс дій оцінюється за допомогою уявного моделювання: особа, що приймає рішення, візуалізує, як дія буде реалізовуватися.

Окремим самодостатнім підходом можна назвати модель «мультиплікованих перспектив» (І. Мітрофф і Х. Лінстоун [16]), розроблену в рамках концепції необмеженого системного мислення. За нею, кожна проблема становить частину іншої проблеми. Як наслідок процес ухвалення рішень є спробою зібрати всі можливі перспективи бачення проблем, згрупованих у технічні, організаційні й індивідуальні. Відомості, що постають як основа розуміння системи, підпадають під технічні перспективи. Для виявлення організаційних та індивідуальних перспектив необхідно дослідити якомога більше акторів та зацікавлених сторін в ухваленні рішення. Причому дані мають збиратися з різноманітних аспектів і з багатьох джерел.

Ураховуючи специфіку розвитку політичних процесів і соціальних систем, можна стверджувати, що найпоширенішою з окреслених, серед політичних діячів є модель «базового розпізнавання ситуації». Її застосовують як реакційний інструмент на певні шоківі події та кризові явища. Однак можливості попередження і, головне, зниження впливу різноманітних ентропійних чинників вона не дає. Для формування стратегічних рішень у нелінійних системах оптимальним видається застосування методологічних принципів моделі мультиплікованих перспектив, що передбачає пошуки і збір максимальної кількості інформації про стан системи та сценарії її розвитку.

У часи глобальних соціальних, економічних і політичних зрушень політичні лідери й еліти, котрі перебувають при владі, та ті, хто прагне влади, мають ураховувати вплив ентропійних чинників своїх рішень і дій. Сприйняття середовища, пошуки можливостей як суб'єктивні чинники можуть відігравати важливу роль у прийнятті рішень. Досвідчені політики використовують адаптивні інструменти – вплив на

структуру прийняття рішень, що дає змогу вводити власні ідеї у широку громадську думку і безперервно коригувати їх у процесі оцінювання кожного циклу дій. Одночасно варто брати до уваги, що політичні діячі найчастіше приймають рішення інтуїтивно і зазвичай на власну користь, а не суспільства.

Новітнім формам організаційної еволюції притаманні нестабільність, хаотичні зміни, системні розриви з біфуркаціями. Міжнародна політика перетворюється зі системи, сформованої за передбачуваними й відносно постійними принципами, на систему безладнішу, нестабільну і позбавлену поведінкових закономірностей. Здійснений нами аналіз з використанням вихідних положень теорії хаосу допоміг виявити фактори, які мають ентропійний вплив на ухвалення політичних рішень: ступінь визначеності/невизначеності інформації про стан і еволюцію розвитку процесів у соціальній, політичній, економічній та природних системах; чутливість системи до початкових умов реалізації рішення; ступінь концентрації/розосередження влади в ухваленні рішень; суб'єктивний досвід тих, хто приймає рішення, сприйняття середовища і пошуки найприйнятнішої моделі, виходячи з власного бачення.

Для розробки рішень стратегічного значення у системах нелінійного розвитку, зокрема в політичних, оптимальним вважається звернення до методологічних принципів моделі мультиплікованих перспектив, яка дає змогу знизити ступінь невизначеності інформації про стан та еволюцію розвитку системи.

Насамкінець зауважимо: навіть тоді, коли теорія хаосу не веде до абсолютно нової парадигми у сфері політичних наук, вона має великий потенціал для наукових рефлексій і прикладного застосування. Семантика теорії хаосу сприяла виникненню комплексу понять і термінів, що допомагають ученим виявляти й досліджувати нові аспекти суспільно-політичних явищ. Подальшого наукового опрацювання, зокрема, потребує проблематика кореляційних варіацій між політико-режимними характеристиками ухвалення політичних рішень, механізмами їхньої легітимації й ентропійністю політичних систем.

Список використаної літератури

1. *Bauman Z.* Modernity and Ambivalence / Z. Bauman. – Wiley, 2013. – 304 p.
2. *Blake A.* The Butterfly Effect of International Politics: Syria [Електронний ресурс] / A. Blake. – Режим доступу: <http://blake-report.com/2014/03/02/the-butterfly-effect-of-international-politics-syria>.
3. *Boltzmann L.* The second law of thermodynamics/ L. Boltzmann // B. McGuinness (ed.) Theoretical Physics and Philosophical Problems: Selected Writings. – 1974. – P.13–32.
4. *Carter T.* An introduction to information theory and entropy [Електронний ресурс] / T. Carter. – Santa Fe. Retrieved. – Aug. 2014. – Режим доступу: <http://csustan.csustan.edu/~tom/Lecture-Notes/Information-Theory/info-lec.pdf>
5. *Clausius R.* The Mechanical Theory of Heat / R. Clausius; trans. by Walter Raleigh Browne. – Macmillan, 1879. – 376 p.
6. *Cohen M. D.* A Garbage Can Model of Organizational Choice [Електронний ресурс] / M. D. Cohen, J. G. March, J. P. Olsen // Administrative Science Quarterly. – Vol. 17, No. 1. – Mar., 1972. – P. 1–25. – Режим доступу: http://perguntasapo.files.wordpress.com/2012/02/cohen_olsen_1972_a-garbage-canmodel-of-organizational-choice.pdf

7. *Cramer F.* Chaos and order: the complex structure of living systems / F. Cramer. – VCH, 1993. – 249 p.
8. *Das T.* Cognitive bases and strategic decision processes: An integrative perspective / T. Das B. Teng // *Journal of Management Studies*. – 1999. – № 36(6). – P. 757–778.
9. *Erçetin Ş. Ş.* Chaos and Complexity Theory in World Politics / Ş. Ş. Erçetin, S. Banerjee, IGI Global. – 2014. – 374 p.
10. *Farazmand A.* Chaos and transformation theories: A theoretical analysis with implications for organization theory and public management / A. Farazmand // *Public Organization*. – Vol. 3. – December 2003. – P. 339–372.
11. *Kiel D. L.* Nonlinear dynamical analysis: Assessing systems concepts in a government agency // D. L. Kiel // *Public Administration Review*. – March/April, 1993. – Vol. 53 (2). – P. 143–153.
12. *Klein G.* Sources of power: How people make decisions, MIT Press / G. Klein. – Cambridge (MA), 1999. – 344 p.
13. *Kyriazis D.* Direct democracy, the regime of low entropy [Електронний ресурс] /D. Kyriazis. – Режим доступу: <http://www.solonsynthesis.org/index.php/democracy-totalitarianism/21-democracy-totalitarianism/77-notion-entropy>.
14. *Lindblom C. E.* The science of «muddling through» / C. E Lindblom // *Public Administration Review*. – 1959. – №19. – P. 79–88.
15. *Lorenz Ed. N.* The Essence Of Chaos / Ed. N. Lorenz. – Taylor & Francis, 1995. – 227 p.
16. *Mitroff I.* The unbounded mind / I. Mitroff, H. Linstone. – N Y: Oxford University Press, 1993. – 192 p.
17. *Peled A.* The New Sciences, Self-organization and Democracy/ A. Peled // *Democratization*. – Vol. 7. – № 2. – Summer, 2000. – P. 19–35.
18. *Pfeffer J.* Power in Organizations / J. Pfeffer. – Publisher: Financial Times Prentice Hall. – 1981. – 402 p.
19. *Ruelle D.* Thermodynamic Formalism: The Mathematical Structure of Equilibrium Statistical / D. Ruelle. – Cambridge University Press; 2 ed. – 2004. – 174 p.
20. *Santo B.* Chaos Theory in Politics: Understanding Complex Systems / eds. by B. Santo, S. Erçetin, S. Tekin Ali. – Dordrecht: Springer, 2014. – 201p.
21. *Shannon C. E.* A Mathematical Theory of Communication [Електронний ресурс] / C. E. Shannon // *Bell System Technical Journal*. – 1948. – № 27 (3). – P. 379–423. – Режим доступу: <http://ieeexplore.ieee.org/xpl/articleDetails.jsp?arnumber=6773024>
22. *Simon H.* The new science of management decision / H. Simon ; 2nd ed. – Prentice Hall, Englewood Cliffs (NJ). – 1977. – 175 p.
23. *Theil H.* The Desired Level of Political Entropy / H. Theil // *American Political Science Review*. – 1969. – P. 521–525.
24. *Yorke J.A.* Chaos: An Introduction to Dynamical Systems / J. A. Yorke, K. T. Alligood, T. D. Sauer; corrected edition. – Springer, 2000. – 604 p.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

ENTROPY FACTORS IN POLITICAL DECISION-MAKING

Natalia Vinnykova

---

*V.N. Karazin Kharkiv National University
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
m. Svobody, 4, 61022, Kharkov, Ukraine
e-mail: n.a.vinnikova@karazin.ua*

The work investigates the factors of unstable internal and external environments, and reviews the theoretical and methodological approaches to the application of chaos theory in political science, particularly in the field of public policy and international relations. The article also outlines the range of factors exerting an entropic influence on policy-making processes, and defines the most efficient models of political decision-making in the context of dynamic development of nonlinear social systems.

Keywords: political decisions, chaos theory, nonlinear systems, shock events, bifurcation points, butterfly effect, entropy factors.

ЭНТРОПИЙНЫЕ ФАКТОРЫ В ПРИНЯТИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Наталья Винникова

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Философский факультет, кафедра политологии
м. Свободы, 4, 61022, Харьков, Украина
e-mail: n.a.vinnikova@karazin.ua*

Исследуются факторы нестабильной внутренней и внешней среды. Рассматриваются теоретико-методологические подходы к применению теории хаоса в политической науке, в частности в области публичной политики и международных отношений. Определяется спектр факторов, которые имеют энтропийное влияние на политико-творческие процессы и наиболее оптимальная модель принятия политико-управленческих решений в контексте динамического развития нелинейных социальных систем.

Ключевые слова: политические решения, теория хаоса, нелинейные системы, шоковые события, точки бифуркации, «эффект бабочки», энтропийные факторы.

УДК 141.7:32.001

СПЕЦИФІКА РОЗРІЗНЕННЯ ПОНЯТЬ СВІДОМОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: garbadin@gmail.com*

Обґрунтовано, що політична свідомість становить лише теоретичний конструкт для пояснення відношення індивіда до політики. Як доведено, під політичною свідомістю доцільно розуміти специфічний конструкт у межах свідомості, що відповідає за експлікацію розуміння й осмислення політики індивідом. Останній актуалізує себе у вигляді суб'єкта політико-соціальних відносин на рівні цих мисленевих операцій.

Ключові слова: пізнання, політичний суб'єкт, свідомість, політична свідомість, громадянське суспільство, ідеологія, дискурс.

Не потрібно бути глибинним знавцем філософії чи нейропсихології, аби зрозуміти: людина природою утверджує ідею власного існування та довілля на основі пізнання та суджень, на засадах процесу осмислення й розуміння і себе самої, й усього, що її оточує.

Проте, одразу ж виникає запитання: як можна осмислити мислячу людину? У який спосіб формується її свідомість та наскільки остання залежна від ситуації, інших факторів? Чи може бути мова про автономність політичної свідомості стосовно свідомості загалом? Чи політична свідомість – лише збірне поняття стосовно окремих сегментів свідомості, присвячених усьому, що називають політикою? Чи доцільно розглядати ймовірність уніфікації свідомості, зокрема, політичної, і як цей процес пояснити? Відповідей на такі запитання існує безліч.

До прикладу, філософський акт, на думку М.К. Мамардашвілі, спочатку розгортається на рівні рефлексії. «Оскільки думка чи, точніше, той стан, коли вона трапляється, як єдина подія, помислити самому мислячому неможливо, а говорити про це доводиться, то філософи насамперед спробували виявити й описати саме цей стан. За сформованою традицією, його називають зазвичай трансцедентуванням» [1, с. 8]. Тобто для філософів це означає вихід за межі конкретної ситуації, яка визначає та впливає на людину. До речі, таких «точок огляду», безумовних імперативів, просто не існує: «є трансцедентування, але немає трансцендентного. Є дія в людині якоїсь сили (у вигляді думки), але приписувати їй мету і напрям у вигляді предмета ми не маємо права. Як не маємо права і увияти собі її дзеркальне відображення» [1, с. 8]. При чому такий процес трансцедентування ґрунтується на основі свідомості, що постає своєрідним матеріалом для побудови понять зовнішнього світу.

Тобто «у філософії потрібно мислити, аби існувати, бути. Лише це є гарантією утримання себе в структурі рефлексії. Але що означає бути? Або, як уже сказано, володіти певним горизонтом можливостей, щоб міркувати філософськи?» [1, с. 8]. Тут одразу ж варто зупинитись на політичному вияві цієї проблеми, яка має наразі суто методологічний характер. Коли ж увияти, що політичне буття людини набуває виразу

через конкретну політичну ідеологію, у відношенні “прийняття-неприйняття” з якою формує свою політичну ідентичність, то чи буде таке відношення абсолютним стосовно політичного виміру буття людини загалом? Ідеологія чітко формулює набір пріоритетних ціннісних означень людини та її зорієнтованість на потреби стосовно зовнішнього світу, подає образ ворога й ідеалу, значно обмежуючи свободу суджень людини, як би ми останню не визначали – чи через політичну свідомість (сукупності ціннісних означень та норм поведінки зокрема), чи через свідомість загалом. Одночасно для громадянина пріоритетним повинна бути позиція, яку в критичній літературі, присвяченій політичній свідомості, приписують виключно науковцям, а саме – унеможливлення надання політичному виміру буття визначальних характеристик уже в процесі мислення. Наша принципова позиція полягає в тому, що не лишень учені, а й кожен громадянин повинен опиратись на те, що називають принципом «Фоми невірного», тобто можливості піддавати під сумнів політику як таку: в усіх її виявах – від буденних декларацій політиків місцевого рівня до ідеологічних постулатів. Тільки за таких умов можна розглядати свідомість, що необмежена чинниками зовнішнього впливу, і не уніфікована, по суті, зовнішніми критеріями впливу.

Основу для такої свободи думки необхідно вбачати у розвинутому громадянському суспільстві. Засадами становлення останнього для європейського суспільства доцільно розглядати два напрями розвитку – античний та християнський. «Античність залишила у спадок Європі віру в завоювання людського розуму, а християнство внесло в західну свідомість не менш динамічний елемент – ідею морального сходження людини. Саме ці два начала визначають своєрідність європейської культури: її динамізм, специфічну, гнучку систему інтелектуальних і духовних цінностей та понять, її здатність до проектування і регулювання соціальних процесів» [1, с. 10]. Становлення предметної мисленевої діяльності в країнах Європи відбувалось на основі психологічних, і соціально-упорядковуючих, а також науково зумовлених чинників. Різні варіанти інтерпретації такого поєднання набувають пояснення у великій кількості теорій, зокрема, теоріях М. Вебера, М. Фуко. Усе це дає змогу стверджувати, що ця традиція і породжує концепт громадянського суспільства, функціонування якого передбачає вільне становлення думки, нехай у зумовленій природою політико-соціальних взаємодій індивіда. До прикладу, на думку М. Мамардашвілі, «декартівське *cogito* – один з яскравих виявів саме такої гармонії в новій європейській культурі – не випадково отримав назву раціональності» [1, с. 11].

Зауважимо: теоретичне розрізнення понять свідомості й політичної свідомості в українській політичній думці часто передбачає поляризацію марксистського пояснення політичної свідомості та «сучасних західних практик», що втілюється у тезисах відповідного змісту. «В традиційно марксистському розумінні політична свідомість трактується як варіант суспільної свідомості, - констатує В. Ткачук,- що виникає як відображення насамперед соціально-економічних умов буття людей. В усталеній світовій традиції політична свідомість розглядається в широкому контексті як уся сукупність психічного відображення політики, як її суб'єктивний компонент, що виявляється на різних рівнях, у різноманітних ситуаціях» [4]. На наш погляд, ці позиції нічим суттєвим не різняться, оскільки акцент на синтезі індивідуальних та поза індивідуальних чинниках впливу на політичну свідомість зберігається. Змінюється лише обґрунтування цих факторів, що легко пояснити специфікою суспільств, котрі актуальні для Маркса та «сучасних західних учених». Не захищаючи жоден із підходів, вважаємо надто претензійним саме їх побіжне згадування, без глибинного дослідження першоджерел.

Необхідно лише наголосити на потребі поза ідеологічного підходу до науки, який передбачає відмову від поширеного у вітчизняному науково-гуманітарному дискурсі зверненні до «торії марксизму», що, власне, марксизму і не передбачає, а лише окреслює персональні рефлексії на тему К.Маркса, цілковито втраченого у практиках радянської політичної системи.

Розвиваючи проблему відмови від класичних стереотипів стосовно пояснення політичної свідомості, вважаємо за доцільне відмовитись від її інтерпретації як, по-перше, елементу політичної діяльності. Ми не погоджуємося з думкою, нібито «її витоки криються у сфері політичних відносин – об'єктивних людських контактах і стосунках, що виникають водночас з проблемою використання політичної, державної влади в суспільстві» [4]. По-друге, некоректно зводити політичну свідомість до сукупності «політичних уявлень, знань, оцінок учасників політичного процесу, в яких відображені їхні політичні потреби, інтереси і цінності» [4]. По-третє, визначення політичної свідомості як «відображення духовного життя людей, інтересів і сподівань різноманітних соціальних спільностей, верств, класів, націй, індивідів і суспільства» [4] також не зовсім коректне. У всіх зазначених випадках політична свідомість, формально передбачаючи власну зумовленість свідомістю, залишається об'єднувальним поняттям усього того, що можна назвати «політичним». Політична свідомість у такому випадку постає радше не концептом, а синтетичним образом, покликаним об'єднати весь пізнавальний процес і спрощено його пояснити. Власне, актуальність цього дослідження і полягає у відмові від пошуку спрощених шляхів розв'язання проблеми з'ясування суті політичної свідомості й співвідношення такого поняття з поняттям свідомості.

У контексті нашого дослідження розглянемо політичну свідомість як форму вияву свідомості загалом, що концептуалізується стосовно осмислення політики. Політична свідомість індивіда не може ґрунтуватись на засадах вивчення догматичних пізнавальних схем розвитку, котрі передбачали б конкретні, видозмінені чи збережені суспільні форми існування. Навпаки – політична свідомість функціонує на основі пояснення навколишнього світу з метою знаходження свого місця у ньому. Ця похідна властивість політичної свідомості цілком характерна свідомості як сфері мисленевої діяльності загалом. Ключовими мотивами, що спрямовують політичну свідомість, необхідно вважати пошук соціальної захищеності й самореалізації, а також, що особливо актуально зараз, пошук власної ідентичності у всіх можливих формах вияву останньої – від економічної до національної.

Важливо зупинитись на поясненні ще одного моменту. Фактично хрестоматійними у вітчизняній політичній науці вважають визначення такого формату: «Політична свідомість – система теоретичних і повсякденних знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери соціальними суб'єктами – індивідами, групами, класами, спільнотами» [2, с. 481]. До таких визначень зазвичай додають уточнення: «політична свідомість формується тоді, коли особистість усвідомлює свою групову належність та ідентичність, неможливість реалізації інтересів без участі в певних відносинах з політичною владою, а також громадянський статус суб'єкта, наділеного правами, свободами, можливостями впливати на владу» [3]. Формування ж політичної свідомості пояснюється «шляхом критичного осмислення соціально-політичної дійсності, узагальнення наявної інформації; усвідомлення мети партійного чи політичного руху, приєднання до оцінок і норм уже сформованого політичного руху; емоційної переконаності в справедливості певних політичних ідеалів» [3].

З нашого погляду недоцільно пояснювати політичну свідомість у вигляді сукупності знань, оцінок, почуттів, цінностей, оскільки таке сумування просто неможливе у межах свідомості загалом. Політична свідомість, що становить лише теоретичний конструкт для пояснення ставлення індивіда до політики, володіє всіма ознаками свідомості як ширшого та ключового поняття, а відтак репрезентує те, що у найширшому сенсі можна назвати оформленням відношення до політики на основі загальних понять. Це не сукупність, а мозаїка різних сегментів знань стосовно політики, де політика як така може бути і похідною від стереотипів, вірувань, особистого досвіду чи вражень. Це – надзвичайно складний пласт зумовленостей, котрі становить собою природу свідомості, мислення, пізнання загалом. Відповідно і формування політичної свідомості некоректно звужувати лише до шляхів критичного осмислення політико-соціальної дійсності, інформації та діяльності чи бездіяльності політичних партій. Звісно, первинним означником формування політичної свідомості доцільно вважати індивідуальне пережиття політичної дійсності. Однак чинники що впливають на процес цього переживання, – найрізноманітніші. І логічна схема “політична свідомість – політичний суб’єкт – політична суб’єктність, за котрої сукупність цих чинників значно звужується, не може бути точною. Та й узагалі процес формування політичної свідомості не може бути завершеним, як і саме мислення – процесуальність, і є суттю свідомості загалом, відповідно – і політичної свідомості.

Тому ми акцентуємо на вагомості громадянського суспільства у визначенні політичної свідомості. Адже саме в його межах, на відміну від ідеологічної ангажованості, індивід отримує змогу критично осмислити навіть власні переживання стосовно політичного, «відчуживши» надмірну чутливість, переконаність та хвилювання. Це і забезпечує імовірність осмислення політики, гарантом чого є вільна кооперація. А лейтмотив – соціальні інтереси, а не політичний вплив. Власне у такому стані людина має змогу співвіднести поняття політичного з його опредмеченістю і через розмаїття політичних інститутів, і через мережу політичних інституцій.

Людина також здатна визначити власну позицію зі символами політики, оскільки прив’язувати останню у контексті пізнання та індивідуальному рівні виключно до понять було б ідеалізацією. Більшість індивідів має стосунок саме до символів політичного, а не до їхніх понять. До прикладу, пересічний індивід не дасть жодної інтерпретації поняття демократії, яке би могло вичерпати його зміст, пояснити згідно з науковими традиціями. Натомість демократію він відтворюватиме у вигляді символу. А вже символічне значення демократії залежатиме від контексту оформлення політичної свідомості індивіда, зокрема чим зумовлена політична свідомість – громадянським суспільством чи ідеологією. Унаслідок символічних означень демократії виявиться безліч, причому діаметрально протилежних: від символу «всього доброго та щасливого, до чого варто прагнути», і аж до «ворожої, капіталістичної, бездуховної ідеології глобалізації».

Чим же зумовлена віра у конструкції подібного формату? Вочевидь, переконаністю, продиктованою мисленевою практикою. Ця переконаність, що приймається за очевидність індивідом, не завжди передбачає можливість сумніву. Така вже специфіка політичної свідомості, яка впливає безпосередньо з політики: очевидні для свідомості індивіда висновки не потребують знання усього обсягу політико-соціальних відносин (вони можуть виявлятися в ідеологічних, історичних, «тіньових» їхніх аспектах) для формування конкретних висновків і переконань. Ця зумовленість може бути продиктована, зокрема, й етико-моральним питанням, узятим за основу індивідом у процесі реалізації пізнавальних практик. Останні також не можна

однозначно трактувати як обмежувальний механізм чи звільняючий. Адже в окремих випадках він може стати, з одного боку, елементом пропаганди, політичних міфів, а також слугувати засадами для творення стійких упереджень у політичній свідомості. З іншого боку, такий механізм здатен бути основою для формування унікальності індивіда у сенсі переживання ним політико-соціальної дійсності в межах політичної свідомості, що необхідно вважати похідним процесом стосовно унікальності переживання свідомості відчуттів загалом. Це особистісна традиція керуватись власною думкою, вистраждана неперервним процесом «становлення себе» як людини. Адже останню розуміти у вигляді «завершеного процесу» вважаємо недоцільним: «Світ влаштований як щось, що перебуває у постійному становленні, в ньому завжди знайдеться мені місце, якщо я насправді готовий почати все спочатку ... думка існує тільки у виконанні, як і всяке явище свідомості, як і всяке духовне явище. Вона існує, повторюю, лише в момент і всередині свого знову-виконання» [1, с. 21].

Зрештою, для того, щоби думка могла претендувати на об'єктивність стосовно такого складного та багатовимірного феномену як політика, варто, за висловом М. Мамардашвілі, «відмовитись від себе, аби щось зрозуміти» [1, с. 22]. Тут ідеться про дискретну організацію актів свідомості, специфіка яких тільки так і здатна виявляти. Інші можливі акти свідомості впливають з упереджень, стереотипів, наслідування, і под. – прикладів таких актів можна навести безліч.

За М. Мамардашвілі, «наше свідоме життя влаштоване так, що усе, що здійснюється за допомогою актів свідомості або є проявом життя свідомості, чи то майстерне створення ремісничого шедевра (скажімо, стільця), чи поеми або морального вчинку і под. – усе це – деяка послідовність кроків. І водночас у всьому цьому є щось, ще один хід, який, не будучи жодним з них, ніби заповнює інтервали між ними. Цей елемент нашого свідомого життя, нашої свідомості» [1, с. 22–23]. Власне, такий «інтервал» чітко виявляє себе, коли ми охоплюємо поняття політичної свідомості: ним заповнюється ставлення до політичного осмислення та вираз у політичній свідомості індивіда. По суті, цей «інтервал» за важливістю перевершує інші кроки у становленні політичного, оскільки, охоплюючи та пояснюючи їх, задає їх природу суб'єктивністю відношення, пояснення, розуміння. Яскравий приклад для цього тезису – є поняття агітації. Унаслідок останньої цей «інтервал» уможливорює діаметрально протилежне ставлення зовні однакових суб'єктів пізнання на засвоєний, ідентичний матеріал.

Відтак під політичною свідомістю доцільно розуміти специфічний конструкт у межах свідомості, що відповідає за експлікацію розуміння й осмислення політики індивідом, який актуалізує себе у вигляді суб'єкта політико-соціальних відносин на рівні цих мисленевих операцій. Зазначимо, що такий рівень відносин та осмислення не передбачає аксіоматичного введення в ідеологічний формат дискурсу. Процес осмислення загалом може збігатися з процесом осмислення політики, але може і суттєво відрізнятись. «Іноді людина носить, наприклад, маску поважного громадянина, вважаючи (і вважаючи справедливо), що формальне виконання ритуалу громадянського життя робить можливим його мирне співіснування з іншими людьми. Лише така «скутість» формою і становить умову розкутості у творчості й у думці, оскільки при цьому не витрачається енергія на те, аби займатися зведенням рахунків, боротьбою, участю в чварах» [1, с. 23]. Цей приклад може проілюструвати «ідеалізовану» модель вияву політичної свідомості й свідомості загалом, їхнє співвідношення. Таку модель теоретично й варто обґрунтовувати, актуалізувати у межах науки, бо саме в її межах задаються рамки для самовияву індивіда та його можливості розуміти політику. Однак

практика здатна демонструвати і діаметрально протилежну ситуацію. Як приклад – відомий російський учений О. Дугін. З одного боку, він – нетиповий політичний філософ, знавець історії філософії, автор багатьох нетривіальних концепцій та численних публікацій. З іншого – автор ідеологічно заангажованих публікацій стосовно «українського питання», ідеолог «євразійства» й інших спірних концептів. Усе це лише підтверджує нашу позицію стосовно некоректності зведення політичної свідомості до узагальнення засвоєних знань.

Політична свідомість – персоналізована рефлексія політичного, не розглядається окремо від свідомості та її специфіки загалом. Таку рефлексію неможливо спрогнозувати чи передбачити, «виховати» чи обумовити необхідністю. І свідомість, що визначає процес руху, пізнання, творення людини, і політична свідомість визначають процес осмислення людиною політики та власних її інтерпретацій. Звісно, різноманітні техніки та механізми уніфікації політичної свідомості застосовувались і будуть застосовуватись завжди. Однак не варто їх спрощувати до накопичення знань або емоцій певного порядку. Вплив на політичну свідомість передбачає інформаційну, ідеологічну, освітню, нормативно-правову складові.

Ми принципово у межах нашого дослідження не висували завдання деталізувати механізми впливу на політичну свідомість, виявити можливість уніфікації останньої, оскільки така мета – некоректна. Політична свідомість – наслідок взаємодії індивіда в політико-соціальному дискурсі, пізнання, зокрема і себе. Тому цей конструкт, що вирізняється на основі свідомості, утримуючи в собі усі її засадничі особливості, варто розглядати з позиції вільного утвердження людиною себе та власних рефлексій, а не уніфікованих догм.

Список використаної літератури

1. *Мамардашвили М.К.* Как я понимаю философию. избр. ст., доклады, выступления, интервью / *М.К. Мамардашвили.* – М.: Прогресс, 1990. – 366 с.
2. *Ницше Ф.* Афоризмы / Фридрих Ницше // Сочинения : в 2 т. пер. с нем. – Т. 2: Литературные памятники. – М. : Мысль, 1990. – 827 с.
3. *Сервецький І.В.* Проблеми формування політичної свідомості громадян в умовах демократичного суспільства / І. В. Сервецький, В. В. Редька // Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=aymvs_2012_1\(3\)_11](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=aymvs_2012_1(3)_11)
4. *Ткачук В.* Інформаційний вплив на політичну свідомість в умовах глобалізації / В. Ткачук // Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/411>

Стаття надійшла до редколегії 16.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

SPECIFICITY OF DISTINGUISHING OF THE CONCEPTS OF CONSCIOUSNESS AND POLITICAL AWARENESS

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: garbadin@gmail.com*

Proved that political consciousness is only a theoretical construct to explain the relation of the individual to the policy. It is proved that under political consciousness advisable to understand the specific construct within the mind, which is responsible for understanding and explication of policy thinking individual. Last updates itself as the subject of political and social relations between the operations of a mind. It was found that the political consciousness is a personalized reflection of the political, which is not considered separated from consciousness and its specificity as a whole. As consciousness that determines the movement of knowledge, creation of human and political consciousness determines the human understanding of policy and its own interpretations.

Key words: knowledge, political subject, consciousness, political consciousness, civil society, ideology, discourse.

СПЕЦИФИКА РАЗЛИЧИЯ ПОНЯТИЙ СОЗНАНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Андрей Гарбадин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: garbadin@gmail.com*

Обосновано, что политическое сознание составляет лишь теоретический конструкт для объяснения отношения индивида к политике. Как доказано, под политическим сознанием целесообразно понимать специфический конструкт в пределах сознания, отвечающий за экспликацию понимания и осмысления политики индивидом. Последний актуализирует себя как субъект политико-социальных отношений на уровне этих мыслительных операций. Выяснено, что политическое сознание – это персонализированная рефлексия политического, которую невозможно рассматривать отдельно от сознания и его специфики в целом. Как и сознание, что определяет процесс движения, познания, творчества человека, так и политическое сознание определяет процесс осмысления человеком политики и собственных ее интерпретаций.

Ключевые слова: познание, политический субъект, сознание, политическое сознание, гражданское общество, идеология, дискурс.

УДК 323.21

ПРОБЛЕМАТИКА ТИПОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Ганна Жекало

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Інститут історії, політології та міжнародних відносин, кафедра політології,
вул. Шевченка, 57, 76018, м.Івано-Франківськ, Україна
e-mail: inst@pu.if.ua*

Розглянуто проблематику політичного конфлікту, її теоретичні засади й основні аспекти детермінації політичного конфлікту. Проаналізовано критерії та способи типології політичних конфліктів, запропоновані різними дослідниками. Зроблено самостійну спробу виокремити найвагоміші групи критеріїв, за якими можна класифікувати політичні конфлікти, що мали місце в політичних відносинах нашої держави.

Ключові слова: політичний конфлікт, протиріччя, типологія конфліктів, генералізація конфлікту, природа конфлікту.

У будь-якому суспільстві політичні відносини супроводжуються протиріччями та конфліктами, оскільки діяльність влади не може задовольняти інтереси всіх частин суспільства. Конфлікти і політика найтісніше взаємопов'язані. За походженням, процесом розвитку, основними соціальними наслідками і багатьма іншими чинниками вони нібито доповнюють один одного. Конфлікти завжди тримають політику в тонусі, постійній готовності негайно долучитися до розв'язання соціальних проблем. Проблематика досліджень політичних конфліктів є надзвичайно актуальною практично весь час, адже конфлікти безперервно простежуються у суспільних відносинах: вони вирішуються або попереджаються, переходять у гостріші насильницькі форми чи можуть виникати спочатку. Всі мають особливості, джерела та причини виникнення, індивідуальну природу. І коли ми детально вивчимо один чи декілька конфліктів, це не означає, що за аналогічною схемою зможемо управляти всіма наступними, котрі будуть виникати в процесі розвитку. Проте, як кажуть на помилках вчаться. Тобто, володіючи детальною інформацією стосовно теоретичних, концептуальних або практичних аспектів політичних конфліктів, що вже мали своє місце в історії, легше та простіше буде знайти способи й методи для управління чи попередження тих конфліктів, які ще не виникли, чи тих наявних у політичних відносинах протиріч і суперечностей, котрі можуть перерости у конфлікт із деструктивними його наслідками. Тому із впевненістю можемо стверджувати: проблематика досліджень політичних конфліктів – надзвичайно актуальна та необхідна. З погляду існуючих сьогодні в Українській державі політичних конфліктів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, це зумовлює ще більшу необхідність у дослідженні згаданого феномену.

Мета нашого дослідження – виокремити загальні принципи класифікації політичних конфліктів, запропоновані різними науковцями, та виокремити головні типи політичних конфліктів, які актуальні для сучасної України.

У процесі аналізу нам необхідно розв'язати такі завдання: визначити основні властивості політичних конфліктів; розглянути головні критерії для класифікації

політичних конфліктів; установити найвагоміші групи класифікації політичних конфліктів, актуальних для сучасних політичних відносин у нашій державі.

Зазначимо, що вже є велика кількість підручників, посібників, монографічних розвідок, об'єктом дослідження яких постають саме конфлікти, зокрема політичні. Над цими питаннями працюють учені: Ю. Мацієвський, А. Бандурка, В. Друзь, І. Ващенко, М. Піре, Т. Яхно, І. Куревін, Є. Тихомирова, С. Постоловський, В. Зібцева, Л. Герасіна, О. Зінчина, С. Яремчук, М. Цюрупа, В. Котигоренко та ін. Велике значення мають і дисертаційні дослідження вітчизняних науковців. З-поміж них: І. Станкевич, С. Тихонюк, С. Ростецька, С. Шубін, Л. Збрицька, О. Батрименко, О. Москаленко та ін. Актуальні статті опублікували Ю. Білецька, О. Кукарцев, О. Майборода, А. Кіссе, В. Радецький.

У сучасній науці існує чимало поглядів стосовно визначення поняття конфлікту. Більшість дослідників поєднують політичний конфлікт із боротьбою за владу та все, що представляє собою владу. Так, політологічний словник, виданий у Росії, подає таке визначення: «Політичний конфлікт — зіткнення суб'єктів політики у їхньому взаємному прагненні реалізувати свої інтереси й цілі, пов'язані передусім із отриманням влади чи політичного статусу в суспільстві [11, с. 31]. Інші дослідники стверджують: політичний конфлікт виникає через прагнення політичного домінування, права приймати загальнозначущі рішення. Наприклад, Д. Лікарчук підкреслює, що в політиці відбувається боротьба не лише за монополію застосування інструментів влади і ресурсів, а й за монополію розробки поширення принципу легітимного розділення соціального світу і тим самим – за монополію мобілізації груп [7, с. 359]. Ще одна група вчених заявляє: політичні конфлікти детермінуються нерівністю у стосунках власності, влади та статусу різних верств населення, яка викликає на певному етапі усвідомлення соціальною групою або політичною силою несправедливості конкретного способу розподілу повноважень влади, матеріальних і духовних надбань суспільства [10, с. 178].

Зауважуючи, що політика – діяльність, спрямована на регулювання та збалансування інтересів і відносин між різними соціальними й політичними суб'єктами стосовно життєво важливих питань, котрі торкаються їхніх корінних інтересів, то й політичний конфлікт – це конфлікт двох або більше протидіючих сторін з приводу життєво важливих політичних питань. Це можуть бути проблеми, пов'язані не лише зі суто владними відносинами, оскільки політика має широкий вихід у соціум та вплив на його розвиток [9, с. 85]. Так, численні конфлікти української економіки виникають у зв'язку з приватизацією чи роздержавленням власності (приватизація «Криворіжсталі», криза навколо Нікопольського заводу феросплавів, протистояння Р. Ахметова і Г. Суркіса, газові домовленості лідерів держави). По суті, вони економічні, але їх потрібно зараховувати й до політичних, адже вони стосуються інтересів великої кількості населення, а також політичних суб'єктів, які репрезентують їхні інтереси. В останні роки простежуємо багато прикладів суперечок та конфліктів між провладними особистостями (політичними лідерами, керівниками партій, фракцій у парламенті). Попри те, що названі конфлікти – міжособистісні, ми зараховуємо їх і до політичних, оскільки вони безпосередньо впливають на роботу владних структур.

Натомість В. Литвин прагне чітко розрізнити поняття «політичний конфлікт» і «конфлікт між політиками». Як і більшість дослідників він вважає, що конфлікт політичний має передусім торкатися інтересів більшості, а його основу повинні становити питання, які стосуються загального блага. Проте у випадку коли політик має особисті претензії до іншого і вдається до певних дій, через котрі виражає

це ставлення, то це, безумовно, – конфлікт. Хоча той факт, що обидва його учасники є політиками, аж ніяк не надає йому статусу політичного, бо тут простежуються лише особисті інтереси. Аналогічна ситуація може скластись із політичними групами, але коли причина конфлікту – вузькогрупові інтереси, тоді конфлікт не повністю політичний. Учений акцентує на такому аспекті: якщо конфлікт – результат «особистого незадоволення» (незадоволення особистістю), тоді він хоч і є конфліктом у політиці, але не політичним конфліктом, а якщо в основу конфлікту покладено загальний (загальносуспільний, загальнодержавний) інтерес, тоді це насправді політичний конфлікт [6].

Отже, конфлікт може переходити з однієї сфери в іншу, а водночас торкатися і політичного, і економічного, і релігійного, і міжнародного поля. Однак головна умова політичного конфлікту – загальносуспільне чи загальногрупове значення.

На наш погляд, типологія конфліктів – одна з найдискусійніших проблем. Ще М. Вебер стверджував: усяка типологізація призводить до створення так званих ідеальних типів явищ, які лише у загальних рисах відображають реальність. Це стосується і політичного конфлікту, адже конфлікт настільки різноманітний у своїх формах та виявах, що виокремити якийсь критерій типології надзвичайно важко. Тому дослідники, використовуючи різні підходи, по-своєму розподіляють конфлікти.

М. Примуш зазначає: типології конфліктів ґрунтуються на різних ознаках, формальних нормах або ціннісних думках. Існує певна схожість причин, котрі зумовлюють конфлікти, наприклад, соціальна дискримінація (соціальна несправедливість). Такі конфлікти, відрізняючись за масштабами, інтенсивністю та результативністю, притаманні новій та новітній історії. Конфлікти можуть типологізуватись і за такою ознакою, як характер суперечностей, що покладено в їхню основу. Суперечності є антагоністичними і неантагоністичними, внутрішніми і зовнішніми (залежно від їхнього відношення до соціальної системи). Вони розрізняються також за сферами виявлення (економічна, політична, духовна сфера, сфера міжнародних відносин, зовнішньополітична і под.) [12, с. 97].

З позиції Ю. Друка, дослідження сутнісних характеристик політичних конфліктів дає змогу класифікувати їх, зокрема, за джерелом походження та галузями розгортання, за якісними характеристиками протистоянь, та визначити політичні конфлікти на різних рівнях суспільної системи, між різними гілками влади, верствами населення, підприємницькими структурами й органами державної влади у сучасній Україні ті ін. [3, с. 8].

Так, Р. Дарендорф звертає увагу в процесі класифікації конфліктів на умови їхнього виникнення і розвитку. Внутрішні конфлікти він називає ендогенними, а зовнішні – екзогенними. Л. Козер розподіляє конфлікти на реалістичні (є засобами досягнення певного результату, виникають через незадоволення специфічних вимог у межах відносин та очікуваних вигод учасників і спрямовані на передбачуваний фруструючий об'єкт) та нереалістичні (породжені не антагонізмом цілей учасників, а необхідністю розрядки, принаймні, в одного з них) [5]. М. Дойч вирізняє істинний, випадковий, підмінений, безатрибутний, латентний та фальшивий типи конфліктів [2, с. 208].

Нині існують численні способи класифікації конфліктів з використанням різноманітних критеріїв. Практично кожен дослідник прагне по-своєму згрупувати політичні конфлікти, і практично всі класифікації певним способом різняться між собою. Адже всі вони, як і визначення поняття «політичний конфлікт», залежать від того, що

конкретно той чи інший дослідник зараховує до цього феномену. Така причина і є важливим чинником відсутності єдиної загально визнаної типології політичних конфліктів.

Головна мета будь-якої класифікації – допомогти, з одного боку, пояснити конфлікт і відшукати адекватні способи його розв'язання або (ще краще) попередження. З іншого – зрозуміло, що класифікація конфліктів, об'єднання різних конкретних конфліктів в одну групу або зарахування їх до єдиного типу відбиває не лише їхні об'єктивні характеристики, а й слугує прийомом, що полегшує їхнє вивчення в певному досліджуваному контексті. Наприклад, поділ конфліктів на двосторонні й багатосторонні (число учасників – більш ніж два) дуже зручний для кількісного аналізу розподілу голосів під час обговорення спірних проблем, але не торкається ні суті проблем, котрі спричинили конфлікт, ні жодних характерних рис його учасників. Скажімо, конфлікт із п'ятьма учасниками може розгортатися й між державами – постійними членами Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, і між членами однієї родини [16, с. 201].

Один і той самий конфлікт може належати одночасно до різних типів, виокремлених за неоднаковими критеріями. У процесі розвитку конфлікти змінюються і опиняються в іншій групі конфліктів (наприклад, внутрішньо особистісні конфлікти переходять у міжособові, міжособові – у групові) [16, с. 202]. Вочевидь, той чи інший конфлікт детермінований визначеним середовищем, тобто тим чи іншим видом суспільства. Різні типи суспільств генерують різні типи політичних конфліктів: тут важливо брати до уваги характер суспільства, яке або дозволяє політичне суперництво, або забороняє його. У відкритому (демократичному) суспільстві конфлікти легітимні, в закритому (тоталітарному, приміром радянська система) – заганні в глиб. Перехідному типові суспільства властива підвищена конфліктогенність через наслідки влади минулого та серйозні перешкоди реформування [8].

У вітчизняній політичній науці найпоширеніший поділ політичних конфліктів на конфлікт цінностей, інтересів та ідентифікації (І. Кіянка, К. Ващенко, В. Корнієнко, Т. Яхно, І. Куревіна, Л. Герасіна, М. Панов).

Конфлікт цінностей – зіткнення різних ціннісних орієнтацій (праві – ліві, ліберали – консерватори, інтервенціоналісти – ізоляціоналісти та ін). В Україні конфлікт цінностей був першим, оскільки саме утворення незалежності й прагнення незалежності виступало постало українців, якої вони прагнули. Цей конфлікт переважно виникає за відстоювання принципів рівності, демократії, свободи тощо. Прикладом у сучасній політичній системі нашої держави такого виду конфлікту можна назвати Європейську революцію – як конфлікт за відстоювання рівності, гідності й свободи.

Конфлікт інтересів пов'язаний зі зіткненням різних, насамперед політичних і соціально-економічних інтересів. Це, скажімо, конфлікти між бізнес-групами, що мають політичний вплив, яких у нашій державі багато (передусім приватизація заводів, фабрик).

Конфлікт ідентифікації – суперечності стосовно вільного визначення вільним громадянином своєї етнічної та громадянської приналежності. Він спостерігається в країнах, де національні меншини компактно проживають у районах, котрі раніше належали їхнім етнічним батьківщинам [4, с. 43]. Це сепаратизм східних регіонів, спроби надання російській мові статусу державної, акції проти НАТО, негативний образ певного регіону, наприклад, Донбасу, Західної України, анексія Криму, війна на Сході України і под.

На нашу думку першим і найголовнішим критерієм, за яким можна класифікувати конфлікти, є природа боротьби та суперечностей, тобто причини й умови виникнення конфліктних ситуацій.

Чимало авторів (М. Примуш, А. Глухова, А. Першин та ін.) найважливішими критеріями типології політичних конфліктів вважають вирізнення в межах поля політики сфери, що завжди політична за природою. Це політичний режим, завоювання влади та її здійснення. Виокремлюють три типологічні групи конфліктів:

1. Державно-правові конфлікти, що виникають у самій системі державної влади. Під час таких конфліктів боротьба точиться навколо функціонування старих і створення нових державних інститутів, обсягу їхніх повноважень, конституційних положень, котрі регулюють ці повноваження, ресурсів влади і под.

2. Статусно-рольові політичні конфлікти. Нерівний розподіл влади, прав і свобод, форм і рівнів участі в політичному житті – джерело конфліктності політичних відносин.

3. Конфлікти на основі суттєвих розбіжностей у політичній культурі. Йдеться не лише про конфлікти цінностей як розбіжностей в ідеалах, орієнтаціях, а про конфлікти на ґрунті політичних культур як способів сприйняття реальності й способів політичного мислення та дії великих соціальних груп [12, с. 99].

Ще один критерій класифікації конфліктів полягає у функціональних аспектах політичних конфліктів. Дослідниця А. Глухова, на нашу думку, слушно виокремлює кілька моментів для типології конфліктів за згадуваним критерієм. Це, по-перше, ступінь і характер нормативної регуляції конфліктів, що дає змогу виділити інституціоналізовані й неінституціоналізовані; по-друге – функціональна роль політичних конфліктів у суспільстві, за якою конфлікти розподіляються на конструктивні та деструктивні; по-третє, залежно від форм, у рамках котрих розгортаються, конфлікти поділяють на насильницькі й мирні; по-четверте, стратегії поведінки суб'єктів конфлікту допомагають поділити їх на раціональні й ірраціональні; по-п'яте (залежно від публічності) політичні конфлікти є приховані (латентні) та явні (відкриті).

Важливий аспект дослідження конфлікту – об'єктивність. Річ у тому, що суб'єкти управління за звичай подають об'єктом нереальний конфлікт, а його опис, образ, уявне відображення, вербальну інтерпретацію. Відповідно кожна зі сторін (суб'єкти конфлікту, або «треті сторони») прагнуть представити конфлікт так, як вони (суб'єктивно) бачать його із власних позицій.

Розглянувши головні критерії та групи критеріїв класифікації політичних конфліктів, запропоновані вітчизняними та зарубіжними ученими, вирізнімо кілька основних детермінантних груп, за котрими можна буде прокласифікувати значні політичні конфлікти, що мали і мають місце у сучасній політичній системі України.

Першою детермінантною групою є рівень учасників конфлікту та кількість сторін конфлікту, масштаби його розгортання. Сюди зарахуємо такі дані: хто учасник конфлікту, яка їхня кількість, хто є прямими, а хто другорядними учасниками. За цією групою політичні конфлікти розподіляють на міждержавні, внутрішні, регіональні, локальні, міжгрупові, міжособистісні. Ми виокремили такі політичні конфлікти, що мали місце в нашій державі за сферою розростання: зовнішньополітичні; внутрішньополітичні (приклад конфлікту в боротьбі за владу та повноваження всередині правлячої еліти в Україні – вереснева криза 2005 р., коли представники різних гілок влади однієї команди прагнули домогтись першості у державі за рахунок сторони, яка їй протистоїть);

внутрішньополітичні з неофіційною підтримкою однієї сторони зовнішньою державою (війна на Сході).

Друга детермінантна група – природа конфлікту. Сюди зарахуємо такі характеристики: на яких засадах виявляються протиріччя (етнічній, ідеологічній, релігійній, політичній і под.); що становить предмет суперечки (територія, ресурси, сфери впливу, влада, монополія прийняття рішень, ідеологічні чи культурні цінності, особиста образа). Тут можна назвати і рівень суб'єктів відносно соціальної системи, за яким конфлікти поділяють на горизонтальні й вертикальні. Вертикальний – конфлікт між існуючою в системі владою і суспільно-політичними силами, інтереси котрих не представлені у владі або нею ігноруються, а також між центральними місцевими структурами влади. Горизонтальний – конфлікт усередині самої системи влади з приводу обсягу та розподілу владних повноважень.

Ієрархічність статусно-ролевої структури, нерівний доступ до ресурсів і влади спричиняють політичні конфлікти на всіх рівнях вертикалі «влада – суспільство». Тому вертикальні поділяють на статусно-рольові й режимні політичні конфлікти. Статусно-рольові конфлікти використовують у боротьбі за підвищення особистого та групового статусу в політичній структурі суспільства (за місце в ієрархії політичної влади, за сукупність і обсяг політичних прав і свобод, за можливість впливати на політичне життя) [14]. Прикладом слугує конфлікт між центром і регіонами, суперечності в Україні між політичною елітою та масами, між владою і народом, між фракціями у парламенті, між різними партіями у боротьбі за вплив, між обіцянками політичного лідера, сформульованими ним у боротьбі за посаду, і рівнем їхнього виконання, що зумовлює невдоволеність великих мас населення. Мета режимних політичних конфліктів – зміни існуючого політичного устрою або політичного курсу.

Третя група класифікацій – якісні характеристики політичного конфлікту: якими є інтенсивність і характер конфліктної взаємодії, який ступінь виявлення і характер дій конфліктуючих сторін. За ступенем прояву вирізняють відкриті (протести, маніфестації, заколоти, перевороты, повстання, путчі, революції, акції громадянської непокорі, терористичні акти) і закриті, чи латентні політичні конфлікти (приховані від широкої маси людей, наприклад усередині владної верхівки, про що знає лише визначене коло людей, скажімо, фальсифікації під час виборів, підкуп владних осіб, змови). За характером дій конфлікти є насильницькі й ненасильницькі.

Відкриті переважно розподіляють на ненасильницькі (акти громадянської непокорі (акція «Україна без Кучми» в період від грудня 2000 до березня 2001), політична революція (мирна) («помаранчева революція» 2004 р., Єврореволюція – до того часу, поки не почали застосовувати силу з боку влади до мирних демонстрантів), різноманітні політичні мітинги, страйки, протести) і насильницькі (тероризм – яскраво засвідчують події на Сході 2014–2015 рр., а саме – події під Волновахою, трагедія із «Боїнгом-777», що летів рейсом Амстердам (Нідерланди) – Куала-Лумпур (Малайзія) і був збитий терористами 17 липня 2014 р.), повстання (акти повстання є поодинокими, скажімо, як зазначає І. Станкевич 21 липня 2008 р. у центрі столиці напроти посольства України відбулася малочисельна акція, під час якої молодь закликала до повстання в Україні на захист російського Севастополя. Учасники пікету стояли із плакатами «Севастополь – російське місто» і скандували: «Севастополь! Крим! Росія!» [15, с. 78]). Часто закликом до повстання називали акцію «Вставай, Україно!» – акцію протесту проти режиму президента України В. Януковича, організовану опозиційними партіями ВО «Свобода», ВО «Батьківщина» та партією «УДАР». Події на Євромайдані окремі

джерела також називають повстанням, зокрема з періоду коли влада перейшла до протестувальників (21–22 лютого 2014 р.), державним переворотом (приклад – подія під час Євромайдану, коли экс-президент В. Янукович у зверненні, яке світ побачив 22 лютого 2014 р., назвав дії протестувальників та опозиції, котрі взяли владу, державним переворотом), заколотом, путчем, де вирішальну роль відіграють військові частини, політичною революцією (насильницькою) (Європейська революція 2013–2014 рр.), громадянською війною.

До цієї групи можуть належати якісні характеристики боротьби, за котрими виділяють конфлікти з нульовою сумою, якщо позиції сторін несумісні й повністю протилежні, коли перемогу отримує одна сторона, а інша залишається з нічим (наприклад, президентські вибори 2004 р.), і з не нульовою сумою, коли між сторонами можливий компроміс (запропонована П. Шараном), антагоністичні, коли вирішення конфлікту пов'язують зі знищенням однієї сторони, та неантагоністичні, коли розв'язання конфлікту пов'язують зі збереженням протидіючої сторони (запропонована К. Марксом).

За ступенем і характером нормативної регуляції (запропонований А. Глуховою, В. Рахманіним [1, с. 145]) політичні конфлікти ми розділяємо на інституціалізовані й неінституціалізовані. Перші розгортаються у межах діяльності існуючих у суспільстві соціальних інститутів – розвинута демократія, правова держава, гарантована конституційними встановленнями свобода зборів, мітингів, вуличних ходів, діяльність політичних партій, асоціацій, об'єднань і под. На відміну від них, неінституціональні політичні конфлікти не вписуються в рамки функціонуючих у суспільстві соціальних інститутів, спрямованих на підрив, ослаблення або повалення існуючої в суспільстві політичної системи. Цей критерій залежить від типу суспільства та політичного режиму в державі. До цієї групи зараховуємо також поділ конфліктів за часом дії (довготривалі й короткотривалі (скажімо, відставка уряду).

Четверта група критеріїв стосується характеру розв'язання конфлікту, за яким політичні конфлікти розділяють на конфлікти зі інтеграцією з суперником, співпрацею зі суперником і знищення суперника. За наявності наслідків для суспільства політичні конфлікти діляться є успішні і безуспішні.

Останнім часом простежується чітка тенденція генералізації конфлікту: внаслідок внутрішньої ескалації він проєктується з одного рівня на інший. Ці політичні стратегії та технології призводять до реалізації кризового сценарію розв'язання політичних конфліктів [13, с. 54].

Узагальнюючи, чітко визначимо конфлікти, котрі необхідно зараховувати до політичних. По-перше – це конфлікт у системі політичних відносин з приводу інтересів, важливих для значущої кількості суспільства. По-друге – конфлікт за владу, владні повноваження, можливість прийняття рішень та монополію своїх рішень; боротьба одних суб'єктів з іншими за вплив у системі політичних відносин і можливість розпоряджатися ресурсами та ін. Однієї загальної класифікації політичних конфліктів, як уже зазначалося, не існує. Різні типи суспільств генерують різні типи політичних конфліктів.

Список використаної літератури

1. Глухова А. Политическая конфликтология: учеб. пособие / А. Глухова, В. Рахманин. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2002. – 295 с.
2. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы) / М. Дойч // Социально-полит. журн. – 1997. – №1. – С. 202–212.

3. Друк Ю. Я. Модернізація державного управління в контексті реформування політичної системи : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. наук з держ. управління : 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Ю. Я. Друк – Л.: [б. в.], 2008. – 16 с.
4. Кіянка І. Б. Політична конфліктологія: навч. посібн / І. Б. Кіянка. – Львів : Новий світ-2000. – 2008. – 96 с.
5. Козер Л. Враждебность и напряженность в конфликтных отношениях [Электронный ресурс] / Л. Козер. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Konflikt/04.php
6. Лікарчук Д. Особливості конфліктів у політичній сфері / Д. Лікарчук // Гілея: наук. вісн. зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 83. – С. 358–361.
7. Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів [Електронний ресурс] / В. Литвин // Урядовий кур'єр. 2002. – 23 листоп. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/vistupi/litvin/uradk_02_11_23.html
8. Першин А. Типология политических конфликтов [Электронный ресурс] / А. Першин. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Science/LMNS2002/28.htm>
9. Пірен М. І. Конфліктологія : підручник / М. І. Пірен. – К. : МАУП, 2003. – 360 с.
10. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: монографія. – К.: Парламент. вид-во, 1998. – 352 с.
11. Политологический словарь. – М., 1994. – Ч.1.
12. Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи / М. Примуш // Політ. менеджмент. – 2010. – № 1. – С. 96–104.
13. Розумний М. М. Політичний конфлікт: фактори ескалації і перспективи розв'язання / М. М. Розумний // Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2007. – С. 52–56.
14. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні [Електронний ресурс] / М. Росенко // Віче. – 2009. – №16. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1596/>
15. Станкевич І. П. Сучасні політичні конфлікти: джерела та шляхи розв'язання : дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук за спеціальністю: 23.00.02 / І. П. Станкевич. – К.: [б. в.], 2010. – 213 с.
16. Тихомирова Є. Б. Конфліктологія та теорія переговорів: підручник / Є. Б. Тихомирова, С. Р. Постолювський. – Рівне: Перспектива, 2007. – 389 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

A PROBLEM OF THE POLITICAL CONFLICTS TYPOLOGY

Ganna Zhekalov

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Institute of History, Political Science and International Relations,
Department of Political Science,
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

e-mail: inst@pu.if.ua

The article deals with the problems of political conflict, its theoretical principles. The great attention was paid to the identification of the main aspects of the determination of political conflict. It was identified the main criteria and methods of political conflict typology proposed by various researchers. The author has made an attempt to distinguish the main groups of criteria for classification of political conflicts that have taken place in the political relations of our country.

Keywords: political conflict, contradictions, conflicts typology, generalization of the conflict, the nature of the conflict.

ПРОБЛЕМАТИКА ТИПОЛОГИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

Ганна Жекало

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Інститут історії, політології і міжнародних відносин, кафедра політології,
ул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна
e-mail: inst@pu.if.ua*

Рассматривается проблематика политического конфликта, ее теоретические основы, главные аспекты детерминации политического конфликта. Анализируются критерии и способы типологии политических конфликтов, предложенные различными исследователями. Делается самостоятельная попытка выделить весомые группы критериев, по которым можно классифицировать политические конфликты, которые имели место в политических отношениях нашего государства.

Ключевые слова: политический конфликт, противоречия, типология конфликта, генерализация конфликта, природа конфликта.

УДК 327:930

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ

Оксана Кірієнко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: kyryenko@ukr.net*

Проаналізовано методологічні підстави, сутність феномену політичної ідентичності крізь призму теорії соціального конструктивізму й основні процеси конструювання політичної реальності – «екстерналізація», «об'єктивація», «інтерналізація». Досліджено головні проблеми вторинної соціалізації як процесу побудови політичної ідентичності індивіда.

Ключові слова: політична реальність, політична ідентичність, екстерналізація, об'єктивація, інтерналізація, соціалізація.

Дискусії щодо сутності феномену ідентичності в соціальних і гуманітарних науках широко розгорнулись в останній третині ХХ ст. Провідні філософи та соціальні теоретики постійно апелюють до цієї категорії. Не стала винятком і політична наука. Осмислюючи соціально-політичні зміни й можливі сценарії майбутнього розвитку світу, вона все частіше звертається до категорії «ідентичність», що посідає чільне місце в арсеналі інструментів політичного аналізу.

Соціальний конструктивізм відкриває великі можливості для вдосконалення аналітичного інструментарію в питаннях сутності та принципів конструювання політичної ідентичності індивіда. Мета нашої статті – з'ясувати принципи побудови та трансформації політичної ідентичності у межах соціального конструктивізму.

Сутність політичної реальності й ідентичності з позиції соціального конструктивізму досліджує багато науковців. Серед них – класики цього методологічного напрямку П. Бергер, Т. Лукман, К. Джерджен, а також російські науковці О. Баксанський, Е. Кучер, Е. Орлова, Г. Міненков, Л. Фадєєва В. Кривошеєв та ін.

Вихідний пунктом соціального конструктивізму – твердження стосовно автономності соціального актора, здатного вільно інтерпретувати цінності й норми.

Оскільки свідомість індивіда є інтенційною, різні системи об'єктів викликають у свідомості відмінні враження з відповідним рівнем уваги, що дає змогу розглядати велику кількість реальностей, серед яких виокремимо й політичну. Політична реальність – цілісна та характеризуються нормативними, емоційними і когнітивними компонентами, має інституційну будову та передбачає апарат її легітимації, що супроводжується ритуальними й матеріальними символами. Головним елементом політичної реальності є її структура – сума типізацій та створених відповідно до них зразків взаємодій (котрі повторюються) [1, с. 91].

Політична реальність і політична ідентичність – діалектично пов'язані між собою й конструюється через процеси екстерналізації, об'єктивації та інтерналізації. Екстерналізація – процес накладання суб'єктивних значень на простір реальності,

своєрідний процес іменування. Об'єктивація – процес, через який екстерналізовані продукти людської діяльності набувають об'єктивності. Такий процес має декілька складових – інституціоналізацію й легітимацію. Інституціоналізація – об'єктивація першого порядку, що передбачає створення інститутів унаслідок процесів типізації та хабітуалізації. Реіфікація – заключний етап процесу інституціоналізації, завдяки чому об'єктивовані світ більше не сприймається як продукт людської діяльності, натомість за ним остаточно закріплюється якість дегуманізованої та інертної фактичності. Головний механізм реіфікації інститутів – наділення їх онтологічним статусом, незалежним від людської діяльності й сигніфікації [1, с. 120].

Легітимація – смислова об'єктивації другого порядку. Вона створює нові значення, що слугує для інтеграції тих значень, які уже властиві різним інституціональним процесам. Функція легітимації полягає у тому, щоби зробити об'єктивно доступними і суб'єктивно вірогідними уже інституціоналізовані об'єктивації «першого порядку». Проблема необхідності легітимації виникає тоді, коли об'єктивації інституційного порядку необхідно передати новому поколінню. Система легітимації побудована на засадах мовних практик і використовує їх як свій головний інструмент. Мовні практики передбачають фундаментальне накладення логіки на об'єктивовані соціальний світ [1, с. 101–103].

Третю ланку процесу конструювання політичної реальності й ідентичності становить інтерналізація. Це процес, через котрий об'єктивовані політичний світ відображається у свідомості індивіда під час вторинної соціалізації. Формування політичної ідентичності в межах соціального конструктивізму розглядається як елемент загальної соціалізації, що вибудовується в рамках вторинної соціалізації. Фактично соціалізація постає процесом побудови ідентичності та становить послідовне й цілковите входження індивіда в об'єктивний світ суспільства чи його окрему частину. Виокремлюють дві фази соціалізації – первинну та вторинну. Завдяки первинній соціалізації індивід стає членом суспільства, тобто відбувається його входження у буденну реальність; вторинна соціалізація дає змогу вже соціалізованому індивідові входити у нові реальності та їхні сектори.

У межах первинної соціалізації відбувається абстрагування від ролей і установок конкретних «інших» до ролей і установок загалом. Вирішальна фаза первинної соціалізації – формування у свідомості узагальненого «іншого». З цього моменту індивід стає членом суспільства, отже з'являється ґрунт для вторинної соціалізації. Проте подібна інтерналізація суспільства не є однозначним та остаточно завершеним процесом, адже процес соціалізації не завершується ніколи [1, с. 212].

Існують вкрай різноманітні системи вторинної соціалізації в складних інститутах, котрі можуть пристосовуватись до вимог різних категорій інституційного персоналу. Характер вторинної соціалізації залежить від статусу пов'язаною із нею системою знання у рамках символічного універсуму взагалі. Формальні процеси вторинної соціалізації детерміновані її фундаментальною проблемою, яка полягає у тому, що вона завжди передбачає попередній до неї процес первинної соціалізації. Тобто, необхідно мати справу зі сформованим «Я» до неї й уже інтернаціоналізованим світом.

Суб'єктивна реальність не конструюється із «нічого», внаслідок чого постає проблема узгодженості інтерналізацій. Уже інтерналізована реальність має тенденцію до продовження власного існування. Отже, новий зміст, який тепер необхідно інтерналізувати, накладається на вже існуючу інтерналізовану суб'єктивну реальність. У зв'язку із цим і виникає проблема узгодження між першопочатковою та новими

подальшими інтерналізаціями. Для встановлення і підтримки логічності (послідовності й узгодженості) вторинної соціалізації передбачається використання концептуальних процедур, що інтегрують різні системи знання.

У процесі побудови політичної ідентичності, зазвичай засвоюється інституційний контекст, але це не означає глибокого розуміння усіх його виявів. Причому ролі характеризуються високим рівнем анонімності, адже досить віддалені від індивідуальних виконавців. Важливими характеристиками постає формальність та анонімність.

Зміст знання, котре засвоюється в процесі вторинної соціалізації, за якістю є менш суб'єктивно невідворотне, ніж зміст знання на рівні первинної соціалізації. Тому акценти реальності, що інтерналізуються в процесі вторинної соціалізації набагато легше не приймати до уваги (тобто суб'єктивні відчуття того, що дані інтерпретації є реальними менш стійке). Так, можна спричинити сильний шок, зруйнувавши масивну реальність, інтерналізовану у дитинстві, проте набагато легше зруйнувати реальності, що інтерналізовані в межах вторинної соціалізації. З цього випливає вага ознака політичної ідентичності – пластичність [4].

Вторинна соціалізація супроводжується емоційним навантаженням, а відношення індивіда до соціалізуючого персоналу відповідно стає значимим, тобто цей персонал набуває характеру значимих інших (феномен політичного лідерства). Тепер індивід цілком занурений у нову реальність. Важливою обставиною, що може сприяти подібній інтенсифікації, є конкуренція між персоналом різних інститутів, відповідальних за визначення реальності, тобто наявність політичної конкуренції та опозиції.

Оскільки соціалізація ніколи не буває повною, існує проблема збереження симетрії між об'єктивними та суб'єктивними реальностями. «Штучний» характер вторинної соціалізації робить суб'єктивну реальність з її інтерналізаціями вразливою, оскільки така реальність не настільки глибоко вкорінена у свідомості індивіда і більше піддається зміщенню [2, с. 225].

Конструктивісти виділяють два типи підтримки суб'єктивної реальності – рутинний та кризовий. Відповідно перший механізм використовується для підтримки інтерналізованої реальності у буденному житті, другий – у кризових ситуаціях. Кожна реальність постійно підтверджується у взаємодії індивіда з іншими. Суб'єктивна реальність завжди повинна знаходитись у взаємозв'язку із соціально визначеною об'єктивною реальністю. Значимі інші є головними агентами підтримки суб'єктивної реальності в індивідуальному житті.

Найвагомішим засобом підтримки ідентичності є спілкування. Мовні практики та конструкти постійно підтримують, змінюють, реконструюють політичну ідентичність як елемент суб'єктивної реальності. Більша частина лінгвістичної підтримки реальності є не експліцитною, а імпліцитною. Потенціал спілкування – заданий факт лінгвістичної об'єктивації, адже мова об'єктивує світ, перетворюючи досвід на зв'язний порядок. Причому мова реалізує світ у подвійному значенні – водночас усвідомлює та творить.

У широкому значенні ті, хто використовують спільні мовні конструкти, підтримують реальність. Для ефективної підтримки політичної ідентичності як елементу суб'єктивної реальності необхідний послідовний, узгоджений апарат спілкування. Певні види спілкування можуть експліцитно установлюватись і легітимізуватись як такі, що мають привілейований статус. Авторитет тут визначається вищим когнітивним і нормативним статусом, що приписується цьому спілкуванню.

Отже, політичну ідентичність можемо визначити як – елемент суб'єктивної реальності індивіда, що виникає внаслідок інтерналізації структури політичної реальності, її інституційного та легітимізаційного компонентів у свідомість індивіда, через процес вторинної соціалізації.

Соціалізація завжди відбувається в контексті специфічної соціальної структури. Зміст соціалізації та міра її «успіху» мають соціально-структурні умови і наслідки.

Як уже зазначалось, соціалізація не може бути абсолютною. Для оцінки рівня соціалізації застосовують категорії «успішна» й «неуспішна». Під успішною соціалізацією П. Бергер і Т. Лукман розуміють установлення високого рівня симетрії між суб'єктивною й об'єктивною реальностями. У нашому випадку – це відповідність між структурою політичної реальності (вона охоплює інститути та способи легітимації) та їхнім суб'єктивним сприйняттям індивіда, тобто політичною ідентичністю. У ситуації, коли кожен індивід зіштовхується із однією інституціональною програмою для свого життя у суспільстві, інтерналізованій реальності надається характер примусової масивності. У такому випадку ідентичність виявляється у високому ступені профільованою – тобто цілком представляє об'єктивну реальність в яку вона поміщена [2, с. 243].

При цьому, неуспішна соціалізація відповідно вирізняється повною асиметрією між об'єктивною та суб'єктивними реальностями. Хоча тут П. Бергер і Т. Лукман наголошують: абсолютно успішна соціалізація – неможлива, а абсолютно неуспішна – рідкісний феномен, і зазвичай такі моменти пов'язані з невідповідністю та суперечністю між первинною й вторинною соціалізаціями. Неуспішна соціалізація може бути результатом гетерогенності соціалізуючого персоналу (що досить добре накладається на сучасні реалії) [1, с. 160]. Таким чином, ми з'ясували, що між об'єктивною (соціально даною) та суб'єктивною ідентичністю ймовірна асиметрія.

Із можливістю неуспішної соціалізації прямо пов'язане явище індивідуалізму, тобто індивідуального вибору між різноманітними реальностями й ідентичностями. «Індивідуаліст» виникає як специфічний соціальний тип у якого є потенціал для міграції по великій кількості доступних реальностей. Він добровільно і свідомо конструює «Я» із «матеріалу» різноманітних, доступних йому, ідентичностей, але подібний конгломерат часто не має підкріплення з боку конкретної структури, що і провокує його швидкий розпад.

На прикладі проблем успішності соціалізації можна спостерігати динаміку відчуження. На рівні вторинної соціалізації в якості суб'єктивної можливості вибору з'являється велика кількість альтернативних реальностей та ідентичностей. Звичайно можливості вибору є обмеженими соціально-структурним контекстом індивіда. Коли диференційованість вторинної соціалізації досягає моменту де можливий суб'єктивний відрив ідентичності від власного місця у суспільстві, а соціальна структура в той же час не дає змоги реалізувати суб'єктивно обрану ідентичність, тоді формується певний тип відчуження. Суб'єктивно обрана ідентичність стає фантастичною – вона об'єктивується у свідомості індивіда у вигляді дійсного «Я» (основою для них постають, наприклад, нереалізовані мрії). Проте уже зазначалось: індивіди займають соціальні позиції згідно суб'єктивного досвіду і тільки як наслідок вони можуть бути абсолютно соціально байдужими до різних соціально-політичних перетворень. Значне поширення подібного феномену привносить у соціальну структуру неспокій, загрожує інституційним програмам із побудованою ними реальністю, що сама собою розуміється [7, с. 110].

На рівні вторинної соціалізації можлива представленість індивіда одночасно у протилежних реальностях, адже у вторинній соціалізації інтерналізація необов'язково супроводжується емоційно навантаженою ідентифікацією із значимим іншими. Індивід може інтерналізувати різноманітні реальності без ідентифікації із ними. Тому при появі альтернативного світу у вторинній соціалізації індивід може здійснювати вибір на його користь маніпулятивним способом.

Інтерналізуючи нову реальність, він використовує її для реалізації специфічних цілей. Оскільки це пов'язано із виконанням певних ролей, індивід зберігає стосовно них суб'єктивну дистанцію, спрямовано та довільно «одягаючи» їх. Інституційний порядок загалом приймає характер мережі взаємних маніпуляцій, якщо подібний феномен достатньо поширений.

Ми стикаємось із суспільством в якому світи, що розходяться стають загальнодоступними як на ринку. Зростає загальне усвідомлення релятивності усіх світів (реальностей), включаючи і свій власний, що тепер усвідомлюється як один зі світів, а не як Світ (свій власний). Внаслідок цього власне інституційна поведінка розуміється як «роль» від якої можна віддалятися у свідомості і яку можна програвати з допомогою маніпулятивного контролю (аристократ тепер не є аристократом – а грає роль аристократа, очевидно як і демократ грає роль демократа). Тобто відбувається своєрідна гра із роллю того, ким тебе вважають. Подібна ситуація є типовою для сучасного постіндустріального суспільства.

Ідентичність становить ключовий момент суб'єктивної реальності й перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством. Політична ідентичність формується соціально-політичними процесам. Викристалізована одно разу вона підтримується, видозмінюється та переформатовується взаємодіями у площині політичної реальності. Процеси, що пов'язані з формуванням та підтримкою ідентичності, детермінуються соціальною структурою. І навпаки, ідентичності, створені через взаємодію індивідуальної свідомості та соціальної структури, реагують на дану соціальну структуру, підтримуючи її, модифікуючи або навіть ґрунтовно змінюючи. Саме історія творить специфічні ідентичності – проте історія твориться людьми наділеними специфічними ідентичностями. У концептуальному плані поняття колективної ідентичності є не ефективним, адже особливі історичні соціальні структури конструюють типи ідентичності, що впізнаються в індивідуальних випадках.

Ідентичність – феномен, що виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства. Типи ідентичності – соціальні продукти, відносно стабільні елементи об'єктивної реальності (звичайно ж рівень стабільності соціально детермінований). Ідентичність як така становить тему для певної форми теоретизації у кожному суспільстві, навіть там, де ідентичність стабільна та її формування відбувається без особливих проблем. П. Бергер і Т. Лукман теорії ідентичності називають «психологіями». Тобто «психологія» – теорія ідентичності, що претендує на цілісне пояснення емпіричного феномену, специфіка співвіднесення суб'єктивної й об'єктивної реальності в конкретній точці (незалежно від того, наскільки таке пояснення є значущими для сучасної наукової дисципліни психології) [1, с. 297–299].

Теорії ідентичності завжди введені у більш ширшу інтерпретацію реальності, вони «вбудовані» у символічний універсум з його теоретичними легітимаціями та змінюються із характером останніх. Ідентичність є незрозумілою до того часу поки вона не посяде свого місця у реальності. Будь-яке теоретизування стосовно ідентичності та її типів – здійснюється в межах теоретичних інтерпретацій в яких вони знаходяться.

Теорії ідентичності завжди включають у ширші теорії реальності, тому і розуміти їх необхідно в термінах логіки цих теорій (демократія, тоталітаризм та ін.). Діалектика теорій та реальності впливає на індивіда безпосередньо та інтенсивно. Подібні теорії досягають високого рівня інтелектуальної складності за керівництва спеціально підготовленого для цієї системи знання персоналом. Такі психології забезпечують теоретичний взаємозв'язок реальності й ідентичності, поки вона соціально визначається та засвоюється.

Найпоширенішим типом психологій, що стосується політичної реальності є політичні доктрини. Подібні теорії можуть бути емпірично адекватними чи неадекватними, проте мова не йдеться про адекватність в термінах процедурних канонів емпіричної науки, а про схеми інтерпретації, що застосовуються експертом чи неспеціалістом до емпіричних феноменів реальності (в нашому випадку – поля політики).

Психологічні теорії адекватні тією мірою, наскільки вони відображають реальність, що пояснюється. Потенціал реалізації психології наскрізь діалектичний. Оскільки такі теорії є елементами соціального визначення реальності, вони розділяють з іншими легітимуючими теоріями характерну здатність до конструювання (творення) реальності. Подібний потенціал таких теорій особливо значущий, оскільки він актуалізується через емоційно заряджені процеси формування ідентичності.

Якщо психологія перетворюється на загальновизнану, тобто постає як адекватна інтерпретація об'єктивної реальності вона схильна примусово реалізовуватись у тих феноменах, котрі вона направлена інтерпретувати (комунізм, неолібералізм в окремих випадках). Тоді, інтерналізація просувається пришвидшено, оскільки вона властива внутрішній реальності – індивід реалізує її самим актом інтерналізації. Оскільки психологія має відношення до ідентичності її інтерналізація супроводжується ідентифікацією, формуючи ідентичність. Саме таким тісним зв'язком інтерналізації та ідентифікації психологічна теорія суттєво відрізняється від інших типів теорій.

Психологія впливає на соціалізацію, створюючи реальність, що слугує основою для їхньої верифікації – утворюється діалектичний зв'язок. Від рівня соціальної вкоріненості психології залежить число феноменів, на інтерпретацію яких вона спрямована.

Отже, соціальний конструктивізм відкриває широкі можливості для вдосконалення аналітичного інструментарію в питаннях сутності та принципів конструювання політичної ідентичності індивіда.

Вихідним пунктом соціального конструктивізму є твердження щодо автономності соціального актора, котрий здатний вільно інтерпретувати цінності та норми. Соціальний конструктивізм пояснює принципи об'єктивації суб'єктивних процесів (та смислів) з допомогою яких конструюється інтерсуб'єктивний світ. Політична ідентичність постає як елемент суб'єктивної реальності індивіда, що виникає внаслідок інтерналізації структури політичної реальності, її інституційного та легітимізаційного компонентів у свідомість індивіда, через процес вторинної соціалізації.

Вторинна соціалізація представляє собою інтерналізацію структури реальності, вимагає «вивчення» певного специфічно-рольового словника, а також інтерналізації семантичних полів, що структурують інтерпретації і поведінку в рамках конкретної інституційної сфери. Фундаментальним фактом підтримки політичної реальності є постійне використання одного і того ж набору категорій для об'єктивації досвіду індивіда (та його групи), а для підтримки політичної ідентичності необхідним є послідовний та узгоджений апарат спілкування. Таким чином, ідентичність виникає із

діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства. Всі типи ідентичності формуються на основі історичних соціальних структур і далі розвиваються у межах певної реальності.

Список використаної літератури

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Баксанский О.Е. Как человек создает повседневную реальность / О.Е. Баксанский, Е.Н. Кучер. – М.: «Канон» РООИ «Реабилитация», 2014. – 576 с.
3. Василенко И. Политическая философия / И.Василенко: учеб. пособие; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 320 с.
4. Миненков Г. Концепт идентичности: перспективы определения / Г. Миненков [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.belintellectuals.com/discussions/?id=74>
5. Орлова Э. Концепции идентичности / идентификации в социально-научном знании / Э. Орлова // Вопросы социальной теории – 2010. – Т.4. – С. 87–111.
6. Павлова О. Идентичность: история формирования взглядов и ее структурные особенности / О. Павлова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pavolga.narod.ru/identity.html>
7. Петрущевой Е. По следам человеческой идентичности / Е. Петрущевой // Мысль. Санкт-Петербургское философское общество – 2010. – Вып. 10. – С. 103–112.
8. Рено А. Эра индивида. К истории субъектности/ Ален Рено; пер. з франц. – Спб.: «Владимир Даль», 2002 – 472 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF POLITICAL IDENTITY IN THE THEORY OF SOCIAL CONSTRUCTIVISM

Oksana Kiriienko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: kyryenko@ukr.net*

It was found methodological basis and essence of the phenomenon of political identity in the theory of social constructivism. The basic processes of constructing a political reality - "externalization", "objectification", "internalization" have been investigated. The basic problem secondary socialization as a process of building a political identity of the individual have been explored also.

Key words: political reality, political identity, externalization, objectification, internalization, socialization.

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ТЕОРИИ СОЦИАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВИЗМА

Оксана Кириенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: kyryenko@ukr.net*

Анализируются методологические основания, и сущность феномена политической идентичности сквозь призму теории социального конструктивизма и базовые процессы конструирования политической реальности – «экстернализация», «объективация», «интернализация». Исследуются главные проблемы вторичной социализации как процесса построения политической идентичности индивида.

Ключевые слова: политическая реальность, политическая идентичность, экстернализация, объективация, интернализация, социализация.

УДК: 340.126

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Дарина Клименко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: dara.klymenko@gmail.com*

Проаналізовано концепцію мультикультуралізму, її основні характеристики та особливості. Визначено аспекти запровадження мультикультуралізму в політичну систему суспільства. Досліджено поширені чинники, що сприяють або перешкоджають впровадженню мультикультуралізму. Охарактеризовано теорії світових і вітчизняних вчених, які досліджують феномен.

Ключові слова: мультикультуралізм, культурні групи, етнічні меншини, імміграція, ідентичність, інтеграція.

Мультикультурні суспільства існують тривалий час. Відповідно держави у різний спосіб намагалися вирішити питання взаємовідносин між представниками різних етнічних груп. Тривалий час ці відносини характеризувалися намаганнями асимілювати меншість в домінуючу етнічну групу. На початку 60-х концептуально оформлюється феномен мультикультуралізму. Головна його особливість – це продукт демократичного суспільства. Сьогодні внаслідок оціночних заяв Н. Саркозі, А. Меркель і Д. Камерона до сутності феномену мультикультуралізму привернута значна увага. Концепція мультикультуралізму базується на толерантності та кожен вчений подає власне бачення феномену та яким чином має бути сформоване багатокультурне суспільство.

Серед українських науковців феномен досліджують А. Колодій, С. Дрожжина, С. Бондарук, Н. Висоцька. А. Колодій у публікаціях «Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України», «Доктрина мультикультуралізму: перспективи модифікації у нових державах з неконсолідованими націями» обґрунтовує, що мультикультуралізм діє як моральний принцип, а в разі його визнання на державному рівні – і як норма політкоректних міжгрупових та міжособистісних стосунків [4, с. 325]. Учена С. Дрожжина у статті «Теоретичні аспекти мультикультуралізму» визначає, що наявність різноманітності ще не привід визначати суспільство мультикультурним. Для цього необхідний нормативний аспект, тобто забезпечення державою рівних прав та свобод для представників усіх груп [3]. С. Бондарук у праці «Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні» характеризує мультикультуралізм розпадом монолітних соціокультурних (у тому числі етнічних, релігійних) структур, зняття бар'єрів ізоляції та самоізоляції в контексті глобалізації культури [1, с. 325]. Н. Висоцька у публікації «Концепція мультикультуралізму та питання естетики» пропонує класифікацію визначень мультикультуралізму, які вона поділяє на демографічно-описові, програмно-політичні, ідеологічно-нормативні, соціально-трансформативні тощо [2, с. 115].

Минулому століттю притаманний перехід від класичної політики культурної асиміляції до політики інтеграції (визнання культурної різноманітності та намагання

інтегрувати культурні групи в єдине суспільство). Толерантність до інших культур стала основою мультикультуралізму, теорії та практики (політичного напрямку), яка впроваджується державами Заходу.

Сучасні суспільства складаються з корінного населення держави, плюс декількох (доволі великих) культурних груп, представники яких, зазвичай, мають громадянство. Культурні групи, навіть, якщо мають громадянство держави, надають перевагу підтримувати свій традиційний спосіб життя і чисельність їх групи надає їм таку можливість. Коли культурні групи в межах одного суспільства сильно не відрізняються одна від одної в плані традицій, віри тощо, проблем з їх інтеграцією та мирним співжиттям не так вже й багато. Інше питання, якщо ці групи мають культури, які не зовсім подібні одна до одної. У такий спосіб уряди держав мають приймати ті норми, рішення та закони які б задовольняли потреби всіх культурних груп, і саме це і є основною метою та завданням мультикультуралізму.

Існують універсальні риси притаманні мультикультуралізму не залежно від того, в якому суспільстві він впроваджується:

- основною цінністю є культурний плюралізм і визнання, що нація є більше «культурною мозаїкою», аніж «плавильним котлом»;
- є виразом соціальної справедливості, культурної демократії та рівності;
- допомагає набувати знання та навички потрібні для ефективного функціонування в демократично плюралістичному суспільстві;
- відображає не тільки расу, клас, гендер чи етнічність, а включає в себе різноманітність в релігійному, національному, сексуальному плані тощо. Всі ці характеристики сприяють розумінню нашої індивідуальної та колективної відмінності.

Історія мультикультуралізму починається в Канаді. Основні аспекти теорії мультикультуралізму розробляються В. Кимлічкою. Поштовхом для її розробки було напруження між франко- та англомовним населенням (60-ті рр.). Висувається пропозиція, що мультикультуралізм має замінити існуючу двокультурну політику.

Хоча мультикультуралізм і розроблявся для вирішення проблем між двома культурами (які по суті мають спільні цінності та уявлення), така політика починає стрімко впроваджуватися в країнах Заходу (Австралія, Швеція, Сполучене Королівство, Франція, Німеччина). Так країни намагалися консолідувати свої суспільства, які вже на той момент склалися з великої частки іммігрантів.

Від початку мультикультуралізм виступав як критика лібералізму в основному питанні рівності. Лібералізм хоча і передбачає рівність всіх, але ця рівність визначається законом та не враховує індивідуальних потреб цілих груп людей, для яких деякі аспекти в нормах та законах є образливими відповідно до їх культурних та релігійних потреб. Таким чином мультикультуралізм розвиває цей аспект лібералізму, але на сучасному етапі політика мультикультуралізму фактично підміняє лібералізм.

Теоретичну основу мультикультуралізму складають такі концепції: «політика різноманітності» (І. Янг), «політика визнання» (Ч. Тейлор), ліберально-егалітаристський мультикультуралізм (В. Кимлічка), діалогічний мультикультуралізм (Б. Парех), лібертаріанський мультикультуралізм (Ч. Кукатес) тощо.

І. Янг пропонує «політику різноманітності». Це справедлива політика, яка орієнтується на різноманітність, підтримку різних культурних груп.

Державна політика повинна бути спрямована на формування та дотримання цінностей, які необхідні культурним меншинам для досягнення «гарного» життя.

Культурні групи страждають від несправедливості через сформовані у національній більшості стереотипи. Пригнічення відбувається у всіх сферах суспільного життя. Учений виокремлює п'ять способів пригнічення :

1. Експлуатація – використання результатів праці однієї культурної групи для задоволення потреб іншої.
2. Маргіналізація – виключення цілої категорії людей з трудової сфери, що веде до соціальної ізоляції.
3. Безсилля – відсутність здатності деяких груп на участь у прийнятті рішень, які зачіпають їх життя.
4. Культурний імперіалізм – універсалізація досвіду домінуючої групи, культури її стереотипів, цінностей, уявлень.
5. Насильство – систематичне насильство, спрямоване на членів соціальної групи, просто тому, що вони є членами цієї соціальної групи [12].

Ч. Тейлор критикує політику лібералізму, як ту, що не здатна забезпечити співіснування різних культурних груп, тому пропонує змінити її на «політику визнання» . Ця політика має бути заснована на повазі. За словами Тейлора повага це не те, що можна вимагати від людей або надати, як право: «якщо ціннісне судження є чимось незалежним від нашої волі та бажання, воно не може бути просто продиктоване принципами етики. Ми або знаходимо щось важливе (ціннісне) в культурі, або ні» [13].

Учений розглядає питання про складність уніфікації мови та економіки, адже кожна культура має власну мову та історично сформовану модель економіки. І якщо економічна сфера на даному етапі розвитку суспільства базується в більшості державах на однакових принципах, то мова є одним з найважливіших показників культурної приналежності (культурна група не відмовиться від своєї мови).

Ліберально-егалітаристський мультикультуралізм, засновником якого є В. Кимлічка, ґрунтований на ліберальних цінностях, таких як свобода та рівність. На його думку, збереження власної культури для індивіда є важливим з двох причин. По-перше вона надає індивідуальність та автономію. Кожна культура протягом свого існування формує особливий та неповторний менталітет, стиль поведінки та набір традицій. Саме за допомогою цього індивід може сформувати свою особистість та побудувати власне життя. По-друге культура важлива для власної самоповаги. В. Кимлічка стверджує, що існує сильний взаємозв'язок між самоповагою особи та повагою до культурної групи, до якої вона належить [11]. Проблема в тому, що особа не є просто частиною певної культурної групи, на її принципах, традиціях та віруваннях вона формує власні уявлення про світ та життя, від яких вона в принципі не в змозі відмовитися (де б ця особа не проживала).

Якщо держава зрівняє в правах всіх представників культурних меншин з представниками культури більшості, заборонить дискримінацію, цього недостатньо. Мова, як основний показник культурної приналежності не може бути уніфікована, в країні завжди переважає мова культурної більшості.

Окрім мови переважає і релігія більшості, на основі якої влада приймає не популярні для національних меншин рішення (наприклад, заборона носити паранджу (хиджаб) жінкам у Франції).

В. Кимлічка пропонує надати культурним меншинам автономію для розвитку та підтримання власної культури. Стосується це лише представників культурних меншин, що народилися на чужині та не мали можливості вибору. Подібне не відноситься до іммігрантів, які за власним бажанням покинули батьківщину.

Діалогічний мультикультуралізм Б. Пареха передбачає формування єдиних моральних цінностей, які виникають на основі всіх культур, представлених в державі, а також об'єднання їх на основі спільного способу життя.

Всі виведені принципи та уявлення мають бути проаналізовані владними органами та зафіксовані в конституції відповідної держави. Це культурне «змішання» – часткове; на думку вченого, має залишатися вільний простір, в якому кожна культура паралельно з іншими може розвиватися.

Держава не має втручатися в міжкультурну взаємодію, її метою є забезпечити для кожної культури в цьому діалозі рівні умови і можливості. В ситуаціях, коли виникають непорозуміння між культурними спільнотами та державними інститутами, Б. Парех виступає за «консенсус через міжкультурне обговорення» [14]. Це – діалог між різними культурними групами. Він виражає повагу до думки культурних меншин, залучає людей до прийняття політичних рішень.

Отже, в основі діалогічного мультикультуралізму лежить консенсус, досягнення якого дозволить досягнути суспільне благо між всіма культурними групами, що існують в державі.

Засновник лібертаріанського мультикультуралізму – Ч. Кукатас – стверджував, що у взаємовідносинах між групами національних меншин держава має відігравати роль арбітра та правоохоронного органу. Вона не має законодавчо встановлювати особливі права національних меншин, тому що це призводить до формування негативних стимулів. Під ними він має на увазі намагання осіб отримати переваги від членства в групі (наприклад субсидії або державні робочі місця) [8]. Основу його інтерпретації мультикультуралізму складає надання автономних прав для всіх груп національних меншин. Невтручання держави в справи національної меншини дає їм змогу організувати своє культурне і суспільне життя. На основі цього дослідник виводить свою модель «ліберального архіпелагу», коли велика кількість національних груп об'єднанні як «острови архіпелагу» в межах однієї держави. Людина в подібному об'єднанні має особливе право вільно переходити з однієї групи в іншу.

Вчені визначають мультикультуралізм по-різному. Наприклад, для І. Янга – це визнання різних культурних груп та обов'язок держави приймати закони, які б задовольняли їх потреби; В. Кимлічка – як можливість автономного існування культурних груп, але тільки тих, які складаються з осіб, що відносяться до іншої культури та народилися на території цієї держави; для української дослідниці А. Колодій мультикультуралізм – принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати і захищати всіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян; С. Дрожжина визначає мультикультуралізм як співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність [2]. Так чи інакше всі вони в своїх концепціях схиляються до культурного плюралізму як до невід'ємної частини сучасного суспільства.

Підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що мультикультуралізм – це концепція та побудована на її основі державна політика, спрямована на визнання, розвиток і збереження культурної різноманітності. В кожній державі, свій варіант мультикультуралізму, де основні аспекти (толерантність і т.п.) зберігаються, а решта визначається станом суспільства та успішністю культурних груп жити та взаємодіяти між собою.

Список використаної літератури

1. *Бондарук С. О.* Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні / С. О. Бондарук // II міжнар. наук. конф., 2002 р., 24–26 травня, м. Одеса / укл. Л. Марголіна. – К. : Ай Бі, 2003. – С.325–334.
2. *Висоцька Н. О.* Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Н. О. Висоцька // Питання літературознавства : науковий збірник. – Чернівці, 2009. – Вип. 77. – С. 110–121.
3. *Дрожжина С.В.* Теоретичні аспекти мультикультуралізму [Електронний ресурс]/ С. В. Дрожжина. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40530.doc.htm
4. *Колодій А. Ф.* Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України [Електронний ресурс] // Агора. – 2008. – Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=578>
5. *Колодій А. Ф.* Доктрина мультикультуралізму: перспективи модифікації у нових державах з неконсолідованими націями [Електронний ресурс] //А. Ф. Колодій/ «Демократичне врядування»: науковий вісник – 2011. – Режим доступу: <http://political-studies.com/wp-content/uploads/2012/05/Kolodij-2011-81.pdf>
6. *Модуд Т.* Мультикультуралізм неизбежен / Т. Модуд // Русский институт, спеціально для Ярославского форума, 2011. – С. 17–24.
7. *Jennings J.* Citizenship, Republicanism and Multiculturalism in Contemporary France / J. Jennings // British Journal of Political Science. – 2000. – P. 575–597.
8. *Kukathas Ch.* The Liberal Archipelago: a theory of diversity and Liberal vision [Electronic resource] / Ch. Kukathas// Oxford Scholarship Online. – 2003. – Access mode: <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/019925754X.001.0001/acprof-9780199257546>
9. *Modood T.* Multiculturalism and groups / T. Modood // Social & Legal Studies. – 2008. – P. 549–554.
10. Multiculturalism [Electronic resource] // Stanford encyclopedia of philosophy. – 2010. – Access mode: <http://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism>
11. *Smith G.* The Theory and Practice of Group Representation: Reflections on the Politics of Race Equality in Birmingham/ G. Smith, S. Stephenson// Public Administration, – 2005.– Vol. 83. – p. 323–343.
12. *Taylor Ch.* The Politics of Recognition [Electronic resource] / Ch. Taylor. – 1992. – Access mode: http://elplandehiram.org/documentos/JoustingNYC/Politics_of_Recognition.pdf
13. *Ulbricht A.* Multiculturalism and the immunisation of liberalism/ A. Ulbricht //SOAS, University of London, 2012. – 8 p.
14. *Wieviorka M.* Discussing Multiculturalism [Electronic resource] /M. Wieviorka // The Jakarta post. – 2011. – Access mode: <http://www.thejakartapost.com/news/2011/03/23/michel-wieviorka-discussing-multiculturalism.html-0>

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THEORETICAL ANALYSIS OF MULTICULTURALISM**Daryna Klymenko**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dara.klymenko@gmail.com*

The concept of multiculturalism was analyzed, as well as its main characteristics and features. Implementation of certain aspects of multiculturalism in the political system of society was determined. Its main aspects that facilitate or hinder the implementation of multiculturalism. Theories of the world and local scholars were researched.

Key words: multiculturalism, cultural groups, ethnic minorities, immigration, identity, integration.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА****Дарина Клименко**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: dara.klymenko@gmail.com*

Проанализирована концепция мультикультурализма, ее основные характеристики и особенности. Определены аспекты введения мультикультурализма в политическую систему общества. Исследованы распространенные факторы, способствующие или препятствующие введению мультикультурализма. Охарактеризованы теории мировых и отечественных ученых, исследующих феномен.

Ключевые слова: мультикультурализм, культурные группы, этнические меньшинства, иммиграция, идентичность, интеграция.

УДК 321

СТАВЛЕННЯ ДО ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ТЕКСТАХ КАНОНІЧНИХ ЄВАНГЕЛІЙ

Анатолій Коваль

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: tol-koval21@uandex.ua*

Проаналізовано текст канонічних Євангелій Нового Заповіту в контексті їхніх політичних тенденцій. Розглянуто основні інститути політичної структури – інститут політичного правителя (царя), інститут військової служби, інститут оподаткування, а також питання участі віруючого, що визнає авторитетними для свого життя тексти Євангелій, у політичному житті.

Ключові слова: політична теорія, Царство Боже, особиста мораль, суспільна мораль.

Тема політичного наповнення текстів Нового Заповіту (далі – НЗ) – нова тема, яка ще не стільки широко розроблена, скільки інші дослідження у сфері вивчення НЗ. Ми маємо на меті лише розглянути у текстах канонічних Євангелій (Єв. від Матвія, Марка, Луки й Івана) конкретні тенденції та конкретне ставлення до тих чи інших політичних структурних одиниць. Такими одиницями будуть інститут правителя, податки, військова служба. Ці чинники успішної побудови держави необхідні для сучасного суспільства, але нас цікавить яким же чином ставлення до них розкривається у релігійних текстах. Підчас дослідження ми визначимо чи тема політики цікавила авторів Євангелій, чи, можливо, вони торкалися цієї теми лише мимохідь. Також спробуємо дати відповідь на запитання, чи допускають Євангелії участь послідовників Ісуса (згодом, почали їх називати християнами) у політичному житті держави. Інакше кажучи – політика є «злом» (так стверджують окремі групи християн) чи все-таки нейтральною сферою, участь у котрій християн передбачається авторами Євангелій.

Тема вивчення християнських Писань стосовно політичної складової корисна й унікальна тим, що саме християнство було основною супроводжуючою силою, яка утворила і розвинула так звану західну цивілізацію. Тому очевидною є цікавість до Священних Писань саме цієї релігії у контексті політики.

Названу тему досліджували Алан Сторкі («Ісус і політика»), Райнгольд і Річард Нібур («Христос і культура») та інші.

І. Отже, почнемо з опису *ставлення до Правителя (Царя) у текстах Євангелій*. Правителем палестинського регіону Юдеї в часи Ісуса (час, про який пишуть Євангелії) був Понтій Пилат – представник римської влади у цьому регіоні. Існував також вищий владний авторитет для усіх жителів Римської імперії – імператор. Якщо імператора багато хто і в очі не бачив, то з Пилатом тодішні юдеї стикалися безпосередньо. Ставлення авторів Євангелій до Пилата важко визначити чи однозначно позитивне, чи негативне. Узагалі вони звертаються до цієї особистості прямо лише у випадку дотичності її до подій розп'яття Ісуса. Дослідник політичних поглядів НЗ Алан Сторкі констатує, що слова апостола Павла «немає влади не від Бога» (Рим. 13:1) – це алюзія на розмову Ісуса з Пилатом (Ів. 19:11), де Ісус впевняє правителя в його інституційній

залежності від Бога і у вищості «Царства Божого», яке він проповідує, від царства Риму [5, с. 163]. Отже, автор Євангелія від Івана легітимізує земну владу Пилата, але обов'язково узалежнює її від Вищої влади, тобто від влади Бога.

В історії царської влади в народі Ізраїля все зводиться до одного: юдеї не сприймали серйозно чужої політичної влади і повсякчас очікували визволення свого народу й встановлення власної, божественної влади. Царя над собою вони бачили лише вихідцем зі свого народу. Він мав би бути схожим на попередників – Мойсея, Самуїла, Давида. Потім ці очікування оформились у славнозвісну ідею Месії.

Коли йдеться про ставлення до політичного правителя юдеїв, ми маємо на увазі й перших християн. Хоча останні з часом дещо змінили думку стосовно світської влади. Уже за часів простежуємо лояльніше і покірніше ставлення самого апостола та інших християн до ворожого політичного лідера і більшу концентрацію на особистому духовному житті, ніж на політичному.

І юдеї, так і християни того періоду (I ст.) відносились до політичного правителя як до необхідності. Перші категорично вимагали царя зі «своїх братів» (єврея), котрий би правив ними згідно зі «законами Божими». Християни ж спочатку вбачали утілення таких очікувань усіх юдеїв в Ісусі, а пізніше (після смерті і воскресіння та їх осмислення) звернули більшу увагу на особисте благочестя. Однак вони-таки очікували політичного (й есхатологічного) вторгнення Ісуса у життєвий простір під час «другого пришествя». Такі очікування особливо помітні в книзі Об'явлення (19:16; 1:5; 6:15), де Ісуса названо «Царем царів», «Владикою земних царів».

Коли сприймати Ісуса у вигляді політичного лідера під час його земного життя, як це описано в Євангеліях, то разом з Аланом Сторкі простежуємо, що Ісус не шукає загального визнання, а навпаки уникає його. Він не потребує від послідовників почестей, котрі вимагав кожен цар [5, с. 87]. Звісно, це все можна трактувати як політичну поведінку Ісуса лише за умови допущення, що Ісус усвідомлював себе політичним правителем. Коли ж сприймати позицію Ісуса лише як релігійного учителя, то така поведінка стає зрозумілішою і по-іншому інтерпретованою.

Підтвердженням того, що Ісус і Євангелії визнають правомірність політичного правителя як необхідного регулюючого органу, спостерігаємо на прикладі, описаному в Мт. 17:25. Тут йдеться про царів, котрі беруть податок з окупованих територій (від «синів чужих»). Ісус не виступає проти такого права царів, але й сам платить податок (хоча вважає, що не повинен цього робити), не бажаючи спокусити будь-кого. Хоча у Лк. 22:25 ми читаємо інше ставлення Ісуса до влади царя. Тут він констатує: царі «панують над народами» і закликає учнів, аби «між ними такого не було». Ісус проводить порівняння зі зажерливістю та насильницькими методами політиків і у контрасті показує, як не потрібно поводитись його учням у відносинах між собою. Однак, тут аж ніяк не заперечується легітимність царя як необхідного елементу соціального устрою, а всього лише на контрастному прикладі з політичної сфери постає етика, яка повинна бути у взаєминах Ісусової общини. Це повчання також зустрічається у Мт. 20:25 (також див. 23:11), де Ісус знову ж таки закликає учнів – «між вами нехай буде не так. А хто більшим хоче бути – хай буде слугою». Дослідники політичної історії стверджують, що цей афоризм Ісуса кардинально змінив західне уявлення про позицію правителя і сформував уявлення про «чиновника – слугу народу». В стародавніх державах такого підходу не було. Царі були панами над народом і народ мав служити їм. Така була концепція і ніхто не піддавав це сумніву. Хоча ці слова Ісуса очевидно відносяться до етичних правил його

общини, а не до претензій на політичну теорію, все ж історія політики взяла це правило на своє озброєння.

Підсумовуючи, зазначимо: Євангелії описують політичного правителя соціальною необхідністю, навіть як дозволений Богом інститут. Єдина вимога, що ставлять автори Євангелій перед царем – намагатись бути гідними представниками влади у межах повноважень, даних Богом. Уся конфронтація з правителями в Євангеліях з боку Ісуса – це моральна конфронтація, а не політична.

II. Розглянемо *ставлення до військової служби у текстах Євангелій*. Пацифізм становить характерну рису різних пієтистських християнських рухів. Оскільки такого типу християни акцентують увагу у віровченні на Новому Заповіті як на основному та єдиному надійному джерелі їхньої практики і догматики, то доходимо висновку про абсолютну аполітичність Писання. Так, стверджується, що наука й етика, викладена в Євангеліях, не може бути узгоджена з християнським мілітаризмом. Двозначне і змінне історичне ставлення до військової служби слов'янських баптистів описує в своєму трактаті К. Прохоров [3].

Основним аргументом проти участі християн у військовій службі слугує непримирення мілітаризму зі заповіддю Ісуса «любити своїх ворогів», уміщеною в Євангеліях. Тобто є парадигма, висловлена в риторичному запитанні – «як можна любити свого ворога, вбиваючи його?» Такий погляд на новозавітну етику потрібно розглянути, у тому числі герменевтичну і практичну відповідність.

Безперечно, етика Ісуса має пацифістичний характер, характер миру і любові до ворога, прощення, а не помсти. Але чи можна цю етику переносити на всі сфери людського буття? Чи не було б не адекватним застосовувати таку етику, наприклад, для державних Судів, у практиці яких запровадили б прощення і волю підсудимим, які щиро розкались у своїх злочиннях? Чи не протестували б самі християни проти такої практики звільнення злочинців?

В сучасній етиці існує поділ на «особисту етику» та «суспільну етику». Цей поділ вимушений тим, що окремі етичні норми, які є адекватними і справедливими для особистої поведінки, є абсолютно не прийнятні для колективного застосування. Як підтвердження того, що етика Ісуса та інших діячів, описаних Євангеліями, не протирічить суспільній моралі справедливості і кари за злочин, можна помітити той факт, що Ісус євангелістів не дорікає державним службовцям чи воїнам щодо їх каральної чи військової функції. Окремий чіткий приклад, що описує Івана Хрестителя і римських воїнів (Лк. 3:14), показує, що Іван теж не бачив у військовій службі нічого «антихристиянського» (якщо можна назвати Івана проповідником християнства). Стосовно цього можна згадати слова Августина (у цитуванні Граціана, монаха 12 ст.), який говорить: «Якщо б християнське вчення об'являло всі війни гріхом, то солдатам, коли вони звернулись за порадою щодо спасіння своєї душі, сказали б в Євангелії, що вони повинні відкласти зброю і повністю залишити військову службу. Але їм було сказано: «Не чиніть ні над ким насильства і не обманюйте нікого і будьте задоволені своєю платнею» [6].

Ще однією ілюстрацією різних категорій етики Ісуса є випадок, коли він обмив ноги своїм учням як ілюстрацію своєї етичної парадигми, згідно якої «князі панують над народами, а між вами нехай так не буде» (Лк. 22:25). Важко допустити, що Ісус хотів, щоб в політичній сфері князі обмивали ноги підлеглим – такого князя чи царя ніхто б не поважав передусім ті, кому він мие ноги. Люди хочуть бачити перед собою сильного,

достойного політичного лідера. Натомість для релігійних відносин всередині общини – така поведінка керівників є адекватною і прийнятною як демонстрація релігійної любові.

Звернемо увагу на те, що Ісус часто наголошував на важливості його етики саме в мотивах, а не у самих вчинках. Він розповідав притчу про митника і фарисея, один з котрих був мотивований щиро молитись до Бога а інший – лицемірно. Також, часто у розмовах з лицемірними людьми, Ісус наголошував не на зовнішню дію людини, а на справжні причини цієї дії – внутрішній мотивації.

Тому, можна дійти висновку: у справі певного вбивства ключову роль відіграє мотивація, а не вчинок. Більшість християн вважають, що вбити нападника чи грабіжника, захищаючи життя своєї сім'ї, – абсолютно виправданий учинок, а не гріх. На противагу цьому – вбивство з метою пограбування або іншою злою ціллю – є абсолютно не допустиме для усіх християн. Чи не можна застосувати цей висновок і до військової повинності? Коли людина захищає народ від нападника – це вважається благородним вчинком. Тут існує ще диференціація – на війну захисту своєї держави і війну нападу на інших. Ця дилема складніша для вирішення, але вона не входить до нашого завдання, оскільки в Євангеліях про це мова не йдеться.

Отже, як у справі зі ставленням до правителя, в Євангеліях немає чіткого вчення щодо поглядів ставлення на військову службу. Ні Ісус, ні інші персонажі Євангелій ще тоді не розробляли таких політичних ідей, а наші здогадки та висновки можна будувати лише на дотичних текстах і логіці.

III. Чіткіше виявлено у текстах Євангелій *ставлення до податків*.

В сучасних незалежних державах ставлення до податків серед населення – відносно спокійне і позитивне. Члени розвинутого суспільства знають, що їхні податки використовуються на потреби медицини, соціальних виплат і т.д.), а також на заробітну плату всім держслужбовцям, які за ці гроші стараються працювати на благо роботодавців. Це ідеальна і в багатьох країнах реалізована модель, хоча існує багато виключень, де формально така модель установа, але практично народ не контролює потоки власних податкових грошей і зловживань держслужбовців.

Якщо звертатись до євреїв I ст., то ситуація дещо інша – тоді вони перебували під повною владою римлян і вимушено віддавали данину саме їм, чужинцям, котрі використовували гроші не на благо ізраїльтян.

Історія народу Ізраїля засвідчує: податки починалась тут зі збору десятої частини прибутку громадян на нужди бідних та утримання Левитів (нащадків Левія, сина Якова). Вони (Левити) спочатку носили скинію Заповіту пустинями, а потім, коли євреї завоювали Ханаан (Палестину) і побудували Храм, служили при цьому Храмі. Отже, Левити виконували так звану державну (релігійну по суті) службу, за що всі інші євреї платили їм десятинами.

Другий етап і розширення сплати податків відбувся за переходу Ізраїлю від теократії до монархії за Самуїла (1 Сам. 8). Коли євреї зажадали для себе царя, то Самуїл попередив їх про те, що цар буде брати від них набагато більше податків ніж вони платять зараз і не тільки грошима чи продуктами: *«Оце буде право царя, що царюватиме над вами: він візьме синів ваших і поставить собі в колесниці свої та серед їздців своїх, і вони будуть бігати перед колесницею його... А дочок ваших забере за мироварниць, і за кухарок, і за пекарюк... І він забере рабів ваших, і ваших невілень, і найліпших ваших юнаків, і ваших ослів, і буде вживати їх на роботу свою»*. (1 Сам. 8:11–13, 16). Ізраїльтяни довгий час покійно несли тягар царських податків, адже все ж таки вони

платили своєму царю (а не чужим завойовникам), який захищав їх від ворогів, управляв державою, розглядав складні справи і под.

Повертаючись до I ст., зауважимо: тут ситуація розгортається по іншому – більшість податків витрачалось не на «своїх», а на «чужих» (римлян), хоча суто юдейські податки теж існували.

Описуючи період царя Ірода Великого, А. Сторкі стверджує: всі податки збирав сам цар і частину з них віддавав римлянам, а частину використовував для власних потреб і будівництва міст, інших споруд. Ірод Великий відбудував і розширив Єрусалимський храм, і все це зробив за рахунок податків населення [5, с. 271]. Ці податки він збирав за допомогою грубої сили і «сталюї руки правителя».

Після смерті Ірода Великого податкова карта розділилась на Юдею, Галілею і володіння Ірода Пилипа (східна Галілея). В Юдеї безпосередньо римляни почали отримувати податки від населення. Але робили вони це руками тих же юдеїв та самарян. Така участь юдея у зборі податків для окупантів була великим злочином і гріхом для інших ізраїльтян. У НЗ часто можна зустріти назву митника разом з епітетом грішника (Мт. 9:10). Так, показовою є історія про митника Закхея, який обкрадав народ і жив за рахунок цього дуже розкішно (Лк. 19). Коли він навернувся до праведного життя, то захотів віддати гроші багатьом людям – котрих «скривдив». Отже, ще раз підтверджується нерозривний зв'язок у юдеїв політики з релігією. Політичних зрадників не називали зрадниками народу і негідними людьми, а грішниками перед Богом.

Наявність римського гноблення і податків не відкидало потребу в суто юдейській системі оподаткування. Наявність храму і всіх його працівників потребувала коштів. Священики вводили для віруючих юдеїв податки на храм. Вони були добровільними і збирались не через фізичну силу, а через релігійні переконання. Натомість фарисеї теж проштовхували власну систему оподаткування серед юдеїв, яка полягала у зборі десятини. Фарисеї й самі давали десятину як приклад праведного та досконалого життя перед Богом (Луки 18:12).

Розглянемо види тогочасних податків на території Палестини, щоб зрозуміти, чим ці податки являлись тоді й чим відрізнялися від сучасних податків. Відтак, не потрібно поспішати з ототожненням сучасного ставлення християнина до податків зі ставлення Ісуса або його учнів до тогочасного оподаткування. Адже тодішні римські та юдейські податки можуть зовсім не збігатись із теперішніми видами оподаткування, і в такому випадку ми не матимемо герменевтичного та історичного права їх ототожнювати. Отже, види римських та юдейських податків:

1. *Земельний*. Його збирали митники зі землевласників і він становив одну восьму частину урожаю щорічно, за винятком так званих Ювілейних років і років, коли у регіоні спалахували повстання чи стихійні лиха.
2. *Римський*. Супроводжувався переписом населення. Така ситуація перепису описана при народженні Ісуса. Хоча існують вагомні заперечення щодо хронологічної відповідності саме цього перепису, в нашому випадку це не має жодного значення, – перепис був ще одним способом римлян поповнити власну казну і заодно порохувати кількість своїх підданих.
3. *Римські дороги, які* славились якістю і поширеністю. Щоб ними користуватись, також потрібно було платити певний податок.
4. *Храмовий*. Запроваджений священницькою елітою для потреб храму, збирався раз на рік у розмірі двох “дидрахм” (Мт. 17:24). Цей податок не стосувався ні римлян, ні іродіян, а лише юдеїв.

5. *Корван і десятина*. Призначені ще зі старозавітніх часів. Фарисеї та первосвященики культивували збір цих пожертвувань і спонукали народ приносити їх [5, с. 278].

В Євангеліях чітко описується ставлення Ісуса до римських податків та податків на храм. Перше висловлено у Луки 20:22-25 (також Мт. 22): *“Чи годиться давати податок для кесаря, чи ні? Знаючи ж їхню хитрість, сказав Він до них: Чого ви Мене випробовуєте? Покажіть динарія Мені. Чий образ і напис він має? Вони відказали: Кесарів. А Він їм відказав: Тож віддайте кесареви кесареви, а Богові Боже!”* Відповідь Ісуса відображає його ставлення до податків кесареві, але текст також імпліцитно окреслює і суспільні настрої тогочасних юдеїв. Ті, хто його запитували і мали на меті скомпрометувати Ісуса перед народом. Коли б він відповів, що не потрібно платити податків – то його негайно б заарештували б за бунтарство; якщо ж він сказав би платити, – то народ би розчарувався в ньому. Отже, у суспільстві було чітко сформовані негативне ставлення до оподаткування Римом та внутрішній бунт проти цього, відгук якого народ очікував від Ісуса. По суті Ісус сказав платити податок, але зробив це так, що слухачам не було в чому його звинуватити, і він залишився на свободі. Ця відповідь акцентує на його аполітичності й чіткому розділенні між щирим шануванням Бога та політичними незручностями. Ісус наче відводить їх увагу від нагальних політичних питань (податків кесарю) і наголошує на важливіших справах (поклоніння Богу). Ці дві категорії в юдеїв змішались: менш важлива стала для них більш важливою.

Джон Райл, коментуючи цей текст, зазначає, що в багатьох країнах спроби церкви управляти справами держави та спроби держави направляти духовний розвиток всіх громадян приводили до війн і безпорядків. Вміння правильно розрізняти де кесареви а де Боже і віддавати кожному згідно їх прав – запорука тихого та спокійного життя [4, с. 330].

Але перед нами постає проблема – як розділити кесареви (політичне) від Божого (духовного). Ми знаємо, що для юдеїв таке розділення було надто умовним і нечітким; тут релігія і політика – не вороги, а друзі. Звісно, ситуація тут ускладнюється тим, що політичну сторону представляють «язичники». Таким чином Ісус міг мати на увазі, щоб народ змирився з окупацією і в таких умовах жив праведно і поклонявся Богу. Юдеї пам'ятали час вавилонського полону і наказ пророків Старого Завіту змиритись з Вавилонським захопленням і спокійно жити та служити Богу там, куди їх вигнали.

У Євангелії від Матвія 17:24-27 описана дуже цікава ситуація, в якій відображено ставлення Ісуса до юдейських зборів грошей на храм: *«Як прийшли ж вони в Капернаум, до Петра підійшли збирачі дидрахм на храм, та й сказали: Чи не заплатив ваш учитель дидрахми? Він відказує: Так. І як він увійшов до дому, то Ісус попередив його та сказав: Як ти думаєш, Симоне: царі земні з кого беруть мито або податки: від синів своїх, чи чужих? А як той відказав: Від чужих, то промовив до нього Ісус: Тож вільні сини! Та щоб їх не спокусити, піди над море, та вудку закинь, і яку першу рибу ізловиш, візьми, і рота відкрив їй, і знайдеш статира; візьми ти його, і віддай їм за Мене й за себе...»*

Дехто з коментаторів та читачів цього тексту відразу заявляє, що Ісус тут показує своє божественне походження і синівство Богу, коли каже про свою свободу від податків на храм, який являється «домом Божим». Така тлумачення в кращому випадку можна назвати поспішним і явно айзегетичним; а взагалі – йдеться тут зовсім про інше синівство.

Отже, що таке податок на храм, ми вже з'ясували вище. Тепер потрібно розібратись, яке ж ставлення Ісуса до цього податку. Те, що він його заплатив – не означає, що він його схвалював, адже текст чітко говорить про причину цього – «щоб їх не спокусити». Та й саму структуру храмової діяльності він називав «печерою розбійників». Ісус не схвалював такий вид податків на храм і висловив він це в дуже цікавому діалозі з Петром.

Ісус в цьому діалозі дозволив Петру відразу ж дійти висновку, що земні царі, коли завойовують чужі землі, беруть з них податки, а з громадян своєї власної держави – не беруть. Більше того – якраз для потреб і гарного життя цих громадян і збираються податки з окупованого населення. Отже, «сини» – це члени домінуючого царства, окупанта. Оскільки юдеї збирали цей податок тільки з юдеїв (від «своїх синів»), то в Ісуса це викликало несприйняття і обурення – навіть «язичники» собі такого не дозволяють – брати податок з своїх же громадян. Виникає справедливе запитання: невже Ісус був проти десятини і всіх інших юдейських зборів? Очевидно, що не зовсім так. Ісус при кожній нагоді хотів поставити все на свої місця і вказати своїм слухачам на те, що найважливіше – це серце людини і з якими мотивами вона дає Богу жертву, чи то грошову чи будь-яку іншу. Це чітко можна прослідкувати у його оповіді про митника і фарисея, які молились в храмі (Лк. 18). Фарисей давав десятину і виконував всі інші приписи закону, а митник був грішнішим за нього, але щиро розкаювався в цьому – останній вийшов з храму більш праведний перед Богом ніж перший. Таку ж логіку Ісуса можна прослідкувати і у випадку з вдовою, яка кидала своє мізерне пожертвування (Мк. 12:41-44). Ця вдова, за оцінкою Ісуса, кинула найбільше зі всіх, адже кинула все, що мала.

Все ж таки запитання залишається – чи був Ісус проти таких юдейських зборів грошей? Роз'яснити все до кінця допоможе нам ще одна євангельська історія: *“І сказав Він до них: Спритно відкидаєте ви заповідь Божу, аби зберегти своє передання. Бо Мойсей наказав: Шануй батька свого та матір свою, та: Хто злорічить на батька чи матір, нехай смертю помре. А ви кажете: Коли скаже хто батьку чи матері: Корван, чи дар Богові те, чим би ти скористатись від мене хотів, то вже вільно йому не робити нічого для батька чи матері, порушуючи Боже Слово нашим переданням, що його ви самі встановили. І багато такого ви іншого робите”* (Мк. 7:9-13). Корван – це єврейське слово, яке означає “жертвенний дар”; ним в ті часи визначали дар, який юдей приносив і віддавав в руки священників чи фарисеїв. Це не був приписаний Торою обов'язковий дар. Ісус протиставляє цей дар з заповіддю Мойсея і робить висновок, що останнє важливіше. Таким чином знову ж таки Ісус вказує на пріоритетність виконання Божих заповідей і щирого ставлення до батьків, а не лицемірного виконання пізніших нашарувань передань, які протирічать Закону і дають можливість людям виправдати себе не виконуючи прямих наказів Божих щодо батьків.

Отже, Ісус був не проти сплати податків кесарю (імператору Римської імперії), але проти внутрішніх юдейських податків. Основна причина такого ставлення вже була згадана і вона полягає в тому, що юдеї брали “від своїх братів”. Римляни в даному випадку виявились людянішими за юдеїв – вони брали в чужих. Ми ніде не бачимо, щоб Ісус відміняв Старозавітні збори десятини чи негативно до них ставився. Він критикував лише нововведені податки, які йшли не для бідних і для потреб храму, але для збагачення нечесної юдейської релігійної еліти.

IV. Перейдемо до відповіді на питання, щодо правомірності (згідно з текстами Євангелій) *участі християнина в політиці*. Дуже складно розглядати місце сучасного християнина в політиці, відповідно до текстів Євангелій, оскільки в часи Ісуса і перших апостолів політичне становище було зовсім інше, ніж поточне. Ісус і апостоли проповідували переважно нижчим верствам населення, які не були політиками чи владними людьми. Хоча не існувало такого правила – не проповідувати вищим прошаркам населення, але практично християнство приймали більшість незнатних людей. Це могло пов'язуватись із тим, що християнство було надто морально аскетичною ідеологією і для політика того часу занадто важко було її дотримуватись. Виходячи з такої практики Першої Церкви, багато сучасних християн відсажують від політичної діяльності як від брудної та грішної справи. Але чи так само вважав Ісус євангелістів? І якщо навіть вважав, що політика – справа брудна, то чи хотів Ісус відмовити своїх послідовників від фактичної участі в цій справі? Чи, можливо, Ісус не торкався питання участі християнина в політиці і залишив це на особистий розгляд сумління християнина?

Раніше ми вже дійшли висновку, що політична система управління і самоорганізації суспільства є необхідною і навіть має божественне походження. Тепер потрібно запитати себе – кому ж Бог, згідно Євангелій, доручив займатись цими необхідними справами політики? Чи лише таким “грішникам” як Пилат, чи “праведники” теж можуть брати в цьому участь? Деякі християни відсторонюють себе від політики як від брудної справи і залишають заняття нею “грішникам”. Але чи це не є несправедливо щодо них? Невже Бог християн не хоче, щоб і політики “прийшли до Нього” і стали християнами? Невже, якщо б всі люди в окремій державі стали християнами, політикою не залишилось би кому займатись?

Алан Сторкі відповідає на такі уявлення категорично. Він говорить, що політична діяльність як відповідальність «людей Божих» панувала в уявленні перших християн ще з юдейського періоду, періоду суддів і царів. Бог наказував Своїм людям займатись політикою, але основною умовою було займатись нею чесно і на користь народу, а не на свою користь. Таким чином Сторкі заявляє, що Ісус не відміняв цього напрямку діяльності юдеїв, але ще раз наголосив про вимоги для цієї діяльності. Основна вимога – це послух Богу. Сторкі застосовує текст Луки 12:42-43 як такий, який дає вказівки щодо політичної діяльності: *«А Господь відказав: Хто ж тоді вірний і мудрий домоправитель, що пан настановить його над своїми челядниками, щоб давати харч визначену своєчасно? Блаженний той раб, що пан його прийде та знайде, що робить він так!»* [5, с. 227].

Маркус Борг у своїй праці “Бунтівник Ісус” цитує ще одне висловлювання Ісуса щодо відношення християнина до політики. Цей знаменитий вислів міститься в тексті Марка 12:13-17: *“Віддайте кесарю кесарево, а Богу – Боже”*. За словами Борга, багато християн, спираючись на цей текст, старались бути покірними світській владі і віддавати їй належне, те, що Бог визначив віддавати (пошану, податки, слухняність закону). Іншим і похідним наслідком такого тлумачення цього вислову Ісуса, за Боргом, є пасивність християн в політичній сфері. Така пасивність доходила до того, що християни в нацистській Німеччині не протестували проти режиму Гітлера і не вважали це своїм обов'язком. Своїм обов'язком вони вважали покору владі. Маркус Борг тлумачить цей вислів Ісуса не в традиційному сенсі. Він говорить про те, що Ісус не мав на увазі сліпу покору владі і віддавання їй того, чого вона вимагає. Ісус же мав на увазі, віддати імператору монети з його ідолопоклонницьким написом, а Богу віддавати все інше. Борг

переконаний, що Ісус в даному випадку не робить доктринальної заяви щодо розділення світської і духовної влади [2, с. 284].

Отже, Євангелії не дають конкретної відповіді на проблему участі християнина в політиці. Але загальні принципи, котрі легко виводяться з вчення Ісуса й апостолів у Євангеліях, дають нам зрозуміти: політична діяльність – необхідна і Богом установлена норма людського самоврядування. Відповідно християнинові займатись політикою можна і потрібно, однак у межах морально-етичних правил Євангелій. Такий висновок є плодом сучасної логіки, оскільки чогось подібного про участь у політиці віруючої в Ісуса людини сам Ісус не говорив і жоден апостол чи найближчий учень Ісуса не займався політикою. Перші послідовники Ісуса дослівно сприйняли вирази Ісуса про те, що він прийде на землю другий раз для встановлення “Царства Божого” і тому займались найшвидшим поширенням своєї нової віри, а не соціально-політичним урядуванням. Але коли наприкінці I ст. християни зрозуміли, що прихід Ісуса на землю затягується чи відкладається, відтоді є сенс висувати питання про певну християнську політичну теорію. Хоча, як засвідчує історія християнства, офіційно така теорія запрацювала лише з IV ст. До цього часу християн переслідувала політична влада, тому вони не могли думати про власну політичну концепцію, змушені були виживати і знаходити комфорт у своїх суто релігійних надіях та ідеях. Тобто, політична теорія була одна – витримати тиск політичної влади і зберегти свою віру в таких нелегких умовах. Уже в IV ст., коли християнство стало офіційною релігією Римської імперії, все суспільно-політичне учення кардинально змінилось, і згодом Церква сама ініціювала переслідування на інакомислячих. Але цей період і його політичні ідеї у християнстві не відображені у текстах Євангелій і залишаються поза межами нашої статті.

Список використаної літератури

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – Українське Біблійне Товариство, 2001. – 296 с.
2. *Борг Маркус*. Бунтарь Иисус / Маркус Борг. – М.: Эксмо, 2009. – 400 с.
3. *Прохоров Константин*. О христианском пацифизме / Константин Прохоров. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusbaptist.stunda.org/christian-pacifism.pdf>
4. *Райл Джон*. Размышления над евангелием от Луки / Джон Райл: в 2 ч. – Минск: Завет Христа, 2001. – Ч. 2.– 384 с.
5. *Сторки Алан*. Иисус и политика. Противостояние властей / А. Сторки; пер. О. Розенберг. – Черкассы: Колоквиум, 2008. – 416 с.
6. *Эвелл Уолтер*. Теологический энциклопедический словарь. – Ассоциация «Духовное возрождение» ЕХБ, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.link/book.php?book=1023441>

Стаття надійшла до редколегії 13.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

ATTITUDE TO POLITICAL INSTITUTIONS IN THE TEXTS OF CANONICAL GOSPELS

Anatoliy Koval

*Lviv National University named after Ivan Franko
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Str. Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: tol-koval21@yandex.ua*

The article aims to analyze texts canonical Gospels of the New Testament in the context of their political tendencies. The basic structures of political institutions such as the Institute of Political ruler (king), the institution of military service and Institute of Taxation were considered. Also considered important question of participation believer, who finds his life for authoritative texts of the Gospels, in political life.

Key words: political theory, the kingdom of God, personal morality, social morality.

**ОТНОШЕНЕ К ПОЛИТИЧЕСКИМ ИНСТИТУТАМ В ТЕКСТАХ
КАНОНИЧЕСКИХ ЕВАНГЕЛИЙ****Анатолий Коваль**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
философский факультет, кафедра философии
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина
e-mail: tol-koval21@yandex.ua*

Анализируются тексты канонических Евангелий Нового Завета в контексте их политических тенденций. Рассмотрены основные институты политической структуры – институт политического правителя (царя), институт военной службы, институт налогообложения, а также вопрос участия верующего, который признает авторитетными для своей жизни тексты Евангелий, в политической жизни.

Ключевые слова: политическая теория, Царство Божье, личная мораль, общественная мораль.

УДК [32:81'42]: 808.5

АДРЕСАТ ЯК СУКУПНІСТЬ УМОВ ЗРОЗУМІЛОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ТЕКСТУ

Соломія Кривенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: ssolowka@gmail.com*

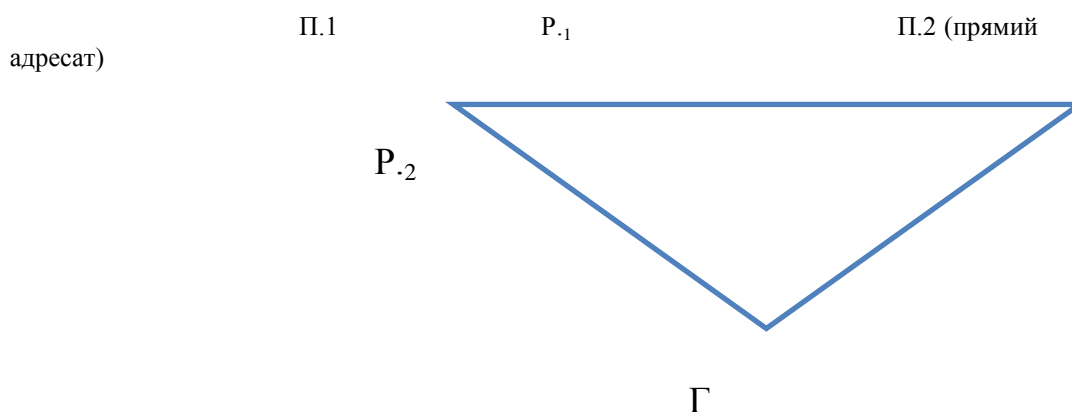
Проаналізовано адресата як складову частину політичного тексту. Встановлено, що адресат постає у політичному дискурсі у вигляді сукупності умов, які визначають «зрозумілість» тексту.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний текст, адресат, коди, зрозумілість, множинний адресат, інсценування, риторика.

Політичний текст — це певна сукупність висловлювань, які можна перетворити в інструмент влади. Необхідними елементами аналізу політичного тексту є адресант, адресат і контекст. Ми звернемо увагу на аналіз слухача (або адресата) як елемента політичного дискурсу.

Вчений У. Еко називає політичного адресата «Ідеальний Читач». Він – не суб'єкт висловлювання, а, подібно до автора, перетворюється на актантну роль [8, с. 33]: є абстрактним, уявним, стратегією, ідеєю, що покликана доповнити ідею автора в процесі досягнення основної мети – актуалізації повідомлення. На думку дослідника, Зразковий Читач – текстуально встановлена низка щасливих умов, з якими стикаємося, щоби повністю активізувати макрокомунікативний акт, яким є текст [8, с. 34]. Ця ідея важлива з того погляду, що автор, продукуючи текст, зважає на адресата, впливає на нього, творить його. Автор – лише текстуальна стратегія, яка визначає семантичні співвідношення й активізує Зразкового Читача [8, с. 33].

Для дослідження важлива відповідь на запитання про кількість адресата політичного тексту. Науковець Г. Гірінг акцентує на множинності політичного адресата, вважаючи цю ознаку політичного тексту багатоадресованістю або інсценуванням [16, с. 34]. Висловлюючись у різних обставинах, політик спрямовує свій текст до декількох слухачів, очікуючи на ефект, який би текст мав справити на кожного з них. Для прикладу, коли в парламенті виступає представник партії А стосовно питання прийняття закону X, він звертається до представників інших партій, а також до слухачів, котрі можуть його бачити в екранах телевізорів, до тих, хто його підтримує, і тих, хто підтримує його конкурентів. Це пояснює, чому політичній комунікації властива відсутність чіткої межі між її рівнями, зокрема між фахово-управлінським і маніпулятивно-публічним. У цьому змішуванні полягає парадокс політичного дискурсу, оскільки тут має місце «подвійна реальність політичного». Вона є підґрунтям для процесу інсценування – комунікації, що відбувається на двох рівнях: безпосередньому й опосередкованому. Основна передумова такого інсценування – публічність. Це можна зобразити схематично [16, с. 34]:

Схема 1. Інценування в політичному дискурсі

Зображене в цьому трикутнику інценування політичного використання мови можна пояснити на прикладі дискусії між двома політиками (П. 1 і П. 2). На першому рівні дійсності (Р. 1) вони – прямі адресати обговорення. На другому (Р. 2) опосередкованим адресатом постає Г – пересічний громадянин. Те, що на першому рівні є дискусією, на другому перетворюється на переконування публіки [16, с. 34]. Аналізуючи текст, М. Бахтін вводить ще й третього адресата тексту. На його думку, цей нададресат у різні епохи й за умови панування неоднакових світоглядів набуває різних суто ідеологічних форм: Бог; абсолютна істина; суд неупередженої людської совісті; народ; суд історії; наука і под. [2].

Отже, будь-який політичний текст має свого адресата, бо твориться в акті комунікації та покликаний легітимізувати владу. В цьому полягає його інтенціональність. «Читач — той простір, — зазначає Р. Барт, — де відображаються всі до єдиної цитати, з котрих складається письмо; текст стає єдиним не в походженні своєму, а в призначенні, тільки призначення це – не особисто адресат; читач — людина без історії, без біографії, без психології, він лише хтось, що зводить воедино всі ті штрихи, які утворюють письмовий текст» [1]. Автор вибирає адресата й творить текст відповідно до його «системи очікувань».

У самому тексті вже закладена інформація про те, хто його адресат. Для нього політичний текст буде зрозумілим; чужий політичний текст не осягне розумом. Польський науковець В. Пісарек стверджує: «Розуміти текст – означає, що у моїй свідомості постає низка думок, зв'язаних між собою саме так, як вони були у цьому тексті висловлені. Але це – не відповіді, котрі задовольняють цілком, бо вони розглядають лише читача до тексту» [17, с. 202]. Аби стверджувати, що текст зрозумілив отримувач, потрібно зважати на ключові моменти зрозумілості політичного тексту

1. Мова політичного тексту. Коли йдеться про мову текстового повідомлення, важливо, чи відбувається вербальна дія мовою більшості населення, чи мовою національної меншини, чи двома або іншою кількістю мов (для прикладу, частина інавгураційної промови П. Порошенка прозвучала російською мовою, хоч більшість її –

україномовна). З мовної ознаки політичного тексту випливає, яка саме частина населення держави є адресатом повідомлення. Коли зміст – зрозумілий та доступний більшості або всім адресатам, можна дійти висновку: від отримувача потребують схвалення, дії чи бездіяльності (передвиборчі виступи, заклики до страйку чи мітингу і под.). Коли ж зміст закручений, офіційний, складний (хоч і проголошений рідною чи відомою для слухача мовою), отримувач змушений підкоритися й змиритися з владним рішенням (законом, вироком тощо).

З огляду на те, яка участь читача необхідна для активізації тексту, У. Еко розподіляє тексти на відкриті й закриті. Кожному з них притаманний свій зразковий читач: для відкритих – шукач, що блукає в лабіринтах текстових кодів, для закритих – «середній читач», чия реакція легко передбачити методом емпіричних спостережень і який не переосмислює критично почуте. Так, у політичному дискурсі зразковим читачем буде «середній читач».

У політичному тексті зазвичай міститься підказка стосовно адресата повідомлення – у формі звертання: «співвітчизники», «друзі», «католики». Інавгураційну промову Ф. Рузвельт починав словами: «Я впевнений, що мої дорогі співвітчизники-американці чекають, що, вступаючи на пост президента, я звернуся до них з прямою і рішучістю, як того вимагає нинішній стан нашої країни. Зараз саме час говорити правду, всю правду, відкрито і сміливо. І нам немає потреби ухилятися від чесного погляду на сьогоднішню ситуацію в нашій країні» [13]. З перших речень стає очевидно: автор звертається до громадян Америки, наголошуючи на їхній спільній ідентифікації (через застосування «нам», «нашій»).

II. Риторика тексту. «Читача безпосередньо визначає лексика та синтаксична організація тексту: текст це семантично-прагматичне продукування власного Зразкового Читача» [8, с. 32]. У. Еко акцентує на тому, що і мова, і саме мовлення повинні бути зрозумілими для адресата. Йдеться про сленги, діалекти, структуру мовлення. На рівні риторики, за П. Рікером, виявляється лексична й синтаксична форма функціонування політичної мови – рівень аргументації, який міститься між чітким доказом та оманливою маніпуляцією. Науковець запропонував розглядати політичну риторичку на таких рівнях: а) політичного обговорення з притаманною йому конфліктністю; б) дискусій про наміри «доброго» уряду; с) цінностей, де «добрий» уряд співвідноситься з «добрим життям» [12, с. 174].

Перший рівень передбачає публічність політичних дебатів. У сучасних західних демократіях політична мова функціонує у вигляді мови, що бере участь у політичних зіткненнях і сприяє виробленню спільного рішення [12, с. 174]. Тобто вона – посередник між політиками та громадськістю. На цьому рівні, відповідно, є важливим розуміння самих тем, які підлягають обговоренню.

Другому рівень становить розуміння ключових слів. З-поміж них «безпека», «процвітання», «рівність»; вони – критерії оцінки «доброго» уряду. Їх функціонування полягає в тому, аби виправдати не обов'язок жити в державі загалом, а перевагу, що надається одній з форм Держави, одній конституції...» [12, с. 177]. Політична мова водночас і конфліктна, і консенсуальна, отже, й надзвичайно вразлива до софістичного вжитку.

На третьому рівні, що є основним, за П. Рікером, має місце риторика про цінності, котрі покладено в основу людської природи, та, за певних умов, починають трактуватися у вигляді соціальних. Цей рівень – продовження дискусії «про наміри доброго уряду» і переходить у площину «наміри доброго життя». Цінності продукує

певна ідеологія, яку підтримують у суспільстві. На цьому рівні завжди приховується джерело розвитку кризи легітимності режиму, він постачає політичний дискурс словами-символами. Відповідно до останніх, політики активують ідеологічні коди. Вони наповнюють значенням такі концепти: «свобода» («Свобода не дається раз і назавжди. За неї треба постійно боротися»); «жити вільно – означає вільно користуватися рідною мовою» [11]); «справедливість», «способи врегулювання конфліктів» («Нам не потрібні переговори заради переговорів») [3].

Отже, розуміти риторичу політичного тексту означає розуміти механізми обговорення, теми дискусій, ключові слова, слова-символи й ідеологічні коди. Політики в стабільних політичних системах намагаються уникати риторичи, що могла би торкатися серцевини – цінності соціуму; вони лише по-різному можуть їх трактувати, тому боротьба відбувається переважно на рівні дискусій про «добрий уряд».

III. Культурні коди. У сучасній лінгвістиці код культури визначають «сіткою, яку культура накидає на навколишній світ», репрезентуючи його членування, категоризацію, структурування у мовній свідомості, мові й дискурсі [7]. Код передає смисл, що «виникає із взаємної згоди користувачів коду, що мають спільний культурний досвід» [9]. Політичний текст можна вважати сукупністю кодів, адже, згідно з принципами кібернетики, всі системи, в яких передають інформацію, передбачають її кодування. Культурний код, на відміну від знаку (позначає явище чи подію) й символу (відсилає до неуречевленої дійсності), не може бути матеріальним об'єктом (матеріальним носієм інформації), він існує лише у вигляді ідеального утворення [9]. Для кожного суспільства існують свої коди, тобто механізм репрезентації знань про навколишній світ. Однак текстовий, ансамбль кодів, на котрі автор покладається, є таким самим, як і ансамбль кодів читача [8, с. 30].

Науковець О. Снитко вирізняє такі категорії універсальних культурних кодів культури:

1. *Соматичний (тілесний)* – символічні функції різних частин тіла. Для прикладу, в промовах П. Порошенка є такі тілесні коди: «Стояти ногами й серцем на Україні, свої голови держати в Європі», – заповідав Михайло Драгоманов»; «Європейський вибір України – це серце нашого національного ідеалу»; «Простягаю руку миру всім, хто подав голос за мене, і тим, хто не голосував» [11].

2. *Просторовий.* П. Порошенко каже: «Ми – народ, що був одірваний від своєї великої Батьківщини Європи – повертаємося до неї» [11];

3. *Часовий.* Сприяє можливості концептуалізації дійсності стосовно часової осі. Так, П. Порошенко зазначає: «Повернення України до свого природного, європейського, стану було омріяне багатьма поколіннями» [11]; «Україна переживає час викликів, а також і час надій» [5].

4. *Предметний.* Пов'язаний з предметами, котрі заповнюють життєвий простір людини. Особливості середовища, в якому існує людина, її побуту зумовлюють етнічну своєрідність предметного коду вербальної концептуалізації дійсності. П. Порошенко застосовує предметні коди: «Ми повинні тримати порох сухим» [11]; «Я підпишу Угоду про Асоціацію, використовуючи кулькову ручку, на якій написано «Асоціація Україна – ЄС, Вільнюс 29 листопада 2013 року». Тоді це не відбулося, але кулькова ручка залишилася. Ми бачимо, що вона демонструє, що історичні події не відворотні» [4].

5. *Біоморфний.* Поєднаний з живими істотами, що оточують людину, та рослинним світом. В українській культурі бджілка – символ кропіткої праці, кінь – символ тяжкої праці, гарбуз – символ відмови. Натомість у китайців гарбуз – символ

творчої сили природи, єдність двох першобатьків, об'єднання принципів інь та ян; у римській символіці – дурість, божевілля.

6. *Духовний*. На нього працюють усі інші: дуалізм «добро – зло», «бог – чорт» і под. [14]. В інавгураційній промові П. Порошенка є слова: «будь-який агресор на кордоні України має згадати Євангельську мудрість: хто з мечем прийде, той від меча і загине!» [11]; «жахливий, терновий шлях» [4].

Виокремлюють й інші культурні коди, серед них антропологічний, предметно-костюмний, колірний, архітектурний [7]. Вони змінюються, накопичуються, відмирають з часом у процесі історії, хоча й дуже повільно.

Аби описати межі функціонування культурних кодів, російський учений Ю. Лотман вводить поняття семіосфери. Семіосфера, що є простором культури, створює можливість для комунікації та появи нової інформації. Ці функції актуалізуються в певному просторі-часі, тобто в хронотипі [10]. Структура семіосфери складається з двох осей – часової, яка відображає минуле, сьогодення та майбутнє, і просторової – це внутрішній та зовнішній простір і кордон, що їх розділяє. Внутрішній простір розділено на субсеміосфери внутрішніми кордонами [10]. Дослідник розуміє культуру як ієрархію текстів, що обмежені кордонами й перебувають у діалозі й здатні розвиватися самі собою.

Зауважимо: наявність у політичному дискурсі такої семіосфери допомагає розмежувати поняття «свій – чужий», або, користуючись підходом до політичної дійсності К. Шмітта, «друг – ворог» [15]. Суть цього протиставлення спостерігаємо навіть у тому, що одні люди зрозуміють політичне повідомлення, інші – ні.

Критерії «зрозумілості» не варто плутати з вимогою «доступності» або «читабельності», які запропонував науковець Д. Мак-Квейл (на них більше зважають у медійному дискурсі, хоч і для інституційних текстів вони важливі). Критерій читабельності вагомий для маніпулятивного поля політики. Його, зокрема, його варто розуміти як поняття, що позначає цікаве й досягне для пересічного громадянина. Йдеться про такі вимоги до політичного тексту: персоналізацію (людський інтерес); конкретність; живе візуальне представлення» [6]. В. Пісарек вирізняє сім «смертних гріхів» проти цієї читабельності – спеціалізованість, термінологічність, абстрактність, зарозумілість, іншомовність, надмірна ускладненість, занудність [17, с. 218]. На управлінські політичні тексти ці вимоги читабельності, зазвичай, не поширюються. Стає очевидним парадокс: звичайно мовою послуговуються радше для переконання, пропаганди й маніпуляції (вона є формою домінування того, хто надає інформацію, над її отримувачем), аніж для порозуміння рівноправних партнерів [17, с. 5].

Отже, політичний текст – це елемент політичного дискурсу, який актуалізується в комунікації та має, переважно, множинного адресата. Він нав'язує, переконує й об'єднує людей навколо політичних цінностей, які пропагує. Головна вимога для актуалізації тексту – його зрозумілість для множинного адресата. Її досягають через вибір мови, лексики та риторики і завдяки врахуванню культурних кодів суспільства у політичному повідомленні.

Список використаної літератури

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика [Электронный ресурс] / Р. Барт // Смерть автора. – М., 1994 – С. 384–391. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/literature1/barthes-94e.htm>

2. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества [Электронный ресурс] / М. Бахтин. сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. – М.: Искусство, 1979. – 423 с. – Режим доступа: http://teatr-lib.ru/Library/Bahtin/esthetic/#_Тoc225599046
3. Виступ Президента на засіданні Ради національної безпеки і оборони України. 16.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30524.html>
4. Виступ Президента на церемонії підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 27.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30620.html>.
5. Виступ Президента України Петра Порошенка на сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи. 26.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/p96y2du>.
6. *Владимиров В.* Теорія розуміння чи теорія читабельності? / Володимир Владимиров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/qamg4sc>.
7. *Денисенко С.* Код культури і моделювання дійсності (на матеріалі фразеології) [Електронний ресурс] / С. Денисенко, І. Тараба. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/q4vf9cl>.
8. *Еко У.* Роль читача: дослідження з семіотики текстів / У. Еко; пер. з англ. Марія Гірняк. – Л.: Літопис, 2004. – 383 с.
9. *Кліменкова А.* Культурні коди як чинники формування ціннісних орієнтацій [Електронний ресурс] / А. Кліменкова. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/n2t7ncm>
10. *Микитинец О.* Семиотический континуум: семиосфера – культура – текст [Електронний ресурс] / О. Микитинец. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/nyhwlpv>
11. Промова Президента України під час церемонії інавгурації. 07.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30488.html>
12. *Рікер П.* Навколо політики / Поль Рікер; упоряд. Костянтин Сігов. – К.: Дух і літера, 1995. – 334 с.
13. *Рузвельт Ф. Д.* Инавгурационная речь [Электронный ресурс] / Ф. Д. Рузвельт // История США в документах. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/blwnsf8>
14. *Снитко О.* Коди культури у мовній об'єктивації дійсності [Електронний ресурс] / Олена Снитко. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/kd7lh26>
15. *Шмитт К.* Понятие политического [Электронный ресурс] / К. Шмитт. – Режим доступа: samgutgp.narod.ru/shmitt.rtf
16. *Girnth Heiko.* Sprache und Sprachverwendung in der Politik: eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation / Heiko Girnth. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – 127 s.
17. *Pisarek W.* Retoryka Dziennikarska / W. Pisarek; wyd. 3. – Krakow: Prasa, Książka, Ruch. 1988. – 291 s.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

RECIPIENTS AS A SET OF CONDITIONS OF CLARITY OF POLITICAL TEXT

Solomiia Kryvenko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ssolowka@gmail.com*

The article analyzes the addressee as part of a political text. There is found that the recipient in the political discourse is submitted as a set of conditions that determine the "clarity" of the political text.

Keywords: political discourse, political text, addressee, codes, clarity, multiple recipient, staging, rhetoric.

АДРЕСАТ КАК СОВОКУПНОСТЬ УСЛОВИЙ ПОНЯТНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Соломия Кривенко

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
политической науки,
e-mail: ssolowka@gmail.com*

Анализируется адресат как составная часть политического текста. Установлено, что адресат находится в политическом дискурсе в виде совокупности условий, которые определяют «понятности» политического текста.

Ключевые слова: политический дискурс, политический текст, адресат, коды, понятность, множественный адресат, инсценировка, риторика.

УДК 327 (075.8) _ (4)

ЗМІНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УНАСЛІДОК «УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ» 2014-2015 рр.

Роман Кривонос

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин, кафедра країнознавства,
вул.Мельникова 36/1, 04119, Київ, Україна,
e-mail:RKryvonos@ukr.net*

Проаналізовано зміни у європейській системі міжнародних відносин, які відбулися унаслідок неоголошеної російської інтервенції в Україну. Досліджено особливості політики Російської Федерації з вигідної для неї зміни постбіполярної міжнародної системи. Сформульовано рекомендації щодо можливих заходів України з метою протистояння неоголошеній російській агресії.

Ключові слова: європейська система міжнародних відносин, євроатлантичний простір, Україна, Російська Федерація, інструментарій зовнішньої політики, неоголошена агресія.

З організованим російським ФСБ розстрілом українських громадян на Євромайдані 20 лютого 2014 р., появою «зелених чоловічків» у Криму й захопленням ними 27 лютого урядових установ автономії, Україна, несподівано не лише для нового «післямайданного» керівництва, а й для більшості наших співгромадян, опинилася у серцевині європейської міжнародно-політичної кризи. Це загрожує ланцюговою реакцією й переростанням у нове збройне протистояння між Заходом та Росією, що, на думку окремих дослідників і політиків [1; 4; 6; 7; 23; 27], може загостритися й втягнути світ у нову світову війну (хоча розмови про подібний розвиток почалися раніше, відразу ж після обрання В.Путіна на третій президентський термін 2012 р. [10; 16]). Від результатів організованої Росією гібридної війни на сході України сьогодні залежить подальше існування Української держави як суб'єкта міжнародних відносин, української державності й виживання українського народу як народу державотворчого, «історичного», послуговуючись термінами гегелівської «Філософії історії» [див.:3, с. 70 – 71].

Оскільки чимало дослідників розглядає «Українську кризу» типовою посередницькою війною (*proxuwar*) у відносинах Російської Федерації зі Заходом [12, с. 8; 18, с. 140; 29, с. 5], зрозуміло, що цей конфлікт має системний характер. Звідси – актуальність з'ясування системних аспектів українсько-російського протистояння як частини загальноєвропейських змін, котрі відбуваються нині.

Ми маємо на меті проаналізувати сучасний кризовий стан європейської системи міжнародних відносин, аби спрогнозувати її подальший розвиток. Для цього необхідно розв'язати кілька завдань:

– Дослідити особливості сучасної європейської системи міжнародних відносин і виокремити її ознаки, що відрізняють її від біполярної та постбіполярної систем;

– З'ясувати особливості «путінської» зовнішньої політики й спрогнозувати подальші кроки Росії, оскільки вона є державою, яка прагне змінити на свою користь існуючий у сучасній системі міжнародний порядок;

– Сформулювати поради для українського керівництва, що мають протидіяти неоголошеній російській агресії та зміцнити становище нашої держави в міжнародній системі.

Розпочнемо з особливостей сучасної європейської системи міжнародних відносин. Як відомо, кожна система – це сукупність елементів і взаємозв'язків між ними [8, с. 80]. Під європейською системою міжнародних відносин ми розуміємо міжнародно-політичний регіон у визначенні американського політолога австрійського походження К. Дойча, тобто сукупність країн, котрі «за багатьма очевидними параметрами взаємозалежніші одна від одної, ніж від інших країн» [20, с. 145]. У випадку європейської системи, це – сукупність країн, які географічно розташовані в Європі, а також Сполучені Штати Америки та Російська Федерація (частково розташована в Європі), що визначально впливають на політичні процеси й структурування відносин між державами у регіоні. У цьому зв'язку зручніше розглядати систему відносин між країнами, вписаними у євроатлантичний простір, куди аналітично зараховувати включати також і Канаду, тісно пов'язану зі США у питаннях економіки й безпеки.

Європейська система постає підсистемою глобальної системи міжнародних відносин, її розвиток переважно визначається подіями глобального рівня. Сучасний стан цієї системи є наслідком повернення колишніх республік СРСР і держав радянської зони впливу в світову економіку та на світовий ринок, а також перетворення їх на системно автономні суб'єкти міжнародних відносин. Яких нових рис набула європейська система у XXI ст.?

Очевидно, ми маємо справу з перехідною, транзитивною міжнародною системою. За останні півстоліття Європа зазнала низки системних змін, де виокремимо три етапи. Це, по-перше, період біполярної системи міжнародних відносин від завершення Другої світової війни до глобальних змін кінця 80-х – початку 90-х рр. По-друге – етап існування постбіполярної системи упродовж 90-х рр. і початку XXI ст. до світової економічної кризи 2008 р. Нарешті, зі світовою економічною кризою почалось формування сучасної міжнародної системи, важливими подіями в якому, на нашу думку, стали «кольорові революції» у пострадянських країнах (частина з них відбулася ще на початку XXI ст., як скажімо, «революція троянд» у Грузії чи «помаранчева революція» в Україні) й «арабська весна» у глобальному контексті, а також неоголошена військова інтервенція Російської Федерації в Україну 2014–2015 рр., що перетворило Росію на державу, яка прагне змінити сучасну європейську міжнародну систему на свою користь.

Характеризуючи *конфігурацію* нової міжнародної системи, доцільно вочевидь звернути увагу на її *монополярність*. З крахом Радянського Союзу і ліквідацією міжнародної сфери його впливу в євроатлантичному просторі залишилася одна наддержава, що може відчувати себе достатньо автономною від системних впливів. Це – Сполучені Штати Америки. Вони вийшли з «холодної війни» як єдина наддержава-переможець. З військового, економічного, культурного, технологічного й значною мірою ідеологічного погляду, США визначально впливають на міжнародні відносини глобального рівня. Вони суттєво детермінують і систему міжнародних відносин у євроатлантичному просторі. Попри події 11 вересня 2001 р. збереглася їхня невразливість до територіальної загрози інших держав і відносна самодостатність у забезпеченні стратегічними ресурсами [13, с. 13].

Безсумнівно, провідна роль США на євроатлантичному просторі викликає заперечення низки держав, котрі, маючи різні інтереси, прагнуть ослабити вплив Сполучених Штатів у європейській системі та/або вибудувати систему стримувань і противаг американському впливові. До таких належать Російська Федерація й провідні континентальні держави ЄС – Франція й, значно меншою мірою, Німеччина.

Причому й дії Росії на міжнародній арені можна охарактеризувати як своєрідний реваншизм, прагнення поставити під сумнів самі принципи міжнародної системи, що сформувалася після краху СРСР. Кажучи словами Г. Кіссінджера, сьогоднішня Росія – це «ображена сторона», яка «намагається повалити міжнародний порядок» [5, с. 13]. Хоча вона не бажає втягнути Європу в нову широкомасштабну війну. Для цього в Росії не вистачає ресурсів. Їй важливо відтворити своє домінуюче становище за нових умов, навіть у просторово зменшеному варіанті. Російська політика хоче відновити біполярну систему в Європі, поділивши її на Євроатлантичний та Євразійський простір. До останнього мають увійти пострадянські країни. Причому кордони російської зони впливу, що посунувся після завершення «холодної війни» від Ельби на річку Буг, повинні отримати міжнародно-політичне й міжнародно-правове визнання.

Щоб забезпечити цю субрегіональну першість на глобальному рівні, Росія, використовуючи потуги інших «ображених» держав, передусім Китаю, та модель європейського концерту держав першої половини XIX ст. прагне утвердити багатополарність замість монополарності.

Між Росією й Сполученими Штатами знаходиться простір відносно невеликих європейських держав, котрі мають різний силовий потенціал і, відповідно, різний статус у міжнародній системі. Цей простір, очевидно, можна охарактеризувати у вигляді двоцентрового, його центри – Франція та Німеччина, але вони успішно співпрацюють у рамках Європейського Союзу.

У 2000-х рр. глобальна система міжнародних відносин і європейська як її підсистема набули нових ознак під впливом глобальних суспільних процесів: кожен з них мав політичний вимір. До таких належать: глобалізація й формування глобального суспільства; інформатизація та посилення впливу інформаційних технологій і засобів комунікації; розмивання й обмеження державного суверенітету, зменшення автономності держав у міжнародній системі; мультилатералізм; розбудова міжнародної співпраці; посилення інституційного регулювання; нові глобальні виклики, з котрими чи, точніше, з усвідомленням котрих досі не стикалося людство.

Тому зазначений розвиток можна розглядати як початок існування нової, так би мовити, «післяпостбіполярної» системи міжнародних відносин у Європі XXI ст., де країною, що ставить під сумнів міжнародний порядок, виступає Росія. Однак вона не може діяти як подібні держави попередніх епох, оскільки її можливості обмежені новими міжнародно-політичними процесами, спричиненими науково-технічним, а відтак – економічно-господарським розвитком людства.

На особливостях зовнішньої політики Росії зупинимося детальніше. Варто наголосити на відмінностях у формулюванні національних інтересів Російської Федерації та західних держав. Останні формулюють свої інтереси у постмодерний спосіб як гарантування безпеки й добробуту своїх громадян. Росія визначає власні інтереси у спосіб, характерний для XIX ст. Вона має на меті відновлення імперії та територіальне розширення, «реінтеграцію» пострадянського простору, відновлення статусу наддержави (за зразок береться розвиток Російської імперії XVIII–XIX ст. і Радянського Союзу у період правління Й. Сталіна).

Росія намагається зміцнити позиції та підняти свій системний статус одночасно на глобальному й регіональному рівнях. У такій ситуації пострадянські держави, що прагнуть інтегруватися до західних регіональних об'єднань та військових союзів, – Україна, Грузія й Молдова – неминуче перетворюються на «розмінну монету» в російському глобальному протистоянні США, яке має значно інерційний характер і прагне до реваншу за поразку в «холодній війні». Проте, оскільки російські науковці й політики, включно з В. Путіним, визнають, що країна не має достатнього потенціалу, аби реалізувати такі глобальні амбіції, це протистояння є радше грою росіян для збереження престижу. Таку політику підтримання престижу в міжнародному співтоваристві за допомогою дипломатії та військових засобів, зокрема тоді, коли вона передбачає узалежнення інших націй та народів, Г. Моргентхау вважав «імперіалістичною» [25, с. 186] і стверджував, що вона не відповідає національним інтересам і дестабілізує міжнародну систему [див. також: 8, с. 290–291].

Це – з одного боку. З іншого – на регіональному рівні росіяни прагнуть відновити контроль над пострадянським простором, вважаючи його легітимною сферою своїх життєво важливих інтересів, розуміння чого неодноразово висловлювали США та їхні союзниками з НАТО. Тому основною метою Росії стало недопущення подальшого розширення НАТО та ЄС за рахунок країн пострадянського простору. І тут російське керівництво отримало розуміння західних країн. Пригадаймо, скажімо, 20-й саміт країн-членів НАТО у Бухаресті 2 – 4 квітня 2008 р. [19], де Грузії й Україні було відмовлено в наданні *Плану дій щодо членства* (ПДЧ, *Membership Action Plan*, MAP) [24] в організації через спротив Франції та ФРН. До цього можна додати регулярні заяви керівництва ЄС, окремих держав Євросоюзу про неготовність України й інших держав пострадянського простору, окрім прийнятих 2004 р. держав Балтії, до членства в Європейському Союзі, а також затримання 12 вересня 2014 р. на 15 місяців введення у дію *Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом* [14] до 2016 р. під тиском Росії.

Російське ж керівництво В. Путіна, користуючись потуранням західних країн, здійснило поступову еволюцію від використання переважно економічних, інформаційних і культурно-ідеологічних засобів тиску на країни пострадянського простору, ЄС і НАТО до неоголошеної збройної інтервенції в Україну. Внаслідок цього впливає американське видання «*The Wall Street Journal*» у редакційній статті, присвяченій убивству російського опозиційного політика Б. Немцова, без зайвих застережень назвало Росію В. Путіна «бандитською державою» («*gangsterstate*») [28, с. 1].

Основним джерелом концептуальних підходів В. Путіна до реінтеграції колишніх республік СРСР є радянський політичний досвід. Оскільки ж кар'єра В. Путіна у КДБ була пов'язана з Німецькою Демократичною Республікою, можна стверджувати: як особа, що тривалий час займалася аналітикою в німецькому питанні, він підсвідомо, а можливо, й почасти свідомо дивиться на явища міжнародної політики через своєрідні «німецькі окуляри», спираючись у політичному конструюванні на історичні прецеденти з німецької історії та політики.

Певні сучасні російські зовнішньополітичні підходи можна розглядати як спробу творчого синтезу на основі згаданих ідей. До таких синтезованих концептів належить, зокрема, уявлення про розбиття світу на сфери впливу великих держав та необхідність виокремлення відповідної «зони життєвих інтересів» для Російської Федерації. Ця модель випробувана лідерами «великої трійки» під час Другої світової війни [26].

З більшовицьких, ленінсько-сталінських підходів В. Путін запозичив використання військових баз, створених на території інших держав для контролю за

їхнім політичним розвитком (пригадаймо виведення й введення радянських військ до Будапешту 1956 р., їхні переміщення під час військового стану в Польщі 1981–1983 рр. та інші менш яскраві епізоди). Захоплення урядових установ у Криму російськими військовими, дислокованими на базах, нагадує радянський досвід анексії держав Балтії 1940 р. Проголошення на Донбасі «народних республік» – класичний більшовицький метод, що застосовувався від початку існування радянської влади у більшовицькій Росії. Пригадаймо, наприклад, створення у 1917 р. Української Соціалістичної Радянської Республіки з Народним секретаріатом на протипагу Українській Народній Республіці та її уряду – Державному секретаріату або діяльність «народного уряду» Фінляндської Демократичної Республіки під проводом О. Куусінена під час Зимової війни СРСР з Фінляндською Республікою 1940 р. [9].

Здійснюючи курс на реінтеграцію пострадянського простору, В. Путін свідомо використовує підходи двох найвідоміших постатей, яким (щонайменше упродовж певного періоду) достатньо успішно вдавалося реалізовувати ідею об'єднання німців у єдиній державі. Це – О. фон Бісмарк і А. Гітлер.

З поглядів О. фон Бісмарка В.Путін запозичив не лише знамените «не розмовами і резолюціями більшості..., а залізом та кров'ю» [цит. за: 21, с. 331], а й ідею «відколювання» територій у сусідніх держав, котрі мають регіони, заселені етнічно російським чи російськомовним населенням, перетворювання їх на квазі-самостійні «держави», а потім приєднання до Росії начебто легітимним способом. О. фон Бісмарк подібні речі узгоджував із місцевими монархами й ландтагами, що виглядало дуже прогресивно у ХІХ ст., а В. Путін здійснює це через референдуми, тобто засобами ХХІ ст. У цьому сенсі війни 2008 р. з Грузією та 2014–2015 рр. з Україною нагадують німецько-данську війну 1864 р. за Шлезвіг і Гольштейн.

Але О. фон Бісмарк найважливішою проблемою у подібних політичних побудовах убачав забезпечення дружнього нейтралітету інших великих держав, що пізніше вилитося у «кошмар коаліцій». Його спадкоємці, котрі, за висловом наступного рейхсканцлера Л. фон Капріві, вміли «жонглювати лише двома скляними кулями одночасно» [22, с. 57], а О. фон Бісмарк – п'ятьма, радше спиралися не на дипломатію, а на військову силу. Унаслідок цього Німеччина програла дві світові війни, спровокувавши своєю політикою єдність інших великих держав у прагненні не допустити її гегемонії в Європі.

Проблема В. Путіна в тому, що, висуваючи перед собою цілі як О. фон Бісмарк, у методах їхнього досягнення він свідомо наслідує іншого німецького рейхсканцлера й «вождя німецької нації» – А. Гітлера. Звідси прагнення поставити інші великі держави перед довершеними фактами (так було у випадку з Кримом чи Абхазією й Південною Осетією). Тому спостерігаємо самозакоханість і постійне тяжіння до ескалації у відносинах з іншими державами. Скажімо, анексія Криму чимось нагадує введення частин рейхсверу до Рейнської області 1936 р., причому очевидці й учасники засвідчують прагнення на першому етапі діяти «безкровними методами». Конфлікт на Донбасі роздувається шляхом неоголошеної збройної інтервенції (нагадує участь держав осі в іспанській Громадянській війні 1936–1939 рр.), а російські вимоги до України на перемовинах у вересні 2014 р. та лютому 2015 р. у Мінську (так звані плани Путіна) нагадують вимоги нацистської Німеччини до Чехословаччини у Мюнхені в жовтні 1938 р. Так само спроба відірвати від України південні регіони має перетворити її на своєрідну «Залишкову Чехію» («*Rest-Tschechei*», в українській історіографії – частіше «Друга», або «помюнхенська» Чехословацька Республіка) ХХІ ст.

Однак добре відомо, який злий жарт зіграло з А. Гітлером невміння (на відміну від О. фон Бісмарка, що стримав короля та військових від ідеї вирушити на Відень після битви під Садовою 1866 р.) вчасно обмежувати свої інтереси. Він знищив і себе, і власну державу. Цікаво, чи зробить з цього висновки російський керівник, який неодноразово публічно висловлював захоплення постатями відомих нацистських діячів? Так, на зустрічі з представниками міжнародних громадських і релігійних організацій, у тому числі хасидських рабинів з Ізраїлю, він безтактно характеризував ідеолога нацистської партії й організатора її пропагандистської «машини» Й. Геббельса «талановитою людиною» [2].

Що ж може зробити Україна в ситуації неоголошеної агресії з боку Російської Федерації? Як «постмайданне» керівництво може протидіяти новим загрозам та які відповіді дати на нові виклики?

На наш погляд, ключовою проблемою України є те, що українці ментально належать до кола народів, котрі С. Гантінгтон охарактеризував православною цивілізацією, зарахувавши до неї греків, росіян та населення інших країн Центрально-Східної Європи, більшість якого сповідує православ'я [Помилка! Невідомий аргумент ключа., с. 56]. Причому українські національні інтереси, включно з існуванням Української держави, потребують найвиразнішого дистанціювання від потужного північного сусіда – Російської Федерації, значна частина суспільства котрого, спираючись на мовно-культурну й релігійну близькість, відмовляє українцям у праві на самостійне державне існування. Це – не лише українська проблема. Турки й араби, ґрунтуючись на подібних засадах, відмовляють у праві на державність курдам. Ще більше було подібних випадків у історії, якщо пригадати, скажімо, боротьбу за відновлення державності болгар, ірландців, норвежців, словаків, хорватів та ін.

Оскільки Російська Федерація прагне до реінтеграції під своїм проводом пострадянського простору, запобігти цьому можна лише одним шляхом – приєднавшись до західних інтеграційних об'єднань і військових союзів.

Історія засвідчує: державні утворення з різним цивілізаційним підґрунтям можуть легко формувати найрізноманітніші союзи й коаліції тоді, коли наявні спільні інтереси. Пригадаймо хоча б антигітлерівську коаліцію у Другій світовій війні або приклад з XVII ст.: тоді Франція сповідувала католицизм, а А.Ж. Ришельє був кардиналом Римської церкви, однак, це не завадило йому взяти активну участь у Тридцятилітній війні 1618–1648 рр. на боці протестантів, виходячи з «державного інтересу» (*raison d'etat*). Хоча ці події ми могли б охарактеризувати у термінології С. Гантінгтона як зіткнення двох західних цивілізаційних варіантів – північноєвропейського протестантського та південноєвропейського католицького.

Виокремимо групи практичних заходів, до котрих в умовах неоголошеної російської агресії має вдатися українське керівництво:

1. Зміцнення обороноздатності нашої держави й розбудова Збройних сил, посилення їхнього матеріального забезпечення.

2. Дипломатичне забезпечення протистояння з Росією. Необхідно домогтися, по-перше, посилення тиску Заходу на Росію та проросійські сили в Україні, у тому числі на Донбасі й у Криму (не відміна персональних санкцій проти осіб, які винні в масових порушеннях прав людини в Україні у період правління В. Януковича, та російських діячів, що здійснювали агресію проти України, а розширення списків таких осіб; посилення економічних санкцій проти Російської Федерації, зокрема розширення

переліку суб'єктів підприємницької діяльності й окремих бізнесменів, які піддаються таким санкціям, вилучення Росії з міжнародної системи розрахунків SWIFT і под.).

3. Забезпечення розширення західної підтримки України (надання кредитів МВФ у повному заявленому обсязі до 40 млрд. доларів упродовж наступних п'яти років [17]; списання (хоча би часткове) попередніх боргів; надання двосторонньої економічної допомоги з боку західних країн тощо; причому метою повинно бути взяття Заходом на утримання українських Збройних сил у сенсі забезпечення найсучаснішою летальною зброєю та військовою технікою й обладнанням, якісним обмундируванням та ін.).

4. Розбудова багатосторонньої та двосторонньої співпраці з країнами ЄС і НАТО. Доцільно невідкладно подати заявки на членство до Європейського Союзу й Організації Північноатлантичного Договору (тим паче, що заявка не означає автоматичного вступу, а вже саме подання стане активним засобом дипломатичного тиску на Росію). Необхідно без зайвих розмов і неконструктивного критиканства наполегливо та послідовно розбудовувати співпрацю у форматах, які Україні пропонують зазначені організації, а також Рада Європи, Вишеградська група і под. Зрештою, варто активізувати двостороннє співробітництво, зокрема у військовій сфері, особливо зі США, Великою Британією, Францією, Німеччиною, Швецією, а також з іншими західними країнами, скажімо, з Канадою, де мешкає потужна і впливова українська діаспора.

5. Патріотичне виховання й подальша українізація українського суспільства. Російські політики та військові обрали ціллю вторгнення у найбільш зрусифіковані регіони України – Крим, де етнічно російське населення становить понад 70 %, і Донбас, який, за даними багаторічних соціологічних спостережень у площині ціннісних характеристик і орієнтацій населення різко відрізняється від решти України. Росія навіть не намагалася здійснити атаки до прикордонних, але значно слабше русифікованих областей – Чернігівської або Сумської. Це засвідчує, що російське керівництво з увагою ставиться до етнонаціонального чинника, прагнучи захопити й приєднати до Росії саме російськомовні регіони. Відповідно сам собою напрашується висновок про потребу в подальшій українізації та культурному наступі на сході нашої держави.

Підсумовуючи, бажано, вочевидь, звернутися до ідей першого канцлера повоєнної Федеративної Республіки Німеччини К. Аденауера. Виводячи Західну Німеччину зі сталінського стану «суто географічного поняття», він використовував термін «нормалізація» – поступової відбудови та відновлення крок за кроком державного суверенітету. Україна має стати «нормальною» європейською державою. Такою, як сусідні Польща, Чехія, Угорщина, Румунія чи розташовані далі Болгарія, Бельгія, Греція або Португалія. Для цього потрібна постійна розбудова сучасних державних інститутів – правової системи (з дотриманням принципу верховенства права), армії, поліції, державної служби тощо; боротьба з корупцією; створення нормальних умов ведення бізнесу й економічної діяльності; формування культурно однорідної української політичної спільноти; розбудова громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. *Воронов В.* Славянское братство по оружию. И деньгам [Электронный ресурс] / В. Воронов // Совершенно секретно. – 2014. – № 3/298. – 25 февр. – Режим доступа: <http://sovsekretno.ru/articles/id/4047/>.

2. Встреча с представителями международных общественных и религиозных организаций, Москва, Кремль, 9 июля 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/46180>
3. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории / Г.В.Ф. Гегель. – СПб.: Наука, 2000. – 480 с.
4. Душенов К. Путин готовит Россию к Третьей мировой войне [Электронный ресурс] / К. Душенов. – Режим доступа: <http://rusprav.tv/i-konstantin-dushenov-i-br-rutin-gotovit-rossiyu-k-tretej-mirovoj-vojne-16667/>
5. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер; пер. с англ. В. В. Львова; послесл. Г. А. Арбатова. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
6. Кравчук Л. Мне 80 лет, но я возьму оружие и буду защищать свою землю [Электронный ресурс] / Л. Кравчук. – Режим доступа: <http://snob.ru/profile/28139/blog/72834>;
7. Левыкин Ю. Россию готовят к большой войне [Электронный ресурс] / Ю. Левыкин. – Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2014/08/12/1207938.shtml>
8. Мальський М.З. Теорія міжнародних відносин: підручник / М.З. Мальський, М.М. Мацяк; 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Кобза, 2003. – 528 с.
9. Мельтюхов М. И. «Народный фронт» для Финляндии? (К вопросу о целях советского руководства в войне с Финляндией 1939–1940 гг.) / М. И. Мельтюхов // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С. 95–101.
10. Морозов А. Третий срок Путина и Третья мировая война [Электронный ресурс] / А. Морозов // Forbes. – 2012. – 10 сентября. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/sobytiya-column/vlast/119981-tretii-srok-i-tretya-mirovaya-voina>.
11. О возможности возникновения мировой войны и некоторых особенностях ее ведения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vpk.name/news/52351_o_vozmozhnosti_voznikoveniya_mirovoi_voinyi_i_nekotoryih_osobennostyah_ee_vedeniya.html
12. Роик М. Путин живет в другом мире? Попытка разобраться в российской (внешней) политике / М. Роик. – К.: К.І.С., 2015. – 82 с.
13. Субботін А.А. Структура міжнародних відносин в умовах постбіполярності / А.А. Субботін // Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник / А.А. Субботін, В.А. Манжола, В.Ю. Константинов та ін.; кер. авт. кол. В.А. Манжола; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 512 с.
14. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ.. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: ООО «АСТ», 2003. – 603 с.
16. Шмаков М. Три запроса России к Путину [Электронный ресурс] / М. Шмаков, А. Исаев // Московские новости. – 2014. – 4 сентября. – Режим доступа: <http://www.mn.ru/politics/20120904/326400238.html>
17. Ярьсько: перший транш кредиту від МВФ може становити \$5 млрд [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2015. – 11 бер. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1054114-yaresko-pershyy-transh-kreditu-vid-mvf-moje-stanoviti-5-mlrd.html>

18. *Belcher J. S.* Aftermath: Rebuilding Global Security After a Century of Warfare / J. S. Belcher. – Franklin, TN: Post Hill Press, 2014. – 158 p.
19. Bucharest Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.
20. *Deutsch Karl W.* On Nationalism, World Regions, and the Nature of the West / Karl W. Deutsch // Mobilization, Center – Periphery Structures and Nation-Building. A Volume in Commemoration of Stein Rokkan / Ed. by Per Torsvik. – Bergen–Oslo – Tromsø: Universitetsforlaget, 1981. – P. 138–167.
21. Deutsche Militärgeschichte: Grundkurs: in 3 Bd. / Im Auftrag des militärgeschichtlichen Forschungsamtes; hrsg. von Karl-Volker Neugebauer. – München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2006. – Bd.1: Die Zeit bis 1914. – 496 s.
22. *Frie E.* Das Deutsche Kaiserreich / E. Frie. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004. – 147 s.
23. *La Rouche L.* Obama could trigger World War III [Electronic resource] / L. La Rouche. – Mode of access: <http://www.presstv.ir/detail/2014/03/15/354762/obama-could-trigger-world-war-iii/>
24. Membership Action Plan (MAP). Press Release NAC-S(99)66 [electronic source]. – Mode of access: <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-066e.htm>
25. *Morgenthau H. J.* Politics among nations: the struggle for power and peace / Hans J. Morgenthau; 7th ed.; revised by Kenneth W. Thompson. – Boston: McGraw-Hill Higher Education, 2006. – 703 p.
26. *Resis A.* The Churchill-Stalin Secret ‘Percentages’ Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944 / A. Resis – American Historical Review. – 1978. – 83 (2). – P. 368–387.
27. *Taylor J.* Putin’s Nuclear Option. Would Russia’s president really be willing to start World War III? [Electronic resource] / J. Taylor // Foreign Policy. – 2014. – 4 September. – Mode of access: <http://foreignpolicy.com/2014/09/04/putins-nuclear-option/>
28. The Murder of Boris Nemtsov. Another Putin opponent is killed by unknown assailants [Electronic resource] // The Wall Street Journal. – 2015. – 27 February. – Mode of access: <http://www.wsj.com/articles/the-murder-of-boris-nemtsov-1425080733>
29. *Wilson A.* Ukraine Crisis: What It Means for the West / A. Wilson. – Yale: Yale Univ. Press, 2014. – 511 p.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

CHANGES IN THE EUROPEAN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS DUE TO THE “UKRAINIAN CRISES” OF 2014–2015

Roman Kryvonos

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of International Relations, Chair of Country Studies,
Melnikova str. 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine,
e-mail: RKryvonos@ukr.net*

The article analyzes the changes in the European system of international relations that resulted from the undeclared Russian intervention to Ukraine. The analysis of the Russian Federation's policy intended to change for its benefit the post-bipolar international system and of the leading Euro-Atlantic states responses is made. The possible measures of Ukraine to counter the undeclared Russian aggression are recommended.

Key words: European system of international relations, Euro-Atlantic space, Ukraine, Russian Federation, instruments of foreign policy, undeclared aggression.

ИЗМЕНЕНИЯ В ЕВРОПЕЙСКОЙ СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ ВСЛЕДСТВИЕ «УКРАИНСКОГО КРИЗИСА» 2014–2015 гг.

Роман Кривонос

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт международных отношений, кафедра страноведения,
ул.Мельникова 36/1, 04119, Киев, Украина,
e-mail: RKryvonos@ukr.net*

Анализируются изменения в европейской системе международных отношений, которые произошли в результате необъявленной российской интервенции в Украину. Исследуются особенности политики Российской Федерации с целью выгодного для нее изменения постбиполярной международной системы. Сформулированы рекомендации относительно возможных мероприятий Украины с целью противостояния необъявленной российской агрессии.

Ключевые слова: европейская система международных отношений, евроатлантическое пространство, Украина, Российская Федерация, инструментарий внешней политики, необъявленная агрессия.

УДК: 322

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА ПОЛІТИЧНА» У ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ НОВОГО ЧАСУ

Марія Леськів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: kurylom@ukr.net*

Охарактеризовано головні теорії філософсько-політичної думки Нового часу, присвячені розгляду проблеми політичної людини. Досліджено вплив історичних, соціальних чинників на специфіку вияву людини у суспільно-політичному житті, а також важливі аспекти внутрішньої природи людини, які виражаються у формуванні політичного інтересу й державотворенні.

Ключові слова: політична людина, політичний інтерес, індивідуалізм, раціоналізм, суспільний договір, суспільно-політичне буття.

Актуальність теми полягає у визначенні основних характеристик природності буття людини, які впливають на її політичний інтерес. У розгляді історії політико-правових учень важливим предметом дослідження постає людина, її ціннісне поле та процес мислення, що, на нашу думку, породжує її суспільну й політичну активність. Для реалізації свого соціального ества, котре ще зауважував Арістотель, людина домовляється жити в державі як в одній з відомих форм людської спільноти.

Мета статті – визначити особливості концептуалізації поняття «людина політична» у теоріях мислителів Нового часу. До завдань наукового пошуку належить аналіз політичної сутності людини в історії політико-правової думки та державотворення. Процес спочатку суспільної, а згодом політичної участі людини формувалася під впливом різноманітних чинників. Нам необхідно розглянути саме детермінанти, котрі стали визначальними у соціальній діяльності людини. Ми вважаємо, що концептуалізація поняття «людина політична» впливає із бачення ролі особистості у цій сфері. Масмо на увазі людину, свідомість якої визначає ціллю можливість колективного, а пізніше – громадянського життя. Еволюція суспільної свідомості відбувалася паралельно із розвитком державної організації. Вважаємо такі процеси взаємовизначальними, оскільки їхнім основним суб'єктом є людина.

Політичну сутність людини аналізуємо, беручи до уваги не лише її природні особливості розумного, раціонального мислення, а й ірраціональність, інстинктивність і біологічну мотивацію політичної поведінки. Ці чинники детермінують, на наш погляд, процес «здійснення вибору», що ґрунтується на розумовому осмисленні індивідом власних дій.

Політико-правове бачення суспільного життя, обмежене релігійною свідомістю, основу якого становило християнство, зазнало кризи, а процес урбанізації, розвитку виробничої діяльності, освіти, науки у XIV–XV ст. сприяли виникненню епохи Відродження.

Духовність властива періоду історії, що зазвичай називають Новим часом, багато у чому різниться від духовної епохи Середньовіччя. З цих відмінностей найважливіші дві

– падіння авторитету церкви та збільшення авторитету науки. У культурі Нового часу світські елементи переважають над елементами церковними, а держава постає у вигляді органу управління, який контролює культуру. Внаслідок цього, Б. Рассел зазначав: «звільнення від церковного авторитету приводить до зростання індивідуалізму, що зближується з анархізмом. Однак, філософія Нового часу зберегла переважно індивідуалістичні й суб'єктивні тенденції» [12, с. 399–403].

Відродження не відкидає висхідних положень християнського світобачення, а лише змінює у ньому акценти. Провідний напрям ренесансного філософування – гуманістичний антропологізм був спрямований на обґрунтування особливого, центрального місця людини в ієрархії світових сутностей і піднесення гідності людини, прирівняння її у чомусь до Бога. З іншого – гуманісти виправдовували земну природу людини, дбали про гармонію людських якостей та характеристик. Ідеї Відродження концентрувалися навколо проблеми співвідношення людини і світу, тобто навколо проблеми співвідношення макрокосму й мікркосму. Водночас людину було органічно вписано у світоустрій, і вона значною мірою поставала внутрішньою сутністю, концентрацією буття [11].

Подальший політичний розвиток вибудовувався на взаємозв'язку суспільства та держави, оскільки остання витворилася на засадах сім'ї, яка стала першою формою спільності від часів Античності. Новий час уособлює розширене бачення участі особистості в суспільно-політичному просторі, внаслідок чого, вона діє поза межами «Граду земного і Божого». Людина у процесі виховання та суспільної діяльності стає учасником чотирьох форм людських спільнот – сім'ї, держави, громадянського суспільства і церкви.

Розглядаючи людину Нового часу, зазначимо, що вона зумовлює свою сутність цілісною системою раціонально-ірраціонального світосприйняття, за допомогою котрого представлений цілісний світ людського буття. У цей період центром стає людина у вигляді цінності, навколо якої та заради якої вибудовується держава, влада, право, інституції та ін. Лише така постійна спрямованість на «заміщення» вісьового центру соціального буття, дає змогу людині вибудувати вектор екстравертного порядку, спрямований на зовнішнє середовище [4, с.178–205].

Величезне значення для формування нового розуміння людини, її ролі у становленні модерної структури суспільства та мислення сформульоване в праці Н. Макіавеллі «Державець». Він задається питанням – «Що краще: щоб державця любили чи щоби його боялися?», міркуючи: любов не «зживеться» зі страхом, краще буде, коли серед людей пануватиме страх, оскільки «люди загалом невдячні й невірні, їм властиве лицемірство та обман, вони страшаються небезпеки і йдуть за користю: поки робити для них добро, вони твої всією душею, а коли з'явиться необхідність у них, то одразу ж вони відвернуться від тебе» [10]. Н. Макіавеллі розглядав людину як індивіда з розумом і свободою волі, що робить його активним діячем, борцем за свої інтереси й ідеали. Природа людини – єдина та незмінна впродовж усього часу, як і її пристрасті. Основними рисами людської природи є владолубство та користолубство, у зв'язку з чим люди радше схильні до зла, аніж добра.

Не менш важливий етап історії становлення людини політичної – соціально-політичний та ідеологічний реформаційний рух, спрямований проти середньовічної католицької церкви. Зазначимо: протест проти католицизму мав суто світський характер. В умовах, коли світська освіченість посідала все більше місце у суспільному житті, церква почала розглядатися гальмівною силою, піддаючись сумнівам і вважаючись лише

духовною місією церкви. На відміну від церковних традицій і католицької обрядовості, більша увага надавалася внутрішньому світу людини, глибинам людської душі, свободі совісті [8, с. 159].

З нашого погляду, це – переломний період історії, мета якого – відродити бачення перспектив розвитку людини, навіть спрямувати релігійні норми на внутрішнє зростання людини, котрі не обмежують її в суспільно-політичній діяльності. Індивід на тлі реформаційного руху поставав як повноцінний учасник духовного життя без посередництва отців. Реформація спрямовувалась на те, щоб духовний і внутрішньо особистісний простір людини паралельно формувалася зі соціальним. Йдеться про цілісність особистості – духовну й соціальну – умови автономії функціонування останніх. Вагомим завданням провідників Реформації стало спрощення та наближення релігійного обряду до суспільства, як наслідок відбувалося зменшення доходів церкви. М. Лютер у викладенні «95 тез» формулює прагнення зрозуміти та пояснити істину. Він стверджує, що велику частину народу обманюють рівністю перед відпущенням гріхів, оскільки прощення можливе лише небагатом. У. Цвінглі підтримував Лютера у погляді про першочерговість оправдання з допомогою віри, а не обрядової системи, а Ж. Кальвін висунув концепцію «абсолютного наперед визначення», згідно з якою ознакою вибраності у спасінні буде сфера фахової діяльності.

Не менше яскраво людина подана у творчості Т. Гоббса, зокрема у праці «Левіафан». Могутністю людини, на його думку, є її здатність і засіб досягти в майбутньому блага – природного чи інструментального. Природна рівність породжує надію на рівність у досягненні мети, результат котрої – поява ворожості між суперниками. Через відсутність загальної влади, що спонукає до спільного життя, кожен намагається занапастити ближнього. Причинами цих суперечностей, які можна визначити у вигляді війни є: недовіра, суперництво та бажання слави. За відсутності громадянського стану Т. Гоббс формулює таке пояснення: «...Звідси простежуємо, що коли люди живуть без загальної влади, яка утримує всіх їх у почутті страху, вони перебувають у тому стані, який називають війною, а саме – в стані війни усіх проти всіх» [2].

У вступі Т. Гоббс зазначав: суспільство створило великого Левіафана, штучну людину, велику та могутню. «У цьому Левіафані верховна влада, що дає життя і рухає все тіло – штучна душа. Магістрат й інші представники судової та виконавчої влади є штучними суглобами. Нагорода та покарання – це нерви, які виконують такі ж функції у природному тілі. Добробут і багатство всіх його окремих членів становлять його силу, безпека народу – його заняття. Справедливість і закони – штучний розум і воля. Громадянський мир – здоров'я, громадянська війна – смерть» [2, с. 47–48].

Мислителі Нового часу заклали фундамент найважливішому європейському здобутку в царині політичної думки – ідеології лібералізму. Зміна філософської думки позначилася на внутрішній природі людини та висвітленні її істинності, про що не йшлося до того часу. Так, Б. Спіноза, хоча і є частково послідовником Т. Гоббса, у «Політичному трактаті» не вважає монархію найкращим способом правління, наголошуючи: важлива необхідність – збереження миру й свободи громадян.

Значною особливістю людини, на наш погляд, є пояснення Б. Спінозою станів афекту та їхнього впливу на політичну сферу суспільства. Мислитель стверджує: філософська традиція інтерпретації афекту не зовсім прийнятна, оскільки «звеличуючи, у такий спосіб, на всі лади таку людську природу, якої ніде немає, і ганьблячи таку, яка існує насправді, вони переконані, що займаються найпіднесенішою справою і досягають

вершини мудрості» [14]. Тобто справжня природа людини приховувалася або витіснялася через висміювання. Натомість установлювався недосяжний ідеальний тип поведінки, що не відповідав сутності особистості. Метод перетворення дійсного, за словами Б. Спінози, був перенесений і на політику, яка, за таких умов, не могла отримати практичної реалізації. Політики, їхнє вміння вести державні справи й управляти народом залежить від набутого управлінського досвіду, що сприяє їм стримувати людську злобу, користуючись радше страхом, аніж розумом.

До речі, Б. Спіноза в «Етиці» одним із перших відкрито заявляв про дійсну природу людини і, навіть, критикував ідеалізоване бачення буття суспільства, абсолютно недосяжне на практиці. Відтак мислитель, доводить істинність перебування людей під впливом афектів. Їхня поведінка влаштована так: «До тих, кому погано, відчувають жаль, а до тих, кому добре, – заздрість» [15]. Окрім того, Б. Спіноза стверджує, що розум може знижувати афекти і управляти ними, проте шлях, на який указує розум, надто складний. Зі сказаного випливає: народну масу чи управлінців не можна переконати у можливості керуватися одним лише розумом, а ті, хто вважає протилежне – утопісти. Отже, людина, з владними обов'язками визначає стійкість держави через добросовісне виконання власних дій. Тобто, немає великого значення між тим, керується людина розумом чи афектом, але важливо усунути недобросовісність і необдумані поступки у державному управлінні. Вивчення внутрішнього світу людини започаткувало виникнення нових ідей стосовно формування політичної спільноти, а найгострішою виявилася проблема рівності.

Біля витоків аристократичного лібералізму був Дж. Локк, який у праці «Два трактати про правління» висловлюється стосовно такої проблеми: від природи люди рівні у своїх можливостях і намаганнях, тому нічого не може, окрім власної згоди індивіда, змусити його підкорятися комусь. Незважаючи на природну фізичну нерівність, люди повинні бути визнані економічно самостійними індивідами, котрі вступають у взаємовигідні відносини. Учений вважав: перехід від природного стану до політичної організації суспільства та її інститутів варто розглядати у контексті теорії суспільного договору. Суть розуміння Дж. Локком рівності у тому, «що жоден з індивідів, яким би убогим не були його здобутки, не може бути ніким виведений із конкуренції, вилучений від вільного обміну благами та послугами» [9, с. 292]. Питання про рівність – фізичну й економічну – спричинило появу феномену інтересу або ж потреби, навколо котрих розгорталосся подальше філософсько-політичне мислення.

Політичну природу людини досліджував також німецький мислитель П. Гольбах, використовуючи основоположні характеристики політики в однойменній праці «Природна політика». Мислитель визначав суспільно-політичне життя на основі категорії інтересу, чи потреби людини. Інтерес, на його думку, – найважливіший мотив людських дій. З його допомогою кожна людина пов'язує уявлення про власне щастя. Однак, намагання реалізувати власну мету є виявленням егоїзму, що властиво людській природі. Людина як частина природи змушена виконувати її закони, недотримання котрих згодом призвело до того, що обрана форма правління отримує першість над суспільством. Підтвердженням розумної природи людини П. Гольбах висував концепцію про реформу освіти, яка дасть змогу пізнати людині свій справжній інтерес у вигляді засобу досягнення свободи. Почуття моральності становить головний принцип побудови щасливого суспільства, де інтереси управлінців будуть тотожними до інтересів народу [3].

Категорії розуму й природності стають провідними у політичній думці епохи Просвітництва. Через розум пояснюється суспільне та політичне життя людини, керуючись яким, вона створює найкращі умови для розбудови держави. За допомогою розумного світосприйняття людина не віддаляється від власного природного ества та здійснює діяльність, дотримуючись законів природи. Епоха раціональності висуває на перший план природну рівність людей і громадянську, політичну свободу й необхідність знань та науки.

Ідея суспільного договору, природного стану людини, перетворення згромадження людей у суверенний народ – положення, котрі продовжував розвивати й Ж.-Ж. Руссо. Теорію суспільного договору і суверенної політичної влади викладає у праці «Про суспільний договір». Природний стан людини не характеризується ні доброю, ні злістю, відсутністю відваги та вад – істота без якостей. Відсутність приватної власності дає змогу людям досягти рівності й стати вільними, а поява – спричиняє соціальну нерівність і боротьбу. У зв'язку зі суспільним договором і народним суверенітетом Ж.-Ж. Руссо розглядав поняття загальної волі з яскравим розрізненням людина громадянин: «Насправді кожен індивід, оскільки він є людиною, може мати свою особливу волю – супротивну тій загальній волі, котру має як громадянин, або відмінну від неї; його особливий інтерес може підказувати йому зовсім інші речі, аніж інтерес спільний» [13].

Подальший розвиток антропоцентристської концепції, акцентування на проблемі людини, формулювання нових правил поведінки людини, що дотримується моральних принципів та норм, відображені у німецькій філософській традиції, зокрема І. Канта у розвідці «До вічного миру». Висхідним пунктом системи мислителя стало твердження: людина – суб'єкт моральної свідомості, особистість, котра має абсолютну цінність, досконали гідність, тому не може бути знаряддям для здійснення навіть найшляхетніших планів.

У формуванні політичної теорії мислитель застосовував такі основні категорії як воля, свобода, мораль. Саме воля, а не ідея – підґрунтя, що створює певну цілісну систему форм людського життя, виконуючи зв'язуючу функцію. Воля у його розумінні від початку раціональна – розумна та моральна, і саме вона визначає сутність особи і є останньою основою всієї дійсності [4, с. 178]. На думку І. Канта, автономія волі однаково охороняє особистість як від власного свавілля, так і від тотального панування над нею суспільного цілого, що забезпечує її існування свободи. Адже вродженою є здатність визначати мету й варіанти поведінки. Отже, атрибут свободи – іманентний для людської особистості, яка в змозі управляти собою, однак для того, аби індивідуальна свобода не переростала на всездозволеність, обмеженням якої стане право [7, с. 216–217].

В епоху Просвітництва вважалося, що рушійною силою історичного та культурного розвитку стануть знання й освіта. Тогочасні мислителі беззаперечно вірили у людину, її раціональну природу і суспільно-політичні зміни, засновані на моральному підґрунті й громадянському вихованні. Свобода особистості набула двоїстої природи. Йдеться не лише про політичну свободу людини, як це притаманно мислителям Античності, а про індивідуальну свободу, керовану розумом і природним началом.

Проблема людської природи та політики по-новому відображена у філософсько-політичній теорії Г. Гегеля, що не лише продовжив ідейну традицію раціоналізму як відображенням державної сутності, й виголошував необхідність знань.

Суть політичної моделі суспільного розвитку вчений виклав у працях «Філософія права» та «Філософії історії». Головна ідея «Філософії права» – держава у вигляді завершальної стадії розвитку людини і соціуму, етична сутність й «розумна дійсність».

Суспільне буття відображено Г. Гегелем як три сфери, що охоплюють природу людського життя – сім'ю, громадянське суспільство й державу. Остання у теорії Г. Гегеля відображена соціально-кооперованим утворенням чи інститутом, до складу котрого входить раціональна свобода й «негативна» свобода. Проблемою формування державного устрою у політичній концепції Г. Гегеля, може стати «зібрання атомарного натовпу суб'єктів», але без держави свобода не являється дійсністю у людському існуванні [1].

Учений довів, що проблема свободи та права індивіда надала значущості проблемі свободи і права всього суспільства – вони вузлові й взаємопов'язані, де свобода становить похідну правовідносин. Стосовно причини існування правової рівності та майнової нерівності особи, Г. Гегель визначив: люди рівні у праві на приватну власність, але не рівні в обсягах володіння нею. Однак, без власності людина буде неповноціннішою, аніж з власністю [5, с. 22–23].

Як стверджує В. Денисенко, раціональність держави, права, влади, відносин і громадянського суспільства, у теорії Г. Гегеля, виводиться зі самої субстанції у вигляді раціонально організованої системи соціально-політичної діяльності, яка задає раціональність людським діям. Незважаючи на те, що люди самі творять історію, а дійсний механізм, який спричиняє зміну історичних подій, треба шукати у людських пристрастях, в індивідуальних, егоїстичних намірах людини, її діяльнісно-політичну сутність становить, за Г. Гегелем, уже не антропологічний атомізм так було в індивідуалістських концепціях політики й влади Т. Гоббса. Дж. Локка й І. Канта, а раціонально кооперована система відносин, сформована на засадах особливого характеру праці, що складається в Новий час [4, с. 195].

Узагалі класична філософська традиція має вагоме історичне значення. Завдяки їй сформувалося нове бачення духовної культури, яка вплинула на суспільно-політичний процес. Важливою ознакою філософування на тому етапі була безмежна віра у розум, унаслідок чого можна пізнавати світ. Раціоналізм отримав визначальне місце у класичній філософії, де розум – основа пізнання. Цінним аспектом класичної філософії є також те, що, розглядаючи проблему людини, вона сконцентрувала увагу на знаннях, свободі, приватному інтересі, праві та раціональному пізнанні як найважливіших державотворчих принципах.

Отже, у період Нового часу осмислення ролі Бога – першооснови всього створеного – відійшло на другий план, натомість людина, її природа, бажання, поведінка стали центром філософських роздумів. Філософсько-політична думка Нового часу відобразила розмаїття властивостей особистісного простору людини, її прагнення соціальної, політичної та духовної активності. Новий час – уособлення антропоцентризму, що спрямований на розбудову зовнішнього соціального буття, враховуючи й природну внутрішню сутність людини. Актуальними виявилися питання домовленостей про суспільне державне життя, права, свободи, приватну власність, у котрих індивід був найзацікавленіший. Йдеться про генезу духовної, моральної, розумної, вольової особистості, яка реалізує суспільно-політичне буття.

Список використаної літератури

1. *Гегель Г.В.* Філософія права // Г.В. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. *Гоббс Т.* Левиафан / Т. Гоббс // Избранное: в 2 т. – М.: Мысль, 1964. – 480 с.

3. *Гольбах П.* Избранные произведения: в 2 т. / П. Гольбах. – М.: Соцэкгиз, 1963. – Т. 2. – 563 с.
4. *Денисенко В. М.* Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії / В. М. Денисенко. – Л.: [б, в.], 1997. – 260 с.
5. *Держалюк М. С.* Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України [Електронний ресурс] / М. С. Держалюк. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/8/4.pdf>
6. *Жуковський В.* Розвиток ідей духовно-морального виховання у працях німецьких філософів кінця XVIII-початку XIX ст. [Електронний ресурс] / В. Жуковський, С. Ревуцька. – Режим доступу: <http://www.khnu.km.ua/root/res/2-7002-46.pdf>
7. *Кухта Б.* Нариси з історії європейської політичної думки / Б. Кухта. – Л.: Центр політичних досліджень ЛНУ, 2008. – 558 с.
8. *Лекції з світової та вітчизняної культури: навч. посіб.* / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – Л.: Світ, 2005. – 347с.
9. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения: в 3 т. – М., 1989. – Т.3 – 405 с.
10. *Мак'явеллі Н.* Флорентійські хроніки. Державець / Н. Мак'явеллі. – К, 2000. – 492 с.
11. *Петрушенко В. Л.* Філософія [Електронний ресурс] / В. Л. Петрушенко. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Oz4Wgk2poMM&index=1&list=PLMB47VIo36t81RNae5e8yG0RrI3xsas6o>
12. *Рассел Б.* Історія західної філософії [Електронний ресурс] / Б. Рассел. – Режим доступу: <http://www.psylib.org.ua/books/rassb01/txt38.htm>
13. *Руссо Ж.-Ж.* Про суспільну угоду або принципи політичного права [Електронний ресурс] / Ж.-Ж. Руссо. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>
14. *Спиноза Б.* Политический трактат [Электронный ресурс] / Б. Спиноза. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000131/st000.shtml>
15. *Спиноза Б.* Етика [Электронный ресурс] / Б. Спиноза. – Режим доступа: <http://bdsweb.tripod.com/ru/eth/eth5.htm>

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

FEATURES OF CONCEPTUALIZATION OF THE TERM «POLITICAL MAN» IN THE PHILOSOPHICAL AND POLITICAL THOUGHT OF NEW TIME

Mariya Leskiv

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: Kurylom@ukr.net*

The characteristic of the main theories of philosophical and political thought of modern times devoted to address the problem of "political rights". The influence of historical and social factors on the expression of the specific person in public life. Reveal important aspects of internal human nature, which are expressed in the formation of political interest and nation.

Key words: political person, political interest, individualism, rationalism, social contract, social and political life.

ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПОНЯТИЯ «ЧЕЛОВЕК ПОЛИТИЧЕСКИЙ» В ФИЛОСОФСКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Мария Леськів

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: Kurylom@ukr.net*

Характеризуются главные теории философско-политической мысли Нового времени, посвящены рассмотрению проблемы политического человека. Исследуется влияние исторических, социальных факторов на специфику проявления человека в общественно-политической жизни, а также важные аспекты внутренней природы человека, которые выражаются в формировании политического интереса и государственности.

Ключевые слова: политический человек, политический интерес, индивидуализм, рационализм, общественный договор, общественно-политическое бытие.

УДК 327(477:450)(045)

ВІДНОСИНИ З ІТАЛІЙСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Вікторія Лисак

*Маріупольський державний університет,
кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,
пр. Будівельників, 129, 87500, м. Маріуполь, Донецька область, Україна
e-mail:kafmvzp@ukr.net*

Розглянуто українсько-італійські відносини у контексті євроінтеграції України. Проаналізовано основні напрями відносин України й Італійської Республіки, зокрема в політичній, торговельно-економічній та культурно-гуманітарній сферах.

Ключові слова: євроінтеграція, торговельно-економічні відносини, політичні відносини, відносини в культурно-гуманітарній сфері, зовнішня політика.

З урахуванням суттєвих геополітичних змін, глобальною фінансово-економічною кризою початку ХХІ ст., перед кожною країною постає завдання провадження виваженої та правильної внутрішньої і зовнішньої політики. Це сприяє захисту національних інтересів держави, її національній безпеці.

З проголошенням незалежності Україна як суверенна демократична держава розпочала творення власної зовнішньої політики. Стратегічними цілями й основними завданнями політики національної безпеки України сьогодні є формування прийнятних зовнішніх і внутрішніх умов для реалізації національних інтересів, ефективної системи гарантування національної безпеки і под. [13]. У зовнішньополітичній площині наша держава повинна здійснювати збалансовану політику з ключовими міжнародними партнерами України, а саме з Європейським Союзом та його державами-членами на засадах економічної інтеграції та політичної асоціації [13]. У цьому контексті однією з провідних країн світу в зовнішній політиці України є Італія.

Українсько-італійські відносини в історичному вимірі сягають глибокої давнини. За висловленням директора Італійського інституту культури в Україні професора Н. Ф. Баллоні під час візиту до м. Львова у 2012 р., відлік культурних зв'язків сягає 1200, коли представник Папи Римського прибув на територію нинішньої України [5]. Відносини Італії з Україною як суб'єктом міжнародного права розпочалися відразу після проголошення незалежності нашої держави, – 28 грудня 1991 року. Італія визнала незалежність України і вже з березня 1992 р. було відкрито посольство Італійської Республіки в Україні. Італійська Республіка як країна Середземноморського басейну має сприятливі умови для розвитку торгово-економічних відносин. Проте, останнім часом дещо змінилися внутрішньополітичні й економічні чинники, й Італія як одна з країн ЄС 2009 р. відчула вплив світової фінансово-економічної кризи [1]. Це позначилося на двосторонній співпраці між Україною та Італією.

Наша мета – дослідити відносини України й Італії в контексті євроінтеграції нашої держави, а також проаналізувати сучасний стан політичного, торгово-економічного, культурно-гуманітарного співробітництва.

Українсько-італійські відносини загалом привернули увагу науковців. Серед авторів, котрі розглядали це питання, – Є. А. Перепелиця, М. В. Нелін, Л. Ф. Істратій, Л. Чекаленко та ін. [2; 7; 8; 18]. Проблема українсько-італійських відносин зацікавила істориків і політологів. Так, у 2007 р. Є. Перепелиця захистив дисертацію із всесвітньої історії, проаналізувавши відносини наших країн у 1991 – 2006 р. [8]. Вагоме значення має дисертація М. Неліна, яка розкриває зовнішню політику урядів С. Берлусконі у 2001 – 2011 р. [7]. Попри важливе значення згаданих праць, назріла нагальна потреба комплексно дослідити сучасний стан відносин між Україною й Італією у контексті європейської інтеграції нашої держави.

Зазначимо, що українсько-італійські відносини мають різноаспектний характер. Наголосимо передусім на політичних взаєминах. Нині договірно-правова база налічує 31 документ, з котрих одна угода не набула чинності [10]. Політична співпраця України й Італії впродовж останніх років відбувалася на рівні Міністрів закордонних справ, а також заступників керівників зовнішньополітичних відомств двох держав. Свого часу створені Спільні міждержавні комісії, насамперед Українсько-Італійська рада з економічного, промислового та фінансового співробітництва. Її сьоме засідання проходило у Римі 19 червня 2009 р. Спільна українсько-італійська комісія з військово-технічного співробітництва створена на підставі договору 2007 р. про військово-технічне співробітництво, засідала 5 травня 2011 р. У березні 2013 р. зустрічі Першого заступника Міністра Закордонних справ України Р. Демченка та Посла Італійської Республіки в Україні Ф. Романо обговорено актуальні питання двосторонніх відносин, у тому числі перспективи двостороннього політичного діалогу після формування урядової коаліції Італії [9]. Упродовж квітня 2014 р. – січня 2015 р. відбулося близько десяти зустрічей на рівні президентів наших країн, прем'єр-міністрів та міністрів закордонних справ. Міністр закордонних справ Італійської Республіки Ф. Мореріні 7–8 липня 2014 р. відвідала Україну [10].

Італія в історії незалежної України неодноразово надавала підтримку нашій державі. Це і фінансова допомога країнами «Великої сімки», і реструктуризація українського боргу, і надання підтримки Україні найвпливовішими міжнародними структурами та організаціями ЄС, ЄБРР, МВФ, Всесвітній банк. Італійська Республіка сприяє співробітництву нашої країни з Європейським Союзом [2].

Дипломатичні представництва України в Італійській Республіці відкриті у Римі, Неаполі, Мілані. Почесні консульства України діють в містах Барі, Реджио Калабрія, Флоренція, Генуя, Падуя.

Важливе значення мають торгівельно-економічні зв'язки України й Італії. За певний період відбулися суттєві зміни і в товарообігу, експорті, імпорті, загальній сумі інвестицій Італійської Республіки в Україні, й у товарних позиціях. За даними Держстату України, товарообіг між двома країнами у 2014 р. зменшився на 10.52 % порівняно з 2013 р. [16]. Найбільший показник товарообігу характерний для 2008 р. Він становив 5343.8 млн дол. США. У 2009 р. товарообіг скоротився понад удвічі, але вже у наступний період 2009–2011 рр. простежуємо поступове його збільшення, враховуючи 2011 р. (5045.3 млн дол. США). З 2012 р. знову поступово зменшується товарообіг. У 2014 р. він дорівнював 3976.85 млн дол. США. У 2011 р. порівняно з 2010 р. товарообіг зріс на 32 %, причому експорт – на 24 %, а імпорт – на 45 %. У 2012 р. (за дев'ять місяців) товарообіг знизився на 11.4 %, переважно внаслідок експорту товарів (зменшився на 28.8 %), імпорт збільшився на 18 % [12].

Певна динаміка характерна і для експорту. У 2014 р. експорт на 5.7 % зріс порівняно з 2013 р. При чому протягом 2008 – 2014 р. найвищий його показник був у 2011 році і становив 3039.5 млн дол. США. Імпорт у 2014 р. зменшився на 26.9 % порівняно з попереднім роком і дорівнював 1508,56 млн дол. Найвищий показник імпорту властивий для 2008 р. (2432.1 млн дол. США). В січні 2015 р. експорт з України в Італію порівняно з відповідним періодом 2014 р. зменшився на 2 %, а імпорт з Італійської Республіки скоротився на 46 % [16].

Загальноторгівельний обіг товарами між двома державами в останніх роки підтвердив певне зменшення. У структурі українського імпорту з Італії було механічне обладнання, машини, електричне устаткування, меблі, продукція легкої промисловості та взуття, енергетичні матеріали, вироби з чорних металів, полімерні матеріали та пластмаси. Ця продукція у загальних обсягах імпорту 2012 р. становила 64 % [15]. Український експорт до Італії представлений чорними металами (залізо, чавун, сталь), насінням і плодами олійних рослин, технічними або лікарськими рослинами, соломомою та кормами, добривами, мінеральним паливом, нафтою та продуктами її перегонки. В українському експорті до Італії – зернові культури, жири й олії тваринного або рослинного походження, продукти їхнього розщеплення, готові харчові жири, віск тваринного або рослинного походження [14].

Однак, у структурі експорту й імпорту за останній період відбулися суттєві зміни. Так, зменшився український експорт металів до Італії. Утім експорт з України до Італійської Республіки чорних металів продовжує посідати провідне місце в структурі українського експорту. В 2014 р. (січень) він становив 55.6 % у загальній структурі експорту і збільшився порівняно з відповідним періодом 2013 р. на 6 %. Однак на період січня 2015 р. у структурі українського експорту чорні метали вже дорівнюють 53.3 %. Утім Італія залишається на провідних позиціях у світі серед країн-експортерів чорних металів з України [4]. Другій позиції належать зернові культури. У січні 2015 р. експорт зернових в Італію становив 18,7 % у загальному експорті України в ІР. Порівняно з попереднім періодом, ця стаття експорту на 6,9 % у загальній структурі експорту. Третю позицію в експорті посідають жири й олія тваринного походження (7,7 % в січні 2015 р.). Ця стаття в загальному обсязі експорту України в Італію збільшилася більше ніж у 3 рази порівняно з попереднім періодом 2014 р. Наступна позиція в експорті України до Італії належить добривам і дорівнювала в січні 2015 р. 4.4 %. Порівняно з попереднім періодом відбулося збільшення у 2 рази. У структурі українського експорту до Італійської Республіки, як і в попередні періоди, власне значення мають насіння та плоди олійних рослин, сіль, сірка, земля і каміння, вироби з чорних металів, деревина й вироби з неї [4].

За загального скорочення італійського імпорту в Україну провідне місце в ньому продовжують посідати ядерні реактори, котли, машини. У січні 2015 р. ця продукція дорівнювала 17.1 % у структурі імпорту і зменшилася більше ніж на 20 % до відповідного періоду 2014 р. Друге місце в імпорті належить їстівним плодам та горіхам (7,1 % у загальному обсязі імпорту в січні 2015 р.), третє – пластмасі та полімерним матеріалам (6,8 % у загальному обсязі імпорту в січні 2015 р.) Імпортуються також електричні машини та фармацевтична продукція (6 % у загальному обсязі імпорту в січні 2015 р.). Так само відчутним є в італійському імпорті алкогольні і безалкогольні напої, папір і картон, шкури, взуття, вироби з чорних металів, засоби наземного транспорту, крім залізничного. Майже в 2 рази збільшився імпорт тютюну і його промислових замінників [4].

Показники товарообігу послугами між Україною й Італією у 2014 р. порівняно з 2008 р. скоротилися на 14.4 %. Відповідно до 2013 р. скорочення дорівнювало 8.2 %. Експорт послуг зменшився на 2.2 %, а імпорт на 22.9 %. Основними статтями експорту послуг у 2014 р. до Італії були послуги у сфері комунікацій та інформаційні послуги. У загальній структурі експорту послуг вони становили 42.5 %. Далі вирізнялися транспортні послуги – 25 %, послуги з переробки матеріальних ресурсів – 17,3 % і ділові послуги – 9.6 % [16]. Провідні позиції імпорту послуг з Італії до України належали діловим послугам (22.2 %), пов'язаним із мандрівками (18.7 %), транспортним (17.6 %), послугам в сфері комунікацій та інформаційним послугам (11.2 %), послугам з будівництва (5.8 %) у загальній структурі імпорту послуг з ІР.

У 2012 р. Італія стала сьомою з десяти країн світу, в торгівлі з якими наша країна мала найбільший зовнішньоторгівельний обіг. Ця позиція зберігалася у 2014 р. Серед країн Європи Італія посідає третє місце товарообігу з Україною, поступаючись Німеччині й Польщі [16]. За обсягами інвестицій серед 123 країн-інвесторів Італійській Республіці належить 10 місце. Упродовж 2007 – 2013 рр. постійно зростала сума італійських інвестицій в економіку України. У 2009 р. вони дорівнювали 914 млн дол. США, а у 2013 р. – 1267.8 млн дол. У 2014 р. прямі інвестиції з ІР в економіку України становили 999.1 млн дол. США [16].

Серед основних італійських інвесторів в українську економіку – компанії «*Duferco*» (модернізація Алчевського металургійного комбінату спільно з корпорацією «ІСД»), «*Danieli*» (реконструкція ПАТ "МК «АЗОВСТАЛЬ»); будівництво металургійного електросталеплавильного заводу «Дніпросталь»), «*Antonio Merloni*» (відкриття у м. Івано-Франківськ лінії з виробництва побутової електротехніки), банківські групи «*UniCredit*» («Укрсоцбанк») та «*Intesa Sanpaolo*» («Правексбанк»).

Загалом Україна й Італійська Республіка планують поглиблювати торгівлю, зокрема сільськогосподарською продукцією, у тому числі зерновими й олійними. Перспективним також визнано обмін технологіями в галузі виробництва хлібобулочних виробів. Про це йшлося під час зустрічі Міністра аграрної політики України зі заступником Міністра продовольства і сільського господарства Італії 6 жовтня 2014 р.

Суттєве значення має співпраця України й Італії з енергетичних питань. Пошук і використання альтернативних джерел енергоресурсів для України – актуальне завдання. Про це наголошується у документах незалежної нашої держави. В рамках цього завдання 27–31 січня 2015 р. Італійську Республіку відвідала місія українських урядовців та експертів з енергетичних питань у складі голови Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (С. Савчук), першого заступника голови Комітету з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки Верховної Ради України (О. Домбровський), директора Державного підприємства «Енергоринок» (Ю. Гнатюк), заступника голови НАК «Нафтогаз України» (Ю. Колупайко), керівництва і експертів Національної комісії з регулювання енергетики та КП «КиївЕСКО». Українська делегація перебувала у містах Рим, Пізо, Торіно і працювала у рамках ініційованого 2014 р. українсько-італійського співробітництва в енергетичній сфері [11].

Проведені робочі зустрічі у Римі з представниками Міністерства економічного розвитку (MISE), Агентства сприяння зовнішній торгівлі (ICE), Державного підприємства управління енергетичними послугами Італії (GSE). Українська делегація мала змогу ознайомитися з роботою Державного підприємства управління енергетичними послугами Італії та окремими італійськими підприємствами енергетичної

галузі відвіданих міст. Вивчено досвід італійських державних установ і агенцій у питанні підвищення енергоефективності, енергозбереження промислового виробництва, житлового будівництва та комунального господарства. Українські представники досліджували надбання Італійської Республіки у застосуванні альтернативних джерел енергії та можливість використання у нашій державі провідних італійських технологій і розробок, зокрема виробництва електроенергії з енергії сонця, вітру, біомаси й геотермальних джерел. Увага приділена й організації ринку купівлі та продажу тієї енергії.

У процесі виконання зобов'язань перед партнерами з «G7» Італійська Республіка надає технічну допомогу в питанні впровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій, диверсифікації джерел енергоресурсів і шляхів транспортування енергії, у тому числі й у житлово-комунальному секторі. Здобутий досвід планується застосувати для реалізації в Україні спільних українсько-італійських ініціатив та проєктів, а також залучити європейське фінансування, спрямоване на розвиток національної енергетичної системи, адаптації українського законодавства до європейських норм і впровадження сучасних технологій в енергетиці.

За результатами роботи української місії передбачається співпраця і взаємодія GSE-ДП «Енергоринок». Посольство України в Італійській Республіці опрацьовує залучення технічної допомоги італійських експертів у рамках європейської програми «ТАІЕХ», реалізації положень Закону України від 24 жовтня 2013 р. «Про засади функціонування ринку електричної енергії України».

Активно розвивається взаємодія комунальних підприємств України й Італійської асоціації з питань енергоефективності «ФЕДЕРЕСКО». Прикладом є співпраця КП «КиївЕСКО» з італійськими партнерами, запровадження пілотних проєктів із підвищення енергоефективності будівель у комунальній власності Києва. Розглядається можливість поширення такої практики в інших регіонах України. До пріоритетним належить питання залучення в Україну італійських промислових технологій у сфері геотермальної енергетики та виробництва енергії з біомаси [11].

Важливий напрям розвитку українсько-італійських відносин – науково-технічна і культурно-гуманітарна сфера. Ці відносини регулює Угода про співробітництво в галузі освіти, культури і науки, підписана Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки 11 листопада 1997 р. (набула чинності 11 квітня 2000 р.). Першу трирічну Виконавчу програму співробітництва на 2003–2006 рр. підписано 30 грудня 2003 р. Сьогодні на опрацьованні сторін – низка проєктів двосторонніх документів, зокрема Програма культурного співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки на 2014–2018 рр. [6].

Співпраця відбувається через устанавлення контактів між науково-дослідними центрами й інститутами, провідними науково-промисловими об'єднаннями, наприклад, партнерство і науковий обмін між дослідними та університетськими закладами [6]. Скажімо, Маріупольський державний університет підписав з Італійською Республікою Декларацію Середземноморських університетів м. Енна про співробітництво в галузі науки, освіти та культури. Практичним результатом є створення мережі університетів для мобільності студентів і спільного середземноморського наукового й освітянського простору [17]. Впродовж останніх років підписано декілька дуже важливих угод між Маріупольським державним університетом та провідними університетами Італії, що загалом сприяє подальшому розвитку двосторонніх відносин з Італією стосовно співпраці України з країнами Середземноморського басейну. Нині МДУ – один з

провідних вищих навчальних закладів України зі співпраці з Італійською Республікою, реалізуючи угоди з Університетом Калабрії, Університетом для іноземців м. Перуджі, Університетом «Коре» м. Енна, Римським університетом «Тор Вергата», Спілкою «Данте Аліг'єрі» та ін. [17].

В Україні діють італійські центри, серед яких – Італійський інститут культури, Центр італійської мови і культури Львівського національного університету імені Івана Франка, Італійський культурний центр (ІКЦ) на базі Маріупольського державного університету.

Так, ІКЦ та представництва міжнародної спілки «Данте Аліг'єрі», котрі діють на базі МДУ, залишаються вивчення італійської мови й популяризація італійської культури. На його основі складають іспити з італійської мови з видачею сертифікатів міжнародного зразка. У 2014 р. створені інформаційні сторінки ІКЦ у соціальних мережах з метою поширення й популяризації італійської мови, літератури та культури, які щоденно оновлюються. За участі ІКЦ кращі студенти та викладачі отримали стипендії Міністерства закордонних справ Італії на навчання в університетах Італії 2015 р. Також тут демонструється показ художніх фільмів мовою оригіналу та надається можливість перегляду італійського телебачення для всіх бажаючих. Італійський культурний центр МДУ входить до складу комітету *Premio Strega* – однієї з найпрестижніших італійських премій у галузі літератури.

Вагомим напрямом співпраці між Україною й Італією у гуманітарній сфері стала організація прийняття на реабілітацію і лікування учасників подій на Майдані та постраждалих на Сході України, організація відправлення гуманітарної допомоги в Україну та сприяння консолідації волонтерського руху [6]. Втім, потрібно акцентувати на необхідності розв'язання окремих питань – лібералізації та скасування візового режиму з країнами ЄС, у тому числі з Італійською Республікою. Під час зустрічі Посла Італії в Україні з Міністром закордонних справ України 19 лютого 2013 р. особлива увага приділена питанню європейської інтеграції України, зокрема у контексті підписання угоди про асоціацію, а також лібералізації візового режиму для українців [3]. Сьогодні Україна намагається виконати всі необхідні умови, котрі дадуть змогу скасувати візовий режим для громадян країни у країні ЄС.

Отже, відносини України з Італійською Республікою розпочато від проголошення незалежності нашої держави, хоча їхня актуалізація дотепер є невичерпною, враховуючи остаточне затвердження європейської інтеграції як пріоритетного напрямку зовнішньополітичного курсу України. Співпраця закріплена в нормативно-правових документах і відбувається у різних сферах. Поступова динаміка торгівельно-економічних та культурно-гуманітарних зв'язків засвідчує спрямованість наших держав на подальший діалог і практичне втілення результатів діяльності в економіку й освіту.

Торгівельно-економічні відносини двох держав мають стабільний характер з певною динамікою. По-перше, останніми роками, за збереження тісного співробітництва, дещо знизився товарообіг між країнами та обсяги італійських інвестицій. Причому, український експорт до Італії демонструє у 2014 р. збільшення, а імпорт до України – зменшення. По-друге, відбувається посилення позиції зернових та олійних культур у загальному експорті України до Італійської Республіки. По-третє, зменшився товарообіг, імпорт і експорт послуг між двома країнами. Вочевидь, що зменшення товарообігу й інвестицій пов'язане з сучасною ситуацією на Сході України. Стабільно розвиваються зв'язки у сфері культури та освіти. Це підтверджує діяльність культурних центрів, котрі

функціонують на базі вищих навчальних закладів. Отже, можна вважати двосторонні відносини наших держав як стабільно партнерські, що дає змогу констатувати їхню особливу роль у подальшому розвитку співробітництва України з країнами Середземномор'я та країнами-членами Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Досвід країн світу щодо подолання наслідків світової фінансової кризи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.me.gov.ua/file/link/146035/file/krisis_p.doc
2. *Ісграміт Л. Ф.* Українсько-італійські відносини (1990 рр. – поч. XXI ст.) та їх роль в становленні незалежної держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Politologia/45831.doc.htm
3. Італія хоче спростити українцям візовий режим [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/11508-italiia-hoche-sprostyty-ukrainciam-vizovuj-rezhym>
4. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТЗЕД [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Культурний аспект українсько-італійської співпраці у Львівському університеті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=3296>
6. Науково-технічне співробітництво між Україною та Італією [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/science>
7. *Нелін М. В.* Зовнішня політика урядів С. Берлусконі (2001–2011 рр.) : дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: 23.00.04 / М. В. Нелін. — Миколаїв: [б. в.], 2014. — 231 арк.
8. *Перепелиця Є. А.* Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991–2006 рр.) : дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 / Є. А. Перепелиця. — К.: [б. в.], 2007. — 225 с.
9. Перший заступник Міністра Руслан Демченко прийняв Посла Італійської Республіки в Україні Фабріціо Романо [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/10813-pershij-zastupnik-ministra-ruslan-demchenko-prijnyav-posla-italijsykoji-respubliki-v-ukrajini-fabricio-romano>
10. Політичні відносини між Україною та Італією [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/diplomacy>
11. Співпраця у сфері енергетики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade/Collaborazione+in+sfera+energetica>
12. Стан двосторонніх торговельно-економічних відносин між Україною та Італією [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/ita/6950.html
13. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html?PrintVersion>
14. Структура українського експорту в Італію [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_stat/ita/6947.html
15. Структура українського імпорту з Італії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_stat/ita/6946.html

16. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Італією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade>
17. Угоди про співпрацю МДУ з іноземними партнерами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mdu.in.ua/index/ugody/0-13>
18. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: Підручник / Л. Д. Чекаленко. — К.: Либідь, 2006. — 712 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

RELATIONS WITH THE ITALIAN REPUBLIC IN CONTEXT OF EUROINTEGRATION OF UKRAINE

Victoria Lysak

*Mariupol State University,
Department of International Relations and Foreign Policy,
Budivelnikiv Ave., 129, 87500, Mariupol, Donetsk region, Ukraine
e-mail: kafmvzp@ukr.net*

There were reviewed Ukrainian-Italian relations in the context of Eurointegration of Ukraine. There were analyzed the main directions of relations between Ukraine and the Republic of Italy, in particular in political, trade and economic, cultural and humanitarian spheres.

Keywords: Eurointegration, trade and economic relations, political relations, relations in the cultural and humanitarian spheres, foreign policy.

ОТНОШЕНИЯ С ИТАЛЬЯНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

Виктория Лысак

*Мариупольский государственный университет,
кафедра международных отношений и внешней политики,
пр. Строителей, 129, 87500, г. Мариуполь, Донецкая область, Украина
e-mail: kafmvzp@ukr.net*

Рассматриваются украинско-итальянские отношения в контексте европейской интеграции Украины. Анализируются основные направления отношений Украины и Италии, в частности в политической, торгово-экономической и культурно-гуманитарной сферах.

Ключевые слова: евроинтеграция, торгово-экономические отношения, политические отношения, отношения в культурно-гуманитарной сфере, внешняя политика.

УДК 325.14

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІСТСЬКА ПОЛІТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ

Юрій Марусик

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
С. Бандери, 32-Д, Львів, 79013, Україна,
e-mail: iiec@miok.lviv.ua*

Проаналізовано становлення мультикультуралізму й електоральні особливості його практичної реалізації в так званих країнах мігрантів і відмінності цих процесів із впровадженням подібних ідей у Європі. Висвітлено чинники, що сприяють критичнішому сприйняттю й обмеженню застосування мультикультуралізму в розв'язанні проблем міграційної та інтеграційної політики.

Ключові слова: мультикультуралізм, імміграція, лібералізм, міграційна політика, інтеграційна політика.

Перед сучасними демократичними державами гостро постає проблема інтеграції різних груп населення, зокрема іммігрантів і співвідношення між задекларованими правами, свободами та практикою культурної асиміляції чи дискримінації неасимільованих осіб. Розв'язання комплексу цих завдань часто пов'язують із мультикультуралізмом.

Тематику сучасних тенденцій у сфері міграції та політичної реакції на них досліджують А. Романюк [4], К. Мадд [10], М. Озерім [11] та ін. Питання становлення ідей мультикультуралізму та їх реалізації в прикладній політиці вивчають В. Кімліка [1; 9], К. Россато [13], Р. Сестіо [14], Ш. Басс [5].

З огляду на динаміку впровадження мультикультуралізму в європейську політичну практику та жорстку критику цього процесу доцільно продовжувати вивчення цих процесів. Тому ми маємо на меті проаналізувати особливості мультикультуралізму й відмінності його впровадження в країнах ЄС, визначити його місце у сучасній європейській політиці. Зважаючи на неоднозначність сприйняття мультикультуралістської політики, розглянемо також стан і перспективи політичної реакції щодо її поширення на національному та наднаціональному рівнях Європи.

Зі зростанням інтенсивності переміщення населення та переходом від переселенської до трудової міграції як домінуючого типу міграційних процесів актуалізується проблема залучення нових груп населення до життя суспільства. Таку тенденцію доповнює транснаціоналізація міграції. Особливо помітно це на прикладі короткочасної або циркулярної міграції, оскільки її суб'єкти включаються у нові соціальні взаємозв'язки, остаточно не відриваючись від суспільства країни-донора. У цих умовах мультикультуралізм постає закономірним способом організації інтеграційних процесів у демократичних суспільствах, зокрема в тих, котрі формувались у так званих країнах мігрантів. За такою загальною назвою ми розуміємо Канаду, США й Австралію.

Поняття «мультикультуралізм» є багатозначним і охоплює різні явища та процеси, але при розгляді його з огляду міграційних процесів та їхньої взаємодії з політикою зупинимось на визначенні К. Росато: мультикультуралізм – система вірувань і

поведінки, в яких визнають і поважають наявність всіх різноманітних груп в організації або суспільстві, значення їх соціально-культурних відмінностей, заохочують і уможливають їхній внесок у межах інклюзивного культурного контексту [13, с. 2]. Ідеї мультикультуралізму стосуються багатьох сторін суспільного життя, різних груп культурних меншин. Це можуть бути корінні народи, недержавні етноси, специфічні групи панівного етносу. Отже, мультикультуралізм можна розглядати як певний ідейний базис, точку зору на культурні особливості сучасного суспільства. Та хоч під цим поняттям розуміють комплекс однотипних уявлень стосовно прав різноманітних меншин, їхньої інтеграції у суспільство, ставлення до них та визнання певної ролі у суспільстві, але в реальній політиці мультикультуралізм реалізується за абсолютно різними сценаріями та може призводити до протилежних результатів

У різних країнах існують свої особливості й історичні, електоральні, політичні причини появи та впровадження ідей мультикультуралізму в практику. Мультикультуралізм виник і максимально поширився в країнах мігрантів, де історично сформувались не етнічні, а політичні нації [1, с. 436]. В середині ХХ ст. ці країни потребували все більших обсягів нових іммігрантів. Основними країнами-донорами стали Південна Європа та колонії (з часом колишні). Попередня асиміляційна політика, що проводилась у країнах мігрантів, виявилась неефективною і необґрунтованою ідейно [1, с. 445]. Після Другої світової війни простежувалась дискредитація націоналізму, посилення антиколоніальних рухів, їхня підтримка в метрополіях. Відбулось закріплення нормативної бази ООН, зокрема, проголошення прав меншин. У таких умовах мультикультуралізм виявився закономірним виходом для оптимізації інтеграційної політики держави.

Серед різноманітних спільних характеристик, що сприяли реалізації мультикультуралістських ідей на практиці, варто звернути увагу на панування в електоральному полі партій, наближених до центристських позицій. До другої половини ХХ ст. ліберальні, соціал-демократичні та консервативні партії помітно зійшлись між собою в цьому політичному спектрі. Саме центристські партії, близькі до ідеологій лібералізму та соціал-демократії, впроваджували мультикультуралізм на практиці [14].

Мультикультуралізм як ідейна течія більш-менш чітко сформувався в Канаді. Майже всю другу половину ХХ ст. саме ліберали формували абсолютну більшість федеральних урядів, а в Консервативній партії панувала близька до лібералізму група (Червоні торі). Внаслідок ідеологічної дифузії лібералізму та консерватизму й орієнтації на «медіанного виборця» Консервативна партія не могла протистояти закріпленню мультикультуралізму у законодавстві без електоральних втрат. Австралійський варіант мультикультуралізму можна розглядати як наслідок боротьби за електорат, який виявився сприйнятливим до таких ідей внаслідок толерантності та відкритості суспільства [14, с. 16]. Він достатньо органічно доповнював ідеології (соціал-демократія та лібералізм) і програмні платформи основних парламентських партій Австралії. Консервативніша партія - Ліберальна у зв'язку з електоральними втратами була змушена перейти на позиції мультикультуралізму [14, с. 19]. Ситуація у США значно відрізнялася, але дві основні партії, які з різною інтенсивністю включають мультикультуралізм у свої програмні документи [5], наблизились до центристських позицій та лібералізму. Аргументами для прихильників мультикультуралізму в обох партіях стали проблеми із невідповідністю задекларованих прав і свобод (у тому числі й громадянина) та практики дискримінації. Водночас масштаби та інтенсивність міграції поступово підвищують значення останніх поколінь іммігрантів та інших груп, що їх підтримують, у виборчих

процесах. Спроби правочентристів протистояти цій політиці не отримували підтримки у толерантних суспільствах країн, що позиціонують себе мігрантськими, тому вони були змушені відстоювати лише різний темп упровадження мультикультуралізму в державну політику.

Якщо ж розглянути проблему поширення ідей мультикультуралізму та їх реалізації на Європейському континенті, можна виявити певні відмінності. Їхні глибинні причини у національній структурі населення відповідних суспільств. На відміну від країн мігрантів, в Європі століттями існували національні держави та етнічні нації. Саме етнічна нація вважалась фундаментом, завдяки якому існують європейські держави (попри окремі винятки). Відповідно завдання інтеграції меншин виконувалось через їхню асиміляцію. Хоч приклади жорсткої силової інтеграції меншин спостерігались і на Американському континенті [1, с. 444], є суттєва відмінність між країнами мігрантів та Європою. В країнах мігрантів не було вираженої ідеології, поширеної на рівні правлячих партій, яка б виправдовувала це. В Європі націоналізм виступав не лише виправданням, а й каталізатором таких процесів. У XIX–XX ст. значну роль у цьому процесі почала відігравати і пропаганда. Тому така інтеграція стала справою не лише державного апарату та політичної еліти, а й суспільства загалом. Окрім цього, не варто забувати і про образ «чужого» як чинник формування власної ідентичності. В Європі таку роль століттями виконували східні сусіди – Туреччина та Росія [3]. Це стало ще одним фактором, який навіть сьогодні підтримує ксенофобію щодо «чужих» – представників інших культур, релігій і под.

Крім цього, варто звернути увагу на різницю походження проблем у сфері етнокультурних відносин. Так, джерелом більшості етнотовних поділів у Канаді, Австралії та США є міграція. На відміну від них, європейські суспільства мають значно глибші історичні корені таких соціополітичних поділів, до яких додається міграція. Етнічні проблеми в європейських країнах дуже різноманітні і призводили до численних конфліктів, зокрема, збройних. В окремих країнах (Бельгія) етнотовний соціополітичний поділ є домінуючим, в деяких – значно впливає на результати виборів (Велика Британія, Іспанія) [4, с. 59]. Тобто спостерігаються значні відмінності між проблемами, для вирішення яких пропонується використовувати мультикультуралістський підхід.

Значні відмінності спостерігаються і в характеристиці політичних сил, які здатні впроваджувати ідеї мультикультуралізму чи протистояти цьому процесу. Політичний спектр ключових європейських партій в XX–XXI ст. залишився більш диференційованим і включає в себе досить сильні праві та ліві партії. Крім того, що європейські консерватори та ліберали ідеологічно не зблизились настільки сильно, як аналогічні партії в країнах мігрантів, починаючи із 80-х р., з'являються і поступово посилюються нові ультраправі партії. Вони стали найпопулярнішими критиками мультикультуралізму. Якщо перші спроби критики мультикультуралізму в країнах мігрантів призводили до електоральних втрат, то в Європі жорстка антиімміграційна риторика, що інколи переходила у ксенофобію, стала одним із ключових факторів успіху нового типу партій [10, с. 9]. У час виникнення і розповсюдження мультикультуралізму (60–80 рр. XX ст.) він розглядався як відповідь на складність інтеграції іммігрантів, серед яких значну частину становили представники і Африки та Азії, й Південної Європи. Але в кінці XX ст. неєвропейська міграція виявилась домінуючою, і саме вона стала стимулом для антиімміграційних настроїв. Передусім це стосується іммігрантів-мусульман. Так, європейці сприймають їх чисельність значно більшою, ніж вона є насправді [8]. Водночас антиісламізм став ключовим елементом антиімміграційних настроїв у Європі [11, с. 925].

Тобто кількість мусульман стала занадто помітною та некомфортною для частини населення Європи.

Впровадження ідей мультикультуралізму проводиться не лише на рівні держав, а й на наднаціональному. Сама євроінтеграція та ідеї, які визначались як її концептуальна основа, виявились співзвучними з мультикультуралізмом [6]. Координація політики окремих держав на наднаціональному рівні значно впливає на сфери міграції та інтеграції іммігрантів, тому в Європі поширеним є розуміння відповідної міграційної та інтеграційної політики як нав'язаної бюрократією ЄС [7].

Але найяскравішими прикладами критики мультикультуралізму є виступи лідерів європейських держав А. Меркель, Н. Саркозі та Д. Кемерона. Вони висловили ідею, що «мультикультуралізм не спрацював» чи навіть «провалився» у їхніх державах [2; 12]. У цій риториці основна увага звертається на низьку ефективність мультикультуралізму у сфері інтеграції іммігрантів, що належать до інших цивілізацій, зокрема, мусульман. Політика, що проводилась із 60-х рр., розглядається як частина єдиної системи під назвою мультикультуралізм. Однак перші спроби впровадження нової політики інтеграції не лише не сприяли оптимізації процесу інтеграції іммігрантів, а й створювала нові проблеми, яких у Європі до цього не було [1, с. 454]. Це була політика відсторонення та несприйняття культури іммігрантів. Так, в Німеччині вона була спрямована на формування групи іммігрантів, які мали б повернутися в Туреччину, а не стати повноцінними німецькими громадянами. Як виявилось, «мультикультуралізм» без ключових елементів – можливості отримання громадянства й інтеграції в спільні громадянські інститути – зумовлює посилення анклавізації. У риториці А. Меркель та Д. Кемерона йдеться не про оптимізоване та пом'якшене входження іммігрантів, прийняття на основі панівної соціальної практики представників інших культур заради взаємного збагачення, а про терпіння відособленого життя «інших».

Незалежно від мети цих та інших політиків, які приєдналися до дискусії, сам факт такого позиціонування мультикультуралізму лідерами європейських держав значно впливає на сприйняття його суспільствами. Як стверджує В. Кімліка, ставлення до мультикультуралізму в Європі виявилось неоднозначним, а самого терміна «мультикультуралізм», скажімо, у Великій Британії, політики намагаються уникати в риториці, не відступаючи від мультикультуралістської політики на практиці [9, с. 14].

Питання динаміки мультикультурності політики у різних країнах комплексно досліджувалося в межах проекту «*Multiculturalism Policy Index*» (MPI) [15]. На сьогодні відбулось три етапи дослідження відповідно до єдиної методології (в 1980, 2000 та 2010 роках). MPI у сфері мультикультурності політики щодо іммігрантських меншин базується на системі із восьми індикаторів, а загальний рівень мультикультурності політики оцінюється за шкалою 0–8 балів (Табл.1).

Таблиця 1

Динаміка загального індексу MPI, 1980-2010 рр.

	Країна	Загальний результат MPI			Тренд. Рівень мультикультурності політики:
		1980 р.	2000 р.	2010 р.	
Європейські країни	Бельгія	1	3	5,5	швидко зростає до високих показників
	Фінляндія	0	1,5	6	
	Швеція	3	5	7	
	Австрія	0	1	1,5	повільно зростає до низьких показників
	Німеччина	0	2	2,5	

	Греція	0,5	0,5	2,5	
	Ірландія	1	1,5	3	
	Норвегія	0	0	3,5	
	Португалія	1	2	3,5	
	Іспанія	0	1	3,5	
	Італія	0	1,5	1	знижується
	Нідерланди	2,5	5,5	2	
	Данія	0	0,5	0	
	Франція	1	2	2	стабілізувався
	Велика Британія	2,5	5,5	5,5	
	Швейцарія	0	1	1	
Країни мігрантів	США	3	3	3	швидко зростає до високих показників
	Австралія	5	8	8	
	Канада	5	7,5	7,5	
Середнє значення в Європі		0,78	2,1	3,12	
Середнє значення в країнах мігрантів		4,33	6,16	6,16	

Лише три європейські країни упродовж 1980 - 2010 рр. продемонстрували стабільне зростання мультикультурності політики та високі підсумкові результати, співмірні з рівнем Канади та Австралії. Найбільша група країн поступово наближається до такого ж рівня, який спостерігається в США. Важливими є й прецеденти згортання мультикультуралістської політики в Італії, Данії та Нідерландах. Крім цього, у Франції, Великій Британії та Швейцарії за перше десятиліття XXI ст. не відбулося змін у мультикультурності політики (у випадку Франції та Швейцарії – на досить низькому рівні). У загальноєвропейському масштабі мультикультурність політики поступово зростає, але для більшості європейських країн рівні МРІ Канади та Австралії залишаються недосяжними. На відміну від країн мігрантів, які вже досягли певного рівня мультикультурності політики, який відповідає особливостям їхніх суспільств, політичних інститутів та процесів, у Європі цей процес триває.

Отже, попри неоднозначне позиціонування та сприйняття в Європі мультикультуралізм поступово стає нормою для західних держав. І якщо раніше аналогічні «норми» були насамперед ідейними факторами, що впливали на політику окремої держави, то із поглибленням євроінтеграційних процесів «норма» може поширюватись інституційно. Зовнішні фактори починають відігравати все вагомішу роль. Так, незважаючи на кардинальні відмінності між різними країнами, на наявність чи відсутність етномовного соціополітичного поділу в окремих країнах, в рамках ЄС спостерігаються намагання реалізувати мультикультурний підхід до вирішення широкого спектру проблем. Неоднозначності сприйняття ідеї мультикультуралізму сприяє недосконалість міграційної та інтеграційної політики, що вже призвела до формування критичних проблем, зокрема анклавізації іммігрантів. Ця політика постійно вдосконалюється, але проблеми, пов'язані з інтеграцією іммігрантів, що формувались десятиліттями, залишаються невирішеними. В першу чергу це стосується наслідків переважання несвропейської імміграції, що почала переважати у кінці XX ст., та поширення ісламофобії. Попри заяви представників не лише ультраправих, а й правочентристських партій про те, що мультикультуралізм «не спрацював» у Європі,

політика ЄС у відповідних сферах кардинально не змінюється. Водночас, як електоральна поведінка в європейських країнах значно динамізується, євроінтеграційні структури стають зовнішнім чинником, який обмежує зміни політики, що відповідали б несподіваним результатам виборів на національному та наднаціональному рівнях. Тому в процесі більш жорсткої критики, ніж у країнах мігрантів, ЄС продовжує планомірно формувати власні моделі мультикультуралізму у вигляді інструменту для оптимальної організації динамічних європейських суспільств, котрі потребують постійного притоку іммігрантів із інших континентів.

Список використаної літератури

1. *Кимлика У.* Современная политическая философия / У. Кимлика. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.
2. Меркель заявила о провале мультикультурализма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed.shtml
3. *Нойманн И.* Использование «Другого»: Образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн. – М.: Новое издательство, 2004. – 336 с.
4. *Романюк А. С.* Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. С. Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 310 с.
5. *Bass S.* Multiculturalism in American Party Politics Philosophy [Електронний ресурс]. – S. Bass. – Режим доступу: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/9/7/6/6/pages97663/p97663-1.php
6. Charter of Fundamental Rights of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:EN:F>
7. Changing Enemies of the Western far-right: from Immigrants to Europe. An analysis by Political Capital Institute May 21, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.riskandforecast.com/useruploads/files/pc_flash_report_changing_enemies.pdf
8. Daily chart. Islam in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/01/daily-chart-2>
9. *Kimlika W.* Multiculturalism: Success, Failure, and the Future / [Електронний ресурс]. – W. Kimlika. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/TCM-Multiculturalism-Web.pdf>
10. *Mudde C.* The Relationship Between Immigration and Nativism in Europe and North America [Електронний ресурс] / C. Mudde. – Режим доступу: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Immigration-Nativism.pdf>
11. *Özerim M. G.* European Radical Right Parties as Actors in Securitization of Migration [Електронний ресурс] / M. G. Özerim. – Режим доступу: <http://waset.org/publications/16136/european-radical-right-parties-as-actors-in-securitization-of-migration>

12. PM's speech at Munich Security Conference [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130109092234/http://number10.gov.uk/new/s/pms-speech-at-munich-security-conference/>
13. Rosado C. Toward a Definition of Multiculturalism [Електронний ресурс] / С. Rosado. – Режим доступу: http://www.rosado.net/pdf/Def_of_Multiculturalism.pdf
14. Sestito R. The Politics of Multiculturalism [Електронний ресурс] /R. Sestito. – Режим доступу: <https://www.cis.org.au/images/stories/policy-monographs/pm-3.pdf>
15. Tolley E. Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies. [Електронний ресурс]. – Е. Tolley. – Режим доступу: <http://www.queensu.ca/mcp/immigrant/evidence/ImmigrantMinoritiesApr12.pdf>

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

MULTICULTURAL POLICY AND ITS PECULIARITIES IN EUROPE

Yuriy Marusyk

*National University "Lviv Polytechnic"
International Institute of Education, Culture and Relations with Diaspora,
S. Bandery, 32-DLviv, 79013, Ukraine,
e-mail: iiec@miok.lviv.ua*

The article analyzes the formation of multiculturalism and electoral peculiarities of its practical implementation in traditional countries of immigration and differences of these processes with the implementation of multiculturalism ideas in Europe. The factors contributing to more critical perception and limitation of multiculturalism in addressing migration and integration policies are outlined.

Key words: multiculturalism, immigration, liberalism, migration policy, integration policy.

ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ В ЕВРОПЕ

Юрий Марусик

*Национальный университет «Львовская политехника»,
Международный институт образования, культуры и связей с диаспорой
ул. С. Бандеры, 32-Д, 79013, Украина,
e-mail: iiec@miok.lviv.ua*

Проанализированы становления мультикультурализма и электоральные особенности его практической реализации в так называемых странах мигрантов и различия этих процессов с внедрением подобных идей в Европе. Освещены факторы, способствующие критическому восприятию и ограничению применения мультикультурализма в решении проблем миграционной и интеграционной политики.

Ключевые слова: мультикультурализм, иммиграция, либерализм, миграционная политика, интеграционная политика.

УДК 323.39

СПІВВІДНОШЕННЯ ІДЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАРКСИЗМУ

Петро Параняк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
email: Paranyak@gmail.com*

Марксизм розглядається одним із реальних способів досягнення тимчасового компромісу та толерантності між соціальними класами суспільства. Тобто тут поняття «толерантність» та «компроміс» розуміються дещо ідентичними, в якому друге діалектично впливає з першого. Хоча, незважаючи на їхні якісні ознаки, вони не спроможні вплинути істотно на закономірність світового розвитку й перешкодити просуванню суспільству до всесвітньої пролетарської революції та домінування соціалізму як кінцевої та найпрогресивнішої стадії політичного розвитку.

Ключові слова: толерантність, економічний детермінізм, ультраконсерватизм, клас, індивід.

Співвідношення ідеї політичної толерантності з фундаментальними цінностями марксистської концепції має складну й неоднозначну теоретичну форму інтерпретації. У найзагальнішому розумінні простежуємо радикальне відношення ортодоксальної політичної теорії до принципів взаємотерпимості та компромісу, що полягає в цілковитому відкиданні зазначених чинників у контексті їхнього аналізу на засадах цієї концепції. Насправді ж між названими елементами та марксизмом як теоретичним підходом до розгляду структури суспільних відносин існує значно глибший онтологічний зв'язок, що полягає у внутрішній суперечності концепції та необхідності її компромісного узгодження з основами політичної дійсності. Це стосується насамперед методології використання економічного детермінізму Марксом як універсального способу пояснення суспільних явищ та провідної рушійної сили генези історичного розвитку [2]. Отже, визначення економічного чинника, пріоритетним стосовно всякої сфери суспільного життя й акцент на тому, що всі інші аспекти соціальної системи вважаються лише надбудовою над економічним підґрунтям, поєднує певну відносність і односторонню орієнтованість у намаганні системно охопити структуру функціонування суспільних зв'язків та її категоріальний базис [4]. Практично йдеться про своєрідне компромісне існування такої концепції як одного з науково-філософських підходів у вивченні сучасної системи взаємовідносин у відповідь марксизму відмовитись претендувати на універсальність економічного детермінізму в процесі визначення засадничого змісту всієї соціальної системи. У цьому випадку мається на увазі принцип толерантності відносно актуальності самого філософського підходу, його офіційне визнання наукового характеру стосовно інших політичних доктрин. Така ситуація пояснюється на основі того, що політична теорія, як і сутнісний зміст політики, повинні поєднувати елементи конкуренції, кооперації та перемог, здобутих над суперниками, і вимушених компромісів. Оскільки комунікативні практики та принципи політичного дискурсу не можуть наразі формуватися за схемою «або усе, або нічого», вони не

повинні бути безальтернативними, а орієнтуватись на принципове допущення кількох варіантів на шляху до кінцевої мети, або, найчастіше, – до компромісного варіанта. Унаслідок цього життєздатність політичної теорії визначається гнучкістю та здатністю модифікуватись, реорганізовуватись згідно зі сучасними викликами та вимогами. Узагалі політична толерантність у багатоскладовому суспільстві, постає найчастіше умовою, абсолютно необхідною для його функціонування за сучасними стандартами. Відтак необхідна розгорнута взаємодія між політичними акторами, яке апіорі передбачає компроміс. Обмін взаємними поступками не лише посилює довіру і впевненість у позитивних намірах партнера, й сигналізує про розумні межі компромісу [1]. Отже, з одного боку, між політичною толерантністю та компромісом існує тісний онтологічний зв'язок, який визначає їхню взаємообумовленість та сутнісне поєднання. З іншого – аналіз взаємовідношення політичної толерантності та марксизму в класичній інтерпретації, передбачає абсолютну несумісність цих термінів, що пояснюється абсолютизацією його концептуальних положень та організацією монолітного безопозиційного середовища. Зауважимо: класичний марксизм як політична течія характеризується найвищим ступенем ортодоксальності та авторитарності з-поміж політичних теорій. Для такої концепції виникла патова ситуація: 1) наявність жорсткої дисципліни та контролю за безумовним дотриманням усіх провідних доктринальних положень стимулювало формування тривалої цілісності згадуваної теорії; 2) жорсткі концептуальні параметри фактично унеможливили певну варіативність і розвиток модифікаційних властивостей згідно із сучасними вимогами. Така теорія швидко перетворилась із радикально-налаштованої на ультраконсервативну без усіляких варіантів логічного продовження [5]. Отже, на засадах цієї відповідності можемо доходити висновків. Стосовно організаційних особливостей марксистська концепція пройшла значний шлях внутрішнього переформатування та модифікації у контексті ідеологічної толерантності й змістовного компромісу – від жорстко організованої, ортодоксальної системи, до відносно структурованої теоретично актуальної конструкції. Головне завдання цієї конструкції – забезпечити подальшу еволюцію та наукову цінність марксистського підходу на основі цілком нових методологічних цінностей і змістовних засад концепції, що пояснюється: 1) новітніми вимогами організації системи відносин, ґрунтованих на основі сучасних демократичних цінностей взаємоповаги та взаємостримання від упередженості; 2) потребами часу, які рано чи пізно стимулюють значні структурно-організаційні й концептуальні зміни відповідно до сучасних умов.

Марксизм виявився набагато складнішим феноменом у теоретичному та практичному сенсі, аніж зараз пробують його трактувати. Ця складність, з нашого погляду, пов'язана насамперед із тим, що політична теорія К. Маркса і Ф. Енгельса містить іманентно дві взаємодетермінуючі, взаємотрансформуючі основи – толерантні й не толерантні засади принципів осмислення та репродукування дійсності, передусім політичної, котрі складно вирізнити, окремо встановити, інтерпретувати в їхній самодостатності. Тим паче, в єдності вони синтезували попередні теоретичні напрацювання і у філософській, і в політичній та економічній системі знань, адаптувавши їх до умов буржуазного суспільства на етапі його класичного розвитку. Це теорія, яка не лише однозначно намагається досконало обґрунтувати сутність майбутнього ідеального суспільства, а й пробує втримувати у полі пізнавального інтересу цілісну систему двох протилежних соціально-політичних виявів держави, влади, відносин. Ми вважаємо, що найбільшій уваги в сенсі визначення толерантно – нетолерантного підґрунтя політичної теорії заслуговує саме аспект дослідження у

марксизмі взаємовизначення, взаємопереходу, взаємозабезпечення цих антагоністичних формаційних утворень, як відображення «умов звільнення пролетаріату», реального «руху до утвердження комуністичного суспільства». Адже такий момент взаємодетермінації виявляє технологію здійснення майбутнього кроку історії, засоби, механізми, соціальні сили, за допомогою котрих зрушення унеможливується. Тому сутність тієї самої «комуністичної формації» визначають не програмні накреслення чи абстрактні кодекси, а реально здійснюваний *акт розв'язання суперечностей буржуазної епохи* як докорінна перебудова існуючої системи політичних відносин та економічного виробництва. Саме у відображенні перехідних процесів у теорії марксизму найповніше виявилася діалектика раціонального та ірраціонального.

Зазначимо, що марксизм висновується на дуалістичному визначенні толерантності. Це передусім – толерантність світової будови та можливості її пізнання на основі сциєнтичних методів (її формування, з дотриманням загальнонаукових методів та принципів), що обов'язково повинне доповнюватись іншою толерантністю – раціонально-прагматичною толерантністю людської дії, повсякденної практики.

Сутність толерантності, по-перше, полягає в тому, що свій вибудований за існуючими об'єктивними природними законами, котрі пізнаються науковими засобами. Він має суперечливість, конкурентність лише як внутрішній принцип, що становить підґрунтя розвитку. Саме з такого сприйняття світу органічно випливає марксистська ідея лінійного прогресу, історії як природної змінності суспільно-економічних формацій, котрі постають одна з одною та мають універсальне незалежно від території, особливостей культури, традицій, генетичних коренів цивілізації.

По – друге складова раціонально-прагматичної толерантності стосується сфери соціальної діяльності, розуміння якої в марксизмі, на наш погляд, є синтетичним – волонтаристсько-позитивістським. Це засвідчує, марксизм дотримується уявлення про толерантність як таку, котра є передумовою дії, утилітарного спрямування, де буржуа манакально спрямований на присвоєння прибутку від праці й підпорядковує сенс усього суспільного відтворення меті. Власне, таке збагачення стає об'єктом міркування всіх економічних суб'єктів тогочасного суспільства. Унаслідок цього толерантність постає в такому прагматичному визначенні, як його первісно «заангажує» позитивізм – таким, що репрезентується здоровим глуздом, який прораховує варіанти, порівнює, відшукує користь, накладаючи на все утилітарні форми, у котрі «втискаються змістовно-ціннісні засади людського буття» [8] який штучно вибудовує «зручну» умову миру чи протистояння в системі суспільно-економічних відносин.

Отже, марксизм розпочинає висновувати теорію «толерантності-нетолерантності», використовуючи обставини, що становлять раціональний сенс, – із вияву основних суперечностей буржуазного способу виробництва та системи соціально-політичних стосунків. Політика, право, релігія й усі інші форми людської свідомості та практики – це наслідок панівного в історичних умовах способу виробництва і меншою мірою – існуючої розподільчої парадигми. Тому суперечності, котрі складаються в основній сфері буття, є визначальними і, крім того, абсолютними. Це стосується насамперед суперечності, що визначає сутність самої діяльності, яка стає можливою лише в умовах буржуазного виробництва. Нагадаємо: її особливість полягає у тому, що буржуазний спосіб виробництва, ґрунтований на засадах машинного типу, вперше створює кооперований простір для людської діяльності. Сутність останньої полягає у своєрідному поєднанні – обміні, внаслідок якого праця отримує своє визначення, цінність, визнання лише в кінцевому підсумку через вартість. Вона – значно більше, аніж

затрачена конкретна праця робітника, його сили, вміння, навички. Це вияв самих *відносин*, а головне – вияв лише сутнісних визначень праці як *універсальної дії* сторонами, що формує універсальну значущість товару – його вартість. Без конкретності однієї дії в асоційованому ряді інших взаємодоповнюючих діяльностей не буде кінцевого результату – товару і його вартісного вияву. Буржуазний спосіб виробництва, отже, вперше створює таку систему технологічної організації праці, внаслідок цього вона отримує *універсальне* визначення, що створює *головну систему багатства*. Звідси буржуазні відносини містять позитивні можливості – «культивування усіх властивостей суспільної людини і продукування її як людини з можливо багатшими властивостями та зв'язками, а тому – і потребами» [59, с. 386].

Однак сукупно-комбінована праця людей – «праця в собі», адже вона не є справжньою спільністю ні в розумінні вільного встановлення виробничих відносин людей, котрі працюють сумісно, ні в розумінні їхнього панування над своїми особливими, частковими виробничими функціями [9].

Тому, стверджує марксизм, в умовах приватної власності на засоби виробництва можливість виявлення універсальних здатностей людської діяльності наштовхується на основне – неспроможність (випадковість) реалізації природних задатків та обдарувань. Перш ніж вступити у безпосереднє відношення до предмета природи, індивід має зав'язати в певні відносини із власником знарядь виробництва, тобто продати свою здатність до праці. Між людиною й актом її діяльності постає опосередкована нігілююча сила стосовно людей – капітал. Акт купівлі-продажу визначає насамперед майбутню сферу діяльності людини. У зв'язку з цим, здатність до праці, що становить лише потенційну можливість людини творити, одержує незалежну (відчужену) від самої людини і предмета природи форму існування. Тоді перетворення праці не дійсність постає «як виняток з дійсності» [5], бо людина потрапляє у сферу діяльності, яка зовсім не відповідає її нахилам і здібностям. Унаслідок цього праця та її предмет протистоять людині у вигляді чогось зовнішнього, вимушеного, зовсім небажаного та чужого. Об'єднувальними засадами такої праці постають не безпосередньо відносини, у котрі людина вступає, не жива людська спільність, а «одухотворене чудовисько» – предметне тіло машини. Саме в ньому, поза своєю діяльністю, індивід знаходить «колективний дух» праці, відчуття спільності, єдності. Праця втрачає привабливу активну функцію, трансформуючись у силу, яка незалежно від намагань і прагнень людини, протистоїть їй та її власній життєдіяльності. Саме тут починає відлік коло всезагального відчуження: «праця – предмет праці – продукт праці – інша особа – суспільство – вся дійсність – сутність самої людини».

Отже, марксизм визначає основне протиріччя буржуазної системи виробництва та відносин: *між дійсною універсалізацією людської діяльності та всезагальною формою відчуження*. Закладається, з одного боку, потенція (через діяльнісні основи) до володіння всім, а з іншого – нічого втрачати, окрім власних кайданів». Саме тому знецінення людської праці й зовсім байдуже ставлення до неї постає від суперечностей між наявним багатством насправді універсальних форм людської праці, коли всі ці види є рівноцінними і жоден з них не стає домінуючим над іншим і таким характером суспільного виробництва, коли за панування всезагальних форм відчуження, певний вид праці, що відповідає умінню та природній здібності людини, є для неї випадковістю. У зв'язку з цим право, яке утверджує основний принцип буржуазної справедливості – рівність можливостей та домагань ще до початку людської діяльності – перестає бути правом *діючим*, залишаючись таким, що лише *декларує* гіпотетичні координати свобод.

Право (у його природному чи соціальному вимірах) у марксизмі не стає започатковуючою об'єднувальною рівнісною основою (це простежуємо у теоретиків ранньобуржуазного лібералізму), а *дією*, спрямованою на радикальне подолання цієї суперечності, вихідною основою, яка визначить прогресування соціально-політичної та економічної сфер буття людини, у тому числі й систему права, влади, самих відносин. Однак визначить по-особливому, оскільки такій *дії* радше притаманні ознаки безглуздої нескінченності. Тому все те, до чого вона матиме відношення, поставатиме у вічній незавершеності, несталості, неокресленості – невичерпній боротьбі.

Власне, звідси марксизм виводить ідею про особливу місію, яка покладається на робітничий клас у сфері діяльності (створені абсолютного багатства у суспільстві) та відповідно, у сфері визволення себе та інших зі стану несправедливості й пригноблення. Це клас, за К. Марксом, нічим не пов'язаний ні з реальністю (у зв'язку з відчуженням), ні з історією, бо він нічого не наслідуює, тому найменше з усіх класів пов'язаний із життям і його ідеями, бо вільний «від усіх успадкованих ланцюгів» [4]. Це клас, що вперше в історії має трансцендентне визначення. Лише через майбутнє (якого, водночас, у нього немає, оскільки там він мусить самоліквідуватися) цей клас «може черпати свою поезію тільки з майбутнього, а не з минулого» [5]. Отже, раціонально-толерантні підвалини, закладені в основу економічних, філософських досліджень, починають трансформуватися в ірраціонально-нетолерантні, коли постає проблема політичного осмислення дійсності, й науково-методологічний фундамент переростає в ідеологічну надбудову, основу якої становить фантоми – історична місія робітничого класу, революція, комунізм. Синтезом цієї тріадичної системи є, за марксизмом, *свобода* та *рівність*, місцем визначення котрих стає майбутнє, а не минуле (природний стан), як стверджували утопісти XVII–XVIII ст. Це майбутнє має чітко окреслені витоки – його започатковує час знищення буржуазних відносин. У такий спосіб, толерантна основа методології трансформується у нетолерантну основу ідеології, а остання обґрунтовує абсолютно нетолерантні форми і методи конструювання політичної, економічної та соціальної дійсності.

Ідеологія становить енергетичну силу дій робітничого класу, комуністичної революції, процесу побудови комунізму. В ній ідея постає у вигляді нової субстанції як жива істота зі зумовленими формами існування, котрі самі собою можуть бути об'єктом наукового дослідження. Це вже – не утопічні фантазії, а ірраціональний комплекс ідей, що стає *матеріальною силою*, здатною «перевернути світ», силою, яка конкретно зв'язана з реально установленими функціями в загальному процесі соціально-політичного буття. Уперше з'явилась ідеологія, що не встигла позбутися об'єктивно-раціональних основ науки (економічної, філософської, історичної), не перетворилася на схему, алгоритм, набір символів. Саме тому вона містила дієву, енергетичну силу, яка затьмарила собою науку (підпорядкувавши її собі), логіку розвитку історії, цінність людини. Толерантне трансформувалося у нетолерантне. Останнє ж тривалий час намагалося втримувати у собі, мов відлуння, принципи наукових знань, поширюючи її висновки, зроблені стосовно окремих, початкових етапів становлення буржуазних відносин на всю їхню історію (вперше ідеологія як теоретичне явище формулюється у вигляді складової наукової системи знань, синтетичного начала практики та наукової теорії). Ця ідеологія, зовні ніби не складна та не нова, дуже вигадлива за структурою і суттєво вирізняється і з-поміж лібералістських концепцій політики та влади, і з-поміж утопічних. Вона утримує в собі три взаємозумовлені, взаємодетерміновані рівні: 1) критику існуючих буржуазних відносин; 2) обґрунтування форм, методів, засобів, шляхів

переходу до нових відносин; 3) визначення економічних, політичних та соціальних умов комуністичного суспільства. Динамічним осердям, яке концентрує всі цільові засади цих внутрішніх складових єдиної ідеології, є матеріалізм економічного детермінізму, що взагалі марксизм визначає рушійним принципом історії, її соціально-політичного прогресу. Сама ідеологія, внаслідок зазначених трьох цілеспрямованих духовно-практичних явищ, у системі «минуле – перехід – майбутнє», формує реальне відчуття простору історії. Однак творить її майже в традиційному для теорій природного права визначенні (щоправда, з оберненою логікою) – доісторія і сама історія в її істинності (комунізм як реальна умова утвердження свободи та рівності людини у вигляді здійсненої справедливості, реальної історії).

За марксизмом, випробуванням для такої істинної історії стає її утвердження, що потребує не лише констатації факту необхідності свободи це простежуємо в теоріях утопічного спрямування. «Соціалізм для всіх них – стверджує Ф. Енгельс, – є виразом абсолютної істини, розуму та справедливості, й варто лише його відкрити, щоб він власною силою підкорив увесь світ» [8]. Утвердження цієї ідеї потребує силового акту про зміну існуючої логіки історичного процесу. Така дія – *революція*, а сила, здатна її здійснити, – саме робітничий клас. Адже, лише в пролетаріатові збігається індивідуальний стан у всій діалектичності з його загальнокласовим станом та інтересом загальнолюдським – осуспільненим людством – і в такий спосіб губить сенс протиставлення окремого та загального, індивідуального й суспільного, людського й класового. Саме цей клас, за К.Марксом, є тим окремим, яке водночас і в тому ж смислі становить загальнолюдське й істинно людське; індивід тут і є *загальне*. Лише пролетарій – такий індивід, котрий сам, власним життям є колективом у собі, ототожненим із колективом і своїм станом, є *тим, що є клас, а не індивід*, який є продуктом класу, наслідком класу. Тому пролетар – такий особливий індивід як колективність не потребує зовнішньо-всезагального, що могло б об'єднувати: держави, стани, нації та ін. Він у собі, для себе і загалом для людства є всезагальним за колективістською сутністю, безпосередньо виражаючи суспільний характер праці. До пролетаріату, фактично, за К. Марксом, не існувало справжньої колективності. «Суспільні відносини, у котрі вступали індивіди якого-небудь класу і котрі обумовлювались їх загальними інтересами проти іншого класу, становили завжди таку колективність, до якої індивіди належали лише як пересічні індивіди постільки, поскільки вони жили в умовах існування свого класу; вони перебували в цих суспільних відносинах не як індивіди, а як члени класу. Зовсім протилежне спостерігаємо за колективності «революційних пролетарів, що ставлять під свій контроль і умови свого існування, і умови існування всіх членів суспільства» [7]. Це – «справжня колективність», де завдяки їй «індивіди отримують свободу» [3]. Вона становить підґрунтя, сенс загального соціального прогресування.

Аналізуючи теорію марксизму, доходимо висновку: індивідуалізм, покладений в основу раціонального творення політичної системи буття у провідників ранньобуржуазного лібералізму – Т. Гоббса, Дж. Локка, у марксизмі трансформується в систему надіндивідуального егоїзму, надіндивідуальної нетолерантності як відвертої, антагоністичної ворожості. Індивідуалістський егоїзм замінений *егоїзмом колективним*, що визначає свої дії узагальненим колективним інтересом. Цей колективний егоїзм має два визначення та два онтологічні вияви: 1) соціально-економічний – як *клас*; 2) політико-ідеологічний – як *партія*. Клас стає носієм і виразником соціальної нетолерантності, партія – політико-інституційним виявом тієї самої антагоністичної нетолерантності. Нетолерантність дій визначається передусім схематичною

алгоритмічності, тобто зобов'язувальним, на завжди даним протистоянням, непримиренністю. Усі дії інших колективних суб'єктів (бо виміру одиничності притаманні абстрактні ознаки в ідеології – людина як гіпотетична мета, а тому він не міг слугувати певним шаблоном), не вкладалися у загальноприйнятну схему, відкидалися як неприйнятні відхилення хибного чи ворожого змісту, від котрих можна і потрібно абстрагуватися для успішного освоєння сутності справи. Цим марксизм детолерує всі сфери буття, а водночас і сфери, де толерантність втримується як природне, необхідне явище (моральні норми, традиції), відкидаються у минуле, пояснюючи його позаприродним самій сутності людини, що є аномалією нерозвинутості суспільства, його незрілості або ж об'єктивується в термінах умов соціальної дії. І насправді, можна погодитися з Д. Локвудом: «Марксизм поділяє з утилітаристською теорією той же самий недолік, котрий відкидає нераціональні дії «як предмет свого систематичного дослідження» [3]. Це зовсім не означає, що марксизм заперечує можливість самих дій ірраціонального сенсу. Адже ідеологізація людського життя і формування діяльнісного спектру на підставі такої ідеології – це тип утилітарного раціоналізму, який збігається з ірраціоналізмом.

Отже, не вживаючись зі старими формами, знищуючи їх, нехтуючи ними, марксизм заповнює вакуум новоствореним. При чому такий мутантний тип нетолерантності (його радше можна означити поняттям «нетолерантність») мав настільки дієву силу, що він почав підпорядковувати собі й існуючі (залишкові) форми толерантних дій у політичній, соціальній, а найголовніше – в економічній сферах буття, котрі стають цілковито ідеологізованими і сенс котрих визначається надіндивідуальними суб'єктами соціально-економічної та політичної дії.

Відповідно до марксизму, стан, в якому перебуває пролетаріат у зв'язку з визначеними історією умовами буття, репрезентує його у вигляді єдино непримиренного класу. Його покликання – зміна ходу такої історії. Засобом, що руйнує раціональний ряд логічної еволюції, може слугувати лише «пролетарська соціальна революція». Саме за її допомогою котрої пролетаріат здобуде політичну владу, здійснювану через насильство і задля насильства як знищення соціально-політичної нерівності, історичної несправедливості, одвічної несвободи людини, загалом як ліквідація попередніх умов буття. Пролетаріат «отримує перемогу, тільки знищуючи самого себе і свою протилежність». З перемогою пролетаріату зникає і сам пролетаріат, і протилежність, що зумовлює його – приватна власність [5]. Отже, революція постає силою ірраціонально нетолерантної дії, яка перериває логіку історії, наслідування, відтворення, покладаючи в основу лише можливі інноваційні процеси, адекватні революційній нетолерантності, котрі б зуміли утвердити «стан комуністичної рівності». Це започатковує етап післяреволюційної історії, а *сама революція* (бо, комунізм – «дійсний рух, який знищує теперішній стан» [1] насилля) становить, екстремізм, волюнтаризм, постійну зорієнтованість на боротьбу за свободу, рівність, братство, єдність і под. Моральні принципи, покладені в основу такого «перманентного революційного стану життя», – принципи релятивного характеру, а точніше, на нашу думку, – класово-ідеологічного характеру. Така морально-ідеологічна філантропія, поєднана з революційним насиллям, стає основою, що починає творити нову систему «справедливого суспільства». Стосовно ж особливої діалектики, на вістрі якої висновується «демократія», ще М. Робесп'єр виправдано проголошував: «Коли рушійною силою народного уряду під час мирного періоду мусить бути добродійність, то рушійною силою народного уряду в революційний період має бути добродійність і терор – добродійність, без якої терор

згубний, терор, без якого добродійність безсила. Терор – це швидка, суворая, неухильна справедливість, він у такий спосіб, є еманцією добродійності. Він не стільки окремий принцип, скільки наслідок загального принципу демократії, що використовується у час найневідкладніших потреб суспільства» [9]. Політичний екстремізм не бажає сприймати реальних обмежень історичного дійства, намагаючись втілити філософський принцип у всій його абсолютності негайно чи в крайньому випадку, в історично короткі терміни. Це вияв панлогізму в політичній практиці, тотожність революційного мислення та соціальної реальності.

Як засвідчує наш аналіз, реальне ядро сутності соціальної революції (у подальшому кроці розгортання комуністичного суспільства) в марксизмі створюють дві підстави, котрі водночас містять одна іншу: 1) *історичний детермінізм*, який за К. Марксом, унеможливує запланувати історію, що об'єктивно спричиняє зростання тих соціально-економічних та політичних протиріч, котрі самі формують необхідний шлях змін; 2) волюнтаризм суб'єктивного чинника у провокуючому ним насильницькому повстанні – революції. Причому в процесі наростання протиріч суттєва роль належить детермінуючим факторам переважно економічного сенсу. Натомість під час переходу від «доісторії» в «історію» всі явища починають сприйматися як об'єкти інтелектуальної та вольової зверхності, де порядок може відбутися лише через дії анонімного «розуму» пролетаріату, виявом чого стає ідеологія та носій цієї ідеології – партія. Саме внаслідок такого розуміння й відображення історичного процесу з його якісними революційними переворотами раціоналізм трансформується як наукове підґрунтя основи теорії марксизму в його ірраціональну форму.

Однак, згідно з теорією марксизму, реальна заземленість буття з повсякденним спрямуванням на вигоди, здобутки, буденне оточення себе обставинами, що забезпечують свободи, постійна актуалізація самоцінності та настільки ж постійне випробування людини на самовиживання – всі ці інтегральні засади буржуазного суспільства виявляються поза межами марксистського революційного руху до комунізму. І взагалі повсякденність як самоцінність буття і людина в ньому перестають становити сенс нової формаційності – її становить трансцендентність не минулого (у вигляді цілковитого відтворення природного стану), а неможливого майбутнього, що слугує лише доповненням (поліпшенням) до існуючої дійсності. Майбутнє немов розпочинає повсякчас експериментувати у теперішньому, причому, в неймовірних варіантах. Саме ж ідея дедалі більше коригує себе і конкретизує в реальності, роблячи цю ідею трансцендентною, а саму гіпотетичну ідеальну дійсність віддаленою.

Такий особливий парадокс практичного утвердження ідеального суспільства відповідно до марксистської теорії. Може, через таку неймовірність у конструктивістській ідеї К. Маркса стосовно обґрунтування формаційної структури історичного процесу, де завершальною фазою стає комуністична форма організації політичної спільності, часто вбачають відтворення ірраціоналізму християнських концепцій хіліастичної есхатології [6]. З нашого погляду, між ними простежується суттєва відмінність. Адже марксизм дотримується раціонально усвідомленого, диференційованого прогресуючого відчуття історичного періоду і чіткого виокремлення в ньому структурованого політичного простору буття з вірогідними моделями його вияву (згідно з формаціями) Саме тут, де об'єктивними умовами та загальними принципами можна логічно відтворити схему (модель) попередніх історичних форм соціальної організації, і змодельовати гіпотетичну, яка й визначає сенс людського буття загалом. К. Маркс наголошував, що для того, аби змінити сутність політичних відносин, необхідно

здійснити в «державі стільки проломів, скільки можливо, і провести туди контрабандою стільки раціонального, скільки ми в змозі» [5].

Список використаної літератури

1. *Маркс К.* Восемнадцатое Брюмера Луи Бонапарта / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения; 2-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1957. – Т. 8. – С. 120–123.
2. Маркс К. 3 ранніх творів / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс; пер. з рос. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – 596 с.
3. Маркс К. Капітал / Карл Маркс // Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения; 2-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1962. – Т. 23. – С. 605 ; Т. 25. – Ч.1. – С. 101.
4. Маркс К. Лист до Руге / Карл Маркс // Карл Маркс, Фрідріх Енгельс. 3 ранніх творів; пер. з рос. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – С. 234–236.
5. Маркс К. Манифест комуністической партии // Карл Маркс, Фридрих Энгельс // Сочинения; 2-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1955. – Т. 4. – С. 440–452.
6. Маркс К. Национализация земли / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения; 2-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1960. – Т.18. – С. 55–58.
7. Маркс К. Немецкая идеология / Карл Маркс, Фридрих Энгельс // Сочинения ; 2-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1955. – Т. 3. – С. 593–599.
8. Маркс К. Святое семейство или критика критической критики / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс // Сочинения; 2-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1955. – Т.2. – С. 38–41.
9. Маркс К. Сочинения; 2-е изд. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – М.: Издательство политической литературы, 1955. – Т. 4. – 616 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

VALUE OF THE POLITICAL IDEAS OF TOLERANCE AND THE FUNDAMENTAL VALUES OF MARXISM

Peter Paranyak

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine,
email: Paranyak@gmail.com*

Marxism is considered one of the real ways of achieving the temporary compromise and tolerance between the social classes of society. That is the concept of "tolerance" and "compromise" refers

to something identical, which dialectically second follows from the first. However, despite their qualitative features, they are not able to significantly influence the pattern of global development and prevent the advancement of society to the world proletarian revolution and the domination of socialism as the ultimate and most advanced stage of political development.

Key words: tolerance, economic determinism, ultra conservatism, class, individual.

СООТНОШЕНИЕ ИДЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МАРКСИЗМА

Петр Параняк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина,
email: Paranyak@gmail.com*

Марксизм рассматривается одним из реальных способов достижения временного компромисса и толерантности между социальными классами общества. Здесь понятие «толерантность» и «компромисс» понимаются несколько идентичными, в котором второе диалектически вытекает из первого. Хотя, несмотря на их качественные признаки, они не способны существенно повлиять на закономерность мирового развития и помешать продвижению общества к всемирной пролетарской революции и доминированию социализма как конечной и прогрессивной стадии политического развития.

Ключевые слова: толерантность, экономический детерминизм, ультраконсерватизм, класс, индивид.

УДК316.77:004

ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Лідія Смола

*Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»,
кафедра видавничої справи та редагування
03056, Україна, м. Київ, вул. акад. Янгеля 1/37,
e-mail: lidsm2010@gmail.com*

Досліджено основні проблеми розвитку та поширення соціальних мереж. Здійснено спробу осмислити подальші перспективи і наслідки використання нових комунікаційних технологій

Ключові слова: Інтернет, мережа, соціальні мережі, комунікація, віртуальна особистість, новітні технології.

Швидке «старіння» інформації надало Інтернету великих можливостей стосовно оперативного її постачання. Ставши ефективним засобом передавання інформації з широкими межами свободи та видимої анонімності, він об'єднав великі групи людей. За даними ООН у 2012 р. доступ до Інтернету мали понад 2,26 млрд. осіб у світі, а наприкінці 2015 р., за прогнозами експертів, частка користувачів збільшиться до понад 50% населення Землі [9].

Значні темпи зростання кількості користувачів простежуємо на прикладі інтернет-аудиторії США. Так, під час президентської кампанії в США 2008 р. 46% громадян щоденно шукали інформацію та формували свої уподобання з перебігу виборів лише через Інтернет [20], а 2014 р. частка користувачів зросла до 74,7% усіх жителів США, що використовують Інтернет для спілкування, роботи та пошуку потрібної інформації [20].

Інтенсивне зростання кількості прихильників Інтернету зумовило появу нового феномену – соціальної мережі. За звичним соціальним спілкуванням та інструментальним використанням комп'ютерної комунікації, як зазначав Е. Кастельс, дослідники виявили феномен формування віртуальних спільнот, під якими зазвичай розуміють самоорганізуючу електронну мережу інтерактивних комунікацій, об'єднану навколо спільних інтересів або цілей, хоча інколи комунікація може стати й самоціллю [5, с. 342]. Виникнення соціальних мереж – логічний наслідок упровадження інформаційних технологій у суспільне та приватне життя. Специфіка цього виду медіа в тому, що він дає змогу в спеціалізованому колі чи серед зацікавлених осіб обговорювати різні теми, і стосовно суспільства загалом, і конкретної проблеми. Так, за повідомленнями агентства *Reuters*, у 2006 р. сайт соціальної мережі *MySpace* став найвідвідуванішим ресурсом у США, обігнавши поштову службу *Yahoo*. Частка *MySpace* становила близько 4,46% загальної кількості відвідувань користувачами будь-яких сайтів, тобто більше, ніж *Yahoo*, *Mail*, *Google* та поштового сервісу *Microsoft HotMail* [19].

Українська інтернет-аудиторія також кілька років поспіль демонструє високу динаміку зростання. Дослідження компанії *Miniwatts Marketing Group* засвідчило, що

кількість інтернет-користувачів у нашій країні 2012 р. дорівнювала 10,4 млн осіб. За цим показником Україна увійшла у п'ятірку країн, інтернет-користувачі котрих найактивніше відвідують соціальні мережі [12]. У 2014 р. інтернет-аудиторія зросла до понад аніж 20 млн користувачів і стала відігравати роль не тільки інформаційного каналу, а й засобу для самоорганізації громадян [5]. Події на Майдані і у подальшому воєнні дії на сході України тільки посилили роль соціальних мереж як майданчиків для інформування і самоорганізації волонтерських, добровольчих та інших неформальних спільнот українців. У цьому контексті актуальності набули дослідження соціальних мереж у вигляді впливової специфічної форми соціальності та життєтворчості (за М. Кастельсом), де змінюється сенс простору та часу. Необхідність аналізу перспектив соціальних мереж в контексті розвитку комунікаційних технологій зумовили мету цієї статті.

Взаємодія людини з інформаційним середовищем і поява феномену соціальних мереж стали об'єктом досліджень багатьох науковців, котрі прагнуть проаналізувати це суспільне явище, його складники та перспективи [1; 2; 4; 7]. Окремі дослідники почали стверджувати про наближення світової соціальної інтернет-революції, зазначаючи, що від соціальної активності світової інтернет-спільноти залежатиме швидкість і повнота цих перетворень [3; 10; 13; 15]. Міждисциплінарна теорія соціальних мереж розглядалася у працях С. Берковіца, Б. Веллмана, Д. Грановеттера, Л. Фрінама та ін. Різні аспекти функціонування соціальних мереж, комунікативну взаємодію, їхню структуру та соціальні наслідки аналізували в своїх роботах такі українські фахівці як В. Іванов, С. Демченко, В. Різуна, А. Родіонова, Т. Фесенко.

Дослідження кількох академічних наукових закладів підтвердили, що соціальні мережі діють на багатьох рівнях – від родини до націй і відіграють важливу роль у тому, як розв'язують проблеми, працюють організації та досягають успіху на шляху до власних цілей індивіди. У «мережевій» інтерпретації управління може міститися цілеспрямований вплив на такі компоненти об'єкта управління як структура (зв'язки між елементами) системи, що управляється [2].

Окрім цього така технологія максимально наблизившись до людини, почала вирішувати її комунікативні й психологічні потреби: своєрідна гра притягнула маси. Однак технологія також створила великі можливості для поширення певної, потрібної для джерела впливу інформації. Соціальні мережі стали значущим елементом нового типу сучасної війни – «гібридної» (нелінійної) як зручний спосіб інформаційних «хвиль», котрі здатні породити панічні настрої, купівельний ажіотаж, громадську непокору чи ті чи інші деструктивні процеси. Вони породили психологічні деструктивні стани – комп'ютерну залежність, ігроманію (лудоманію), «втечу» у віртуальну реальність і под.

Можна констатувати: уже сформувалася тенденція масштабного переходу великих державних політичних гравців у соціальні мережі для створення модерного рівня комунікації і впливу на населення своїх країн. Активні позиції у соціальних мережах зайняли Пентагон і Державний департамент у США, уряд та правляча партія «Єдина Росія» в РФ, на черзі – аналогічний процес у країнах ЄС, Китаї й Україні. Використання соціальних мереж для реальних акцій у форматі флеш-мобу, «раптових мітингів» з метою послаблення та дискредитації конкурентів або на свою політичну підтримку загалом чи в конкретних питаннях набуває все більшого попиту. Тим паче, що виникли значні можливості реалізувати такі акції без зайвих репутаційних ризиків. Одночасно, пріоритетом для політичної роботи у соціальних мережах стала не технічна здатність, а постійне забезпечення власних електронних ресурсів високоякісним інформаційним контентом (аналітикою, матеріалами, статтями, коментарями, інсайдом,

прогнозами і под.). Соціальні мережі також стали спробою відновлення прямого діалогу політиків і виборців (пряма електронна демократія), при чому ті, хто найперше це ефективно налагодив, отримали значні переваги в рейтингах і політичній підтримці.

Мережі можуть також використовувати для установлення впливового соціального та політичного капіталу окремих учасників (наприклад, у виборчій кампанії Президента Б. Обами чи висвітлення діяльності прем'єр-міністра Д. Кемерона). Користувач послуговується мережею для того, аби продемонструвати, як особистість переживає власне ставлення до світу та нагальних проблем. У цьому випадку застосовується модель «дифузії інновацій», що характеризується високою динамікою поширення інформації та кількістю тих, хто прийняв нововведення [2, с. 36].

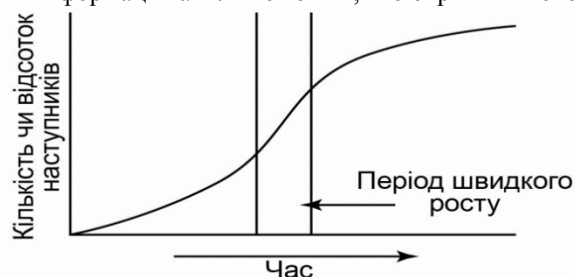

Рис. 2.7. Модель «дифузії інновацій» соціальної мережі

Починає працювати механізм «діаспори», коли неформальне «братство» сприяє зростанню можливостей кожного зі «своїх». Довіра до соціальної мережі, за оцінками західних досліджень, значно вища, ніж до традиційних та мережевих ЗМІ. Це зумовлено більшою довірою до людей власного кола (фахового чи соціального), а не до журналістів, котрі себе дискредитували [10].

Ще одна особливість, яка досить суттєво розрізняє соціальні мережі від звичних медіа, є створення феномену віртуальної особистості. Коли, скажімо у звичайних медіа (пресі, радіо чи ТБ) завжди є автор матеріалу, джерело інформації, тоді віртуальна особистість не буде суб'єктом географічних кордонів, тим паче юридичних законів. Такі новітні медіа забезпечують інтерактивність висловлення та багатовимірність і приваблюють значну кількість прихильників. В українському сегменті до конфлікту на Донбасі за популярністю найбільш вирізнялися «спільноти гарного настрою», де люди обмінювалися фото, відео чи анекдотами, та соціально активні користувачі, які дискутують стосовно політичних процесів. Анексія Криму й окупація частини Донбасу внесла суттєві корективи. Соціальні мережі стали виконувати не лише рекреаційну та гедоністичну функції, а й суспільно активуючу, інформуючу або психотерапевтичну. Найпопулярнішими соціальними мережами залишаються *Facebook*, *Twitter*, *Youtube*, «Вконтакте», *flickr*, *MySpace*, *del.icio.us*, *Digg* та *Stumble Upon* etc. Можна прогнозувати, що політичні й бізнесові структури продовжать активно просувати ідеї через своїх агентів соціального впливу в цей сегмент простору для реклами власного продукту, як це відбувається у популярних соціальних мережах, зокрема, «Вконтакте», «Однокласники» та *Connect* (за даними *Social Interactive Media*, їх щоденно відвідують 3,37 млн українців).

Активний розвиток та конкуренція соціальних мереж зумовлює появу вузько спрямованих спільнот, скерованих на користувачів одного міста або «друзів за інтересами». Великий успіх мереж *MySpace*, *Facebook*, «Однокласники», «Вконтакте» та незначний бюджет для запуску – причина появи нових «соціалок». Свою мережу *Vike*

мають велосипедисти. Зростає кількість прихильників соціальної мережі київської громади – *zhyteli.net*. З'явилося повідомлення про створення мережі для банкірів – *Banker* і мережі для батьків *Papamama*. Цікава мережа для науковців *Scientific Social Community*. Соціальні мережі почали впливати на формування громадської думки й політичних симпатій, зокрема молоді. В Україні з'явилися політики, котрі завдячують популярності соціальним мережам, де вони активно висвітлювали свої політичні погляди та переконання, звітували про дії та розповідали про політичні плани.

Соціальні мережі – порівняно нова і ще не цілком досліджена сфера поширення політичної комунікації. Однак можна стверджувати: соціальні мережі будуть все активніше використовувати у виборчих кампаніях в Україні. Звернемо увагу, що використання технології управління та можливостей соціальних мереж допомагає мобілізувати для різних цілей значну кількість соціально і політично активних людей, котрі становитимуть основу для будь-якої масштабної акції. Так, за даними дослідження компанії *Pro-Vision Communications «Trust Guide 2008»*, російські споживачі все більше прислухаються до думок блогерів, відвідувачів форумів та соціальних мереж. Згідно з опитуваннями, активність користувачів Інтернету зросла з 49 до 66%, а вплив соціальних мереж на прийняття рішення споживача про купівлю у 2008 р. збільшився удвічі порівняно з 2007 р. На рекомендації експертів орієнтуються в середньому 70% споживачів. До думки учасників дискусій у чатах, форумах і блогах прислуховуються 67% респондентів (у 2007 р. – у 1,8 рази менше). Найвпливовішим «традиційним» джерелом інформації, якому довіряють росіяни є журналістські матеріали. Проте матеріалам журналістських розслідувань з інтернет-джерел росіяни довіряють більше, аніж друкованим джерелам, на статті в центральних та регіональних виданнях орієнтуються лише 35 і 33% респондентів [8].

Соціальні мережі почали сприймати загрозою державній владі у Росії, Білорусі й Казахстані. Про це засвідчив той факт, що на рівні керівництва Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) було заявлено про початок моніторингу соціальних мереж для контролю за правопорядком. Владні групи у РФ, Білорусі й Казахстані відчувають високу загрозу виникнення аналогічних «арабським» революцій на своїх територіях. Розпочався процес міфологізації в соціальних мережах. Так, з'явилася категорія блогерів і користувачів соціальних мереж – мережеві тролі (користувачі, які продукують неправдиву інформацію з різною метою: від звичайного провокування інших користувачів до системної роботи з формування політичних образів чи участі в проведенні інформаційно-психологічної операції). Щоб більше даних, інформації та знань застосовує система управління, то більше ми стаємо «інформаційним суспільством», хоча виникає проблема реального усвідомлення буття.

Пропагандистська кампанія в Росії, яка активізувалася з початком воєнних дій проти України та набула грандіозних масштабів підтвердила особливості російської аудиторії, що сприймає інформацію. Споживачі телевізійної інформації (пропаганди) – особи, котрі готові споживати інформаційний продукт без критичного складника свідомості. Користувачі соціальних мереж, за винятком проплачених осіб (ботів/тролів), ще намагаються вести окремі дискусії стосовно правомірності й законності дій російської влади.

Розглядаючи перспективи соціальних мереж, необхідно згадати масштабні інвестиції *Google* в компанії, пов'язані з розбудовою соціальних мереж. Це засвідчує, що американська корпорація вважає цю сферу однією з найперспективніших. За оцінками аналітиків, *Google* розпочав активне скуповування стратегічних активів, діяльність яких

пов'язана із розроблення програмного забезпечення та підтримання функціонування соціальних мереж. У контексті розвитку комунікаційних технологій соціальні мережі посіли вагомим місце і вже змінюють архітектуру ЗМІ. Бізнес-експерт і аналітик Р. Денні, виступаючи нещодавно на масштабному світовому бізнес-форумі, наголошував, що з XIX ст. до 2013 р. панувала влада технологій і комунікацій – відбулося масивне піднесення розвитку технологій від комп'ютера до смартфонів. І все це пов'язано з поширенням комунікацій. Той рік ознаменував початок ери споживача. І всякий бізнес стає обмеженим у власних можливостях, якщо не розуміє вагомості та цінності споживача [17]. Відповідно найкращим місцем для пошуку, розуміння та комунікації зі споживачем є соціальні мережі. Тому спостерігаємо появу нових соціальних мереж, котрі почали набувати нішевих форм – мережі для любителів пива, мільйонерів, інвалідів чи домогосподарок, котрі по-своєму унікальні. Аналітики інформаційної сфери звертають увагу на появу нового типу соціальних мереж, наприклад e-mail мереж, які розробляють *Google* та *Yahoo*. Особливістю таких сервісів стане можливість визначати листи важливі для відвідувача і, відповідно, вони будуть показуватися вище інших. Мережі перетворюються на замітники різних сайтів [11].

Філософ Й. Бенклер стверджує: Інтернет загалом, а соціальні мережі, зокрема, могли б позитивно впливати на людські взаємовідносини, допомогти людині досягти свободи через рівний доступ до інформації та зниження вартості поширення вагової інформації. Та навіть можливість участі у інтернет-дискусіях дає змогу активним інтернет-користувачам ставати виробниками політично значущої інформації, шукати одностороннім своїм політичним переконанням та здійснювати контроль над суспільством за допомогою онлайн-спільної моделі, яка не підпорядковується державній волі чи волі спонсорів політичної партії. Така вірогідність зростає в умовах панування авторитарного режиму. Мережеві комунікації здатні обходити традиційні механізми контролю [16]. Однак уряди зможуть використати складну мережеву пропаганду, як це здійснює сьогодні Росія. Нещодавно публікація Американського інституту Світу засвідчила, що питань про вплив Інтернету та соціальних мереж на колективні дії значно більше, аніж відповідей на них. І це ставить питання ролі онлайн-комунікації в ряд першочергових [14].

Уже очевидна тенденція «соціалізації всього» Інтернету, і перспективи створення соціальної мережі схрещеної із штучним інтелектом відкривають фантастичні (на сьогодні) можливості, де система сама буде знати, що потрібно користувачеві, яку рекламу йому показати, з ким познайомити чи яку надати інформацію [11]. Зазначимо також: соціальні мережі лише почали свій шлях, і варто очікувати бурхливого розвитку цього нового феномену сучасності. Соціальні мережі у вигляді майданчиків для різних сфер людського буття потребують глибокого осмислення та розуміння того, куди можуть завести людство стрімкі зміни, що нас очікують.

Список використаної літератури

1. *Абдеев Р.Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. *Губанов Д. А.* Социальные сети: модели информационного влияния, управления и противоборства / Д. А. Губанов, Д. А. Новиков, А. Г. Чхартишвили. – М.: Физматлит, 2010. – 228 с.

3. *Кабани Ш.* SMM в стиле дзен. Стань гуру продвижения в социальных сетях и новых медиа! / Ш. Кабани ; пер. с англ. Н. Фрейман. – СПб : Питер, 2012. – 239 с.
4. *Кастельс М.* Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе/ М. Кастельс; пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитонова. – Екатеринбург: У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
5. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. О. Шкаратана. – М. : ГУВЭШ, 2000. – 608 с.
6. Количество пользователей в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ukr.lb.ua/news/2014/02/24/256870_kolichestvo_internetpolzovateley.html
7. *Маклюэн М.* Понимание медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн; пер. с англ. В. Г. Николаева. – М.: Гиперборей; Кучково поле, 2007. – 464 с.
8. *Неймаш Т.* Журналистика обложится [Электронный ресурс] / Т. Неймаш // Режим доступа: <http://www.telekritika.ua/media-inok/virobnitstvo/internet/2009-03-04/44199>.
9. ООН представила данные о пользователях Интернетом в 177 странах мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=18268#.Ujr0vW_T-0s
10. *Рейнгольд Г.* Умная толпа: новая социальная революция / Г. Рейнгольд; пер. с англ. А. Гарькавого. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с.
11. *Семенов Н.* Перспективы развития социальных сетей [Электронный ресурс] / Н. Семенов. – Режим доступа: <http://www.seonews.ru/analytics/perspektivy-i-razvitiya-sotsialnyih-setey/>
12. Сучасні технології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.observer.sd.org.ua/news.php?id=1868>
13. *Эйдман И.* Прорыв в будущее. Социология Интернет-революции / Игорь. Эйдман. – М.: ОГИ, 2007. – 384 с.
14. *Aday Sean.* Blogs and Bullets: New media in contentious politics / Sean Aday, Henry Farrell, Marc Lynch, John Sides, John Kelly, and Ethan Zuckerman // Peaceworks. – 2010. – No. 65. – Режим доступа: <http://www.usip.org/files/resources/pw65.pdf>
15. *Anderson C.* Free: The future of a radical price / C. Anderson. – New York: Hyperion, 2009. – 274 p.
16. *Benkler Yochai.* The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom / Yochai Benkler. – New Haven: Yale University Press, 2006 – 293 p.
17. *Denni Richard* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/hashtag/richarddenny?source=feed_text&story_id=747956678654557
18. Information Geographies an the Oxford Internet Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geography.oii.ox.ac.uk/?page=home>
19. MySpace gains top ranking of U.S. websites [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://usatoday30.usatoday.com/tech/news/2006-07-11-myspace-tops_x.htm
20. *Smith A.* The Internetand the 2008 election [Електронний ресурс] / A. Smith, R. Lee. – Режим доступу: http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2008/PIP_2008_election.pdf.pdf

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

FUTURE OF SOCIAL NETWORKS IN THE CONTEXT OF COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Lidiya Smola

*National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Kiev,
Department of Publishing and Editing,
St. Akad. Yangel'a 1/37, 03056, Kyiv, Ukraine,
e-mail: lidsm2010@gmail.com*

Article analyzed the main problem of the basic problems of development and spread of social networks. Was attempted to understand the future prospects and implications of the use of new communication technologies.

Keywords: internet, network, social networking, communication, virtual identity, new technologies.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Лидия Смола

*Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт», кафедра издательского дела и редактирования
03056, Украина, г. Киев, ул. акад. Янгеля 1/37,
e-mail: lidsm2010@gmail.com*

Исследованы основные проблемы развития и распространения социальных сетей. Предпринято попытку осмыслить дальнейшие перспективы и последствия использования новых коммуникационных технологий.

Ключевые слова: интернет, сеть, социальные сети, коммуникация, виртуальная личность, новейшие технологии.

УДК 321.17

ОСОБЛИВОСТІ УРЯДІВ МЕНШОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИСТЕМ ПОЗИТИВНОГО ТА НЕГАТИВНОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Надія Панчак-Бялоблоцька

*Вища школа регіональної економіки,
вул. Лелевела, 7, 99-300, Кутно, Польща
e-mail: nadia.panczak-bialoblocka@gmail.com*

Розглянуто особливості формування, принципи діяльності, стабільність урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму. Визначено місце урядів у системах міжінституційних відносин європейських парламентських демократій, сутність розподілу парламентських демократій на системи позитивного і негативного парламентаризму та ін.

Ключові слова: уряд меншості, парламентська демократія, позитивний парламентаризм, негативний парламентаризм, вотум довіри/вотум інвестиції, однопартійний і коаліційний уряд меншості, стабільність урядів.

У сучасних європейських конституційних системах правління (парламентських монархія, парламентських і напівпрезидентських республіках) спостерігаються стійкі тенденції розвитку *парламентської демократії* та *парламентаризму*, підвищення їхньої ролі в управлінні суспільними процесами, відродження ідеї первинності законодавчої влади у державному механізмі. Діяльність парламенту сприяє застосуванню системи стримувань/противаг не лише між окремими елементами механізму держави, а й усередині законодавчого органу. Проте в умовах парламентської демократії роль інституту парламенту та феномену парламентаризму важливі в контексті *міжінституційних відносин*, наприклад, впливу парламенту на процес формування, функціонування та припинення повноважень уряду. Це особливо актуально у випадку урядів меншості, оскільки вони представлені партіями, які сумарно не мають постійної більшості у парламенті, тому залежать від ситуативних домовленостей між різними партіями і депутатами. Отже, в умовах урядів меншості особливого значення набувають формальні й фактичні параметри міжінституційних відносин парламенту та уряду – роль інституту парламенту і феномен парламентаризму. Всі парламентські демократії за механізмами впливу парламентів на формування та припинення повноважень урядів розподіляють на системи *позитивного та негативного парламентаризму* [2; 3; 5; 7; 8; 11; 15; 17; 19].

Специфіка усіх систем *позитивного парламентаризму* полягає в тому, що формування уряду тут безпосередньо залежить від позитивного (підтриманого абсолютною/відносною більшістю депутатів парламенту) вотуму довіри урядові з боку парламенту. Тобто уряд розпочинає діяльність лише після того, як йому (прем'єр-міністрові, персональному складу і/чи програмі) абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту (залежно від конкретного аналізованого випадку) буде надано вотум довіри /вотум інвестиції. Відтак, урядовий кабінет є чинним доти, доки він користується довірою парламенту або ж йому не буде висловлено позитивного (підтриманого абсолютною чи відносною більшістю депутатів парламенту) вотуму недовіри (у тім числі звичайного чи конструктивного вотуму недовіри). Отже, в умовах систем позитивного парламентаризму довіра/інвестиція уряду постійна та забезпечується і на етапі його ініціювання/формування, і в процесі його функціонування. Це також передбачає, що в інструменті позитивного парламентаризму інкорпоровано механізм

впливу на формування уряду вотуму довіри/вотуму інвестиції, тривалості формування уряду, ролі форматора, а також передбачуваних наслідків дострокового припинення повноважень урядів. Загалом інститут парламенту в процесі формування та визначення типу і композиції урядів у системах позитивного парламентаризму вагомий, визначальний. Із прикладів систем позитивного парламентаризму в європейських парламентських демократіях вирізняють Бельгію (тут особливості вотуму довіри/інвестиції не окреслено формально, але їх застосовують на практиці), Болгарію, Грецію, Естонію, Ірландію, Іспанію, Італію, Латвію, Литву, Мальту, Німеччину, Польщу, Румунію, Словенію, Словаччину, Угорщину, Фінляндію (з 2000 р.), Хорватію і Чехію.

У системах *негативного парламентаризму* формування уряду безпосередньо не залежить від позитивного (підтриманого абсолютною /відносною більшістю депутатів парламенту) вотуму довіри або залежить від негативного вотуму довіри урядові з боку парламенту. Негативний вотум довіри урядові засвідчує: аби уряд почав функціонувати, він повинен отримати вотум довіри/вотум інвестиції, суть якої полягає у тому, що проти прем'єр-міністра, складу чи програми уряду не повинна проголосувати абсолютна більшість депутатів парламенту. Тобто, уряд в умовах системи негативного парламентаризму розпочинає діяльність після того, як його чи прем'єр-міністра номіновано главою держави чи парламентом без наявності підтримки (вотуму довіри/вотуму інвестиції) прем'єр-міністра, персонального складу і програми уряду абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту чи за умови, що проти прем'єр-міністра, складу або програми уряду не проголосує абсолютна більшість депутатів парламенту. Відповідно уряд отримує довіру парламенту самим фактом номінування його прем'єр-міністра чи складу уряду або незапереченням кандидатури прем'єр-міністра чи складу уряду абсолютною більшістю депутатів у парламенті. Натомість урядовий кабінет вважають чинним доти, доки йому не буде висловлено позитивного (підтриманого абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту, залежно від конкретного випадку) вотуму недовіри чи не буде відмовлено у мовчазній або негативній довірі. Отже, система негативного парламентаризму – інституційно-конституційний сценарій, який ґрунтується на постійній мовчазній довірі урядовому кабінету, підтриманій більшістю депутатів парламенту (парламент не відмовляє уряду в довірі або не висловлює уряду вотуму недовіри), чи на постійній негативній довірі урядовому кабінетові, проти чого не виступає абсолютна більшість депутатів парламенту. Влада парламенту особливо виявляється за функціонування уряду. Адже відмова у мовчазній довірі уряду або незабезпечення негативної довіри уряду із боку парламенту практично з усіх питань компетенції урядового кабінету становить безпосередню причину відставки уряду (відмова у довірі уряду чи втрата урядом довіри парламенту в системах негативного парламентаризму фактично асоціюється із вотумом недовіри у системах позитивного парламентаризму) [1; 3; 14; 20]. Це підтверджує: у системах негативного парламентаризму більшість у парламенті не повинна постійно й активно виступати проти уряду; уряд користується мовчазною довірою парламенту, тому не уряд має доводити свою підтримку парламенту, а навпаки – парламент повинен засвідчити, що він "більше не терпить уряду". Приклади систем негативного парламентаризму – Австрія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство, Фінляндія (до 2000 р.), Франція, Швеція [11; 15]. Особливо специфічні Швеція та Португалія, де передбачено негативний вотум довіри/вотум інвестиції: аби уряд функціонував, він повинен отримати вотум довіри/інвестиції, суть якого у тому, що проти прем'єр-міністра, складу чи програми уряду не повинне проголосувати абсолютна більшість депутатів парламенту. Це називають негативною більшістю й окреслюють технікою поєднання принципів негативного і позитивного парламентаризму [1; 2, с. 45; 4].

Таке твердження слугує формалізацією негативного парламентаризму, бо уряд функціонує доти, доки абсолютна більшість депутатів парламенту не проголосує проти нього. У випадку, коли проти вотуму довіри уряду проголосує відносна більшість депутатів парламенту, тоді уряд продовжує повноваження, оскільки не відбувається досягнення порогу негативної абсолютної більшості [8, с. 56; 11]. Своєрідний випадок також становить Сполучене Королівство, адже в цій країні формально не передбачено вотуму довіри урядовому кабінетові. Фактично ж вотумом довіри уряду постає вотум довіри на промову кандидата в прем'єр-міністри на першому засіданні новообраного парламенту. Тому в Сполученому Королівстві йдеться радше не про вотум довіри, а про "момент інвеститури", оскільки вотум довіри на промову кандидата, як підтверджує практика, є символічною й стверджувально-позитивною процедурою, що не має "конституційного мандата" [5].

Виокремлення систем позитивного та негативного парламентаризму особливо актуальне в контексті *урядів меншості*. Науковці зазвичай вважають: уряди меншості частіше створюються у системах негативного парламентаризму, бо для цього існують сприятливіші інституційні умови. Однак, часто урядові кабінети меншості формуються й у системах позитивного парламентаризму (детально див. табл. 1). Тому актуальним і потрібним є дослідження урядів меншості й у системах позитивного, й у системах негативного парламентаризму. Воно дає змогу встановити корелювання позитивного та негативного парламентаризму корелює з урядами меншості, чи позитивний і негативний парламентаризм є розрізненою категорією за наслідками для типів урядів. Це також сприятиме визначенню ключових причин формування, атрибутів функціонування, відповідальності й стабільності урядів меншості в системах позитивного і негативного парламентаризму. Щоби вирішити проблему, передусім розглянемо теоретико-методологічне уточнення змісту урядів меншості, а відтак оцінювання урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму.

Ми розуміємо "*уряди меншості*" як урядові кабінети, партія чи партії котрих (партії, що входять до складу урядів і отримують міністерські портфелі) не мають абсолютної більшості місць/мандатів у парламенті чи провідній палаті парламенту. *Уряд меншості* – формально-інституційний випадок, коли парламентська партія самостійно або в коаліції з іншими партіями парламенту/провідної палати парламенту, частка місць яких становить менше половини або половину повного складу парламенту/провідної палати парламенту, формує уряд. У зв'язку з цим частка парламентських партій, котрі не належать до складу уряду меншості, дорівнює понад 50 % від повної кількості мандатів парламенту чи провідної палати парламенту. Отже підставою для створення та подальшого функціонування уряду меншості в умовах позитивного або негативного парламентаризму має бути постійна мовчазна довіра кабінету, підтримана більшістю (абсолютною чи відносною, залежно від аналізованого кейсу) депутатів парламенту/провідної палати парламенту (парламент/провідна палата парламенту не відмовляє уряду в довірі або не висловлює уряду вотуму недовіри), або ж (винятково у випадку систем негативного парламентаризму) постійна негативна довіра урядовому кабінету, проти чого не виступає абсолютна більшість депутатів парламенту/провідної палати парламенту. Хоча формат забезпечення довіри урядам меншості у системах позитивного та негативного парламентаризму визначено конституційно – у кожній країні по-різному; залежно від особливостей вотуму довіри), він усе ж зводиться до наявності мовчазної підтримки номінованої кандидатури прем'єр-міністра, складу та/чи програми уряду (в системах позитивного та негативного парламентаризму) або ж до їхнього незаперечення абсолютною більшістю мандатів у парламенті чи провідній палаті парламенту (в системах негативного парламентаризму). Тобто в умовах формування урядів меншості в системах

позитивного та негативного парламентаризму урядові й деякі/всі неурядові партії парламенту мають абсолютною або відносною більшістю свого складу (залежно від конкретної країни) підтримувати урядовий кабінет чи абсолютною більшістю не заперечувати доцільності формування урядового кабінету. Проте – за умови, що, крім урядових партій, усі інші партії підтримки урядового кабінету не входять до його складу й не отримують міністерських портфелів.

Уряди меншості розподіляють на два різновиди – однопартійні й коаліційні. *Однопартійний уряд меншості* – такий урядовий кабінет, партія якого (вона входить до складу уряду, тому отримує міністерські портфелі) не становить абсолютної більшості мандатів у парламенті – самостійно має підтримку менше 50 чи 50 % депутатів парламенту/провідної палати парламенту (формальну або неформальну мовчазну довіру урядовому кабінетові додатково гарантують інша/інші партія/партії парламенту/провідної палати парламенту чи взагалі непартійні депутати). *Коаліційний уряд меншості* – урядовий кабінет, партії котрого (вони належать до складу уряду, тому отримують міністерські портфелі) не становлять абсолютної більшості мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту, самостійно мають підтримку менше 50 чи 50 % депутатів парламенту або провідної палати парламенту (формальну чи ж неформальну мовчазну довіру урядовому кабінету додатково гарантують інша/інші партія/партії парламенту/провідної палати парламенту або взагалі непартійні депутати).

Теоретично й емпірично відомо: уряди меншості можуть бути вимушеним виходом чи звичайним явищем міжінституційного політичного процесу, а також взаємин політичних партій, які обрані до парламенту (за умови, що жодна з них не має абсолютної більшості у парламенті), але, з огляду на різні причини, не здатні або ж не хочуть сформувати коаліційних урядів більшості (мінімально-переможних або надлишково-переможних). Тому переважно (у системах позитивного й негативного парламентаризму) спрацьовує правило. За ним нездатність/небажання партіями, котрі самостійно не мають абсолютної більшості у парламенті, сформувати коаліційний уряд більшості є причиною виникнення перед цими партіями, політичною системою та країною декількох *альтернатив*:

– створити уряд більшості у форматі "великої коаліції" чи "коаліції національної єдності" (що, за винятком Австрії, Люксембургу та Нідерландів, які вважаються системами негативного парламентаризму, здебільшого не властиво для систем негативного та позитивного парламентаризму);

– сформувати однопартійний або коаліційний уряд меншості (це переважно характерно для систем позитивного та негативного парламентаризму у тому випадку, коли неможливості створити однопартійний чи коаліційний уряд більшості);

– сформувати непартійний урядовий кабінет (дуже зрідка це притаманно системам позитивного і системам негативного парламентаризму);

– провести дострокові парламентські вибори (однак потрібно розуміти: в європейських системах негативного парламентаризму термін "дострокові вибори" спірний, адже чинний уряд може спричинити розпуск парламенту і призначення нових парламентських виборів, хоча останні не є наслідком неформування урядового кабінету).

Вочевидь, що переважним, але не єдиним підходом до вирішення ситуацій, коли партії парламенту, які самостійно не мають тут абсолютної більшості, не можуть створити урядів більшості; у системах і позитивного, і негативного парламентаризму формуються уряди меншості.

Однак у своїй діяльності, зокрема в системах позитивного та негативного парламентаризму, однопартійні й коаліційні уряди меншості виконують ті самі *функції*, що й

уряди більшості. Хоча глава уряду мусить пильніше зосереджувати увагу на загрозі ймовірної дострокової відставки кабінету, зумовленої відмовою у мовчазній довірі, недовірою, а також запереченням негативної довіри урядовому кабінету меншості (залежно від конкретної конструкції системи позитивного чи негативного парламентаризму). Отже, велику увагу глави урядів меншості приділяють взаємовідносинам із парламентськими партіями (причому із урядовими та неурядовими партіями, котрі забезпечують мовчазну підтримку уряду меншості, а також з опозиційними партіями) і непартійними депутатами (це менше властиво для урядів більшості). Річ у тім, що недостатня увага глави кабінету, приміром, до неурядових партій і непартійних депутатів парламенту, які забезпечують формальну та неформальну мовчазну підтримку уряду меншості, може обернутися відмовою у мовчазному вотумі довіри (у системах позитивного та негативного парламентаризму) або ж запереченням негативної довіри (у системах негативного парламентаризму) такому уряду. Проте найчастіше уряди меншості в системах позитивного та негативного парламентаризму завершуються унаслідок чергових або дострокових парламентських виборів. Це не означає, що вони дуже стабільні. Навпаки: уряди меншості формуються у випадку політичної/міжінституційної кризи, коли сформувати уряд більшості не вдається, а до чергових парламентських виборів залишилось недалеко або ж досягнуто згоди про проведення дострокових парламентських виборів, до оголошення результатів яких оговорено функціонування урядів меншості.

У зв'язку з цим уряди меншості (однопартійні й коаліційні) інституційно еластичніші у здійсненні свого політичного курсу, відкритіші у контексті врахування інтересів основних політичних (зокрема парламентських) груп, аніж уряди більшості. Це особливо актуально в сенсі фрагментованих партійних систем, на зразок Італії, Латвії та Румунії, що є системами позитивного парламентаризму. Натомість у системах негативного парламентаризму це зумовлено конституційними нормами про широкі повноваження опозиції (приміром, у Данії, Норвегії, Швеції). Окрім того, згода або незаперечення парламентських партій стосовно формування урядів меншості в окремих європейських системах позитивного й негативного парламентаризму також ґрунтується на існуванні широких можливостей парламентських комітетів і комісій впливати на внутрішнє та міжнародне життя. За цих умов цілком припустимо для партій, котрі мають партійні фракції у парламенті, зосередити вплив на діяльності парламентських комісій. У випадку систем позитивного парламентаризму це притаманно Ірландії, Італії та Румунії, а у випадку систем негативного парламентаризму – країнам Скандинавії.

Ситуацію у контексті гіпотетичності формування урядів меншості у системах позитивного й негативного парламентаризму спрощують конкурентні взаємовідносини між парламентськими партіями, які, ймовірно, можуть становити постійну або ситуативну парламентську більшість. Надання одній парламентській партії права сформувати уряд меншості становитиме для інших "найменше зло", саме тому вони будуть зацікавлені у збереженні існуючого балансу політичної вагомості чинних парламентських партій. Унаслідок цього уряди меншості можуть на засадах впливу неурядових партій мати достатньо сильну та стійку підтримку парламентської більшості, бути життєздатними, навіть стабільними.

Унаслідок цього учений Т. Бергман зауважує: уряди меншості, зокрема в більшості систем позитивного та негативного парламентаризму, стали стереотиповано-поширеним явищем [3, с. 61]. Однак позитивний парламентаризм, у зв'язку з особливостями позитивного вотуму довіри урядовим кабінетам, ускладнює процес формування урядів меншості. Натомість негативний парламентаризм через своєрідності мовчазного/негативного вотуму довіри урядовим кабінетам полегшує процес формування урядів меншості. Водночас, А. Чейбуб, С. Мартін і Б. Е. Расч стверджують: не можна дійти чіткого висновку

про те, що в системах позитивного парламентаризму частота формування урядів меншості менша, ніж у системах негативного парламентаризму. Як констатують дослідники, 2009 р. у системах позитивного парламентаризму уряди меншості в часовому зрізі становили 26% випадків сумарних термінів партійних урядів, а в системах негативного парламентаризму – 36 % таких випадків [5]. Безсумнівно, це незначна часова різниця, зокрема з огляду на те, що, за винятком Ісландії, Данії, Норвегії і Швеції (класичних прикладів систем негативного парламентаризму) частка періоду існування урядів більшості у системах негативного парламентаризму зростає аж до 92 % (також станом на 2009 р.). У такий спосіб уряди меншості, за винятком країн Скандинавії (як систем негативного парламентаризму, де перманентно формуються уряди меншості), є навіть апробованішими в умовах парламентської демократії (зокрема й у всіх країнах Центрально-Східної Європи) у системах позитивного, а не негативного парламентаризму (табл. 1) [9].

Таблиця 1

Статистика урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму, 1942–2014 р.

Країна	К-сть усіх урядів, №	К-сть усіх однопартійних урядів меншості	К-сть усіх коаліційних урядів меншості	Однопартійні уряди меншості, %	Коаліційні уряди меншості, %
<i>Системи позитивного парламентаризму</i>					
Бельгія (з 1946)	46	2	5	4,3	10,9
Болгарія (з 1991)	13	3	2	23,1	15,4
Естонія (з 1992.)	14	2	2	14,3	14,3
Греція (з 1974)	22	2	–	9,1	–
Ірландія (з 1944)	26	6	6	23,1	23,1
Іспанія (з 1977)	12	8	–	66,7	–
Італія (з 1945)	66	15	11	22,7	16,7
Латвія (з 1993)	22	–	9	–	40,9
Литва (з 1992)	15	–	5	–	33,3
Мальта (з 1962)	15	1	–	6,7	–
Німеччина (з 1949)	25	–	–	–	–
Польща (з 1989)	20	3	3	15,0	15,0
Румунія (з 1990)	21	4	10	19,1	47,6
Словаччина (з 1990)	15	1	4	6,7	26,3
Словенія (з 1990)	16	–	4	–	25,0
Угорщина (з 1990)	11	2	–	18,2	–
Фінляндія (з 2000)	9	–	–	–	–
Хорватія (з 2000)	9	1	3	11,1	33,3
Чехія (з 1992)	15	2	3	13,3	20,0
Разом, №	392	52	67	13,3	17,1
<i>Системи негативного парламентаризму</i>					
Австрія (з 1945)	34	1	1	2,9	2,9
Данія (з 1945)	37	14	20	37,8	54,1
Ісландія (з 1942)	34	4	2	11,8	5,9
Люксембург (з 1944)	22	–	–	–	–

Нідерланди (з 1945)	33	–	8	–	24,2
Норвегія (з 1945 р.)	32	13	7	40,6	21,9
Португалія (з 1975)	22	8	1	36,4	4,5
Фінляндія (1944-2000 рр.)	54	3	6	5,6	11,1
Франція (з 1944)	66	6	8	9,1	12,2
Спол. Королівство (з 1945)	24	3	–	12,5	–
Швеція (з 1945)	30	19	3	63,3	10,0
Разом, №	388	71	56	18,3	14,4
Разом усі системи	780	123	123	15,8	15,8

Як засвідчить практика, урядові кабінети меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму не становлять консолідованого феномену. Адже в окремих країнах вони уже є переважаючим типом урядових кабінетів (формується частіше, ніж уряди більшості, що властиво для Данії, Норвегії, Швеції, Румунії й Іспанії), в інших – вважаються звичайним або інституціоналізованим явищем (становлять понад третину, але не більше половини всіх урядових кабінетів, що характерно для Болгарії, Португалії, Хорватії, Ірландії, Італії і Латвії). Ще в одних країнах вони виявились рідкісним явищем (становлять третину і менше всіх урядових кабінетів; притаманно Австрії, Ісландії, Бельгії, Нідерландам, Фінляндії до 2000 р., Франції, Сполученому Королівству, Чехії, Естонії, Греції, Угорщині, Литві, Польщі, Словаччині, Словенії). У деяких країнах вони взагалі неапробовані чи апробовані лише раз (Фінляндія після 2000 р., Люксембург, Німеччина та Мальта). Найбільша кількість урядів меншості в 1942–2014 рр. (у тому числі тимчасових або виконуючих обов'язки) сформована у Данії (34), Італії (26), Швеції (22), Норвегії (20), Румунії (14), Ірландії (12). Найбільший відсоток уряди меншості серед інших урядових кабінетів (зокрема тимчасових або виконуючих обов'язки) становлять у Данії (91,9), Швеції (73,3), Іспанії (66,7), Румунії (66,7), Норвегії (62,5), Ірландії (46,2) і Португалії (40,9). Найменша кількість урядів меншості у 1942–2014 рр. (у тому числі тимчасових або виконуючих обов'язки) створена в Мальті (1), Австрії (2), Греції (2), Угорщині (2) та Сполученому Королівстві (3). Найменший відсоток уряди меншості серед інших урядових кабінетів (у тім числі тимчасових або виконуючих обов'язки) простежуємо в Австрії (5,8), Мальті (6,7), Греції (9,1), Бельгії (15,2), Сполученому Королівстві (12,5), Угорщині (18,2). Жодного уряду меншості не існує у таких країнах, як Німеччина, Люксембург, а також Фінляндія після 2000 р. До речі, з-поміж усіх урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму в 1942–2014 рр. (у перших таких урядів сумарно з тимчасовими чи виконуючими обов'язки урядами налічувалось 119, або 30,4 % урядових кабінетів, у других – 127, або 32,7 % урядових кабінетів), більшість (у першому випадку – 96,6 %, а в другому – 89 %) становили постійні урядові кабінети меншості. Отже, в тих країнах, де часто формується уряди меншості, вони є звичним явищем міжінституційних парламент-урядових відносин. Це, приміром, властиво для систем позитивного парламентаризму в Італії, Ірландії, Латвії, Румунії та Іспанії та систем негативного парламентаризму в країнах Скандинавії. Натомість у Болгарії, Ісландії, Нідерландах половина чи навіть більшість урядів меншості – тимчасові чи виконуючі обов'язки кабінети. Це засвідчує, що уряди меншості у таких країнах не узвичаєні, а коли й формуються, то переважно як тимчасові антикризові/кризові явища.

З усіх урядів меншості в європейських системах позитивного парламентаризму більшість становлять коаліційні (67 коаліційних до 52 однопартійних) уряди, що в цьому контексті різнить системи позитивного парламентаризму від систем негативного парламентаризму, де серед урядів меншості превалюють однопартійні (56 коаліційних, близько 71 однопартійного). Коаліційних урядів меншості більше, ніж однопартійних урядів меншості в Бельгії, Хорватії, Чехії, Румунії, Словаччині, Данії, Фінляндії, Франції, Нідерландах, Латвії, Литві й Словенії. Причому у чотирьох останніх однопартійні уряди меншості не створювались узагалі). Однопартійних урядів меншості більше, аніж коаліційних урядів меншості в Болгарії, Ісландії, Норвегії, Португалії, Швеції, Італії, Сполученому Королівстві, Греції, Угорщині, Мальті, Іспанії (в п'яти останніх коаліційні уряди меншості не формувались). Сумірна кількість однопартійних та коаліційних урядів меншості властива для Австрії, Естонії, Ірландії, Польщі (див. табл. 1). У більшості європейських систем позитивного та негативного парламентаризму, зокрема там, де уряди меншості формуються нечасто та випадково, такі уряди є кабінетами із нестабільною підтримкою на засадах одноразової (ad hoc) угоди (Австрія, Бельгія, Болгарія, Ісландія, Нідерланди, Греція, Чехія, Франція, Сполучене Королівство, Угорщина, Литва, Мальта, Польща, Латвія, Словаччина і Словенія). Натомість в окремих європейських системах позитивного і негативного парламентаризму, в тому числі там, де уряди меншості трапляються доволі часто, такі уряди є інституціоналізованими, а тому інколи (не завжди) становлять випадки кабінетів зі стабільною підтримкою на підставі багаторазової угоди. Неурядові політичні партії у згаданих системах забезпечують урядам меншості парламентську підтримку/більшість, відкрито та публічно заявляючи про це. Серед таких систем – Ірландія (40–60-х і 80–90-х роках ХХ ст.), Італія (40–80-х роках ХХ ст.), Іспанія (з 1989 р.), Данія, Норвегія та Швеція (після Другої світової війни), частково Хорватія та Румунія.

Уряди меншості в майже усіх європейських системах позитивного парламентаризму стали головним і всеохоплюючим варіантом міжінституційного балансу законодавчої та виконавчої гілок влади за умови неможливості створення однопартійних та коаліційних урядів більшості. Річ у тому, що в системах позитивного парламентаризму вкрай зрідка формуються "великі коаліції" чи "коаліції національної єдності". Виняток становить Німеччина, де із 1949 р. не існувало жодного уряду меншості. Натомість задля вирішення урядово-формотворчих конфліктів, коли не вдавалося створити уряд мінімального ідеологічного радіусу дії (у Німеччині – це мінімально-переможна коаліція), тричі вдавались до формування "великих коаліцій" між ідеологічними й урядово-формотворчими супротивниками. З-поміж систем позитивного парламентаризму, де уряди меншості не стали апробованими, виокремлюють також Фінляндію, Грецію, Угорщину і Мальту (де урядів меншості не було зовсім чи було дуже мало). В інших європейських системах позитивного парламентаризму "великі коаліції" та "коаліції національної єдності" не панували або їхня кількість виявлялася меншою, аніж число урядів меншості. За підходами до вирішення ситуацій, коли партії парламенту, котрі самостійно не мають абсолютної більшості у парламенті, не можуть сформувати коаліційних кабінетів більшості, тоді системи негативного парламентаризму треба чітко поділяти на дві групи: 1) традиційно формуються або "великі коаліції", або "коаліції національної єдності" (Австрія, Нідерланди, Люксембург); 2) зазвичай створюють уряди меншості (Данія, Норвегія, Португалія, Швеція, Франція). Решті європейських систем негативного парламентаризму (Ісландія, Фінляндія до 2000 р., Сполучене Королівство) невласливе або зрідка власливе неформування однопартійних і коаліційних урядів більшості.

Аналіз європейських систем позитивного та негативного парламентаризму, для яких інколи або перманентно характерні або зовсім нехарактерні уряди меншості, аргументує, що існує декілька *ключових причин та мотивів* парламентських партій формувати уряди меншості (вони одночасно не властиві для усіх країн та усіх випадків урядів меншості).

По-перше, уряди меншості частіше створюють у системах, де формалізовано чи стереотиповано сильну парламентську опозицію (Данія, Норвегія, Швеція, Бельгія, Італія, Ірландія, Латвія, Румунія). Ключовими атрибутами й ресурсами такої опозиції зазвичай є політико-правове окреслення статусу і прав парламентської меншості та/або формування та функціонування систем сильних парламентських комітетів.

По-друге, уряди меншості частіше формуються у випадку політичних систем, де групи інтересів переважно детермінуються не плюралістичними, а корпоративними відносинами [12; 13] (частково країни Скандинавії, Бельгія, Італія та Латвія, хоча це не притаманно Німеччині, де значно поширені корпоративні відносини). Це означає, що на функціонування урядів меншості дуже впливає непарламентська опозиція: уряди меншості зацікавлені у позапарламентській підтримці своєї політичної діяльності й політичних програм, а непарламентська опозиція (у тім числі різні групи інтересів) – у реалізації власних завдань та цілей.

По-третє, уряди меншості теоретично (однак не завжди практично унаслідок історичних, соціальних, політичних причин) частіше формуються у системах позитивного парламентаризму. Тут регламентовано інститут позитивного вотуму довіри, що ґрунтується на підтримці не абсолютної, а відносної більшості депутатів від номінального складу парламенту/провідної палати парламенту. У системах ж негативного парламентаризму уряди меншості зазвичай формують у випадку політичних систем, де формально не регламентовано інституту позитивного вотуму довіри, а передбачено інститут мовчазного вотуму довіри уряду (наприклад, Данія й Норвегія) чи інститут негативного вотуму довіри уряду з боку парламенту/провідної палати парламенту (Швеція та Португалія). Річ у тім, що позитивний вотум довіри урядові на підставі відносної більшості депутатів від номінального складу парламенту або мовчазний і негативний вотум довіри уряду не змушує опозиційні партії безпосередньо та відкрито підтримувати уряд меншості. У зв'язку з цим деякі опозиційні партії, котрі публічно не обов'язково підтримують уряд меншості, можуть виявитись лояльними до уряду меншості тоді, коли він користується підтримкою інших опозиційних партій.

По-четверте, уряди меншості частіше формуються у політичних системах, де існує сильна, однак не домінуюча парламентська партія. Однак доцільність створення і тривалість функціонування урядів меншості безпосередньо залежать від того факту, що несильні опозиційні парламентські партії не можуть домовитись про альтернативи урядам меншості.

По-п'яте, у багатопартійних (а не двопартійних чи двох-з-половиною партійних) системах уряди меншості (однопартійні й коаліційні) найчастіше формуються у випадку, коли їх очолюють парламентські партії, які ідеологічно тяжіють до центру – умовно лівоцентристські, центристські й правоцентристські політичні партії, – але самостійно не мають абсолютної більшості у парламенті. Принаймні, це відбувається частіше, ніж тоді, коли такі уряди очолюють партії, які в ідеологічному зрізі відцентрові (праві й ліві) та протистоять одна одній [6; 14; 18]. Тому формуванню урядів меншості сприяють сильні партії, що ідеологічно тяжіють до центру.

Однак попри це, уряди меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму часто *ідеологічно* наслідують уряди більшості. Загалом у партійно-ідеологічному сенсі в європейських системах позитивного парламентаризму

переважають уряди меншості, партії яких сповідують цінності й принципи християнської демократії, соціал-демократії, популізму, а в системах негативного парламентаризму – уряди меншості, партії котрих здебільшого соціал-демократичні, рідше формуються урядові кабінети меншості, де партії дотримуються цінностей і принципів лібералізму, консерватизму, ліберального консерватизму, соціал-лібералізму, соціал-консерватизму, а також націонал-консерватизму. Ще менше урядів меншості, партії яких сповідують цінності й принципи консервативного лібералізму, аграризму, екологізму, націоналізму, регіоналізму, соціалізму і технократизму. В Австрії уряди меншості поєднують переважно принципи й цінності соціал-демократії, християнської демократії та консерватизму, Бельгії – соціал-демократії, християнської демократії та лібералізму, в Болгарії – християнської демократії, консерватизму, соціал-демократії, в Данії – соціал-демократії, соціал-лібералізму і консервативного лібералізму, Естонії – лібералізму й соціал-демократії, в Греції – християнської демократії та консерватизму (ліберал-консерватизму), в Іспанії – соціал-демократії, християнської демократії, в Ірландії – популізму і консерватизму, Італії – християнської демократії та популізму, в Ісландії – соціал-демократії, в Литві – лібералізму й соціал-лібералізму, Нідерландах – християнської демократії та консерватизму, в Норвегії – ліберал-консерватизму і соціал-демократії, Португалії – соціал-демократії, лібералізму і ліберал-консерватизму, в Румунії – соціал-демократії, лібералізму, в Словенії – соціал-лібералізму та лібералізму, в Угорщині – соціал-демократії, Фінляндії – аграризму, лібералізму та соціал-лібералізму, Франції – соціал-демократії, соціал-лібералізму та консерватизму, в Хорватії – християнської демократії, націоналізму й консерватизму, Чехії – консерватизму, ліберал-консерватизму і християнської демократії, Швеції – соціал-демократії. У Латвії, Польщі та Словаччині існували уряди меншості з партіями, які поєднують дуже різні політичні ідеології.

Ключовими причинами припинення повноважень і відставок урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму є: строкові чи дострокові парламентські вибори; зміна композиції урядового кабінету; втрата вотуму довіри урядовому кабінету меншості з боку парламенту; добровільна відставка уряду (чи прем'єр-міністра). Однак у різних країнах ключові чинники припинення повноважень урядів меншості корелюють. Загалом усі термінальні фактори припинення повноважень урядів меншості регламентують їхню *стабільність*. Тенденцією діяльності урядів меншості у системах позитивного та негативного парламентаризму (попри те, що в окремих із них уряди меншості інституціоналізовані) є менш тривалий період існування, ніж урядів більшості. Проте деякі уряди меншості виявляються значно стабільними та навіть за своїми середніми показниками наближаються або переважають уряди більшості. Наприклад, станом на 2004 р. у Швеції середня тривалість коаліційних урядів меншості була на півроку більшою, ніж середній термін повноважень урядів більшості (30 проти 24 місяців). Причини цього – не лише спеціально розроблені регламентні процедури, а й стабільність економічної ситуації та налагоджена співпраця і вміння досягати компромісів між парламентськими партіями, що репрезентують різні ідеологічні течії та доктрини. Загалом особливості стабільності урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму деталізовано в таблиці 2 [9].

Таблиця 2

Стабільність урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму, 1942–2014 рр.

Країна	Стабільність усіх урядів меншості	Стабільність тимчасових урядів меншості	Стабільність постійних урядів меншості	Стабільність тимчасових однопартійних урядів меншості	Стабільність тимчасових коаліційних урядів меншості	Стабільність постійних однопартійних урядів меншості	Стабільність постійних коаліційних урядів меншості
<i>Системи позитивного парламентаризму</i>							
Бельгія	0,95	–	0,95	–	–	0,19	1,26
Болгарія	1,51	0,70	2,32	0,27	1,13	1,13	3,52
Греція	2,18	–	2,18	–	–	2,18	–
Естонія	1,53	–	1,53	–	–	1,64	1,43
Ірландія	2,37	–	2,37	–	–	2,27	2,46
Іспанія	2,85	–	2,85	–	–	2,85	–
Італія	0,75	0,02	0,78	0,02	–	0,59	1,01
Латвія	0,81	–	0,81	–	–	–	0,81
Литва	1,39	–	1,39	–	–	–	1,39
Мальта	4,03	–	4,03	–	–	4,03	–
Німеччина	–	–	–	–	–	–	–
Польща	0,75	–	0,75	–	–	0,65	0,84
Румунія	1,18	–	1,18	–	–	1,47	1,05
Словаччина	0,68	–	0,68	–	–	0,65	0,69
Словенія	0,53	–	0,53	–	–	–	0,53
Угорщина	0,95	–	0,95	–	–	0,95	–
Фінляндія	–	–	–	–	–	–	–
Хорватія	1,65	–	1,65	–	–	1,76	1,61
Чехія	1,55	0,53	1,80	–	0,53	1,83	1,78
Разом	1,31	0,49	1,34	0,15	0,83	1,54	1,18
<i>Системи негативного парламентаризму</i>							
Австрія	1,46	–	1,46	–	–	1,45	1,47
Данія	1,79	–	1,79	–	–	1,49	2,02
Ісландія	0,56	0,58	0,55	0,75	0,23	0,36	0,94
Люксембург	–	–	–	–	–	–	–
Нідерланди	0,65	0,53	1,50	–	0,53	–	1,50
Норвегія	1,90	0,90	1,96	–	0,90	2,10	1,58
Португалія	1,41	0,39	1,70	0,39	–	1,86	0,75
Спол. Королів.	1,37	–	1,37	–	–	1,37	–

Фінляндія	0,79	–	0,79	–	–	0,89	0,73
Франція	0,57	0,59	0,56	–	0,59	0,39	0,71
Швеція	2,29	–	2,29	–	–	2,30	2,12
Разом	1,28	0,60	1,40	0,57	0,56	1,36	1,31

У середньому всі уряди меншості (в тому числі тимчасові або виконуючі обов'язки) 1942–2014 рр. у системах позитивного парламентаризму тривали 1,31 р., а в системах негативного парламентаризму – 1,28 р. Найтривалішими уряди меншості були у Швеції (2,29), Греції (2,18), Ірландії (2,37), Мальті (існував один уряд меншості, який тривав 4,03) та Іспанії (2,85), тобто в тих країнах, де партійні системи значно тяжіють до двопартійності. Найменш тривалими уряди меншості виявились у Словенії (0,53), Ісландії (0,56), Франції (0,57), Нідерландах (0,65), Словаччині (0,68), Польщі (0,75), Італії (0,75), Фінляндії до 2000 р. (0,79), Латвії (0,81), Угорщині (0,95) та Бельгії (0,95) – країнах, де партійні системи багатопартійні й часто надмірно фракціоналізовані/фрагментовані. Примітно, що в європейських системах позитивного парламентаризму стабільність урядів меншості майже не корелює з інституціоналізацією урядів меншості як сталого феномену. Скажімо, уряди меншості нерідко формувались в Ірландії й Італії (в останній навіть частіше), але в першій вони у середньому тривали 2,37 р., в другій – лише 0,75. Аналогічно у випадку незначної інституціоналізації урядів меншості. Схожу логіку демонструє тривалість тимчасових урядів меншості, контрі менш стабільні, аніж постійні уряди меншості. Натомість у європейських системах негативного парламентаризму тривалішими уряди меншості стають унаслідок їхньої інституціоналізації. Це засвідчує досвід Данії, Норвегії та Швеції.

З-поміж урядів меншості в системах позитивного та негативного парламентаризму зазвичай стабільніші однопартійні кабінети. Це притаманно Хорватії, Чехії, Естонії, Румунії, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Швеції, а також Сполученому Королівству, Греції, Угорщині, Мальті й Іспанії (в п'яти останніх діяли винятково однопартійні уряди меншості). Із однопартійних урядів меншості найтривалішими виявились кабінети в Мальті (4,03 р.), Іспанії (2,85), Швеції (2,30 р.), Ірландії (2,27), Греції (2,18), Норвегії (2,10) та Португалії (1,86). Із урядів меншості у системах позитивного та негативного парламентаризму коаліційні кабінети звично стабільніші в Данії, Ісландії, Франції, Бельгії, Болгарії, Ірландії, Польщі, Італії, Словаччині, Нідерландах, Латвії, Литві і Словенії (у чотирьох останніх функціонували винятково коаліційні уряди меншості). Серед коаліційних урядів меншості найтривалішими в 1942–2014 рр. були кабінети в Болгарії (3,52 р.), Ірландії (2,46), Швеції (2,12) та Данії (2,02). Майже однаково тривали однопартійні й коаліційні уряди меншості лише в Чехії (1,83 р. до 1,78), Австрії (1,45 до 1,47) і Словаччині (0,65 до 0,69).

Із проблем незначної тривалості/стабільності урядів меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму виокремлюють такі: 1) більша кількість, аніж в урядів більшості, ймовірних сценаріїв утрати урядами меншості вотуму довіри чи отримання вотуму недовіри; 2) менша, ніж в урядів більшості, або недостатня міра інституціоналізованості урядів меншості; 3) участь меншої, аніж у випадку урядів більшості, або недостатньої кількості політичних акторів у процесі розподілу владних посад і сфер впливу; 4) ідея (не завжди раціональна та правдива [10; 16]) про те, що уряди меншості менш ефективні й менш легітимні, ніж уряди більшості. Частота ж формування і стабільність урядових кабінетів меншості в системах позитивного й негативного парламентаризму зростає тоді, коли політичні системи конструюються на принципах консенсусу, корпоративізму і парламентарську підтримку урядам меншості забезпечують партії з

різними (навіть протилежними) ідеологіями, а партійним системам невластиві домінуючі партії.

Підсумовуючи, зауважимо, що уряди меншості в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму – нормальний і демократичний результат партійної конкуренції. Вони особливо поширені за відсутності у партійних системах домінуючих партій і не поширені у партійних системах, де навколо кількох домінуючих партій утворюються коаліційні чи однопартійні уряди більшості. Уряди меншості звично формуються й інституціоналізуються у системах із сильними парламентськими комітетами та, відповідно, такою ж парламентською опозицією; там, де групи інтересів детермінуються не плюралістичними, а корпоративними відносинами; в яких формально регламентовано інститут позитивного вотуму довіри на основі відносної більшості, або в системах, де не регламентовано інститут позитивного вотуму довіри, а передбачено інститут мовчазного чи негативного вотуму довіри уряду з боку парламенту; в котрих існує одна сильна/головна, але не домінуюча парламентська партія, зокрема якщо вона тяжіє до ідеологічного центру (тобто є лівоцентристською, центристською чи правоцентристською). Загалом уряди меншості, порівняно з урядами більшості, в європейських системах позитивного та негативного парламентаризму менш інституціоналізовані й стабільні. Водночас, інституціоналізація урядів меншості становить ключову причину зростання їхньої стабільності.

Список використаної літератури

1. *Bergman T.* Constitutional Design and Government Formation : The Expected Consequences of Negative Parliamentarism / T. Bergman // *Scandinavian Political Studies*. – 1993. – Vol. 16. – № 4. – P. 285–304.
2. *Bergman T.* Constitutional rules and party goals in coalition formation / T. Bergman. – Umeå University Press, 1995. – 232 p.
3. *Bergman T.* Formation rules and minority governments / T. Bergman // *European Journal of Political Research*. – 1993. – Vol. 23. – № 1. – P. 55–66.
4. *Bergman T.* When minority cabinets are the rule and majority coalitions the exception / T. Bergman // Müller W.C. Coalition governments in Western Europe / W. C. Müller, K. Strøm. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 193–225.
5. *Cheibub J. A.* The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments / J.A. Cheibub, S. Martin, J.A. Rasch // Presented at the workshop on The Importance of Constitutions : Parliamentarism, Representation, and Voting Rights. – Istanbul, 2013. – 25 p.
6. *Crombez C.* Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems / C. Crombez // *European Journal of Political Research*. – 1996. – Vol. 29. – P. 1–29.
7. *De Winter L.* The Role of Parliament in Government Formation and Resignation / L. De Winter // Döring H. Parliaments and Majority Rule in Western Europe / H. Döring. – Martin's Press, 1995. – P. 115–151.
8. *De Winter L.* Uncertainty and Complexity in Coalition Formation / L. De Winter, P. Dumont // Strøm K. Cabinet and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe / K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 123–158.
9. *Döring H.* Parliament and government composition database (Parl Gov) : An infrastructure for empirical information on parties, elections and governments in modern democracies [electronic resource] / H. Döring, P. Manow. – Access: [http : //www.parlgov.org/](http://www.parlgov.org/)

10. Ireland M. Time to Fight. Government Type and Conflict Initiation in Parliamentary Systems / M. Ireland, S.S. Gartner // *Journal of Conflict Resolution*. – 2001. – Vol. 45. – P. 547–568.
11. Louwse T. Unpacking 'positive' and 'negative' parliamentarism / T. Louwse // Paper presented at the workshop "The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences" of the European Consortium of Political Research. – Salamanca. – April. – 2014. – 18 p.
12. Luebbert G. M. A theory of government formation in multiparty democracies / G. M. Luebbert. – Stanford University, 1983.
13. Luebbert G. M. Comparative Democracy: Policy Making and Government Coalitions in Europe and Israel / G. M. Luebbert. – New York: Columbia University Press, 1986. – 341 p.
14. Martin L. Government Formation in Parliamentary Democracies / L. Martin, R. Stevenson // *American Journal of Political Science*. – 2001. – Vol. 45. – № 1. – P. 33–50.
15. Molder M. Coherence of Coalition Governments Across Types of Parliamentarism / M. Molder // Paper prepared for the 2014 ECPR Joint Sessions of Workshops in panel "The Evolution of Parliamentarism and its Political Consequences". – 2014. – 21 p.
16. Prins B. Institutional constraints, political opposition, and interstate dispute escalation : Evidence from parliamentary systems, 1946-1989 / B. Prins, C. Sprecher // *Journal of Peace Research*. – 1999. – Vol. 36. – P. 271–287.
17. Russo F. The Adoption of Positive and Negative Parliamentarism: Systemic or Idiosyncratic Differences? / F. Russo, L. Verzichelli // *ECPR Joint Sessions of Workshops*. – Salamanca. – April. – 2014. – 29 p.
18. Schofield N. Political Competition and Multiparty Coalition Governments / N. Schofield // *European Journal of Political Research*. – 1993. – Vol. 23. – P. 1–33.
19. Sieberer U. The Institutional Power of Western European Parliaments: A Multidimensional Analysis / U. Sieberer // *West European Politics*. – 2011. – Vol. 34. – No. 4. – P. 731–754.
20. Strøm K. Cabinets and Coalition Bargaining. The Democratic Life Cycle in Western Europe / K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 464 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

FEATURES OF MINORITY GOVERNMENT OF EUROPEAN POSITIVE AND NEGATIVE PARLIAMENTARISM

Nadia Panchak-Bialoblocka

High School of Regional Economics

Lelewela st. 7, 99-300, Kutno, Poland

e-mail: nadia.panczak-bialoblocka@gmail.com

The article is dedicated to analyzing features of formation, principles of functioning and stability of minority cabinets in European systems of positive and negative parliamentarism. The author identified the role of cabinets in systems of inter-institutional relations in European parliamentary democracies, specified the nature of parliamentary democracies' distribution onto the systems of positive and negative parliamentarism, outlined minority cabinets' role and variations in systems of positive and negative parliamentarism.

Key words: minority cabinet, parliamentary democracy, positive and negative parliamentarism, vote of confidence/vote of investiture, single-party and coalition minority cabinets, cabinet stability.

**ОСОБЕННОСТИ ПРАВИТЕЛЬСТВ МЕНЬШИНСТВА ЕВРОПЕЙСКИХ СИСТЕМ
ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО И ОТРИЦАТЕЛЬНОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМА****Надя Панчак-Бялоблoцька**

*Высшая школа региональной экономики,
ул. Лелевела, 7, 99-300, Кутно, Польша
e-mail: nadia.panczak-bialoblocka@gmail.com*

Рассматриваются особенности формирования, принципы деятельности, стабильность правительств меньшинства в европейских системах положительного и отрицательного парламентаризма. Определяется место правительств в системах межинституциональных отношений европейских парламентских демократий, распределения парламентских демократий на системы положительного и отрицательного парламентаризма и т. д.

Ключевые слова: правительство меньшинства, парламентская демократия, положительный парламентаризм, отрицательный парламентаризм, вотум доверия/вотум инвеституры, однопартийное и коалиционное правительство меньшинства, стабильность правительств.

УДК: 323.1 : 161.201.3 : 172.4 (477)

ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Юлія Мальована

*Запорізький національний університет
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
e-mail: julija2000@rambler.ru*

Розглядаються перспективи поєднання ідей мультикультуралізму та етнопонаціональної політики. В умовах євроінтеграційних прагнень України ціннісного значення набувають принципи плюралізму, демократизму та толерантності, що обумовлює формування громадянської ідентичності, наявність якої сприяє консолідації соціуму, розбудові української політичної нації та міжкультурній взаємодії.

Ключові слова: мультикультуралізм, етнопонаціональна політика, міжкультурний діалог, національно-культурна ідентичність, громадянська ідентичність.

Сучасний етап розвитку української державності відмічається прагненням України розбудувати громадянське й інформаційне суспільство, зберегти національну ідентичність з одночасним інтегруванням у світову спільноту. Враховуючи тенденції глобалізації та уніфікації світового простору, в тому числі культурного, інформаційного, духовного, досліджувана проблема набуває нового забарвлення, адже різке зростання міграційних потоків в світі спричинює посилення культурно-етнічної взаємодії як ззовні, так і всередині країни. У цьому контексті важливим є виявлення особливостей розвитку багатонаціональних суспільств, можливостей співіснування культурного різноманіття, ґрунтуючись на принципах мультикультуралізму, з'ясування напрямків міжкультурного діалогу, які потребують вдосконалення та трансформації на засадах демократизму, толерантності, плюралізму, що створило б фундамент для включення українського суспільства у сучасні світові процеси. Водночас, це не виключає збереження національної самобутності, ідентичності та створення ефективної державної етнопонаціональної політики.

Феномен мультикультуралізму викликає неабиякий інтерес у дослідників через свою багатоаспектність, суперечливість, актуальність та потенціал практичного втілення теоретичної концепції. Не менш багатогранним та досліджуваним явищем є національна ідентичність. Проблематику реалізації політики мультикультуралізму з одночасним збереженням національних відмінностей та формуванням ідентичності досліджували такі зарубіжні вчені як В. Кимлічка, Б. Пареха, Дж. Роулс, Е. Сміт, Ч. Тейлор, М. Уолцер, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Ч. Кукатас тощо. Вітчизняна наукова думка із зазначеного питання представлена різноплановими працями С. Бондарука, О. Зернецької, П. Гнатенка, М. Головатого, С. Дрожжиної, О. Картунова, А. Колодій, А. Куропятніка, Л. Нагорної, В. Павленка, Н. Покровської та ін.

Мета статті – у вивченні основних положень доктрини мультикультуралізму та перспектив її поєднання з національними інтересами при формуванні ідентичності українського суспільства.

Мультикультуралізм можна розглядати як певне явище, феномен, що має складну інтенціональну структуру. Зокрема, американський дослідник Ч. Кукатас виокремив п'ять варіантів реакцій на мультикультуралізм, а саме: ізоляціонізм, асиміляторство, м'який культуралізм, жорсткий мультикультуралізм, апартеїд. «М'який» культуралізм відповідає класичному лібералізму, а «жорсткий» – сучасному [6]. Сам автор більше тяжіє до підтримки політики «м'якого» мультикультуралізму, найбільш толерантного, пропонуючи поєднувати культурні особливості етнічних груп з компонентами, що сприяють національній інтеграції. Дещо іншої думки дотримується канадський вчений В. Кимлічка, який зауважує, що «Громадянські нації байдужі до етнокультурних ідентичностей своїх громадян і визначають членство в нації виключно через відданість деяким принципам демократії та справедливості» [2, с. 437]. Ці принципи складають фундамент ідентичності, сформованої на базі соціальної та політичної спільності, сутність якої у наділенні громадян рівними правами та доступом до реалізації власних прагнень. За таку позицію В. Кимлічку відносять до прибічників «жорсткого» ліберального мультикультуралізму.

Подолання моноетнічності в рамках однієї країни, яке викликане активізацією міграційних процесів та боротьбою національних меншин за свої права, є стійкою тенденцією сучасності. Розгляд особливостей взаємодії існуючих в межах однієї багатонаціональної держави культур як сукупностей життєвих цінностей є важливим з огляду на те, що результатом цього діалогу та впливу одна на одну є певні зміни. Однією з них є створення громадянської ідентичності як загальнонаціональної паралельно з визнанням культурного розмаїття, що вдало підмітив український вчений М. Козловець: «Сьогодні відбувається перехід від соціально-психологічного до комунікативно-дискурсивного розуміння ідентичності, згідно з яким взаємодія з «іншим» є невід'ємною складовою процесу формування ідентичності» [3, с. 37]. Таке суспільство є відкритим до прийняття нових членів і заохочує зближення різних етнічних груп. Під час контактування викристалізовується усвідомлення етносом своїх відмінних рис, виробляється ставлення до громадян, які дотримуються інших звичаїв, традицій, культури. Рівень розвитку комунікативних зв'язків, освіченості, обізнаності людей дозволяє відійти від усталених кліше щодо сприйняття представників інших етносів та знайти «крапку дотику», яка б поставила загальнонаціональні інтереси понад групові чи індивідуальні. Таким спільним мотивом до зближення є демократичні та універсальні гуманістичні цінності, прагнення до покращення економічних показників та розбудова громадянського суспільства.

Не менш цікавою є точка зору з цього приводу британського дослідника Е. Сміта, який зазначав, що «нація має поєднувати дві низки вимірів, з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку в різних пропорціях» [9, с. 25]. Таким чином, національна ідентичність має в своєму складі два компоненти – культурний та громадянський. Останнім часом спостерігається тяжіння до політизації питання культурних відмінностей та переважання громадянського підходу до формування ідентичності. Рівність громадян за правами та обов'язками єднає їх так само, як і бажання відстоювати інтереси власної країни.

Всі основні функції держави – комунікація та консультування, планування, інвестиційна діяльність, регулювання, проведення в життя законів – краще

здійснюються, якщо є деяка культурна спільність серед громадян [2, с. 415]. Суспільство є рушійною силою, яка не лише підтримує дії влади за умови своєї поінформованості, але й здатна мобілізуватися «знизу» та провести необхідні перетворення. Звідси слідує стратегічна ідея державотворення – формування громадянської ідентичності незалежно від етнічної приналежності, що можливо шляхом налагодження внутрішньої комунікації між всіма учасниками суспільно-політичних процесів.

Полікультурність викликає хвилю обговорень та неоднозначно сприймається у наукових, політичних та суспільних колах. З одного боку, мультикультуралізм асоціюється з ціннісною дезорганізацією, порушенням традиційного укладу з наявною титульною нацією. Приклад деяких європейських країн показав, що з часом терплячість до інших етносів, які проживають на даній території, вичерпується з огляду на небажання останніх зближуватися з корінним народом та переймати його правила співжиття, що відобразилося у масовому голосуванні за представників правих партій з націоналістичною риторикою та сприяло появі терміну «криза мультикультуралізму». З іншого боку, мультикультуралізм розглядається як природний стан суспільства, універсальна тенденція до виховання толерантності в суспільстві, верховенства загальнолюдських цінностей над національними. Тобто, члени різних етнічних груп в межах однієї території можуть як конфліктувати між собою, так і конструктивно взаємодіяти.

Процеси глобалізації та інтеграції у світову спільноту стимулюють мультикультуралізм. На думку О. Куроп'ятника, «причинами культурної плюралізації національних суспільств є міжкультурна комунікація; ріст соціальної мобільності населення; вплив засобів масової комунікації; імміграційні процеси, туризм» [7, с. 56]. Отже, з огляду на неминучість та наполегливе прагнення України інтегруватися до світового співтовариства, мультикультурність є об'єктивно існуючим вектором політики сьогодення.

Потреба культурної інтеграції всередині багатонаціональних держав стала своєрідним гаслом внутрішньої політики. Адже заохочення розвитку окремих культурних груп без налагодження комунікативних зв'язків між ними, запобігання їх інтеграції до етносу-домінанта призводить до затвердження різниці між групами, що за певних обставин може набувати форм протистояння. З цього приводу Л. Нагорна зауважує: «Політика толерантності не є панацеєю, спроможною автоматично забезпечити громадянський мир. Але вона більше, ніж будь-яка інша, сприяє формуванню інтегруючого типу етносоціального розвитку, який не нівелює етнічні відмінності, а, пропагуючи полікультурність, зберігає етнокультурну самобутність» [8, с. 29]. Прослідковується багатоаспектний вплив мультикультуралізму як фактору політичного розвитку та суспільної інтегрованості. Територію нашої країни населяє досить багато різних етносів, що стало передумовою атомізації суспільства та лише додатково обґрунтувало необхідність проведення міжкультурної взаємодії. Тому одним із завдань етнонаціональної політики є не допущення локалізації та самоізоляції маленьких етносів та груп, які потенційно можуть створити загрозу державному суверенітету.

Посилення інформаційно-психологічного протиборства поставило під загрозу толерантне співіснування у мультикультурному суспільстві. Інформаційний вакуум використовувався для створення ворожих настроїв та неконтрольованого поширення цінностей, які суперечать інтересам держави. Механізмом забезпечення соціальної стабільності шляхом формування громадської думки, захисту власного інформаційного простору виступає державна інформаційна політика. «У публічній сфері необхідно

обмежити зовнішні втручання, що підтримують конкретні ідентичності, забезпечити ухвалення концепції інформаційної безпеки, розбудувати сегментну комунікацію з різними суспільними групами, посилити роль норм завдяки уведенню посилення на базові цінності українського суспільства» [10, с. 18]. На сьогодні спостерігається ренесанс атрибутів української спадщини, трендовість української культури та національної самоідентифікації, що підтримується представниками різних етнічних груп. Одночасно, наголошується на політиці мультикультуралізму та бажанні надати свободу у виборі мови, культури, традицій. Ці процеси набувають тотального характеру через використання традиційних та інноваційних інформаційних технологій.

До того ж, потрібно зменшити роль культурних детермінацій у взаємодії громадян і політичних інститутів. Нова громадянська ідентичність має засвоюватися на рівні адміністративних органів влади завдяки механізмам внутрішньоінституційної соціалізації [10, с. 18]. Багато суспільно значимих питань, зокрема етнічного характеру, вимагають врегулювання на законодавчому рівні. Від політичної культури як еліти, так і суспільства в цілому, рівня усвідомлення зазначених проблем залежать варіанти їх розв'язання, включно із прогнозуванням позитивних наслідків рішень та ризиків. Тому консолідовані рішення представників влади та кроки з їх практичної реалізації «зверху» з метою об'єднання всіх громадян, не зважаючи на етнокультурну специфіку, є такими ж важливими, як і суспільні ініціативи. Налагодження багатосторонньої комунікації між інститутами влади, політичними силами та громадянським суспільством дозволить вирішити непорозуміння та виробити спільну стратегію дій.

Українська дослідниця А. Колодій пропонує варіант організації поліетнічного суспільства, вживаючи поняття «інтегруючий мультикультуралізм», який ґрунтується на принципі «одна держава – одна домінуюча соціетальна культура». Але водночас, «інтегруючий мультикультуралізм означає лиш одне – відмову від застосування асиміляційної моделі досягнення національної єдності та від будь-яких форм етнонаціональної нерівності і гноблення» [4, с. 8]. Кожна етнічна група має специфічні риси політичної культури й свідомості, що необхідно враховувати при виробленні загальнонаціональних рішень, уникаючи загострення етнічних почуттів. Формування ідентичності української політичної нації крізь призму засад мультикультуралізму призведе до гуманізації суспільства. У свою чергу, кваліфіковані та освічені громадяни є запорукою національної безпеки, що виключить такі явища як нетерпимість та дискримінація.

Проблема полікультурності є неоднозначною, але закономірною рисою постмодерних суспільств, це є спроба уніфікації прав людей та реалізація принципів справедливості. Як вважає професор В. Горбатенко, «в умовах постмодерну заперечується ідеологія і практика володарювання, домінування, насилля, війни на користь цінностей плюралізму, рівноправного діалогу, дискурсу, миру й згоди» [1, с. 154]. Люди мирно співіснують, є різномовними, дотримуються власних традицій, що відповідає ідеалам вільного, плюралістичного суспільства. Проте це зовсім не означає відсторонення від титульного етносу та нехтування його культурними надбаннями. Успішним вирішенням національного конфлікту видається переміщення акцентів з етнічного принципу на політичний при формуванні нації, а саме – створення загальнодержавної політичної ідентичності одночасно із заохоченням багатоманіття культур.

Українська дослідниця А. Колодій зазначає, що в державі можуть збігатися територіальні та мовно-культурні лінії поділу, які набувають політичного забарвлення,

адже стають засобом регіональної самоідентифікації [5]. Відмінності соціально-політичних вподобань та цінностей, політичної культури можуть стати підґрунтям для розколу національної спільноти. Регіональна монокультурність сприяє виробленню відповідного самоусвідомлення. Така ситуація є загрозовою, якщо громадяни території прагнуть для неї особливого статусу навіть всупереч державним інтересам, відстоюють права в ультимативній формі, не бажаючи йти на компроміси. Конфлікт виникає через слабкі зв'язки між регіонами, в тому числі комунікативні, замкненість регіональних спільнот на власних проблемах. Слід зазначити, що особливо конфронтація вдалі маніпуляції різних політичних сил. Намагаючись отримати підтримку електорату, учасники виборчих перегонів спираються на певну територію, нерідко акцентуючи увагу на її виключному становищі. Але від політичної еліти вимагається проведення зовсім протилежних дій – інтеграція суспільства та його мобілізація на вирішення питань загальнодержавного значення на шкоду власним амбіціям як етнічних груп, так і народних обранців.

Етнонаціональна політика, спираючись на досвід багатонаціональних, багатоетнічних і регіонально поділених держав, повинна запобігати перетворенню будь-яких ліній культурного поділу (мовних, етнічних, територіальних) на «лінії розколу». Її найголовніші завдання полягають в «інтеграції різних, але рівних» на засадах спільних громадянських цінностей і патріотизму та формування загальноукраїнської національної ідентичності [5]. В умовах трансформаційних зрушень вкрай важливим є досягнення рівноваги між інтересами різних етносів та мінімізація негативних наслідків регіоналізації України за культурною ознакою. Розв'язання наявних в суспільстві проблем шляхом використання політичних механізмів буде мати успіх, якщо інтереси етнічно-культурних груп поступляться ідентифікації себе з народом. У цьому контексті неабияке значення має консолідація регіональних еліт у загальнонаціональну та децентралізація влади, яка б дозволила врахувати специфіку регіону в етнічному складі та представництво в органах влади.

За умов слабкості спільної ідентичності конфліктність політичного процесу набуває якісно нового характеру. Виразники інтересів спільнот з конкуруючими ідентичностями сприймають дії та заяви своїх опонентів як загрозу власному суспільному буттю. Внаслідок цього різко зменшуються можливості для діалогу та пошуків компромісу зі спірних питань, будь-які протиріччя стають антагоністичними. Безпосереднім наслідком фрагментації політичного поля через протистояння конкуруючих ідентичностей є низька легітимність політичних інститутів, зокрема й вищих органів державної влади, яка суттєво обмежує їх спроможність виконувати свої нормативні функції [10, с. 26]. Подібна ситуація спостерігається в Україні протягом та після Революції гідності. Перші кроки нової демократичної влади, зокрема мовне питання, загострили увагу окремих груп суспільства на соціокультурній ідентичності, особливо на сході країни. Настрої супротиву та протистояння невеликої частини суспільства отримали підтримку деяких представників політичної еліти, що зміцнило відцентрові тенденції та поновило дискусії відносно повноважень регіональних органів влади. З іншого боку, небезпека втрати державного суверенітету підштовхнула абсолютну більшість українського суспільства до згуртування, прояву своїх загальнолюдських якостей та самовизначенню в питанні ідентичності. Логічно, що розділилися й думки щодо необхідності підтримки політичної державної влади та її дій. Конфлікти на етнічному ґрунті відволікають увагу від вирішення ключових питань

політичного й економічного характеру, гальмують проведення реформ та формування української політичної нації. Недостатньо сформована спільна ідентичність, не розвинені спільні цінності та громадянські практики спричинюють не лише делегітимацію влади, а й перешкоджають формуванню правової свідомості та громадянського суспільства, демократичної політичної культури.

Крім того, слабкість загальнонаціональної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, які компактно проживають у прикордонних регіонах України, ідентифікувати себе із сусідніми державами. Відповідні настрої активно експлуатуються окремими зарубіжними структурами, зокрема спеціальними службами, для діяльності, що суперечить національним інтересам України, таким чином створюються умови для територіальних претензій до нашої держави у майбутньому [10, с. 27]. Вплив внутрішніх та зовнішніх подразливих факторів провокує виникнення політичних розмежувань, які здатні призвести до розколу всередині країни. Домінування регіональної ідентичності над недостатньо розвинутою спільною ідентичністю всіх громадян потенційно загрожує виникненням ірредентизму та сепаратизму на теренах держави. Політика мультикультуралізму знімає соціальну напругу між представниками різних етносів, запобігає виникненню сепаратистських настроїв та відцентрових тенденцій зі збільшенням етнічної самоідентифікації, законодавчо регулює правові гарантії спільнот, впроваджує децентралізацію влади в допустимих для єдності суспільства межах.

Отже, національне будівництво включає в себе процес формування громадянської ідентичності як безумовної характеристики української політичної нації. Під громадянською ідентичністю слід розуміти відповідальне ставлення до держави та співвітчизників, розвиненість почуттів патріотизму та гуманізму, зовнішньополітичні пріоритети. Одним із механізмів переходу до такого типу ідентичності є симбіоз принципів мультикультуралізму та національних інтересів. Виходячи з цього, стратегія етнонаціональної політики повинна містити декілька ключових позицій, а саме: різнопланові програми із розвитку культур на тлі розширеного самоврядування, механізми взаємодії влади та осередків громадянського суспільства, контроль за безпекою інформаційного простору, підвищення рівня політичної культури, позиціонування національних компонентів у якості загальногромадянських, створення значимої символічно-ціннісної системи та консолідація суспільства навколо громадянських цінностей. Реалізація цих заходів на практиці сприятиме об'єднанню нації та врівноважить політику мультикультуралізму.

Підсумовуючи, можна зауважити, що державна політика повинна створювати засади спільності інтересів, суспільного консенсусу, уникаючи жорсткої регламентованості та примусу до культурної асиміляції. Діалог та дискусії з громадськістю з приводу важливих для країни питань сприятимуть підвищенню довіри до державних органів влади, знижуючи рівень чутливості населення до негативних аспектів міжкультурних інтегративних процесів. Наслідком такого управлінського підходу стане інтелектуалізація громадян в цілому, правлячої верхівки, коли суспільство представляється в першу чергу як політична спільнота.

Список використаної літератури

1. *Горбатенко В.* Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти / В. Горбатенко // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 151–166.
2. *Кимлика У.* Современная политическая философия: введение; пер. с англ. С. Моисеева. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.
3. *Козловець М.* Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
4. *Колодій А.* Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. Випуск 6 : Україна і США : взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. – 2008. – С. 5–14. – Режим доступу : <http://www.kennan.kiev.ua/Library/agora.html>
5. *Колодій А.* Культурний плюралізм і етнонаціональна політика [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. Випуск 4 : Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – 2007. – С. 34–51. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=591>
6. *Кукатас Ч.* Теоретические основы мультикультурализма [Электронный ресурс] / Ч. Кукатас. – Режим доступа : <http://polit.ru/article/2007/05/27/multiculturalism/>
7. *Куропятник А.* Мультикультурализм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ [Электронный ресурс] / А. Куропятник // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – №2. – С. 53–66. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/688631/>
8. *Нагорна Л.* Фарватери й підводні рифи мультикультуралізму / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2011. – № 3(48). – С. 18–34.
9. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт; пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
10. Україна: політичні стратегії модернізації : зб. науково-аналітичних доп. ; за ред. М. Розумного (заг. ред.), О. Корнієвського, В. Яблонського, С. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – 328 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE POLICY OF MULTICULTURALISM AS A FACTOR IN THE FORMATION OF CIVIC IDENTITY

Yulia Malyovana

*Zaporizhzhya National University
Faculty of Social Sciences and Administration, Department of Political Sciences
Zhukovsky str., 66, 6960, Zaporizhzhya, Ukraine
e-mail: julija2000@rambler.ru*

Prospects of uniting the ideas of multiculturalism and ethno-national considered. In the context of European integration aspirations of Ukraine the principles of pluralism, democracy and tolerance are acquired value, which leads to the formation of civic identity, the presence of which contributes to the consolidation of society, the development of the Ukrainian political nation and cross-cultural interaction.

Key words: multiculturalism, ethnic policy, cross-cultural dialogue, national and cultural identity, civic identity.

ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Юлия Малёваная

*Запорожский национальный университет
факультет социологии и управления, кафедра политологии
ул. Жуковского 66, 69600, Запорожье, Украина
e-mail: julija2000@rambler.ru*

Рассматриваются перспективы объединения идей мультикультурализма и этнонациональной. В условиях евроинтеграционных устремлений Украины ценностного значения приобретают принципы плюрализма, демократизма и толерантности, что обуславливает формирование гражданской идентичности, наличие которой способствует консолидации социума, развитию украинской политической нации и межкультурному взаимодействию.

Ключевые слова: мультикультурализм, этнонациональная политика, межкультурный диалог, национально-культурная идентичность, гражданская идентичность.

УДК [32-021.387.01:330.34]:303.442.3

ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА ПОЛІТИЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ У НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРАВЛІННЯ

Андрій Панарін

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: panarinAS@ukr.net*

Здійснено спробу виявити взаємозв'язок між впливом інституційних факторів на політичну стабільність напівпрезидентських систем правління. Аналіз ґрунтується на типі режиму, типі напівпрезидентської системи правління, силі президента й оцінці політичної стабільності від WGI (у широкому та мінімальному вимірах).

Ключові слова: політична стабільність, політичний режим, сила президента.

Інститут президентства у трикутнику відносин «глава держави-уряд-парламент», в умовах напівпрезидентської системи, займає чи не ключову позицію та може поставити інтегруючим й інтегруючим чинником у системі державної влади, і її дестабілізуючим елементом. Збагнути такі аспекти функціонування інституту президента можливо внаслідок докладного вивчення наданих йому повноважень. Ефективний інструмент виконання цієї проблеми – індексний аналіз президентської влади, який широко використовують у порівняльних дослідженнях західні вчені (М. Шугарт, Дж. Кері, А. Сіарофф, Дж. Макгрегор, А. Кроувел [4;5;7;8]). Лише недавно його почали застосовувати російські й українські науковці (О. Зазнаєв, Б. Макаренко, А. Романюк, В. Литвин). Цінність такого способу вирішення особливостей інституту президентства полягає в тому, що він, допомагаючи розкрити характер і логіку взаємодії вищих органів державної влади, є корисний і необхідний засіб дослідження форми державного правління.

Використання цього аналізу передбачає виокремлення формальних або й неформальних показників, за допомогою яких ми змогли б оцінити обсяг компетенції, статус та інші характеристики інституту президента. В основу нашого аналізу покладено методику кількісного вимірювання президентських і парламентарних компонентів системи правління, що є науковим доробком О. Зазнаєва [1], а також порівняльний аналіз повноважень президентів у системі координат, запропонованих М. Шугартом та Дж. Кері [7], у межах котрих вдається з певною часткою коректності зіставити статус, обсяг компетенції й інші характеристики глав держав європейського напівпрезиденталізму (табл.1). Формуючи вибірку, ми посилаємося на Р. Елджі, який зарахував певні європейські держави до напівпрезидентських систем: Болгарія (з 1991 р.), Ісландія (з 1944 р.), Ірландія (з 1937 р.), Литва (з 1992 р.), Македонія (з 1991 р.), Польща (з 1992 р.), Португалія (з 1976 р.), Румунія (з 1990 р.), Сербія (з 2006 р.), Словаччина (з 1999 р.), Словенія (з 1992 р.), Фінляндія (з 1919 р.), Франція (з 1962 р.), Хорватія (з 1991 р.), Чорногорія (з 2006 р.), Білорусь (з 1996 р.), РФ (з 1993 р.), Грузія (з 2004 р.), Україна (з 1996 р.), Австрія (з 1945 р.) [2, р. 24].

Таблиця 1

**Значення індексу сили президента М.С. Шугарта та Дж. Кері для
європейський напівпрезидентських систем**

змінні/ країни	PK V	PTV	DC	EXL	BUD	REF	CF	CD	CEN	DIS	Всього
Австрія	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	4
Болгарія	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Хорватія 1990–1999 рр.	0	0	1	0	0	2	1	2	2	1	9
Хорватія з 2000 р.	0	0	1	0	0	2	1	0	2	1	7
Фінляндія з 2000 р.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Франція	0	1	0	0	0	0	1	0	0	3	5
Ісландія	0	0	1	0	0	2	4	0	0	4	11
Ірландія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Литва	1	0	1	0	0	0	1	0	2	1	6
Македонія	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Польща 1992– 1996 рр.	2	0	0	0	0	2	1	0	2	1	8
Польща з 1997 р.	1	0	0	0	0	2	1	0	1	1	6
Португалія	2	0	0	0	0	0	1	2	0	3	8
Румунія	0	0	1	0	0	4	1	0	0	1	7
Словаччина 1999–2000 рр.	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	2
Словаччина	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3
Словенія	0	0	1	0	0	0	1	0	1	1	4
Україна 1996–2005 рр. 2010–2014 рр.	2	0	4	0	0	2	1	4	0	0	13
Україна 2006 – 2010 рр.	2	0	1	0	0	2	0	0	0	1	6
Росія з 1993 р.	2	0	4	4	0	4	3	4	2	3	26
Білорусія	2	3	4	4	4	4	3	4	2	3	33
Грузія	3	0	4	2	4	2	3	4	4	0	26
Сербія	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Чорногорія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Примітка: PKV – вето на весь законопроект; PTV – часткове вето; DC – можливість президента видавати нормативно-правові акти, що мають силу закону; EXL – виключне право законодавчої ініціативи; BUD – повноваження в процесі прийняття бюджету; REF – винесення президентом питань на референдум; CF – формування кабінету; CD – відставка кабінету; CEN – недовіра кабінету; DIS – розпуск асамблеї.

За використання методики індексного аналізу запропонованої А. Кроувелем і доповненої О. Зазнаєвим, отримуємо такі результати (табл. 2).

Таблиця 2

Індекс форми правління (ІФП)

Критерії/ Країни	В П	НВВ	ППм	ПЧУ	ФНК	ВН	ЗІП	ВПт	РП	СМ	ІПре	ІФП
Австрія	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	-4
Білорусь	1	0,5	1	1	1	1	0,5	1	1	0,5	8,5	+7
Болгарія	1	0	0	0	0	0	0	0,5	1	1	3,5	-3
Грузія після 2005р.	1	0,5	0,5	0,5	1	0,5	0,5	1	1	1	7,5	+5
Ірландія	0, 5	0	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	1,5	-7
Ісландія	0, 5	0	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	1,5	-7
Литва	1	0,5	0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	4	-2
Македонія	1	0	0	0	0	0	0	0,5	0	1	2,5	-5
Польща	1	0,5	0,5	0,5	0	0	0,5	0,5	1	0	4,5	-1
Португалія	1	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	1	3,5	-3
РФ	1	0,5	1	1	1	1	0,5	1	1	1	9	+8
Румунія	1	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0	2,5	-5
Сербія	1	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0,5	1	3,5	-3
Словаччина	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	-4
Словенія	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	-6
Україна до 2006р.	1	0,5	0,5	0,5	1	0	0,5	1	1	1	7	+4
Україна після 1.01.2006 р.	1	0,5	0	0	0	0	1	1	0,5	1	5	0
Фінляндія	0, 5	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0	2	-6
Франція	1	0,5	0	0	0,5	0,5	0	0,5	1	1	5	0
Хорватія	1	0,5	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	2,5	-5
Чорногорія	1	0	0	0	0,5	0	0,5	0	0,5	0	2,5	-5

Примітка: ВП – вибори президента; НВВ – носій виконавчої влади; ППм – призначення прем'єр-міністра; ПЧУ – призначення інших членів уряду; ФНК – формування нового кабінету після виборів президента/парламенту; ВН – вотум недовіри; ЗІП – законодавча ініціатива президента; ВПт – вето президента; РП – розпуск парламенту; СМ – сумісність депутатського мандату з урядовою посадою.

Результати застосування останньої методики, всі держави розміщуються у межах шкали від «-10» до «+10», що дає змогу виокремити три групи напівпрезидентських систем, кожна з яких охоплює по 7 балів у системі оцінювання: від «-10» до «-4» включно – парламентаризовані системи; від «-3» до «+3» включно – збалансований напівпрезиденталізм; від «+4» до «+10» включно – президенталізовані системи. Така система обчислення ІФП відкриває можливості не лише для точнішого оцінювання окремих систем, а адекватнішого їхнього порівняння (див. табл. 3).

Таблиця 3

Розміщення напівпрезидентських систем Європи за шкалою

Індекс системи/форми правління	Країни	Групи країн
+10 +9 +8 +7 +6 +5 +4	Російська Федерація Білорусь Грузія Україна до 01 січня 2006; 2010-2014 рр.	Президенціалізовані напівпрезидентські системи
+3 +2 +1 0 -1 -2 -3	Україна з 01 січня 2006р., Франція Польща Литва Болгарія, Португалія, Сербія	Збалансовані напівпрезидентські системи
-4 -5 -6 -7 -8 -9 -10	Австрія, Словаччина Македонія, Румунія, Хорватія, Чорногорія Словенія Ірландія, Ісландія	Парламентаризовані напівпрезидентські системи

Для зіставлення рівня політичної стабільності використаємо оцінку політичної стабільності від *Worldwide Governance Indicators* [10]. У групі президенталізованих напівпрезидентських країн (ввійшли РФ, Білорусь, Україна 1996-2005рр., Грузія від 2005 р.), які є авторитарними та гібридними режимами, ми не бачимо чіткої прямої залежності рівня політичної стабільності від «сили» президента (див. рис. 1).

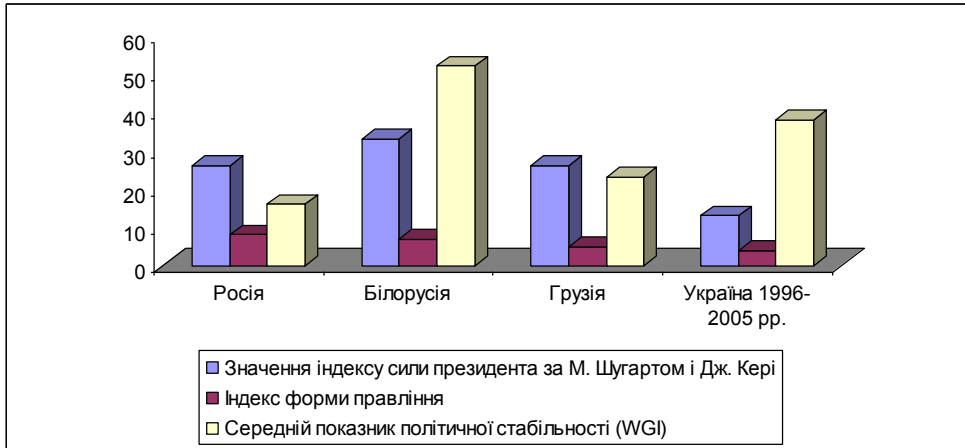

Рис. 1 Характеристики групи країн із президентіалізованим півпрезиденталізмом

Збалансовані напівпрезидентські системи теж не проявляють вираженої залежності показників політичної стабільності від обсягу повноважень президента. Однак зауважимо, що середній показник рівня політичної стабільності для України, яка з 2006 до 2010 рр. функціонувала як прем'єр-президентська система правління, зріс на 5, і загалом для групи ми простежуємо зростання середнього рівня політичної стабільності майже вдвічі (показник дорівнював 63) порівняно з попередньою групою країн, де він становить 32,25.

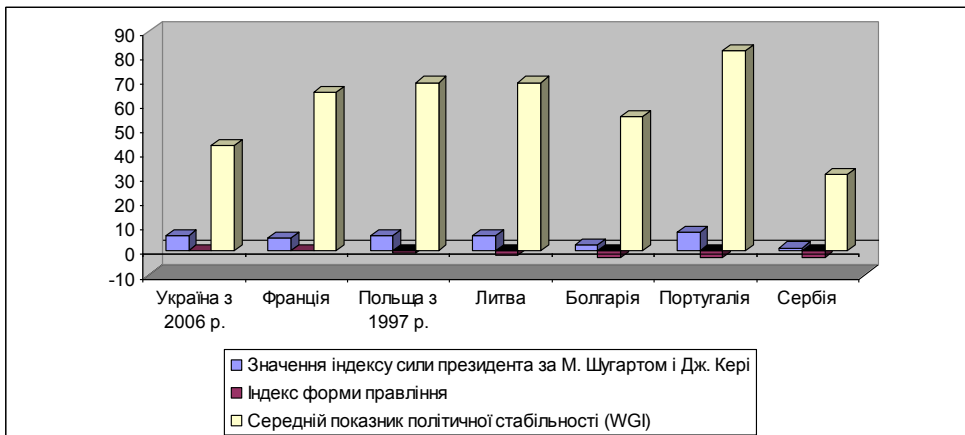

Рис. 2 Характеристики групи країн зі збалансованим напівпрезиденталізмом

З такою ж ситуацією стикаємося, коли аналізуємо парламентаризовані напівпрезидентські системи (рис. 3). За відсутності прямої залежності політичної стабільності від збільшення сили парламентської складової, в цій групі країн також простежуємо кращі показники політичної стабільності порівняно з попередньою групою збалансованого напівпрезиденталізму. Середній показник зростає з 63 до 74,2.

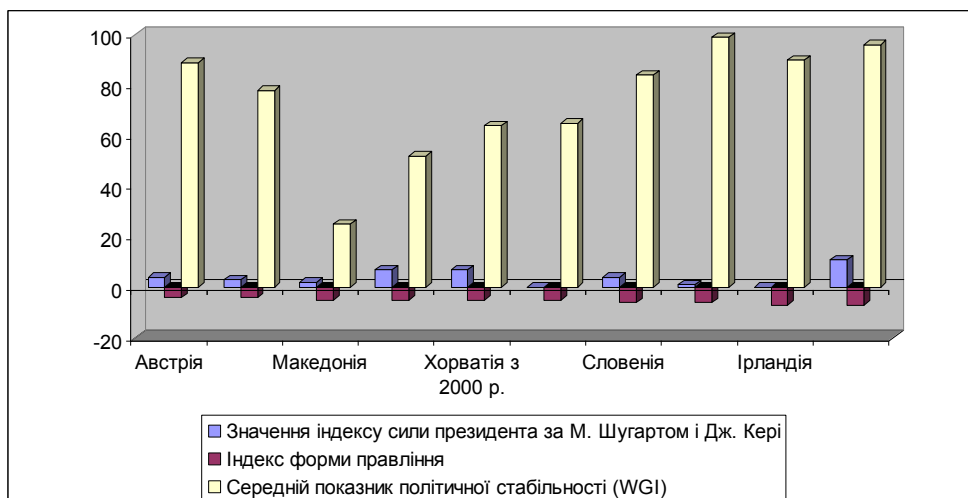

Рис. 3 Характеристики групи країн із парламентаризованим півпрезиденталізмом

Якщо звести країни за двома обраними системами оцінки сили президентів, то отримаємо результати подані у таблиці 4.

Таблиця 4

Порівняння середнього рівня політичної стабільності в різних типах напівпрезидентських систем (на основі методик О. Зазнаєва, М. Шугатрга і Дж. Кері)		
Президентсько-парламентські системи	Середній показник політичної стабільності WGI	Тип напівпрезидентської системи (на основі методики О. Зазнаєва)
Австрія	81,0	Парламентаризована
Білорусія	52,5	Президенталізована
Ісландія	95,5	Парламентаризована
Росія	16,0	Президенталізована
Хорватія (1991–000 рр.)	45,0	Парламентаризована
Грузія (2004–013 рр.)	24,0	Президенталізована
Україна (1996–006 рр.)	33,0	Президенталізована
Україна (2011–014 рр.)	42,5	Президенталізована
Парламентсько-президентські системи		
Болгарія	54,5	Збалансована
Хорватія (з 2001 р.)	65,0	Парламентаризована
Фінляндія	99,0	Парламентаризована
Франція	64,5	Збалансована
Ірландія	90,0	Парламентаризована
Литва	69,0	Збалансована
Македонія	25,0	Парламентаризована

Чорногорія	62,5	Парламентаризована
Польща	69,0	Збалансована
Португалія	82,0	Збалансована
Румунія	52,0	Парламентаризована
Сербія	25,0	Збалансована
Словаччина	78,0	Парламентаризована
Словенія	84,0	Парламентаризована
Україна (2006–010 рр.)	37,0	Збалансована

У групі президентсько-парламентських систем простежуємо: парламентаризовані системи мають помітно кращі середні показники, порівняно з президенталізованими системами (74,0 проти 33,6). Щодо парламентсько-президентських систем, то виникає така тенденція: середній показник рівня політичної стабільності у збалансованих системах (57,0) нижчий ніж аналогічний показник у парламентаризованих системах (69,0). Як підтверджує загальна логіка, зі зменшенням сили президента середній рівень політичної стабільності зростає. Отже, найкращим вибором для формування та підтримки політичної стабільності мала б стати парламентаризована система чи парламентсько-президентського, чи президентсько-парламентського формату. Але яскраві винятки (Сербія – збалансована, Македонія – парламентаризована, мають співвідносні результати з Грузією та Україною, які є президенталізованими; Білорусь – президенталізована, має співвідносні результати Болгарією – збалансована та Румунією і Хорватією, котрі є парламентаризовані; Португалія – збалансована, демонструє співвідносні високі результати із Словаччиною, Словенією й Австрією, що парламентаризовані) потребують пошуку додаткових змінних.

За додатковий параметр обираємо тип політичного режиму (він опосередковано, через ефективність урядування, впливає на політичну стабільність), у межах якого працюють вибрані напівпрезидентські системи. Тип режиму визначаємо на основі індексів демократії («*The Democracy Index*»), розрахованого за методикою британського дослідницького центру («*The Economist Intelligence Unit*») [9], («*Polity IV Individual Country Regime Trends*») [6] і «*Freedom in the world*» від («*Freedom House*») [3]. Методика центру «*The Economist Intelligence Unit*» ґрунтується на комбінації експертних оцінок і результатів опитувань громадської думки з відповідних країн. Індекс складається із 60 ключових показників, згрупованих у п'ять головних категорій, котрі характеризують стан демократії всередині держави: 1) виборчий процес і плюралізм; 2) діяльність уряду; 3) політична участь; 4) політична культура; 5) громадянські свободи. У підсумковому рейтингу всі держави ранжуються на основі індексу демократії та класифікуються за типом режиму на чотири категорії: 1) повна демократія; 2) недостатня демократія; 3) гібридний режим; 4) авторитарний режим). «Свобода у світі» («*Freedom in the World*») від «*Freedom House*» публікується кожного року з 1972 р. «для 195 країн і 14 територій, що не мають державного статусу. Позиціонується у вигляді дослідження, «яке дає змогу спостерігати тренди стосовно розвитку демократії». Усі держави умовно поділені за рівнем забезпечення політичних і громадянських свобод на три групи: вільні, частково вільні, невольні. Стан свобод оцінюється за семибальною шкалою (від 1 до 7 балів), де 1 бал – найвищий показник, а 7 балів – найнижчий. Держави, що отримали в середньому від 1 до 2,5 бала, вважаються вільними, від 3 до 5 балів – частково вільними, від 5,5 до 7

балів – невільними. Ще одним із досліджень типів режимів є проєкт корпорації «Societal-Systems Research» та Університету Меріленда «Політія IV» («Polity IV»). Його розраховують у системі координат від найнижчого балу -10 до найвищого +10 за такими змінними: механізми, рівень конкуренції та ступінь відкритості процесу рекрутування чиновників виконавчої влади, обмеження стосовно виконавчої влади, механізми регулювання і змагальність політичної участі. На підставі даних за заданими змінними формуються кластери: повноцінні демократії; демократії; відкриті анократії; закриті анократії; анократії. Проєкт оцінює політичні режими кожні два роки. Це допомагає простежувати довгострокові тенденції.

Аналогічно чітка залежність розкривається, коли звертаємо увагу на типологію режиму, в межах якого функціонують групи напівпрезидентських систем («The Democracy Index» див. табл. 5). До першої групи входять країни з авторитарним та гібридним типами режимів, друга складається з так званих недостатніх демократій, за винятком України (гібридний режим), остання група держав формується із недостатніх демократій та повних демократій. Найнижчі середні показники політичної стабільності демонструють гібридні режими та авторитарні режими, і складають 32,0 та 34,0 відповідно. Значно відрізняються характеристики рівня політичної стабільності недостатніх демократій та повних демократій. Середні показники перших склали 61,0, а групи країн з повною демократією – 93,5.

Таблиця 5

Порівняння напівпрезидентських систем на підставі індексу сили президента, індексу форми правління, середнього показника політичної стабільності й індексу демократії

Країни	Значення індексу сили президента за М. С. Шугартом і Дж. Кері	Індекс форми правління	Середній показник політичної стабільності (WGI)	Індекс демократії (EIU)	Тип режиму
Росія	26	8	16	3,74	Авторитарний режим
Білорусь	33	7	52	3,04	Авторитарний режим
Грузія	26	5	23	5,53	Гібридний режим
Україна 1992–2005 рр.	13	4	38	5,91	Гібридний режим
Україна 2006–2010 рр.	6	0	43	5,91	Гібридний режим
Франція	5	0	65	7,88	Недостатня демократія
Польща	6	-1	69	7,12	Недостатня демократія
Литва	6	-2	69	7,05	Недостатня демократія
Болгарія	2	-3	55	6,72	Недостатня демократія

Португалія	7,5	-3	82	7,92	Недостатня демократія
Сербія	1	-3	31	6,33	Недостатня демократія
Австрія	4	-4	89	8,62	Повна демократія
Словаччина	3	-4	78	7,35	Недостатня демократія
Македонія	2	-5	25	6,16	Недостатня демократія
Румунія	7	-5	52	6,54	Недостатня демократія
Хорватія з 2000 р.	7	-5	64	6,93	Недостатня демократія
Чорногорія	0	-5	65	6,05	Недостатня демократія
Словенія	4	-6	84	7,88	Недостатня демократія
Фінляндія з 2000 р.	1	-6	99	9,06	Повна демократія
Ірландія	0	-7	90	8,56	Повна демократія
Ісландія	11	-7	96	9,65	Повна демократія

Аналізуючи динаміку зміни оцінки режиму та показників політичної стабільності за двома іншими методиками спостерігаємо відсутність залежності між заданими змінними, за винятком Хорватії 1996–2004 рр. Середні показники, в процесі застосування попередньої методики, покажуть, що вільні напівпрезидентські системи функціонують краще в контексті політичної стабільності порівняно з іншими системами, котрі діють в межах інших типів режимів (див. табл. 6). Однак це спотворить картину реальної оцінки ситуації: наприклад, авторитарна Білорусь має кращі показники політичної стабільності порівняно з вільними демократичними Сербією та Македонією; а в межах тих же вільних демократій існує величезна різниця у показниках рівня політичної стабільності.

Таблиця 6

Порівняння індексів режимів різних напівпрезидентських систем правління з середнім показником рівня політичної стабільності

<i>Polity IV Individual Country Regime Trends/</i> Значення рівня політичної стабільності від WGI					<i>FREEDOM IN THE WORLD/</i> Значення рівня політичної стабільності від WGI				
Країна/ Роки	1996 – 2000	2000 –2004	2004– 2008	2008–2012	Країна/ Роки	1996– 2000	2000– 2004	2004– 2008	2008– 2012
Австрія	10/91	10/80	10/78,5	10/78,5	Австрія	1/91	1/80	1/78,5	1/78,5
Білорусія	-7/47	-7/58	-7/56	-7/48	Білорусія	6/47	6/58	6,5/56	6,5/48
Болгарія	8/54	8/51	9/56,5	9/56	Болгарія	2,5/54	2/51	1,5/56, 5	2/56

Хорватія	-5/45	4/65	8/64	9/66	Хорватія	4,0/45	2,1/65	2/64	1,8/66
Фінляндія	10/99	10/100	10/100	10/96,5	Фінляндія	1/99	1/100	1/100	1/96,5
Франція	9/72	9/59	9/62,5	9/65	Франція	1,5/72	1,25/59	1/62,5	1/65
Грузія	5/11	5/15	7/21	7/24	Грузія	3,75/11	4/15	3,375/21	3,75/24
Ісландія	10/96	10/99	10/98,5	10/90	Ісландія	1/96	1/99	1/98,5	1/90
Ірландія	10/98	10/94	10/90,5	10/80	Ірландія	1/98	1/94	1/90,5	1/80
Литва	10/58	10/78	10/71,5	10/68,5	Литва	1,5/58	1,5/78	1,25/71	1/68,5
Македонія	6/23	6/18	9/26	9/32	Македонія	3/23	3,4/18	3/26	3/32
Чорногорія			9/56	9/67	Чорногорія			3/56	2,6/67
Польща	7/65	9/60	10/65	10/82,5	Польща	1,5/65	1,5/60	1/65	1/82,5
Португалія	10/95	10/90	10/78,5	10/71	Португалія	1/95	1/90	1/78,5	1/71
Румунія	5/50	8/54	8/50	9/54	Румунія	2/50	2/54	2,1/50	2/54
РФ	3/12	5/15	4/18	4/19	РФ	4,5/12	5/15	5,5/18	5,5/19
Сербія			8/26	8/34	Сербія			2,5/26	2,1/34
Словаччина	7/75	8/74	8,5/78	9/82,5	Словаччина	1,5/75	1,5/74	1/78	1/82,5
Словенія	10/82	10/88	10/85	10/77	Словенія	1,5/82	1,25/88	1/85	1/77
Україна	7/34	6,5/31	6,5/44	6,5/41	Україна	3,5/34	4/31	3,3/44	2,75/41

Отже, у контексті зазначеного, доходимо до висновку: певний тип напівпрезидентської системи чи тип режиму, в межах якого функціонують напівпрезидентські системи, не є запорукою політичної стабільності, що потребує пошуку додаткових індикаторів формування та підтримки політичної стабільності.

Список використаної літератури

1. *Зазнаев О. И.* Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О.И. Зазнаев // Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 146–164.
2. *Elgie R.* Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance / Elgie R. – N.Y.: Oxford University Press, 2011. – 206 p.
3. Freedom in the world [Електронний ресурс] // Режим доступа : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-1998#.VQBalNKsWSo>
4. *Krouwel A.* Measuring Presidentialism of Central and East European Countries/ A. Krouwel // Working Papers Political Science Vrije Universiteit Amsterdam. – 2003. – No. 2.– 22 p.
5. *McGregor J.* The Presidency in East Central Europe / J. McGregor // RFR/RL Research Report. – 1994. – Vol.3. – № 2. – P. 3–16.
6. Polity IV Individual Country Regime Trends [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>

7. *Shugart M. S.* Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. S. Shugart, J. M. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 332 p.
8. *Siaroff P.* Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction / P. Siaroff // European Journal of Political Research. – 2003. – Vol. 42. – P. 287–312.
9. The Democracy Index [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12
10. Worldwide Governance Indicators [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS ON POLITICAL STABILITY OF SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM OF GOVERNMENT

Andrew Panarin

*Lviv National University named after Ivan Franko
Institute of Philosophy, Department of Political Science,
Str. Universytetska, 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: panarinAS@ukr.net*

An attempt was made to detect the relationship between influence of institutional factors to political stability of semi-presidential systems. The analysis is based on the type of regime, type of semi-presidential system of government, the power of the president and political stability assessment WGI (in the broad and minimum dimensions).

Key words: political stability, the political regime, the power of the president.

ВЛИЯНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ ПОЛУПРЕЗИДЕНТСКИХ СИСТЕМ ПРАВЛЕНИЯ

Андрей Панарин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра политологии,
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина,
e-mail: panarinAS@ukr.net*

Предпринимается попытка выявить взаимосвязь между воздействием институциональных факторов политической стабильности полупрезидентских систем правления. Анализ основывается на типе режима, типе полупрезидентской системы правления, силе президента и оценке политической стабильности WGI (в широком и минимальном измерениях).

Ключевые слова: политическая стабильность, политический режим, сила президента.

УДК 327

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК НЕЗВОРОТНИЙ ПРОЦЕС РОЗВИТКУ СВІТОУСТРОЮ

Наталія Олійник

*Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»,
кафедра суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій,
вул. Львівська, 23, 03115, м. Київ, Україна,
e-mail:visual2@ukr.net*

Розглянуто глобалізацію як незворотну тенденцію сучасного світу, що має глибоке коріння, охоплює всі без винятку сфери суспільного життя, містить конструктивні й деструктивні елементи та характеризується уніфікацією соціокультурних цінностей і зростаючою роллю геополітичного чинника.

Ключові слова: глобалізація, вчені, сучасний світ, міжнародні проблеми, розвиток.

Багато дослідників сперечаються щодо причин виникнення та сутності глобальних проблеми. Науковці дедалі частіше полемізують стосовно терміну «глобалізація» і періоду її виникнення. На нашу ж думку, не настільки потрібно дізнатись час появи цього поняття, наскільки уявити фундаментальні передумови розвитку глобалізації для передбачення майбутнього. Важливо також, чи зможе людство віднайти необхідні рішення та моделі поведінки для подолання проблем, котрі надзвичайно гостро постають на порядку денному й, дослідити, які саме аспекти глобалізації піддаються активнішому впливу.

Мета статті – розглянути складові основи глобалізації та закономірності її еволюції, а також виявити її основні ознаки.

Питання глобалізації вивчали Е. МакГрю, З. Бжезінський, Ю. Пахомов, Ю. Павленко, В. Штанько, Л. Тіхонова, Я. Кульчицький, О. Лозовицький, В. Воронкова та ін. Хоч сьогодні існує багато літератури, що поповнюється новими джерелами, але досі нема ні переконливої теорії глобалізації, ні систематизованого аналізу її основних рис [6, с. 23]. Дослідники глобалізації називають три головні школи – гіперглобалісти, скептики і трансформаціоністи. Гіперглобалісти вважають новий світовий порядок кінцем національної держави та виникненням глобального громадянського суспільства. Скептики сприймають глобалізацію як інтегровану світову економіку і стверджують, що інтернаціоналізація залежить від державної згоди й підтримки, а держави є найвпливовішими політико-економічними інститутами. Трансформаціоністи аналізують трансформацію державної влади і світової політики, а глобалізацію розуміють у вигляді нового типу соціальних та політичних трансформацій, де держава, з одного боку, втрачає свої повноваження, з іншого – посилюється її роль на міжнародній арені. «Всі три підходи до глобалізації констатують один і той же факт, що глобалізація – це процес, протягом якого політичні відносини втрачають колишній, різко виражений територіальний формат, під її впливом змінюється політична культура суспільства, з'являються нові соціально – політичні цінності та нові транснаціональні співтовариства із своєю культурою і специфікою» [10, с. 94]. В. Штанько та Л. Тіхонова наголошують також: в умовах глобалізації світоглядні, ціннісні, соціополітичні, культурологічні,

моральні й інші цінності зазнають значних змін і на передньому плані постають інші «постматеріалістичні» цінності, найосновніша з-поміж котрих – потреба у самореалізації. Спільним у позиціях трьох шкіл є й те, що сучасний період глобалізації характеризується щільною системою транснаціональних мереж зв'язків, стабільністю у часі й поширенням у просторі.

Багато учених пов'язують сучасний процес глобалізації з економічними системами і пропонують ввести до наукового обігу поняття глобалізації економічних систем. Під ним «доцільно розуміти об'єктивні процеси уніфікації сучасних економічних зв'язків, – констатує Я. Кульчицький, – відкритості економічних систем, вільного переміщення ідей, трансформації, цінностей, капіталу, праці, утвердження спільної концепції прав людини, об'єднання зусиль національних економічних систем для вирішення планетарних (у т.ч. й екологічних) проблем і інтересах всього людства» [7, с. 375].

Глобалізацію не можна розглядати без економічного аспекту, але у своїй неоднозначності вона посилює різнобічні виявлення сьогодення і поширюється на всі сфери суспільного життя, сповненого протиріч, між:

- об'єктивним процесом зближення різних країн і народів, як історичною тенденцією, що розвивається під впливом загального перебігу науково-технічного прогресу і прагненням певних кіл світової еліти установити свою гегемонію над планетою;

- виникненням під час глобалізації єдиного простору й розподілом світу на ядро та периферію;

- інтересами ядра, яке акумулює фінансові ресурси й світ, що обплутує борговою кабалою, та інтересами периферії, котра прагне використовувати єдиний простір для вирівнювання власного розвитку;

- установленням єдиного простору та виникненням потужних регіональних блоків, кожен з яких зберігає власну модель розвитку й прагне до її поширення;

- об'єктивною тенденцією до зростання виробництва та продуктивності й тенденцією до зростання поляризації споживання вироблених благ і підвищення життєвого рівня;

- зростаючою ефективністю світової економіки й зниження життєвого рівня величезної більшості трудящих для підвищення конкурентоспроможності в єдиному просторі;

- ефективною вільного трансферу капіталу й виникаючої на цьому тлі руйнівної спекулятивної діяльності фінансових структур;

- вигодами, одержуваними країнами «золотого мільярда» від установлення гегемонії над світом, і розмиванням їх внутрішніх соціально-економічних і навіть цивілізаційних основ, масовим припливом потоків емігрантів, деіндустріалізації, внутрішньою соціальною поляризацією, гегемонією фінансового капіталу й віртуальним сектором над промисловим капіталом і реальним сектором, визріванням на цій основі системної цивілізаційної кризи;

Зауважимо ще одне протиріччя: замість взаємного культурного збагачення відбувається процес культурного нівелювання, встановлення єдиної шкали цінностей, втрачається різноманіття:

- зростаючою, в міру встановлення єдиного простору, потребою у стабільності й об'єктивно виникаючої під час цього процесу здатністю до швидкого поширення локальних вогнищ нестабільності у єдиному просторі;

- об'єктивною необхідністю існування й зміцнення євразійського мосту між західними й східними цивілізаціями й триваючим розпадом цього мосту;
- об'єктивною необхідністю виникнення глобального планетарного співтовариства, як єдності різноманітних цивілізацій [8, с. 70–71].

Усі дослідники погоджуються, що глобалізація має і позитивні, й негативні або проблемні сторони. Так, В. Воронкова вирізняє проблеми глобалізації з: взаємодією людини та природи (екологічна, енергетична, демографічна, продовольча, сировинна); пов'язані із взаємодією особистості і суспільства (проблема голоду, проблема високої смертності й охорони здоров'я, забруднення «духовного середовища» проживання людства, міжнародного тероризму); сферою міжнародних відносин (проблема запобігання загрози нової світової війни, скорочення розриву на рівні економічного розвитку між Північчю і Півднем). Дослідниця зазначає й існуючі варіанти вирішення глобальних проблем сучасності: зміна характеру виробничої діяльності – безвідходне виробництво, теплоенергозберігаючі технології, використання альтернативних джерел енергії сонця та вітру; створення нового світопорядку, нової формули глобального управління світовою спільнотою; визначення загальнолюдських цінностей, відношення до життя людини і світу як вищих цінностей людства; відмова від війни; пошук шляхів світового розв'язання міжнародних проблем і конфліктів [5].

Отже, сучасна цивілізація зазнає кризи всіх існуючих цінностей, раціональних основ та форм життєвого устрою. Людство спостерігає взаємопроникнення різних культур і світобачень, моральних уявлень і традицій. Саме на цій основі загострюються конфлікти культурної, економічної, політичної й інших сфер. Проте загальне спрямування розвитку людства все ж орієнтоване на збільшення потенціалу здібностей людини, розширення її прав і свобод. Людство перебуває у ситуації, де єдиним шляхом розвитку має стати уміння жити поруч, збагачуючи своє буття, навчаючись один в одного. А універсальні цінності перетворюються на основу глобального діалогу, що ґрунтуватиметься на взаємодії глобального та локального [9, с. 569].

Колишній радник президента США Дж. Картера з питань національної безпеки, а нині член правління та радник Міжнародних і стратегічних досліджень, З. Бжезінський у «Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади» наголошує: для існування глобалізації необхідна панівна глобальна сила. Люди століттями жили ізольовано, не маючи уяви про особливості життя далеких сусідів. І лише останні 800 років, після експедицій, колонізацій та масових переселень вдалося сформулювати чітку картину про існування інших народів. Глобальною панівною силою З. Бжезінський вважає Сполучені Штати Америки. Хоча багато дослідників характеризують глобалізацію крізь призму вестернізації (маючи на увазі нав'язування європейських цінностей і демократії), за оцінкою автора «модель ЄС може стати непридатною для інших регіонів. Європа занадто заможна, щоб стати взірцем для знедолених і бідних країн у світі. Вона більше приваблює іммігрантів. Європейський Союз на питаннях міжнародної безпеки зосереджує меншу увагу, ніж США... Занадто старомодна Європа боїться багатокультурного розмаїття..., може устаткувати глобальний безлад і політичний екстремізм» [4, с. 35].

Загалом учені по-різному трактують сучасний стан розвитку суспільства. Однак, більшість дотримуються думки, що на вершині ідеологічного, економічного й геополітичного стовпа світу все ще перебувають США. Так, З. Бжезінський стверджує: «...Можливість глобальної анархії немінуча і реальна. Руйнівні наслідки демографічного вибуху, міграції внаслідок бідності, радикальної урбанізації, етнічної та релігійної

ворожнечі й розповсюдження зброї масового знищення стали б некерованими, якби наявна і побудована на нації-державі структура навіть рудиментарної геополітичної стабільності розпалася на фрагменти. Без тривалої і керованої американської участі сили глобального безладдя незадовго почали б переважати на світовій сцені» [2, с. 195]. У своїх працях автор неодноразово акцентував на важливості глобальної нестабільності, яка виявляється по-різному в різних куточках світу. «У деяких регіонах свою роль відіграє національне гноблення, в інших – міжплемінна ворожнеча, ще в інших – релігійний фундаменталізм. Вони викликані ненавистю і заздрістю до пануючих і заможних і в майбутньому, ймовірно, ставатимуть ще смертельнішими, особливо з поширенням зброї масового знищення» [3, с. 185–186]. Таке визначення слугує підтвердженням, що поступово на горизонті з'являються й інші сили, у тому числі й «глобального безладдя», здатні створити США реальну конкуренцію у боротьбі за глобальне лідерство. З нашого погляду, на сучасному етапі позицію стосовно ролі США як єдиного глобального центру можна розглядати теоретично, але вона не буде застосована на практиці через складні й непередбачувані переплетіння сучасної політики та посилення багатополлярності, де є місце багатьом країнам та об'єднанням. Це зокрема, відноситься до середніх країн.

Німецький соціолог У. Бек у книзі «Влада і контрвлада у добу глобалізації» трактує глобалізацію у трьох означеннях: генезис глобальної системи; залучення окремої сфери, групи або процесу до функціонування глобальної системи; історична трансформація, що є збірним комплексом процесів, спричинених формуванням структури соціальної системи особливого типу – глобальної. Автор висуває ідею існування «космополітичного режиму» як наслідку глобалізації, що керувався би політичною свободою, соціальною, економічною справедливістю, універсальною гуманністю, а не законами ринку. Тут простежуємо п'ять основних відповідей для реалізації космополітичного режиму: очевидний програш тих, хто буде мислити лише національно; розгляд суверенітету не через гомогенність і замкненість, а через різноманіття і об'єднання; облагородження світових проблем, вирішення таких проблем, урахування інтересів всіх; припинення транснаціонального панування, а відповідно – відновлення та посилення сили держави-нації; дія космополітичного суспільства у світі прозорих кордонів [1].

На наш погляд, ознаки космополітичного режиму, який зауважує стрімко зростаючі глобальні взаємозв'язки, випробовує та розвиває кооперативний суверенітет держав для розв'язання глобально-національних проблем, примирює і захищає розмаїття і суперництво етнічного та національного можна вважати спробою проаналізувати і вирішити сучасні проблеми глобалізації. Тобто головною ідеєю праці можна вважати розв'язання основної проблеми глобалізації – утвердження інакшості Інших. Проте у розвідці не проаналізовані реальні механізми й не виокремлені головні гравці для запровадження такого принципу.

Глобалізація – це діалектичний розвиток, процес, що має системний характер та охоплює всі сфери суспільного життя. Основні ознаки глобалізації – поява міжнародних організацій, інтеграційних об'єднань, транснаціональних корпорацій, посилення економічної взаємозалежності країн, інформаційна і телекомунікаційна революція, участь країн у міжнародній торгівлі й міжнародних процесах. Безперечно, одним країнам глобалізація приносить вигоди, іншим – ні. І наразі дуже важко спрогнозувати розвиток подальшого майбутнього людства, не дослідивши всі сфери людського буття. Більшість

глобальних проблем породжені людиною, і саме в людській площині доцільно відшукувати способи їхнього розв'язання.

На жаль, для вирішення таких завдань не існує простих способів. Такий процес нерозривний і потребує постійного аналізу й активний дій. Саме тому так важливо ученим сьогодення досліджувати різні моделі розвитку, зміни, коливання та кореляції політики у всіх куточках світу, розробляти власні концепції.

До сучасних глобальних проблем належать економічні, політичні, соціальні, екологічні, демографічні й проблема боротьби з бідністю. Світ дуже швидко змінюється, отже, змінюються і проблеми та способи їх вирішення. Нині є багато праць науковців, дослідників, проводяться конференції, з'їзди, «круглі столи» для обговорення та розв'язання таких нагальних проблем. Учені сперечаються, хто ж основні гравці глобалізації та кому віддати першість. Гравці можуть з'явитися на глобальній шахівниці лише завдяки своїм ходам. Зрозуміло, що тут можуть брати участь лише великі гравці. Маленьким гравцям потрібний простір, гнучкість і достатньо часу для об'єднання, щоб позмагатись із великими. А от слабкістю малих і самовпевненістю великих можуть скористатись середні держави. Одночасно, середні країни здатні посилити свої позиції завдяки малим держав, а в майбутньому – перетворитися на великі держави і відігравати вагомую роль у сучасному світі.

На нашу думку, сама епоха постбіполярного світу є чудовим стартовим майданчиком для всіх держав, а не тільки для великих і могутніх економік. Нині є кожна держава може змінити стратегію гри глобальної шахівниці на власну користь.

Наступні кілька років засвідчують чи зміниться майбутнє на користь нових гравців. Однак уже сьогодні доходимо висновку: розвиток усіх держав не суперечить глобалізації, навіть навпаки – посилює їхню дію та вплив. Скажімо, середні й малі держави схильні до об'єднання, прагнучи компенсувати нестачу зовнішньополітичних ресурсів. Вони об'єднуються у форматі різних організацій, що натомість посилює їхній вплив на світовій арені.

Середні й малі держави мають низку переваг, їхні ресурси – мобільніші та гнучкіші, а їхні потенціали національної могутності достатньо високі для кардинальної зміни сучасної шахівниці світу.

Підсумовуючи, зазначимо глобалізація – це закономірний, складний, неоднозначний і непередбачуваний процес розвитку світу, який супроводжується складними переплетіннями, дискусіями, рішеннями та нововведеннями. Проте, що складніше рішення, то складніша і цікавіша їхня взаємодія. А як відомо, до найкращого виграшу приводять найскладніші рішення. На наше глибоке переконання, людство перебуває на нелегкому, але правильному шляху. Адже сам факт, що учені всього світу намагаються проаналізувати глобалізацію та визначити найкращий шлях розвитку людства, засвідчує високий рівень свідомості людства, яке є запорукою високого рівня розвитку світу.

Список використаної літератури

1. *Бек Ульріх*. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек; пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка_Центр, 2011. – Вип. 14 – 408 с.
2. *Бжезінський З*. Велика шахівниця / З. Бжезінський – Львів; Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000. – 236 с.

3. *Бжезінський З.* Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський; пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 203 с.
4. *Бжезінський З.* Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади / З. Бжезінський; пер. з англ. Г. Лелів. – Л.: Літопис, 2012. – 168 с.
5. *Воронкова В. Г.* Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: монографія / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: ЗДІА, 2010. – 272 с.
6. *Гелд Д.* Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. Мак Грю, Д. Голдблатт та ін.; пер з англ. Ю. Паленка. – К.: Фенікс, 2003. – 586 с.
7. *Кульчицький Я. В.* Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння): монографія. / Я. В. Кульчицький. – Л.: Ліга-прес, 2011. – 687 с.
8. *Лозовицький О. С.* Зовнішня політика держави: становлення та розвиток в умовах глобалізації: монографія / О. С. Лозовицький. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – 400 с.
9. *Пахомов Ю. М.* Идентичности и ценности в эпоху глобализации / Ю. М. Пахомов, Ю. В. Павленко. – К.: Наук. думка, 2013. – 593 с.
10. *Штанько В. І.* Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму: монографія. / В. І. Штанько, Л. А. Тіхонова. – Х.: ХНУРЕ, 2009 – 164 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

GLOBALIZATION AS AN IRREVERSIBLE PROCESS OF WORLD

Nataliya Oliynyk

Open International University of Human Development "Ukraine"

Department of Social and Political Sciences, Globalization and Social Communication,

Str. Lvivska, 23, 03115, Kyiv, Ukraine,

e-mail:visual2@ukr.net

Globalization is a modern world tendency that has deep roots, includes all the aspects of social life with constructive and destructive elements, characterized by the unification of cultural values and increasing role of geopolitical factors. It is known that globalization comprehended all the conflicts of modern age. However, it is certain that conflicts, problems and contradictions need to be solved today.

Key words: globalization, scientists, modern world, international issues, development.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК НЕОБРАТИМЫЙ ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ МИРА

Наталія Олійник

Открытый международный университет развития человека «Украина»,

кафедра общественно-политических наук, глобалистики и социальных коммуникаций,

ул. Львовская 23, 03115, г. Киев, Украина,

e-mail:visual2@ukr.net

Рассматривается глобализация как необратимая тенденция современного мира, что имеет глубокие корни, охватывает все без исключения сферы общественной жизни, имеет в себе конструктивные и деструктивные элементы и характеризуется унификацией социокультурных ценностей и растущей ролью геополитического фактора.

Ключевые слова: глобализация, ученые, современный мир, международные проблемы, развитие.

УДК 327:004

ТWITTER-ДИПЛОМАТІЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Ірина Харечко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: filus_polit_nauk@ukr.net*

Розглянуто генезу виникнення поняття «Twitter-дипломатія». З'ясовано, що це явище передбачає комунікацію та взаємодію керівництва держави, дипломатів, політиків між собою, із громадянами своєї країни та міжнародною спільнотою через мережу Twitter. Як визначено, соціальні мережі сприяють ефективнішому обміну думками між політиками та громадянським суспільством, підвищують здатність дипломатів збирати інформацію, аналізувати, прогнозувати, управляти і реагувати на події.

Ключові слова: соціальна мережа, Twitter, «Twitter-дипломатія», традиційна дипломатія, «Twitter-війна».

Дослідження впливу Інтернету та соціальних мереж – важливий елемент науково-теоретичного обґрунтування впровадження концепції електронної демократії в Україні. Ця проблематика охоплює сферу не лише внутрішньої інформаційно-комунікаційної взаємодії влади і суспільства, а й механізми дипломатичної співпраці, міжнародної пропаганди та зовнішнього піару. Хоча досліджуване явище стало політичною реальністю у західних державах, в Україні його вивчає незначна кількість науковців (Л. Літра, Ю. Кононенко та ін.).

Мета статті – з'ясувати сутність і генезу виникнення поняття «Twitter-дипломатії», визначити особливості трансформації традиційної дипломатичної діяльності під впливом використання соціальних мереж, у тому числі Twitter, проаналізувати практику використання механізму «Twitter-дипломатії» зарубіжними політиками та дипломатами.

За останні кілька років посольства у всьому світі стабільно передбачають застосування соціальних медіа в їхніх комунікаційних стратегіях, зокрема для налагодження контакту із жителями тих країн, де вони працюють. Хоча такий тип цифрової взаємодії став основою сучасної дипломатії, але все ще пріоритетними джерелами отримання інформації для посольства залишаються традиційні ЗМІ. Twitter – лише один із багатьох засобів, якими дипломати послуговуються для спілкування у політичних цілях із громадянами приймаючої країни [7]. Так, соціальна мережа Twitter стала новим способом спілкування зі світовими лідерами та каналом їхньої комунікації між собою. Це явище отримало назву «Twitter-дипломатія», або «Твіпломатія» [6]. Воно виникло у вигляді реакції традиційної публічної дипломатії на революцію, спричинену соціальними медіа [3]. Використання соціальної мережі й сайту мікроблогів Twitterг лавами держав, міністрами закордонних справ, дипломатами та іншими політичними гравцями належить до далекосяжних і ефективних альтернатив здійснення дипломатичної діяльності. Twitter допомагає їм спілкуватися та налагоджувати

особистий контакт із дуже широкою аудиторією, молоддю, журналістами, що в реальному житті фізично неможливо [15].

Популярність і високий рівень застосування (станом на квітень 2014 р. до мережі Twitter приєдналися 241 млн активних користувачів у всьому світі [18]) зумовлені функціональністю сайту. Це робить його відмінним інструментом для соціальної звітності. Тут можна поділитися короткою інформацією про події чи заходи (Twitter-повідомлення становлять не більше 140 символів), розмістити посилання на веб-ресурс, відстежувати коментарі інших користувачів з приводу конкретних подій, висловлювань політиків і под. [14].

Twitter дає змогу, по-перше, главам держав, урядів, міністрам закордонних справ транслювати інформацію про повсякденну діяльність постійно зростаючій Інтернет-аудиторії та почути думки, зауваження, пропозиції світової спільноти; по-друге, громадянам, журналістам отримати безпосередній доступ до політичних лідерів. Кожен бажаючий може надіслати @запитання політикові на Twitter. Експерт зі соціальних медіа та засновник блогу «PaidContent» Р. Алі стверджує: Twitter сприяє поширенню інформації у світі про внутрішньодержавні події, формуючи їхнє висвітлення західними ЗМІ. Як зазначив колишній старший радник держсекретаря США А. Дж. Росс, використання соціальних медіа-каналів є можливістю для країни «стрибнути вище голови» [16].

Дослідження 2013 р. виявили, що 153 з 193 країн, представлених в ООН, зареєстровані на веб-сайті Twitter і мають офіційні аккаунт-сторінки [17]. Тут також виявлено, що 505 світових лідерів та їхніх міністрів закордонних справ представлені у Twitter [17]. Тому нині простежується тенденція активного приєднання керівництва держав та урядів до цієї соціальної мережі, котрі прагнуть посісти належне місце на цифровій карті світу, бути почутими глобальною спільнотою й отримати новітній канал доступу до колег у всьому світі [16].

Колишній міністр закордонних справ Італії Дж. Терзі констатував, що соціальні медіа роблять процес формування міжнародної політики прозорішим та відкритішим для світової аудиторії, розкриваючи ключових гравців та їхню роль у цьому процесі, одночасно даючи змогу урядам миттєво контактувати із глобальною спільнотою. Twitter має два позитивних аспекти впливу на зовнішню політику: 1) сприяє корисному обміну думками між політиками й громадянським суспільством; 2) підвищує здатність дипломатів збирати інформацію, аналізувати, прогнозувати, управляти та реагувати на події [13].

Twitter застосовують у різноманітних і епізодичних ситуаціях під час дипломатичної комунікації – від дружніх заяв про двостороннє співробітництво до скупих обмінів ввічливістю та дипломатичних «шпильок», а також для випадковіших повідомлень [8].

Спілкування зі світовою спільнотою через мережу Twitter може зумовити й негативні наслідки для політичних лідерів і дипломатів. На початку 2014 р. президент Ірану Х. Роухані вирішив видалити суперечливий твіт, який привернув багато уваги ЗМІ. У повідомленні йшлося, що відносини зі світом ґрунтуються на національних інтересах Ірану. Доказом цього, на думку іранського президента, постає Женевська тимчасова угода про ядерну енергетичну програму країни, яка підтверджує: світ «здався на волю іранського народу» [9]. Загалом приклад лідера Ірану засвідчує, наскільки важливу роль почали відігравати соціальні мережі й Twitter зокрема у міжнародних відносинах: коли хочеш донести позицію світовій спільноті, без соцмереж це зробити буде значно важче.

Х. Рухані став президентом Ірану влітку 2013 р. Його називають політиком помірних поглядів, що відображено і в його мікроблозі. Так, коли на відміну від попередників, відомих антиізраїльською й антисемітською риторикою, у вересні 2013 р. Х. Рухані у твіттері привітав євреїв зі святом Рошха-Шана, що знаменує настання року за традиційним єврейським календарем. Твіттер @HassanRouhani ведеться по-англійськи і розрахований на іноземну аудиторію, оскільки для жителів Ірану доступ до Twitter, Facebook та інших іноземних сервісів заблокований. У мікроблозі Х. Рухані щодня публікуються десятки твітів. Усього з моменту появи аккаунта (весна 2013 р.) у ньому з'явилося майже 2,5 тис. записів. На твіттер Рухані підписані понад 170 тис. користувачів [1].

Завдяки соціальним медіа дипломат потрапляє у якісно новий вимір, отримуючи канал доступу до зовнішнього світу – і для взаємодії з ним, і аби його почути. Профіль диппредставника у соціальній мережі – це спосіб спілкування і з журналістами також, що дає змогу їм оперативно отримати інформацію, коментарі, спростування, домовитися про інтерв'ю [3]. Twitter – часто першоджерело отримання останніх новин та думок громадянського суспільства з цього приводу. Також, на думку датського дипломата у Великобританії К.Мельхор, цей канал комунікації сприяє оперативному реагуванню з боку дипмісії на журналістські публікації про її країну та допомагає спілкуватися з представникам мас-медіа в режимі, який би був неможливим у реальності [3].

В окремих країнах публічна дипломатія через соціальні медіа стосується переважно недискусійних питань. Прикладом слугує китайська версія мережі Twitter–«Weibo», де посольство Канади розміщує в середньому 20-30 повідомлень на тиждень, котрі охоплюють широку палітру китайсько-канадських відносин: отримання візи; процедура імміграції; підвищення конкурентності бізнесу; дискусії про їжу; інформація про навчання в Канаді; канадські способи вимірювання забруднення повітря і под. Такі події цікавлять відвідувачів Weibo-аккаунту канадського посольства в Китаї і вони жваво їх обговорюють (понад 1 тис. коментарів кожного тижня) [2]. Хоча диппредставники заохочують та підтримують обговорення у мережі Weibo актуальних політичних, соціальних тем, проте «Твіпломатія» (або «Weіпломатія» [2]) у Китаї дуже рідко стосується сфери двосторонніх дипломатичних відносин, публічної політики чи міжнародних проблем. Це можна обґрунтувати тим, що китайське середовище соціальних медіа – унікальне з огляду на політичну систему та процеси в країні. На відміну від західних держав, де соціальні медіа часто є майданчиком безцільних обговорень та засобом поширення безглузких чуток, а традиційні ЗМІ вважаються надійнішими джерелами інформації, у Китаї спостерігаємо протилежні тенденції. Радіо, телебачення, газети – це державні засоби масової інформації, тобто «рупори» комуністичної пропаганди, тому висвітлення подій не відбувається об'єктивно та в повному обсязі. Для отримання більш-менш справжніх відомостей, відмінних від офіційної версії, велика кількість китайців звертаються до соціальних мереж, намагаючись подолати тотальний контроль держави над мас-медіа та гомогенність інформаційного простору країни [2].

Важливу роль у політичному житті суспільства мережа Twitter відіграє і в Російській Федерації. Дипломатія США у Росії перейшла на якісно новий рівень за керівництва посла М. Макфола, котрий став відомий завдяки своїй он-лайн активності та вважається піонером міжнародної Twitter-дипломатії. Очоливши диппредставництво у 2011 р., він активно використовував Twitter, розміщуючи повідомлення і англійською, і російською мовами [8].

За допомогою мережі Twitter посольство США в Москві отримує доступ до тієї аудиторії, яка через традиційні канали комунікації недоступна. Посол зазначав: «Ураховуючи, наскільки помилковими є уявлення про політику нашої адміністрації та життя в США, важливо, аби росіяни отримали точну інформацію «з перших рук». Незважаючи на те, що іноді важко належним чином спілкуватися дипломатичною мовою за обмеження в 140 символів тексту, взаємодія у соціальних мережах – відмінний спосіб налагодження безпосереднього контакту з росіянами» [7].

Інтерактивна природа соціальних мереж також допомагає посольству своєчасно відповідати на звернення громадян Росії та протидіяти дезінформації, яка поширюється через друковані ЗМІ й телевізійні служби новин у регіонах, де вільна преса перебуває під загрозою або зовсім відсутня. Посольство в Москві змінює парадигму комунікації, визначаючи механізм он-лайн взаємодії у вигляді ключового елемента в своїй публічній інформаційно-пропагандистській кампанії [7].

З призначенням послом США у Росії М. Макфола, платформа соціальних мереж стала майданчиком жорстких дипломатичних дуелей і протистоянь. У 2012 р. обмін коментарями між послом М. Макфолом та Міністерством закордонних справ Росії назвали «Twitter-війною», що, на думку шведського міністра закордонних справ К. Більдта, ефективніша, ніж ядерна [10]. Коли у лютому 2012 р. російський парламент заборонив громадянам США усиновлювати дітей-сиріт, посол висловив свою позицію через Twitter, активно захищаючи американську систему виховання дітей та усиновлення. Пости М. Макфола стали сюжетом новин на російському телебаченні й викликали значний резонанс серед користувачів російськомовних Інтернет-ресурсів. Однак, М. Макфол наголошує: соціальні медіа доповнюють, а не підміняють традиційну дипломатію «обличчям до обличчя» [7].

Конфронтація у сфері Twitter-дипломатії стає надбанням широкої аудиторії у зв'язку із глобальним характером соціальної мережі Twitter. У квітні 2014 р. напруженість у відносинах між Державним департаментом США та російським Міністерством закордонних справ з приводу Кримської кризи перетворилася на дуель твітів обох міністерств, котрі передавали протилежні погляди [5; 12]. Інший приклад «Twitter-дипломатії» – твіти посла США у Кенії М. Рейннбергера, опубліковані у вересні 2009 р. одразу після його призначення. Посол відійшов від практики дипломатичного балансування, висловившись критично стосовно призначень кенійського президента та виступивши на підтримку необхідності проведення у Кенії реформ [4].

США – не єдиний гравець у сфері «Twitter-дипломатії». Як заявив міністр закордонних справ Канади Дж. Берд у листопаді 2014 р., канадські дипломати усе частіше використовують соціальні медіа для просування національних цінностей та інтересів за кордоном. У мережі Twitter створено акаунт @Canada (@Канада), що стане голосом Канади у світі. На думку Дж. Берда, цей акаунт слугуватиме додатковим дипломатичним інструментом пропагування Канади як держави зі солідними цінностями, багатою культурою, гарними пейзажами і динамічною економікою [11].

Отже, соціальні медіа, зрештою, й Інтернет загалом, – вагома альтернатива традиційним ЗМІ у виробленні, поширенні, обміні та отриманні різної інформації. Сфера дипломатичних відносин не стала винятком: Twitter оптимізує та покращує звичний інструментарій дипломатичного апарату, робить його гнучкішим і здатним оперативно реагувати на виклики часу та місця. Зарубіжний досвід підтверджує: соціальні мережі можуть бути ефективним інноваційним засобом здійснення політичної діяльності, але тільки за використання його належним способом.

Список використаної літератури

1. Президент Ирана рассказал о настоящих авторах своего твиттера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2014/01/24/rouhani/>
2. Canada's weiplomacy in China: interview with M. McDowell [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.diplomacy.edu/e-diplomacy/e-diplomats/McDowell>
3. Establishing a strong online presence: Interview with Karen Melchior, Danish Diplomat in London [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.diplomacy.edu/e-diplomacy/e-diplomats/melchior>
4. *Fouts J.* Social media, virtual worlds and public diplomacy / J. Fouts // *World Politics Review*. – October 2009 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/4440/social-media-virtual-worlds-and-public-diplomacy>
5. *Ishaan Th.* Russia hijacks U.S. State Department's Ukraine hash tag / Th. Ishaan // *Washington Post*. – 2014. – April [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2014/04/25/russia-hijacks-u-s-state-departments-ukraine-hashtag/>
6. *Kelemen M.* Twitter Diplomacy: State Department 2.0 / M. Kelemen. – 2012. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.npr.org/blogs/alltechconsidered/2012/02/21/147207004/twitter-diplomacy-state-department-2-0>
7. *Koenig R.* Tweet-errific. Ambassador, embassy adept at social media / R. Koenig // *State magazine*. – 2013. – December – P. 14–16.
8. *Landler M.* In the scripted world of diplomacy, a burst of Tweets [Electronic resource] / M. Landler // *International New York Times*. – 2014. – February. – Mode of access: http://www.nytimes.com/2014/02/05/world/middleeast/in-the-scripted-world-of-diplomacy-a-burst-of-tweets.html?_r=0
9. *Loguirato B.* Iran's President Deleted A Controversial Tweet [Electronic resource] / B. Loguirato // *Business Insider*. – 2014. – Mode of access: <http://www.businessinsider.com/hassan-rouhani-deletes-tweet-nuclear-deal-surrender-2014-1>
10. *Michael McFaul*, US ambassador to Moscow, victim of Kremlin «Twitterwar» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/world/2012/may/29/michael-mcfaul-twitter-attack-russia>
11. Minister Baird promotes role of digital diplomacy [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.international.gc.ca/media/aff/newscommuniques/2014/11/26a.aspx?lang=eng>.
12. Obama's hashtag diplomacy with Russia sparks new critic is about weak foreign policy [Electronic resource] // *Fox News*. – 2014. – April. – Mode of access: <http://www.foxnews.com/politics/2014/04/26/obama-hashtag-diplomacy-with-russia-sparks-new-criticism-about-weak-foreign/>
13. *Sandre A.* Twitter for diplomats [Electronic resource] / A. Sandre. – DGRI-Instituto Diplomatico, 2013. – 71 p. – Mode of access: http://issuu.com/diplo/docs/twitter_for_diplomats
14. Social Report ingatt he Internet Governance Forum 2009. Handbook. [Electronic resource]. – IGCBP, 2009. – 10 p. – Mode of

- access:<http://www.diplomacy.edu/sites/default/files/Social%20Reporting%20-%20Draft%20Handbook.pdf>
15. Tracy M. Israeli Ambassador Michael Oren Talks About Why He Joined Twitter [Electronic resource]/ M. Tracy // The Tablet. – 2012. – Mode of access: <http://tabletmag.com/scroll/101023/ambassadororen-on-why-he-joined-twitter>
  16. Twiplomacy: heads of state and government on Twitter: study, July 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: http://twiplomacy.com/wp-content/uploads/2013/12/Twiplomacy_countries.pdf
  17. Twiplomacy study 2013 – International organisations [Electronic resource]. – Mode of access: <http://twiplomacy.com/>
  18. Twitter. About Twitter, Inc. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://about.twitter.com/company>.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

TWITTER-DIPLOMACY: FOREIGN EXPERIENCE FOR UKRAINE

Iryna Harechko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: filos_polit_nauk@ukr.net*

Agensis of emergence of «Twitter-diplomacy» concept is investigated. It has found that this phenomenon implies communication and interaction of state leaders, diplomats, politicians among themselves, with the citi zens of their country and the international community through Twitter network. It is determined that social networks facilitate efficient exchange of views between politicians and civil society, and enhance the ability of diplomats to collect information, analyze, predict, manage and respond to events.

Key words: social network, Twitter, «Twitter-diplomacy», traditional diplomacy, «Twitter-war».

TWITTER-ДИПЛОМАТИЯ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Ирина Харечко

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: filos_polit_nauk@ukr.net*

Рассмотрен генезис возникновения понятия «Twitter-дипломатия». Выяснено, что это явление предполагает коммуникацию и взаимодействие руководства государства, дипломатов, политиков между собой, с гражданами своей страны и международным сообществом через сеть

Twitter. Как определено, социальные сети способствуют эффективному обмену мнениями между политиками и гражданским обществом, повышают способность дипломатов собирать информацию, анализировать, прогнозировать, управлять и реагировать на события.

Ключевые слова: социальная сеть, Twitter, «Twitter-дипломатия», традиционная дипломатия, «Twitter-война».

УДК: 061.1ЄС:341.7(045)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Микола Трофименко

*Маріупольський державний університет,
кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,
пр. Будівельників, 129-а, 87500, Маріуполь, Україна
e-mail: mykola.trofyenko@gmail.com*

Розглянуто трансформацію публічної дипломатії Європейського Союзу під впливом процесів глобалізації. Особлива увага приділяється механізмам реалізації публічної дипломатії ЄС загалом як одного з найрозвинутіших інтеграційних об'єднань у світі.

Ключові слова: публічна дипломатія, Європейський Союз, Лісабонська угода, делегація ЄС, Європейська служба зовнішніх справ, Верховний представник із зовнішніх справ та політики безпеки ЄС.

У світі, який стрімко глобалізується, пріоритет для держав становить стратегічна розробка та запровадження міжнародних комунікацій. Розуміння процесу спілкування урядів і місцевої громадськості з громадськістю іноземною, стало важливим, але непростим питанням для досліджень, що може бути втілено у життя. Думки, погляди та поведінка людей за кордоном є вагомими для держав, бо вони значно впливають на їхню економіку, зовнішню політику, а отже й на національні інтереси держави. Те, як країну сприймають у світі, позначається на її здатності привертати туристів і інвестиції, а те, як бачить одну країну громадськість іншої, може вплинути на її відносини з урядом тієї країни, дипломатичні та військові стосунки.

Європейський Союз належить до ефективних, результативних і глибоких інтеграційних об'єднань, будь-коли створених, що охоплює 28 країн-учасниць. Новий етап інтеграції ЄС розпочався із прийняттям Лісабонської угоди, яка передбачає ще більшу координацію міжнародних відносин і дипломатії між країнами-учасницями ЄС. З розвитком інформаційних технологій усе більше поширюється публічна дипломатія окремих країн-учасниць і Європейського Союзу загалом. Комплексна ефективність реалізації публічної дипломатії, й окремими країнами-учасницями, і ЄС стає чинником гарантування безпеки всього об'єднання. Глибина інтеграції в ЄС, зокрема у питаннях публічної дипломатії та міжнародних відносин, робить їх унікальними, актуальними й цікавими для дослідження.

Коротке тлумачення поняття публічної дипломатії від Європейської комісії викладене у буклеті, присвяченому святкуванню 50-ої річниці ЄС, – публічна дипломатія має справу з впливом на громадську думку. Її мета – просувати інтереси ЄС шляхом розуміння, оповіщення та впливу, тобто чіткого пояснення завдань, політичних заходів, діяльності ЄС і сприяння розумінню цих завдань через діалог з окремими громадянами, групами, установами та ЗМІ [1, с. 2]. Публічна дипломатія ЄС зазвичай спрямована на зарубіжну аудиторію і здійснюється за кордоном.

Одна з найзначніших змін, що відбулась завдяки Лісабонській угоді з огляду публічної дипломатії, – це поява делегацій ЄС (посольств ЄС) після присвоєння ЄС статусу юридичної особи. Раніше делегації представляли галузі зовнішньої діяльності, які реалізовувалися Європейською Комісією. Стратегічні елементи публічної дипломатії ЄС та інформаційна діяльність у зовнішніх відносинах координуються штаб-квартирою, а як фактичну передачу інформації й технічну сторону здійснюють 139 делегацій ЄС за кордоном та їхній персонал. До Лісабонської угоди вони були делегаціями комісії, проте зараз – це делегації ЄС, отже, можуть репрезентувати змішані інтереси зовнішньої діяльності ЄС. Наголосимо також на чисельності делегацій: багато з них мають лише кілька старших керівників, 13 не мають політичного відділу і под. Представництво ЄС іноді значно ширше, ніж двостороннє представництво більшості країн-членів [1, с. 20].

Роль делегацій помітно зросла після Лісабонської угоди зі зникненням почергового головування в Раді із зовнішніх відносин ЄС. До Лісабонської угоди почергове головування направляло велику кількість ресурсів і роботи публічної дипломатії ЄС, щоб просувати національні пріоритети головної країни за 6 місяців мандату. Зовнішнє представництво ЄС після Лісабонської угоди передалося делегаціям, але з незначними ресурсами і меншими порівняно з тими, котрі доступні багатьом державам-членам.

Ще одним нововведенням, яке започаткувала Лісабонська угода, – створення де-юре у 2009 р. та де-факто у 2010 р. єдиного зовнішньополітичного органу ЄС – Європейської служби зовнішніх справ (ЄСЗС), що є своєрідним міністерством закордонних справ Союзу й об'єднує зовнішньополітичні відділи та департаменти, що раніше входили до Європейської комісії та Ради ЄС. Причому Європейська служба зовнішніх справ абсолютно незалежна від інших установ і має власний бюджет [2]. ЄСЗС керує зовнішньою політикою ЄС та співпрацює з Європейською комісією з питань, котрі належать до їхньої спільної компетенції.

Створення ЄСЗС уперше передбачала Європейська Конституція, хоча вона, так і не отримана чинності. Були, однак, об'єднані посади Єврокомісара з політики безпеки та Єврокомісара з зовнішніх справ.

Після відхилення Конституції ідея запровадження зовнішньополітичного відомства ЄС на чолі зі своєрідним міністром закордонних справ (Верховним представником ЄС із зовнішніх справ та політики безпеки) була реалізована в Лісабонському договорі.

У ст. 27 Європейського договору, яка визначає принципи діяльності ЄСЗС, зазначено: «...виконуючи повноваження, Верховний представник повинен допомагати Європейській службі зовнішніх справ. Це повинно охоплювати співпрацю з дипломатичними службами держав-членів ЄС і погоджуватись із посадовими особами з відповідних департаментів Генерального секретаріату Європейської ради та Європейської комісії, а також з прикомандированими фахівцями з національних дипломатичних служб держав-членів. Організація та функціонування Європейської служби зовнішніх справ установлюються рішенням Європейської ради. Європейська рада діє за пропозицією Верховного представника після консультацій з Європейським парламентом і після отримання згоди Європейської комісії» [6].

ЄСЗС керує зовнішніми зв'язками ЄС, безпекою, оборонною політикою та контролює Об'єднаний європейський аналітичний центр. Однак, незважаючи на рішення Верховного представника з зовнішніх справ та політики безпеки і Європейської дипломатичної служби, остаточне рішення приймають держави-члени та Європейська

комісія. При Європейській дипломатичній службі діє шість географічних департаментів на чолі з керуючим директором. Департаменти відповідають за такі географічні зони: Африку; Азію; Південну та Північну Америку; Близький Схід і країни «політики Південного сусідства»; Росію, країни Східної Європи та Західних Балкан. Окрім того, в складі ЄСЗС діє департамент глобальних і багатосторонніх питань [2]. Європейська дипломатична служба також містить відділи безпеки, стратегічного планування, правових питань та правового забезпечення, міжвідомчих зв'язків, зв'язків із громадськістю, внутрішнього аудиту й інспекцій, відділ захисту персональних даних.

Першим Верховним представником ЄС із зовнішніх справ та політики безпеки стала британка баронеса К. Ештон, яка обіймала цю посаду з 2009 до 2014 рр. Її наступниця – італійка Ф. Могеріні, яка обійматиме посаду до 2019 рр. [4]. Верховний представник ЄС із зовнішніх справ та політики безпеки є також Європейським комісаром і бере участь у засіданнях Ради ЄС із зовнішніх зв'язків.

У грудні 2012 р. ЄСЗС видала посібник для делегацій ЄС з питань інформації та зв'язку. Значення документа полягає в його змішаному походженні. Однак, тут наголошено, його більшість адміністративного персоналу в складі делегацій не є персоналом ЄСЗС, але є співробітниками Комісії – передусім Генерального директорату з питань розвитку та співробітництва (ГДРС). Отже, в цьому важливому документі акцентовано на важливості спільного просування позицій ЄС через зовнішню діяльність. У ньому делегаціям пропонується зосередити «обмін повідомленнями і діяльністю» навколо п'яти пріоритетних напрямів, «натхненних просуванням цінностей ЄС, і ґрунтованих на гарантуванні миру, безпеки і процвітання». Це просування ЄС як:

- головного партнера в демократичних трансформаціях (зокрема, у країнах-сусідах ЄС);
- найбільшого в світі гаранта співробітництва та розвитку; світової економічної влади, яка реагує на кризу і використовує торгівлю як двигун змін; просування ЄС як гаранта безпеки, який реагує на загрози глобальної безпеки;
- просування прав людини унаслідок політичного діалогу на високому рівні з партнерами та програмами стратегічного співробітництва [2, с. 22].

Здатність різних делегацій ЄС брати участь у діяльності у сфері публічної дипломатії мають свої особливості. Наприклад, на сайті делегації ЄС у Вашингтоні сказано, що місія публічної дипломатії делегації є ключовим пріоритетом через стратегічну важливість партнерства ЄС і США. Аби підтримати ці фундаментальні відносини і зробити співпрацю ще продуктивнішою потрібно взаємодіяти один з одним на всіх рівнях суспільств. Важливо, продовжувати дізнаватися один про одного: як функціонують політичні, економічні й соціальні системи, як приймаються рішення, котрі допомагають досягненню загальних цілей.

Вагомість трансатлантичних відносин пояснює, чому Європейський парламент також відкрив відділ зв'язку (Європейський відділ зв'язку і зміцнення миру) 29 квітня 2010 р. у Вашингтоні, спрямований передусім на зміцнення зв'язків на всіх рівнях органів Конгресу США і підтримку трансатлантичного законодавчого діалогу. Невеликий офіс відділу знаходиться окремо, хоча, за юридичних та практичних причин, він розташований у делегації.

Деякі з інших великих делегацій можуть запропонувати більш комплексну підтримку та послуги публічної дипломатії. Так, делегація в Москві має Департамент інформації і друку, в Токіо – відділ преси, зв'язків із громадськістю та культури; як у

Пекіні діє відділ преси та інформації. Однак це не є типовим, оскільки більшість інших делегацій має співробітників по друку, інформації та культурі в одній особі. Штаб-квартира ЄСЗС розсилає делегаціям «щоденні короткі новини» для керівництва, координації та вироблення єдиної позиції, всі делегації забезпечені посібниками з публічної дипломатії. Делегаціям пропонується залучати ЗМІ насамперед для передачі цінностей ЄС, політики і результатів його проектів зацікавленим сторонам третіх країн.

Європейський парламент був значно активним у поширенні інших аспектів публічної дипломатії, зокрема ролі культурної дипломатії у просуванні інтересів і цінностей ЄС у світі, в контексті розвитку «цифрової дипломатії». Комітет парламенту з культури та освіти зобов'язав по одній людині з кожного представництва ЄС за кордоном координувати взаємодію між ЄС і третіми країнами з культурних відносин. Як уже згадувалося, культурні аспекти публічної дипломатії ЄС ретельної координації між державами-членами.

Окремі країни приділяють вагомому мовному чи культурному значенню певним державам, або мають добре розвинуті форми пропаганди, приміром *World Service BBC* (Всесвітня служба Бі-Бі-Сі), *Radio France Internationale* (Міжнародне радіо Франції), *Deutsche Welle* (Німецька хвиля). ЄС, звичайно, не буде їх дублювати, але делегації можуть відігравати важливу роль у збереженні й захисті культурного багатства членів ЄС. Це матиме практичну цінність, наприклад, у контексті СОТ, де держави-члени ЄС можуть зіткнутися з вимогами лібералізувати ринки для культурних цінностей. Отже, необхідні зусилля держав-членів, щоб об'єднати діяльність публічної дипломатії послідовніше. Це дасть змогу здійснити кращу координацію між національною і європейською діяльністю.

Публічна дипломатія ЄС у цій сфері головно зосереджена навколо делегацій, але чимало можна зробити, аби залучити ширшу аудиторію за межами ЄС по радіо. З огляду ЄС, радіо – не дуже популярний засіб зв'язку, однак воно може поширитися на більшу кількість людей, ніж Інтернет. В Африці, на південь від Сахари і за її межами, радіо, як і раніше, залишається переважно найважливішим каналом передачі новин. Середовище використання радіозв'язку тут зростає особливо швидко. Попри те, що виробництво радіопрограм коштує людських ресурсів, виробництво програм місцевих мовами за допомогою локально найнятого персоналу в делегаціях, котрі потім пропонують ключовим регіональним або національним радіостанціям, може істотно впливати на підвищення ефективності публічної дипломатії ЄС без великих витрат.

Використання всієї гами зовнішніх інтересів у відносинах ЄС у складі делегацій, також потребує тіснішої координації з дипломатичними службами держав-членів, аби діяльність і повідомлення були узгоджені. Інтеграція позицій та пріоритетів ЄС у національну публічну дипломатію лише підсилює політику ЄС. Це передбачає взаємну підтримку й обмін інформацією між ЄСЗС і національними дипломатичними службами. Так, у рішенні Ради від 25 березня 2010 р. зазначено: делегації ЄС повинні працювати в тісній співпраці з дипломатичними службами держав-членів ЄС і на взаємній основі надавати всю необхідну інформацію.

Зростаючим аспектом дипломатії ЄС є «цифрова дипломатія», яка має очевидні додатки для публічної дипломатії. Зростає кількість молодих людей, пов'язаних у соціальних мережах, подкастах, медіа-подіях, культурних заходах, блогах та інших електронних інформаційних стратегіях (це продемонструвала «Арабська весна»). З одного кінця спектра усе зазначене було охоплено колишнім держсекретарем США Х. Клінтоном, яка запустила свою ініціативу державного управління XXI ст., щоб доповнити

«традиційні інструменти зовнішньої політики оновленими й адаптованими інструментами управління державою, повністю задіяти мережі, технології та демографію взаємопов'язаного миру».

Європейська служба зовнішніх справ визнала зростаюче значення ЗМІ і створила сторінку в соціальних мережах та інформаційних інтернет-порталах, таких як Facebook, Twitter і Flickr. Усе більшу кількість делегацій ЄС спостерігаємо на платформах соціальних мереж зі заохоченням робити це з боку ЄСЗС та Європейської комісії.

Загалом, коли ЄС працює в країнах з високим рівнем користування Інтернетом, наголошується на електронних інформаційних засобах, а не на паперовій продукції. Це також передбачає необхідність виокремити необхідні ресурси і час для оновлення та поліпшення відповідних веб-сайтів ЄС. Це не робиться на систематичних засадах і багато чого може залежати від здібностей окремих співробітників, надання необхідних навичок і підготовки, а також часу і ресурсів, щоб підтримувати і оновлювати різні веб-сайти.

Оскільки засіб масової комунікації можна сплутати з повідомленням, «електронна дипломатія» має власне місце у публічній дипломатії, але з обмеженнями. Вона стає вагомим інструментом для роз'яснювальної роботи серед громадськості за межами уряду і тому важливе значення має зв'язок з особами, котрі формують громадську думку, впливовими блогерами, журналістами та представниками громадянського суспільства. Події, які призвели до «Арабської весни», стали особливим нагадуванням, що публічна дипломатія ЄС повинна виходити за межі офіційних діалогів і охопити інші питання сучасної багаторівневої дипломатії. Проблеми залучення до соціальних мереж полягають у труднощах підтримки стійких діалогів на часто складні теми.

Ретельніший аналіз сторінок ЄСЗС у Facebook, Flickr (тут дипломатична служба підтримує фотогалерею) або Twitter підтверджує інтерактивність («подобається», ретвійти і коментарі), але часто нестабільну. Багато коментарів на сторінці ЄСЗС у Facebook залишаються без відповіді з боку ЄСЗС. Це через зрозумілі питання нестачі людських ресурсів.

Низка делегацій могли би також розглянути питання ширшої взаємодії з місцевими громадами через соціальні мережі й забезпечити корисний зворотний зв'язок персоналу делегації. Велика частина матеріалу на сайтах соціальних мереж сприймається як інформація з посиланнями на офіційну політику або документи. У цьому сенсі використання соціальних мереж може доповнювати інші форми публічної дипломатії та ширші стратегічні цілі ЄС. Соціальні мережі можуть стати вагомим інструментом у боротьбі за «права і свободи», але він повинен доповнювати відповідні галузеві діалоги на офіційному рівні.

Здатність ЄС узагалі й ЄСЗС зокрема, відповісти на відносний спад традиційної дипломатії та підвищення публічної дипломатії буде залежати від низки взаємопов'язаних чинників. Так, ефективна публічна дипломатія залежить від чіткого розуміння, що необхідно передати. Під цим розуміється гостріше почуття самотності або тих питань, за які саме виступає ЄС на міжнародній арені. Ще одна ідея полягає в тому, що сучасна зовнішня публічна дипломатія ЄС украй децентралізована. Однак, беручи до уваги згаданий аргумент, централізація бажана лише у випадку, коли ЄС сформує чіткіше повідомлення для зовнішнього світу. Ключовий елемент у будь-якій централізації – сама зовнішня політика. До неї є очевидна вимога щодо поліпшення координації між ЄСЗС, Комісією, Європейською радою та Європейським парламентом. Це, безумовно, потребує цілеспрямованої підтримки в рамках ЄСЗС, аби всіляко сприяти

такій посиленій координації. У цьому контексті координація «трикутника» – торгівля, розвиток та ЄСЗС має особливе значення.

Небезпека від такої непослідовності й ослаблення також може бути спричинена відсутністю координації між ЄСЗС і державами-членами. Бажання держав-членів розвантажити нормативніший план заходів щодо ЄС тоді, коли вони мають на меті свої прагматичніші інтереси, варто уникати. Лісабонська угода, відповідно до ст. 24.3 Договору ЄС, урешті-решт зобов'язує держав-членів «активно й беззастережно підтримувати зовнішню політику і політику безпеки Союзу в дусі відданості та взаємної солідарності», а також відповідати діяльності ЄС у цій сфері. Додаткова публічна дипломатія на європейському та національному рівнях – наочний спосіб продемонструвати таку відданість.

Насамкінець, здатність реагувати на виклики публічної дипломатії, описані нами, залежатиме від координації, доступу до необхідного досвіду та ресурсів. Будь-яка серйозна діяльність охоплюватиме надання публічній дипломатії значущішої ролі у рамках власне ЄСЗС, пов'язуючи її зі стратегічною комунікацією та плануванням і, що особливо важливо, з делегаціями. «Приток» національних дипломатів у ЄСЗС необхідно використати для оновлення загального досвіду в публічній дипломатії. Більше уваги доцільно приділяти ефективній підготовці до публічної дипломатії й «електронної» (публічної) дипломатії. Питання, чи можливо зробити це, залежить частково від політичного бажання лідерів ЄС та держав-членів, аби точніше визначити глобальну роль ЄС і в такий спосіб, сказати щось про тип діяча, яким є Союз і яким має стати. Усе інше залежить від людських ресурсів, навичок і бюджетної підтримки на період зростаючого тиску на національному рівні й на рівні ЄС.

Отже, підсумовуючи, доходимо висновків:

1. ЄС – найрозвинутіше інтеграційне об'єднання з усіх раніше існуючих, що охоплює велику кількість держав.
2. З прийняттям Лісабонської угоди ЄС посилив інтеграцію в міжнародних відносинах і дипломатії: були засновані інститути Високого представника ЄС з зовнішніх справ і політики безпеки, Європейська служба зовнішніх справ, постійні делегації ЄС за кордоном на чолі з послами.
3. Делегації ЄС після Лісабонської угоди інституційно сформувалися і перетворилися на повноцінні посольства ЄС, попри те, що існує проблема недостатнього фінансування їхнього штату та діяльності.
4. У країнах-членах, інститутах ЄС усе більше зростає переконаність у необхідності зміцнення загальної публічної дипломатії Союзу, основна мета якої – донесення ідеалів «об'єднаної Європи» до суспільства зарубіжних країн, розширення зони демократичних і економічно сильних країн-сусідів ЄС.

Список використаної літератури

1. *Duke S.* The European External Action Service and Public Diplomacy / Simon Duke // Discussion Papers in Diplomacy. — 2013. – September. — №127. — 38 p.
2. *European Union External Action* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eeas.europa.eu/index_en.htm.
3. *Fiske De Gouveia P.* European Infopolitik: Developing EU Public Diplomacy Strategy / Philip Fiske de Gouveia, Hester Plumridge. — London : The Foreign Policy Centre, 2005. — 55 p.

4. High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy / Vice-President of the Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/commission/2014-2019/mogherini_en.
5. *La Porte T.* The Power of the European Union in Global Governance: A Proposal for a New Public Diplomacy / Teresa La Porte // CPD Perspectives on Public Diplomacy. — 2011. — №1. — 97 p.
6. Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0010:0041:EN:PDF>

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

EU PUBLIC DIPLOMACY TRANSFORMATION IN THE FRAMEWORK OF GLOBALIZATION

Mykola Trofymenko

*Mariupol State University,
International Relations and Foreign Policy Chair,
129-a Budivelnkyiv Ave., 87500 Mariupol, Ukraine
e-mail: mykola.trofymenko@gmail.com*

The paper considers the transformation of the European Union public diplomacy under the influence of globalization processes. Special attention is paid to the mechanisms of EU public diplomacy implementation in whole and as one of the most advanced integration associations in the world.

Key words: public diplomacy, the European Union, the Treaty of Lisbon, the EU delegation, European External Action Service, the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПУБЛИЧНОЙ ДИПЛОМАТИИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Николай Трофименко

*Мариупольский государственный университет,
кафедра международных отношений и внешней политики,
пр. Строителей, 129, 87500, г. Мариуполь, Украина
e-mail: mykola.trofymenko@gmail.com*

Рассматривается трансформация публичной дипломатии Европейского Союза под влиянием процессов глобализации. Особое внимание уделяется механизмам реализации публичной дипломатии ЕС в целом как одного из наиболее развитых интеграционных объединений в мире.

Ключевые слова: публичная дипломатия, Европейский Союз, Лиссабонское соглашение, делегация ЕС, Европейская служба внешних дел, Верховный представитель по внешним делам и политике безопасности ЕС.

УДК: 316.32+004.738.5

ЕЛЕКТРОННІ КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ШЛЯХ ДО ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ірина Нерубашенко

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського», кафедра політичних наук,
буль. Старопортофранківська, 26, 65020, Одеса, Україна,
e-mail: npri_politolog2010@mail.ru*

Розглянуто роль електронних комунікативних практик у процесі формування глобального громадянського суспільства. Проаналізовано переваги та наслідки інформаційної глобалізації для функціонування суб'єктів глобального громадянського суспільства.

Ключові слова: вебократія, глобалізація, глобальне громадянське суспільство, соціальні медіа, інформаційні технології.

Через вплив глобалізації сучасний світ стрімко трансформується (глобалізований світ). Його характеризує комунікаційне зближення, пришвидшена динаміка обміну, взаємодія сотень тисяч недержавних організацій. Демократичні інститути понад 2 тис. років еволюціонували незалежно від технологій, але специфікою сучасного етапу еволюції громадянського суспільства є їхня нерозривна взаємозалежність.

Тематику глобального громадянського суспільства розробляли Х. Анхейер, Д. Гелд, М. Гласіус, Д. Еберлі, М. Калдор, Дж. Кейн, Е. Мак-Грю, Г. Резнік, А. Хінтс та ін. Окремі аспекти його становлення були предметом вивчення М. Здоровеги, Г. Зеленько, О. Кіндратець, О. Полторакова, В. Співака, К. Трими та ін. Вивчення впливу електронних комунікативних практик на становлення громадянського суспільства започаткував В. Бурак. Нашу дослідницьку гіпотезу становить припущення, що найзначимішим чинником, який впливає на глобалізацію громадянського суспільства, є вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на формування комунікативних практик. Спробуємо довести це припущення.

В останні три десятиріччя спостерігаємо зростання активності неурядових організацій на усіх рівнях – від місцевого до міжнародного. Національні громадянські суспільства на основі ІКТ технологій, нових форм і засобів діяльності, імплементації міжнародних стандартів щодо діяльності громадського сектора, розширюють повноваження у державах свого функціонування. З ініціатив окремих національних громадянських суспільств розпочалось створення структури нового міжнародного громадянського інституту, який діє поза територіальними межами країни-створення [7, с. 56]. У процесі глобалізації, а також як реакція на неї, формується глобальне громадянське суспільство. Його становлення обумовлене багатьма чинниками, у тому числі, появою доступних технологічних ресурсів. На думку М. Здоровеги, «становлення глобального громадянського суспільства є результатом взаємодій та взаємозалежностей національних суспільств» [3, с. 102]. Глобальне громадянське суспільство можна визначити у вигляді суспільних зв'язків, що перетинають національні кордони, проходять через «глобальний, позатериторіальний простір» і характеризуються глобальним мисленням [5, с. 232–233].

Усім елементам глобального громадянського суспільства притаманна загальна ознака: незважаючи на просторово-часові відмінності, вони свідомо самоорганізуються та транснаціонально діють поза владними структурами [7, с. 60]. Здійснення різноманітних громадських ініціатив уможливилось саме завдяки ІКТ. Узагалі сучасний етап глобалізаційних трансформації можна охарактеризувати як «інформаційну глобалізацію». Поглиблення інформаційної глобалізації зумовлює економічну та культурну інтеграцію. Інформаційна глобалізація реалізується в суспільстві, де обмін інформацією не має кордонів – часових, просторових, політичних, де приймаються рішення щодо покращення всіх аспектів якості. Розвиток ІКТ і системи глобальної комунікації сприяє інформованості про нові можливості суспільного розвитку та прогресу, вкорінює у суспільній свідомості багатьох народів модерні, сучасні цінності буття, формує міжкультурний діалог. На тлі цих процесів і твориться новий формат громадянського суспільства – глобальне громадянське суспільство.

Британський дослідник Дж. Кін, аналізуючи причини виникнення та генезу глобального громадянського суспільства, наголошує на впливові нових супутникових, комп'ютерних технологій і комунікацій [9, с. 1–2]. Як зазначають британські дослідники Д. Гелд та Е. Мак-Грю, «у насиченому ЗМІ глобальному оточенні великого значення набуває їх комунікативна сила — здатність охоплювати глобальну аудиторію, формувати погляд у міжнародних масштабах» [2, с. 156].

Учений В. Буряк звертає увагу, що найзначимішим чинником, який впливає на глобалізацію громадянського суспільства є «вплив інформаційних технологій на формування комунікативних практик громадянського суспільства» [1, с. 9]. О. Кіндратець, вирізняючи причини зростання ролі неурядових громадських організацій, зауважує: з-поміж інших «розвиток комунікацій, особливо Інтернет, допоміг створити нові міжнародні організації, що об'єднали однодумців, які проживають в різних країнах», «зростання здатності ЗМІ інформувати більшу кількість людей про глобальні проблеми та розуміння необхідності» [4, с. 134].

На глобальному рівні відбувається обмін не тільки капіталами і товарами; цей процес також охоплює інформацію. Комунікаційна революція для суб'єктів глобального громадянського суспільства — це доступ до інформаційних ресурсів, оперативне подання інформації, обмін досвідом і налагодження партнерських контактів за кордоном; це можливості поширення власної діяльності на велике коло людей, об'єднання у мережі для підготовки та координації заходів, швидший пошук фінансової й інформаційної підтримки для своєї діяльності (наприклад, краудсорсинг і краудфандинг). Інтернет можна розглядати у вигляді «провідника» процесів глобалізації.

Глобальний формат громадянського суспільства твориться завдяки Інтернет-спільноті як співтовариству, що виникає та функціонує у мережі з метою реалізації інтересів його членів. В умовах розвитку е-демократії такі Інтернет-спільноти, як вікі-проекти, чати, форуми та соціальні мережі поступово посилюють свій вплив на суспільне життя та сприяють зміні політичної структури суспільства, посилюючи вплив інститутів громадянського суспільства. Такі спільноти характеризуються динамічністю за рахунок постійних, періодичних і випадкових відвідувачів, котрі територіально можуть перебувати у будь-якій країні.

Ідеї суб'єктів глобального громадянського суспільства просуваються насамперед через Інтернет-медіа, що об'єднують усі види інформаційних ресурсів, доступні Інтернет-користувачам, постають інструментом для зберігання відомостей, каналом передачі й подання, поширення інформації за допомогою Інтернет-мережі. Інтернет-

медіа належать до джерел формування мережевого суспільства, яке практикує нові підходи стосовно здійснення комунікацій у політичній площині, зокрема щодо громадянської самоорганізації.

Інтернет-медіа є найвідкритішим інформаційним середовищем, яке зазвичай не цензурується, хоч сучасні уряди намагаються зробити Інтернет-медіа підконтрольними «через законодавчі обмеження, регулювання майданчиків для розміщення інформації, доступу до аудиторії, аутентифікації та авторизації користувачів і под.» [8, с. 153]. І це попри те, що: з червня 2011 р. відключення від Інтернету розглядається порушенням прав людини; ООН визнала право на доступ до Інтернету як невід'ємне; резолюція про це була прийнята у вигляді реакції на урядове рішення сирійської влади про відключення від Інтернету як відповідь на зіткнення між опозицією й урядовими військами.

Суб'єкти глобального громадянського суспільства використовують інструментальні можливості Інтернет-медіа (он-лайн-мовлення, сайти та сторінки ЗМІ у соціальних мережах, дублювання друкованих версій газет в електронному вигляді, форми зворотного зв'язку з аудиторією і под.), що надають більший, мобільніший і відкритіший доступ масовій аудиторії до інформації, яку вони бажають поширити. Інтернет-медіа створюють нові інформаційні практики, наприклад, блогерство, стрім-трансляції та ін. Серед Інтернет-медій виокремлюють пошукові системи та поштові служби, соціальні сервіси (соціальні мережі, форуми, блог-платформи), файлообмінні сайти і сайти-агрегатори, корпоративні, комерційні й інформаційні сайти, різноманітні Інтернет-сервіси для різних потреб і под.

Завдяки різноманітним он-лайн-соціальним медіа споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами та можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або активно співпрацювати з іншими користувачами сервісу. Соціальні медіа проводять різноманітні інформаційні кампанії зі широким охопленням аудиторії, формують віртуальні спільноти, фокус-груп. Вони демонструють важливу зміну потреб у сучасному інформатизованому суспільстві – дефіциті спілкування, уваги, кризі соціальних статусів та інститутів, потребі прямого спілкування, персоніфікації новин, можливості швидких зв'язків в умовах обмеженого вільного часу. Соціальні медіа, крім вагомості кількості осіб, котрі постійно користуються цією послугою, мають й інший важливий аспект – формують громадську думку.

Можна зазначити поступове вироблення у «глобального громадянина» культури медіа-активізму – форми громадсько-політичної діяльності, спрямованої на досягнення суспільної реакції внаслідок створення альтернативних джерел формування новин. Медіа-активізм змінив роль громадськості в інформаційній надбудові держави, перетворивши аудиторію на співавторів новин. Форми вияву медіа-активізму різні: ведення *блогів*; організація *стрім-трансляцій* (прямої трансляції з місця подій без монтажу, перевага якого – у миттєвості донесення інформації, неможливості її цензурувати, відредагувати); створення *он-лайн-петицій*¹, проведення відео- й аудіо-розслідувань та ін. Медіа-активізм хоча і є інноваційною формою громадянської

¹ Он-лайн-петиція («Інтернет-петиція», «електронне клопотання») формує колективні вимоги, клопотання, скарги, пропозиції і под., які розміщують у медіа-просторі для підтримки підписами он-лайн-користувачів Інтернет-мережі. Головна критика он-лайн-петицій полягає в анонімності користувачів, сумнівній контрольованості процесу створення петицій, актуальності й нагальності тем, що охоплюють електронні клопотання. Найпопулярніші медіа-сервісами для створення та просування он-лайн-петицій — Change.org, Avaaz.org.

активності, але вже зумовив появу нових феноменів, зокрема «кліктивізму»² (висловлення власної думки одним кліком у мережі Інтернет), «слайктивізму»³. Нерідко акція чи рух, що виникли у віртуальному середовищі, переходять у реально-просторовий вимір.

До способів поширення ідей суб'єктами глобального громадянського суспільства належить ведення блогів. У формі такого веб-ресурсу, основним вмістом якого є записи, що регулярно додаються та містять текст, зображення або мультимедіа. Блог є простором для дискусії, місцем, де можна відкрито висловити свою громадську позицію. Цінність такої комунікації для творення громадянського суспільства глобального формату полягає у публічності, можливості читачів публічно полемізувати з автором (у коментарі до блога запису або своїх блогів). Таке середовище мережевого спілкування має низку переваг перед електронною поштою, групами новин, веб-форумами та чатами. Читач блогу отримує інформацію, відстежує реакцію публіки на певні суспільно значущі події (за розгляду блогів як фокус-групи), соціалізується. На нашу думку, завдяки блогам світова політика все більше глобалізується (події у межах однієї країни миттєво привертають увагу всього світу) та інтернетизується. Блоги стають простором для обміну відомостями різних неформальних опитувань (наприклад, попередні дані екзит-полів і под.) і в такий спосіб активізують суб'єктів громадянського суспільства. Сьогодні блоги для багатьох — єдиний доступний спосіб висловити власний погляд. Особливо це актуально за умов авторитарних і гібридних політичних режимів, де цензура й адміністративний тиск знищують незалежні (опозиційні) медіа. Отже, громадсько-політична блогосфера є глобальним віртуальним середовищем у формі публічних ресурсів, де використовують мережеві технології комунікації з метою поширення й обговорення актуальних суспільнозначимих авторських повідомлень.

Саме вибухоподібний розвиток ІКТ уможливив форми протесту громадянського суспільства у вигляді блогерних революцій («Facebook-революцій», «Twitter-революцій»), тобто організацію за допомогою соціальних мереж та інших Інтернет-ресурсів (передусім ідеться про блоги, Facebook, Twitter та Youtube) масових антиурядових виступів, котрі можуть призвести до повалення чинного політичного режиму. Інтернет-ресурси постають каталізатором революційних настроїв, первинні причини яких — корупція, низький рівень життя і под. Легкість розміщення інформації в мережі Інтернет, анонімність джерела чи ініціатора атаки, глобальне охоплення одержувачів і негайне поширення, допомагають розповсюдженню революційних закликів набагато швидше та за мінімальних фінансових витрат для організаторів. Реакцією влади на такі протести є санкції щодо блогосфери (притягнення до відповідальності блогерів, блокування доступу до окремих сайтів, моніторинг соціальних мереж за допомогою спеціальних наглядових органів та ін.).

Сьогодні можна констатувати формування вебократії, тобто практики он-лайн участі громадян у демократичних процесах через різноманітні форми е-демократії. Веб-

² Кліктивізм (англ. *click* — клацання, клік) — практика он-лайн-активності, в основу якої покладено процес використання Інтернет-ресурсів для просування всіляких процесів і підтримки певних ініціатив.

³ Слайктивізм (англ. *slack* — ледар, нероба) — створення ілюзії причетності, коли людина, поставивши «лайк», зробивши репост певного контенту або взявши участь в он-лайн-флешмобі, вважає себе причетною до того чи іншого суспільного процесу, глобального руху, громадської ініціативи. Така громадська активність у соціальних мережах для мільйонів людей замінила вчинки у реальному житті.

система надає суб'єктам глобального громадянського суспільства інноваційні засоби спілкування з публічною адміністрацією, уможливаючи доступ до інформації в публічній адміністрації та голосування/опитування через Інтернет. Це сприяє підвищенню участі недержавних суб'єктів у демократичних процесах і посилює транспарентність публічної адміністрації. Вебокрація надає можливість впливу «третього сектора» на роботу публічної адміністрації; доступу до публічної інформації, обговорення питань, важливих для громадськості.

Практики віртуальної демократії уможливили та пришвидшили просування проєктів, ініційованих громадянським суспільством. Вони забезпечують інформаційну відкритість (а водночас – інформаційний шум), доступність інформації (попри інформаційне відставання (цифровий розрив) в окремих регіонах світу чи серед окремих соціальних груп), публічність у взаєминах із національними органами влади та наднаціональними структурами, можливість мобільної активізації учасників для участі в певних проєктах. Через віртуальну демократію зростає ефективність виконання основних функцій демократичного процесу. Віртуальна демократія зорієнтована на залучення якнайбільшої кількості громадян до суспільних справ – ось мета віртуалізації глобального суспільства.

Оперативна форма мережевої співпраці – твіти (ретвіти), коли до лаконічного повідомлення (до 140 знаків) уведено ключові ідеї, заклики, інформація для її огляду громадськістю. Значення твітів (ретвітів) у політичній сфері зумовлюється їхнім публічним характером, орієнтацією на мережу зацікавлених осіб (знайомих), і, потенційно, на всю аудиторію соціальної мережі («Twitter»). Окремий твіт (ретвіт): привертає увагу Інтернет-громадськості до конкретної заяви та/або дії представника істеблішменту чи опозиціонера; є засобом планування й організації зусиль у громадських акціях, способом проінформувати про настрої громадськості, її настрої. Певна «тема-тренд» твіту (ретвіту) (тобто слово, фраза і под.) є наслідком свідомих організованих зусиль певних груп, спрямованих на привернення уваги Інтернет-користувачів до того чи іншого питання, а також засвідчує увагу частини Інтернет-спільноти до проблеми, яка виникла незалежно від них і тому турбує їх [6, с. 381]. Відстежування найважливіших «тем-трендів» серед твітів (вони ретранслюються в рейтинзі twitter.com у режимі реального часу) дає змогу спостерігати, що відбувається на планеті в певний момент, які з цього приводу настрої сегмента глобальної громадської думки, представленого користувачами цієї соціальної мережі.

Унаслідок нових комунікаційних практик реалізуються проєкти сучасної публічної дипломатії у вигляді способу впливати на міжнародну ситуацію та зарубіжну аудиторію. Модерна публічна дипломатія передбачає, що все частіше міжнародними акторами є нетрадиційні суб'єкти, серед котрих найвпливовішими та важливими стають неурядові організації. Механізми, які використовують ці актори для спілкування з громадами світу, застосовують нові глобальні технології у режимі реального часу (наприклад, поширення певних хештегів зі закликами до світової спільноти). Сучасна публічна дипломатія передбачає перехід до контакту за моделлю «громадськість – громадськість» із метою взаємного інформування. Зникає вертикальний принцип поширення інформації.

Видається, що реалізувати завдання глобального врядування (активними учасниками якого є й численні неурядові організації) можливо за посередництва саме глобальних комунікацій, котрі забезпечують обмін даними у форматах тексту, фото, аудіо, відео та под., спілкування, читання, перегляд безпосередньо та за допомогою

нових інформаційних технологій, долаючи мовні й просторові перепони. Позитиви глобальних комунікацій: відкритість; необмежене спілкування у часі й просторі; контакти з представниками різних культур і мов; зближення людей, що проживають у різних країнах; розповсюдження бізнес-проектів; доступність технологій і простота пошуку й поширення інформації; мобільність; інтерактивність; спрощений доступ до державних послуг; багатомовність; мультикультурність; розвиток інтелекту та комунікативних навичок; створення умов для правдивої комунікації.

Сьогодні не варто переоцінювати функціональність глобального суспільства в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Глобальні громадські структури ще не стали вагомими міжнародними акторами, здатними створити більш-менш рівноправну альтернативу конгломерату інших суб'єктів міжнародної взаємодії. Однак глобальне громадянське суспільство можна розглядати у фокусі оптики транзитивності – як ідеал, проект і потенційну соціальну реальність. І роль комунікаційних процесів у цій еволюції громадянського суспільства до глобального формату буде визначальною. Щоб утвердитися у планетарному масштабі, громадянське суспільство має бути активним, застосовувати сучасні економічні механізми, інновації, широко послуговуючись новітніми інформаційними технологіями: до глобального ефекту – через дієві комунікативні практики.

Список використаної літератури

1. *Буряк В. В.* Глобальное гражданское общество и сетевые революции / В. Буряк. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. — 152 с.
2. *Гелд Д.* Глобалізація / антиглобалізація / Д. Гелд, Е. Мак-Грю. – К. : К.І.С., 2004. – 180 с.
3. *Здоровега М.* Особливості становлення глобального громадянського суспільства / М. Здоровега // *Укр. нац. ідея.* — 2014. — Вип. 26. — С. 101–106.
4. *Кіндратець О. М.* Роль світового громадянського суспільства в подоланні негативних наслідків глобалізації / О. М. Кіндратець // *Гуманітарн. вісн. ЗДІА.* — 2009. — Вип. 37. — С. 129–136.
5. *Резник Ю. М.* Глобальное гражданское общество / Ю. М. Резник // *Глобалистика: Энциклопедия* / главн. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М.: Радуга, 2003. – 1328 с.
6. *Тишкун Ю.* Твіт/ретвіт / Ю. Тишкун // *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)* / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. — Л. : Новий світ-2000, 2015. — 492 с. — С. 381–382.
7. *Трима К. А.* Особливості функціонування глобального громадянського суспільства / К. А. Трима // *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: зб. матеріалів II-ї Інтернет-конференції (16 берез., 2012 р.)* / за заг. ред. К. В. Балабанова. — Маріуполь : [б. в.], 2012. — С. 56–60.
8. *Фоломєєв М.* Інтернет-медіа / М. Фоломєєв // *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)* / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. — 492 с. – С. 153–154.
9. *Keane J.* Global Civil Society? (Contemporary Political Theory) / J. Keane. — London : Cambridge University Press, 2003. – 236 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2014

Прийнята до друку 10.05.2014

ELECTRONIC COMMUNICATION PRACTICES AS A WAY OF A GLOBAL CIVIL SOCIETY

Iryna Nerubashchenko

*State institution Southern National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky (Odesa),
department of political sciences
Staroportofrankivska st., 26, 65020, Odesa, Ukraine
e-mail: pnpu_politolog2010@mail.ru*

The role of electronic communication practices in the formation of a global civil society. The advantages and consequences of the globalization of information for the functioning of the global civil society actors.

Keywords: webocracy, globalization, global civil society, social media, information technology.

ЭЛЕКТРОННЫЕ КОММУНИКАТИВНЫЕ ПРАКТИКИ КАК ПУТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Ирина Нерубашченко

*Государственное заведение “Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского”, кафедра политических наук
ул. Старопортофранковская, 26, 65020, Одесса, Украина
e-mail: pnpu_politolog2010@mail.ru*

Рассматривается роль электронных коммуникативных практик в процессе формирования глобального гражданского общества. Анализируются преимущества и последствия информационной глобализации для функционирования субъектов глобального гражданского общества.

Ключевые слова: вебократия, глобализация, глобальное гражданское общество, социальные медиа, информационные технологии.

УДК:316.344.42 : 323.39

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЯК СУБ'ЄКТ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Лілія Хорішко

*Запорізький національний університет
Факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна
e-mail: lkhorishko@rambler.ru*

Досліджується вплив політичної еліти на інтеграційні процеси в умовах глобального розвитку. Успішність діяльності даного суб'єкта залежить від використання конкретного типу зовнішньополітичної активності (спонтанна гра, задум, проект, заколот) і відповідних технологій прийняття рішень (технологія «м'якої сили», технологія «жорсткої сили» та «розумна» технологія).

Ключові слова: політична еліта, інтеграційний процес, типи зовнішньополітичної активності, політичні технології.

Сучасні тенденції глобалізації, які супроводжуються посиленням ролі транснаціональних корпорацій, зміною функцій держави як політичного інституту, кризовими явищами в економічній сфері, впливають на формування міжнародних відносин у даний період. Одним із проявів глобалізації можна вважати інтеграційні процеси, які в значній мірі визначають напрями реорганізації системи міжнародних відносин, підвищують роль створених об'єднань у виробленні й ухваленні політичних рішень, одночасно формуючи своєрідні традиції взаємодії, обумовлені політичними, історичними та соціально-економічними чинниками розвитку регіонів. Активна участь в інтеграційних процесах забезпечує реалізацію стратегій розвитку конкретних держав, допомагаючи їм не тільки використовувати власний ресурсний потенціал, а й своєчасно реагувати на виклики навколишнього середовища, ефективно позиціонувати себе в міжнародному політичному просторі, вирішуючи при цьому, актуальні проблеми внутрішнього характеру.

Загалом, інтеграцію можна розглядати як процес об'єднання конкретних суб'єктів, що обумовлюється формуванням цілісної структури, встановленим порядком діяльності та взаємодії складових компонентів. Ефективність інтеграційних процесів багато в чому залежить від діяльності політичного суб'єкта, який відповідно до своїх функцій і рівня інституалізованості в політичній системі здатний ініціювати та реалізовувати на практиці конкретні проекти. Відповідно, політична еліта, виступаючи організованою соціальною групою, яка представляє меншість суспільства і є суб'єктом підготовки і прийняття стратегічних рішень, володіючи при цьому ресурсним потенціалом, може розглядатися як активний учасник інтеграційних процесів. Це актуалізує необхідність дослідження політичної еліти як суб'єкта інтеграційних процесів в умовах глобального розвитку, що є метою даної наукової розвідки.

У науковому осмисленні проблем інтеграції та ролі в цьому процесі політичної еліти можна виділити наступні напрями: функціоналізм і неофункціоналізм, федералізм, транснаціоналізм, міжурядовий підхід. В рамках функціонального підходу Д. Мітрані

акцентував увагу на необхідності налагодження міждержавного співробітництва спрямованого на вирішення проблем, які характеризуються наявністю спільного інтересу і потреб у різних сферах життєдіяльності. Виклики, які глобалізація кидає конкретним державам, актуалізують необхідність експертного супроводу рішень щодо сутності інтеграційних процесів. Тому, на думку Д. Мітрانی, успішність того чи іншого інтеграційного проекту залежатиме від співпраці політичної еліти (яка визначає загальний вектор взаємодії, виходячи з прагнення знайти баланс між зовнішньою і внутрішньою політикою) та експертів (які схильні до чіткої структуризації проблеми і пошуку технологій їх вирішення). Неофункціоналізм (Е. Хаас) стверджує необхідність усвідомлення політичною елітою і конкретними групами інтересів загальних цілей і завдань, а також типів зовнішньополітичної активності щодо їх досягнення. Процес інтеграції складається з послідовних етапів, на кожному з яких активізується ключовий агент інтеграції. Політична еліта може розглядатися таким агентом на початковому етапі інтеграції як генератор спільної ідеї, яка співвідноситься з національними інтересами і може бути підтримана громадською думкою.

Представники федералізму (А. Спінеллі, С. Пістоні, В. Райкер) акцентували увагу на необхідності створення наднаціональних інститутів, основою діяльності яких має бути національна безпека. На думку В. Райкера, інтеграційний процес може розвиватися на основі двох моделей: периферійного федералізму і централізуючого федералізму. При першій моделі політичні еліти отримують можливість здійснювати контроль над діяльністю наднаціонального центру, а при другій – саме наднаціональний центр диктує умови взаємодії національній політичній еліті. Формування даних моделей відбувається в рамках так званого «інституціонального торгу», в якому політичні еліти прагнуть закріпити формальні правила, процедури взаємодії, визначити можливості та переваги [1].

В рамках транснаціонального підходу (Дж. С. Най, Р. Кохен) інтеграційні процеси розглядаються, як певні комунікаційні мережі, в рамках яких здійснюється обмін інформацією, накопичується досвід взаємодії. Політична еліта для збереження владних повноважень повинна пристосовуватися до постійно змінюваних умов і знаходити шляхи тісної взаємодії з транснаціональними компаніями, залучаючи їх до різноманітних державних проектів [7]. На думку представників міжурядового підходу (Е. Моравчик), інтеграція буває формальна (створення нових політичних інститутів як результат взаємодії національних еліт) і неформальна (соціальна та економічна взаємодія). Успішність інтеграційних проектів залежить від усвідомлення спільності інтересів політичною елітою і домінуючими групами інтересів в рамках конкретної держави, що супроводжує вироблення спільних рішень [1].

Основою зовнішньополітичної активності еліт виступає здатність забезпечувати конкурентоспроможність держави в світовому політичному просторі на основі оптимального співвідношення цілей діяльності, засобів їх досягнення та обліку факторів впливу. Основними зовнішньополітичними функціями еліт можна вважати політичне цілепокладання, регулювання основ міжнародної діяльності, консолідація суспільства та формування позитивної громадської думки щодо зовнішніх стратегій розвитку. Політичне цілепокладання направлено на розробку основних пріоритетів зовнішньої політики. Враховуючи сучасні інтеграційні тенденції і необхідність позиціонування в глобальному просторі – це може бути якийсь інтеграційний проект. Регулятивна функція проявляється у виробленні правил і норм взаємодії з іншими політичними суб'єктами, які не суперечать міжнародному праву і сприяють ефективній реалізації внутрішнього

потенціалу держави з метою оптимізації процесу досягнення суспільного блага. Функція консолідації спрямована на формування суспільної підтримки основних напрямків зовнішньополітичної активності. Глобальний рівень реалізації даних функцій повинен відповідати загальним тенденціям сучасного розвитку, враховувати культурні, економічні, політичні особливості держави і суспільства з метою усвідомлення їх цінності в конкретному геополітичному просторі.

Відповідно, в сучасних умовах зростання ролі комунікативної взаємодії, впливу інформації на процес прийняття рішень, інновацій у сфері виробництва трансформуються роль політичної еліти. Ефективність виконання нею внутрішніх і зовнішніх функцій, залежить від здатності налагоджувати взаємодію між політичною і бізнес-елітою не лише на національному, а й глобальному рівнях. У той же час прагнення політичної еліти зберегти свої повноваження і вплив на процес прийняття політичних рішень вимагає від неї активізації зусиль щодо створення ситуативних елітних коаліцій, вироблення рішення яких, виходить за межі національної держави. На думку С. Гантінгтона, формується так звана «Культура Давоса», яка відображає інтереси і прагнення національної еліти на рівні глобального управління. Ця тенденція свідчить про виникнення транснаціональної еліти, яка усвідомлює свою автономність і низьку підзвітність національному електоратові. Виходячи з цього, в умовах глобалізації політичні суб'єкти стають більш самодостатніми, їх рішення менш доступними для розуміння суспільства, що свідчить про підвищення їх ролі в глобальному управлінні [5].

Необхідність формування стійких взаємодій на глобальному та національному рівнях робить політичну еліту активним учасником інтеграційних процесів. Вони припускають наявність суб'єкта, який здатний за допомогою існуючих ресурсів нав'язувати свою точку зору і надавати гарантії захисту, об'єкта, того на кого здійснюється вплив і проекту (концепції економічної, політичної, культурно-гуманітарної діяльності, спрямованої на інтеграцію конкретних держав в систему взаємодії на основі вертикального і горизонтального рівнів управління з метою координації діяльності суб'єкта та об'єкта) [3]. Інтеграційна діяльність характеризується наявністю конкретних цілей, завдань та основних етапів. Зміст даних цілей визначається актуальними потребами функціонування конкретної політичної системи, виходячи з цього, припускає цілеспрямовану діяльність політичних суб'єктів, що реалізують намічені програми, потреби яких задовольняються продуктами даної діяльності. Політична еліта, реалізуючи свої безпосередні функції, є активним суб'єктом діяльності, в тому числі інтеграційної, який використовує конкретні засоби і способи реалізації проектів на практиці.

Практична реалізація інтеграційного проекту передбачає певний тип зовнішньополітичної активності політичної еліти: спонтанну гру, задум, проект і заколот. Спонтанна гра характеризується пошуковими діями щодо тактики налагодження взаємодії з іншими суб'єктами, при цьому домінуюча мета – вивчити стан, реакцію на запропоновані ідеї. Даний вид активності формує своєрідний фон можливих стратегічних дій політичної еліти. Задум – це усвідомлена дія суб'єкта, спрямована на нав'язування іншим ідей власного світорозуміння. Цей вид активності передбачає вивчення потенційного суб'єкта взаємодії, визнання його особливостей, а також направленість на переконання або примус до належного розуміння світу. Проект спрямований на встановлення конкретних правил взаємодії, які певним чином ігнорують суб'єктність держав або ж національних політичних еліт, оскільки сфера впливу зміщується до іншого організаційно-оформленого простору, тобто цілісного геополітичного блоку, здатного

здійснювати функції глобального управління. Заколот характеризується запереченням існуючих умов і спонтанними діями, які є сплеском емоцій [6].

Дж. Най, досліджуючи проблеми лідерства у світовій політиці, акцентував увагу на існуванні трьох основних політичних технологій, які застосовуються елітою в зовнішній політиці. Технологія «м'якої сили» передбачає використання політичної культури, ідеології і дипломатії як головних інструментів взаємодії та переконання інших суб'єктів у правильності та привабливості здійснюваного вибору або дії. Технологія «жорсткої сили» спрямована на досягнення певних цілей за допомогою примусу, нав'язування певної точки зору іншому суб'єкту, використовуючи в основному економічний і військовий потенціал [11, с. 40]. Необхідність реагування на виклики глобалізації сприяла появі технології «розумної сили», яка є своєрідним синтезом перших двох. Вона акцентує увагу на необхідності діагностування політичної ситуації, виявлення балансу сил і позицій, узгодження тактичних дій для створення ефективної стратегії досягнення певної мети [11, с. 87–88].

Особливості історичного та політичного розвитку європейських країн, спільні культурні та релігійні цінності актуалізували необхідність розробки інтеграційного проекту, який би дозволив національним державам оптимізувати, в першу чергу, економічну складову зовнішньої і внутрішньої політики для успішного позиціонування у світовому політичному просторі. Відповідно основним ініціатором даних перетворень можна вважати політичні еліти як суб'єкт вираження і забезпечення національних інтересів. Прогнозовані переваги економічного зростання мотивували європейські політичні еліти передати частину своїх повноважень на наднаціональний рівень управління, що спричинило за собою процеси його інституалізації. Політична складова європейської інтеграції досі є предметом дискусій представників національних політичних еліт. В результаті європейська модель інтеграції базується на трьох складових: Європейські співтовариства (митний союз, єдиний внутрішній ринок, економічний і валютний союз); спільна зовнішня політика та політика безпеки; співпраця в галузі внутрішніх справ і юстиції. Прийняття рішень по першому блоку співробітництва відбувається з переважанням принципу наднаціональності. По другому і третьому – на основі принципу міждержавної взаємодії [1].

Виходячи з цього, європейській політичній еліті притаманна така форма зовнішньополітичної активності як проект, а домінуючою є застосування технології «м'якої сили». Це проявляється в прагненні європейського політичного співтовариства удосконалити практики глобального управління за допомогою використання превентивних методів вирішення політичних конфліктів, розширення співробітництва з іншими державами з метою їх поступового реформування та досягнення певного рівня засвоєння ними європейських ліберальних цінностей. Враховуючи переваги і певні загрози, в цілому можна говорити про перспективно-орієнтовану діяльність політичної еліти в рамках даного інтеграційного проекту, наявності в її розпорядженні необхідних ресурсів для внесення необхідних для конкретної політичної ситуації змін [9].

Північноамериканська модель інтеграції спрямована на поетапне економічне зближення, яке не створює ризиків для національного суверенітету. Історичні, політичні особливості формування держав даного континенту і взаємин між ними актуалізували регіональну інтеграцію, спрямовану на підвищення ступеня економічної стабільності за допомогою усунення митних бар'єрів, створення та підтримку умов вільної конкуренції, залучення інвестицій і т.д. Ініціаторами інтеграційного процесу виступили представники бізнес-еліти США, Канади та Мексики, а політична еліта направила свої зусилля на

пошук спільних ідей та цінностей, необхідних для формування певного рівня підтримки суспільством проекту – НАФТА. Виходячи з цього, північноамериканська модель не була інституалізована. Політичний аспект взаємодії цих держав, їх реагування на виклики глобалізації залишається прерогативою національних урядів [2]. Відповідно, національні політичні еліти в рамках даного інтеграційного проекту досить ефективно поєднують такі типи активності як проект і задум, орієнтуючись на використання технології «розумної сили». Проектний тип активності виявляється в формуванні чітких правил і процедури взаємодії в економічній сфері. Оскільки політичний аспект взаємодії даних держав є прерогативою національної політичної еліти, то виходячи з ресурсного потенціалу та національних інтересів, вони формують певні моделі взаємин, прагнуть згадати при необхідності існуючі протиріччя за допомогою технології «розумної сили».

Українська політична еліта, усвідомлюючи необхідність реагування на виклики глобалізації, є учасником наступних інтеграційних проектів – ЦЕІ, ОЧЕС, СОТ, ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток). Діяльність в рамках даних проектів здійснюється на основі певної процедури, але вона не спрямована на формування регіонального лідерства держави або задоволення конкретних політичних інтересів. Ефективніше інтеграційна діяльність розвивається в рамках транскордонного співробітництва, яке дозволяє оптимізувати економічні та культурні зв'язки конкретних регіонів, а також активізувати взаємодію регіональних еліт в контексті задоволення відповідних регіональних інтересів. Однією з основних причин низької активності України в інтеграційних процесах можна назвати відсутність чіткого вектора культурно-цивілізаційного розвитку, нездатність політичної еліти діяти, виходячи з домінування національних інтересів [8].

Слід зазначити наявність певних досягнень української політичної еліти в євроінтеграційних процесах, проявом чого була синхронна ратифікація Угоди про асоціацію між Україною і ЄС Верховною радою України та Європейським парламентом [10]. Водночас, успішність реалізації даного проекту буде залежати від ефективного проведення комплексу реформ, направлених на вирішення проблем та подолання викликів, що стоять сьогодні перед нашою державою. Практична реалізація даних модернізаційних перетворень не можлива без високого рівня суспільної підтримки, надання пріоритетності загальнонаціональним інтересам, використання зарубіжного досвіду та врахування особливостей політико-історичного розвитку держави [3]. Саме діяльність в заданих напрямках є досить актуальною для сучасної української політичної еліти. Загалом, домінуючим типом зовнішньополітичної активності еліти виступає спонтанна гра, що проявляється у прагненні на регіональному рівні налагодити взаємодію, при домінуванні приватного інтересу над державним. Даний вид активності формує своєрідний фон можливих стратегічних дій політичної еліти, виходячи з особливостей політичної ситуації. Можна говорити про домінування технології «м'якої сили».

Таким чином, посилення тенденцій глобалізації, необхідність реагування на внутрішні та зовнішні виклики, потреба в збереженні важелів впливу на процес прийняття рішень, не тільки трансформують роль політичної еліти, але і мотивують її на активну зовнішньополітичну діяльність. Ініціювання та подальша участь в інтеграційних процесах дозволяє політичній еліті з одного боку, бути активним учасником зовнішньої політики, знаходячи при цьому способи взаємодії з бізнес-елітою, не дозволяючи їй взяти на себе повний контроль за процесом прийняття рішень, а з іншого боку – впливати на формування громадської думки в контексті підвищення рівня довіри суспільства.

Динаміка інтеграційних процесів обумовлюється історичними, політичними та економічними факторами впливу на функціонування конкретної держави. Успішність участі політичної еліти в даних процесах обумовлюється наявністю політичної волі, щодо передачі часткових повноважень наднаціональним органам, усвідомленням необхідності протистояти викликам глобалізації, враховуючи при цьому національний інтерес, використанням конкретного типу зовнішньополітичної активності і певних технологій прийняття рішень.

Список використаної літератури

1. Бусыгина И. Асимметричная интеграция в Евросоюзе / И. Бусыгина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/fifteen/002.htm>
2. Даркина А. Интеграция в рамках НАФТА: динамика развития объединительных процессов в 1990–2000 гг. (экономический контент) / А. Даркина [Электронный ресурс] // Региональные исследования. – 2010. – № 2. — Режим доступа: <https://sites.google.com/site/regionalnyeissledovaniya/arhiv/vyp-2/a-v-darkina-integraciya-v-ramkah-nafta>
3. Ирхин Ю. Реинтеграция постсоветского пространства: условия, теоретическое осмысление, возможные сценарии / Ю. Ирхин [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://rusprostranstvo.com/article/view/337>
4. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства/ Інформаційно-аналітичне видання. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу // http://dif.org.ua/modules/pages/files/1407765948_3132.pdf
5. Кортунув С. Мировая политика в условиях кризиса / С. Кортунув. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://uchebnik-besplatno.com/mejdnarodnie-otnosheniya-uchebnik/mirovaya-politika-usloviyah.html>
6. Лурье С. Мировая политика и ее прогностические индикаторы / С. Лурье, Л. Казарян // Полис. – 2012. – № 2 – С. 85–97.
7. Най-мл. Дж. Транснациональные отношения и мировая политика / Дж. С. Най-мл., Р.О. Кохэн // Теория международных отношений: Хрестоматия; сост., науч. ред. и коммент. П. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 152–167.
8. Ротар Н. Єврорегіональна політика України в контексті сучасних цивілізаційних процесів / Н. Ротар // Сучасна українська політика. Спецвипуск: Україна як суб'єкт. – К.: Вид-во Фенікс, 2011. – С. 111–119.
9. Троицкий М. Европейский Союз в мировой политике / М. Троицкий // Международные процессы: Журнал теории международных отношений и мировой политики. – 2004. – Том 2 (№ 2). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/five/004.htm>
10. Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом – [Електронний ресурс]. – Режим доступу // <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article>
11. Nye J. The Powers to Lead / J. Nye. – Oxford: University Press, 2008. – 240 p.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE POLITICAL ELITE AS A SUBJECT OF INTEGRATION PROCESSES IN GLOBAL DEVELOPMENT

Lilia Khorishko

*Zaporizhzhya National University,
Faculty of Social Sciences and Administration, Department of Political Sciences
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhya, Ukraine
e-mail: lkhorishko@rambler.ru*

The influence of the political elite on integration processes in global development is investigated. The success of this subject's practice depends on using of a specific type of foreign policy activity (spontaneous game, conception, project, rebellion) and corresponding technologies of decision making (a "soft power" technology, a "hard power" technology and a "smart" technology).

Key words: political elite, integration processes, types of foreign policy activity, political technologies.

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА КАК СУБЪЕКТ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ****Лилия Хоришко**

*Запорожский национальный университет
Факультет социологии и управления, кафедра политологии
ул. Жуковского 66, 69600, г. Запорожье, Украина
e-mail: lkhorishko@rambler.ru*

Исследуется влияние политической элиты на интеграционные процессы в условиях глобального развития. Успешность деятельности данного субъекта зависит от использования конкретного типа внешнеполитической активности (спонтанная игра, замысел, проект, мятеж) и соответствующих технологий принятия решений (технология «мягкой силы», технология «жесткой силы» и «умная» технология).

Ключевые слова: политическая элита, интеграционный процесс, типы внешнеполитической активности, политические технологии.

УДК 319 (329)

ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ ЩОДО ГРУЗІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Василь Чачава

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: ostapec@rambler.ru*

Охарактеризовано політику Німеччини щодо Грузії у роки Другої світової війни й суттєвий вплив на неї різних кіл грузинської еміграції. Виокремлено дві моделі майбутнього політичного устрою Кавказу, які розроблені Міністерством закордонних справ (проект Ф. Шуленбурга) і Східним міністерством (проект А. Розенберга) Третього Рейху.

Ключові слова: Друга світова війна, грузинська еміграція, Міністерство закордонних справ Німеччини, Східне міністерство, Третій Рейх, проект політичного устрою Кавказу.

Розробляючи плани військової кампанії проти Радянського Союзу керівництво Третього Рейху в особі рейхсканцлера і головнокомандувача вермахту А. Гітлера не мало цільної концепції політичного курсу стосовно народів СРСР. Унаслідок цього вже у квітні 1941 р. Міністерство закордонних справ (МЗС) Німеччини та Східне міністерство паралельно і незалежно одне від одного приступили до формування політичних планів щодо народів, які проживали на території Радянського Союзу. Концепції політики стосовно Кавказу і Грузії, створені зазначеними інституціями, мали і спільні ознаки, і відмінності, котрі обумовлені тогочасними геополітичними реаліями.

А. Гітлер не бажав давати жодних конкретних обіцянок про майбутній устрій східних територій, тому спочатку вкрай негативно сприйняв ідею залучити до тієї проблеми представників політичної еміграції народів Кавказу. Причиною такої позиції було його переконання, що німецькі війська уже до осені 1941 р. завдають вирішальної воєнної поразки Радянській імперії.

Невдача вермахту під Москвою взимку 1941р., а відтак і перспектива тривалої війни стали поворотним пунктом у східній політиці Третього Рейху. В січні 1942 р. розпочалося комплектування східних легіонів із представників національних меншин СРСР.

Отже, мета нашої статті – проаналізувати політику Німеччини стосовно Грузії у роки Другої світової війни. Для цього необхідно виконати такі завдання: висвітлити участь грузинської еміграції у формуванні політики Німеччини щодо Грузії; охарактеризувати проекти майбутнього політичного устрою Кавказу і місця в ньому Грузії, розроблені МЗС та Східним міністерством Третього Рейху.

Безпосереднім приводом, який спричинив подібну зміну в позиції Берліна щодо кавказької еміграції, був візит до Німеччини турецьких генералів А. Ердена і Х. Еркілета. Вони відвідали Східний фронт у жовтні 1942 р. з ціллю визволити з німецьких таборів для військовополонених вихідців із тюркських народів СРСР. Під час прийому в Головній квартирі фюрера генерали звернулися до нього з клопотанням про створення з військовополонених тюркського походження добровольчого з'єднання, на кшталт Мусульманського легіону періоду Першої світової війни. У наслідок цього в листопаді

1941 р. було прийнято рішення про формування Тюрксько-татарського та Кавказького легіонів. До такого процесу залучили «Комісії у справах військовополонених» створені під егідою Східного міністерства, у їхні функції, поряд з іншими, входила реєстрація радянських військовополонених за національною ознакою [7, с. 7].

Ініціатори створення таких легіонів – керівник загального відділу Головного управління політичного департаменту Східного міністерства О. фон Брайтігам та директор Кавказького відділення Г. фон Менде. В рамках даного починання емігрант Г. Магалашвілі (Магалов) був направлений у табори для радянських військовополонених, які знаходилися на території Німеччини з метою реєстрації грузин. Повернувшись із поїздки уже керівником Грузинського відділення кавказького відділу Східного міністерства, Г. Магалашвілі доручив іншим грузинським емігрантам продовжити роботу. В підсумку до весни 1942 р. його співпрацівники узагалі зареєстрували близько 18 тис. військовополонених грузин, котрі перебували у таборах на території Німеччини, Польщі й СРСР. Окрім того, самі німці скерували до спеціальних таборів приблизно 15 тис. грузин. З числа цих військовополонених і був сформований кістяк особового складу Грузинського легіону.

Г. Магалашвілі розглядав грузинські батальйони у вигляді кадрового ядра майбутніх збройних сил незалежної Грузії. Причому керівник грузинського відділення Східного міністерства розраховував, що легіонерам не доведеться брати участь у бойових діях, оскільки до часу закінчення їхнього створення Радянський Союз змушений буде капітулювати [2].

Водночас із цими заходами і МЗС, і Східне міністерство, намагаючись схилити Гітлера до згоди на формування національних представництв малих народів СРСР, приступали до залучення на свій бік представників кавказької політичної еміграції. Головним експертом МЗС зі східних, в тому числі й кавказьких питань, цілком заслужено вважався колишній посол Німеччини в СРСР, граф Ф. В. фон Шуленбург. До Першої світової війни він був німецьким віце-консулом у Тбілісі. У період Першої світової війни з його ініціативи виник і діяв Грузинський легіон німецької армії, яким Ф. Шуленбург і командував. У 1918 р. під час короткочасного перебування німецьких військ у Грузії, граф виконував обов'язки голови німецької дипломатичної місії при уряді Грузинської демократичної республіки. І хоч Ф. Шуленбург, на думку дослідників, виступав проти війни Німеччини з Радянським Союзом, це не завадило йому знову зайнятися питанням вироблення концепції політичного курсу Німеччини стосовно Кавказу. Паралельно з цим графу вдалося залучити до тієї справи низку кращих німецьких експертів із СРСР та одержати підтримку впливових представників німецької військової еліти.

Ф. Шуленбург дотримувався погляду, що стосовно народів, які населяють СРСР, Східне міністерство має відігравати порівняно обмежену роль. Одночасно всі принципи питання варто зосередити у компетенції МЗС Німеччини. У зв'язку з цим представники МЗС стверджували: Міністерство у справах окупованих східних територій може відповідати лише за політику щодо областей, уже зайнятих німецькими військами. Виробленням політичних концепцій з питання незвільнених територій, у тому числі Кавказу, повинно займатися лише зовнішньополітичне відомство Німеччини [8, с. 17]. Прагнучи збільшити сферу свого особистого впливу, міністр закордонних справ Третього Рейху Й. Ріббентроп підтримував дії Ф. Шуленбурга.

Один з найближчих співробітників Ф. Шуленбурга, Ганс фон Герварт, залишив докладний опис політичних проєктів шефа: «На відміну від партії, яка мала намір, у

випадку перемоги Німеччини, дати Росії й Україні статус колоній, Ф. Шуленбург хотів надати росіянам і українцям право на самовизначення. Він був переконаний, що Радянський Союз може бути переможений лише руками самих росіян. Бойові дії варто було перетворити на громадянську війну. Плани Ф. Шуленбурга були такі. Спочатку Німеччина повинна була сприяти формуванню самоврядування на окупованих територіях, потім – створенню Російського антирадянського уряду, після чого необхідно було підтримати такі ж уряди національних меншин. Ці уряди мали бути визнаними Німеччиною союзниками. З ними необхідно було належним способом співпрацювати, урочисто оголосивши про відсутність усіяких територіальних претензій. Під німецькою егідою і на основі рівноправності потрібно було забезпечити вступ цих урядів до Європейського об'єднання. У випадку, коли ідея об'єднання народів Росії виявилася би сильнішою за бажання незалежності, тоді Ф. Шуленбург підтримав би ідею російської союзної держави з широкою автономією національних меншин. На відміну від А. Гітлера й А. Розенберга, він був глибоко переконаний: «керівна роль у такій державі й у майбутньому залишиться за великоросами» [6, с. 242–243]. Поряд з цим, Г. фон Герварт зауважував: Ф. Шуленбург виступав за створення незалежних держав Грузії та Вірменії, оскільки відчував велику симпатію до грузинів, знаючи, що вони вбачають у Німеччині доброго друга та природного гаранта своєї незалежності.

Знову ж таки, коли Ф. Шуленбург після перемоги Німеччини допускав можливість збереження Російської імперії на основі конфедерації, то міністр у справах окупованих східних територій А. Розенберг дотримувався діаметрально протилежного погляду. Балтійський німець за походженням (народився в 1893 р. у м Ревелі), він належав до пригноблених національних меншин Російської імперії та на власному досвіді відчув політику насильницької русифікації й великоросійського шовінізму, характерного для останнього періоду існування імперії Романових. Маючи вплив на Фюрера як один зі «старих бійців» НСДАП, А. Розенберг ще в 1921 р. писав про необхідність підтримки прагнення до незалежності неросійських народів СРСР унаслідок поділу території Російської імперії на національні держави. Це в майбутньому звільнило би Німеччину від можливостей постійного тиску зі Сходу [10, с. 125].

У праці «Майбутній шлях німецької політики» (1927 р.), А. Розенберг акцентував на необхідності встановлення найтісніших німецько-українських зв'язків і відокремлення Кавказу від Росії. Це, на його думку, означало прихід нової ери німецько-грузинських відносин [12, с. 97]. На його геополітичне мислення значно впливали концепції, які за суттю не мали нічого спільного з расистською ідеологією і практикою німецького націонал-соціалізму. Рішуче виступаючи рішучим проти російського імперіалізму, А. Розенберг прагнув покласти край експансії Кремля, відокремивши від Радянської імперії її неросійські території, і у такий спосіб, оточити її низкою нових держав, котрі перебувають під протекторатом Німеччини і утворюють потужний санітарний кордон на шляху можливого відродження Російської імперії.

З московським імперіалізмом передбачалося покінчити через створення рейхскомісаріатів «Остланд» (Прибалтика і Білорусь), «Україна», «Кавказ» і «Туркестан» (Центральна Азія). Територія Росії мала бути у межах природних етнічних кордонів російського етносу, який тим самим втрачав у майбутньому можливість загрожувати незалежності сусідів. Згаданий геополітичний проект, за винятком тези про провідну роль Німеччини й окремих незначних аспектів, повністю повторював добре відому концепцію руху «Прометей», створеного під польською егідою. До нього переважно належали представники лівого крила політичної еміграції малих народів СРСР, котрі

підтримували ліберальні та демократичні ідеї. Безперечно, в зовнішньополітичному сенсі рух «Прометей» орієнтувався на Польщу і країни Західної демократії. Такий несподіваний факт очевидного впливу польської геополітичної думки на зовнішньополітичну концепцію одного з провідних ідеологів націонал-соціалізму варто розглядати, на нашу думку, як вплив емігрантів з близького оточення А. Розенберга. Про одного з них, грузина О. Нікурадзе, скажемо окремо. Скерований на навчання до Німеччини урядом незалежної Грузії в 1918 р., О. Нікурадзе після радянізації країни, залишився в Мюнхені. Незабаром він установив тісні контакти і зі самим А. Розенбергом, і з його другом, балтійським німцем А. Шікеданцом, призначеним 1941 р. А. Гітлером імперським комісаром Кавказу. Член партії з 1934 р., О. Нікурадзе спочатку працював у зовнішньополітичному відділі НСДАП очолюваному А. Розенбергом, а потім, після створення Східного міністерства, його призначили директором Дослідницького інституту Континентальної Європи.

О. Нікурадзе, маючи основну фізичну освіту, був високоосвіченою людиною. Написані ним під псевдонімом А. Зандерс геополітичні й історичні дослідження публікувались у Мюнхені [13; 14; 15]. Поєднуючи грузинський патріотизм із геополітичною теорією «великих просторів» К. Гаусхофера, послідовником котрого він вважався, О. Нікурадзе сформулював політичну концепцію. За нею, грузинам відводилася центральна роль у рамках проєктованої ним Кавказької конфедерації під егідою Третього Рейху. На думку О. Нікурадзе, Грузія зі своїм найчистішим у расовому сенсі населенням, географічно посідає центральне місце в регіоні й має особливе покликання до регіонального лідерства. Вона на Кавказі повинна відігравати таку ж геополітичну роль, як Німеччина в Європі. Під певним впливом О. Нікурадзе, в квітні 1941 р. і А. Розенберг розробив геополітичну концепцію Кавказу під німецьким протекторатом [15, с. 156–158].

Зазначаючи, що Кавказ із його величезними нафтовими запасами має ключове значення для Німецької імперії, А. Розенберг у зв'язку з цим пропонував створення на Кавказі рейхскомісаріату, який ввів би у свій склад п'ять генеральних комісаріатів і дві головні області. Грузія, Азербайджан, Північний Кавказ, а також козачі території Кубані й Терека мали бути генеральними комісаріатами, а Вірменія з Калмикією отримували нижчий статус головних областей.

З метою забезпечення взаємної геополітичної інтеграції територій рейхскомісаріату «Кавказ» і «Україна» кордон між ними повинен був пролягати у верхів'ях Волги в районі м. Саратова. Кавказ, за планом А. Розенберга, мав стати інтегральною частиною санітарного кордону, що перебуває під протекторатом Німеччини і стримуватиме експансію Кремля у південному напрямку. Незважаючи на призначення на посаду імперського емісара Кавказу свого друга і протеже Л. Шікеданца, А. Розенберг рекомендував надати владу на місцях переважно місцевому населенню. Самі німці повинні мати в регіоні мінімальну кількість чиновників. Так, за німецькою стороною зберігалось право арбітражного вирішення конфліктів у випадку коли такі виникали між місцевими народами [4, с. 227–231].

Складаючи проєкт зі створення цього рейхскомісаріату, А. Розенберг виходив з давно існуючої ідеї Кавказької конфедерації, яка, враховуючи етнічну мозаїчність Кавказу, об'єктивно кажучи, і нині становить єдину можливість збереження миру, стабільності й економічного процвітання регіону.

Розглядаючи концепцію А. Розенберга в історичній ретроспективі, простежуємо її певну подібність із проєктом Південно-Східного Союзу, висунутим у серпні 1918 р.

отаманом Донського козачого війська генералом П. Красновим. Згідно з проектом Південно-Східного Союзу, на території Кавказу та Південної Росії планувалося створення конфедеративної держави у складі Донського, Кубанського і Терського козачих військ, території Союзу горян Північного Кавказу, Калмикії, а також південнокавказьких республік Грузії, Вірменії й Азербайджану. Це був проект достатньо великого державного утворення з усіма економічними ресурсами, необхідними для незалежного існування. У вересні 1918 р. проект Південно-Східного Союзу був поданий на розгляд німецького імператора Вільгельма II, який його цілковито підтримав [1, с. 78]. Різниця полягала лише в тому, що до складу рейхскомісаріату Кавказ не входила територія Донського козацького війська. Отже, у концепції А. Розенберга простежувалася спадкоємність німецької геополітичної думки та враховувався досвід кавказьких інтеграційних проектів, які існували в період Першої світової війни. Значною мірою відображаючи погляди О. Нікурдзе, А. Розенберг акцентував на необхідності надання Грузії провідної ролі в кавказькому регіоні: «Серед усіх кавказьких народів, найвагомішу керівну роль, виявляючи найсильнішу енергію, безсумнівно, відігравали грузини. Відповідно столицею рейхскомісаріату за логікою речей, може бути лише Тбілісі. Одночасно Тбілісі є і столицею грузин – найсильнішого народу Кавказу. З цим пов'язана і з морального, і з політичного погляду виправдана необхідність надати грузинам роль господарів федерального керівництва, передавши їх представникам посаду постійного голови федеративного уряду майбутнього Кавказу» [4, с. 228].

Уже в 1941 р. на посаду генерального комісара Грузії був призначений бригаденфюрер СА О. Годес. Нове призначення він сприйняв із великою відповідальністю. Напередодні битви за Кавказ О. Годес разом з набраними ним для свого майбутнього апарату співпрацівниками займався складанням великої кавказької бібліотеки, збором картографічних матеріалів та наочних посібників з Кавказу, студював основи історії народу, яким у майбутньому йому належало керувати. Виданий О. Годесом атлас Грузії цілком можна зараховувати до кращих праць, котрі вийшли в Третьюму Рейху про Кавказ. Зібрані у такий спосіб книги і матеріали надалі принесли користь, оскільки були роздані в польові бібліотеки кавказьких легионів [8, с. 17].

Один з найближчих співробітників А. Розенберга – О. фон Бройтігам згодом зазначав: причина підтримки міністром у справах окупованих східних територій плану звільнення малих народів СРСР від влади Кремля ґрунтувалась на об'єктивних геополітичних чинниках, а не на «фанатичній ненависті» А. Розенберга до Росії: «Розенберг побоювався, що в майбутньому Росія, поступово досягнувши піку економічного розвитку зі своїм швидко зростаючим населенням, становитиме дедалі більшу небезпеку для Західної Європи, незалежно від типу політичної системи, яка буде притаманна їй. Протистояти цьому можна лише, відокремивши неросійські народи від великоросійського простору, закріпивши за ними широку політичну самостійність. Отже, до плану зі знешкодження Росії внаслідок її поділу на національні держави нас спонукали цілком реальні обставини» [3, с. 5].

За свідченням іншого високопоставленого чиновника Східного міністерства – П. Клейста, А. Розенберг вважав створення рейхскомісаріатів «Україна», «Кавказ» і «Туркестан» тимчасовим явищем, зумовленим потребами військового часу. Після закінчення війни згадані комісаріати мали бути перетворені на незалежні держави з подальшим введенням їх у майбутнє Європейське співтовариство народів [5, с. 142].

Досі невідомі думки самого фюрера щодо майбутнього устрою Кавказу. Але в одному думки А. Розенберга й А. Гітлера збігалися: з військових, політичних та економічних причин Кавказ мав бути назавжди звільнений від влади Росії [11, с. 389].

Як і варто було очікувати, створення у рамках різних міністерств Третього Рейху проектів і концепцій політики Німеччини стосовно народів СРСР, урешті-решт переросло у відкрите суперництво Й. Ріббентропа й А. Розенберга. Становище погіршувався ще й тим, що і Ф. Шуленбург, і А. Розенберг у діяльності опиралися на різні групи кавказьких емігрантів. Уже восени 1941 р. у рамках очолюваного Г. фон Менде кавказького відділу Східного міністерства було створено грузинське відділення. Керівником цієї структури був призначений близький друг А. Розенберга і О. Нікурадзе – Г. Магалашвілі (Магалов). Співробітниками Г. Магалашвілі, котрі об'єдналися у сформовану ним і О. Нікурадзе політичну організацію – Грузинську націонал-соціалістичну групу, були переважно грузинські емігранти, які на той час проживали в Німеччині – В. Цхомелідзе, В. Тогонідзе, А. Гамсахурдіа та ін. [2].

Підсумовуючи розглянуті питання, доходимо таких висновків. Суттєвий вплив на політику Німеччини щодо Грузії у роки Другої світової війни мала грузинська еміграція, неоднорідна у поглядах. Вона підтримувала різні напрями політики, яку розробляли Міністерство закордонних справ та Східне міністерство Третього Рейху. До відомих особистостей зі середовища грузинської еміграції можна зарахувати Г. Магалашвілі, О. Нікурадзе, В. Тогонідзе, А. Гамсахурдіа та ін.

Стосовно майбутнього політичного устрою Кавказу та місця в ньому Грузії, то вирізняються два проекти, розроблені Міністерством закордонних справ та Східним міністерством Німеччини. Проект першого – Ф. Шуленбурга ґрунтувався на тому, щоби дати народам СРСР право на самовизначення з подальшим визнанням Німеччиною суверенних держав і приєднанням їх до Європейського об'єднання. У випадку небажання створювати окремі держави, Ф. Шуленбург схилявся до можливості утворення російської конфедеративної держави з широкою автономією національних меншин. Натомість другий проект – А. Розенберга вважав за необхідне відокремлення Кавказу від СРСР і створення Кавказької конфедерації, в якій Грузії буде відведена провідна, організуюча роль господарів конфедеративного керівництва. Оскільки Ф. Шуленбург і А. Розенберг опиралися на різні групи кавказької еміграції, то це позначилося на суперництві між ними.

Отже, політика Німеччини щодо Грузії у роки Другої світової війни була неоднозначною і на неї суттєво впливала потужна грузинська еміграція.

Список використаної література

1. *Авалов З. Независимость Грузии в международной политике 1918–1921 г. / З. Авалов. – Париж, [б. и.], 1924. – 354 с.*
2. *Дело по обвинению В. Д. Тогонидзе // Архив Министерства внутренних дел Грузии (АМВД). – Тбилиси, – ф. № 6, арх. дело № 8166, л. 40–43.*
3. *Bräutigam von O. Erfahrungen mit den Freiwilligen aus dem russischen Raum im Kampf mit den Bolschewismus 1941–1945 / O. von Bräutigam. – München: Sammlung «Thorwald-Material»; Institut für Zeitgeschichte (IFZ), 1950, – Juni. – S. 5.*
4. *Dallin A. German Rule in Russia 1941–1945. A Study of Occupation Policies / A. Dallin. – London: McMillan, New York: St Martin's Press, 1957. – 327 p.*

5. *Kleist P.* Zwischen Hitler und Stalin 1939–45 / P. Kleist. – Bonn: Athenäum-Verlag, 1950. – 215 s.
6. *Herwarth H.* Zwischen Hitler und Stalin. Erlebte Zeitgeschichte 1931 bis 1945 / H. Herwarth. – Frankfurt-am-Main; Berlin, Wien, 1982. – 297 s.
7. *Mende von G.* Die Nationalkomitees der Völker aus der Sowjetunion während des deutsch-sovjetischen Krieges / G. von Mende // *Наследие Г. фон Менде.* – Oslo. – S. 7.
8. *Mende von G.* Die kaukasische Vertretungen in Deutschland während des Zweiten Weltkrieges: *Наследие Г. фон Менде* / G. von Mende. – Oslo. – S. 17.
9. *Mende von G.* Kaukasuspolitik. *Наследие Г. фон Менде* / G. von Mende. – Oslo. – S. 8.
10. *Molau A.* Der Ideologe des Nationalsozialismus. Eine politische Biographie / A. Molau, A. Rosenberg. – Koblenz: Verlag Siegfried Bublies. – 1993. – 176 s.
11. *Rich N.* Hitler's War Aims. The Establishment of New Order / N. Rich. – New York: Andre Deutsch, 1974. – Vol. II. – 436 p.
12. *Rosenberg A.* Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik / A. Rosenberg. – München, 1927. – 165 s.
13. *Sanders A.* Um die Gestaltung Europas. Kontinentaleuropa vom Mythos bis zur Gegenwart / A. Sanders, A. Nikuradse. – München, Hoheneichen-Verlag, 1938. – 198 s.
14. *Sanders A.* Die Stunden der Entscheidung. Kampf um Europa / A. Sanders, A. Nikuradse. – München: Hoheneichen-Verlag, 1943. – 245 s.
15. *Sanders A.* Kaukasien. Geschichtlicher Umriss / A. Sanders, A. Nikuradse. – München: Hoheneichen-Verlag, 1944. – 298 s.

Стаття надійшла до редколегії 09.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

POLICY REGARDING GEORGIA GERMANY DURING THE SECOND WORLD WAR

Vasil Chachava

*Lviv National University named after Ivan Franko
Faculty of Philosophy, Department of theory of Political Science,
Str. Universitetska 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: ostapec@rambler.ru*

The article gives a description of German policy with respect to Georgia during World War II. The author notes a significant effect on it of various circles of Georgian emigration. Select the two models of the future political system of the Caucasus, which are developed by the Ministry of Foreign Affairs (developer F. Schulenburg) and East Department (developer A. Rosenberg) of the Third Reich.

Key words: World War II, the Georgian emigration, Ministry of Foreign Affairs of Germany, Eastern Department, the Third Reich, the political system of the Caucasus project.

ПОЛИТИКА ГЕРМАНИИ ОТНОСИТЕЛЬНО ГРУЗИИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Василий Чачава

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: ostapec@rambler.ru*

Характеризуются политика Германии относительно Грузии в годы Второй мировой войны и существенное влияние на неё различных кругов грузинской эмиграции. Выделяются две модели будущего политического устройства Кавказа, разработанные Министерством иностранных дел и Восточным министерством Третьего Рейха.

Ключевые слова: Вторая мировая война, грузинская эмиграция, Министерство иностранных дел Германии, Восточное министерство, Третий Рейх, проект политического устройства Кавказа.

УДК 321.7. 324

МИСТЕЦТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Олена Шерман

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
кафедра гуманітарних дисциплін та соціальної роботи,
вул. Клепарівська, 35, м. Львів, Україна
e-mail: lubtp@ukr.net*

Розглянуто специфіку сприйняття такого елемента політичного простору, як мистецтво, з урахуванням діахронічного аспекту питання. Доведено, що особливості використання мистецтва в політиці були обумовлені не тільки етнічною та культурною своєрідністю стародавніх держав, а й різними формами державного устрою.

Ключові слова: мистецтво, політичний простір, Стародавній Схід, античність, суспільна свідомість.

Постановка проблеми. Відзначений ще у платонівській «Державі» потужний вплив мистецтва на суспільну свідомість перетворює його на важливий компонент політичного простору. То ж не дивно, що найбільш ранні спроби взяти його (мистецтво) під контроль різних політичних сил сягають доби перших держав. «Фільтрування» творів мистецтва через практику різноманітної цензури (від простої заборони твору до страти автора) було частиною повсякденного політичного буття великих і малих держав Європи, та й решти світу. Паралельно із заборонаю «непотрібних» творів мистецтва йшов інший процес: створення «потрібних». Різноманітні поетичні вихваляння правителів, царів, деспотів та інших можновладців належать до найдавніших жанрів світової літератури, так само як статуї шумерських царів є найдавнішими пам'ятками портретного мистецтва. Масштаб і глибина впливу цієї художньої продукції на масову свідомість залежали від якості твору і популярності її авторів.

Ступінь дослідження проблеми. «Перекодування» реального світу поетами та художниками і наслідки впливу творів мистецтва на суспільну свідомість як філософська проблема були усвідомлені європейською культурою дуже рано. Чітко усвідомлюючи не тільки силу мистецтва, а й таємні витoki цієї сили (мистецтво впливає передусім на емоції людей), Платон покладає на мистецтво важливу місію формування особистості як громадянина (і серед іншого – як суб'єкта політичного життя), і саме тому наполягає на цілеспрямованому використанні міфів в процесі виховання дітей і молоді [2]. В подальшому до ролі мистецтва як компонента політичного простору, його впливу на суспільну свідомість та використання в процесі політичної комунікації та іміджетворення зверталися видатні представники світової філософської та політичної думки: М. Вебер, П. Сорокін, А. Грамші, Е. Кассінер, А. Лосєв, Г.-Г. Гадамер, П. Бурд'є, Т. Адорно, Ж. Бодрийяр та ін. Значний внесок у розробку проблеми в її різних аспектах внесли сучасні українські науковці: Ю. Шайгородський, Г. Почепцов, В. Полянська, Х. Дацишин, А. Дорошенко та ін. Однак це не заперечує існування питань, наукова розробка яких не є вичерпною і потребує подальших студій, зокрема, стосовно історичних аспектів теми. Відповідно, *мета статті* – проаналізувати специфіку використання творів мистецтва як

елементу політичного простору у діахронії (темпоральні рамки аналізу – IV тис. до н.е. – I ст. н.е.)

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшеним твердження, що можливості мистецтва в процесі формування суспільної думки були усвідомлені з моменту виникнення держави. Вже у ранніх державах Близького Сходу ми зустрічаємо розвинуті системи впливу на суспільну думку через посередництво мистецтва. Механізм та ефективність використання таких технологій тісно пов'язані і з онтологічними особливостями цивілізації Стародавнього світу, і з сутністю мистецтва.

Феномен мистецтва з самого початку свого існування був тісно пов'язаний з релігійними практиками: всі сучасні форми мистецтва сягають корінням так званого «первісного синкретизму». З розпадом єдиної первісної свідомості відбувається і виділення з первісного синкретизму відносно самостійних форм суспільної свідомості – релігії, мистецтва, філософії, науки, правосвідомості та політичної ідеології (виникнення двох останніх пов'язане з виникненням держави, найбільш ранні форми якої репрезентовані цивілізаціями Давнього Сходу, що почали формуватися між Тигром та Євфратом та в долині Нілу у IV тис. до н.е.). Проте поступове зникнення первісного синкретизму не означало зникнення міфологічної свідомості. У контексті досліджуваного нами питання це означає, що суспільна свідомість цивілізацій Давнього Сходу була невіддільна від міфологічної свідомості. Таким чином, неможливо зрозуміти політичні технології Давнього світу без урахування зв'язку мистецтва та релігії. Мистецтво, у свою чергу, багато в чому зберігаючи давні магічні функції, починає використовуватися для досягнення конкретних політичних завдань.

Стародавньому світові притаманна сакральність політичних практик: феномен влади входить до системи релігійних уявлень. Верховний правитель репрезентувався як син божества чи як саме божество: легітимізацію влади забезпечувала непорушність релігійних переконань. Логічного завершення ця система набула у теократичній деспотії Давнього Єгипту, де фараона вважали живим богом. Таким чином, суспільна піраміда автоматично входила до структури Всесвіту і бунт проти існуючого політичного ладу розглядався як замах на онтологічні основи буття (перетворюючись у контексті міфологічного мислення у повстання Хаосу проти Космосу (Ладу)).

Загальновідомим прикладом використання давньоєгипетською цивілізацією мистецтва як засобу впливу на суспільну свідомість є зразки монументального мистецтва – насамперед, славнозвісні піраміди. При цьому слід зазначити, що механізм впливу пірамід на свідомість нашого сучасника і на свідомість давнього єгиптянина є різним. Давні єгиптяни сприймали піраміду крізь призму релігійних уявлень: це були не просто гробниці фараонів, а наочне свідчення їх безсмертя, оскільки згідно з давньоєгипетською релігією муміфікація була гарантією вічного життя [1]. Безумовно, обожнювання фараонів мало на меті передовсім політичні завдання, а спорудження пірамід було найпростішим засобом впровадження в суспільну свідомість настільки ж непорушного стереотипу сакральності вищої влади, наскільки непорушними були самі піраміди.

Величний образ пірамід не повинен затьмарювати інші приклади використання давньоєгипетського мистецтва з політичною метою. До них належать скульптура, живопис, в тому числі фресковий – у храмах та пірамідах. З літературних жанрів перш за все слід відзначити біографічний жанр (причому до нас дійшли біографії не лише фараонів, а й вищих сановників (Менеса, Уашптаха, Хірхуфа, Птахшепеса та ін.), а також традиційну для всіх монархій хвалебну поезію. Проте сфера використання літератури обмежувалася правлячою елітою через низький рівень освіченості населення.

В інших державах, зокрема у Шумері (державі Близького Сходу, що виникла у IV тис. до нашої ери), широкого розповсюдження набуло використання скульптури, насамперед рельєфів (стел) та статуй з метою створення та закріплення позитивного іміджу влади, що має виразне мілітаристське забарвлення, оскільки рельєфи, що збереглися, прославляють завоювання царів: «Стела Ур-Намму», «Стела Гудеа», «Стела Нарам-Сіна» та ін. Вершиною шумерського мистецтва скульптури були культові статуї богів та портретні статуї правителів. До нас дійшло близько 30 статуй Гудеа, правителя м. Лагаша, які не тільки з великою художньою силою передають його зовнішність, а й створюють певний імідж. Одна зі статуй зображує Гудеа не у звичній позі воєначальника зі списом у руці, а сидячи з архітектурним планом на колінах, підкреслюючи тим самим його досягнення у будівництві храмів.

Храми шумерів – зікурати – вважалися «будинками бога» і вражали величчю, але не меншою величчю відрізнялися «будинки царів», палаци. Розміри та розкіш палаців мали і пропагандистський ефект: вони підкреслювали силу та могутність влади – таким же чином, як переможні стели закріплювали стереотип «непереможної армії». Шумери першими створили писемність, причому, окрім найдревнішого «Епосу про Гільгамеша», що є пам'яткою світової літератури, до нас дійшли епічні твори, присвячені царям, зокрема, епос про Енмеркара, царя Урука, присвячений його дипломатичній сутичці з правителем Аратти.

Важливо зауважити, що Єгипет та Месопотамія дотримувалися абсолютно протилежних поглядів на природу їх правителя та характер Всесвіту, в якому він функціонував: якщо у Єгипті фараон був царем незмінно у всі часи, то в месопотамській традиції титулування немає слідів боготворіння правителя [5, с.3].

Культурні досягнення перших держав Сходу успадкувало Давньоперське царство, у пропагандистській практиці якого використовувалися знайдені та випробувані і у Шумері, і у Ассирії та Вавилоні засоби: монументальне мистецтво, скульптура, рельєфи, написи, хвалебна поезія, однак у незрівнянно більших масштабах. За Ахеменідів була вироблена єдина імперська ідеологія, відображена у офіційному мистецтві, провідними напрямками якого стали архітектура палаців та рельєфи. Ахеменіди намагалися поєднати різні традиції, відбираючи з них те, що відповідало їх імперській свідомості – ассирійські рельєфи, єгипетські царські регалії, іонічні колони. З цих елементів і були створені палацеві комплекси Пасаргад та Персеполя.

Спорудження міста царів – Персеполя – було вражаючим актом пропаганди. Заснуванню та будівництву цього міста свідомо було надано символічного характеру. Персеполь був втіленням безмежної влади царів і могутності Перської імперії. Ахеменідське мистецтво було однією із перших спроб введення єдиного імперського стандарту на великій різномовній території. Філософським підґрунтям – в рамках зороастризму – офіційної політичної доктрини була остаточна перемога сил добра над силами мороку.

Найбільш вражаючих масштабів взаємозв'язок мистецтва та політики набув в античних полісах. Загальновідомо, що в центрі античного мистецтва була людина, а в центрі свідомості гідної людини («калоса агатоса») – рідний поліс. Усі перипетії політичної боротьби та ідеологічні конфлікти знайшли повне відображення у мистецтві та філософії, і передовсім у літературі та театрі, які повинні були висвітлювати гострі соціальні питання та розглядати важливі соціальні проблеми; без цього творам відмовляли у приналежності до серйозного мистецтва.

Вперше до арсеналу засобів політичної боротьби входить театр, причому унікальною рисою Афіньської республіки є надзвичайно високий естетичний рівень творів. Ця ситуація не має аналогів у світовій практиці: п'єси, що зачіпали гострі суспільно-політичні питання, писали такі автори, як Есхіл, Софокл, Еврипід, Аристофан. Так, наприклад, у ранній трагедії Есхіла «Прохачки» демократичний лад Афін протиставлений східному деспотизмові, а цар Аргоса зображений правителем, що не приймає серйозних рішень без згоди народних зборів. Звертаючись у трагедії «Перси» (поставлена 472 р. до н.е.) до сучасних подій – греко-перських війн, Есхіл продовжує цю ж лінію: протиставлення афіньської демократії (діалог Атосси з корифеєм хору та розповідь вісника) східній монархії. Ще сильніше пов'язана із соціальним та політичним життям Афін творчість Еврипіда, п'єси котрого торкалися найрізноманітніших актуальних проблем. Цікавими є принципи використання міфології у Еврипіда: міф стає допоміжним засобом та використовується для політичних альянсів, як це відбувається у антивоєнній трагедії «Троянки». Звертаючись до троянського епосу і зображуючи страхіття війни, поет засуджує тогочасні завойовницькі акції (весною 415 р. до н.е. Афіни готувалися до завоювання Сицилії). Втім, не лише трагедія, а й антична комедія з самого початку свого існування була частиною політичного життя. Гостра сатира, що переходила у глузування, притаманна, зокрема, комедіям Аристофана. Наприклад, комедія «Вершники» (424 р. до н.е.) спрямована проти конкретної особи – лідера радикальної партії Клеона [5].

Рим чимало успадкував від Греції, у тому числі й у сфері мистецтва, хоча запозичення набули неминучої трансформації. У республіканську епоху певну роль у політичному житті Риму відіграв театр. Наприклад, творчість останнього класика римської трагедії – Акція (170 р. до н.е. – після 90-х рр. до н.е.) – досить політизована: важливе місце у його драматургічній спадщині займає викриття тиранії та зображення покарань тиранів. Сюжет трагедії «Брут», поставленої у 30-х рр. II ст., що зображує падіння царської влади та встановлення республіки, заснований на римській історії, а не на міфології (тобто актуальна політична проблема відкрито винесена на художній розгляд). Однак ближче до кінця республіканського періоду відбувається зміна сценічних жанрів, і головним сценічним жанром стає елліністичний мім. Тенденція відходу від політичної значущості масових видовищ знаходить переконливе втілення у найбільш масовому (і знаменитому) видовищі Давнього Риму – боях гладіаторів.

Римська література, як і в Елладі, у республіканський період була засобом політичної боротьби, але, на відміну від Греції, звернення до літератури, по-перше, було масовим явищем, а по-друге, на перший план вийшли прозаїчні, а не драматургічні жанри.

Літературні тексти політичної тематики почали масово створювати не літератори-професіонали, а самі суб'єкти політичної боротьби: Гай Гракх викладає програму реформ у вигляді «послання», Сулла складає «історію свого життя», Цезар пише «Записки про Галльську війну». Великій кількості непрофесійних письменників-політиків відповідає різноманіття жанрів, де ми бачимо памфлети, мемуари, автобіографії, історичні праці, політичні промови, зафіксовані у писемній формі. При цьому самі жанри зазнають мутації: метою мемуарів є не розповідь про події, а політичний звіт; автобіографії слугують створенню позитивного іміджу автора-політика (на протигагу існуючому негативному, як у випадку з диктатором Суллою); а історичні «праці» фактично є ілюстрацією перипетій тогочасної політичної боротьби (історія в античних умовах була не стільки наукою, скільки одним із видів художнього оповідання,

і допускала певну частку вимислу з метою зробити виклад цікавим). Можливості звернення *urbi et orbi* від першої особи були гідно оцінені багатьма суб'єктами політичного життя, і такі довготривалі інформаційні продукти, як мемуари, автобіографії, філософські трактати, у подальшому неодноразово використовувалися політиками.

У період розквіту римської прози – 1 ст. до н.е. – вона була настільки ж політизована, як і давньогрецький театр, а мистецтво політичної риторики займало почесне місце. У імператорському Римі, своєю чергою, поступово набирали силу тенденції, характерні для елліністичного суспільства (не варто забувати, що Рим перетворився з кінця II ст. на один із центрів елліністичного мистецтва). Культ імператора – «рятівника роду», «рятівника людства», «рятівника світу» – стає частиною офіційної ідеології. «Поклоніння імператорам у Римській імперії носило головним чином політичний характер: дотримання культу було свого роду перевіркою благонадійності підданих. Суттєвим було не те, у що насправді вірить дана людина, а те, чи здійснює вона певні дії, висловлюючи повагу до імператора» [1, с. 167]. Як і в елліністичних державах, починає активно розвиватися хвалебна поезія. Можна сказати, що у Давньому Римі використовували всі винайдені у попередні епохи мистецькі засоби: від монументальної скульптури Давнього Сходу до грецького театру, від статуй правителів до хвалебних од та гімнів. Оригінальними технологіями Риму були традиція політичної мемуаристики та широке використання епістолярного жанру. Рим підсумував та ввів у політичну практику всі досягнення античного світу; своєю чергою, наступні століття прямо чи опосередковано звертаються до його досвіду.

Висновки. Особливості використання мистецтва були обумовлені не тільки етнічною та культурною своєрідністю перших держав, але й принципово різними формами державного устрою та політичного режиму. Значення суспільної думки у перших античних демократіях вимагало принципово нових засобів впливу та методів політичної пропаганди. Пропаганда Шумеру, Вавилону, Єгипту, Персії була статичною, пропаганда античних полісів – динамічною у прямому й переносному значенні слова. Про велич фараонів та царів свідчать піраміди, зікурати, гробниці та палаци; досягнення афінських стратегів та політиків оспівують поети та демонструють на сцені актори. Стереотипи держав Близького Сходу незмінні, наприклад, стереотип сакральності царської влади: змінюються володарі, а не ідеологічне підґрунтя їх абсолютизму. Давньогрецькі стереотипи змінні, як і суспільство, що їх породжувало. Антична пропаганда активно використовує вже наявні стереотипи для створення нових, причому міфологія є робочим матеріалом для створення стереотипів. Влада втрачає сакральний характер, більш за те, у демократичній інтенції змінюється сам підхід до неї: найкраща влада не та, яку дали боги, а та, що враховує народну думку. Щодо влади та її носіїв стає можливим легальне створення негативних стереотипів: висміювання політика стає такою же буденною частиною політичного процесу, як і вихваляння. Однак, незалежно від форми державного устрою, використання мистецтва для впливу на суспільну свідомість було культурною нормою та розповсюдженою практикою починаючи з перших держав IV тис. до н.е.

Список використаної літератури

1. Дейнека Т. А. Идеологическое обоснование внешней политики Египта в XVI–XIV вв. до н. э./ Т. А. Дейнека // Вестник древней истории. – 1990. – № 2. – С. 136–148.

2. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / Платон ; пер. с древнегреч. – М. : Мысль, 1990–1994. – Т. 4. – 2004. – 860 с.
3. Свенцицкая И. С. Тайные писания первых христиан / И. С. Свенцицкая – М.: Политиздат, 1980. – 199 с.
4. Тронский И.М. История античной литературы: [учебник] / И.М. Тронский. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 464 с.
5. Frankfort H. Ancient Egyptian Religion / Henri Frankfort. – N.Y., 1948. – 194 p.

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

ART AS ELEMENT OF POLITICAL SPACE: DIACHRONICAL ASPECT

Olena Sherman

*Lviv State University of Life Safety,
Department of Humanitarian Disciplines and Social Work,
35, Kleparivska St., Lviv, Ukraine
e-mail: lubtp@ukr.net*

The specific of perception of such element of political space, as art, is considered, taking into account the diachronical aspect of question. It is well-proven that the features of the use of art in a policy are conditioned not only ethnic and cultural originality of the ancient states but also different forms of state administration.

Key words: art, political space, Ancient East, antiquity, public consciousness.

ИСКУССТВО КАК ЭЛЕМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА: ДИАХРОНИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Елена Шерман

*Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности,
кафедра гуманитарных дисциплин и социальной работы,
ул. Клепаровская, 35, г. Львов, Украина
e-mail: lubtp@ukr.net*

Рассмотрена специфика восприятия такого элемента политического пространства, как искусство, с учетом диахронического аспекта вопроса. Доказано, что особенности использования искусства в политике обусловлены не только этническим и культурным своеобразием древних государств, но и разными формами государственного управления.

Ключевые слова: искусство, политическое пространство, Древний Восток, античность, общественное сознание.

УДК 323.1

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Стелас Асланов

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління,
вул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: stelas@list.ru*

Аналізується проблематика забезпечення етнополітичної стабільності, вказується її актуальність для України, яка перебуває у стані гібридної війни, етнополітичного конфлікту. Автор доводить, що етнополітична стабільність не означає незмінності, законсервованості етнополітичної структури і відносин, однак її набагато складніше забезпечити в умовах демократії, адже демократичні форми участі етносуб'єктів у політиці часто дестабілізують етнополітичну ситуацію.

Ключові слова: етнополітична стабільність, етнополітичний конфлікт, демократія

Проблема забезпечення етнополітичної стабільності має важливу прикладну спрямованість у сучасному мобільному світі. Глобалізований світ стрімко змінюється. По-перше, етнічний склад держав не залишається сталим на тлі підвищення інтенсивності міграційних потоків. По-друге, посилюючись на системний метод, можна стверджувати, що всі держави функціонують в зовнішньому середовищі, в якому умовно виділяють міжнародний та регіональний виміри. Це означає участь держави у наддержавних організаціях, діяльність у міжнародному середовищі та взаємодію з сусідніми державами на регіональному рівні. Кожна держава проводить зовнішню етнонаціональну політику щодо країн проживання власних національних меншин, яка часто має дестабілізаційний для цих країн характер. Застосування сучасних інформаційних технологій відкриває широкі можливості для етнополітичної дестабілізації, що актуалізує питання забезпечення етнополітичної стабільності. Саме тому перед вітчизняною етнополітологією стоїть цілий комплекс завдань зі всебічного вивчення проблеми етнополітичної стабільності, в тому числі з пошуку політико-правових механізмів, які сприятимуть досягненню та підтриманню етнополітичної стабільності в сучасній Україні в складних умовах зовнішнього етнополітичного тиску (гібридної війни та анексії частини території).

В цьому контексті М. Яворський справедливо зазначає, що політична стабільність – один із основних об'єктів наукового політологічного аналізу, який зазнає серйозних викликів у контексті глобалізації, а в пострадянському суспільстві – ще й системної політичної та соціально-економічної кризи перехідної доби [7, с. 53]. При цьому слід погодитися з дослідником, який підкреслює конструктивну роль викликів, адже вони означають не лише загрози, але й можливість ширшого погляду на феномен (політичної стабільності, її типів та складових), переосмислення його ключових характеристик та потребу в напрацюванні основ нової дослідницької програми, яка б забезпечила розуміння специфіки політичної стабільності сучасних поліетнічних суспільств у глобальних трансформаціях.

Однак, без ґрунтового вивчення теоретичних підвалин явища етнополітичної

стабільності неможливе напрацювання ефективних заходів її забезпечення. Етнополітична стабільність не повинна бути ні симуляком, поширеним у політичному дискурсі, ні механізмом придушення демократичних свобод та європейського вектору розвитку України. Зауважимо, що з точки зору політичних перетворень етнополітична стабільність – не синонім незмінності, непорушності, законсервованості етнополітичної структури і відносин. Навпаки, будь-яка консервація розвитку етнополітичної сфери, статика, як правило, не є ознакою стабільності, а ознакою зупинки розвитку етнополітичної системи, яка рано чи пізно призведе до нестійкості, етнічної напруженості, а відтак до антагоністичного явища досліджуваному об'єкту – етнополітичної нестабільності. Тому незмінюваність будь-яких соціальних систем зовсім не означає їх стабільності. На перший погляд, найстабільнішими з етнополітичної точки зору є саме авторитарні і тоталітарні політичні режими. Але за рахунок консервації етнополітичної системи, її структури, правил взаємодії етнополітичних суб'єктів та взаємовідносин такі системи набагато частіше схильні до руйнування, хаосу, перетворюючись на джерело етнополітичних конфліктів і загальної регіональної нестабільності [1, с. 347].

Погоджуємося з М. Василюком, який стверджує, що стан політичної стабільності не можна розуміти як щось застигле, незмінне. Будь-який різновид політичної стабільності розглядається як результат постійного процесу оновлення, трансформації, що базується на сукупності нестійких рівноваг між системоутворюючими і системозмінюючими процесами всередині самої системи [1, с. 347]. Політична стабільність розглядається дослідником амбівалентно: 1) як якісний стан суспільного розвитку, як певний суспільний порядок, в якому панує система зв'язків і відносин, спадковості цілей, цінностей і засобів їх реалізації; 2) як здатність суб'єктів соціально-економічного і політичного життя протидіяти внутрішнім і зовнішнім впливам, що дестабілізують систему, нейтралізувати їх. В такому контексті політична стабільність розглядається як складова соціальної стабільності, як найважливіший механізм життєзабезпечення розвитку соціальної системи.

Утім, у російській політології якщо не домінує, то більше поширене розуміння політичної стабільності як статичної стабільності. Учені мотивують свою позицію тим, що суспільства, які традиційно орієнтувалися на цінності порядку і наступності, досягали найбільших успіхів. І навпаки, абсолютизація в суспільстві цінності змін, приводила до нестійкості і регресивної реставрації колишнього ладу [5, с. 128]. Політична стабільність в цих дослідженнях є певним громадським порядком, заснованим на спільності і спадкоємності інтересів і цілей суспільного розвитку, цінностей і засобів їх реалізації.

Натомість вітчизняний політолог В. Пекар називає держави, орієнтовані на тип статичної стабільності як незмінності, порядку, відкидання та заперечення змін – державами умовного Середньовіччя. Історичний поділ використовується як модель для аналізу світу в епоху глобалізації та постглобалізації. Держави цієї доби — це імперії та їх колонії і напівколонії, а також напівнезалежні регіони зі складною ієрархією відносин, де люди різних етнічних ідентичностей міксовані. Експерт зараховує пострадянські держави, за винятком держав Балтії, саме до цього блоку. На його думку, в умовному Середньовіччі держава є чимось вищим і чужим для людей, вони відчують себе підданими, а не громадянами, залежними від неї, а не джерелом влади.

Більшість населення таких держав має етнічну ідентичність, що ґрунтується на мові, культурі, спільній історії та спільному ареалі проживання, в суспільстві переважають фундаменталістські, патерналістські, сімейні цінності, орієнтовані на

стабільність і порядок, іноді традиційно релігійні. Такі суспільства здатні використовувати лише досить прості, примітивні технології, живуть сільським господарством та промисловістю з низькою доданою вартістю. В. Пекар наголошує на тому, що суспільства держав епохи умовного Середньовіччя зазвичай не можуть зійти з траєкторії стабільності на траєкторію зростання і якісних перетворень, але і стабільність їх відносна: будь-які негаразди суттєво зменшують добробут, а на швидке відновлення вони не здатні [4].

Натомість в епоху умовного Модерну, в економіці панує вільний ринок, у політиці – політичні партії, засновані на ідеологіях. Держави цієї доби – це здебільшого національні держави, утворені шляхом формування складної, спрямованої у майбутнє ідентичності політичної нації, сформованої на патріотизмі та громадянській відповідальності, що з боку держави передбачає відповідальне урядування. Громадянське суспільство задає вектор розвитку держави. Держави в епоху умовного Модерну нагромаджують великий соціальний капітал, що дозволяє розвивати промислове виробництво зі значною доданою вартістю, високі технології і забезпечує високий рівень добробуту. Стабільність у державах епохи умовного Модерну – динамічна, вона ґрунтується на системі контролю держави з боку громадянського суспільства, його широкої участі в управлінні. Зміни, новації не вважаються загрозою стабільності, навпаки є основою її формування [4]. Національні меншини не переслідуються, не утискаються, а беруть активну участь у політичному процесі.

Однак Україна у дослідженні позиціонується як держава, що за своїм типом економіки, політики, етнополітики, цінностями та ідентичностями більшості населення належить до пізнього Середньовіччя, в якому досить яскраво проявляється меншість населення, орієнтована на Модерн. Ця меншість є відповідальною, раціонально мислячою, вона прагне розвитку і можливостей більше, ніж стабільності і порядку. Експерт резюмує, що українське суспільство знаходиться на самому переході до Модерну, коли в економіці, політиці, мисленні та культурі вже, з одного боку, накопичилися нові елементи, а водночас, до них звертаються найбільші запити й очікування. Однак роль стабільності в таких суспільствах, що динамічно змінюються, на нашу думку, невиправдано нівелюється. Адже саме стабільність може забезпечити належну імплементацію позитивних змін, формування відповідних інституцій зі стихійних форм участі громадянського суспільства в управлінні, що забезпечать стабільний розвиток держави і суспільства.

Зауважимо, що сприйняття стабільності як порядку, його абсолютизація значно посилює статичну складову стабільності і послаблює динамічну, особливо у тих випадках, якщо це стосується етнополітичної стабільності. Виходячи з цього припускаємо, що етнополітична стабільність досягається не за рахунок незмінності, непорушності, консервації, а за рахунок ефективної взаємодії етнічної та політичної складових етнополітичної системи, здійснення назрілих змін, які можна кваліфікувати як задоволення вимог з метою стабілізації самої етнополітичної системи, а також сфери етнонаціональних відносин. Українські етнополітологи в переважній більшості вважають, що зміни в етнополітичній сфері є необхідною умовою і елементом етнополітичної стабільності, запорукою розвитку держави [3, с. 30].

Як уже зазначалося раніше, політологи майже одностайні щодо того, що всі види політичної стабільності досягаються, як правило, двома шляхами: демократичним і недемократичним. Стабільність, що формується недемократичними методами, не сприймається як цінність, запорука розвитку, а виключно як примус і тиск. Зовсім по-

іншому сприймається ситуація, за якої етнополітична стабільність досягається за допомогою демократичних методів, обговорення та консенсусу в середовищі етнospільнот, широкої етнічної бази, плюралізму, врахування інтересів усіх сторін етнополітичної взаємодії.

Утім, на думку О. Семченка, який у своїх працях актуалізує питання про співвідношення і залежність політичної стабільності та демократії, політична стабільність демократичного режиму не є непорушною константою. Її набагато важче забезпечувати та підтримувати, ніж в авторитарних режимах. Дослідник наголошує, що демократія не гарантує стабільність і це зрозуміло, оскільки демократична система постійно розвивається, змінюється, є динамічною [6, с. 15]. З цього випливає, що політична боротьба, яка постійно спостерігається в межах демократичної політичної системи, з одного боку, є ознакою демократичності політичного процесу, з іншого – з великою ймовірністю може бути фактором політичної нестабільності. Зміни та флуктуації, що виникають в демократичній етнополітичній системі мають не прогнозовані наслідки, насамперед для стабільності цієї системи. Науковець стверджує, посилаючись на політичну практику, що демократичні процеси не завжди сприяють вирішенню проблем зі стабільністю, особливо в суспільствах, що мають безліч проблем етнополітичного та економічного характеру.

Водночас при цьому О. Семченко вказує на зворотній зв'язок політичної стабільності та демократії, підкреслюючи, що беззастережною умовою існування стабільної демократичної держави є конструктивна діяльність інформаційних інститутів, орієнтованих на демократичні норми і цінності, завдяки яким громадяни зможуть оволодіти найважливішими суспільно-політичними знаннями і бути поінформованими про політичне життя суспільства. А також брати участь у політичному житті суспільства, в тому числі у заходах стабілізації, використовуючи інформаційні технології – Інтернет, соціальні мережі. Без розвинених механізмів інформаційного забезпечення політичної стабільності, участі громадянського суспільства в цьому процесі стає проблемним розвиток позитивних тенденцій демократії.

Етнополітологи у своїх працях також часто демонструють, як демократичний режим може слугувати фактором дестабілізації етнополітичної системи. Як приклад можна навести аналіз участі національних меншин у розробці етнонаціонального законодавства України, зокрема Концепції етнонаціональної політики України. Так, К. Вітман помітив, що домінування політичного перфекціонізму як методологічного підходу в напрацюванні Концепції державної етнонаціональної політики призвело до того, що окремим суб'єктам (політикам, національним меншинам та їх організаціям) етнонаціональної політики відмовляється у праві поширювати свої правила гри в етнонаціональній сфері на всіх учасників етнополітичних відносин (у вигляді прийняття саме їхнього проекту Концепції), оскільки, вважається, що вони апіорі не можуть представляти загальний етнополітичний інтерес й переслідують свої цілі [2, с. 549].

Найчастіше такі підозри розповсюджуються на найбільш активні національні меншини, які час від часу висувують свої варіанти Концепції. Єдиною мотивацією розробки власного проекту вважаються спроби посилити своє становище в етнополітичній системі шляхом дискримінації інших національних меншин. Нескладно помітити, що, з одного боку, – велика кількість проектів Концепції державної етнонаціональної політики від національних меншин свідчить про демократичність етнополітичної системи України, широку участь етнospільнот у формуванні етнополітики, а, з іншого боку, надмірна конкуренція найпотужніших національних

меншин навколо дорожньої карти етнонаціонального розвитку поліетнічної держави є фактором дестабілізації етнополітичної системи, адже вони найбільше зацікавлені у покращенні свого становища, підвищенні етнополітичного статусу порівняно з іншими національними меншинами або титульним етносом, тому інколи їх проекти Концепції містять необґрунтовані претензії.

З цього випливає, що розвиток етнополітичної системи України, її еволюція та трансформація стали заручниками демократичної боротьби етнонаціональних спільнот між собою. Як тільки свій проект висуває наступний учасник етнополітичних відносин, він відхиляється з цих же причин. Нагадаємо, що на Концепцію державної етнонаціональної політики довгий час покладалися великі і необґрунтовані сподівання щодо стабілізації етнополітичної ситуації в Україні, однак жоден з понад десяти законопроектів так і не пройшов погодження між головними авторами етнополітики (державою, етнічними спільнотами) і прийнятий не був. Ситуація з прийняттям Концепції державної етнонаціональної політики України - яскравий приклад того, як демократичні процедури у перехідних поліетнічних нестабільних суспільствах можуть бути головною перешкодою на шляху досягнення етнополітичної стабільності.

Поза тим в етнополітології домінує переконання, що стабільним у повному розумінні слова може бути лише демократичне суспільство. На певному етапі розвитку стабільними можуть бути і авторитарні, і тоталітарні політичні режими. Однак досвід їх історичного розвитку демонструє, що такі режими більш схильні до руйнування, вони стають стаючи осередком конфліктів і загальної регіональної нестабільності. Політична, зокрема етнополітична стабільність досягається не за рахунок незмінності, непорушності, а за рахунок трансформації, динамічного реагування на виклики, ініційовані владою або суспільством. В такому випадку не механізми стабілізації, а зміни в етнополітичній системі стають необхідною умовою і елементом забезпечення етнополітичної стабільності.

Тому у суспільствах (до яких зараховуються і пострадянські держави) з великою кількістю проблем економічного, соціального та політичного розвитку демократія ускладнює вирішення проблем стабільності. В умовах економічної нерівності, відсутності громадянського суспільства, гострих конфліктів, численної кількості маргінальних верств демократія може виявитися досить ризикованою формою розвитку. Саме до таких суспільств зараховується і Російська Федерація. Інші, більш широкі можливості надає демократичний тип розвитку в ліберальних, плюралістичних системах для забезпечення політичної стабільності. Нагадаємо, що етнополітичну стабільність у попередніх розділах було визначено як різновид політичної стабільності, отже ці припущення повною мірою стосуються і етнополітичної стабільності.

Без забезпечення етнополітичної стабільності неможливий поступальний розвиток етнополітичної системи, її тривале збереження у часі та просторі. Будь-яка політична система, в тому числі етнополітична, характеризується властивістю стабілізації. Однак позиціонування етнополітичної стабільності у політичній або етнополітичній системі ускладнюється величезною кількістю трактувань політичної системи і майже повною відсутністю розробки етнополітичної системи як у вітчизняній, так і зарубіжній етнополітології.

О. Семченко констатує навіть труднощі з напрацюванням загального визначення "політичної стабільності", жартуючи, що пошуки найбільш адекватного визначення політичної стабільності дуже нестабільні в політичній науці, оскільки критерії політичної стабільності найчастіше плутають з критеріями стабільності соціальної та економічної [6,

с.16]. Іноді політичну стабільність ототожнюють зі стабільністю соціальної системи в цілому, що істотно, розширює її межі, або асоціюють зі стабільністю політичної системи, що значно звужує її межі. За словами дослідника, поширеність у політичній науці таких діаметральних підходів до дослідження проблеми політичної стабільності та її видів, включаючи етнополітичну, підтверджує, що політична стабільність потребує глибокого наукового аналізу з застосуванням найсучасніших теоретико-методологічних підходів.

Отже, актуальність забезпечення етнополітичної стабільності для держави, що перебуває у стані етнополітичного конфлікту, умовах гібридної війни, сепаратизму, анексії, беззаперечна. Однак без ґрунтового вивчення теоретичних підвалин явища етнополітичної стабільності неможливе напрацювання ефективних заходів її забезпечення.

Етнополітична стабільність не означає незмінності, непорушності, законсервованості етнополітичної структури і відносин. Абсолютизація цих характеристик значно посилює статичну складову стабільності і послаблює динамічну, яка забезпечує належну імплементацію позитивних змін, формування відповідних інституцій, які підтримують стабільний демократичний розвиток держави і суспільства. Етнополітичну стабільність набагато складніше забезпечити в умовах демократії, адже демократичні перетворення, демократичні форми участі етносуб'єктів у політиці часто дестабілізують етнополітичну ситуацію.

Список використаної літератури

1. *Василик М.* Политическая стабильность и политический риск / М. Василик // Политология. – М.: Гардарики, 2007. – С. 347.
2. *Вітман К.* Участь національних меншин у розробці Концепції етнонаціональної політики України / К. Вітман // Держава і право. – № 56. – 2012. – С. 546–551.
3. *Котигоренко В.* До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 20–43.
4. *Пекар В.* Україна – від епохи Середньовіччя до Нового світу [Електронний ресурс] / В. Пекар / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/05/16/7068075/>
5. Политология: учебное пособие / под ред. Тургаева А.С., Хренова А.Е. – СПб.: Питер, 2005. – 560 с.
6. *Семченко О.* Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы / О. Семченко // Вопросы управления. – 2015. – №1. – С. 53–59.
7. *Яворський М.* Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 52–57.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE PROVIDING ETHNOPOLITICAL STABILITY ISSUE

Stelas Aslanov

Uzhgorod National University,

Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration,

---

*Str. University 14, 88000, Uzhgorod, Ukraine
e-mail: stelas@list.ru*

The problems of ensuring ethno-political stability are analyzed, its importance for Ukraine, which takes part in the hybrid war, ethno-political conflict, is emphasized. The author argues that ethno-political stability does not mean immutability of ethno-political structures and relationships, but it is much more difficult to provide ethno-political stability in democracy, because democratic forms of ethno-political participation in politics often destabilize the ethno-political situation.

Key words: ethno-political stability, ethno-political conflict, democracy.

ПРОБЛЕМАТИКА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Стелас Асланов

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного управления,
ул. Университетская 14, г. 88000, Ужгород, Украина
e-mail: stelas@list.ru*

Анализируется проблематика обеспечения этнополитической стабильности, указывается ее актуальность для Украины, которая находится в состоянии гибридной войны, этнополитического конфликта. Автор доказывает, что этнополитическая стабильность не означает неизменности, законсервированности этнополитической структуры и отношений, однако ее намного сложнее обеспечить в условиях демократии, ведь демократические формы участия этно субъектов в политике часто дестабилизируют этнополитическую ситуацию.

Ключевые слова: этнополитическая стабильность, этнополитический конфликт, демократия

УДК 32.323:316.774

КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: КОНСТРУЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З ІНШИМИ

Леся Угрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

Розглянуто методологічні аспекти формування загальноукраїнської ідентичності в контексті відносин з Іншими. Виокремлено особливості колективної ідентичності та значення Іншого у її конструюванні. З'ясовані основні теоретичні підходи до інтерпретації феномена ідентичності: есенціалістський та конструктивістський. Проаналізовано методологічний інструментарій соціального конструктивізму, який акцентує на інтерсуб'єктності процесу формування колективної ідентичності та впливі екзогенних чинників (міжнародного контексту). З'ясовано, що на процес формування загальноукраїнської політичної ідентичності значний вплив мали внутрішні Інші – регіональні ідентичності, сформовані історично і підтримувані політичною елітою технологічно.

Ключові слова: колективна ідентичність, політична ідентичність, політична нація, регіональна ідентичність, Інший, Чужий.

Формування стратегії-відповіді на виклики, що постали перед українським суспільством – боротьба з зовнішньою агресією, відновлення територіальної цілісності, проведення ринкових реформ, інтеграція у європейське співтовариство – актуалізує пошук ідентифікаційних моделей, які б консолідували і «зшивали» українське суспільство по лініях розмежування, що історично склалися, конструювали колективну ідентичність суспільства та держави, репрезентували їх у відносинах з іншими державами. Усвідомлення власної унікальності, культурної й ціннісної іншості колективного Я є важливим ресурсом і об'єктом боротьби в глобалізованому світі, позначеному сталими тенденціями до нівелювання та уніфікації відмінностей. Тому поняття «ідентичність», що наголошує на особливих, відмінних характеристиках суб'єкта на протигагу універсалізованим та уніфікованим зразкам глобалізованого світу, отримало широке визнання в політичній науці і загалом соціально-гуманітарних теоріях. «Серед загальних проблем соціальної теорії найважливішою протягом багатьох років була проблема формування ідентичності», стверджує І. Нойманн [12, с. 25]. Дослідження колективної ідентичності українського суспільства як складної динамічної системи є актуальною проблемою й української політичної науки.

Колективна ідентичність є образом, уявою, котрий група конструює відносно самої себе і з яким ідентифікують себе всі члени групи. Колективні рівні ідентичності об'єктивно та нерозривно пов'язані з індивідуальними, на якому відбувається формування індивідуальної тотожності, встановлюються емоційні зв'язки індивіда з ustalеними у суспільстві політичними та соціальними інститутами. Колективна ідентичність як сукупність уявлень формує узгоджену, солідарну позицію та мотивацію індивідуальної й групової поведінки та діяльності по реалізації стратегії

загальносуспільного розвитку, національних інтересів, іншими словами – формує образ колективного «Я». І. Нойманн відзначає такі особливості колективних ідентичностей. По-перше, вони відрізняються від індивідуальних, оскільки функціонують «на рівні соціальному», тоді як індивідуальні залишаються «питанням емоцій»; в цьому сенсі колективні ідентичності «уявляються»; по-друге, колективні ідентичності конструюються не лише «уявлюваним матеріалом», який визначається внутрішнім й історичним розвитком спільноти, але й зовнішніми складовими, або ж «Іншими». Під Іншими розуміють спільноти, які характеризуються відмінними способом життя, мовою, культурою, цінностями, політичними інтересами й цілями. Тому колективні ідентичності існують завдяки «певним маркерам» (ознакам), котрі відділяють одні спільноти від інших – колективне Я від Інших. Індивідуальні ідентичності спрямовані більше на інтеграцію людини в групу, спільноту через порівняння та сприйняття (чи несприйняття) маркерів колективної ідентичності. І по-третє: колективні ідентичності є мотиваціями суб'єктів і передумовами до дії, зокрема колективної діяльності, вони структурують соціальний та політичний простір [12, с. 14–15]. Отже, концептуалізація поняття «ідентичність» пов'язана не лише з дискурсом автентичності, тотожності, а й з дискурсом «Іншого», «Чужого». В цьому сенсі ідентичність є результатом процесів рефлексивно-свідомої або ж спонтанної комунікації Я/Іншого, бо саме в «опозиції Я/Інший вибудовуються основні ідентифікаційні зв'язки» [5, с. 37]. Вони (Я/Інший) є не лише суб'єктами комунікації та взаємного пізнання, але й необхідною умовою процесів конструювання колективних ідентичностей. В цьому сенсі можна погодитись з Ю. Підлісним, що питання про українську ідентичність, це не лише питання «хто ми такі або хто я такий, а й хто є мій Інший: чи він «інший-свій», а чи «інший-чужий» [13, с. 104]. За час існування Української держави ні політична еліта, ні суспільство не сформувало чітких відповідей на ці питання. Невизначеність української ідентичності на макрорівні, її амбівалентність, детермінована на старті української державності кризою перехідного періоду і кризою радянської ідентичності, переважувалися недолугою політикою ідентичності, яку проводили еліти всередині країни, нав'язуючи старі смисли та міфологеми в новій обгортці про «український народ», замість української нації, «братні слов'янські народи», «братній російський народ» замість підкреслення власної унікальності. Зовнішній аспект української ідентичності найвиразніше виявився у міфологемі багатовекторності, стратегічного партнерства мало не зі всіма країнами (передовсім з актуальним Іншим-ворогом). Всі ці смисли-ілюзії продемонстрували свою неконструктивність і навіть шкідливість в контексті внутрішніх та зовнішніх процесів й проблем сучасної України, яка бореться проти окупації частини території. Початок українсько-російського конфлікту, коли РФ, в радикальний спосіб (розв'язавши війну), репрезентувала себе для більшості населення як «спільний Інший», Чужий (ворог), зумовили потребу переосмислення особливостей формування української ідентичності на сучасному етапі, в тому числі в контексті відносин з Іншими. Тому метою статті є визначення теоретичних аспектів формування загальноукраїнської ідентичності у відносинах з Іншими.

Особливості формування української ідентичності, її амбівалентність позначилися й на дослідженні цієї проблематики в українській політологічній літературі. Попри величезну кількість літератури, в якій розглядаються особливості формування національної, етнічної, громадянської, регіональних ідентичностей в Україні, надзвичайно мало робіт сфокусовані на чиннику Іншого в формуванні та конструюванні ідентичності. Ця проблематика більше досліджується соціальними філософами,

культурологами, психологами [див., напр.: 2, 3, 8, 10, 11 та ін.]. Серед політологічної літератури відзначимо монографію О. Грицай та М. Ніколко, в якій автори розглянули дискурсивні та символічні аспекти Іншого в процесі політичного конструювання української ідентичності [5], а також дослідження концепту чужинця у статтях А. Гарбадина [див. напр.: 4].

В науковій літературі сформувалось два основних підходи до інтерпретації феномена ідентичності: есенціалістський (з лат. *essentia* – сутність), який розглядає ідентичність як усталену, незмінну сутність – набір характеристик та властивостей, притаманних суб'єкту, що й забезпечують його самототожність (Я) завжди і за будь-яких ситуацій. Іншими словами – ідентичність суб'єкта завжди та ж сама. Другий підхід – конструктивістський, на якому засновуються більшість сучасних досліджень ідентичності, акцентує на змінності та конструйованості тотожності суб'єкта. Ідентичність в соціальному конструктивізмі розглядають як об'єкт постійних змін та перетворень, що відбуваються внаслідок причин внутрішнього і зовнішнього характеру; вона постає гібридним утворенням. За визначення Ш. Муффа, ідентичність «виникає з безперервного процесу», який характеризується як «процес постійної гібридизації і номадизації» [17, с. 109–110]. Номадичність (термін Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі) або «кочування», «мандрівка» – альтернатива «осідлому», тобто класичному (есенціалістському) осмисленню ідентичності.

П. Бергер і Т. Лукман в кінці 60-х рр. минулого сторіччя сформулювали дослідницьку програму соціального конструктивізму й підкреслювали, що соціальна реальність конструюється зовнішніми чинниками – суспільством (а не індивідами), а будь-які ментальні, ціннісні, символічні, нормативні та інші конструкції є продуктом комунікації та спільної діяльності суб'єктів. Отже особливістю соціального конструктивізму є інтерпретація суспільних явищ (ідентичності також) як результатів міжсуб'єктної взаємодії. Це дало підстави І. Нойманну стверджувати, що «колективні ідентичності конституюються не лише уявленим матеріалом, з якого вони складаються, але й матеріалом поза ними, і з яким вони імпліцитно порівнюються» [12, с. 14–15]. В цьому сенсі Інший стає необхідним, якщо не визначальним, елементом формування (конструювання) колективних ідентичностей, розмежування колективного Я та Іншого/Інших, започатковує формування самототожності Я (Ми). Амбівалентність Іншого (або ж його образу) породжує амбівалентність ідентичності спільноти на макрорівні.

Проте взаємовідносини Я/Інший як колективних суб'єктів не є простими й дихотомічними, як здається на перший погляд. Французький філософ Ц. Годоров вирізняв три рівні аналізу Іншості: аксіологічний (характеристика Іншого в категоріях «добрий–поганий», «моральний–неморальний» і т. п.); праксеологічний (міра дистанціювання від Іншого); епістемологічний (відображає когнітивний аспект відносин Я/Інший, тобто знання Я про Іншого, які формуються в процесі комунікацій та обміну між ними) [18, р. 47]. Другий рівень аналізу вказує на принципи взаємовідносин між Я та Іншим, а саме: 1) ідентифікація з Іншим через прийняття його ціннісно-сміслової системи; 2) заперечення ціннісно-сміслової системи Іншого і накладання на нього власного образу; 3) нейтральність або байдужість стосовно Іншого. Відповідно можна вирізнити форми взаємодії/комунікації Я/Іншого – асиміляція, діалектизм, діалогізм – обумовлені мірою їхньої когнітивної гетерогенності/гомогенності, що визначають процес та результат конструювання колективних ідентичностей. Звичайно, ці форми є

теоретичними моделями. В реальності, яка значно складніша, ці типи можуть накладатися при домінуванні все-таки однієї з них.

Вагомість Іншого для конструювання колективної ідентичності – в об'єктивації кордонів спільноти. За визначенням Ф. Барта, вони (межі, кордони спільноти) об'єктивуються в знаковій формі, а знаки і символи, в свою чергу, через уже наявні або знову приписувані значення визначають сферу смислів, в якій існує суспільство. «Спільнота позначає свої кордони за допомогою маркерів – відмінностей, не обов'язково об'єктивних, але істотних в певний момент» [1, с. 30]. Отже, основними механізмами конструювання колективних ідентичностей в процесі комунікації є символи, мова, дискурс. Одночасно вони можуть конструювати й репрезентувати не лише ідентичність колективного Я, а й образ Іншого, впливати на його сприйняття. Існування відмінностей (наприклад, етнічних) не перешкоджає соціальним взаємодіям, які й стають фундаментом творення нових, ширших ідентичностей.

Проблеми ідентичності держави є предметом дослідження й соціального конструктивізму. Американський вчений-конструктивіст А. Вендт підкреслює: «актори формують і відтворюють свої ідентичності в процесі взаємодії, які повторюються» [20, р. 328–331]. Він вирізняє дві форми ідентичності: корпоративну та соціальну. Корпоративна ідентичність, за А. Вендтом – це «самоорганізуючі властивості, що іманентно належать актору, котрі й визначають його індивідуальність», соціальна – «сукупність смислів, котрі актор приписує собі як соціальному суб'єкту з погляду Інших» [19, р. 385]. При цьому конструювання корпоративної ідентичності, яка розглядається А. Вендтом усталеною, є функцією внутрішньої політики (політики ідентичності). Соціальна ідентичність (типологічна, рольова та колективна ідентичність, яка виявляється через ідентифікацію з Іншими) як сукупність позитивних та негативних оцінок з погляду ідентичності держав інших суб'єктів є виміром зовнішньої політики й конструюються через взаємодію з іншими державами. Отже, держави, як колективні суб'єкти, взаємно конструюють свої ідентичності в процесі комунікації відповідно до сприйняття ними власного Я та ідентичності Інших, серед яких А. Вендт визначає ворогів, суперників або ж друзів.

Отже, значний вплив на формування ідентичностей держав мають екзогенні чинники, в соціальному конструктивізмі передовсім – структура міжнародної системи, в основі якої – очікування та переконання, які держави сформували щодо поведінки один одного на основі спільних знань, правил та цінностей. А. Вендт виокремив механізми конструювання колективних ідентичностей на системному рівні: структурний контекст, системні процеси і стратегічні практики. Структурний контекст, який формують регіональні або ж глобальні структури міжнародної системи, визначають контексти взаємодій, що перешкоджають або полегшують конструювання колективної ідентичності. Інтерсуб'єктивні системні структури складаються зі спільних домовленостей, очікувань і соціального знання. Системні процеси – економічна взаємозалежність, конвергенція національних цінностей і політичних інститутів та правил (наприклад, права людини) – збільшують простір спільної діяльності суб'єкта з Іншими й нівелюють відмінності. Стратегічні практики безпосередньо пов'язані з колективною ідентичністю, тому що агенти і структури продукують або відтворюють діяльність акторів.

Отже, основними принципами соціального конструктивізму як дослідницької програми студій ідентичності є такі принципи: 1) структура міжнародної системи не є

данністю, а соціально сконструйованим продуктом; 2) структура не є матеріальною, а інтерсуб'єктивною; 3) ідентичність й інтереси держав соціально сконструйовані.

Ідентичність як і взаємні очікування не є усталеними, а змінюється в процесі взаємодії. В процесі взаємодії відбуваються й модифікації сприйняття Іншого: від близького Іншого до Чужого; функція останнього – формування меж та засобів пізнання ідентичностей людських колективів. Проявами Іншого в міжсуб'єктивній комунікації є також внутрішній Інший, значущий Інший, узагальнений (спільний) Інший.

Викладене дає змогу вирізнити особливості конструювання колективної макрорівневої ідентичності в сучасній Україні. По-перше, вона формувалась (конструювалась) в ситуації, коли незалежність Української держави не була реальною цінністю для більшості громадян. За твердженням М. Рябчука, цінністю незалежність стала «лише для чверті жителів – тих, що у березні проголосували проти ССРСР, а в грудні (1991 р.) проголосували не тільки за незалежність (яка на той час уже існувала де-факто, отож потребувала лише формального затвердження), а й за опозиційних, некомуністичних кандидатів у президенти (насамперед за лідера Народного Руху, колишнього політв'язня В'ячеслава Чорновола) як єдиний спосіб наповнити ту незалежність реальним змістом» [14]. І навіть через більше, ніж 20 років незалежності, 32,2% опитаних українських громадян негативно оцінюють розпад Радянського Союзу [15], а для частини з них радянська ідентичність (особливо в деяких регіонах) є важливою, основною, що і стало однією з передумов сепаратизму. По-друге, українська ідентичність тривалий час асоціювалася з етнічністю, мовою та історичною пам'яттю, а не формувалася як політична, що зумовлювало її протиставлення іншим етнічним ідентичностям (передовсім російській) й конкурентні відносини між етнічними групами. Наслідком стала несформованість української політичної нації, спільної ціннісної системи, поглиблення розрізнення між регіонами (особливо між Сходом і Заходом), яке має ціннісний характер.

Процес конструювання ідентичності сучасної Української держави був позначений відсутністю спільного для більшості населення й регіонів значущого Іншого. Для західного регіону – значущим Іншим була Росія, пострадянський простір; для південно-східного – Захід, США. Це давало змогу елітам свідомо та технологічно конструювати дихотомічні та опозиційні відносини між регіональними ідентичностями Заходу та Сходу України для отримання електоральних переваг та ренти за кошт суспільства. Підкреслюючи та приписуючи один одному негативні якості, регіони формували негативні уявлення один про одного. Російський соціолог Л. Гудков вважає, що «негативні» механізми інтеграції регіональних спільнот «від противного» ведуть до відмови від значимих колективних символів та руйнування колективної ідентичності суспільства [7, с. 46].

Натомість дискурсивно були сформовані внутрішні Інші (для Сходу – західні регіони, відповідно для Заходу – східні) як Чужі, що не визнають «наші» цінності, наділися негативними один для одного рисами й посилювали фрагментарність та амбівалентність макрорівневої ідентичності. К. Джонсон і А. Коулман визначають «ідею внутрішнього «Іншого» як свідоме, навмисне позиціонування регіону, що відрізняється від інших і протиставляє себе національним нормам та цінностям» [9, с. 108].

Отже процеси регіоналізації в Україні відбувалися через позиціонування «Своїх» та Інших як Чужих на історичному, культурному та політичному рівнях. Об'єктами співставлення та неприйняття слугували не лише інші регіони, але й Центр, що було

зумовлено слабкістю центральної влади, невизначеністю й несформованістю загальноукраїнської державної ідентичності і ще більше їх посилювало.

Ці особливості були наслідком несформованості внутрішніх мереж комунікації між носіями локальних, регіональних ідентичностей і одночасно перешкождали або й унеможлилювали таку комунікацію через різномірність, а часто і некогерентність основних ідей та смислів, оскільки «взаємодія одночасно вимагає конгруентності кодів та цінностей» [1, с. 18].

Відсутність відносно гомогенної когнітивної та символічної систем перешкождали консолідації суспільства та режиму, який перебував у стані системної трансформації, та конструюванню макрорівневої Я-ідентичності (Ми), що часто не давало суспільству не лише говорити з Іншими «одним голосом», налагоджувати з ними мережі комунікації для вбудовування у міжнародну систему глобалізованого світу, а й протистояти намаганням Чужих (ворогів) впливати на процес конструювання української ідентичності у власних інтересах.

Екзогенні чинники також були несприятливими для формування української ідентичності на макрорівні. По-перше після розвалу СРСР міжнародна система перебувала у стадії трансформації, її структура (і відповідно – принципи (правила), що регулюють діяльність суб'єктів міжнародних відносин та впливають на формування інтересів та ідентичностей) була також невизначеною та амбівалентною. Відсутність реальної стратегії розвитку суспільства, територіальне та цивілізаційне розташування між двома центрами інтеграції – ЄС та пострадянським простором (СНД, Росією) посилювало внутрішнє розмежування щодо напрямку інтеграції та суспільного розвитку. Значна частина населення особливо південно-східних областей України не сприймала євроінтеграційні прагнення західних і центральних областей. Навіть у грудні 2014 р. вступ України до ЄС підтримувало 57,3% населення [6], а в деяких регіонах прагнення певної частини українців до інтеграції з ЄС респонденти віднесли до числа вагомих чинників роз'єднання України (Причорномор'я – 25%, Поділля – 21%, Донбас – 20%) [15]. Згідно опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) у травні 2015 р. вступ України до ЄС на референдумі (при явці 77 %) підтримали б 63%, 37% – проти. Проте достеменно визначилися зі своїм вибором лише 48,8 % дорослих жителів України [16]. Слід зазначити, що і Європейський Союз не мав однозначної стратегії щодо інтеграції України та інших держав пострадянського простору.

Отже, події та тенденції останніх двох років продемонстрували і зростання самоусвідомлення на загальносуспільному та державному рівнях і відповідно тенденцій до консолідації, і роз'єднувальних процесів в Україні, що вимагає вироблення адекватної політики ідентичності, яка б опиралася на сучасні методологічні системи.

Список використаної літератури

1. *Барт Ф.* Введение // Этнические группы и социальные границы: социальная организация культурных различий: сб. статей; под ред. Ф. Барта; пер. с англ. И. Пильщикова – М.: Новое издательство, 2006. – С. 9–48.
2. *Білик Г.* Стратегії конструювання ідентичності для Іншого / Г. Білик // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Культурологія. – 2013. – Вип. 11(1). – С. 135–145.

3. Ганаба С. Образ іншого в контексті глобалізованого світу / С. Ганаба // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Сер. : Культурологія. – 2010. – Вип. 5. – С. 541–544.
4. Гарбадин А. Співвідношення концепту чужинця та політичної ідентичності у межах політологічного дискурсу [Електронний ресурс] / А.С. Гарбадин // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2012. – № 1. – С.18–23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKPI_soc_2012_1_6.pdf
5. Грицай Е. Україна : національна ідентичність в зеркале Другого / Е. Грицай, М. Николко. – Вильнюс : ЕГУ, 2009. – 220 с.
6. Громадська думка: підсумки 2014 року. Дослідження провели Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічна служба Центру Разумкова з 19 по 24 грудня 2014 року. Опитано 2008 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим. Теоретична похибка вибірки – 2,3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/jjorjokrkpkp.htm
7. Гудков Л. Феномен негативной мобилизации / Л. Гудков // Общественные науки и современность. – 2005. – № 6. – С. 46–57.
8. Даниляк Р. Когнітивні характеристики відношення «я-інший» / Р. Даниляк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Філософські науки. – 2004. – № 498. – С. 22–26.
9. Джонсон К. Внутренний «Другой»: диалектические взаимосвязи между конструированием региональных и национальных идентичностей / К. Джонсон, А. Коулман // Культурная и гуманитарная география. – 2012. – Т. 1. – №2. – С. 107–125.
10. Ковальова Г. П. Опозиція «Свій-Чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації / Г. П. Ковальова // Наукові записки. Сер. «Філософія». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 5. – С. 84–91.
11. Колосок Т. С. Культурна ідентичність як сприйняття чужого / Т. С. Колосок // Науковий вісник Волинського націон. університету ім. Л. Українки. – Сер. Філософські науки. – 2008. – № 12. – С. 33–37.
12. Нойманн И. Использование “Другого”: образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн; пер. с англ. В. Литвинова, И. Пильщикова. – М.: Новое издательство, 2004. – 336 с.
13. Підлісний Ю. Штрихи до проблеми ідентичності: роздуми в контексті українських євроінтеграційних прагнень / Юрій Підлісний // Наукові записки УКУ. – 2012. – Ч. 3 : Філософія, вип. 1. – С. 103–110.
14. Рябчук М. Дві України: кінець амбівалентності? [Електронний ресурс] / М. Рябчук // Критика. – 2015. – Ч. 1–2. – С. 2–12. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny-kinets-ambivalentnosty>
15. Що об'єднує та роз'єднує українців. Дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень в 11 регіонах України. Всього опитано 4413 респондентів (по 400 в усіх регіонах України, на Закарпатті та Буковині – 401, в Центрі – 402, на Поліссі – 410)

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/show-obednue-ta-rozednue-.htm>
16. Яким інтеграційним напрямком має йти Україна: референдуми щодо вступу до Митного Союзу, Європейського Союзу, НАТО (травень 2015). З 19 по 29 травня 2015 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів всеукраїнське опитування громадської думки. Методом особистого інтерв'ю опитано 2022 респонденти, що мешкають у 108 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=530&page=1>
  17. *Mouffe Chantal*. For a Politics of Nomadic Identity/ Chantal Mouffe //Travelers' Tales: Narratives of Home and Displacement; eds. George Robertson et al. – London; New York: Routledge, 1994. – P. 105–113.
  18. *Todorov T.* The Conquest of America: The Question of the Other / T. Todorov. – New York : Harper Perennial, 1991. – 274 p.
  19. *Wendt Alexander*. Collective Identity Formation and the International State / Alexander Wendt // American Political Science: Review. – 1994. – Vol. 88. – No. 2 – P. 384–396.
  20. *Wendt A.* Social Theory of International Politics / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 429 p.

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

COLLECTIVE IDENTITY: DESIGNING IN THE CONTEXT OF RELATIONS WITH OTHER

Lesya Uhryn

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: uhryn_1@ukr.net*

Analyzed methodological aspects of formation of the all-Ukrainian identity in the context of relations with the other. The features of collective identity and values of the other in her designing. Find out the main theoretical approaches to the interpretation of the phenomenon of identity: the essentialist and constructivist. Analyzed methodological instrumentality social constructivism, which focuses on the intersubjectivity of the formation of collective identities and the impact of exogenous factors (international context). It was found that the formation of the all-Ukrainian political identity had a significant impact internal Other – regional identities generated historically and technologically supported by the political elite.

Key words: collective identity, political identity, political nation, regional identity, Other, Alien.

КОЛЛЕКТИВНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: КОНСТРУИРОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ОТНОШЕНИЙ С ДРУГИМИ

Леся Угрин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

Рассмотрены методологические аспекты формирования общеукраинской идентичности в контексте отношений с Другими. Выделены особенности коллективной идентичности и значение Другого в ее конструировании. Выяснены основные теоретические подходы к интерпретации феномена идентичности: эссенциалистский и конструктивистский. Проанализирован методологический инструментарий социального конструктивизма, который акцентирует внимание на интересубъектности процесса формирования коллективной идентичности и воздействии экзогенных факторов (международного контекста). Выяснено, что на процесс формирования всеукраинской политической идентичности значительное влияние имели внутренние Другие – региональные идентичности, сформированные исторически и поддерживаемые политической элитой технологически.

Ключевые слова: коллективная идентичность, политическая идентичность, политическая нация, региональная идентичность, Другой, Чужой.

УДК 32.019.5:172

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ольга Свідерська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти поділу політичної поведінки, участі та дії на певні типи. Проаналізовано різні підходи та критерії типологізації політичної поведінки.

Ключові слова: політична поведінка, політична дія, політична участь, тип політичної поведінки, неконвенційні форми політичної поведінки, конвенційні форми політичної поведінки, абсентеїзм, тероризм.

Постійні зміни, що відбуваються у політичному житті сучасних суспільств сприяють розвитку їх політичної системи. Кожен напрям розвитку суспільного життя залежить від її функціонування та взаємодії елементів. Важливим підґрунтям такої взаємодії є політичні відносини, політична діяльність та політична поведінка. Остання є важливим чинником розвитку суспільства та життя людини, громадянина. Динамічність політичної поведінки, зміна її форм та інституційних рамок зумовлює актуальність дослідження цієї предметної сфери політичної науки. Адже із постійним розвитком суспільства, результати попередніх досліджень поступово втрачають свою актуальність та перестають задовольняти потреби сучасної науки.

Теоретичною основою сучасних досліджень політичної поведінки є наукові здобутки представників Чиказької школи Ч. Мерріама, Г. Госнелла, Г. Лассуелла, Л. Уайта П., а також дослідження П. Лазарсфельда, Б. Берельсона. Політична поведінка стала предметом вивчення і західноєвропейських науковців Г. Алмонда, С. Верби, Д. Стоукса, У. Міллера, Г. Саймона, Е. Кемпбелла, Ф. Конверса та ін. Вартими уваги є й публікації польських учених Т. Бодіо, Т. Клементевича, М. Карвата, В. Мілановського. В Україні політична поведінка займає вагоме місце у дослідженнях В. Бебика, В. Северинюка, В. Бортнікова, В. Бушанського, І. Варзара, В. Горбатенка, П. Шляхтуна та ін. Зазвичай основною темою більшості публікацій є електоральна поведінка та інші окремі форми політичної участі. Для їхнього кращого розуміння важливим є з'ясування поняття «політичної поведінки» в різноманітності її форм та проявів. Тому метою цієї статті є розгляд теоретичних підходів до вирішення типів політичної поведінки.

Поняттям «політична поведінка» в сучасній науці прийнято позначати різні види активності людей, завдяки яким здійснюється реалізація і зміна політики як сфери суспільства та об'єктивної реальності. При цьому активність найчастіше розуміється як процес діяльності чи здійснення поведінкових актів. Політична поведінка – взаємодія суб'єкта з політичною реальністю, яка охоплює його дії та орієнтації щодо політичної практики. У сучасній науковій літературі поширене розуміння політики з позицій поведінки людини й визначене терміном «політичний біхевіоризм» (від лат. *Behaviour* –

поведінка) [3, с. 491]. Як зазначає Є. Шестопап, «загалом в політичній науці в поняття «політичної поведінки» включають і дії окремих учасників, і масові акції, і активність організованих суб'єктів влади, і стихійні дії натовпу, акції і на підтримку чинної політичної системи, і проти неї. Більше того: вибір «проти» або неявка на вибори також трактується як форми політичної поведінки» [5].

Під поняттям політичної поведінки також розуміють сукупність реакцій соціальних суб'єктів на певні форми, засоби і напрямки функціонування політичної системи. У політології досить часто застосовують термін «політична поведінка» разом із такими поняттями як «політична участь», «політична дія, діяльність». Відповідно в науковій та навчальній літературі з політології можна зустріти декілька підходів до пояснення політичної поведінки: 1) політичну поведінку ототожнюють з політичною участю та дією; 2) поведінку розглядають зовнішнім виявом політичної діяльності; 3) прирівнюють політичну поведінку до політичної участі, роблячи акцент на відмінності та специфіці; 4) політичну участь, діяльність, функціонування розглядають конкретними, специфічними формами реалізації політичної поведінки. Останній варіант дозволяє включати усі ці поняття та використовувати їх, не обмежуючи у наукових правах, та разом з тим чітко структурувати підпорядкованість та взаємозалежність [4].

Дослідження політичної поведінки дає змогу виявляти різні форми й типи політичної активності, які прийнято ділити на: усвідомлені, неусвідомлені, організовані та спонтанні. «Тип політичної поведінки» – це головна якісна характеристика політичного явища чи процесу, що складається із сукупності аналітичних оцінок і висновків стосовно особливостей дій чи недій політичних суб'єктів. Типологію політичної поведінки здійснюють, враховуючи насамперед фактичні результати взаємодії політичних суб'єктів у тих чи інших формах, очевидні наслідки перебігу конкретних подій, однак принципове значення має також оцінювання прихованого потенціалу суб'єктних устремлінь та прогнозування їх спрямованості [4].

В політичній науці існує кілька спроб систематизувати та типологізувати політичну поведінку. Передовсім її поділяють на два основні типи: 1) політичну дію, як форму активності політичного суб'єкта, спрямовану на політичні відносини, політичну систему суспільства та її інститути. 2) політичну бездіяльність, як спосіб уникнення політичного життя, який може виявлятися в діапазоні від активного неприйняття політики до пасивного байдужості.

Найзагальнішу типологію політичної поведінки здійснив М. Вебер. Залежно від ступеня участі людей у здійсненні влади він розрізняв три типи політичної поведінки: політики за випадком, політики за сумісництвом і політики за професією. Політиками за випадком є більшість громадян. Участь у політиці для них не є ні професійним, ні постійним заняттям і виявляється лише час від часу: під час голосування, присутності на політичних зборах тощо. Політики за сумісництвом ведуть політичну діяльність лише в разі необхідності, і вона не є для них першочерговою справою життя ні в матеріальному, ні в інтелектуальному аспектах. Вони беруть участь у роботі представницьких органів, політичних партій, обговоренні та прийнятті рішень. Політики за професією живуть «для» або «за рахунок» політики. Політична діяльність є для них професійним заняттям і основним джерелом засобів існування. Вона виявляється в постійній роботі в політичних інститутах й організаціях або в політичному лідерстві [1].

Ще однією поширеною типологією політичної поведінки, є теорія, яка належить польськими дослідниками. Вони розрізняють два основні типи політичної поведінки: відкритий (політична дія) і закритий (політична бездіяльність або іммобільність). При

відкритій політичній поведінці людина може виконувати такі політичні ролі: 1) звичайний член суспільства, як громадянин із незначним політичним впливом, незначною політичною активністю та інтересом до політики; 2) громадянин, як член громадської організації, громадського руху або декількох організацій; 3) громадянин – член суто політичної партії чи організації, який цілеспрямовано і з власної волі бере участь у політичному житті; 4) громадський або політичний, діяч; 5) професійний політик, для якого політична діяльність є не лише єдиним чи основним заняттям, а й сенсом життя; 6) політичний лідер – загально визнаний політичний діяч, керівник політичної партії, громадсько-політичної організації чи громадсько-політичного руху.

При закритій політичній поведінці (політичній іммобільності) людина також може виконувати певні ролі: 1) абсолютна виключеність із політичних відносин, зумовлена низьким рівнем розвитку особи або суспільного розвитку загалом; 2) політичне виключення як результат заорганізованості політичної системи, розчарування в політичних інститутах і лідерах та байдужості до їхньої діяльності; 3) політична апатія як форма неприйняття політичної системи, відмови від будь-яких форм співробітництва з нею (може бути результатом насадження політичної системи насильницьким шляхом – придушенням масових соціальних і політичних рухів, окупацією тощо); 4) політичний бойкот як вияв активної ворожості до політичної системи та її інститутів. Ці форми закритої політичної поведінки є виявами політичної відчуженості, яка полягає в зосередженні зусиль індивіда на розв'язанні проблем особистого життя та їх протиставленні життю суспільному й політичному зокрема. У міру зростання політичної відчуженості укорінюється згубна для існування політичної системи суспільства ідея, що кожен захищає себе сам і сподіватись на підтримку владних структур немає сенсу [6].

Очевидно, що в політиці, як у всякій іншій сфері, люди поведуться по-різному. Так залежно від рівня активності учасників політичної поведінки серед них вирізняти чотири типи. Перший тип – лідери. Вони очолюють політичні організації і рухи, своїми діями та авторитетом сприяють їх згуртуванню й досягненню поставлених цілей. Другий тип – послідовники, які підтримують ідеї лідерів, що відповідають їхнім інтересам. Поведінка послідовників характеризується різним ступенем активності та участі в організаціях, вони підтримують цілі, висунуті лідерами, усвідомлюють їхню відповідність своїм інтересам, що виступає стимулом активної участі у політичній діяльності. Третій тип – активісти. Вони виступають посередниками між лідерами і послідовниками – організовують учасників руху, постачають лідерів інформацією, вносять суттєві корективи в стратегію і тактику поведінки мас. Четвертий тип – лідери думки своєю інтелектуальною діяльністю створюють «поля» емоційного та інтелектуального напруження навколо тих чи інших проблем, роблять їх об'єктом загальної уваги; до них звертаються за порадою, але не за директивою для дії, оскільки вони не впливають на організаційну поведінку учасників. Слід зазначити, що теорію «лідерів громадської думки» (*opinion leaders*) сформулював П. Лазарсфельд на основі моделі дворівневої комунікації. Згідно цієї теорії політична інформація часто поширюється від ЗМІ до «лідерів думки» (впливових і компетентних громадян), а від них каналами міжособистісного спілкування до їхніх прихильників. Лідери думки – зазвичай люди відомі з умінням впливати на широку аудиторію, засоби масової інформації – справляють величезний вплив на політичне життя суспільства. Проте у більшості лідерів думки бракує ґрунтовних знань – політологічних, правових, економічних, потрібних для політичного керівництва; їхній вплив на політичне життя суспільства нерідко заангажований [6].

Ще одним критерієм типологізації політичної поведінки і політичної участі у політології є її інтенсивність (ступінь залученості індивідів, витрачених ними ресурсів: грошей, часу тощо) та екстенсивність (кількість учасників; наприклад, відрізняють поведінку індивіда, групового актора і «натовпу»). Іншим критерієм типологізації політичної участі є рівень інституціоналізації (від одиничних нетрадиційних акцій до участі в діяльності високоінституціоналізованих політичних організацій, наприклад, політичних партій). Конвенційний чи неконвенційний характер діяльності також може виступати критерієм типологізації політичної поведінки та участі. Так, типологія Л. Мілбраса заснована переважно на одному критерії – активності суб'єкта. Автор виділяє три групи форм активності, яким він дає метафоричні назви: «глядацька», «перехідна активність» і «гладіаторська активність». Кожна з цих трьох груп включає в себе кілька форм активності, розташованих в порядку зростання залученості індивіда в політику. «Глядацька активність» включає в себе такі форми: виконання ролі об'єкта впливу політичних стимулів, голосування, ініціювання політичних дискусій, спроба переконати інших голосувати як потрібно кандидату [7]. «Перехідна активність» включає в себе: спілкування з представниками влади чи політичними лідерами; пожертви для партії чи кандидата, відвідування зборів або мітингів «Гладіаторська активність» виявляється у наступних формах: участь у політичній кампанії, виконання ролі активіста політичної партії, виконання ролі члена ядра партії чи участь у виробленні її стратегії, акумулювання грошових коштів, виконання ролі кандидата на яку-небудь керівну посаду в політичній сфері, зайняття керівних посад у органах влади чи партії.

У. Мілбрайт виділяє конвенційні і неконвенційні типи політичної поведінки. Під конвенційними типами він розуміє легальні, регульовані законом політичні дії. Такими діями можуть бути: участь у роботі політичних партій, голосування на виборах, законні методи вираження своєї думки. Під неконвенційними діями він розуміє дії, що суперечать прийнятим у суспільстві принципам та нормам закону і моралі. Тобто, несанкціоновані демонстрації, бунти, акції протесту, відмова від покори діям влади. Неконвенційні політичні дії У. Мілбрайт поділяє в свою чергу на ненасильницькі (демонстрації, мітинги, пікети) і насильницькі (тероризм, бунт) [2]. Співвідношення цих двох типів політичної поведінки дозволяє виділити шість груп політичної поведінки (див. табл. 1).

Крайньою формою конвенційного типу політичної поведінки У. Мілбрайт виділяє абсентеїзм – байдуже ставлення людей до здійснення своїх політичних прав, ухилення від здійснення громадянських обов'язків, у першу чергу від участі у виборах [3, с. 7]. Зазвичай ріст ролі абсентеїстів в суспільстві пояснюють кризою легітимності політичної системи. Інколи абсентеїзм розглядають як прояв політичного протесту, в той же час будучи типом поведінки – електоральної, котра, навпаки, є показником довіри громадян до представників влади. Особливим типом політичної поведінки У. Мілбрайт виділяє політичний протест, який виступає проявом негативного ставлення до політичної системи загалом, її окремих елементів, норм, цінностей, прийнятих рішень у відкрито демонстративній формі.

Досить часто політичний процес проявляється у формі мітингів, демонстрацій, страйків. При низькому рівні інституціоналізації і організованості подібні акції можуть привести до масових безпорядків, насильства, прямого протистояння з представниками влади.

Таблиця 1

Типологія політичної участі (за У. Мілбрайтом)

Рівень залученості у політичний процес	конвенційні форми	неконвенційні форми
Низький рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Абсентеїзм; • Ознайомлення з політичним життям через читання преси, телевізор 	<ul style="list-style-type: none"> • Підписання петицій
Середній рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Обговорення політичних проблем з друзями та колегами; • Участь у виборах, народних референдумах 	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у заборонених демонстраціях, мітингах; • бойкот
Високий рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у роботі партії, виборчих кампаніях; • Участь у мітингах та політичних з'їздах; • Звернення до органів управління чи до їхніх очільників; • Активність у якості політичного діяча 	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у акціях протесту; • Участь у захваті будівель, державних підприємств; • Блокування дорожнього руху

Крайньою формою неконвенційного типу політичної поведінки і участі є тероризм. Під тероризмом розуміється опозиційна діяльність екстремістських організацій чи окремих особистостей, метою яких є систематичне чи одноразове здійснення (чи погроза) насилля для залякування керівництва країни і населення [2]. На нашу думку, наведена типологія редукується з поняттям «політична активність» і синтезує її різні прояви.

У типології політичних дій, або «кумулятивній піраміді», запропонованій Д. Меммі, найпоширенішим у суспільстві видом політичної активності виступає саме участь у політичних дискусіях. Питома вага інших видів активності – демонстрація приналежності до якоїсь організації, участь у політичних заходах, активна робота у виборчих кампаніях, участь в державному управлінні – послідовно скорочується, що дозволяє автору свою типологію представити у вигляді піраміди[8].

Також в політичній науці здійснюють типологізацію політичної поведінки, згідно з іншими критеріями: 1) відповідно до суб'єктів політичної поведінки вирізняють – індивідуальну, групову, класову, національну, партійну, масову, натовп, тощо; 2) згідно схильностей і психічного стану – імпульсивну, інстинктивну, емоційно-почуттєву, за настроєм, випадкову, закономірну, стихійну, неминучу, раптову; 3) відповідно до ситуаційного контексту – стабільну, кризову, революційну, воєнну, конфліктну поведінку; 4) за організаційними формами і нормами поведінки – інституціональна, організаційна, партиципаторна, статутна, апаратно-номенклатурна, субординаційна,

легітимна (нелегітимна), неформальна; 5) за тривалістю поведінки – одиничну акція, подію, феномен чи динамічний пролонгований процес; 6) за гостротою проявів поведінки – незгоду до боротьби, протест, гнів, ненависть, бунт, війну; 7) за ступенем доцільності й успіху – функціональну та дисфункціональну, ефективну і низькоєфективну, конструктивну і деструктивну, консолідуючу і дезінтегруючу поведінка тощо.

Деякі автори вважають за необхідне включати в поняття політична поведінка і вербальну активність: висловлювання пересічних громадян, політичні судження, їхню участь у обговоренні політичних проблем, оскільки завдяки такій активності в суспільстві забезпечується відтворення політичного дискурсу, того інформаційного середовища, яке формує смислове поле політики.

Отже, проблематика типології політичної поведінки займає особливе місце в політичній науці. Її специфіка виявляється у необхідності осягнення суб'єктивних, внутрішньоособистісних процесів, що мотивують людей до включення в політичний дискурс або участі у політичних діях. Зазвичай вивчення типології політичної поведінки демонструє неможливість виділити якусь універсальну її модель, адже кожен критерій поділу вимагає іншого типу поведінки. Проте, варто звернути увагу на те, що вивчення типології політичної поведінки дозволить глибше вивчати сутність явищ, пов'язаних із раціональним та ірраціональним реагуванням суб'єктів політики на вимоги, стимули чи зміну обставин, що заподіяні зовнішнім політичним середовищем.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

Список використаної літератури

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия / Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С.707–735.
2. Милбрайт У. Типология политического участия, политический протест, абсентеизм [Электронный ресурс] / У. Милбрайт. – Режим доступа: <http://kulturoznanie.ru/politologyabsenteizm>
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка; 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. Северинюк В. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : автореф. дис. д-ра політ. наук : 23.00.01 [Електронний ресурс] / Валентин Матвійович Северинюк; В.о. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.– К. : Б.в., 2010. – 32 с. – Режим доступа: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
5. Шестопап Е.Б. Политическая психология / Е.Б.Шестопап. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
6. Lazarsfeld P. The peoples choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign / P. Lazarsfeld, V. Bereison, H. Gaudet. – New York: Free Press. – 258 p.
7. Milbrath W. Political Participation: Howand Why Do People Get Involved in Politics? [Электронный ресурс] / W. Milbrath. – Chicago: Rand McNally&Company, 1965. – 195 p. – Режим доступа // <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=8986294&fileId=S0003055400132125>

8. *Memmi D. L'engagement politique / D. Memmi // Traité de science politique / sous la direction de M. Grawitz et J. Lega. V.3. L'action politique. – Paris: Presses Universitaires de France, 1985. – pp. 311–325.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS TYPOLOGY OF POLITICAL BEHAVIOUR

Olga Sviderska

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetskast., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

The article considers theoretical and methodological aspects of the division of political behaviour, participation and action on specific types. Different approaches and criteria of the typology of political behaviour.

Key words: political behaviour, political action, political participation, a type of political behaviour, unconventional forms of political behaviour, conventional forms of political behaviour, absenteeism, terrorism..

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТИПОЛОГИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

Ольга Свидерская

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты разделения политического поведения, участия и воздействия на определенные типы. Проанализированы различные подходы и критерии типологизации политического поведения.

Ключевые слова: политическое поведение, политическое действие, политическое участие, тип политического поведения, неконвенциональные формы политического поведения, конвенциональные формы политического поведения, абсентеизм, терроризм.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ: ПОГЛЯД СТУДЕНТІВ

УДК 321

ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ НАУКИ ТА ІДЕОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Андрій Сухарина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: andriy.sukharyna@gmail.com*

Розглянуто підходи до визначення ідеології, її взаємодії з політичною наукою. Виокремлено критерії для розмежування ідеологічного та наукового знання в політичному дискурсі. Здійснено порівняння й розподіл цих категорій у світоглядному аспекті в контексті буденного й теоретичного типів світогляду.

Ключові слова: політична наука, ідеологія, теоретичний світогляд, ознаки ідеології, науковий плюралізм.

Політична наука – є частиною науки і розвивається в межах наукових законів і принципів. Однак, вона одночасно становить частину комплексу суспільних, або ж гуманітарних наук, об'єктом вивчення яких є суспільство, зв'язки і відносини в ньому. Оскільки суспільство складається з індивідів, котрі мають невід'ємну атрибутивну характеристику індивідуальної свободи, то, відповідно, ми не можемо розглядати якісь суспільні закони. У природничих науках, скажімо, виокремлюють такого типу суворі закони (у зв'язку з тим, що наука природничо-математичного напрямку використовує для аналізу суб'єкти, котрі не мають індивідуальної свободи). Науки суспільні не оперують універсальними законами суспільного розвитку чи функціонування. У політичній науці, як і у всіх інших суспільних науках, розглядають лише закономірності чи теореми, що можуть працювати у більшості випадків, але не у всіх. Детермінізм політичних процесів не є строгим і допускає вільності. К. Поппер, пояснюючи «інакшість» гуманітарних наук, стверджує: «філософському детермінізму і в ще більшій мірі психологічному детермінізму не вистачає гостроти фізичного детермінізму». [10, с. 514] Тому для дослідження взаємозв'язку й особливостей розрізнення науки та ідеології використовуємо антропологічний підхід, який належить до мікропідходів і передбачає розгляд цих феноменів крізь призму людини, її свідомості та свободи.

Щодо феномену ідеології, то він є неоднозначним у науці про політику й науці зокрема. Так, майже у всіх випадках під час обговорення ідеології до неї додаються дві особливості: По-перше, за твердженнями С. Московічі, ідеологія тільки тоді стає соціальним явищем, коли вона використовується організованим рухом чи соціальним інститутом. [8] По-друге, ідеологія часто ототожнюється з міфологією. Наприклад, Р. Будон стверджує, що процес оформлення інтелектуального продукту в ідеологію передбачає міфологізацію. Інакше кажучи, публіка, яка приймає певні ідеї та визнає право чи обов'язок за собою на основі цих ідей діяти, творить міф, оскільки він є невіддільним елементом людської свідомості [9, с. 18].

Однак, на нашу думку, таке звуження роботи дещо недоцільно. У випадку, коли ми використаємо перше значення ідеології, то приписуємо її виключно до сфери компетенції політичних партій чи інших суб'єктів політики, котрі інституційно оформлені й організовані. Однак політичні ідеології не завжди мають чітко оформленого актора, який є їхнім носієм. Часто, він неформалізований у вигляді певної політичної сили чи руху. Хоча ідеологія може функціонувати й розвиватись і без такого організованого руху, виражаючись і відтворюючись в слабко розрізнених соціальних групах.

Якщо ми ототожнюємо ідеологію з міфом, то стикаємось з іншою проблемою. Міф та ідеологія це свідомість, в якій наперед неправдиві твердження можуть сприйматись об'єктивними. Однак, ідеологія, на відміну від міфу, раціоналізованіший тип свідомості. Міфологічна свідомість має лише елемент наслідування і концепції міфу періодично гинуть під напором раціоналізації, аж доки стихійно не виникає новий міф; ідеологія є дещо іншою формою мислення. Вона достатньо пластична й адаптивна. Суспільно-політичні умови можуть змінюватися, а наука прогресувати, проте ідеологія буде адаптуватись до того часу, доки об'єктивне знання можна перекрутити чи змінити його інтерпретацію. Також необхідно враховувати, що міф не обов'язково пов'язаний з емоційним сприйняттям, а часто є інтелектуальною лінівістю чи неможливістю пояснити певний феномен. Ідеологія натомість апелює до чуттєвої сфери людини, до розуміння того, що для неї правильно чи неправильно, часто ігноруючи критерій істинності.

Гуманітарна наука (антропологічний підхід) базується на визнанні первинності індивіда – основного суб'єкта суспільної та політичної взаємодії. Людині притаманна невіддільна атрибутивна характеристика, яка неодноразово ставала предметом дискусій, але яка, все-таки, незмінно впливає на перебіг усіх політичних чи суспільних процесів. Це атрибутивна характеристика свободи, вона належить індивідові не лише тому, що він має унікальну біосоціальну природу, а й тому, що індивід наділений розумом, який може бути ізольованим від зовнішніх чинників довкілля.

Ідеологія марксизму, та й науковий підхід, ґрунтувались на вилученні людської свободи з наукового аналізу. Коли б людської свободи дійсно не існувало би, а існувала тільки «пізнана необхідність», то ймовірно, що потреба у плюралізмі політичної науки і конкуренції ідеологій відпала би. Існування спеціальної методології вивчення суспільних наук вилучили б з порядку денного, а всі суспільні явища і процеси були би жорстко й однозначно детерміновані, як це спостерігаємо в неживій природі (фізиці) чи живій (біологія). Однак ототожнення індивідуальної свободи з фікцією спричинило до того, що наукова теорія марксизму ніяк не відрізнялась від політичної ідеології. Цьому є кілька пояснень:

- Людська дія, тобто дія відповідного актора, який має необхідні можливості впливу може докорінно змінити суть і розвиток історії. Це передусім пояснюється у сфері наукових відкриттів. Винайдення Інтернету чи утвердження теорії відносності докорінно змінює сам розвиток суспільства і, відтак усю історію.
- У суспільстві, той чи інший режим, розвивається на основі впливу людини на процес, його пізнання та перетворення. Звісно, не можна стверджувати, що одномоментний вплив індивіда на розвиток того чи іншого явища докорінно змінить його, але взаємодія багатьох індивідів, котрі цілеспрямовано чи

мимоволі впливають на об'єкт, докорінно може змінити його сутність і розуміння.

Однак, повертаючись до розгляду методологічних аспектів, ми стикаємось зі суттєвими проблемами. Першою, і, мабуть, найбільшою методологічною проблемою дослідження ідеології є питання адекватного визначення того, що є ідеологією. Оскільки соціальні науки є плюралістичними і паралельно існують школи і напрямки, які відрізняються в методах і трактуванні вихідних даних, то може здатись, що різні наукові школи є певною мірою ідеологічними і такими, які сформувались через наукові або інші преференції автора-засновника. Тим не менше, ми не можемо так розглядати наукову дійсність. Наука, навіть і соціальна, відмінна від ідеології.

Розглянемо найвагоміші відмінності між наукою та ідеологією за допомогою антропологічного підходу за такими пунктами: 1) інтерес; 2) ступінь суб'єктивності; 3) інерційність і динамічність

Інтереси індивіда часто виражаються через ідеологію, яку він сповідує. Механізм такого явища доволі простий. Оскільки політика найкраще пристосована до боротьби і реалізації саме групових інтересів, людина свідомо, а нерідко несвідомо примикає до групи, зі спорідненими інтересами. Ці інтереси у суспільствах сталого розвитку найчастіше інституційовані й закріплені за конкретним політичним рухом, який бере на себе обов'язок обстоювати їх.

Науці, зокрема суспільній, притаманний власний інтерес. Індивід, який займається наукою, завжди повинен мати суб'єктивний інтерес пізнання. Або ж, коли йдеться про політичні дослідження, інтерес повсякчас властивий замовникові. Актор політичної арени замовляє дослідження для того, аби діяти найбільш продуктивно щодо власних егоїстичних цілей, яких можна досягнути, маючи раціоналізовані наукові дані, які є об'єктивними. Іншими словами, науку також розвиває інтерес, але він має радше ринкову природу.

Стосовно об'єктивності, то суспільні науки не можуть бути повністю об'єктивними. Максимум, про що ми може бути мова, так це про їхню об'єктивованість. У суспільних науках, у тому числі і політичних, велике значення має персона дослідника. Якщо науковець дивиться на світ крізь призму ліберального світогляду, результати дослідження, чи, радше, їх інтерпретація виявляться одними. Коли ж крізь призму марксистського чи неомарксистського, то можемо очікувати іншу інтерпретацію. Розглядаючи певні суспільно-політичні явища крізь призму буденного світогляду, спостерігаємо схожу картину «ідеологізації» знання. Наприклад, В. Денисенко вважає: з появою «станово організованого індивіда» – фактично всіляке мислення стає дещо ідеологічним: «Для духовних процесів і розуміння це означає, що самі акти мислення набувають ідеологічного змісту як предметного фону, в якому «впізнають» (розуміють) свою суспільну природу...» [3, с.60]. Це найбільша складність у процесі розрізнення наукового й ідеологічного знання. Однак, стосовно цього маємо кілька зауважень.

По-перше, результати наукових політичних досліджень, незалежно від використовуваної методології, зазвичай не особливо різняться. Відмінності можуть траплятися в деталях, а не в основних вихідних даних. По друге, політичне дослідження науковця носить певною мірою відсторонений характер, воно може підтвердити здогадки або ж спростувати їх. Часто, результат дослідження суперечить особистим поглядам і цінностям ученого, однак це не зменшує його цінності. По третє, відмінності у трактуванні одних і тих самих даних, часто спричинені унікальною антропологічною сутністю індивіда, його можливості й свободи бачити наявну проблему з різних сторін.

Призма світогляду вносить корективи стосовно питання, яке досліджується, але не є визначальною, оскільки основним критерієм наукової раціоналізації постає об'єктивність. По четверте, ідеологічне знання – переважно синтезується поза науковими методами, на підставі внутрішніх відчуттів, інтуїції дослідника. Об'єктивність не є його критерієм, бо воно націлене, перш за все, на задоволення інтересів особи чи соціальної групи.

Коли йдеться про динамічність й інерційність, то ідеології – доволі динамічні структури і можуть змінюватись. І, хоча, така позиція є вірною, але на практиці існує кілька зауважень до неї.

1) Політичні партії, які сьогодні є основними продуцентами ідеологічного знання, можуть швидко, залежно від обставин змінювати свої ідеологічні положення. Проте через інертність людської свідомості вони уникають цього в більшості випадків, обмежуючись лише косметичними змінами. Найчастіше, однак, зміни ідуть від низового рівня, тобто від виборців, які спостерігають розходження ідеологічних параметрів з об'єктивною дійсністю. Тому ми можемо говорити скоріше про потенційну можливість ідеології швидко змінюватись і пристосовуватись до вимог часу, але на практиці ідеології інертні [7].

2) Найбільша динамічність ідеологіям властива у період великих соціальних зрушень, скажімо, і політичних революцій, які передбачають докорінну зміну влади, і культурних (секс-революцій, гендерних революцій).

Наука – динамічніша структура. Наукова парадигма або адаптується та розвивається відповідно до нового знання, або відкидається як хибна [6, с. 92]. Наукова теорія не має іншого виходу, ніж адаптуватися до вимог часу і нових досліджень, оскільки в протилежному випадку зійде на маргінес, а з часом взагалі зникне з поля зору наукового дискурсу. В людському мисленні наукові теорії, що віджили, заміщуються новими, котрі більше відповідають дійсності, адже хибне знання в науковому світі не має права на існування.

Необхідно також розглянути цю проблему з іншого боку. Структура ідеології складається з трьох основних елементів: образу дійсності, аксіологічної системи (ієрархії цінностей) та практичних вказівок [5, с. 154:

– Образ дійсності – це те, яким індивід бачить світ. Ми бачимо одну і ту ж картину світу, але кожна людина сприймає його дещо по іншому, з огляду на свою унікальність і певну окремішність.

– Аксіологічна система – це ті цінності, які дозволяють людині розділити суспільні і політичні явища і процеси на «хороші» і «погані», а речі на «чорні» і «білі». Тут ми спостерігаємо основний конфлікт ідеології, який полягає в розбіжності того «як є», і того «як має бути», з точки зору носія ідеології.

– Практичні вказівки – це логічне продовження першого і другого змістового блоків. Що потрібно індивіду робити, щоб перетворити одну реальність в іншу. Іншими словами, як прикласти аксіологічну систему до образу дійсності.

В політичному дискурсі побутує думка, що неможливо відділити ідеологічні елементи від наукових, тобто при такому розподілі завжди буде наявний суб'єктивізм. Наше завдання інше. Нам не потрібно розділяти ідеологічні й наукові компоненти в структурі самої ідеології, а протиставити дві системи мислення одна одній: ідеологічну та наукову. Однак, ми не заперечуємо, що в першій системі може бути велика кількість дійсно раціональних елементів. Відповідно, щоб провести межу між ідеологією і наукою найкраще проводити у сфері світоглядній. Нам потрібно розуміти, що в цьому аспекті

розгляду науковий і ідеологічний світогляд перебувають на різних щаблях типів світогляду. Існує світогляд буденний і теоретичний. Зупинимось на них детальніше.

Буденний світогляд – це спосіб розуміння, пізнання і перетворення дійсності на засадах безпосереднього чи опосередкованого досвіду. Такому світогляду не можна відмовити у значній правдивості, оскільки висновки з подій і узагальнення часто ґрунтуються на неодноразовому повторенні певних закономірностей, їх прийнятті і використанні. Людина спостерігає за світом, отримує інформацію від нього безпосередньо, або через сім'ю і друзів. Індивід спостерігає за функціонуванням певних механізмів, як вони впливають на нього і до чого це призводить. Образ цього світу закарбовується в пам'яті людини, формується система цінностей, яку людина часто запозичує зі свого оточення. Як наслідок, на основі цього бачення світу, в якому поєднується узагальнення з вірою, людина формує власні принципи й інтереси. Важливим є те, що інтереси значної сукупності людей об'єднуються і формалізуються задля політичного представництва і суперництва. Так, людина приймає певну ідеологію, і найчастіше цей процес є несвідомим.

Теоретичний світогляд має дещо іншу сутність. Виокремимо його основні характеристики:

- знання про суспільну і політичну дійсність сприймається не на віру чи на основі особистісного досвіду і емоційних переживань, а через систему доведень шляхом логічної чи фактологічної аргументації того чи іншого твердження;

- критичність сприйняття. Це означає, що будь-яка інформація, навіть з особистого досвіду не може сприйматися як істинний факт. Оскільки людське мислення не є досконалим, і має ряд недоліків (доречно згадати про 4 ідолів мислення, які виокремлює Ф. Бекон.) [2, с.73] Відповідно, навіть якщо ми не маємо сумнівів щодо певного явища, науковий світогляд зобов'язаний перевірити наявні факти і осмислити їх.

Аби зробити точніше розрізнення між наукою та ідеологією, необхідно розглянути проблему ще з одного боку. Ідеологічне світосприйняття та ідеологія як система зокрема мають багато спільного з релігією. Аргументувати таке явище можна порівнявши ці два феномени. Основною їхньою спільністю, що протистоїть науці, є бездоказова віра. Цей факт є особливо важливим з огляду на те, що наука, і політична також, не приймає жодного положення, яке базується виключно на вірі в щось, або в когось. Завжди має існувати логічний ряд доведення, який складатиметься з ланцюжка аргументів, що будуть підкріплені фактами, а в разі відсутності таких, логічними доводами, які матимуть в основі символічну чи математичну логіку.

Думка про те, що ідеологія має багато спільного з релігією, не нова. Звісно, між ними навіть на перший погляд існує багато розбіжностей, що не дозволяють механічно використовувати метод аналогій щодо розгляду одного з цих феноменів через інший. Проте, за детальнішого розгляду, стає зрозуміло, що між ідеологією і релігією насправді відмінного значно менше ніж спільного. Аналіз спільних і відмінних рис, особливостей функціонування ідеології і релігії заслуговує не одної наукової праці, щоб вичерпати це питання. Ми на цьому зупиняємось не будемо, лише зауважимо, що така подібність, зокрема, впливає з творів К. Маркса і Р. Арона. Перший називає релігію «опієм для народу», акцентуючи на тому, що основним призначенням релігії є зняття морального болю і важкості з людей, які породжені капіталістичною експлуатаційною системою, то другий використовує конструкцію «опій інтелектуалів» [1, с. 133]. Це назва, однієї з його найвідоміших робіт, яка присвячена критиці захоплення європейською, зокрема французькою інтелігенцією, «лівою» думкою й ідеологією. У цьому випадку Р. Арон

називає комуністичну ідеологію наркотиком, який найбільше спокусливий для представників освічених верств суспільства в Західному світі.

Цікаво аргументує потребу науки в релігії британський вчений, представник біологічної школи природного відбору і популяризатор науки Р. Докінз. Хоч автор і розглядає релігію, цей приклад цілком можна застосувати і для ідеології, оскільки в цьому аспекті вони функціонують однаково. Дослідник достатньо іронічно говорить про релігію. Суть його висловлювань в тому, що релігія позиціонує себе позанауковим типом світогляду – вірою без доказів. Вважається, що суперечності між релігією і наукою не можуть зашкодити останній, оскільки ці системи функціонують паралельно і не перетинаються, причому вони намагаються досягнути чи відстояти істину.

Тим не менше, в сучасному світі (принаймні у розвинутих країнах) наука має більший авторитет, ніж релігія і в певних сферах претендує на монополізацію істини. Релігія намагається це використувати. У випадку, якщо якась релігійна догма підтверджує положення науки, нехай навіть опосередковано і не повністю, це максимально широко використовується задля самоствердження релігії та надання їй солідності і самостійності науки. В той же час, якщо певне наукове знання прямо суперечить релігійним догмам, релігійні діячі вважають, що такі знання про дійсність не є суперечливими, оскільки у віри і науки свої шляхи пізнання істини [4, с. 104].

Аналогія ідеології з релігією повністю доцільна. Тоді, коли ідеологічне і наукове знання протистоїть один одному, це означає що ідеологи не зважатимуть на нього, бо істиною для них виступають інтереси соціальної групи – носія ідеології. Натомість, усі ідейні теоретики використовують науку для того, щоб надати своїм вченням солідності і максимально підвищити їх статус.

Розглядаючи проблеми розмежування і розрізнення наукового та ідеологічного знання, можемо дійти до наступних висновків.

– Ідеологія і наука – відносно схожі системи, котрі, однак, мають суттєві внутрішні відмінності, пов'язані з аспектами об'єктивності, критичного мислення та динамічності.

– Саме розмежування найдоцільніше здійснювати на основі типів світогляду: ідеологічному відповідає буденний світогляд, науковому – теоретичний.

– Ідеологія за суттю є ближча до релігійної системи знань, аніж до наукової. Принципи прийняття ідеології людиною більше відповідають релігійним, ніж науковим. Незважаючи на суб'єктивний чинник наукового знання, наука все ж таки прагне до максимальної об'єктивності, на відміну від ідеології, що не прагне до неї.

– Для позначення наукового знання найкращий критерій – «істинність/хибність», в ідеологічно важливий елемент – «правильно/неправильно».

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

Список використаної літератури

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Раймон Арон; пер. з франц. Г. Філіпчук. – К.: Юніверс, 2006. – 272с.
2. Бэкон Ф. Великое Восстановление наук: соч. в 2 т. / Френсис Бэкон. – М.: Мысль, 1971. – Т. 1. – С. 307–310.

3. Денисенко В. М. Основи раціональності в системі наукових знань / В. М. Денисенко // Філософія науки. Львівсько-Варшавський науковий семінар 14–21 листопада 2004 р. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 58–65.
4. Докинз Р. Бог как иллюзия / Ричард Докинз пер. с англ. Н. Смелковой. – СПб: Азбука-Аттикус, 2013. – 512 с.
5. Крейденко В. Идеологічні проблеми електорального вибору// В. Крейденко. – Український соціум. – 2007. – № 5-6 (22–23). – С.153–159.
6. Кун Т. Структура наукових революцій / Томас Кун. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
7. Миронов В. В. Взаимоотношения идеологии с философией и наукой / В. В. Миронов [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://society.polbu.ru/mironov_philosophy/ch131_all.html
8. Московичи С. Век толп / Серж Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
9. Попова И.М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются, исчезают. – К.: Ин-тсоциологии НАНУ, 2000. – 219 с.
10. Понпер К. Логика и рост научного знания / Карл Понпер. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
11. Сімченко Г. Філософські проблеми ідеології: теоретико-методологічний аспект / Г. Сімченко // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер.: Філософ. науки. – 2005. – Вип. 8. – С. 133–141.
12. Четверікова Л. О. Проблема концептуального означення поняття «ідеологія» [Електронний ресурс] / Лариса Олегівна Четверікова // Ідейні основи соціально-політичних систем. Політичні ідеології: трансформація уявлень в контексті сучасності : матеріали І науково-практ. студ. конф. – Львів, філос. факультет ЛНУ ім. І.Франка: Центр політичних досліджень, 2009. – 112 с. – Режим доступу: http://postua.info/stud_conf_2009/Chetverikova_stud_conf_2009.htm

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

PECULIARITIES OF DIFFERENTIATION THE SCIENCE AND IDEOLOGY IN POLITICAL DISCOURSE

Andriy Sukharyna

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy,
Department of theory and history of political science,
Universytetskastr, 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: andriy_sukharyna@gmail.com*

The article reviews the approaches to defining of ideology and its interaction with political science. It is determined criteria for distinguishing ideological and scientific knowledge in political discourse. These categories is compared and classified in ideological perspective by examining ferrial and theoretical types of worldview.

Key words: political science, ideology, theoretical outlook, features of ideology, scientific pluralism.

ОСОБЕННОСТИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ НАУКИ И ИДЕОЛОГИИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Андрей Сухарина

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: andriy.sukharyna@gmail.com*

Рассматриваются подходы к определению идеологии, её взаимодействия с политической наукой. Определены критерии разграничения идеологического и научного знания в политическом дискурсе. Осуществлено сравнение и распределение категорий «наука» и «идеология» в мировоззренческом аспекте в контексте обыденного и теоретического типов мировоззрения.

Ключевые слова: политическая наука, идеология, теоретическое мировоззрение, признаки идеологии, научный плюрализм.

УДК 32 (091)

ЛІТЕРАТУРНА АНТИУТОПІЯ ЯК ФОРМА ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙНОСТІ

Галина Іленьків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: galyna.ilenkiv@gmail.com*

Розглянуто специфіку літературного тексту як форми вираження антиутопічної теорії, засоби, що передають сутність антиутопічної системи та механізми їхнього трактування. Важливе місце належить сутнісним характеристикам антиутопії та способам їх розкриття у художньому тексті. Обґрунтовано необхідність включення літературної антиутопії до сфери дослідження політичних наук як особливої форми існування політичної думки.

Ключові слова: антиутопія, антиутопічна система, літературна форма, цінності, суб'єктивація політики.

Політика, будучи однією з найважливіших сфер життя людини в соціумі, специфічна в тому, що проникає в інші сфери суспільного життя. Можна констатувати політизацію окремих сфер, що простежується тією чи іншою мірою, що залежить від особливостей самого суспільства. Саме тому можемо констатувати значну різноманітність форм відображення політичної дійсності – від наукових теорій чи ідеологічних конструкцій, що безпосередньо стосуються політичної сфери, до буденних форм свідомості людини. Особливе місце, в нашому розумінні, в сукупності цих форм займає мистецтво, зокрема і література.

Мета статті – визначити специфіку літературної антиутопії як особливої форми існування знання про політику.

Проблематиці антиутопії та її впливу на розвиток політичної науки присвячена значна кількість праць і зарубіжних, і вітчизняних науковців. Це роботи Л. Сарджента, М. Якобсена, Г. Баєтена, В. Чалікової, О. Петрушенка, Г. Сабат. Одночасно, незначним є рівень розроблення проблеми саме літературної утопії як специфічної форми, здатної забезпечити відображення політичної дійсності в її органічній єдності з іншими соціальними процесами.

Будучи однією з найбільш сприятливих форм відображення політичної дійсності, література тим не менш доволі часто залишає політику «в тіні», поєднуючи її з буденністю, що насамперед є засобом «охудожнення» політичної дійсності для її органічного входження у структуру тексту. Тобто, якщо в теоретичних конструктах та ідеологічних концептах простежується певна структурованість, то в літературних творах політичний контекст часто розосереджений, і для його аналізу необхідно зібрати воедино всі можливі вираження політики в тексті. Більше того, в художньому творі політичне може передаватися опосередковано через дії або слова персонажів твору, художні засоби чи прийоми. Тому багато залежить не тільки від написаного автором, але й від трактування дослідником самого тексту. Отже, ми не можемо виключати з поля зору дослідження літературу саме тому, що політика в ній існує в специфічній формі.

Антиутопія як жанр літератури з'явилася приблизно в середині XIX ст., хоча можна стверджувати, що і для більш ранніх літературних творів був характерним антиутопізм. Так, більшість дослідників відносить до жанру антиутопії «Мандри Гуллівера», що вийшли у світ ще в XVIII ст. Тобто, протиставлення ідеалу як специфічна риса літературного твору характерна ще з часу появи власне утопій, а може навіть і раніше, проте як самостійний жанр антиутопія виформувалась вже на початку XX ст. Звичайно, якщо ми розглядатимемо антиутопію «зображенням «ідеально поганого» суспільства» [9], можна стверджувати, що антиутопія зародилась значно давніше. В цьому випадку список антиутопій не може бути складеним ніким і ніколи. Водночас таке визначення є нечітким та не дає виокремити специфічні параметри антиутопії як жанру. Ми схилиємось до того, що будучи протилежністю утопії, антиутопія побудована за схожим принципом, а тому становить «ідеальне, на перший погляд, суспільство засноване на антигуманному тоталітаризмі» [6, с. 58]. Фактично саме розуміння антиутопії як викривленого ідеалу, що довів сам себе до абсурду, а тому не може існувати в реальному світі, дозволяє чіткіше виокремлювати твори, що мають антиутопічний характер. Тобто, вихідною позицією формування антиутопії є утопія, в якій втілений певний ідеал, але змінюється кут зору, внаслідок чого ідеальне суспільство перетворюється на анти-ідеал.

Важливо, що для більшості антиутопій притаманна літературна чи інша художня форма. З одного боку, вона полегшує сприйняття реальності широкими соціальними групами, можливо, навіть, суспільними масами, що можна констатувати, спостерігаючи пік популярності антиутопії в наш час, самої антиутопічної системи, з іншої – дає змогу автору балансувати на межі між логічним концептом, викладеним у художній формі, і художньою вигадкою. Разом з тим, антиутопія як форма прогнозування майбутнього, є також і формою відшукування недоліків у тих чи інших концепціях, оскільки намагання побудувати ідеальну систему неминуче призводить до викривлення цієї системи. У нашому випадку цінність антиутопії для політичної науки полягає не тільки та не стільки у зображенні політичної дійсності, скільки у критиці політичної теорії, яка може бути на цю дійсність накладена. Отже, літературна антиутопія є особливою формою існування політичної думки, доступною для більшості читачів і прихованою за художніми прийомами та засобами.

Ми не стверджуємо, що можемо окреслити все коло творів, що можуть бути класифіковані як антиутопії, що зумовлене насамперед різноманіттю творів, які відносяться різними дослідниками до цього жанру. Водночас, метою нашого дослідження є аналіз літературної форми антиутопії як жанру, в рамках якого специфічним чином, з допомогою художніх образів відображена політична система суспільства в її зв'язках і з іншими сферами соціального буття, і з окремою людиною. На нашу думку, художня форма в цьому випадку є лише вдалим носієм для теорії. Якщо інші моделі політичної системи, держави та соціально-політичного устрою зазвичай представлені у наукових теоріях, то модель, запропонована антиутопічними теоріями, обирає зазвичай форму літературного тексту. Тобто, в цьому випадку, ми не оцінюємо достоїнства чи недоліки того чи іншого літературного тексту, а піддаємо аналізу теорію, що міститься всередині нього, переважно в розосередженому та суб'єктивованому вигляді, та стає для нього основою.

Особливістю літератури загалом, і літературної утопії зокрема, в контексті відображення політичного можна вважати певну синтетичність: соціальне, політичне та індивідуальне, приватне, є нероздільними, а сама політика є відображенням становища

людини; і навпаки, через життя окремої особи – персонажа, передається вся соціальна та політична система. Тобто, політична реальність, яку має змогу простежити читач, є суб'єктивованою, при цьому вона подається не тільки з точки зору автора, але й з позиції пізнавальних можливостей персонажа. Літературна форма є найвдалішою для розгляду недосконалої, на перший погляд, ідеальної антиутопічної системи, адже дозволяє розглянути цю систему з точки зору окремої людини. Крім того, літературна антиутопія відображає політичне життя більш досконало, ніж інші форми відображення політичної дійсності, оскільки політика в цьому випадку постає в органічній єдності з усіма іншими сферами суспільного життя.

У найзагальнішому сенсі, розглядаючи політичний устрій, змальований в антиутопіях, владну еліту та перебіг політичного процесу, на нашу думку, можна використовувати категорію «система». Йдеться передусім про те, що політична система антиутопії функціонує як машинний організм, вона абсолютно знеособлена, знелюднена. Політична система антиутопії має інший характер, ніж політична система реально існуючого суспільства, – вона не лише позбавлена від впливу людського чинника, людина не залучена до фактичного управління в рамках даної системи. Таким чином, антиутопічна держава становить «апофеоз організації під необмеженою духовною диктатурою інтелектуалів» [9]. Причому антиутопічна система відрізняється від класичної тоталітарної системи насамперед тим, що будь-яка тоталітарна система самовідтворюється як результат бажання окремих суспільних груп – еліт; тоталітарна система антиутопії самовідтворюється заради самої системи, що є ідеальною, а тому може вважатися цінністю.

Зрозуміло, літературній антиутопії притаманна емоційність подання інформації про політику та гіперболізація соціальної реальності. Література, на відміну від наукових чи наукоподібних текстів, може дозволити собі емоційність. Зважаючи на те, що завданням антиутопії є «загострити певну соціальну ситуацію, викликати відразу до неї, запропонувати читачеві (глядачеві) однозначно негативний висновок (чи наслідок) щодо певних соціальних явищ процесів» [5, с. 62], емоційність використовується як засіб, механізм впливу на ірраціональні, чуттєві ділянки людської свідомості. І за структурою, і за змістом антиутопія ґрунтується на тому, що неможливо організувати людське та соціальне життя як сукупність виключно раціональних чинників. Саме тому література, як і інші художні форми, є найпридатнішою для формування антиутопічної системи: вона дає змогу поєднувати раціональні чинники у формі, скажімо, наукової фантастики та емоційно-чуттєві чинники, виражені художніми засобами та образами.

Завдання антиутопічної системи полягає у формуванні такого типу людини, що буде жити в рамках певної системи, не намагаючись бунтувати проти неї. В такий спосіб система забезпечує себе від усіх можливих посягань, забезпечує неперервність самовідтворення. Причому, варто зауважити, що мотивація до самовідтворення в антиутопії є фактично тією ж, що і в утопії: система повинна продовжувати існування заради щастя людей. Тим не менш, в антиутопії автори акцентують на неправомірності такого розвитку політичної системи, коли вона намагається привести людину до щастя незалежно від вибору самої людини. Врешті-решт, щастя людині нав'язується, як і більшість потреб, задоволення яких може бути забезпечене системою, – тобто свободою людини нехтують.

Позиціонування такої форми організації політичної системи як негативної відбувається крізь призму сучасного розуміння суті людини. Йдеться про те, що людину визначає її свобода, тобто, значне обмеження людської свободи державою – це

обмеження індивідуальності, а отже – самої людини. Необхідно пам'ятати: коли формувалися перші утопії, які нехтували свободою людини на користь її щастя, розвиток ідеї свободи як визначальної риси суб'єктності людини в політичній думці ще не досяг свого найвищого рівня. Формування ж антиутопій починається саме у період, коли категорія «людина» стає тісно пов'язаною з категорією «свобода».

Літературна антиутопія сконцентрована швидше на векторі «суспільство – людина», дещо оминаючи вектор «держава – людина». Суспільство в цьому випадку є суб'єктом атрибутивної влади: воно є швидше ідеєю, через яку здійснюється вплив на кожну людину. Необхідно усвідомлювати, що суспільство саме по собі в межах реальної соціальної та політичної системи не може бути суб'єктом здійснення політичної влади, адже воно надто неоднорідне та розрізнене, тобто не може настільки консолідуватися, щоб його вплив мав єдиний вектор у всіх сферах людського життя. Водночас, в рамках антиутопії саме суспільство наділене реальним впливом на дії кожного його члена.

Так чи інакше, держава – важлива складова системи антиутопічного суспільства, особливо враховуючи, що вона є найвищою цінністю антиутопії. Головною ознакою антиутопічної держави є тотальний контроль, який проявляється в усіх сферах життя та може бути забезпечений лише у випадку можливості втручання в життя кожної людини. Контроль та втручання можуть бути забезпечені лише за умови існування відповідних механізмів та технологій, як, наприклад, «УніКомп, який слідкує за нами на всіх континентах Землі» [3]. Такі технології контролю та втручання дають можливість зберегти суспільство в сталому стані впродовж усього періоду його розвитку.

В антиутопічній системі єдиним, що володіє високою стабільністю, є держава. Антиутопісти наголошують на стабільності, непорушності такої держави ще й тим, що у хибності системи «окрема людина може переконати лише іншу окрему людину (і то часто з ризиком для власного життя), але змінити систему вона не може в принципі» [5, с. 63]. Одночасно, саме через призму літературної антиутопії ми можемо спостерігати руйнування системи для конкретної людини. Фокусуючись на одному центральному персонажі та відстежуючи і зміни в його сприйнятті держави та суспільства, і його позицію порівняно з позицією інших, літературна антиутопія демонструє якісні трансформації у свідомості людини.

Зауважимо також, що в літературній антиутопії категорія влади тісно пов'язана одночасно з категоріями відповідальності та безкарності. Так, один з персонажів роману О. Хакслі «О дивний новий світ» наголошує: «оскільки закони встановлюю я, то я можу і порушувати їх. Причому безкарно» [8]. Однак, своє високе місце в соціальній і політичній ієрархії він розглядає як служіння щастю інших. Тобто, влада, за суттю своєю, є тягарем, змушуючи людину навіть в умовах знання всієї правди про недосконалість системи підтримувати в інших віру в неї, адже це – запорука їх щастя. Літературна антиутопія часто використовує поєднання протилежностей для демонстрації протиріч, що становлять суть антиутопічної системи.

Основним механізмом соціального та політичного впливу в антиутопіях можна вважати громадську думку. Для людини, сформованої антиутопічною системою, немає нічого природнішого, ніж життя в суспільстві. Людина не просто надто соціалізована, для неї життя в суспільстві – потреба, від задоволення якої вона не може відмовитися. Кожна людина є «настільки влітою в механізм суспільства й історії, здатною просуватися тільки в одному плані та по одній лінії» [1], що це робить її нездатною існувати поза межами соціуму. Йдеться про одновимірність людини, яка формується в межах антиутопічної системи, її звужений кругозір, що дає змогу системі здійснити

«звільнення індивідів від політики, яку вони не можуть реально контролювати» [4]. Тобто, антиутопічне суспільство – це суспільство конформістів, в якому суспільна думка диктує спосіб життя.

Ідеальна система утопії як найбільше, абсолютне зло розглядає соціальну нерівність, що, врешті-решт, переноситься в антиутопічну політичну систему. Беручи до уваги, що для літературної антиутопії притаманне окреслення негативних рис утопічної системи через абсурдизацію, подібне спостерігаємо також в сфері рівності, яка є першою та обов'язковою ознакою ідеальної держави. Літературна форма антиутопії дозволяє не просто звертати увагу на ті чи інші фактори, а й акцентувати на них стільки разів, скільки необхідно для того, щоб викликати в читача негативні емоції. В сфері рівності антиутопія приходить до однаковості, яка неминуче повинна була би настати в намаганні прийти до абсолютної, нічим не обмеженої рівності. «Девіз Світової Держави: “Спільність. Однаковість. Стабільність» [8] підтверджує, що однаковість розглядається як обов'язкова умова ідеальної держави. Лише в умовах однаковості людина не може замислитися над тим, що вона будь-чим вирізняється з-поміж інших, а отже, – не виступатиме проти держави, яка пропагує всезагальну рівність. «Абсолютно однакові! Хіба це не прекрасно? Волосся, очі, шкіра, профіль – все однакове, хлопчики, дівчатка – всі однакові! Як горошини в стручку» [3]. Однаковість біологічна остаточно вбиває будь-яку можливість виникнення неоднаковості соціальної, тобто забезпечує державі стабільність і непорушність.

Цікавою є роль мистецтва, сформульована в антиутопії. В цьому випадку можна стверджувати, що розвиток мистецтва в антиутопічній системі може набувати двох тенденцій: деструктивної та маніпулятивної. Перша означає, що своїм існуванням мистецтво може зруйнувати устої системи, її моральні та соціокультурні підвалини, причому йдеться не тільки і не стільки про мистецтво, яке твориться в рамках системи, скільки про те, що було створено до встановлення ідеальної системи. Друга передбачає функціонування мистецтва на користь системи. Саме тому йдеться про строгий контроль мистецтва державою: якщо воно може порушити соціальні устої, то має бути забороненим. Основною проблемою постає те, що мистецтво пробуджує в людині ідеал краси, який у політичній системі антиутопії вважається недоцільним, адже «загальне щастя здатне безперестанно рухати машини, істина ж та краса – не здатні» [8].

Водночас, у випадку, коли мистецтво виконує роль інструмента маніпулювання свідомістю суспільства, хоча, звісно, в цьому випадку ми можемо розглядати його швидше виключно як продукти масової культури, вписані у сферу розваг, держава заохочує його розвиток. При цьому воно загнане в рамки і працює на підтримання суспільної моралі. У К. Воннегута, наприклад, йдеться про те, що продукти культури «в приємній, але недвозначній формі роз'яснюють їм (людям – Г.І.) природу хорошої поведінки в рамках системи та контури твердих рішень» [1]. Це означає, що соціальна роль мистецтва полягає в нав'язуванні людині певних моделей поведінки. Мистецтво перетворюється на один із механізмів тотального контролю антиутопічної держави над людиною. Отже, культура втрачає свою поліфункціональність, перетворюючись на механізм системи.

Як і від мистецтва, антиутопічна система відмовляється також від релігії. Остання в такому випадку є небезпечною, оскільки єдиним, у що повинна вірити людина антиутопії, є сама система та держава як основний її елемент. На нашу думку, тут йдеться саме про віру, незважаючи на абсолютну раціональність, яка в антиутопії зводиться майже до абсурду. Система та держава потребує віри у свою безапелляційну

справедливість, адже лише раціональні обґрунтування не можуть гарантувати, що будь-хто з членів суспільства, дивлячись на соціальні та політичні процеси через призму іншої ціннісної системи, не зможе обґрунтувати раціональність і справедливість іншого суспільно-політичного устрою. Саме заради гарантії стабільності та непорушності системи і є необхідними люди, що володіють «безцінною якістю – вірою в систему, змушуючи і інших вірити в неї та виконувати те, що їм наказано» [1]. Віра підтримує порядок у суспільстві, перетворює людину на елемент системи, який не лише не володіє свободою вибору, але й свідомо відмовляється від неї, перекладаючи вибір на систему, здатну приймати більш раціональні рішення.

Антиутопія відмовляється не тільки від мистецтва та релігії, мораль у ній перекидається, змінюються полюси моральної орієнтації суспільства. В цьому випадку антиутопія перетворює цінності на антицінності: сім'я, духовність, стосунки між людьми в антиутопічних творах набувають протилежного значення, засуджуються суспільством та навіть караються. Можна стверджувати, що «антиутопія, як правило, пропонує читачеві конструкти, принципово орієнтовані на системи цінностей минулого або теперішнього» [2]. Тобто, в аксіологічному аспекті антиутопія йде від супротивного, формуючи абсурдну, з точки зору сучасної людини, систему цінностей майбутнього і стверджуючи цінності теперішнього. Літературні елементи зображення комічного, що використовуються в аналогічних випадках, дають змогу виокремити кожен конкретний елемент системи, виділений як негативний.

Врешті-решт, аналізуючи будь-яку політичну систему, неможливо залишити поза увагою становище людини в рамках цієї системи. У випадку антиутопії можна стверджувати, що творам цього жанру притаманна двоякість: з одного боку, людині відводиться не найвище місце в ієрархії цінностей антиутопії. З іншого, – розглядаючи людину в сучасному її розумінні, з її свободою, правом вибору та індивідуальністю, – вона перетворюється на антицінність, стає загрозою для держави та суспільної стабільності, тому тоталітарні механізми впливу повинні будь-яким способом ліквідувати її. Антиутопія формує ідеального громадянина, що з одного боку абсолютно раціональний, але, з іншого, не піддає критичній оцінці ті продукти системи, які мали би зробити його щасливим. Отже, суспільство антиутопії має таку владу над життям окремої людини саме тому, що складається з людей, що «уже ввійшли в новий прискорений темп життя» [7]. Водночас через простежування життя окремого персонажа, його рефлексій та специфіки сприйняття відображається місце та роль людини як основного суб'єкта політики.

Таким чином, літературна форма є найвдалішою для відображення політичної системи антиутопії. У цій формі найкраще та найдоступніше розставляються акценти, дозволяючи одночасно і показати цінність та значення держави, і ствердити людину, продемонструвавши її становище в цій державі. При цьому літературна форма дає змогу виконати основне завдання антиутопії – розкрити її недосконалість, що змусило б суспільство відмовитися від політичного розвитку в цьому напрямку. Ми можемо виділити специфічні риси літературної антиутопії, що сприяють розвитку цього жанру та виконанню антиутопією основної функції. Серед них:

1. Акцент на протиріччях системи. Літературна антиутопія, звичайно, не претендує на науковість, тому може побудувати внутрішньо суперечливу систему, зважаючи, однак, на те, що зовнішньо вона повинна залишатися логічною, раціональною та, на перший погляд, ідеальною. Така система викликає якщо не негативні враження та асоціації, то принаймні, несприйняття читачем цієї системи.

2. Емоційність. Риса, яка притаманна лише літературній формі антиутопії, оскільки вона є недоцільною в наукових текстах. Відкрита демонстрація авторського ставлення до системи загалом, чи до окремих її інститутів або механізмів, підкріплена емоційними елементами, дозволяє простежити специфіку ціннісної системи, що є визначальною, на нашу думку, в процесі побудови будь-якої політичної системи та, як наслідок, її аналізу.

3. Широке використання засобів комічного. Починаючи від іронії та сарказму, що звертають особливу увагу на окремі деталі політичної дійсності, наприклад, суспільну мораль чи роль віри в організації суспільства антиутопії, до гротеску – зведення до абсолютного абсурду певних ознак політичної системи. Переважно це звернення до всезагального зрівнювання шляхом формування суспільства з однакових людей. Йдеться не тільки та не стільки про відображення політичної дійсності, скільки про викриття негативних рис антиутопічного суспільства.

4. Погляд на систему з позиції окремої людини. Літературні антиутопії зазвичай пропонують погляд на події під кутом зору однієї людини – головного персонажа, який і сприймає систему в певному світлі в залежності від специфіки перебігу соціальних процесів, в тому числі і політичних. Така суб'єктивізація політичної дійсності дає змогу краще зрозуміти і природу системи, і місце в ній людини.

5. Охудожнення політичної дійсності. Політичну дійсність в літературній антиутопії варто сприймати не тільки лише через текст як об'єкт наукового аналізу, але й через символ. Художні засоби дають змогу не лише сприймати текст, роблячи його порівняно доступним, але і приховувати одні тези та висновки під іншими, будуючи метатекст, вторинну структуру тексту.

Ми, однак, не стверджуємо, що даний перелік рис літературної антиутопії як такої вичерпний та остаточний. Проблема літературної антиутопії в політичній думці потребує подальшого вивчення і детальнішого дослідження. Йдеться, зокрема, про дослідження художніх способів передачі політичних реалій та ступень об'єктивності зображуваної політичної дійсності. Водночас, ми стверджуємо, що саме ці риси є визначальними в процесі формування політичної системи в антиутопічних творах і передають основні тенденції розвитку антиутопічної держави, її інститутів, суспільства та людини в його межах.

Список використаної літератури

1. *Воннегут К.* Механическое пианино [Электронный ресурс] / К. Воннегут. – М.: АСТ, 2010. – 416 с. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=71893>
2. *Дыдров А.* Утопия и антиутопия как специфические формы отношения к модулю будущего [Электронный ресурс]/ А. Дыдров. – Режим доступа: <http://futurologija.ru/texts/utopiya-i-antiutopiya-kak-specificheskie-formy-otnosheniya-k-modusu-budushhego/>
3. *Левин А.* Этот идеальный день [Электронный ресурс] / А. Левин. – М.: «Змей Горыныч», 1991. – Режим доступа: <https://bookmate.com/books/Ah7dnmjp>
4. *Маркузе Г.* Одномерный человек [Электронный ресурс] / Г. Маркузе. // Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2002. – 526 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Markuze/index.php

5. *Петрушенко О.* Утопія як феномен європейської культури: філософсько-антропологічний аналіз. Дис. на зд. наук. ступеня доктора філос. наук / О. Петрушенко. – Львів, 2013. – 350 с.
6. *Соловійова А.* Антиутопія як символічна модель суспільства тотальної деперсоналізації [Електронний ресурс] / А. Соловійова. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAG E_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchdupol_2011_162_150_13.pdf.
7. *Тоффлер Э.* Шок будущего [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2008. – 560 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Toff_Shok/index.php
8. *Хаксли О.* О дивный новый мир [Электронный ресурс] / О. Хаксли. – С.-Пб.: Азбука-классика, 2000. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.e-reading.club/book.php?book=61388>
9. *Чаликова В.* Настоящее и будущее сквозь призму утопии [Электронный ресурс] / В. Чаликова. – М.: ИНИОН, 1984. – Режим доступа: <http://chalikova.ru/nastoyashhee-i-budushhee-skvoz-prizmu-utopii.html>.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2014

Прийнята до друку 10.05.2014

LITERARY ANTI-UTOPIA AS A FORM OF DISPLAY OF POLITICAL REALITY

Halyna Ilenkiv

*IvanFrankoNationalUniversityofLviv,
Faculty of Philosophy, Theory and History of Political Science Department
Universytetskast., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: galyna.ilenkiv@gmail.com*

We investigate the specificity of the literary text as a form of anti-utopian theory, means that convey the essence of the anti-utopian systems and mechanisms for their interpretation. An important place is given to the essential characteristics and ways anti-utopian disclosure in fiction. Substantiated the necessity to include literary anti-utopia to the field of political science research as a special form of existence of political thought.

Key words: anti-utopia, anti-utopian system, literary form, value, subjectification of policy.

ЛИТЕРАТУРНАЯ АНТИУТОПИЯ КАК ФОРМА ОТРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Галина Іленьків

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки*

*ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: galyna.ilenkiv@gmail.com*

Рассматривается специфика литературного текста как формы выражения антиутопической теории, средства, передающие сущность антиутопической системы и механизмы их трактовки. Важное место отведено сущностным характеристикам антиутопии и способам их раскрытия в художественном тексте. Обосновывается необходимость включения литературной антиутопии в сферу исследования политических наук как особой формы существования политической мысли.

Ключевые слова: антиутопия, антиутопическая система, литературная форма, ценности, субъективация политики.

УДК 321

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНУ

Владислав Хоменко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: vladkhomenko1993@ukr.net*

У статті визначені особливості дослідження політичної традиції в контексті трансформації історико-культурних детермінант розвитку різноманітних суспільств. Важливе місце відведено аналізу методологічних особливостей та концептуальних ознак явища «політичної традиції» та їхньому впливу на формування владних інститутів всередині держави. Розглянуто особливості розуміння політичної традиції в теоріях Дж. Шопфліна, Р. Хофстедтера та М. Пітерсона. Визначені сутність та особливості політичної традиції в кожному з підходів.

Ключові слова: політична традиція, історико-культурна спадщина, соціокультурний феномен, соціальний механізм, політичний архетип.

Проблема дослідження політичної традиції як соціокультурного феномену є актуальною не лише в контексті визначення фундаментальних підвалин розвитку різноманітних інститутів та систем, а й відіграє надзвичайно важливу роль в існуванні нації, соціальної спільноти чи окремо індивіда. Політична традиція у вигляді багатofункціонального явища становить відправний момент у побудові незалежної та специфічної системи інститутів, характерної для певної цивілізації, народу або нації.

Функціонування незалежної політико-правової системи більшості держав світу ґрунтується на низці правил і принципів, котрі віддзеркалюють сутнісні історико-культурні особливості етносу, народу чи нації. Підтримка діяльності та існування подібних національних систем залежить від базового та невідхильного дотримання моральних та етичних норм, правових принципів і законів, культурних особливостей та детермінант, що були покладені у фундамент розвитку держави як осередку суспільства. Зазначимо: більшість суспільних утворень та організацій мають специфічні особливості, котрі постають константою розвитку певного об'єднання, єдиною вагомою закономірністю розвитку всіх політико-правових процесів усередині нього.

Відправним моментом у розвитку суспільно-правових традицій у межах спільноти, варто вважати момент нормування побутових звичаїв та умов у певних закономірностях та принципах, за допомогою яких в подальшому вибудовується більшість соціальних і політичних інститутів всередині громади [2, с.108]. Саме подібним способом формуються традиції на інституціональному рівні, здійснюється виокремлення та обґрунтування її як центрально-необхідної умови життєдіяльності спільноти.

Політична традиція у вигляді соціокультурного феномену є одним з центральних атрибутів усіх сфер людського побуту та діяльності. Політична теорія й усі похідні процеси не винятки, а безпосередньо залежать від характеру та специфіки традиції, характерної для держави. У науковому значенні політичну традицію можна розглядати потужним джерелом національної свідомості, що є відправним елементом політичної

системи громади, подразником, здатним безпосередньо впливати на більшість процесів та явищ усередині нації, регіональної групи чи окремої людини [7, с. 27]. Задля інституціонального закріплення цього явища, його найбільш значимі елементи намагаються перевести у правову, економічну і культурну сфери людської діяльності.

Поняття «традиції» в політичній науці прийнято трактувати з різних позицій стосовно визначення її місця в історико-культурній спадщині соціуму. До прикладу, Е. Шилз убачає в політичній традиції архаїчне підґрунтя, тобто ототожнює її з певним пластом, який формувався впродовж тривалого часу, ввібрав у себе як позитивні, так і негативні якості, притаманні для конкретної громади. Отже, цей підхід до політичної традиції розглядає її виключно у ретроспективному контексті, а як наслідок унеможлиблює її трансформацію без тривалого періоду часу. Представники цього підходу стверджують, що якісно оцінити вплив політичної традиції на формування та затвердження різного роду принципів та норм зможуть лише наступні покоління. Прослідковується закономірність: трансформація соціуму можлива лише у випадку постійного та тривалого впливу конкретного явища на нього. Отже, даний підхід фактично ототожнює поняття «політичної традиції» з культурною спадщиною, яка сформувалася у межах певної соціальної групи і була притаманною їй протягом досить тривалого періоду.

Представники другого підходу до визначення місця та значення політичної традиції вважають, що неможливо детально проаналізувати це явище без повсякденного аналізу ментальних детермінант життєдіяльності соціуму [1, с. 211]. Політична традиція постає явищем ідеальним і логічно сконтованим: вона не вимагає жодних змін чи доповнення, а лише імпонує та підтримує і без того гармонійне співіснування індивідів у межах одного соціуму. Варто зазначити, що традиція не просто забезпечує більшість соціальних процесів усередині громади, а насамперед фундаментує основні механізми, на яких побудована вся система політико-владних повноважень. Таким чином традиція – це єдино правильна константа, що регулює та забезпечує різні інтеракції всередині держави, створює підґрунтя задля діяльності більшості інститутів державної та громадської влади.

Трактування значення політичної традиції в рамках попередньо зазначених підходів обмежується часовою детермінантою, яка фактично визначає головні складові аналізу і розглядає це явище виключно в одній площині. Саме тому внаслідок тривалої дискусії у наукових колах провідні дослідники віднайшли ще одне трактування цього явища, яке є більш коректним в сучасних соціально-культурних умовах розвитку більшості суспільств. У цьому випадку політичну традицію розглядають межовим явищем, яке вбирає в себе універсальні складові життя та побуту суспільства, характерні для нього в минулому та теперішньому. Отже, традиція постає явищем, яке чітко детермінує процеси, котрі відбувалися раніше, а на основі цього породжує відповідні механізми, які будуть визначати розвиток суспільства в майбутньому. На думку О. Проскуракової, традиція – це «механізм відтворення соціальних інститутів і норм, який виражається і виявляється у вигляді певних групових стереотипів поведінки протягом тривалого часу шляхом передачі від покоління до покоління» [5, с. 35].

Значення традиції у формуванні методологічного поля політичної науки важко переоцінити, адже на її основі формуються не лише теоретичні концепти та парадигми, а й вибудовується більшість комунікативних процесів і механізмів. У такий спосіб політична традиція вбирає у себе всі необхідні закономірності і принципи, котрі панують та визначають напрям розвитку суспільства. З метою конструктивного аналізу даного

явища необхідно структурувати його особливості та пояснити значення кожної з них у формуванні політичного простору. Розпочнемо з характеристики основних ознак, які обумовлюють сенс та значення явища політичної традиції:

1. Сакральність: явище традиції не можливо уявити без методологічного концепту, що підтримував би його на доцільному рівні, визначав його важливість і регламентував необхідність дотримання і сповідування. Саме ця характеристика наділяє поняття традиції фундаментальним сенсом, слідувати якому варто, посилаючись лише на метафізичні умовності й ознаки. Отже, традиція у рамках історично сформованих суспільств постає явищем сакральним та єдиновірним.

2. Дієвість: політична традиція завжди спрямована у напрямку мотивації індивіда, визначення регламентуючих критеріїв стосовно його діяльності та взаємодії й з іншими суб'єктами політико-правової сфери, і з соціумом загалом. Дієвість обумовлює не лише змістовий аспект традиції, а й регламентує поле функціонального життя члена системи.

3. Авторитарність: значення традиційних принципів та установок прийнято розглядати через історичний аналіз, який засвідчує їхню значущість і фундаментальність на певних часових відрізках у житті громади. Ці установки в процесі постійної регламентації їх важливості та необхідності трансформуються і вбирають певну частину авторитаризму, а саме починають сприйматися «на віру», як єдиний успішний шлях подолання суперечностей або вирішення проблеми.

4. Універсальність: традиція як соціокультурний феномен впливає на всі ланки діяльності різноманітних систем, зокрема і політичної. Норми та принципи, котрі співіснують у ній, виступають загальними та можуть підлягати найрізноманітнішому трактуванню. Традиція – універсальна за своїм характером, вона поєднує категорично відмінні елементи, що лише в своїй сукупності постають значимим явищем.

5. Вибірковість: політична традиція постає вагомим явищем тільки в аспекті постійної культурної трансформації та модифікації відповідно до своїх історичних вимог. Отже, можна стверджувати, що основу традиції складають лише елементи, які пройшли апробацію часом, а як наслідок відбувся процес культурної селекції.

6. Ціннісний аспект: розуміння ментальних особливостей і детермінант розвитку конкретно визначеної спільноти можливий лише через процес охоплення аксіологічних установок, котрі побутують всередині неї [6, с. 32]. Аналіз комплексу традиції, що формують світогляд пересічного індивіда, дає змогу констатувати про цінності та моральні норми, які панують всередині політико-владної системи.

З огляду на те, що політичну традицію як незалежне явище формує цілий спектр установок та норм, можна стверджувати про різноманітність даного явища залежно від низки соціальних чинників. У процесі регулювання політичних стосунків такі чинники відіграють надзвичайно вагомий роль. Кожне суспільство володіє спектром індивідуальних ментальних особливостей та побутових норм, котрі продукують національну політичну традицію [4]. Таким чином політична традиція виступає явищем, що акумулює в собі не лише національні особливості та обставини існування, а й постає накопиченням значного пласту досвіду, який передається та доповнюється від покоління до покоління. Саме тому варто вважати, що однією з найважливіших причин різноманіття соціальних і правових процесів у межах різноманітних суспільств є політична традиція та її похідні.

Для ілюстрації значення політичної традиції у житті суспільства звернемося до творчості Дж. Шопфліна, який значну частину життя присвятив дослідженню та аналізу західної та східної політичних традицій. Британський історик вважає, що неможливо

адекватно порівнювати дві протилежні цивілізації, оскільки умови їх формування та існування кардинально відрізняються одна від одної. Західна та східна політичні традиції формувалися на різних міфах, звичаях та парадигмах, і як наслідок порівнювати їх на єдиних засадах не можливо [12, с. 55]. На думку історика, доцільною буде виключно констатація значущих особливостей політичної традиції без жодного порівняння чи то протиставлення. Дж. Шопфлін стверджує: західна політична традиція формувалася в руслі індивідуалізму та інновацій, натомість для східної характерним є колективізм і відсутність варіативності. Найбільш характерними детермінантами, котрі визначають русло розвитку політичної системи західних держав, є плюралізм та поділ влади, а як наслідок – лібералізм [11, с. 84]. Натомість східна політична система характеризується домінуючою роллю партії та принципами бюрократизму на всіх рівнях влади. Британський вчений, аналізуючи особливості формування політичних концептів на різноманітних традиційних основах, вважає, що різноманітність поглядів на методологічні проблеми всередині системи державної влади значною мірою залежать від цивілізаційного аспекту. Дж. Шопфлін стверджує, що східна та західна політичні системи формувалися та кристалізувалися в різні історичні періоди, проте факт їхнього довершеного існування не можливо заперечити. Внаслідок дві політичні традиції потрібно розглядати за допомогою кардинально різних наукових методологій, що дають змогу зважено оцінити та проаналізувати і висхідні моменти створення традиції, і подальші періоди їх існування.

Політична традиція відіграє визначальну роль у формуванні базових архетипів у свідомості нації, соціальної групи, людини. Отже, відмінності, які можна простежити у них, будуть яскраво ілюструвати сутність політичної традиції, притаманної для нації. Варто зазначити, що архетип – це цілісна, амбівалентна структура мислення, яка вбирає у себе позитивні та негативні елементи діяльності і пропорційно віддзеркалюється у світогляді індивіда. Детальніше це питання розглянуте в наукових працях К. Г. Юнга. Німецький учений, аналізуючи поняття архетипу, приходять до висновку, що це універсальна психічна структура, що ґрунтується на основі колективного несвідомого, розпізнається у нашому досвіді і проявляється незалежно від волі індивіда [8, с. 36]. Традиція ж проявляється у постійному впливі на індивіда, а відповідно формує його уявлення про повсякденне життя, у тому числі і про політичну сферу діяльності.

Архетипи західної і східної цивілізацій базуються на різного роду традиціях і цінностях і як наслідок відрізняються один від одного. Доцільно проілюструвати політичні архетипи двох цивілізацій на прикладі образу лідера, який регулює владні стосунки всередині системи, визначає курс розвитку держави та її елементів. Західній цивілізації притаманний архетип політика-екзистенціаліста, що, постійно долаючи труднощі, рано чи пізно досягне бажаного успіху для держави. Таким чином особлива увага приділяється саме результату його діяльності, який політик отримав, не покладаючи рук. Натомість східній цивілізації притаманним є образ політика, що постійно перебуває в процесі боротьби між добром і злом, а результатом його діяльності повинна стати підтримка рівноваги в суспільстві. Отже, традиція відіграє важливу роль не лише у формуванні архетипів мислення та свідомості, а й ілюструє варіативні результати, які суспільство вбачає у діяльності політичного лідера. Для однієї цивілізації визначальну роль відіграватимуть наслідки діяльності політичного суб'єкта, для іншої ж процес діяльності превалює над її результатом.

Політична традиція не просто визначає сутнісний характер внутрішньосистемних процесів у різних гілках влади, а й відіграє визначну роль під час

їхнього створення та діяльності. Прикладом можуть слугувати результати наукової діяльності професора історії Колумбійського університету Р. Хофстедтера. Він першим спробував проаналізувати особливості американської політичної традиції та віднайти похідні визначальні детермінанти її функціонування. На думку Хофстедтера, в основі американської політичної традиції, незважаючи на постійні протиріччя, які подекуди перетворювалися на війни, покладені особливості всіх соціальних груп та політичних суб'єктів влади, які володіли різноманітними ресурсами та ефективно могли їх реалізовувати.

Історик вважає, що політична традиція Америки – це динамічне поняття, яке перебуває у стані постійної трансформації та вбирає у себе особливості всіх політичних акторів, котрі перебувають на владних позиціях протягом певного часу [9, с. 42]. Саме у зв'язку з цим повна назва його основної наукової роботи звучить «Американська політична традиція і люди, які зробили це». З позиції Р. Хофстедтера, кожний президент США, незалежно від історичного значення та ролі, зробив важливий внесок у фундацію політичної традиції американського народу [9, с. 55]. Професор наводить низку історичних прикладів, що в своєму поєднанні створили традицію, і як наслідок сформували основи політичної системи держави. Наприклад, особливості правління Т. Джефферсона були обґрунтовані ідеєю «принципу невтручання держави у всі сфери життя індивіда». Образ Ж. Е. Джексона у свідомості американців завжди пов'язаний з ідеєю «важливості компромісу задля унеможливлення воєнних дій». Також Р. Хофстедтер вдається до апеляції до образу Т. Рузвельта як політика, що безпосередньо намагався втілити принципи демократичного співіснування та поваги до прав і гідності людини в дійсність. Таким чином діяльність кожного президента внесла суттєву роль у розбудову сучасної політичної традиції Сполучених Штатів Америки.

Продовжуючи тему американської політичної традиції, нагадаємо про побудову у свідомості громадян архетипів відомих суспільних діячів, які привнесли у систему цінностей і норм новизну, а як наслідок стали праобразом даної чесноти. Один із найавторитетніших у США політичних дослідників М. Пітерсон посилену увагу звертає на ролі особистостей у побудові американського типу мислення. Дослідник стверджує, що особистість Т. Джефферсона – одна з центральних в американській політичній традиції. Саме з цією персоною намагаються проводити асоціації більшість жителів США. Цінності цієї історичної особи є близькими більшості нації і розглядаються як стійкі вірування і в державу, і в її владну систему [10, с. 15]. На думку М. Пітерсона, саме особу Т. Джефферсона варто вважати творцем американської політичної традиції, оповісником демократичної системи ідеалів та норм.

Історичні корективи внесли і продовжують вносити в американську політичну традицію безліч нових цінностей та ідеалів, проте її основу на сучасному етапі неможливо трансформувати чи видозмінити, оскільки вона кристалізувалася шляхом війни та консенсусу. Пошук детермінант громадського визначення у політичній традиції Сполучених Штатів Америки завершився шляхом укладання маси документів стосовно визначення місця індивіда в політико-владній системі держави, вибудовування ієрархії цінностей і потреб кожного. Р. Хофстедтер до основних, фундаментальних принципів американської політичної традиції, відносить:

1. Загальну та беззаперечну віру в право власності. Цей принцип обґрунтовує вагомість та необхідність поваги до власності і не допускає жодного посягання на неї;

2. Філософію соціального та економічного індивідуалізму. Цей аспект політичної традиції виражається у визнанні пріоритету індивіда над колективними, або інституціональними інтересами;

3. Визнання та непохитність американського конституціоналізму. Тут наголошується, що американський народ завжди повинен керуватися системою знань політико-правового характеру, яка обґрунтовує фундаментальні цінності і владної системи, і окремого індивіда;

4. Необхідність плюралізму на всіх рівнях політико-владних стосунків. Саме плюралізм виступає єдиним принципом, що забезпечить постійне представництво всіх прошарків населення у різних владних органах. Також плюралізм унеможливить авторитаризм, а як наслідок – руйнування системи інститутів;

5. Конкуренцію як основу постійного прогресу. Р. Хофстедтер зазначає, що конкуренція – це явище, яке в американській історії відіграло важливе значення і посприяло розвитку та удосконаленню і системи політико-владних зв'язків, і формуванню громадських інститутів. Конкуренція сприяє посиленню вірного напрямку розвитку нації шляхом постійного та поглибленого аналізу його концептуальних ознак і детермінант.

Політична традиція кожної держави глибоко детермінована чинниками формування і внутрішнього розвитку системи політико-владних зв'язків. Також політична традиція впливає на характер формування державних і громадських інститутів, а, отже, – визначає напрям і темп соціальних процесів всередині держави [3, с. 135]. Варто зазначити, що політичні традиції Заходу та Сходу кардинально різняться, а як наслідок умови формування та функціонування різноманітних політичних інститутів і діяльність індивідів всередині них значною мірою відрізняється. Причиною цього є відмінності у мисленні, світогляді та власній ідентифікації, а, отже, – прослідковується неспівпадіння базових принципів та норм існування індивіда в межах певного середовища, яке віддзеркалюється у політичній традиції.

Отже, під політичною традицією розуміємо явище надзвичайно широкого змісту, яке поєднує в собі всі складові елементи, певним чином здатні впливати на напрямок розвитку суспільства і його складових. Політична традиція формується як нашарування історико-культурного досвіду, який в подальшому виливається в певний нормативний образ, що акумулює більшу частину суспільного та державно-управлінського досвіду. Під політичною традицією можна розуміти і механізм відтворення соціальних інститутів і норм, який виражається і виявляється у вигляді групових стереотипів поведінки протягом тривалого часу шляхом передачі від покоління до покоління [5, с. 35]. Значення політичної традиції тяжко переоцінити, адже вона як явище системне здійснює широкий спектр функцій, здатних суттєво впливати на політичну систему. Це явище володіє можливістю модернізуватися або ж трансформуватися залежно від суспільної та наукової потреби. Політична традиція є одним з фундаментальних елементів у становленні будь-якого елемента політичної системи, проте її розвиток та еволюція обумовлені низкою критеріїв, похідних від стану розвитку державно-управлінської сфери та інституційного оформлення громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. *Бондаренко Є.* Традиція як фактор формування та елемент організаційної культури державної служби / Є. Бондаренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2012. – № 4. – С. 209–217.
2. *Лясота А.* Політичні традиції: еволюція інтерпретації політичної системи / А. Є. Лясота. – Людина і політика. – 2002. – №5(29). – С. 107–115.
3. *Лясота А.* Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи / А. Є. Лясота. // Грані: наук.-теорет. і громадсько-політ. альманах. – 2005. – № 2(40). – С. 133–138.
4. *Миллер А.* Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России / А. И. Миллер // Новое литературное обозрение: независимый филол. журнал. – 2001. – №52. – С. 75–96.
5. *Проскурякова О.* Проблемы концептуализации понятия «традиция» в современной науке / О. С. Проскурякова // Вісн. Міжнар. слов'ян. ун-ту. – Сер.: Соціолог. науки. – 2007. – Вип. 10. – № 2. – С. 31–35.
6. *Усаченко Л.* Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою / Л. М. Усаченко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3. – С. 28–33.
7. *Усманова Р.* Политические традиции и политические нормы: их роль в публичном регулировании общественных отношений / Р. Усманова // NB: Вопросы права и политики. – 2012. – №2. – С. 25–48.
8. *Юнг К.* Архетипи і колективне несвідоме; перекл. з нім. Катерина Котюк ; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. – Л. : Астролябія, 2013. – 588 с.
9. *Hofstadter R.* The American Political Tradition: And the Men Who Made it / Richard Hofstadter. – New York: Vintage Books, 1989. – 560 p.
10. *Peterson Merrill D.* The Jefferson Image in the American Mind / Merrill D. Peterson. – New York: Oxford University press, 1998. – 548 p.
11. *Schopflin G.* Politics in Western Europe / George Schopflin // International Journal on World Peace. – 1996. – Vol. 13. – №. 4. – P. 83–86.
12. *Schopflin G.* The political tradition in Eastern Europe / George Schopflin // Daedalus. – 1990. – Vol. 119. – №. 1. – P. 55–90.

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GROUNDS OF RESEARCH OF
POLITICAL TRADITION AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON**

Vladislav Khomenko

Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy

Department of theory and history of political science

Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: vladkhomenko1993@ukr.net

The article determines the peculiarities of research of political tradition in the context of the historic-cultural determinants of development the different societies. An important place is given to analysis of the methodological peculiarities and conceptual features of the "political tradition" phenomenon and their influence on the formation of government institutions inside the state. It is reviewed the features of understanding political tradition in the theories of G. Schöpflin, R. Hofstедter and M. Peterson. It is determinated the essence and peculiarities of political tradition in each of the approaches.

Key words: political tradition, historic-cultural heritage, socio-cultural phenomenon, social mechanism, political archetype.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА

Владислав Хоменко

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: vladkhomenko1993@ukr.net*

В статье определены особенности исследования политической традиции в контексте трансформации историко-культурных детерминант развития разнообразных обществ. Важное место отведено анализу методологических особенностей и концептуальных признаков явления "политической традиции" и их влиянию на формирование властных институтов внутри государства. Рассмотрены особенности понимания политической традиции в теориях Дж. Шопфлина, Р. Хофстедтера и М. Питерсона. Определены сущность и особенности политической традиции в каждом из подходов.

Ключевые слова: политическая традиция, историко-культурное наследие, социокультурный феномен, социальный механизм, политический архетип.

НАУКОВИЙ ПЕРЕКЛАД

ОЛЕКСАНДР АРТАМОНОВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: Artamonov.a.a29@gmail.com*

ПЕРЕДМОВА

Запропоновані тексти є нашими перекладами статті сучасного ультраконсервативного мислителя К. Болтона, вперше опублікованої мовою оригіналу на сторінках журналу «*North American New Right*» (23 серпня 2010 р.) [1], а також двох публіцистичних нарисів Г. Лавкрафта [3; 4]. Переклад статті Болтона українською мовою, за люб'язної згоди Г. Джонсона, головного редактора згаданого журналу та видавництва «*Counter-Currents Publishing*», зроблено з огляду на необхідність подолання поширеного в українській гуманітаристиці однобічного ставлення до двох взаємопов'язаних феноменів ХХ ст.: творчості Г. Лавкрафта і так званої третьої політичної теорії (фашизму). Для більшої ілюстративності статті додано і переклади двох соціально-політичних нарисів Г. Лавкрафта, що яскраво відображають загальну тенденцію світогляду автора.

Для більшості читачів популярний письменник Г. Лавкрафт сьогодні відомий як американський класик фантастичної літератури жахів, продовжувач традицій Е. По та Н. Готорна. Причому до уваги не береться достатньо ґрунтовний спадок публіцистичних праць Лавкрафта на соціально-політичну тематику, невідомих вітчизняному читачеві. Публіцистика Лавкрафта дає змогу побачити ставлення автора до світу, де він жив, і в такий спосіб дає ключ до розуміння символічних значень, прихованих за фантастичними образами його художньої прози. Так, доповнення звичного образу письменника дуже важливою в його житті політичною складовою формує ціліснішу картину його творчого світогляду – і вводить до українського політологічного дискурсу нову важливу й актуальну постать.

Актуальність Лавкрафта для сучасного суспільства полягає в тому, що він у першій половині ХХ ст. критикував ліберальний вектор розвитку США, пропонуючи власну консервативну модель американізму, яка ґрунтується на Пансаксонстві й за суттю є різновидом фашистського режиму. Звернення до консервативних ідей Лавкрафта через призму сучасних суспільно-політичних реалій допомагає усвідомити загальні помилки, котрих допустилася еліта США, але котрі ще стоять під знаком питання для української нації.

Звідси впливає другий важливий аспект статті К. Болтона: подолання обмеженого розуміння фашизму. Сучасний ліберальний світ створено на руїнах нацистської Німеччини та комуністичного СРСР: це призвело до поширення негативного розуміння і фашистської, і комуністичної політичних теорій. Власне, слово «фашист» сьогодні має чітко виражену негативну конотацію, здебільшого через ототожнення фашистів загалом із політичними діячами, причетними до розв'язання Другої світової війни, Голокосту й інших безумовних злочинів проти людства, що здійснювалися упродовж 30–40-х рр. ХХ ст. Як зазначає у статті французький мислитель А. де Бенуа,

«ані расизм, ані антисемітизм не є обов'язковими для фашизму» [2]. Принципова помилка німецьких націонал-соціалістів полягала в їхній вульгарній біологізації людини: саме такий примітивний підхід, яскраво висловлений А. Гітлером у праці «Моя боротьба», дозволив їм знищувати людей на основі етнічної приналежності. Публікація К. Болтона змальовує фашизм у його повноті й багатоманітності, фашизм, що постав задовго до Гітлера як політична теорія, опозиційна до капіталістичного і комуністичного матеріалізму. Так, розгляд творчості Г. Лавкрафта через призму його суспільно-політичних ідей дає змогу доповнити сучасне розуміння фашизму, зробивши спробу реабілітації фашистської політичної теорії загалом.

Отже, переклад статті К. Болтона – один з перших кроків, реалізованих задля інтеграції творчості Г. Лавкрафта до української гуманітарної науки. Запропоновані переклади праць Г. Лавкрафта «Американізм» та «Біля коренів» яскраво репрезентують авторську суспільно-політичну позицію. Через запропоновану К. Болтоном призму, Г. Лавкрафт посідає заслужене місце не лише поряд з Е. Паундом, Ю. Місімою й іншими згаданими К. Болтоном всесвітньовідомими представниками консервативного крила творчої інтелігенції. Погляди Г. Лавкрафта близькі до ідей таких актуальних сьогодні українських консерваторів, як М. Сциборський та Д. Донцов. Ця обставина допомагає українському читачеві розширити розуміння місця класиків українського консерватизму в контексті світової консервативної думки унаслідок звернення до іноземних ідей, співзвучних з українськими.

Список використаної літератури

1. *Bolton Kerry*. Lovecraft's Politics / Kerry Bolton – Retrieved from: <http://www.counter-currents.com/2010/08/lovecrafts-politics/>
2. *Benoist Alain de*. On Fascism / Alain de Benoist; trans. by Lucian Tudor. – Retrieved from: <http://www.counter-currents.com/2015/01/on-fascism/>
3. *Lovecraft H. P.* At the Root. – Retrieved from: <http://www.hplovecraft.com/writings/texts/essays/atr.aspx>
4. *Lovecraft H. P.* Americanism. – Retrieved from: <http://www.everywritersresource.com/americanism-by-h-p-lovecraft/>

Керрі Болтон

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Г. Ф. ЛАВКРАФТА

З погляду багатьох своїх шанувальників, найстрашніші речі Г. Ф. Лавкрафт писав не про Ктулху, а про політику. Втім, я би хотів показати, що політичні погляди цього майстра химерного, ірраціонального, метафізичного жаху цілком ґрунтуються на реальності та розумі.

Лавкрафт, як і багато інших освічених людей, котрі зверталися до лівих чи правих політичних напрямів на початку ХХ століття, цікавився впливом капіталізму й техніки на суспільство та культуру. Економічний редукціонізм капіталізму просто віддзеркалювався марксизмом – обидві течії були виявами одного й того самого модерного матеріалістичного Духу Часу. Починаючи з кінця ХІХ століття, поширене незадоволення матеріалізмом призвело до пошуку альтернативної форми суспільства, у тому числі альтернативних засад соціалізму, що охопив провідних соціалістичних мислителів на кшталт Жоржа Сореля. Рух, який виник на початку ХХ століття, називали по-різному: «неосоціалізмом» чи «планізмом» – найвидатнішими його представниками були Марсель Діт у Франції й Анрі де Ман у Бельгії. Неосоціалізм натомість зумовив появу фашизму [1].

Неосоціалісти головно боялися, що матеріальне збагачення та дозвілля, обіцяні соціалістами, спричинять занепад і баналізацію суспільного буття без їхнього поєднання з ієрархічним баченням культури й освіти.

Через таку призму, наприклад, розглядає ситуацію Оскар Уайльд у «Душі людини за соціалізму», де приділяється увага індивідуалістичному соціалізму, який звільнив людство від економічної необхідності прагнення до самоактуалізації, відкривши шлях до вищої культурної та духовної активності, навіть тоді, коли така активність полягає в тихому спогляданні космосу [2]. Не варто ставитися до таких ідей як до занепадницького дендизму. Їх поширював, скажімо, і відомий новозеландський політик-лейборист епохи депресії Джон А. Лі, однорукий герой Першої світової війни: він більше, ніж будь-хто інший, намагався примусити лейбористський уряд дотримуватися передвиборчих обіцянок стосовно банківської системи та державного кредиту [3]. Сам Лі казав: «Джо Севідж... розуміє соціалізм як чесно порівну розподілені гори продуктів та працю, порівну розподілену. Я впевнений, що він зовсім не дивиться на це як на можливість грати у футбол, загоряти на пляжі, танцювати фокстрот, лежати горілиць під деревами, насолоджуватися віршами, ароматами квітів, радощами літератури чи трелями музики» [4].

Лі змальовував таку форму соціалізму, що передусім безпосередньо спрямована на «гори продуктів та працю, порівну розподілені», не як на головну ціль, а як на засоби досягнення вищих рівнів буття.

Позиції цих неосоціалістів дотримувалися також фашисти і націонал-соціалісти. Боротьба проти знесилюючих та нівелюючих ефектів багатства й дозвілля, а також виховання характерів і смаків мас – такими були тривожні для лівих соціалістів цілі «Дополяворо» у фашистській Італії та «Сили через Радість» у націонал-соціалістичній Німеччині. Видається, Лавкрафт не знав це ідеологічне сум'яття в межах європейського соціалізму, а це означає, що він самостійно дійшов до аналогічних висновків у певних ключових питаннях.

Лавкрафт, як і багато інших письменників, що відкидали марксизм [5], убачав і в демократії, і у комунізмі шлях, «хибний для Західної Цивілізації» [6]. Натомість

Лавкрафт зазначав: «...різновид фашизму, який, замість того, щоб допомагати небезпечним масам в їхньому прагненні до безтурботного багатства, зберігає основи традиційної цивілізації та надає політичну владу в руки обмеженого й розвиненого (і при цьому не занадто багатого) правлячого класу, приналежність до якого загалом є спадковою, з умовою розширення через індивідів, котрі досягнуть того ж культурного рівня...» [7].

Лавкрафт боявся, що соціалізм, як і капіталізм, призведе до універсальної пролетаризації та пов'язаної з нею деградації культури. Тому він пропонував повне працевлаштування і скорочення робочого дня унаслідок механізації за культурного керівництва аристократичного соціалістично-фашистського режиму.

Це знову, вочевидь, було результатом осяяння, якого Лавкрафт досяг незалежно від Європи, хоча й велика частина тогочасних ідей у галузі економіки відповідала його поглядам. В Англії фабіанський журнал «Нова доба», за редакцією соціаліста А. Р. Ораджа, став полем дискусії стосовно теорії «Соціального кредиту», створеної К. Г. Дугласом та запропонованої як альтернативи до боргової фінансової системи: за теорією, усім громадянам видавався би соціальний кредит у вигляді «національних дивідендів», що дозволило би споживати повний обсяг виробленої продукції. Також прихильники цієї теорії наполягали на форсуванні процесу механізації з ціллю скорочення робочих годин і збільшення дозвілля, з якого, на їхню думку, повинна розквітнути культура. (Ці ідеї знов набувають актуальності, коли восьмигодинний робочий день, довгоочікуваний здобуток раннього робочого руху, тепер стає рідкістю.). Езра Паунд та новозеландський поет Рекс Фейрбьорн були прихильниками теорії «Соціального кредиту», оскільки вважали її найкращою економічною системою з огляду на мистецтво та культуру.

Лавкрафт був зацікавлений усуненням причин соціальної революції та захищав обмеження широкого збільшення багатства, розуміючи необхідність утвердження нерівності, що ґрунтується на чеснотах. Лавкрафта цікавила ідея знищення «комерційних олігархів» [8], у чому й полягала практична мета теорії «Соціального кредиту» та неосоціалізму.

Розглядаючи центральну мету нації як розвиток відповідно до найвищих естетичних та інтелектуальних стандартів, Лавкрафт виявив, що таке суспільство має ґрунтуватися на традиційній суспільній організації «порядку, відваги і витримки», визначивши цивілізацію як соціальний організм, присвячений «високій якісній меті», утвердженій у зазначеному етосі.

Лавкрафт вважав, що ієрархічний порядок, найпридатніший для практичного життя під час нової машинної доби, – це «фашизм». Мотив попиту–пропозиції мав би витіснити мотив вигоди у межах підпорядкованої державі економіки, в рамках якої зменшилися би робочі години та збільшилися би години дозвілля. Громадяни у такому суспільстві могли б культурно й інтелектуально зростати, відповідно до їхніх вроджених здібностей, «так, що їхній відпочинок був би відпочинком цивілізованої особи, а не дозвіллям лінивого лайдака, який тиняється кінотеатрами, танцполами та басейнами».

Лавкрафт не вбачав нічого мудрого у загальному виборчому праві. Він відстоював певний тип неоаристократії або меритократії, де права обирати й бути обраними повинні належати «надзвичайно обмеженій» кількості людей. Технологічна, спеціалізована цивілізація зробила загальне виборче право «насмішкою та позерством». Він писав, що «загалом люди не мають достатньої кмітливості для ефективного керування технологічною цивілізацією». Такий антидемократичний принцип Лавкрафт

вважав справедливим, незважаючи на соціальну й економічну позицію людини: нехай вона буде хоч лакеєм, хоч академіком.

Голосування невігласів, на якому ґрунтується демократія, є, за Лавкрафтом, «предметом галасливого космічного сміху». Універсальне право голосу призводить до того, що представники певних «прихованих інтересів», не маючи жодних спеціальних здібностей, можуть обіймати державну посаду лише на засаді «найжвавішого язика» та «блискавичних гасел».

Його відсилання до «прихованих інтересів» розкриває Лавкрафтове розуміння олігархічної природи демократії. Альтернативним є «раціональний фашистський уряд», де отриманню державної посади обов'язково передував би іспит з економіки, історії, соціології та державного управління, а звідси випливає, що кожен, окрім чужинців, не здатних до асиміляції, мав би змогу балотуватися [9].

Через рік після того, як Муссоліні отримав владу в 1922, Лавкрафт пише: «Демократія – це фальшивий ідол – радше це – лозунг та ілюзія нижчих класів, духовидців і вмираючих цивілізацій». Він убачав у фашистській Італії «різновид авторитетного суспільного та політичного контролю, що здатен робити життя гідним того, аби його проживати».

З цієї ж причини Езра Паунд захоплювався фашистською Італією, зазначаючи: «Муссоліні сказав своєму народові, що поезія є необхідною *для держави*» [10]. А також: «Я не вірю в те, що Муссоліні можливо зрозуміти, не відштовхуючись від його пристрасті до конструювання. Якщо побачити в ньому *митця*, всі деталі прийдуть до ладу. Якщо ж художника в ньому не помічати, – ви заплутаєтеся у протиріччях» [11]. Такі постаті, як Паунд, Марінетті й Лавкрафт, вважали фашизм за рух, що міг би успішно підпорядкувати сучасну технологічну цивілізацію вищому мистецтву і культурі, звільняючи маси від грубої та брутально комерціалізованої популярної культури.

Для Лавкрафта космос і людство існували в єдності, а з цього він доходив єдиного висновку: людське існування призначене для досягнення вищих рівнів ментального й естетичного розвитку. Те, що сер Освальд Мослі називав актуалізацією *Вищих Форм* у своїх післявоєнних роздумах [12], і те, що Ніцше називав метою Вищої Людини або Надлюдини [13], неможливо досягнути «на засадах низьких культурних стандартів малорозвиненої більшості. Цивілізація, призначена лише для того, аби люди могли працювати, їсти, пити, одружуватися та ліниво тинятися чи інфантильно гратися, не варта підтримки». Це – форма повільної смерті, надзвичайно болісна для культурної еліти.

Лавкрафт зазнав серйозного впливу Ніцше й Освальда Шпенглера [14]. Він розумів, що органічна, циклічна сутність культури з її народженням, юністю, зрілістю, старістю та смертю є основою історії злетів і падінь цивілізацій. Так, криза західної цивілізації, спричинена машинною добою, не була унікальною. Лавкрафт цитує Шпенглерів «Занепад Європи» для посилення своєї ідеї: цивілізація досягла циклу «старості».

Лавкрафт розумів культурний занепад як повільний процес, що охоплює від 500 до 1000 років. Він шукав таку систему, що змогла би подолати циклічні закони занепаду – це також було мотивацією фашистів [15]. Лавкрафт вважав: нову рівновагу можна встановити упродовж 50-100 років, стверджуючи: «Цивілізації ніщо не загрожує, поки зберігаються мова та центральна культурна традиція». Культурна традиція має існувати поза та понад економічними змінами [16].

У 1915 р. Лавкрафт заснував власний політичний журнал під назвою «Консервативний», який вийшов усього 13 разів до 1923 р. Центральною темою журналу був захист високих культурних стандартів, зокрема у сфері письмової культури, а також критика пацифізму, анархізму й соціалізму разом з підтримкою «поміркового здорового мілітаризму» і «Пансаксонізму» в значенні «домінування англійської та споріднених з нею рас над меншими угрупованнями людства» [17].

Як і неосоціалісти в Європі, Лавкрафт критикував матеріалістичну концепцію історії – і буржуазну, і марксистську. В комунізмі він убачав «знищення сенсу життя» заради теорії [18]. Відкидаючи економічний детермінізм як головний мотив історії, Лавкрафт вів річ про «природних аристократів», що постають з усіх категорій населення з будь-яким економічним статусом. Суспільство ж тяжіє до підміни «персональної вищості економічною позицією» [19] – такі погляди, незважаючи на те, що Лавкрафт вважав себе супротивником соціалістів, є такими ж, як погляди Анрі де Мана, Марселя Діта та інших. Фашизм для Лавкрафта був формою аристократії в контексті модерного індустріального і технологічного суспільства.

Лавкрафт розумів у прагненні до «рівності» деструктивне обґрунтування «атавістичного перевороту», спрямованого безкультурними людьми проти цивілізації. Такий самий мотив був і коренем більшовизму, Французької революції, культури природи Руссо й раціоналізму XVIII століття. Лавкрафт вважав, що такий самий переворот реалізували і «відсталі раси» під проводом більшовиків [20].

Вочевидь, ці погляди є ніцшеанськими, але ще більше вони нагадують позицію, висловлену в книзі «Повстання проти цивілізації: загроза унтерменша» [21] популярного автора Лотропа Стоддарда, чия праця, безумовно, привабила Лавкрафта своєю увагою до встановлення та відродження цивілізації разом з відкиданням нівелюючих ідей. Хоча Лавкрафт і не визнавав егалітаризм, він не підтримував і тиранію, за якої декілька людей експлуатують маси. Утім правління еліти він розумів як міру, необхідну для досягнення вищих цілей культурної актуалізації. Лавкрафт хотів, щоб якомога більше людей досягли рівня еліти [22]. Окрім того, він відкидав і поділ на класи, що є завжди хибним, – здійснений хоч пролетаріатом, хоч аристократами. «Треба або позбавитися класів, або мінімізувати їх, аби офіційно їх не існувало». Лавкрафт пропонував замінити класові конфлікти інтегральною державою, яка відображала би «центральний культурний рух». Між індивідом і державою має існувати обопільна лояльність.

Лавкрафт називав пацифізм «збоченням та ідеалістичною балаканиною». Інтернаціоналізм він визначав як «ілюзію та міф» [23]. Ліга Націй була для нього «комічною оперою» [24]. Війни є постійним історичним явищем і готуватися до них треба через загальну мобілізацію [25]. Історично війна зміцнювала «національний дух», але механізована зброя звела цей процес нанівець; фактично, дисгенний ефект масових технологічних знищень упродовж Першої світової війни є широко визнаним фактом. Попри це, європейці, а особливо англосакси, мають утверджувати свою вищість за допомогою зброї, оскільки «куля ворога солодша, ніж батіг господаря» [26]. Окрім того, Лавкрафт (чого і варто було очікувати від антиматеріаліста) заперечував типову причину війни – боротьбу за економічне домінування – і зазначав: «захист власної землі та раси є правильним приводом для бойових дій» [27].

З позиції Лавкрафта, єврейські мотиви в мистецтві – причина того, що Френсіс Паркер Йокі називав «культурним спотворенням». Нью-Йорк було «повністю семітизовано» і нація втратила це місто. Семітські впливи у літературі, драмі, фінансовій системі й рекламі призвели до створення штучної культури та ідеології, «радикально

ворожої до мужніх американських звичаїв». Як і Йокі, Лавкрафт убачав у єврейському питанні радше приклад «антагоністичної культури-традиції», ніж расову проблему. Отже, євреї теоретично могли би бути асимільованими американською культурною традицією. Стосовно проблеми з неграми, то для Лавкрафта це було лише біологічним питанням, що можна розв'язати установленням «абсолютної кольорової межі» [28].

Короткого викладу, на мою думку, достатньо для того, аби підтвердити: Лавкрафт належить до яскравого списку творчих геніїв ХХ століття – разом з В. Б. Сйтсом, Езрою Паундом, Д. Г. Лоуренсом, Кнудом Гамсуном, Генрі Вільямсоном, Віндемом Льюїсом та Юкіо Місімою, чіє розуміння матеріалізму, егалітаризму та культурного занепаду зумовило їхній пошук живої, ієрархічної альтернативи і капіталізму, і комунізму, пошук, який привів їх до захоплення протофашистськими, фашистськими чи націонал-соціалістськими ідеями.

Нотатки:

1. *Zeev Sternhell*. Neither Left Nor Right: Fascist Ideology in France. - Princeton: Princeton University Press, 1986.
2. *Oscar Wilde*. The Soul of Man Under Socialism, 1891.
3. Після відвідування Дугласом Нової Зеландії, народні маси дуже добре зрозуміли сутність банківської системи та лихварства, тому банківська реформа стала головною обіцянкою лейбористів, що допомогла їм перемогти. Як і можна було передбачити, вони одразу після перемоги намагались зрадити своїх виборців, але Лі вдалося змусити уряд видати одновідсотковий державний кредит через резервний банк і створити взірцевий та перспективний державний будівельний проект, що одразу ж знизив безробіття на 75%. З часом Лі став найбільшим опонентом лейбористського опортунізму. Стосовно ж того випадку видачі державного кредиту, багатьма забутого, то він – яскравий приклад кредиту, виданого урядом без залучення приватних банків.
4. *Erik Olssen, John A. Lee*. Dunedin, New Zealand: University of Otago Press, 1977, p. 66.
5. *K. R. Bolton*. Thinkers of the Right, – Luton: LutonPublications, 2003.
6. *H. P. Lovecraft: Selected Letters*, ed. August Derleth and James Turner (Wisconsin: Arkham House, 1976), Vol. IV, p. 93.
7. *Selected Letters*, vol. IV, p. 93.
8. *Selected Letters*, vol. V, p. 162.
9. *Selected Letters*, vol. IV, pp. 105–108.
10. *Quoted by E. Fuller Torrey*, The Roots of Treason (London: Sidgwick and Jackson, 1984), p. 138.
11. *Ezra Pound*. Jefferson and/or Mussolini, 1935 (New York: Liveright, 1970), pp. 33–34.
12. *Oswald Mosley*. Europe: Faith and Plan (London: Euphorion, 1958), “The Doctrine of Higher forms,” pp. 143–47.
13. *Friedrich Nietzsche*. Thus Spoke Zarathustra (Middlesex: Penguin Books, 1975), «The Higher Man», pp. 296–305. Проблеск ніцшеанства з'являється в творі Лавкрафта «Крізь браму срібного ключа», де Картер розрізняє слова, що не вкладаються в повсякденне світосприйняття. «Людина істини є поза добром та злом,» промовив голос. ‘Людина істини осягнула Все-в-Одному...» (Lovecraft. The Dream Quest of Unknown Kadath [New York: Ballantine Books, 1982], «Through the Gates of the Silver Key», p. 189).

-
14. *Oswald Spengler*. *The Decline of The West*, 1928 (London: George Allen and Unwin, 1971).
  15. “Фашизм . . . був рухом за забезпечення національного відродження, учасники якого відчували загрозу руху до занепаду та смерті, але призначені були для життя, причому до життя чудового”. *Sir Oswald Mosley, My Life* (London: Nelson, 1968), p. 287.
  16. *Selected Letters*, vol. IV, p. 323.
  17. *H. P. Lovecraft*, “Editorial,” *The Conservative*, vol. I, July 1915.
  18. *Selected Letters*, vol. IV, p. 133.
  19. *Selected Letters*, vol. V, pp. 330–33.
  20. *Selected Letters*, vol. V, p. 245
  21. *Lothrop Stoddard*. *The Revolt of Against Civilization: The Menace of the Underman* (London: Chapman and Hall, 1922)
  22. *Selected Letters*, vol. IV, pp. 104–105.
  23. *Selected Letters*, vol. V, pp. 311–12.
  24. *Selected Letters*, vol. IV, pp. 15–16.
  25. *Selected Letters*, vol. IV, p. 22.
  26. *Selected Letters*, vol. IV, pp. 311–12.
  27. *Selected Letters*, vol. IV, p. 31.
  28. *Selected Letters*, vol. IV, pp. 193–95.

Г. Ф. Лавкрафт

БІЛЯ КОРЕНІВ

Для того, чий погляд, пронизуючи покрови, досягає сутності речей, нинішня всесвітня війна безжально підтверджує багато антропологічних істин. І жодна з істин цих не глибша, ніж ідея сутнісної незмінності людства та людських інстинктів.

Чотири роки тому значна частина цивілізованого світу перебувала під впливом окремих помилкових переконань у галузі біології, які, в певному сенсі, можна вважати причиною масштабу і тривалості нинішнього конфлікту. Ці помилкові переконання, що покладені в основу пацифізму й інших згубних форм суспільного та політичного радикалізму, стосувалися здатності людини виходити ментально за межі підвладності примітивним інстинктам і жорстокості та вести власні, міжнаціональні й міжрасові справи на засадах розуму та доброї волі. Той факт, що віра в таку здатність людини – ненаукова й по-дитячому наївна, навіть не заслуговує на окрему увагу. Достатньо того факту, що найцивілізованіша частина світу, у тому числі й наш англо-саксонський світ, достатньо глибоко захопилася цими ідеями – унаслідок готовності військових сил приспана, розуміння честі спотворене, встановлено віру в домовленості, й, урешті, могутній та лукавій нації дозволили впродовж майже 50 років готуватися до грабіжництва і вбивств світового масштабу, ніяк не контролюючи її діяльність і навіть не очікуючи від неї таких дій. Тепер ми пожинаємо плоди власної простодушності.

Минуле вже минуло. Про наші помилки залишається хіба що пошкодувати, але найкращою спокутою може стати смертельний хрестовий похід проти трансрейнського чудовиська, якому ми дозволили рости та процвітати прямо у нас перед очима. Причому майбутнє передбачає більшу відповідальність – ми маємо приготуватися до опору проти відродження доброзичливих ілюзій, для подолання котрих навіть чотирьох кривавих років мало. Ми буквально маємо назавжди відмовитися від нашої сентиментальної позиції та дивитися на власний біологічний вид холодним поглядом самої лише науки. Ми повинні розгледіти невід'ємну глибинну дикість у тварині, яку ми називаємо людиною, і повернутися до давніших та промовистіших принципів національного життя й захисту. Ми маємо зрозуміти: людська природа буде існувати стільки ж, скільки й сама людина; цивілізація – лише легка ковдра, під якою дремає могутній звір, завжди готовий прокинутись. Для збереження цивілізації ми маємо розглядати цей грубий елемент свого ества науково, використовуючи лише біологічні принципи. Коли справа стосується нас самих, ми забагато звертаємося до етики й соціології та замало – до природознавства. Ми маємо зрозуміти: період історичного існування людства – період настільки короткий, що в нашій фізичній будові навіть не відбулося жодних змін, – не зміг би спричинити хоча б найменш значні ментальні зміни. Інстинкти, котрі керували єгиптянами й ассирійцями в старовину, так само керують і нами; і як давні люди мислили, грабували, билися й шахраювали, так само і ми, люди модерні, продовжуємо мислити, грабувати, битися й шахраювати в глибинах наших сердець. Усі зміни – лише поверхневі та вдавані.

Увага людини до неважливих деталей варіюється відповідно до її ментального складу й особливостей навколишнього середовища. Унаслідок певних тренувань і ментальних практик, цю увагу можна розвинути надзвичайно, втім, завжди буде залишатися межа, яку неможливо подолати. Людина чи нація, що належить до високої культури, може в дуже широких масштабах визнати ті обмеження, які накладаються домовленостями та честю, але на певному етапі примітивну волю уже неможливо

стримати. Відмовляючи собі в палких бажаннях, індивід чи держава буде сперечатися та домовлятися до того моменту, коли спонукальний мотив стане вже настільки великим, що всі правила та межі буде зметено у стрімкому й порочному русі до бажаного об'єкта; і що важчий накладе на нього гніт, то більше фантастичний дикун постане. Єдиним ультимативним чинником, котрий визначає прийняття людьми рішень, є фізична сила. Ми маємо зрозуміти це, якою б огидною ця ідея не здавалася, коли хочемо захистити себе та свої інституції. Покладання на щось, окрім фізичної сили, є помилкою, яка призводить до втрат. Неможливо описати, наскільки небезпечні ті заклики, котрі лунають інколи сьогодні, присвячені засудженню нарощування військової сили через те, що війна уже нібито скінчилася.

Специфічне застосування наукового знання стосовно вроджених інстинктів людини повинне виявлятися у вигляді післявоєнної міжнародної програми. Вочевидь, ми маємо рахуватися з прадавніми внутрішніми структурами та пристосувати до них основи нашої культури тими методами, які витримують випробування у напруженні конфлікуючих амбіцій. Реалістичної дипломатії, достатнього обсягу озброєння та загальнонаціонального вишколу буде цілком удосталь для розв'язання усіх світових проблем. Вирішення це буде не досконалим, оскільки людство теж не досконале. Це не припинить війну, адже війна є вираженням природної схильності людини. Втім, це, принаймні, дасть змогу встановити відносну суспільну та політичну стабільність, а також – запобігти загальносвітовій загрозі, що може бути спричиненою жадобою однієї з частин нашого світу.

Липень 1918 р.

Г. Ф. Лавкрафт

АМЕРИКАНІЗМ

Сентиментально, мрійливо говорити про «американський дух» – про те, яким він є, може, чи має бути, – це легко. Представники різноманітних новостворених політичних та суспільних теорій якоюсь мірою цим і займаються, майже завжди підсумовуючи: мовляв, «справжній американізм» – ніщо інше, чи, навіть, дещо менше, ніж їхні ж поважні доктрини, застосовані до нашої нації.

Не настільки поверхневі дослідники ключовою ідеєю американізму називають абстрактний принцип «вольності» (*liberty*), інтерпретуючи цей справедливо шанований принцип у вигляді чого завгодно: від більшовизму до права пити пиво з 2,75-відсотковим умістом алкоголю. «Рівні можливості» (*opportunity*) – це інше улюблене слівце, яке, безумовно, має й певне власне значення. Синонімічність «Америки» та «рівних можливостей» закарбувалася в пам'яті великої частини сучасної молоді стараннями Емерсона – завдяки Монтгомері з його «Провідними фактами американської історії». Утім варто зазначити, що майже всі, хто претендують на визначення «американізму», не здатні впоратися з цим завданням через упереджене небажання звернутися до його європейських витоків. Вони не розуміють, що абіогенез настільки ж рідкісне явище серед ідей, як і у царстві органічного життя; і, в такий спосіб, вони даремно витрачають зусилля, розглядаючи Америку ізольованим явищем без родоводу.

«Американізм» – поширене англо-саксонство. Це дух Англії, пересаджений на широкий та різноманітний ґрунт: дух цей живився в колоніальну епоху її підвищеними демократичними аспектами, але не втратив свої фундаментальні чесноти. Це дух істини, честі, справедливості, моральності, витримки індивідуалізму, консервативної вольності (*liberty*), великодушності, толерантності, діловитості, працьовитості й прогресу – як в Англії – разом з елементами рівності та вільних можливостей (*opportunity*), що виникли у селищах перших колоністів. Це сутність найвищої раси у світі, яка живе у найсприятливіших соціальних, політичних та географічних умовах. Тим, хто бажають применшити важливість наших британських коренів, пропонуємо розглянути інші нації цього континенту. Всі вони однаковою мірою «американські», розрізняючись лише за расою та спадщиною; жодну з них, окрім Британської Канади, навіть порівняти з нами неможливо. Ми величні, оскільки ми – частина величної англо-саксонської культурної сфери; це місцина, що упродовж ста п'ятдесяти років колонізувалася та керувалася Англією, яка дала нашій землі невикорінний знак британської цивілізації.

Найнебезпечніше та помилкове – хибне розуміння американізму у вигляді так званого спільного котла рас і традицій. Дійсно, цю країну наповнила величезна кількість не англійських іммігрантів, що приїхали сюди насолоджуватися легкою свободою, за яку наші британські засновники не шкодували ані праці, ані власної крові. Правда також і те, що ті з них, котрі належать до тевтонської та кельтської рас, можуть бути асимільовані нашим англійським типом і, отже, збільшити наше населення. Але це не означає, що змішування насправді чужої крові або ідей спричиняє чи може спричинити щось, окрім шкоди.

Дослідження Європи демонструють нам спорідненість і близькість деяких рас, однак ми бачимо: коли сплавити разом англійське золото та чужу мідь, малоімовірно, що внаслідок цього ми отримаємо сплав, кращий, чи хоча б такий самий, як оригінальне золото. Мабуть, імміграцію неможливо зупинити повністю, хоча варто розуміти, що ті чужинці, які обрали Америку для життя, повинні прийняти домінуючі мову з культурою

у вигляді їхніх власних; їм не можна дозволяти спроби модифікування наших інституцій – і вони не повинні зберігати інституції власні, живучи серед наших. Ми не маємо, як сказав найвеличніший з людей нашої доби, довести цю націю до стану «багатомовного притулку».

Найбільшим ворогом раціонального американізму є та неприязнь до нашої нації-засновниці, що сповнює неосвічених нікчем. Підтримується це почуття загалом через певні елементи населення, які вважають сентименти південних та західних ірландців важливішими за сентименти Сполучених Штатів загалом. Незважаючи на той очевидний факт, що незалежна Ірландія лише послабить європейську цивілізацію і створить загрозу миру в усьому світі, ставши ворожим та некерованим клином, забитим між двома найбільшими частинами саксонства, ці безвідповідальні елементи продовжують заохочувати повстання на Зеленому Острові; отже, вони ставлять нашу націю в болісно аномальну позицію підбурювача злочинів та провідника підривної діяльності проти Батьківщини. Невимовно гидко, коли публічно вшановують політичних злочинців на кшталт Едварда (відомішого як Ейлсона) де Валера – це ніщо інше, як образа нашої гідності й нашого походження. Ніколи ми не зможемо цінувати або хоча би повністю розуміти власне місце і місію в світі, допоки існують ті хмари непорозуміння, котрі віддаляють нас від єдиного джерела нашої культури.

Утім не треба применшувати й риси американізму, властиві для цього континенту. Замість фіксованих та ригідних класових обмежень, наша нація, завдяки реалізованій соціологічній перевазі, допомагає постійному прогресивному поповненню вищих класів за рахунок свіжих та енергійних людей із низів. Так, можливість увійти до найобраніших є рівною для кожного громадянина, а біологічна якість наших культивованих класів удосконалена скасуванням поширеного серед європейських аристократів правила одружуватися лише в межах своєї верстви.

Повне розмежування цивільних і релігійних справ, найвеличніше політичне й інтелектуальне досягнення з часів Ренесансу, також є місцевим американським – більше Род-Айлендським – тріумфом. Сьогодні наша влада намагається підірвати цей принцип і накласти на нас, через хитрі політичні маніпуляції, папські кайдани, які Генріх VIII уперше зняв з наших ніг; жахливі ще із часів кривавого правління Марії I, – кайдани, безмежно гірші за церковні механізми, відкинуті Роджером Вільямсом. Але якщо народ повністю усвідомить живий зв'язок між інтелектуальною свободою та природнім американізмом, швидше за все, то подібні мерзенні ініціативи, найімовірніше, одразу вщухнуть.

Головний ворог американізму ще попереду – це не реакція, а радикалізм. Ми живемо в епоху невтомних невігласів-іконоборців, навколо нас – майстерні софісти, котрі використовують слово «американізм» для прихованих атак проти самої ж цієї інституції. Такі звичні для нас поняття та фрази, як «демократія», «вільність» чи «свобода слова», спотворені для того, щоб приховати найбільш дикі форми анархії, хоча наші попередні інституції критикувалися як «не американські» іноземними іммігрантами, нездатними і зрозуміти їх, і розробити щось краще.

Для цієї країни значне поширення американізму принесе користь, але тільки за умови усвідомлення його англо-саксонського джерела. Американізм передбачає свободу, прогрес та незалежність; однак не відкидання минулого чи зречення традицій і досвіду. Нехай це поняття набуде реального, практичного, а не сентиментального значення.

Липень 1919 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Галина Луцишин

*доктор політичних наук, завідувач кафедри політології та
міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»*

Рецензія на монографію: Бегей І. Українська лівниця Галичини: теорія та практика (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія/ Ігор Бегей. – Київ: Університет банківської справи НБУ, 2015. – 404 с.

Вивчення історико-теоретичних основ української політичної думки та науки, з'ясування етапів та напрямів її розвитку в минулому має велике значення для подальшого становлення політології в сучасній Україні. Важливо і надалі вдаватися до системного вивчення ідейно-політичних течій в Україні, їх аналізу і в загальноукраїнському, і в європейському контексті, проєкції результатів таких досліджень на сьогоднішній день. Помітним кроком на цьому шляху є монографія Ігоря Бегея «Українська лівниця Галичини: теорія та практика (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.)», що нещодавно вийшла друком у видавництві Університету банківської справи Національного банку України.

Слід зазначити, що в активі українських дослідників є певний доробок у вивченні теоретичної спадщини і практичної діяльності української лівниці. Долучився до нього також Ігор Бегей своїми монографічними виданнями: «Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник» (2001 р.), «Календар українського соціал-демократа» (2002, 2004 р.), «Українська соціал-демократія (лівниця): історія, теорія, особи» (2005 р.), науковою редакцією четвертого видання відомої книжки Ю. Бачинського «Україна ingredenta» (2003 р.), а також десятками наукових статей.

Однак це не применшує актуальності рецензованої праці, оскільки вона є першим комплексним дослідженням ідейно-теоретичної спадщини і практичної діяльності усіх сегментів української лівниці (РУРП, УСДП, УРП-УСРП, КПСГ, КПЗУ, Сельробу та інших) впродовж тривалого періоду – півстоліття.

У монографії з позиції науковості, історизму та об'єктивізму доповнюються і переоцінюються усталені тлумачення діяльності цих організацій, обґрунтовується їх вагомий вклад у процес формування української національної свідомості, культури, освіти, духовності та державності в складних умовах австро-угорського і польського поневолення.

Тема актуалізується втратою більшістю сучасних українських лівих партій державницької ідеології, а іноді і неприхованих антиукраїнських дій окремих із них. Автор наголошує, що для гармонійного і стабільного розвитку української політичної системи та державності Україні потрібні ліві сили, які б не протиставляли національне і соціальне, а намагалися поєднати їх між собою, так як це свого часу робили С. Подолинський, М. Зібер, Ю. Бачинський, В. Старосольський, В. Шахрай, Р. Роздольський, О. Шумський. Нині Україна вкотре опинилась на історично-політичному роздоріжжі між нагальною необхідністю суспільної консолідації та можливістю втрати державного суверенітету. У цьому контексті важко не погодитись з думкою відомого історика Я. Грицака про те, що «роль лівих у порятунку України може стати дуже важливою».

Предметом монографії є дослідження змісту і поширення лівих ідей на зазначеній території, їх соціальна база, особливості реалізації у справі соціального захисту і національного визволення.

Для подальшого національного і міжнародного порозуміння в сучасній Україні важливим є акцент автора на тому, що галицькі українські ліві боролися не лише за усамостійнення своїх партій і національне визволення українців, але й своїх ідеологічних побратимів та їхніх народів (євреїв, чехів, білорусів, поляків).

Хронологічні рамки визначені кінцем XIX – першою третиною XX ст. – періодом перебування Галичини у складі Австро-Угорської імперії, ЗУНР та Другої Речі Посполитої. Нижня межа означена 1890 р. – роком утворення Русько-української радикальної партії (першої української партії лівого спрямування); верхня – початком Другої світової війни у 1939 р., коли в Галичині московська влада заборонила діяльність будь-яких партій окрім ВКП(б) – КПУ(б).

У передумові, п'яти розділах і висновках монографії автор здійснює ґрунтовний аналіз джерельної бази обраної теми, основних напрямів дослідження історії лівого руху в Україні, його періодизацію та класифікацію. З-поміж суспільних інститутів в теорії та практиці української лівиці Галичини автор слушно виділяє найважливіші з них: державу, партії, громадські організації; акцентує увагу на базових засадах будь-якого лівого руху – економічному ладі, економічних відносинах, соціальній структурі суспільства. Важливо, що при цьому у полі авторського зору знаходиться специфіка соціально-економічного розвитку галицького краю. Його національно-гуманітарні особливості належним чином враховані при висвітленні діяльності партій і громадських організацій щодо вирішення проблем шкільництва і освіти, видавництва книг, газет і журналів, їх ставлення до церковно-релігійних інституцій. Вагоме місце на сторінках монографії відведено аналізу поглядів представників різних лівих українських організацій на Україну в геополітичному контексті, на українську націю і вирішення українського національного питання, на траєкторії розвитку міжнародних відносин. Розкрито співпрацю українських, польських і єврейських лівих сил, виокремлено її позитивні і негативні наслідки для процесу національного самовизначення українського народу. Також автор звертає увагу на взаємовідносини українських соціалістів, соціал-демократів і комуністів між собою, а також зі своїми українськими ідеологічними опонентами.

Слід зазначити, що І. Беґей проаналізував велику кількість матеріалів у архівних фондах та національних бібліотеках. Широке залучення джерел, більшість з яких публікується вперше, посилює значимість монографії.

Реалізуючи поставлені мету і завдання, автор ретельно і добросовісно проаналізував ідейно-теоретичну спадщину та практику української лівиці Галичини в контексті суспільно-політичних та національно-культурних процесів кінця XIX – першої третини XX ст.; опрацював історіографію теми та стан її наукового дослідження, дослідив програмні, політико-правові та ідеологічні засади функціонування РУРП, УРП-УСРП, УСДП, комуністичних партій та організацій; показав ставлення лівих політичних сил краю до владних інституцій Австро-Угорської імперії ЗУНР, Другої Речі Посполитої, радянського режиму на Наддніпрянщині; висвітлив соціально-економічні, національно-державницькі, гуманітарні аспекти діяльності української лівиці; розкрив особливості її взаємин з іншими українськими та неукраїнськими політичними та громадськими структурами.

Результати монографічного дослідження сприятимуть кращому розумінню політологічної спадщини лівих не лише в Галичині, а й в усій Україні, значною мірою доповнюватимуть загальну картину розвитку української політичної думки кінця XIX – першої третини XX ст., допоможуть з'ясувати місце і роль концептуальних засад лівої ідеології у процесі українського державотворення.

Структура монографії логічно завершена, а висновки, які впливають з роботи мають неабияке наукове і практичне значення. Зібраний, синтезований і проаналізований автором фактичний та теоретичний матеріал може бути використаний при підготовці наукових праць, підручників, навчальних посібників, спеціальних курсів лекцій, узагальнених праць з політології, партології, історії, етнополітології, довідкової літератури, а також відповідними сучасними українськими партіями.

Galyna Lutsyshyn

doctor of Political Sciences, Head of Department of Political Science and International Relations of the National University «Lviv Polytechnic»

Review of monograph: I. Begej. Ukrainian Galicia left hand: Theory and Practice (end of XIX - the first third of the XX century): Monograph / Igor Begej. – Kyiv: University of Banking NBU, 2015. – 404 p.

Галина Луцишин

доктор политических наук, заведующий кафедрой политологии и международных отношений Национального университета «Львовская политехника»

Рецензия на монографию : Бегей И. Украинский левые Галичины: теория и практика (конец XIX – первая треть XX в.): Монография / Игорь Бегей. – Киев : Университет банковского дела НБУ, 2015. – 404 с.

Правила для авторів

- 1) Для публікації в журналі “Вісник ЛНУ. Серія: Філософсько-політологічні студії” редколегія приймає раніше неопубліковані статті з філософії, політології обсягом 0,5 д. а. (20–20,5 тис. знаків).
- 2) До статті потрібно додати рекомендацію кафедри, на якій виконано роботу; для аспірантів та асистентів – рецензію кандидата чи доктора наук, а також повну інформацію про автора та електронну пошту.
- 3) Виклад тексту має бути чітким, лаконічним, без зайвих історичних екскурсів та загальновідомих положень і повторень. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, назв і власних імен.
- 4) Стаття подається українською мовою в електронному варіанті на 3,5* дискеті (або електронною поштою), а також її роздрукований варіант у двох примірниках. Сторінки пронумерувати олівцем у верхньому правому куті. Формат паперу А4, поля з усіх боків – 2 см.
- 5) Текст набирати шрифтом Times New Roman (10 pt) довільної версії з одинарним міжрядковим інтервалом.
- 6) Стаття обов’язково має мати паспорт окремим файлом (зразок додається, див. наступну сторінку).

Вимоги ДАК України

Наукова стаття має включати: постановку проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки дослідження і перспективи подальшої розвідки в цьому напрямку.

Оформлення статті

1. На першій сторінці у лівому верхньому куті вказується шифр УДК.
2. По центру (через один інтервал) великими потовщеними літерами – назва статті, нижче – потовщеними літерами ім’я та прізвище автора, далі курсивом – назва організації, в якій виконана робота з повною адресою та електронною поштою. Цю ж інформацію треба подати в кінці статті після списку літератури англійською мовою.
3. Анотацію треба подати двома мовами: українською на початку, відразу після адреси, і англійською – в кінці статті, теж після адреси. Англійський варіант анотації має відповідати за змістом українському. Анотація має якомога повніше розкривати зміст статті. Після анотації подаються ключові слова (4–7 понять) українською та англійською мовами. Обсяг анотації разом із ключовими словами – 400–450 знаків.

4. Список літератури подається за абеткою в кінці статті. Посилання на літературне джерело у тексті оформляється в квадратних дужках, де вказується номер у списку та сторінка – [5, с. 101].
5. Бібліографія оформляється згідно з вимогами ДАКу: прізвище та ініціали авторів, назва праці, місце видання (або ставити Б.м. – без місця видання), видавництво (або Б.в. – без видавництва), рік, кількість сторінок для монографій і статей. Зарубіжна література подається мовою оригіналу.

Редколегія відхиляє статті, які оформлені з порушенням цих правил, а також не повертає рукописи авторам.

Редагування статей здійснюється із залученням коштів авторів.

Паспорт до статті українською, російською та англійською мовами (12 шрифт)

1. У запропонований зразок вставити дані своєї статті та оформити його окремим файлом (прізвище-джерело)
2. У готовому паспорті пояснення у круглих дужках стерти!

ЗРАЗОК

Z

11. укр.

12. Рижак Л. В. (автор)

14. Самодостатня особа як ідеал постнекласичної моделі освіти (назва статті)

15. 44-58 (сторінки статті) **Увага! Цей рядок залишити пустим.**

16. 12 (список використаної літератури)

17. Розглянуто трансформацію світоглядно-ціннісних засад освіти та утвердження постнекласичної парадигми її розвитку. Досліджено феномен самодостатньої особи, яка найповніше відповідає запитам інформаційного суспільства в умовах глобалізаційної інтеграції. З'ясовано, що концептуальні відмінності в інтерпретації ідеалу самодостатньої особи, зумовлені плюралізмом філософсько-методологічних підходів. (анотація)

18. Самодостатня особа, постнекласична парадигма, інноваційна освіта, філософія конструктивізму, комунікативна філософія. (ключові слова)

19. 13:37.3+17.1 (УДК)

21. Рижак Л.В.

23. Самодостаточная личность как идеал постнеклассической модели образования

24. Рассмотрено трансформацию мировоззренчески-ценностных оснований образования и конституирование постнеклассической парадигмы его развития. Исследовано феномен самодостаточной личности, которая наиболее полно соответствует запросам информационного общества в условиях глобализационной интеграции. Установлено, что концептуальные отличия в интерпретации идеала самодостаточной личности обусловлены плюрализмом философско-методологических подходов.

25. Самодостаточная личность, постнеклассическая парадигма, инновационное образование, философия конструктивизма, коммуникативная философия

41. Ryzhak L. V.

43. A Self-sufficient Person as an Ideal of the post-nonclassical model of education

44. A transformation of the world-valuable principles of education and confirmation of the post-nonclassical model (paradigm) of its development are considered. A phenomenon of a self-sufficient person which, to the most extent, corresponds to the requests of the informative society in the conditions of a global integration is investigated. It is found out in the interpretation of the ideal of a self-sufficient person, conditioned by a pluralism of a philosophical-methodological approaches.

45. A self-sufficient person, a post-nonclassical paradigm, innovational education, philosophy of constructivism, communicative philosophy.